

MODERN DÖNEMDE AİLE VE PROBLEMLERİ

EDİTÖRLER

Prof. Dr. İbrahim KUTLUAY

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ÇİFTÇİ - Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Bilal KARA

Dr. Öğr. Üyesi İhsan SÜTŞURUP - Arş. Gör. Muhammed Fatih EREN

Arş. Gör. Rale Zehra CENGİZ

ilâhiyât

ilāhiyāt

ilāhiyāt 1172

© MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

Modern Dönemde Aile ve Problemleri

EDİTÖRLER

Prof. Dr. İbrahim KUTLUAY
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ÇİFTÇİ
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Bilal KARA
Dr. Öğr. Üyesi İhsan SÜTŞURUP
Arş. Gör. Muhammed Fatih EREN
Arş. Gör. Rale Zehra CENGİZ

E-ISBN 978-625-6587-93-9

1. Baskı: Aralık 2023

Sertifika No: 44396

Mizanpaj: TAVOOS

Sayfa Düzeni: TAVOOS

Kapak: Mak Grup Medya Pro. Rek. Yay. A.Ş.

Baskı: Vadi Grafik - Sertifika No: 47479

ilāhiyāt

Fora İş Merkezi, 1354. Cadde No: 138/5, 06378

Ostim/Ankara

Tel: (0312) 439 01 69

www.ilahiyatyayin.com - editor@ilahiyatyayin.com

satis@ilahiyatyayin.com

Her hakkı mahfuzdur. Bu kitapta yer alan yazıların etik,
bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazar(lar)a aittir.

MODERN DÖNEMDE AİLE VE PROBLEMLERİ

EDİTÖRLER

Prof. Dr. İbrahim KUTLUAY

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ÇİFTÇİ

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Bilal KARA

Dr. Öğr. Üyesi İhsan SÜTŞURUP

Arş. Gör. Muhammed Fatih EREN

Arş. Gör. Rale Zehra CENGİZ

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	11
AİLEDE SEVGİ/MUHABBET DİLİ: SAHİP OLMA VE SÜRDÜRME YÖNTEMLERİ.....	15
Prof. Dr. Emine ÖĞÜK	
BOŞANMAK HELAL, PEKİ GEÇİNMEK?: AYETLER İŞİĞİNDA BOŞANMADAN ÖNCE GEÇİNMEYE NİYET ETMEK.....	39
Prof. Dr. Mehmet Zeki AYDIN	
KUR'AN KISSALARI VE HZ. PEYGAMBER'İN AİLE HAYATI İŞİĞİNDA AİLEDE GÜZEL İLETİŞİMİN ÖNEMİ.....	63
Doç. Dr. Mehmet YAŞAR	
İBRÂHİM KISSASI BAĞLAMINDA AİLE OLMANIN TEMEL DİNAMİKLERİ	87
Doç. Dr. Abdulkadir KARAKUŞ	
MÜSLÜMAN AİLE AHLAKININ KÖKLERİ	111
Doç. Dr. İskender ŞAHİN	
AİLEDE DEĞERLER EĞİTİMİNDE TASAVVUFUN ROLÜ: MUHABBET	127
Doç. Dr. Nuran ÇETİN	

NESLİN KORUNMASINDA AİLENİN ÖNEMİ VE ANİMASYON FİLMLERDE NESLE YÖNELİK EŞCİNSEL TEHDİTLER	141
Dr. Yakup HAFIZOĞLU	
MODERNİTE, KURUMSALLAŞMA VE SOSYAL MEDYA KISKACINDA AİLE	169
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim SAĞLAM	
AİLE İÇİ İLETİŞİM SORUNLARINA NEBEVİ ÇÖZÜMLER.....	189
Dr. Betül ŞİMŞEK ÖZTÜRK	
AİLELERDE İŞ-ÖZEL HAYAT DENGESİ: ANNELERİN ÇALIŞMASI VE AİLE YAŞAMI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	211
Dr. Büşra ÖKTEN	
AİLE ve MANEVİ İHTİYAÇLAR	233
Dr. Serpil BAŞAR	
TOPLUM KAYNAKLI PROBLEMLER KARŞISINDA ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREY AİLESİ OLMAK.....	249
Melek YILMAZ GÖMBEYAZ	
“AİLE DİN SOSYOLOJİSİ” ÜZERİNE BİBLİYOGRAFİK BİR DEĞERLENDİRME.....	263
Dr. Halime KORKMAZ	
DİNDAR KADINLARIN ALDIKLARI DİN EĞİTİMİNİN ANNELİK ALGILARINA ETKİSİ.....	287
Asuman TÜRKER SADIKOĞLU	
AİLEYE ETKİSİ BAĞLAMINDA ÇOK EŞLİLİK: ÖMER NASUHİ BİLMEN ÖRNEĞİ	313
Arş. Gör. Muhammed Fatih EREN	
KUR’AN’DA AİLE YAPISI VE KURULUŞUNUN 20. YILINDA DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞININ AİLE VE DİNÎ REHBERLİK BÜROLARI	323
Dr. Şaban KONDİ	

AİLE İÇİ ŞİDDETİ ÖNLEMEDE EĞİTİMİN ROLÜ VE EĞİTİMDE AİLE OKULU MODELİNİN ÖNEMİ ÜZERİNE İNCELEME.....	353
Ünal KILIÇARSLAN	
KAYIP YAŞAYAN KİŞİLERİN YAS'I ANLAMLANDIRMA BİÇİMİNDE AİLE'NİN ROLÜ VE AİLEDEKİ DÖNÜŞÜM	367
Tuğba Gül CANSEVER	
AİLE BİRLİĞİNİ YENİDEN TESİS ETMEK İÇİN ÖNGÖRÜLEN AİLE İÇİ ÇÖZÜM YOLLARI	391
Abdurrahim ÇELENK	

**Bu eser, 20-21 Ekim 2023 tarihinde
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesinde gerçekleştirilen
“Değişen Dünyada Aile” temalı
XII. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu’nda
sunulan bildirilerin geliştirilerek kitaplaştırılmış halidir.**

ÖN SÖZ

Toplumun temel yapı taşı olan aile, İslâm'da olduğu gibi bütün ilahî dinlerde kutsal bir müessese olarak görülmektedir. Öyle ki Yahudilikte evliliği terk etmek, ailenin ortadan kalkmamasına sebep olacağı için büyük günah kabul edilir. Hıristianlık'ta karı-kocanın evlenmekle tek bir beden olduğu kabul edilir ve bu sebeple boşanmalarına izin verilmez. (Markos, 10/8-12). İslâm'da ise evlenme, aile kurma ve hayırlı evlatlar yetiştirme hukuki bir muamele olduğu gibi bir ibadet olarak değerlendirilip tavsiye edilir; zira eşlerinin huzuru, insan neslinin sağlıklı bir şekilde devamı ancak meşru evlilikle mümkündür. Erkek ve kadının eş olarak aynı özden yaratılmış olması ve aralarına muhabbet ve şefkat konması "huzur bulma" hikmetine bağlanır (er-Rûm 30/21) ve mecâzî bir şekilde birbirleri için örtü olduğu ifade edilir (el-Bakara 2/187). Ailenin devamı ve sağlıklı bir şekilde yürümesi için eşlere birtakım sorumluluklar yüklenir. Evliliği yürütme imkânı kalmamışsa boşanma bir hak olarak verilmiş olsa da Allah'ın helâl kıldıklarının en kötüsünün boşanma olduğu (Ebû Dâvûd, "Talâk", 3) ifade edilerek ciddi bir sebep olmadan boşanma ve çocukların ebeveynin müşterek terbiyesinden uzak kalması uygun görülmez.

Ancak modernite ile birlikte aileyi tehdit eden, evliliği kariyer ve ekonomik gerekçelerle ileri yaşlara erteleme ya da temelli terk etme, evli çiftlerin birtakım ekonomik, sosyal ve hukukî gerekçelerle çocuk edinmekten uzak durmaları, farklı cinsel yönelimler vb. aile müessesesinin sağlıklı bir şekilde devamının önündeki engellerdendir. Hâlbuki

insan neslinin devamı iyi eğitim almış sağlıklı çocuklarla mümkündür ve onların ilk eğitiminin ve temelleri ailede atılır. Bu sebeple aileyi tehdit eden faktörlere karşı fert, toplum ve devlet olarak tedbir almak, sistemli ve bilimsel bir şekilde topyekûn bir mücadele içine girmek suretiyle aileyi korumamız gerekmektedir.

Elinizdeki çalışma, aile müessesesinin önemine, ona yönelik tehditlere, onun korunmasına yönelik bazı tedbirlere dikkat çekmek amacıyla bugüne kadar on bir farklı tema altında gerçekleştirilen “Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu”nun on ikincisi olan ve 20-22 Ekim 2023 tarihleri arasında İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Yunus Emre Camii Vakfı'nın (YECVA) koordinasyonunda, İzmir Valiliği ve İzmir İl Müftülüğü'nün katkılarıyla İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin ev sahipliğinde gerçekleştirilen sempozyumda sunulan tebliğlerden müteşekkil olup “hızla değişen dünyada aile müessesesi” farklı disiplinlerin zaviyesinden ele alınmaya çalışılmıştır.

Kitapta; Ailede Sevgi/Muhabbet Dili: Sahip Olma ve Sürdürme Yöntemleri, Boşanmak Helal, Peki Geçinmek?: Ayetler Işığında Boşanmadan Önce Geçinmeye Niyet Etmek, Kur'an Kıssaları ve Hz. Peygamber'in Aile Hayatı Işığında Ailede Güzel İletişimin Önemi ve Olumlu Yansımaları, İbrahim Kıssası Bağlamında Aile Olmanın Temel Dinamikleri, Müslüman Aile Ahlâkının Kökleri, Ailede Değerler Eğitiminde Tasavvufun Rolü: Muhabbet, Neslin Korunmasında Ailenin Önemi ve Animasyon Filmlerde Nesle Yönelik Eşcinsel Tehditler, Modernite, Kurumsallaşma ve Sosyal Medya Kıskaçında Aile, Modernite, Kurumsallaşma ve Sosyal Medya Kıskaçında Aile, Aile İçi İletişim Sorunlarına Nebevi Çözümler, Ailelerde İş-Özel Hayat Dengesi: Annelerin Çalışması ve Aile Yaşamı Üzerindeki Etkileri, Aile ve Manevi İhtiyaçlar, Toplum Kaynaklı Problemler Karşısında Özel Gereksinimli Birey Ailesi Olmak, “Aile Din Sosyolojisi” Üzerine Bibliyografik Bir Değerlendirme, Dindar Kadınların Aldıkları Din Eğitiminin Annelik Algılarına Etkisi, Aileye Etkisi Bağlamında Çok Eşlilik: Ömer Nasuhi Bilmen Örneği, Kur'an'da Aile Yapısı ve Kuruluşunun 20. Yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Aile ve Dinî Rehberlik Büroları, Aile İçi Şiddeti Önlemede Eğitimin Rolü ve Eğitimde Aile Okulu Modelinin Önemi Üzerine İnceleme, Kayıp Yaşayan Kişilerin Yas'ı Anlamlandırma Biçiminde Aile'nin Rolü ve

Ailedeki Dönüşüm, Kur'ân-ı Kerîm'de Boşanma Öncesi Aile Birliğini Yeniden Tesis Etmek İçin Öngörülen Aile İçi Çözüm Yolları başlıkları altında on dokuz tebliğ metni yer almaktadır.

Bu çalışmanın hayırlara vesile olmasını diliyor, ortaya çıkmasında emeği geçen, katkı sunan kurum ve kuruluşlara ve basımı üstlenen yayınevi mensuplarına teşekkür ediyoruz. Çalışmak bizden, takdir ve tevfiik Allah'tandır.

EDİTÖRLER

AİLEDE SEVGİ/MUHABBET DİLİ: SAHİP OLMA VE SÜRDÜRME YÖNTEMLERİ

Prof. Dr. Emine ÖĞÜK *

Giriş

“Aileyi aile yapan şey nedir?” sorusunun cevabını hepimiz merak etmişizdir. Ailelerde çatışma ve çöküşlerin yaşanma sıklığının daha fazla arttığı günümüzde bu soru daha bir anlam kazanmaktadır. Aile üzerinde yapılan araştırma sonuçları günümüzde dağılmış ailelerin çoğaldığını, aile içi şiddetin görünürlüğünün fazlalaştığını, boşanma oranlarında artış olduğunu göstermektedir. Buna neden olan faktörler arasında ilgisizlik, sorumsuzluk, saygısızlık, aile fertlerinin psikolojik veya maddî ihtiyaçlarının karşılanmaması gibi ekonomik ve psikolojik nedenler, sosyal medyanın ve sanallığın etkisi, tüketim kültürünün artması, hedonizm, bencillik, güven bunalımı, toplumsal bağların zayıflaması, çarpık kadın ve erkek algısı, korku ve kaygı düzeyinin yükselmesi (ihmal ve istismar), uygunsuz ve tutarsız aile disiplini, şiddet ve medya şiddeti... gibi sosyal, kültürel, ekonomik, psikolojik ve ahlakî faktörler dikkat çekmektedir.

Ne eksik ki, ya da ne eksiliyor ki ailelerde bu bozulmalar meydana

* Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Kelam ve İtikadî İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, emine.oguk@gop.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6306-1730>.

geliyor? Aileyi aile yapan temel unsur ve yan unsurların tespiti, gerekli tedbirlerin alınması için elzemdir. Aile bağının güçlenmesine katkı sağlayan unsurların belirlenmesi ve değerlendirilebilmesi için konuyla irtibatlı olan ayet ve hadislerin de analizine ihtiyaç vardır. Rum Suresinin 21. âyeti bu konuyu ele almaktadır:

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda sevgi ve merhamet var etmesi de O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır".¹ Hem ailenin kuruluş gayesi, hem de aileyi ayakta tutan temel değerlere ilişkin önemli mesajlar veren bu âyetin sonunda "düşünen bir toplum"a dikkat çekilmesi âyet üzerinde tefekküre ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre ailenin kuruluş gayesinin "huzur" olduğu ifade edilmekte, aynı zamanda huzurun anahtarı ve onu elde etme yolunun "sevgi" ve "merhamet"ten geçtiği beyan edilmektedir.

Biz de bu çalışmada ailedeki huzurun tesisinde öne çıkan temel duygulardan ilki olan, önemine rağmen çok az araştırma konusu yapılan "sevgi" konusu üzerinde duracağız.² İslam'ın öngördüğü sevgi sadece aileyi değil, insanı, çevresini ve içinde yaşadığı toplumu, canlı ve cansız bütün varlıkları kuşatıcı bir mahiyet arz eder.³ Âyette zikri geçen merhamet ve şefkat duygusu da sevgiden mutlak çizgilerle ayırmanın mümkün olmadığı ve bu yönüyle sevgi ile paydaş bir duygu olduğu için ona da metin aralarında temas edilecektir.

İçi sevgi dolu sıcak bir aile yuvasında huzur ve mutluluk içinde yaşamak her insanın hayali olmakla birlikte, içinde bulunduğumuz dönemde kentleşme ve modernleşmenin etkisiyle ailedeki rol dağılımı, eşler ve çocuklar arası ilişkiler ve dayanışma bağları başta olmak üzere ailenin maddi ve manevi yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiştir.

¹ Rûm 30/21.

² Yener Özen, Fikret Gülaçtı, "Duyuşsal Alan Öğrenilerinden Sevgi ve Sevgi Kuramları (Sevgiye Dair Söylenceler)", *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Ararştırmaları Dergisi*, ½, Aralık 2010, 136.

³ Raşit Küçük, *Sevgi Medeniyeti* (Ankara: Rehber Yayıncılık, 1991), 40.

Sosyal medya ve kültürel etkilerle aile üzerindeki baskı ve aileyi yıpratıcı durumların çoğaldığı günümüzde aile bağlarının korunması ve sağlamlaştırılması daha da fazla önem arz etmektedir. Modern hayat bütün aileler üzerinde aynı ölçüde bir değişim meydana getirmemekle birlikte, neredeyse bütün aileler üzerindeki etkisini bir şekilde hissettirmekte, özellikle sosyal medyanın ve modern yaşamın etkileri aileler üzerinde görünür derecede hızlı bir değişiklik meydana getirmektedir.

Ailenin devamlılığını sağlayan huzur ve mutluluğun temelinde karşılıklı sevgi ve muhabbetin rolüne dikkat çekilmiştir.⁴ Sevgi ve muhabbet duygusu sadece aile içinde etkili olan bir duygu değildir. İman başta olmak üzere⁵ insanın yerine getirdiği tüm işlerinde etkin olduğunda hepsine anlam katan bir duygudur. Sevgi sadece aile içindeki bireylere değil, bütün yaratıklara karşı şefkat ve merhamet şeklinde tecelli eder ve peygamberimiz bu tezahürü yaratana karşı kulluğun bir uzantısı olarak değerlendirir.⁶ Sadece tek bir kişiyi seven insanı, sevgi dolu birisi olarak nitelendirmek mümkün değildir. Sevgi sahibi bir insan sevgisini hak eden her canlıya karşı gösterebilen insandır.

Peki nasıl tanımlarız sevgiyi? Sevgiyi tek bir tanımın içine sığdırmak zordur.⁷ “Kalbin azığı, ruhun gıdası ve gönlün nuru ve süsü”⁸ şeklindeki tanımı insanda büyük bir kıymet olduğunu göstermektedir. Sevgi, kainatın hamuru, mayası ve insanın varlık sebebidir. En güçlü duygular

⁴ Sevgi ve muhabbet kelimeleri birbirinin yerine kullanılmakla birlikte aralarında olan nüans farklılığı nedeniyle başlıkta ayrıca muhabbet kavramını da zikretme gereği duyduk. Muhabbet “samimi sevgi” anlamında kullanılmaktadır. (Mehmet Ünal, “Kur’an’da Sevgi ve Yakınlıklar ve Aralarındaki Farklar”, *Ekev Akademi Dergisi*, 12/34, Kış 2008, 103). Çalışmamızda sevgi kavramı daha ziyade muhabbetin anlam alanını muhteva şekilde zengin biçimiyle ele alınmaya gayret edilecektir.

⁵ İbn Teymiyye imanda sevginin yerini açıklarken sevginin içinde olmadığı bir imanın varlığından dahi bahsedilemeyeceğini söyleyecek kadar sevgiye önemli bir değer atfetmiştir (İbn Teymiyye, *İman Üzerine*, trc. Salih Uçan (İstanbul: Pınar Yayınları, 1985), 125).

⁶ Buhari, “Edeb” 18; Müslim, “Fedâil” 66.

⁷ Sevginin çeşitlere, kişi ve kültürlere göre değişen farklı anlamlara sahip olması herkese göre değişmeyen mutlak bir tanımın yapılmasını zorlaştırmaktadır. (Hande Sinem Ergün ve diğerleri, “Sevgi Her Yerde mi? Örgütsel Davranış Çalışmalarında Sevgi Arayışı”, 7. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı, 1-2 Kasım 2019, Burdur, 287). Sevginin anlam çeşitliliğini Kur’an’da sevgiyi farklı boyutlarda tarif etmek için kullanılan kelimelerden de çıkarsamak mümkündür. Kur’an’da sevgi olgusunu farklı yönlerden tasvir eden kelimeler arasında hub, vudd/meveddet, vecd, şevk, ışık gibi bir çok kavram vardır. (Diğer kavramlar için bk. Mehmet Ünal, “Kur’an’da Sevgi ve Yakınlıklar ve Aralarındaki Farklar”, 103-104).

⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü’s-sâlikîn*, nşr. İmar Âmîr, (Kahire: Dârü’l-hadîs, 1993), 3/4.

arasında yer alan sevgi insanın bilgi ve idrak temelli olarak başkasına karşı duyduğu ve onu başkasına bağlayan duygusal yakınlık anlamına gelmektedir⁹ ve bir insanın diğerine sunabileceği en güzel hediye olarak kabul edilmiştir. İnsanın insan tarafını bulduran bir duygudur o. Hayata anlam katan, insanı Rabbine, etrafındakilere ve hayata bağlayan, onda mevcut bencil duyguları yok eden, güven veren yüce bir duygudur. Lezzetli bir yemeğe karşı hissedilen yakınlık gibi duyusal değil, duygusal bir bağlılığı ifade eder. Bu bağlılıkta sadece duygu değil, aynı zamanda akıl, düşünce ve iradenin de rolü vardır. Bu özellikler onu içgüdüsel ve tekdüze duygulardan ayırmaktadır.

Sevgi bu kadar özel bir şeyse, onun yokluğunun büyük bir kayba neden olacağı açıktır. Sevgi duygusunu kaybetmiş bir insan, büyük bir eksiklik içinde demektir. Bu eksikliği tavsif etmek zor olsa da, onu susuzluktan kuruyan bahçelere benzetmek mümkündür.

Bu kıymetli duyguya sahip olabilmek, sevebilmek, gerçekten şükür sebebidir. “Sevme ve sevilme duygusunun güzelliği, onu insanda yaratan varlığın yüceliğine sevkeder insanı. Kalbin şükür kalbe verdiği güzel duyguları yerli yerince kullanmakla, kaynağı unutmadan ilişkileri planlamakla olur. Kaynağını Allah’tan alan bu duygu, sahibinin izin verdiği kimselere izin verilen ölçüde kullanılmalıdır. Elbette öncelikle bu duygunun kaynağına yönelmeli sevgiyi. Allah da böyle buyuruyor:

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِن دُونِ اللَّهِ إِندَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرُونَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ

“Öyle insanlar vardır ki Allah’tan başka varlıkları Allah’a denk kabul ederler de bunları Allah’ı sever gibi severler. İman edenler ise en çok Allah’ı severler...¹⁰

Mü’mine düşen bu âyette zikri geçen “eşeddü hubben lillah (en çok Allah’ı sevmeye)” düsturuna uygun hareket ederek sevgiyi öncelikle sahibine yöneltmektir. Daha sonra anne babamız, evlatlarımız, ailemiz, çevremizdeki tüm insanlar, hayvanlar, bitkiler ve bütün kainat. Sevgi

⁹ İslama Giriş: Gençliğin İslam Bilgisi, ed. Hayati Hökelekli (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007), 95; Ramazan Altıntaş, İslam Düşüncesinde Tevhid ve Estetik İlişkisi (İstanbul: Pınar Yayınları, 2002), 61.

¹⁰ Bakara 2/165.

duygusunun içinde yer aldığı kalbin sahibinin Allah olduğu şu ayette açıkça ifade edilmiştir.

وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ¹¹

Dolayısıyla sevgiye karşı direnen insan sevginin aktif hale gelme yollarını yine kendi elleriyle tıkaması yüzünden, böyle bir durumla karşı karşıya kalmaktadır. Yahut da bu duyguyu körelttiği için, içinden gelmediğini zannetmektedir. Bu tıpkı, “Kalplerimiz perdelidir dediler. Hayır öyle değil. Allah inkârları sebebiyle onları lanetlemiştir. Bu yüzden pek az iman ederler”¹² âyetinde dile getirilen durumla paralellik arz eder. Bu ayette vafedilen kişiler “Bizim elimizde ne var. Kalplerimiz bize izin vermiyor” demek suretiyle yaptıkları hatanın üstünü örtmeye çalışsalar da gerçeğin tam da onların beyanlarındaki gibi olmadığı, kendi inkarları yüzünden böyle bir durumla karşı karşıya kaldıkları hatırlatması yapılmıştır.

Diğer taraftan sevginin akla uygun olması dikkat çekilmesi gereken hususlardan biridir. Sevgi akıl dışı nesnelere yönelebildiği gibi, makul nesnelere akıl dışı bir şekilde yönelebilir. Bu yönelimler toplumlarda derin ahlakî problemlere yol açar. Toplumlarda maalesef ilahlaştırmaya kadar giden sevgi türleri vardır.

1. Ailede Sevginin Yeşermesini Engelleyen Tutumlar

Sevgi tek başına varlık kazanan ve varlığını devam ettiren bir duygu değildir. Merhamet, şefkat, saygı, koruma gibi bir takım duygular sevgiyi beslerken, öfke, nefret, suçlama gibi bir takım yıkıcı duygular sevgiyi köreltir. Sevgiye zarar veren iç ve dış etkenlerden bahsetmek mümkündür:

1.1. Sahiplenme Duygusu

Yüce Allah “göklerde ve yerde olan herşeyin Allah’a ait olduğunu”¹³ beyan ederek tüm varlık ve canlıların gerçek sahibi olduğu hatırlatma-

¹¹ Nahl 16/78.

¹² Bakara 2/88.

¹³ Tâhâ 20/6.

sında bulunur. Dolayısıyla insanın kullanımına verilen tüm imkânların mutlak bir hakimiyet değil, sınırlı bir yararlanma olduğu dikkatlere arz olunmuştur. Eşler ve çocukları da bu kapsamda değerlendirmek gerekir. Sahiplenme duygusu bazen kendimizce davranışta bulunma rahatlığını ortaya çıkarır. Bu rahatlık da yanlış davranışlarda bulunmaya iter. Gerçek sahibin kimliğine dair hatırlatma, emanet bilincini öne çıkarır ve emanete sahibinin izin verdiği dışında zorbaca bir muamelede bulunmamak gerektiğini hatırlatır. Bu şuurla hareket edilmediği durumda insanlar arasındaki ilişkiler zarar görmekte, sevgi duygusu körelmektedir.

1.2. Çevre Baskısı

Kadına ve erkeğe toplum tarafından birinin aleyhinde diğerinin lehinde verilen roller onları zor durumda bırakmaktadır. “Ev içindeki tüm işler kadındır, erkek eşine ev işlerinde yardımda bulunursa kılıbık olur, duygusallık kadına hastır, erkek sert olmalıdır” şeklindeki algılar erkek ve kadınlar üzerinde toplumsal baskı haline gelebilmektedir. Bu yaklaşımlar çerçevesinde erkek bir taraftan eşine yardım etmeyi isterken diğer taraftan toplumun tepkisinden çekinmektedir. Sevginin basit bir duygu olarak algılanması, eşlerin birbirine karşı gösterdiği samimi ve gösterişsiz ilginin hoş karşılanmaması da özellikle erkeklerin kendi ailelerinin yanında eşine karşı mesafeli davranmasına neden olmakta ve bu durum zamanla süreklilik haline dönüşebilmektedir. Bunun arka planında toplumda kadınlarla ilgili her an karşılaşma ihtimali olan fitneci ve laklakçı gibi yakışsız sözlerin etkisi vardır. Bu da kadın aleyhine önyargıların oluşmasına ve bu olumsuz söylemlerin zihinlere yerleşmesine neden olmaktadır.¹⁴

Günümüzde eşlerin karşılıklı olarak birbirlerinden beklentilerini sıra dışı şekilde yükseltmelerine neden olan etkenlerden biri de sosyal medyadır. Sanal ilişkilerin ön plana çıktığı ve ilişki mahremiyetinin alenileştiği günümüzde sosyal medyadaki paylaşımların etkisiyle eşlerin birbirlerinden büyük beklenti içine girdikleri görülmektedir. Aile

¹⁴ Emine Ögük, “Toplumda Kadınlarla İlgili Bazı Kalıp Yargılar ve Dini Değeri”, *Kadın ve Aile Üzerine Araştırmalar: Dini, Tarihi, Sosyolojik ve Psikolojik Analizler* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2018), 200-201.

pozlarının sansürlü şekilde paylaşılması sonrasında, işin hakikatinden bihaber olan erkek ve kadınların orada gördükleriyle ailelerini kıyasladıkları, izledikleri sahte görüntüleri gerçek zannederek kendi ailelerini eksik buldukları ve bu nedenle onları hor gördükleri ve eleştirdikleri bilinmektedir.

Bu problemlerin üstesinden gelme noktasında karşı karşıya kalınan bazı muamelelerin kaynağında dinî öğretilerden ziyade İslam kaynaklarından farklı şekilde gelişen bazı yanlış kabullerin olduğunun bilinci içinde hareket etmek,¹⁵ “Sizin en hayırlınız ailesine karşı en hayırlı olanınızdır”¹⁶ buyuran Peygamber Efendimizin samimi söz ve ilişkilerinden örnek almak, etraftan gelen seslere değil, kendi fitratımızın doğal sesine kulak vermek gerekir. Hz. Muhammed eşlerine bu tarz mesafeler koymamış, ev işlerinde onlara yardımcı olmuş, onları üzecek davranışlardan kaçınmıştır. Onlarla yakından ilgilenmiş, kadın haklarının ihlal edilmemesi ve psikolojik baskı altına alınmaması için çaba sarfetmiştir.

1.3. Haklara Riayet Etmemek

Herkeste var olan haklı olma telaşının ailelerde daha da öne çıktığı görülür. Bu da genellikle ben haklıyım, sen haklısın kavgasına dönüşür. Halbuki aile olduktan sonra sen ve ben davası bir kenara bırakılarak, “biz” öne çıkmalı ve haklılık peşinde değil, doğruluk peşinde koşmalıdır. Başkasına zarar vermek kasdıyla kullanılan hak nasıl hak değilse, eşine veya yakınına zarar vermek kasdıyla kullanılan sevgi de sevgi değildir. Nisa Suresinde “Ey iman edenler! Kadınları mirâs yoluyla zorla almanız size helâl değildir. Onlar apaçık bir hayâsızlık yapmadıkça, kendilerine verdiğiniz şeylerin bir kısmını geri almak için onları sıkıştırmayın. Eşlerinizle hoşça ve güzelce geçinin. Onlardan hoşlanmazsanız da sabredin. Olabilir ki bir şey hoşunuza gitmez de, bakarsınız Allah onda sizin için pek çok hayır takdir etmiştir”¹⁷ buyrulmakta, başka âyetlerde “ila” ve “zihâr” yoluyla kocaların eşlerine zarar vermeleri yasaklanmaktadır. Cahiliye döneminde kocaların karılarına kızarak, bir yıl veya iki yıl ya

¹⁵ Ögük, “Toplumda Kadınlarla İlgili Bazı Kalıp Yargılar ve Dini Değeri”, 191-192.

¹⁶ Tirmizi, “Menakıb”, 63.

¹⁷ Nisa 4/19.

da daha fazla onlara yaklaşmama yönünde yemin ettikleri ve bunu uyguladıkları durumlar oluyordu. İlâ ismi verilen bu uygulamayla hem kocalık görevini yapmadıkları gibi, hem de kadının başkasıyla evlenmesini engellemiş oluyorlardı.¹⁸ Kocalar bunu kadınlarına zarar vermek için yapıyorlardı. Allah bu zararı ortadan kaldırmak ve mahrum edildikleri haklara kadını kavuşturmak için kocanın dört ay içinde evliliğe dönmesini aksi halde kadının kendisinden ayrılma hakkının bulunduğunu âyetle teyid etmiştir.¹⁹ Günümüzde eşinden boşanan kadınların karşı karşıya kaldıkları zorlukları düşününce, ilahi mesajlardan ne kadar uzaklaşıldığı açıktır. Evlenmenin nasıl bir hukuku varsa boşanmanın da bir hukuku vardır ve bu hukuka uygun şekilde yerine getirilmesi gerekir.

Babanın veya annenin çocuğu üzerindeki velayet haklarını kötüye kullanarak karşı tarafa zarar vermeleri de âyetle yasaklanmıştır.”²⁰ Hayatın sermayesi güvendir. Güvenin olmadığı yerde hayat devam edemez. Anlamli ve coşkulu bir yaşam için güven lazımdır. Güvenilir insan olmak bir insanın erişebileceği en büyük mertebelerden biridir.

1.4. Zan: Kötüye Yormak

İnsan sevmediği kişinin davranışlarından olumsuz sonuçlar çıkarır. İnsanın sevdiği ve sevmediği iki kişi aynı davranışta bulunduğu her ikisine de şahitlik eden bir kişinin tepkilerini düşünelim. Çoğunlukla sevilen kişi yanlış bir davranış gösterdiğinde, bunun geçerli nedenlerinin olabileceği dile getirilirken, sevilmeyen bir kişi aynı davranışı gösterdiğinde “bakar mısın, adam ne yaptı” denilerek kınanabilmektedir. Bazı evliliklerde öne çıkan kötüye yorma davranışları arasında dikkat çeken eşinin davranışlarının arka planında gerçek dışı nedenler arama, zanda bulunma, davranışlarına kasdı ve niyeti dışında anlamlar yükleme gibi durumlar karşı tarafı zor durumda bırakır ve hak etmediği muamelelerle mücadele etmeye mahkum eder. Bu da yıpranmaya ve

¹⁸ Bk. Saffet Köse, *İslam Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997), 137.

¹⁹ İlâ hakkındaki ayet için bk. Bakara 2/226-227. Zıharı yasaklayan ve zıharın kefareti beyan eden âyet için bk. Mücadele 58/1-4.

²⁰ Bakara 2/233.

aile saadetine zarar görmesine neden olur. Eşlerin evlilik birliği içinde birbirlerini küçük düşürücü, onur kırıcı namus ve şerefi ihlal edici davranışlarda bulunmamaları gerekir. Bu davranışlar boşanma gerekçesi kabul edilmiştir.

1.5. Küskünlük

Bu konu diğer başlıklara göre biraz daha tali bir mesele gibi görünse de, yaygınlığı ve ailede açtığı yaraların büyüklüğü sebebiyle bir başlık altında ele alma ihtiyacı zuhur etmiştir. Bazı kişiler sık sık ailesine küsmeye eğilimindedir. Bu kişilerden bir kısmı kısa süre içinde barışmak ister, bir kısmı ise küskünlüğünü uzatır. Barışmak isteyen taraf her zaman küsen taraf değildir. Bazen aslında haklı olan taraf, sırf küskünlükler uzamasın diye barışma temayülünde olur. Gerekirse gerçekte olmayan hatasını kabul ederek, aile huzurunun devam etmesi için çabalar. Ancak bu tavır, haksız olan kişinin hatalarını düzeltmesi yönünde bir alan açmadığı için problemin devam etmesine kapı aralar. Küsmeye eğiliminde olan kişilerden bir kısmı ise hataları sebebiyle özür dileyerek barışmak isterler. Ancak bu kişiler de sık sık küstükleri için defalarca özür dilemek durumunda kalırlar. Tekrarlayan bu durum, bıkkınlık sebebi olduğu için ilgili tarafın inandırıcılık vasfını kaybetmesine neden olur. Bazı kişiler de sık küsmemekle birlikte, küskünlüklerini uzun süre uzatma eğilimindedir. Bazen aylarca, hatta yıllarca küs kalmaktan imtina etmezler. Bu ve benzeri tavırlar eşler arasındaki mesafenin açılmasına sebebiyet vermektedir.

1.6. Sevgiyi Şarta Bağlamak

Sevgiyi şarta bağlama tutumları içinde: “Eğer iyi bir eş olursan, benim istek ve beklentilerimi karşılırsan birlikteliğimiz devam eder” türünden söylemler vardır. Evliliklerin önemli bir kısmı bu tür bir ilişki üzerine kurulduğu için çabuk yıkılma ihtimaliyle karşı karşıyadır. Şarta bağlı sevgi yerine şartsız sevgi gerçek sevgidir. Ne olursa olsun, hata ve kusurlarına, kötü huylarına, geçmişte yaptığı yanlış işlerine rağmen sevebilmek yüreklerin istediği bir sevgiye sahip olmak anlamına gelir. Gazzâlî de bu hususa dikkat çekmiş, bir şeyi herhangi bir iyiliğinden

dolayı değil, zâtından dolayı sevmenin gerçek sevgi olduğunu dile getirmiştir.²¹ Bu insanî bir bakıştır.

Şarta bağlı sevgi türü menfaate dayalıdır. Sürekli bir beklenti koşuluna dayalı olduğundan zamanla ağır bir yük haline gelebilir. “Seni sahip olduğun malın ve güzelliğin için seviyorum” diyen bir eş de bundan çok farklı bir tutum içinde değildir. Burada da yine şarta bağlı bir sevgi sunulmaktadır. Evet buradaki şart kişinin sahip olması gereken değil, sahip olduğu bir şarttır ama bu şart da gelip geçicilik arz edebilir. İbn Hazm bu tür sevgiden bahsederek bunu sevgiyi sebebe bağlı kılma, sebep ortadan kalkınca sevginin de gideceğini düşünme hali olduğunu ve bazı sevgilerde bulunduğunu dile getirir.²² Bu “aslında ben seni değil de, senin malını seviyorum, veya seni değil de güzelliğini seviyorum” demektir. Eşinin onu sevmesi, sahip olduğu geçici bir niteliğe ya da koşula bağlı olduğundan bu tür sevgide de güven duygusu yoktur.

1.7. Sevgiye Karşı Direnç

Sevgisizliği kendine şiar edinen bir insan “içimden gelmiyorsa ben ne yapabilirim” gibi bir mazeretin ardına sığınır. Ancak bu doğru değildir. “İçimden gelmiyor, ben ailemi sevemiyorum” bahanesi Allah’ın tüm kalplere bahşetmiş olduğu sevme duygusunu görmezden gelme anlamı taşır. Her insanın sevme ve merhamet etme duygularına sahip bir şekilde yaratıldığı ilgili âyette şöyle dile getirilir: “Kadınlara, oğullara, kantar kantar altın ve gümüşe, nişanlı atlar ve develere, ekinlere karşı sevgi beslemek insanlara güzel gösterilmiştir. Bunlar dünya hayatının nimetleridir, gidilecek yerin güzeli Allah katındadır”.²³ Bu âyette bir takım şeylerin insanlara güzel gösterildiği ifade edilirken insanlar genel tutulmuş, bir kısmı bundan istisna edilmemiştir. Bir kısmında bu duygular çok daha aktif iken bir kısım insanlarda daha pasif halde bulunması, Allah’ın bu duyguları gönüllere dağıtırken bir kısmına cömert davranıp diğerlerini

²¹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, trc. Ali Arslan (İstanbul: Merve Yayınları, 2014), 4/623.

²² İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, *Tavku'l- hamame fi'l- ülfeti ve' l- üllâf*, nşr. Muhammed Abdüllatif - Muhammed Abdü'l- Mun'in Hafacî - İbrahim Hilal, (Kahire 1975), 7-8.

²³ Âl-i İmrân 3/18.

bundan mahrum bırakması sebebiyle değil, insanların kendi elleriyle bu duyguları köreltmesi yüzündendir

Bir kısım insanlar da eşlerinde bulunan çeşitli kusurlar nedeniyle onlara karşı sevgisiz olduklarını dile getirirler ve değişmedikleri sürece bu halin devam edeceğini ifade ederler. Aslında insanın kusursuz olması da mümkün değildir. Olmayan bir şeyi aramak da anlamsızdır. Mevlana bu gerçeği çok güzel ifade eder:

Kusur bulmak için bakma birine
Bulmak için bakarsan illaki bulursun
Kusuru örtmeyi marifet edin
İşte o zaman kusursuz olursun

2. Sevgi nasıl olmalı?

Sevgi dış etki ve yozlaşmaların hızla arttığı ve aile üzerindeki baskıların ön plana çıktığı günümüzde aileyi bir arada tutacak olan en güçlü duygudur. Sevginin önemi bilinmekle birlikte ailede sevginin nasıl aktif hale getirileceği ve tüm aile bireylerine yayılacağı konusunda bazı soru işaretleri olabilmektedir. Bu aşamada tüm insanlar için su gibi bir ihtiyaç olan sevgi ve muhabbetin aile içinde yeşermesine katkı sunan etmenler üzerinde durulacaktır. “Nasıl bir sevgi” sorusuna cevap mahiyetinde, sevgiye ulaşma yolları ve sevgiyi dışa vurma yöntemleri de konu edilecek, sevgiyi besleyip çoğaltan unsurlar üzerinde durulacak, sağlıklı bir sevginin sahip olması gereken özellikleri tanıtılacaktır. Yine günümüzde sosyal medyanın etkisiyle görünürlüğü artan ve fakat içi boşalan sevgi yozlaşmasının neden olduğu sorunlar tanıtılacak, sevgide meydana gelen tahribatı engelleme yol ve yöntemlerine işaret edilecektir.

2.1. Aktif

Sevgi duygusu insanın uzaklarda bir yerlerde arayıp bulacağı bir duygu değildir. Sevebilme duygusu insanın kalbine Allah tarafından verilmiştir²⁴ ve insana düşen nefesine yerleştirilen bu duyguyu aktif hale

²⁴ Sevginin fitrî bir duygu olduğunu ifade eden âyet ve hadisler vardır: *Kadınlara, oğullara, yükler dolusu altın ve gümüşe, nişanlı atlar ve develere, ekinlere karşı çok sevgi beslemek insanlara güzel gösterilmiştir (Âl-i İmrân 3/14); “Dünyadan size üç şey sevidirildi: Güzel koku, kadın ve gözümün nuru namaz” (Nesâî, “Sünen”, 1).*

getirmektir. Sevgi pasif ve edilgen değil, etken ve üretici bir duygudur. Müslümanların Allah'a ve resûlüne olan sevgisi onlara vatanlarını ve kavimlerini terkettirdi. Aralarında akrabalık ve yakınlık bağı bulunmayan ensar ile muhaciri birbirine kardeş eyledi.

Sevgi varsa kalpte dışa taşar

1. Ya lisan diliyle ifade edilir
2. Ya gönül diliyle dışa vurur.
3. Ya da eyleme dönüşür.

İmanın mahalli ile sevginin mahalli aynıdır. Her ikisi de kalptir. Sevgi kalbe girdi mi oradan taşar. Sevgi taşması olarak ifade etmenin mümkün olduğu eylem boyutu sevginin davranışlara dönüşmüş şeklidir. Allah'a olan sevgi ve bağlılık, insanı harekete geçirir. Rabb'in rızasını kazanmak için ne yapsam dedirtir insana. Kalp bu istekle çarpar, dil bunu terennüm eder, işte imanın yürekte taşması budur. Taşıp salih amele dönüşür. Taşıp güzel ahlaka dönüşür. Bu esnada akıl ve kalp devrededir. Bir insanda ne varsa tüm ruha ve bedene ait unsurlar oradadır. İnsanlara karşı duyulan sevgi de taşarak muhabbet gibi, dayanışma gibi, paylaşım gibi güzel sonuçların ortaya çıkmasına sebep olur.

2.2. Kontrollü, İtidalli ve Dozunda

Aşırı bağlılık ya da kıskançlık duygusu bazen sevgi zannedilebilmektedir. Oysa kıskançlık sağlıklı bir duygudur. Sağlıksız bir muhakemeden kaynaklanabileceği gibi eşe olan güvensizlikten de kaynaklanabilir. Bazı insanlar zaman zaman sevdiklerini söyledikleri eşine ve ailesine zarar verir. Onun alanını kısıtlar. Dolayısıyla eşler arasındaki kıskançlık, karşı tarafın özgürlük alanını daraltma, onları bazı iyiliklerden men etme, telaşla karşı tarafa zarar verecek işler yapma, onun hakkında zanda bulunma ve ailesine layık olmadığı çirkin sözler nispet etme gibi pek çok olumsuz tavır da beraberinde getirebilmektedir. Bu tavır ve tutumlar her iki cinsin ruhsal sağlığı ve mutluluğunu olumsuz yönde etkilemektedir. Erkekler çoğu zaman kendilerinden ayrılan eşlerini öldürdükten sonra çok sevdiklerini, onusuz yapamadıklarını dile getirmektedir. "Sevdiğim için eşimi dövdüm, sevdiğim için kıskandım ve zarar verdim" türünden cümleleri sosyal medyada da sıklıkla duymak mümkündür. Halbuki

sevgi hiçbir zaman katliam yaptırmaz insana, zulüm sebebi olamaz. Bu hastalıklı sevgidir. Hiçbir sevgi şiddet doğurmaz ve insana zorbalık yapma hakkı vermez. Sevginin böyle bir sonucu yoktur. Gerçek sevgide güven ve denge vardır. Ayrıca kıskançlık duygusu insanın ayrılmaz ve kontrol edilemez bir parçası değildir. İnsanın bu olumsuz duygudan uzaklaşma, kendisini dengeleme, olgun ve tutarlı bir kişilik kazanma imkânı vardır.

Herşeyin aşırı olanı nasıl makbul değilse sevgideki aşırılık da çeşitli çarpıklıklara neden olabilmektedir. Bunlardan biri de algılamamanın çarpıklaşarak bozulmasıdır. Herhangi birine aşırı sevgi duyan kişiler, ona karşı adeta kör ve sağır duruma gelebilmektedir. Ondan kendisine gelebilecek zararları görmez ve duymaz bir hal alırlar. Bu durumda zarar görmeleri sözkonusu olabilmektedir. Böyle bir sevginin kendisine karşı aşırı sevgi beslenen kişilerde de kendisini yeterli görmesi, eksiksiz olduğunu düşünmesi gibi bazı olumsuz sonuçlar doğurması muhtemeldir.²⁵ Sevgiyi akla uygun kılan şey sevdiğini belli ilkeler sebebiyle belli gayeye dayalı olarak dozunda sevmektir. Gündelik dilin kaypaklığı bazı tutumları ifadede bulanıklık yaşamaya sebep olmaktadır. Sevgi ve aşk duygularının anlatımında da bu bulanıklığı görebiliriz. Mesela aşk kavramının gerçek tanımını çerçevesinde kişinin kendi çocuğuna veya Allah'a karşı olan aşkından bahsedemeyiz.²⁶ Lakin Allah aşkıdan bahseden ve kendi çocuğuna "aşkım" diye hitap eden çok kişiyle karşılaşmak mümkündür. Aşk kavramı bu örneklerde sevginin gücünü ifade etmek için kullanılan mecazi bir deyim dönüşmüştür. Ancak hem sevgide ifrat bir tutum olması, hem de alimler tarafından Allah'a nispetinin isabetli görülmemesi nedeniyle²⁷ her iki anlamda da kullanımı uygun bulunmamıştır.

Sevgideki aşırılığı dizginlemenin yollarından birisi de onu layıkına yöneltmek ve öncelikle gerçek sahibini sevmektir. Allah sevgideki tutarsızlıkları kınamakta, onun gerçek sahibine yönelmesi gerektiğine

²⁵ bk. *İslama Giriş*, 21.

²⁶ Cenâb-ı Hakk'ın kullarına olan sevgisiyle, kulların Allah'a karşı olan sevgisinin aşk kavramıyla ifadesinin münasip olmadığı kabul edilmektedir. (İbn Kayyim Muhammed el-Cevziyye, *Muhabbetullah* (Beyrut: Dârü'l-Yemâme, 2005), 182).

²⁷ Raşit Küçük, *Sevgi Medeniyeti*, 20-21.

işaret etmektedir.²⁸ Sevginin gerçek sahibi, sevgiye en layık olan varlık hem çok seven, hem de çok sevilen anlamındaki vedûd ismine sahip olan Allah'tır.²⁹ Bu nedenle mü'minler en çok yaratıcı ve yeryüzünün yegâne maliki olan Allah'ı severler.³⁰ Arkadaş sevgisi, aile sevgisi, vatan sevgisi, ahlakî sevgi gibi her türlü sevginin kaynağı O'na dayanır. Allah'a karşı olan bağlılığın sevgiye dayandığının ifade edilmesi, bu duygunun kullukta da vazgeçilmez temel bir duygu olduğunu göstermektedir. Allah'a karşı olan sevgi, aynı zamanda sevginin en güçlü, en zengin, en seviyeli ve en kuşatıcı halidir. Sevgi kocaman olunca ona yeni alanlar açılır. Allah'ı seven, Allah için sevmeye başlar. Allah'ı sevmek, diğer varlıkları da sevmeye vesiledir. Zenginleştikçe sevdiği şeylerden O'nun uğrunda paylaşma isteği gelir. Sevdiklerini sahiplenip sevmediklerini paylaşanlar, gerçek paylaşımcı değillerdir zira. Allah'a karşı olan sevgi duygusu tek taraflı değildir. Zira Allah da bazı hasletlere sahip olan kullarını sevdiğini beyan etmektedir. Bunlar arasında ihsan,³¹ sabır,³² takva,³³ tevekkül,³⁴ adalet³⁵ ... gibi vasıflar yer alır. Sevginin gücünü göstermesi bakımından bu ayetler büyük bir değer taşımaktadır. Zira seven sevdiğinin razı olacağı işleri yerine getirmek ister. Bunu başardığı oranda da onun sevgisine mazhar olur. Bir insana karşı hissettiği sevginin nasıl kıymetli bir duygu olduğunu, bu sevginin insanda ne tür güzelliklere vesile olduğunu farkedenden insan, bu duyguyu ona veren varlığa karşı şükran duyar. Bu his sahip olduğu bu duyguyu sahibinin izin verdiği şekilde kullanmasının önemini kavratır ona.

2.3. Gerçek ve Samimi

Sevginin sadece dilde ve görüntüde değil, gerçekte olması gerekir. Çok sevdiğini söyleyen veya ilgiliymiş gibi davranan bir kişinin eğer kalbinde gerçek bir sevgi yoksa, yapmacık hareketlerle ön plana çıkarı-

²⁸ Bakara 2/165.

²⁹ Hûd 11/90.

³⁰ Bakara 2/165.

³¹ Bakara 2/195.

³² Âl-i İmrân 3/146.

³³ Âl-i İmrân 3/76; Tevbe 9/4.

³⁴ Âl-i İmrân 3/159.

³⁵ Mâide 5/42; Hucurât 49/9; Mümtehine 60/8.

lan görünürdeki sevgi inandırıcı olmaktan uzaktır. Görünürlüğü artan ve içi boşalan sevgiler yerine gerçek ve samimi sevgiye ihtiyaç vardır. Sosyal medyada mutlu aile pozları görünürlük kazanmakla birlikte, bu paylaşımlara sahip olanlar arasındaki muhabbetin derinliği araştırıldığında, farklı sonuçlarla karşı karşıya kalınmaktadır.

“Seviyorum” dediği eşine gerçek sevginin tezahürlerini yansıtmak yerine zarar veren bir kişinin gerçek duygusunun ne olduğu irdelenmelidir. “Sevgin külfet, öfken itlaf olmasın” diye bir sözden bahseder Zemahşeri.³⁶ Külfet ve itlaf doğuran duygular bazen sevgi ile karıştırılabilmektedir. Halbuki bunların kaynağı başkadır. Sevgi merhamet doğurur, sevgi iyilik doğurur, sevgi paylaşma duygusu doğurur. Ancak sevgi hiçbir zaman kin ve nefret doğurmaz. Kin ve nefretin, zorbalığın kaynağında derinlerden gelen başka bir dürtüyü aramak gerekir. Bu başkası üzerinde egemenlik kurmak istemek, ona istenilen şeylerin yapılabileceğini, istenildiği şekilde muamele edilebileceğini düşünmekten kaynaklanmaktadır.

En güzel sevgi karşılıksız, menfaatsiz sevgidir. Sevgi, çünküsüz ve rağmensiz ise arı duru olur. Bu sevgi türü bir şeyi özünden dolayı sevmek anlamına gelir ve üstün bir duygudur. Bu sebeple insana huzur verir, onu ve sevdiğini zenginleştirir.

3. Sevgiyi Artıran Tutum Ve Yaklaşımlar

Allah eşler arasında sevgi ve merhameti var etmiştir. Eşlerin birbirlerini sevmeleri için gerekli olan sebepleri halketmiştir. Bu sevgi Allah tarafından eşlerin kalbine yerleştirilmiştir. Evlilikte 5 S kuralı: Sevgi, saygı, sabır, samimiyet, sadakat olarak zikredilir. Bunlar aynı zamanda sevgiyi artıran duygulardır. Zemahşerî'ye göre güzel davranış öncelikle sevgiyi kapsar, diğer güzellikler sevginin ardından gelir.³⁷ Peygamber Efendimiz insanlar arasında selamlaşmanın sevgiyi, sevginin de imanı artırdığını dile getirmiştir.³⁸ İnsanların birbirlerine karşı besledikleri iyi ve güzel dilekler yanında Peygamberimiz hediyeleşmenin de insanlar

³⁶ Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmidî't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl*, ed. Murat Sülün (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 4/80.

³⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 5/1186.

³⁸ Müslim, “İman”, 93-94.

arasında sevginin oluşmasına ve çoğalmasına katkı sağladığını dile getirmiştir.³⁹ Yine sevilen kişiye karşı dürüst olmak da sevgiyi besler. Bunları daha ayrıntılı şekilde açıklamak mümkündür:

3.1. Bilmek, Tanımak

Bir kişi tanıyıp bilmediği birine karşı sevgi besleyemez. Bir konudaki bilgi arttıkça o şeye olan sevgi, sevgi arttıkça da bilgi arttığı için⁴⁰ sevgi ve bilgi birbirini zenginleştiren iki unsurdur. Gazzâli (ö. 505/1111) bilgi (marifet) ve anlayış (idrak) olmadan sevginin gerçekleşmeyeceğine inanır.⁴¹ Zira insanın tanımadığı bir kişiyi sevmesi düşünülemez. Seven sevdiğini merak eder, onun hakkında daha çok bilgi sahibi olmak ister. Bilgi ve idrak arttıkça sevgi de artar. Her bilinen kişi sevilmeyen ama sevmek için bilgiye ihtiyaç vardır. Dolayısıyla sevgi, bilgiden sonra gelir. Eğer sevgiye konu olacak nesne tanınmıyorsa, burada gerçek bir sevgiden bahsetmek mümkün değildir.

Sevgiye layık olmak ve onu sürdürmek bir emek ister. Sevgi kaderin bir lütfuyla şanslı olanlara bahşedilen bir ikram değildir. Erich Fromm "Sevme Sanatı" isimli eserinde sevgiyi elde etmek için bilgi ve çabaya ihtiyaç olduğuna inandığını söyler ve sevmenin de öğrenmeye dayalı bir sanat gibi çaba ve gayret gerektirdiğini dile getirir.⁴² Dolayısıyla sevmek ve sevilmek ve sahip olunan sevgiyi sürdürmek gayret ve çaba ister.

3.2. Sevgiyi Dile Getirmek

Evlilikteki en büyük ihtiyaç, eşlerin birbirlerinin yüreklerini beslemeyi ihmal etmiş olmalarıdır. Eşinin kendisini sevdiğini ve değer verdiğini bilen bir kişi her şeyi değilse bile çok şeyi yapar. Peygamber Efendimiz eşlerine karşı olan sevgisini dile getirmekten çekinmemiştir. «Yüce Allah bana Hz. Hatice'den daha hayırlı bir eş vermemiştir».⁴³ Samimi sevgi dile geldiğinde daha çok muhabbete vesiledir. Ayrıca sevgisinin tezahürlerini Peygamberimizin ailesine karşı olan davranışlarında da

³⁹ Buhari, "Hibe", 1; Tirmizî, "Velâ", 6.

⁴⁰ Ramazan Altıntaş, *İslam Düşüncesinde Tevhid ve Estetik İlişkisi*, 61.

⁴¹ Gazzâlî, *İhyâu Ullûmi'd-dîn*, 4/619.

⁴² Erich Fromm, *Sevme Sanatı*, çev. Işitan Gündüz (İstanbul: Say Yayınları, 1985), 11, 14-15.

⁴³ Ahmed b. Hanbel, VI, 118.

görmek mümkün olmuştur. Mesela Peygamberimiz bütün evliliklerinde eşlerine iyi davranmış, ev işlerinde onlara yardımcı olmuş, onlara saygı göstermiş, kadınlara iyi davranmayı ve maddi manevi isteklerini karşılamayı emretmiştir.⁴⁴

Sevginin dile gelmesi demek her zaman bunun sözlü ifadesi anlamına gelmez. Sevginin dile gelme yöntemleri farklı farklıdır. Bazı insanlar sözle değil de davranışlarıyla gösterirler sevgilerini. Sevgi çok güçlü bir duygu olduğu için dilleri farklı da olsa bir şekilde dışa yansır.

3.3. Samimiyet ve Vefa

Sevgide samimiyet sevginin derinleşmesine ve çoğalmasına vesiledir. Samimi muhabbetin dışa yansıma yolları çeşit çeşittir. Hz. Peygamber Abdullah b. Mes'ud'a teşehhüd duasını öğretirken İbn Mes'ud'un elini kendi elinin içine almıştır. Abdullah b. Abbas'ı kucaklayıp "Allah'ım buna Kur'an'ı öğret" diye dua etmiştir. Bazen sevginin sözlü ifadesini beklemek yerine gönül dilinin okunması gerekir. Herkes sevgisini açıktan söyleyemeyebilir ama gönül diliyle söylediğinde karşısındaki kişiye yansır. Eğer hiç taşmıyorsa, sır gibi saklıyorsa içinde olanı, dile gelmemiş demektir. Dile gelmeyen sevgi pasif bir sevgidir.

Allah müminlerin kalplerini birbirlerine ısındırdığı için İslam'dan önce aralarında, hamiyet, asabiyet, kin ve intikam hırsı bulunan insanların İslam'a dahil olduktan sonra kalplerinin birbirlerine ısındığı, aralarında muhabbet ve ülfet oluştuğu, kin ve nefret duygularının kaybolduğu bilinmektedir.⁴⁵ Müslümanların bu samimiyet ve sıcaklığı hayatın tüm evrelerine yaymaları ve özellikle de aile içinde güzel ilişkilere dönüştürmeleri eşler arasında samimi ve sağlam bağların kurulması açısından çok önemlidir.

Vefa sevginin en önemli göstergeleri arasında yer alır. Vefa yapılan iyiliği unutmayıp daha güzeliyle karşılık vermektir. Eşler arasında vefa duygusu muhabbete vesile olur. Aksi durumda yapay bir ilişki ortaya çıkar. Evlilik ilişkisini güzelleştirmek için eşlerden sadece birisinin gös-

⁴⁴ Peygamberimizin eşleriyle olan ilişkisinin mahiyetine dair geniş bilgi için bk. Hayrettin Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 697-702.

⁴⁵ Zemahşerî, 2/1168.

terdiği tek taraflı çabalar yeterli olmaz. Vefa çift yönlü bir iletişime işaret eder. Emanete riayet etmek, verilen sözde durmak, sıkıntılı zamanlarda birbirine destek olmak vefa göstergeleridir. Buradaki en büyük söz de evliliğin en başında Allah adına verilen sözdür.

3.4. Doğruluk ve Güven

Doğruluk ailede de doğru davranışların ortaya çıkmasına vesiledir. Berrak, arı, duru olan, tevazulu, emanete riayetli, doğru dürüst insan, olduğu gibi görünen, görüldüğü gibi olan bir karakter aile ilişkilerine de büyük katkı sağlar. Bazı sözleriyle karşı tarafı sürekli diken üstünde bırakan eşler vardır. İmalarıyla sevgisinde eksiklik olduğu izlenimi verirler. Bazen bu durum sevgisizlikten de kaynaklanmaz. Gerçek duygusunu gizleyerek eşinin gelgitler yaşamasından, üzüntü duymasından zevk alan eşler vardır. “Sevgi oyunu” şeklinde tabir edebileceğimiz bu hal, karşı tarafın zamanla usanıp eşinden soğumasına neden olabilmektedir. Bu tür davranışlardan sakınmak gerekir. Güven duygusu sevginin olduğu yerde kök salar. Kişi sevdiğine güvenir ve güvendiğiyle de daha rahat bir ilişki kurma fırsatı yakalar. Güven duygusu insanın ruhunu tamir eder, yarınları daha güzel bakma imkânı sağlar. Ailedeki çatışmalar sevgi ve güven duygusuna zarar verir.

3.5. İlgi ve Değer

Bir kişiye ya da canlıya sevgi duymak onunla ilgilenmeyi de beraberinde getirir. Sevginin büyümesi ve yeşermesi için ilgiye ihtiyaç vardır. İlginin olmadığı yerde sevgi de kalmaz. Bunu en güzel anne-çocuk ilişkisinde görmek mümkündür. Aç olan çocuğunu doyurmayan, uyutmayı ve temizlemeyi ihmal eden bir annenin onu sevdiğine dair söylemlerinin bir kıymeti olmaz. Yine çiçekleri sevdiğini söyleyen bir kişi onlara hiç su vermiyorsa kimse bu sevgiye inanmaz. İlgi için duymak ve dinlemek gerekir. Ancak dinlemek kulakların açık yada kapalı olmasıyla ilgili bir durum değildir. Yüreğin, şuurun da açık olmasına ihtiyaç vardır. İlgi ve sevgiden yoksun olan ailelerde kin ve nefret tohumları ekilir.

Sevgi alma değil, verme üzerine kurulu bir olgudur. Seven insan sevdiğine sahip olduğu en değerli şeyleri verebilen insandır. Allah

vererek paylaşarak mutlu olacağımızı bildirmektedir. Eşlerin paylaşabilecekleri şeyler arasında vakit, ilgi, sevinç, anlayış, bilgi ... ve benzerlerini sayabiliriz.

İnsanın karşısındaki kişiye değer vermemesi, saygı duymaması, yok sayması, onu hor ve hakir görmesi onunla olan ilişkilerine de yansımaktadır. Değersizlik ötekileştirmeyi de beraberinde getirir. Bunun yerine eşler birbirlerini Allah'ın bir emaneti olarak görmeli ve eşine zarar verdiğinde Allah'ın sevdiği bir gönlü kırıyor olma şuuru içinde hareket etmelidir. İnsan değerini Allah'tan alır ve Allah insanı muhatap alarak yaratmak suretiyle hem erkeğe hem de kadına değer vermiştir. Erkek kadından, kadın da erkekten Allah tarafından belirlenmiş olan değeri beklemektedir. O halde aslında bir tarafın diğerinden ayrıca bunu talep etmesine ihtiyaç yoktur. Yapılması gereken Allah'ın verdiği hakları kulland esirgememektir. İnsanın eşini koruması, ona değer vermesi, özen göstermesi, hatta üstüne titremesi güzel ve kıymetli bir şeydir.

3.6. Sorumluluk

Sorumluluk başka insanların gereksinimlerine verilen bir yanıt olduğu için, birisine dışardan yüklenmiş bir görev olarak değil, iradi bir edim olarak değerlendirilmelidir. Sorumlu olmak, bu yanıtı hazır olmak anlamına gelir. Seven insan bu yanıtı vermek için hazırdır. Bu yanıt sadece fiziksel gereksinimler için verilmez, ruhsal gereksinimler için de verilir. Sevgi ve şefkat gibi duygusal bağlar, karşılıklı hak ve sorumluluk bilincini, yardımlaşma ve dayanışma ruhunu beslerken, yardımlaşma ve paylaşma da belli kişilerin üzerinde biriken yükü hafifleterek taşıma kolaylığı sağlar. Herkesin emeğiyle güzellikleri çoğaltmasına vesile olur.

3.7. Saygı, Sadakat ve Özgürlük

Eşler arasında mevcut olan saygı, bir tarafın diğerinden korkması ve çekinmesi değildir, karşıdaki kişiyi özgün değeri içinde görüp ona bu değerine uygun şekilde muamele etmektir. Onu faydalanılacak bir nesne olarak değil, kendi kimlik ve kişiliğini devam ettirebilmesi, kendi varlığını en güzel şekilde inşa edebilmesi, kararlarını rahat şekilde alıp, uygulayabilmesi için uygun imkânlar sunmak demektir. Saygı özgürlük

ve bağımsızlık temeli üzerine kuruludur. Ailede saygı yok olunca diller ağırlaşır. Azarlama, çirkin söz söyleme normalleşir. Aile içerisinde tüm bireylerin birbirlerine karşı saygılı davranmaları, kibar konuşmaları ne kadar fazla olursa yetişen çocukların da güzel davranışlar sergilemeleri o oranda artacaktır.

Sadakat kavramı “sıdk” kökünden türer ve bu da “doğruluk” anlamı taşır. Doğruluk ve dürüstlük güven duygusu verir ve aile bağının kuvvetlenmesine vesiledir. Eşler arasındaki bağlılığın kuvveti, iyi gün dostluğunun ötesine geçerek zor günlerde birbirlerine tutunmaları açısından oldukça önemlidir. Bu bağ ne ölçüde güçlü olur ve güçlü hale getirilirse, o ölçüde zorlukların üstesinden gelmek kolaylaşır.

Eşler birbirine, anne-baba da çocuklara özgürlük alanı tanır. Ancak bu her zaman her istediğini yapmak anlamına gelmez. Yapmak istedikleri doğru işleri özgürce yapabilmek anlamındadır. Pitirim Sorokin özgürlük ile sevgiyi eş anlamlı kavramlar olarak görür ve sevginin aslında “en yüksek özgürlük biçimi” olduğunu ifade eder. Diğer taraftan özgür olmayı da “insanın sevdiği şeyleri yapması olarak kabul eder.⁴⁶ Dolayısıyla sevgi ile özgürlük arasında çok yakın bir ilişki olduğu görülür. Özgür olmayan kişi bağımlıdır. Bağımlı kişi kendisini bağımlı olduğu şeyin aracı (nesnesi) haline getirir. Oysa edilgen değil de etken bir duygu olan sevmek kapılmak değil, bir şeyin içinde olmaktır. Bu nedenle Erich Fromm sevgiyi “sadece özgür olunduğunda yaşanan bir eylem” olarak tanımlamaktadır.⁴⁷ Gerçek sevgi kişinin kendi bireyselliğini koruyarak özgürce gerçekleştirdiği sevgidir.

3.8. Sabır, Hoşgörü

Yapılan çalışmalarda, dini inanç ve pratiklerin eşleri birbirine yaklaştırdığı ve evliliğin seyrini olumlu yönde geliştirdiği dikkat çekmiş, dinde mevcut ibadetlerin, dua ve diğer pratiklerin evlilik bağına sağlamaştırmada etkin rol oynadığı görülmüştür.⁴⁸ Bunlar arasında

⁴⁶ Pitirim Sorokin, “Özgeci Sevgi”, *Aşkın Anatomisi*, der. A. Krich, çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: Say Yayınları, 2005), 239-241.

⁴⁷ Erich Fromm, *Sevme Sanatı*, 28, 30.

⁴⁸ Hatice Gül, “Değişen Kent Ailesinde Sevgi Anlayışları ve İlişkilerine Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Din ve Bilim Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Aralık 2020, 3/2, 93.

sabır ve şükür gibi dini duyguların aile bağlarını güçlendirmeye çok önemli katkıları vardır. Sabır sevgiyi besleyen ve güçlendiren unsurlar arasında ilk sıralarda yer alır. Bir hadiste mü'minlerin güzel hali şu şekilde vafedilir: *“Ne güzeldir o müminlerin hali... Başlarına bir güzellik gelince şükrederler, kazanırlar, bir bela gelince de sabrederler, yine kazanırlar”*.⁴⁹ İnsanların çoğu, mü'mine yaraşır bir duruş sergilemek yerine tam tersine, sahip oldukları için mutlu olmakla yetinmeyip sahip olamadıkları için üzülmeyi tercih etmektedir. Bu duruş ailelerde de kendini gösterir ve sürekli bir mutsuzluk halini peşinden sürükler. Sabır ve şükür duygularını kazandırmak için, daha yetişme sürecindeyken çocuklara teşekkür etmeyi ve özür dilemeyi öğretmek gerekir.

İnsanın insan olarak nitelenme sebeplerinden biri “ünsiyet kuran bir varlık olması”dır.⁵⁰ Bunu başarabildiği oranda huzurlu, başaramadığı taktirde huzursuz olacaktır. Karşısındakini hoşgörmeyi başaramayan kişi horgörmeye başlar. Horgörüde bulunan insanlar sevdiklerinin kendilerinden uzaklaşmasına sebep olurlar. Bu da aile bağlarının zayıflamasına neden olur.

3.9. Güzel İletişim

Sevginin yayılması için gereken şeylerden biri de iletişimdir. İletişim insanları birbirine bağlar. Bundan yoksun olanlar aile ortamında bulunmak istemezler. Ya ayaklar, ya da yürekler eve girmez. İletişim konuşmak değildir. Öyle konuşmalar vardır ki sadece sorun üretir. Duygu ve düşünceleri karşı tarafa iletirken kullanılan yanlış ifadeler çok basit olayları sorun yumağı haline getirebilmekte, bu da eşler arasındaki çatışmaları körüklemektedir. İletişimde dinlemek önemli bir basamaktır. Karşıdaki kişiye değer vermek, onun ihtiyaçlarını dikkate almayı ve onu dinlemeyi gerektirir. Dinlemek ile dinliyor görünmek birbirinden farklı şeylerdir. Gerçekte duymak, dinlemeyi isteyip istememekle ilgili bir durumdur. Sadece duymak istediklerini duymak yetmez, karşı ta-

⁴⁹ Müslim, “Zühd”, 64.

⁵⁰ İnsan kavramının tanımı, etimolojisi ve insanın mahiyeti hakkında geniş bilgi için bk. Gürbüz Deniz, *Anlam ve Varlık Boyutuyla İnsan* (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 13-22.

rafın duyurmak istediklerini de dinlemek gerekir. Dolayısıyla duymak için kulakların açık olması yetmez. Yüreğin, şuurun da açık olmasına ihtiyaç vardır.

Hikmete dayalı iletişim, iyi, doğru ve güzelden yana tavır almanın yolunu açar. Bir şey hakkında hüküm vermeden önce onun hikmetlerinden bahsedildiği durumda, aile bireyleri benimsemeleri gereken tutum ve davranışların nedenini anlayacağı için daha kolay kabulleneceklerdir. Hikmet kaybolunca hükümler öne çıkmaktadır. Hükümlerle yürüyen aile ilişkilerinin mesafeli olduğu, bu ailelerde sevgi ve saygı yerine korku duygusunun öne geçtiği görülmektedir. Hikmete dayalı iletişim, insanlarla konuşurken de argüman ve gerekçelerle konuşmanın yolunu açar. Aile içinde değerlerin kazandırılmasında bu tavır çok daha etkilidir. Mesela güzel bir fiilin yapılmasını istemeden önce, muhatabın aklına, kalbine, duygularına hitap ederek o davranışın hikmet ve gerekçeleri açıklandığında, onun benimsenmesi daha kolay hale gelecektir.

Değerlendirme

Ailede çok özel bir yere sahip olan sevgi üretmek, çoğaltmak, anlamak ve paylaşmaktır. Sevgi tüketmek, yok etmek değildir, sevileni değiştirmeye, kendimize benzetmeye çalışmak da değildir. Sevmek insan tarafımızı bulmaktır. Sevgi duygusunu kaybetmiş bir insanın robottan bir farkı yoktur.

Seven insan sevdiğini üzemez. Onun isteklerine sırt çeviremez, ona zulmedemez. Sevdiğinin acı çekmesine, üzülmesine dayanamaz. Şu halde sevdiği için eşine zulmettiğini söyleyen, sevdiği için sosyal hayatını kısıtladığını söyleyenler gerçekte eşlerini seviyor değildir. Bencillik, aşırı kıskançlık gibi duyguların kaynağında kin, nefret, hırs gibi faktörler olabilir ama sevgi olamaz. Eşler arası iletişim dilinde hakim olması gereken sevgi ve merhamet yerine, çeşitli hırs ve kaprisler, öfke ve şiddet gibi durumlar öne geçtiği durumda, eleştiri, hakaret, küçümseme ve daha nice yanlışlar ortaya çıkmakta, bu tutum aile bireylerinin ruhlarının incinmesine, insanın gelecek nesillere de taşıma potansiyelinin olduğu çeşitli güzelliklerinin yara almasına sebep olmaktadır.

Eşler birbirleri için başka hiçbir şeyle ölçülemeyecek kadar büyük bir değere sahiptir. Sevgi alma değil, verme üzerine kurulu bir olgu-

dur. Seven insan sevdiğine sahip olduğu en değerli şeyleri verebilen insandır. İnsanın karşısındaki kişiyi yok sayması, ötekileştirmesi, hor ve hakir görmesi onunla olan ilişkilerine de yansımaktadır. Oysa eşler birbirlerini Allah'ın bir emaneti olarak görmeli ve eşine zarar verdiğinde Allah'ın sevdiği bir gönlü kırıyor olma şuuru içinde hareket etmelidir. İnsan değerini Allah'tan alır ve Allah insanı muhatap alarak yaratmak suretiyle hem erkeğe hem de kadına değer vermiştir. O halde ayrıca talep edilmesine ihtiyaç yoktur. Yapılması gereken sadece Allah'ın verdiği değeri kuldan esirgememektir. Yanlarında iken huzur ve güven duygularını hissetmenin mümkün olduğu eşleri basit nedenlerle kaybetmemeli ve Peygamber Efendimizin şu güzel duasını dillere ve gönüllere nakşetmelidir.

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ حُبَّكَ وَحُبَّ مَنْ يُحِبُّكَ وَالْعَمَلَ الَّذِي يُبَلِّغُنِي حُبَّكَ اللَّهُمَّ اجْعَلْ حُبَّكَ أَحَبَّ إِلَيَّ
مِنْ نَفْسِي وَأَهْلِي

Kaynakça

- Altıntaş, Ramazan. *İslam Düşüncesinde Tevhid ve Estetik İlişkisi*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2002.
- Deniz, Gürbüz. *Anlam ve Varlık Boyutuyla İnsan*. Ankara: DİB Yayınları, 2015.
- Ergün, Hande Sinem ve dğrl., "Sevgi Her Yerde mi? Örgütsel Davranış Çalışmalarında Sevgi Arayışı". 7. *Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı*, 1-2 Kasım 2019, Burdur, 283-295.
- Fromm, Erich. *Sevme Sanatı*. çev. Işıtan Gündüz. İstanbul: Say Yayınları, 1985.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâu Ulûmi'd-dîn*. trc. Ali Arslan. İstanbul: Merve Yayınları, 2014, 1-4.
- Gül, Hatice. "Değişen Kent Ailesinde Sevgi Anlayışları ve İlişkilerine Sosyolojik Bir Yaklaşım". *Din ve Bilim Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 3/2, Aralık 2020, 83-96.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd. *Tavku'l- hamame fi'l- ülfeti ve' l- üllâf*. nşr. Muhammed Abdüllatif - Muhammed Abdü'l- Mun'în Hafacî - İbrahim Hilal, Kahire, 1975.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. *Medâricü's-sâlikîn*. nşr. İmar Âmîr. Kahire: Dârü'l-hadîs, 1993, 1-3.
- İbn Teymiyye. *İman Üzerine*. trc. Salih Uçan. İstanbul: Pınar Yayınları, 1985.

- İslama Giriş: Gençliğin İslam Bilgisi*, ed. Hayati Hökelekli. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007.
- Karaman, Hayrettin. *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Köse, Saffet. *İslam Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997.
- Küçük, Raşit. *Sevgi Medeniyeti*. Ankara: Rehber Yayıncılık, 1991.
- Öğük, Emine. "Toplumda Kadınlarla İlgili Bazı Kalıp Yargılar ve Dini Değeri". *Kadın ve Aile Üzerine Araştırmalar: Dini, Tarihi, Sosyolojik ve Psikolojik Analizler*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2018, 191-227.
- Özen, Yener, Gülaçtı, Fikret. "Duyuşsal Alan Öğrenilerinden Sevgi ve Sevgi Kuramları (Sevgiye Dair Söylenceler)." *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Ararştırmaları Dergisi*, ½, Aralık 2010, 135-149.
- Pitirim Sorokin. "Özgeci Sevgi". *Aşkın Anatomisi*. der. A. Krich, çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Say Yayınları, 2005.
- Ünal, Mehmet. "Kur'an'da Sevgi ve Yakınanlamlılıları ve Aralarındaki Farklar". *Ekev Akademi Dergisi*, 12/34, Kış 2008, 99-120.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl*. ed. Murat Sülün. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017. 1-6.

BOŞANMAK HELAL, PEKİ GEÇİNMEK?: AYETLER IŞIĞINDA BOŞANMADAN ÖNCE GEÇİNMEYE NİYET ETMEK

Prof. Dr. Mehmet Zeki AYDIN*

Giriş

Aile olmak, evlenmek, insan neslinin devamı yani çocukların dünyaya gelmesinin meşru gereklerinden biridir. İslam dininde evlenmek, teşvik edilmiş, evlilikten uzak kalmak hoş karşılanmamış hatta kınanmıştır. Kur'an'da insanların huzur bulması için kendi cinsinden yani insan olarak erkek ve kadının yaratıldığı açıklanmaktadır.¹ Nisa suresi 4. ayetinde, erkeklere kadınları nikâhlayın, ifadesi yer alırken; Nur suresi 32.ayette evlenmeye gücü yetmeyenlere evlilik için destek olmak istenmiştir. Peygamber Efendimiz de evliliği özendirmiş hatta emretmiş; evlenmek istemeyenleri kınamıştır.

Evlilikte esas olan ölünceye kadar mutlu olmaktır, hatta toplumu-

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi, mehmetzekiaydin@gmail.com ORCID ID: 0000-0003-1252-2810

¹ Araf 189 ve Nahl 72.

“Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.” Rum 21.

muzda mutluluğun ahirette de devam etmesi için, “iki cihan mutluluğu” duası yaparız.

Evlenmek, normal Müslümanlar için sünnet olarak kabul edilmiştir. Ancak bazı durumlarda evlenmek, farz, mekruh ve haram olabilmektedir.² Boşanmaya gelince, boşanma Allah’ın hoşlanmadığı bir helaldir, ancak bazı durumlarda boşanmak, farz, müstehap, mekruh veya haram olduğu durumlar da vardır.³

İslam dini evlenmek için nikâh akdini şart koşmuştur. Nikâh akdi ile erkek ve kadın birbirine helal olmakta, evlilik dışı zina ise haram kılınmaktadır.⁴ İmkansızlıklar nedeniyle evlenemeyenlere Allah, iffetle sabretmeleri⁵ emrini vermiştir.

Evlilik için gerekli olan nikâhın hukuki bir işlem mi yoksa bir ibadet mi olduğu tartışmaları fıkıh kitaplarında ele alınmıştır. Özetle, nikâh hem bir ibadet hem de hukuki yönü olan medeni bir sözleşme olarak kabul edilmiştir.⁶ İslam’da evlilik ve nikâh çok önemli olduğu için, Kur’an’da ve sünnette çok ayrıntılara yer verilmiş, aynı şekilde fıkıh ve ahlak kitaplarında da çok geniş ele alınmıştır. Evliliğin başlangıcı ve şartı olan nikâhın ve evliliğin ölümle bitmesi veya boşanma tüm sorunlarıyla hukuki açıdan fıkıh kitaplarında ortaya konulmuştur. Fıkıh ve ahlak kitaplarında erkek ve kadının birbirlerine karşı ve çocuklarına karşı hak ve görevleri tüm yönleriyle açıklanmıştır.⁷ Çünkü Kur’an, nikâh

² Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, İstanbul 2011, s.153-154.

³ Ayrıntılı bilgi için bak. Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, s.358-359.

⁴ “Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur.” İsrâ 32.

⁵ “Evlenemeyenler, Allah kendilerini lütfu ile zenginleştirene kadar iffetli davransınlar.” Nur 33.

⁶ <https://islamansiklopedisi.org.tr/nikah> (Erişim: 15.07.2023)

⁷ “Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır.” Bakara 228.

“Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir. Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk teklif edilmez. -Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın- (Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şeyle sorumludur.” Bakara 233.

“Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdır. Çünkü Allah, insanların kimini kiminden üstün kılmıştır. Bir de erkekler kendi mallarından harcamakta (ve ailenin geçimini sağlamakta)dırlar. İyi kadınlar, itaatkârdırlar. Allah’ın (kendilerini) koruması sayesinde onlar da “gayb”ı korurlar.” Nisa 34. Bu ayetle ilgili, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın mealinde şu açıklamalar yer almaktadır: “Koruyup kollayıcı” diye tercüme edilen ifadenin ayet metnindeki aslı “kavvâm” kelimesidir. Erkekler, koruyup kollama görevinin verilmiş olması, iki cins arasında bir eşitsizlik gözetilmiş olmasından değil; erkeklerin güç, kuvvet ve fizikî oluşum bakımından farklı bir yapıya sahip bulunmalarındandır. Bu durum kadını erkekten aşağı bir konuma düşürmez. Buna karşılık erkekler, ailenin geçimini ve yönetimini sağlamak gibi ağır bir sorumluluk yükler. <https://>

akdi ile erkeğin, kadına bir güvence verdiğini ve sorumlu davranması gerektiği bildirmektedir.⁸

Kur'an'da nikâh kelimesi 19 defa geçmektedir. Nikâh kelimesi fıkıh terminolojisinde, şer'an aranan şartlar çerçevesinde aralarında evlenme engeli bulunmayan bir erkekle bir kadının hayatlarını geçici olmaksızın birleştirmelerini sağlayan akdi ve bu yolla eşler arasında meydana gelen evlilik ilişkisini ifade eder.⁹

Nikâh kavramının tanımlanması fıkıh konularının sistemli bir şekilde yazılı hâle gelmesiyle yapılmaya başlanmıştır. 12. yüzyıldan sonra yapılan tanımlarda, "kadın ve erkeğin meşru ölçüler çerçevesinde birbirlerinin cinsel ihtiyaçlarını karşılama" ön plana çıkmıştır. Bunun yanında evliliğin bir hayat arkadaşlığı olarak ele alındığı da görülmektedir. Bu konuda, Serahsî vb. alimler, nikâhın "bir araya getirme, birleştirme, evlilik, evlenme, cinsel beraberlik" gibi sözlük anlamından yola çıkarak, helal yoldan cinsel beraberlik ve neslin devamının sağlanması yanında bir hayat ortaklığı, iki hayatın birleşmesi, iki insanın tek bir vücut olarak birbirine bağlanmak olmak gibi hikmeti olduğu üzerinde durmuşlardır.¹⁰

İslam'da evlenme akti süresiz ve ömür boyu devam etmek üzere yapılır. Belirli süre için yapılan evliliğe (mut'a) İslam fakihlerinin büyük çoğunluğu meşru gözle bakmamıştır. Evlilik, eşlerden birisinin ölümü ile sona erebileceği gibi boşama, irtidad (Müslümanlık'tan çıkmak), bir bedel üzerinde anlaşma (muhâlea) gibi sebeplerle de sona erebilir Diğer yandan bazı durumlarda hâkimin evliliğe son vermesi de mümkündür.¹¹

Kur'an'da Allah (CC), evliliğin amacını ve esasını net olarak huzur bulmak (ınsınıp, kaynaşmak) şeklinde ifade etmiştir.¹² Bu vb. ayet ve hadislerdeki emir ve tavsiyeler, evliliğin, bir hayat arkadaşlığı olması, sevgi, saygı, merhamet üzerinde kurulması üzerinde durulmuştur. Hayat

www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=4&ayet=34 (Erişim: 19.09.2023)

⁸ "Hem, siz eşlerinizle birleşmiş ve onlar da sizden sağlam bir söz almış iken, onu nasıl (geri) alırsınız?" Nisa 21.

⁹ <https://islamansiklopedisi.org.tr/nikah> (Erişim: 15.07.2023)

¹⁰ el-Mebsût, IV, 192; XVI, 123'den nakleden, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nikah> (Erişim: 15.07.2023)

¹¹ Döndüren, Delilleriyle Aile İlmihali, 340.

¹² Rum 21.

arkadaşlığı anlayışı veya kavramı, ömür boyu beraberliği gerektiren bir sonucu ortaya çıkarmıştır. Yani evlilik geçici olmayan süreklilik esasına dayanır ve mecbur kalınmayınca boşanma hoş karşılanmamıştır. Bu durum ülkemizde, hanımlar için, “gelinlikle çıkıp, kefenle dönmek” sözü ile dile getirilmiş ve deyim olmuştur.

Bütün tavsiyelere ve iyi niyetlere rağmen eşler arasında anlaşmazlıklar ve sorunlar ortaya çıkarsa aile mahremiyeti içinde çözmeye ve aile birliğini korumaya çalışmak istenmiştir. Sorunlar çözülemezse son çare olarak, evliliğin iyi bir şekilde sona erdirilmesi her iki tarafın da hakkını koruyarak boşanma yoluna gidilmelidir.¹³

1. Allah'ın Sevmediği Helal: Boşanma

İslam fıkında boşanma/talak, evliliğin koca veya bazı durumlarda kadın tarafından tek taraflı olarak sona erdirilmesi olarak tanımlanmıştır. Genel olarak, boşanmak meşru yani helal olarak kabul edilmiş ancak özel durumlarda, farz, vacip, mendup, mubah, mekruh veya haram olduğu durumlar açıklanmıştır. Kötüye kullanmayı önlemek ve işin ciddiyetinin anlaşılması için boşanma anında şahit olması gerektiği üzerinde de durulmuştur.¹⁴

Evlenme, nikâhlanma, teşvik edilip, en az 2 şahit önünde yapılması, etrafa sevinçle ve eğlenceyle duyurulması, tören yani düğün yapılması, imkânı olanların akraba ve dostlara yemek vb. ikramlarda, bulunulması teşvik edilmiştir. Buna karşın, evliliğin ciddi bir gerekçe olmaksızın bitirilmesi yani boşanma, Peygamber Efendimiz tarafından Allah'ın sevmediği, hoşlanmadığı helal olarak nitelendirilmiştir.¹⁵

¹³ “(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek, ya da güzellikle bırakmaktır. (Evlilikte) tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz. Eğer onlar Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bunları aşmayın. Allah'ın koyduğu sınırları kim aşarsa, onlar zalimlerin ta kendileridir.” Bakara 229.

Ayrıca bak. Nisâ 4/35; et-Talâk 65/1-7

¹⁴ <https://islamansiklopedisi.org.tr/talak> (Erişim: 15.07.2023)

¹⁵ “Allah yanında en sevimsiz helal boşamadır.” (Ebû Davûd, Talâk 3; İbn Mace, Talak 1).

2. İslam'da Boşanma Sebepleri

İslâm'da boşama yetkisi, ilke olarak kocaya verilmiştir ve günümüzde olduğu gibi mahkeme kararına gerek yoktur. Koca, hanımını bizzat kendisi boşayabilir veya bir vekil aracılığı ile de boşayabilir. Kadının boşama yetkisi olmamakla beraber, koca karısına boşama yetkisi verebilir. Ayrıca bazı boşanma gerekleri ortaya çıkarsa, kadın da mahkemeye başvurarak boşanabilir.

Boşanma sebepleri şöyle sıralanabilir:

1. İslami kurallara göre yaşamaktan kaçınmak, İslami emirleri uygulamamak, yasaklarına uymamak.
2. Akıl hastalığı veya birlikte yaşama durumunda zararı kaçınılmaz hastalıklar.
3. Kocanın nafakayı sağlamaması.
4. Eşlerden birinin evi terk etmesi.
5. Eşlerden birinin uzun süreli hapsedilmesi.
6. Eşlerden birinin İslam'dan çıkması.
7. Zina.
8. Eşlerden birinin diğerini zina ve iffetsizlikle suçlaması.
9. Eşlerden birinin uzun süre kaybolup haber alma ümidi kalmaması.
10. Eşlerden birinin kısır olması veya cinsel ilişkide başarısız veya kesin olarak uzak durması.
11. Şiddetli geçimsizlik ve kötü muamele.

İslam, ailede huzur ve birlikteliğin devamı için, sevgi ve merhamet esasını getirmiş ve bunun devam etmesi için özel bir çaba gösterilmesini istemektedir. Her konuda olduğu gibi bu konuda da Hz. Peygamber güzel bir örneklik ortaya koymuştur. Hz. Peygamberin, sahâbîlerin aile ve eşleri arasında yaşadığı sorunların çözümünde takip ettiği örnek uygulamalarla ilgili bir makale yazan, Hacıoğlu ve Demirci, Hz. Peygamberin, çözümü için rehberlik ettiği aile sorunlarını şöyle sıralamışlardır:¹⁶ Geçimsizlik, boşanma, şiddet, şüphe, eşler arası hak ve sorumluluklar, eşler arası problemlerden sonra çocukların velayeti.

¹⁶ Nejla Hacıoğlu ve Bedirhan Demirci, "Eşler Arası Problemlerde Hz. Peygamber'in Sahâbeye Rehberliği", *Kalemname*, 7/13 (Haziran 2022), 106-124.

Hacıoğlu ve Demirci'nin makalesinde¹⁷ ayrıntılı olarak açıklandığı gibi, geçimsizlik konusunda Hz. Ali ile Hz. Fâtıma arasında yaşanan aile içi bir tartışmada, Hz. Peygamber, tarafsızlığını korumuş ve her iki tarafı da dinleyerek, onlara öğüt vermiştir. Hind bint Utbe, Hz. Peygamber'e gelerek, eşi Ebû Süfyân'ı şikâyet ederek, kocasının cimri olduğu için kendisinin ve çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamadığını söylediğinde, şu tavsiyeyi yapmıştır: "Sen de çocukların da eşinin malından kendinize yetecek kadarını güzel bir şekilde alabilirsiniz." Yine eşini şikâyet eden bir sahabiye tavsiyede bulunmuştur.¹⁸ Hz. Peygamber boşanma konusunda yaşadıkları sorunlarını anlatan sahabilerine boşanırken karşı tarafa zulmetmeme ve haklarını koruma konusunda tavsiyelerde bulunmuştur.¹⁹ Bir sahabi, siyahî bir çocuk doğuran hanımını zina ile suçlamış ama Hz. Peygamber, bu duruma mantıklı açıklama getirerek sorunu çözmüştür.²⁰

Her türlü şiddete özellikle de aile içi şiddete karşı olan Hz. Peygamber, hiçbir kadına, çocuğa hatta savaş dışında hiç kimseye şiddet uygulamayarak örnek olmuş ve şiddetle de mücadele etmiştir.²¹

3. Peygamberimizin Sünnetinde Aile

Mustafa Özkan, Hz. Peygamber'in sünnetinde ailenin temel dinamikleri veya değerlerini şöyle özetlemektedir: Peygamber Efendimizin sünnetinde ailenin temel ilk değeri ve dinamiğini hukuk oluşturmaktadır. Aile hukuku, nikâh ile resmîleşir böylece, aile bireylerinin birbirlerine karşı hak ve

¹⁷ Hacıoğlu ve Demirci, "Eşler Arası Problemlerde Hz. Peygamber'in Sahâbeye Rehberliği", s.109.

¹⁸ Lakît b. Sabire, eşinin dilinin fenalığından, her kötülüğü dile getirmesinden yakınarak durumu Hz. Peygamber'e arz eder. Allah Rasûlü ona 'Öyleyse onu boşal!' buyurur. Lakît 'Aramızda bir muhabbet ve hukuk var, ayrıca ondan çocuğum da var.' der. Bunun üzerine Hz. Peygamber, buyurur: 'Onda bir hayır/ümit bulursan -onunla kal, evliliğini- sürdürmeye devam et, eşine kölene vururcasına vurma -onu dövme-!' Hacıoğlu ve Demirci, "Eşler Arası Problemlerde Hz. Peygamber'in Sahâbeye Rehberliği", 110.

¹⁹ Bu tavsiye örnekleri için bakınız: Hacıoğlu ve Demirci, "Eşler Arası Problemlerde Hz. Peygamber'in Sahâbeye Rehberliği", 111-114.

²⁰ Hacıoğlu ve Demirci, "Eşler Arası Problemlerde Hz. Peygamber'in Sahâbeye Rehberliği", 117.

²¹ "Sizin en hayırlınız kadınlarınıza karşı en hayırlı davrananınızdır." (Tirmizî, "Radâ", 11.) buyuran ve "Gece birlikte olduğunuz kadınları nasıl döversiniz?" (İbn Mâce, "Nikâh", 519.) Hz. Peygamber'in şiddetin önlenmesine yönelik aldığı tedbirler için bk. Hatice Dülber, "Şiddetin Karşısında Hz. Peygamber", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, sayı: 5/6 (Haziran 2018), 273-274.

sorumlulukları başlamış olur. Ailenin ikinci dinamiği, adalettir. Adalet, her şeyin yerli yerine konulması ve hak edenin hakkının eksiksiz bir şekilde verilmesi gibi anlamlara gelir. Evrensel bir değer olan adalete göre aile bireyleri arasında mirasın paylaşılması, aile geçiminin sağlanmasının yanı sıra diğer hak ve sorumluluklarda eşitlik değil de adalet esas alınmıştır. Ailenin üçüncü dinamiği, istişaredir. Hz. Peygamber, ailevî bazı problemleri eşleriyle istişare etmek suretiyle çözüme kavuşturmuştur. Ailenin dördüncü dinamiği sevgi ve saygıdır. Hz. Peygamber aileyi sevgiyle kurmuş, saygıyla muhafaza etmeye/korumaya çalışmıştır. Ailede beşinci dinamik, hoşgörüdür. Peygamberimiz, ailesini oluşturan bireylerin farklı talep, ihtiyaç ve kendi aralarındaki tartışmaları hoşgörüyle karşılamış, aile içi problemlerde şiddet yerine hoşgörüyü esas almıştır.²²

Peygamber Efendimizin, ailede geçimle ve iyi davranmayla ilgili harika tavsiye ve emirleri vardır. Bizzat kendi örneğini şöyle açıklamıştır: “Sizin en hayırlınız, ailesine karşı en hayırlı olanıdır. Ben de aileme karşı en hayırlı olanıyım.”²³

Bir hadiste, “İnsanoğlu için üç şey mutluluktur: Saliha bir hanım, iyi bir binek, geniş bir ev. Üç şey de mutsuzluktur (şikayet edecek durumdur): Kötü bir ev, kötü bir binek ve kötü bir hanım.”²⁴

Peygamber Efendimiz yeni evlenen kişileri tebrik ederken, “Allah mübarek etsin, sana bereketler ihsan etsin, eşini de seni de hayır ve iyiliklerde ortak etsin.” diye dua ederdi.²⁵

Peygamber Efendimiz, sadece eşlerimizle değil tüm akrabalarımızla iyi ilişkiler kurmamızı şöyle teşvik etmektedir: “Akrabalık ilişkilerinizi sürdürübilmeniz için sülalenizi tanıyınız. Çünkü akrabalar arası bağların canlı tutulması ailede sevgi bağlarını güçlendirir, insanı varlıklı kılar, ömrü uzatır.”²⁶

²² Mustafa Özkan, Hz. Peygamber’in Sünnetinde Aile Dinamikleri, *Uluslararası Mevlid-İ Nebi Sempozyumu - Peygamberimiz ve Aile Sempozyumu*, DİB Yayınları, Ankara 2021, 295-307.

²³ İbn Mâce, Nikâh, 50. <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=4&SAYFA=23> (Erişim: 18.09.2023)

²⁴ Müsned, I, 114. <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=4&SAYFA=28> (Erişim: 18.09.2023)

²⁵ Ebû Dâvûd, Nikâh, 35-36. <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=4&SAYFA=28> (Erişim: 18.09.2023)

²⁶ Tirmizî, Birr, 49. <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=4&SAYFA=28> (Erişim: 18.09.2023).

Peygamber Efendimiz bir defasında Hz. Ömer'e, asıl mutluluğun altın ve gümüş sahibi olmakta olmadığını şu sözleri ile açıklamıştır: "Bir kişi için olabilecek en kıymetli hazinenin ne olduğunu sana söyleyeyim mi? O, sâliha/iyi kadındır. Kocasını ona baktığı zaman içini sevinç kaplar, kocası ondan bir şey yapmasını istediğinde yapar, kocası yanında olmadığı zaman (onun haklarını ve saygınlığını) korur."²⁷

Hz. Peygamber, eşleri birbirine karşı kıskırtmayı şiddetle kınamıştır. "Kadını, kocası aleyhinde kıskırtan bizden değildir."²⁸ uyarısıyla aileye dışarıdan olumsuz yapılacak müdahalelerin tehlikesine işaret etmiştir.

4. İslam'da Evlenmenin Özeti

Buraya kadar söylediklerimizi özetlersek, evlenmenin hukuki tarafları fıkıh kitaplarında, hayat arkadaşlığı tarafı ahlak kitaplarında uzun uzun açıklanmıştır.

Ailede geçinmeyi temellendirmek için evlenme ve aile olmanın amaç ve temelini Kur'an'da arayalım. Aşağıdaki ayetlerde aile olmak ve evlenmek çok net bir şekilde açıklanmıştır.

"Sizi bir tek candan (Âdem'den) yaratan, ondan da yanında huzur bulsun diye eşini (Havva'yı) yaratan O'dur. Eşi ile (birleşince) eşi hafif bir yük yüklendi (hamile kaldı). Onu bir müddet taşıdı. Hamileliği ağırlaşınca, Rableri Allah'a: Andolsun bize kusursuz bir çocuk verirsen muhakkak şükredenlerden olacağız, diye dua ettiler." Araf 189.

"Allah, size kendi cinsinizden eşler var etti. Eşlerinizden de oğullar ve torunlar verdi ve sizi temiz şeylerden rızıklandırdı. Öyleyken onlar batıla inanıyorlar da Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?" Nahl 72.

"Aranızdaki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden elverişli olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir. Allah, (lütfu) geniş olan ve (her şeyi) bilendir." Nur 32

"Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O'nun (varlığının

²⁷ Ebû Dâvûd, Zekât, 32. <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=4&SAYFA=28> (Erişim: 18.09.2023).

²⁸ Ebû Dâvûd, Talâk, 1. <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=4&SAYFA=28> (Erişim: 18.09.2023).

ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.” Rum 21.

“Ey iman edenler! ... Onlarla (kadınlar) iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmadıysanız, olabilir ki, siz bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah onda pek çok hayır yaratmış olur.” Nisa 19

“Oruç tuttuğunuz günlerin gecesi kadınlarınıza yaklaşmanız size helal kılındı, onlar sizin örtünüz (sizin için birer elbise), siz de onların örtülerisiniz (siz de onlar için birer elbisesiniz).” Bakara 187.

Bu ayetlerde, erkek ve kadının huzur bulmak için eş olarak yaratıldığı; huzur bulmak için Allah’ın erkek ve kadın arasında sevgi ve merhamet var ettiği (fitratına koyduğu); eşlerin birbirinin elbisesi (örtüsü) olduğu açıkça ortaya konulmuştur.

Bakara suresi 187 ayetteki örtü veya elbise kavramı bize şunları hatırlatmaktadır: Elbise ve örtü, insanların vücudunu örter, mahremiyetini nasıl gizlerse, evlilikte eşler de birbirlerinin mahremiyetini korur, ayıp ve kusurlarını saklar. Elbise nasıl insanlara huzur ve sakinlik veriyorsa, evlilik de rahatlık, huzur ve sükûnet bulma yeridir. Ancak elbisenin rahat olması için bedenle uyumlu olması gerekir, aynı bunun gibi eşler de birbirine uyumlu olmalıdır. Elbise nasıl, vücudu sarmalıyorsa eşler de birbirleriyle temas ediyor ve birbirlerini sarıyorlar. İnsanlar elbise-leriyle süslenirler ve güzel görünürler böylece övünç duyarlar, eşler de birbirlerinin süsleridir ve birbirleriyle onur ve övünç duyarlar. Eşler, birbirlerini içlerine alarak, kirlerden, pisliklerden korurlar tıpkı elbisenin bizi içine alıp koruduğu gibi. Elbisenin insana rahatlık vermesi için, kaba, sert ve zarar verici olmaması gerektiği gibi, eşler de birbirlerine kaba ve sert davranmak yerine nezaketle davranmalıdır.²⁹

Bu ayetlere göre, erkek ve kadın Müslümana düşen görev; nikâh bağıyla evlenmek, evliliği huzurlu bir yuva hâline getirmek için ilişkilerini sevgi ve merhamet üzerine kurmak, ailede akla ve dine uygun şekilde geçinmek, aile içi ilişkilerinde birbirine örtü olmak, bu birliktelik sonunda Allah, bir nimet olarak çocuk nasip ederse buna şükretmektir.

Bu vb. ayetlerle Peygamberimizin hadislerinden çıkan sonucu Müslü-

²⁹ Bu benzetme ve yorumların ayrıntısı için bak. <https://turkish.aawsat.com/opinion/4481771-birbiri-i%C3%A7in-elbise-olabilen-e%C5%9Fler-1> (Erişim: 15.08.2023).

man halkımız, evliliği, “Allah’ın emri, peygamberimizin sünneti” olarak algılamıştır. Bu emir ve sünneti yerine getirmek için samimiyetle evliliğin devamını sağlamayı ön plana çıkarmış, boşanmayı hoş karşılamamış, çeşitli zorunluluklar sonucunda boşanmak gerekirse, marufa³⁰ uygun ayrılmanın yollarını aramışlardır.

4.1. Geçinmek Allah’ın Emri

Düğün yapanlara yani evlenenlere iki dünyada da mutluluklar diliyoruz. İslam’ın da istediği bu dileğimizin yerine gelmesinin ilk başlangıç noktası “Bismillahirrahmanirrahim. Niyet ettim Allah rızası için geçinmeye.” diyerek eşlerimizle geçinmenin yollarını aramaktır.

Evlilikle, iki farklı bedensel ve ruhsal yapıya sahip kadın ve erkek bir araya gelmektedir. Ayrıca farklı mizaçta yaratılan ve farklı ortamlarda kişilikleri oluşan bir erkek ve kadın beraber yaşamaya başlamaktadır. Bunların yanında, kadın ve erkeğin aileleri, hatta akraba ve arkadaşları da evliliği etkilemektedir. Bu, gerçekten zor olan bir başlangıçtır ve istemedi de olsa sorunlara neden olabilmektedir. Bu zorlu beraberlikte sorun yaşamamanın tek yolu iyi bir iletişimden geçmektedir. İyi bir iletişimin anahtarı da “geçinmeye niyet etmek”tir.

Sadece evlilikte iyi geçinmek değil Müslüman, hayatının her alanında yani herkesle iyi geçinmeye çalışan kişidir. Bunu Peygamber Efendimiz şöyle açıklamıştır: “Mümin cana yakındır. İnsanlarla yakınlık kurmayan ve kendisiyle yakınlık kurulamayan kimsede hayır yoktur.”³¹

İnsan davranışlarını belirleyen ya da insan davranışlarını yönlendiren dört yaptırım gücü vardır. Bunlar, din, hukuk, vicdan ve gelenek-görenek (çevre/mahalle baskısı)dır. Din, ahirette cennet ve cehennem yaptırımını kullanır. Hukuk, çoğunlukla ceza yaptırım gücünü kullanır. Vicdan, doğuştan insanlardaki iyilikten zevk, kötülükten rahatsız olma duygusudur. Gelenek-görenekler, mahalle baskısı yani toplumsal baskı ile, iyilik yapanları alkışlayarak kötülerini kınayarak³² kendini gösterir.

³⁰ Maruf, İslam’ın emir ve yasaklarına, akla, hukuka, ahlaka uygun, iyi, hoş, güzel her şey (söz, davranış, uygulama).

³¹ İbn Hanbel, II, 400.

³² Günümüzde mahalle baskısı, sosyal medyada beğenme ya da beğenmemeye, protestoyla olmaktadır.

İnsanları etkileyen, davranışlarına yön veren din bizim için “İslam, evlilikte eşlerin geçinmesi konusunda ne diyor, ne emrediyor, neyi yasaklıyor?” bilinmesi çok önemlidir.

Kur’an’da eşlerle geçinme konusunda en açık emir Nisa suresi 19. ayette ifadesini bulmaktadır.

“Ey iman edenler! Kadınlara zorla mirasçı olmanız size helâl değildir. Açık bir hayâsızlık yapmış olmaları dışında, kendilerine verdiklerinizin bir kısmını onlardan geri almak için onları sıkıştırmayın. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmadıysanız, olabilir ki, siz bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah onda pek çok hayır yaratmış olur.”

Bu ayetteki “وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ” “Onlarla iyi yani maruf geçinin.” emrini, müfessirlerimiz nasıl açıklamışlar kısaca verelim.

Ebu’s-Suûd Efendi tefsirine göre; yatmada, nafakada adalet ve konuşmada güzel sözler söylemek gibi davranışlar maruf geçinmeye örnektir.³³

Ed-duru’l-Mensur tefsirine göre maruf geçinmek; onlarla iyi geçinin, kaynaşın anlamına gelmektedir.³⁴

Medârik/Neseî tefsirine göre maruf geçinmek; adil olmak, insaf- lı davranmak, ihtiyaçlarını karşılamak, güzel söz söylemek sabırlı olmaktır.³⁵

Semerkindî tefsirine göre maruf geçinmek; iyi geçinmektir.³⁶

Beydâvi tefsirine göre, maruf geçim, insaf- lı davranmak ve güzel söz söylemekle olur.³⁷

Rûhu’l-Beyân tefsirine göre, buradaki hitap, hanımlarına kötü muamele yapan insanlardır.³⁸

Hamdi Yazır, “Kadınlarınızla şer’in inkâr etmiyeceği maruf vechile muâşeretle bulununuz. Burada maruftan murad yatak ve infak husus- larında insaf- lı, sözde sohbetle tatlı bulunmak gibi hususattır.” diyerek diğer tefsirleri tekrar etmiştir.³⁹

³³ <http://tefsirsitesi.com/Ayet/004/T003/Turkce/019.htm> (Erişim: 19.07.2023)

³⁴ <http://tefsirsitesi.com/Ayet/004/T004/Turkce/019.htm> (Erişim: 19.07.2023)

³⁵ <http://tefsirsitesi.com/Ayet/004/T008/Turkce/019.htm> (Erişim: 19.07.2023)

³⁶ <http://tefsirsitesi.com/Ayet/004/T010/Turkce/019.htm> (Erişim: 19.07.2023)

³⁷ <http://tefsirsitesi.com/Ayet/004/T001/Turkce/019.htm> (Erişim: 19.07.2023)

³⁸ <http://tefsirsitesi.com/Ayet/004/T009/Turkce/019.htm> (Erişim: 19.07.2023)

³⁹ <http://tefsirsitesi.com/Ayet/004/T012/Turkce/019.htm> (Erişim: 19.07.2023)

Diyanet Kur'an Yolu Tefsiri, âdeta tüm tefsirleri uzunca özetleyerek kısaca şu sonuca varmıştır: Eşlerinize karşı maruf çerçevesinde davranın, iyi geçinin aksi takdirde boşanmak zorunda kalabilir veya adaletten ayrılırsınız.⁴⁰

Benim Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu'na yazılı olarak bu ayetle ilgili sorduğum soruya şu cevabı verdiler:⁴¹

“Fıkıh kaynaklarında Nisa suresinin 19. ayetine dayanarak eşlere güzel söz söylemenin, güzel davranışta bulunmanın müstehab olduğu ifade edilmiştir. (Kasani, Bedaiu's-sanai, 2/334) Belirtmek gerekir ki eşlerin birbiriyle iyi geçinmesinin hükmü (vacip, müstehab vb) yalnızca bu âyet tarafından belirlenmemektedir. Yani buradan hareketle eşlere kötü davranılabileceği, zulmedilebileceği gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır.”

Tefsirlere baktığımızda, Kurtubî hariç, müfessirlere göre ve benim sorduğum soruya verdikleri cevaba göre, 2023 Temmuz ayında DİB de “Onlarla iyi geçinin.” ayetinde Allah, erkeklere, hanımlarınıza iyi davranırsanız iyi olur, tavsiyesi yapmaktadır. Bu tavsiye için, bir benzetme yaparsak, “Yemekten sonra üstüne bir de kahve içerseniz iyi olur.” kabilinden, küçük bir ahlaki öğüt olarak sunulmaktadır.

⁴⁰ Kur'an Yolu Tefsiri 2/36-38. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/512/19-ayet-tefsiri> (Erişim: 12.07.2023)

“Onlarla iyi geçinin.” şeklinde tercüme edilen kısım lafza daha bağlı kalınarak “Onlara karşı mâruf çerçevesinde davranın.” diye de çevrilebilir. Ma'rûf “toplum tarafından bilinen, kabul edilen, hoş karşılanan, dine göre de meşrû ve makbul olan davranışlar”dır. Evlilik birliği içinde erkeklerin ve kadınların karşılıklı hakları ve yükümlülükleri vardır. Bu hak ve yükümlülüklerin bir kısmı Kur'an ve sahih sünnet tarafından ortaya konmuştur, bir kısmı ise toplumun örfüne, âdetine ve ahlâkına bağlı ve dayalı olarak belirlenmektedir. İslâm öncesi Arap toplumunun örf ve âdetleri arasında bulunan ve kadınlara karşı haksızlıklar ihtiva eden anlayış ve uygulamalar naslarla kaldırılmış; bunların yerine, kadını ve erkeğiyle insan haysiyet ve şerefine uygun olan hükümler getirilmiştir. İslâm'ın dinî, ahlâkî ve sosyal hayatta gerçekleştirdiği inkılâba uygun olarak oluşan fıkıh ve ahlâk kurallarıyla ümmetin örfü, âdeti evlilik birliğine de hâkim olmuş, erkekler ve kadınlar birbirlerine karşı bu kurallar çerçevesinde davranmışlar, ilişkilerini buna göre yürütmüşlerdir.

Erkeklerin kadınlara karşı kötü davranışları (mâruf çerçevesini aşan muameleleri) her zaman kadınların kusurundan kaynaklanmaz. Erkeklerin kötü huylu olmaları, başka kadınlara meyletmeleri, zaman içinde eşlerinden soğumaları, hatta onlardan nefret eder hâle gelmeleri gibi sebepler de onları kötü davranışa itebilir; bu âmillerin etkisiyle erkekler, kadınlarını boşamaya, evlilik hayatına son vermeye karar verebilirler. Bu durumda Kur'an-ı Kerim'in tavsiyesi erkeklerin acele etmemeleri, duygularını kontrol etmeleri; duyguya dayalı isteklerin her zaman insanlar için hayırlı sonuçlar doğurmadığını, istenmediği hâlde yapılan veya katlanılan şeylerin de bazan insan hakkında hayırlı olduğunu düşünmeleri, bu kabilden tecrübeleri hatırlamaları, evlilik hayatını ve bu hayat içinde iyilik ve adaletten ayrılmama çizgisini ellerinden geldiğince korumaya çalışmalarıdır.

⁴¹ <https://kurul.diyanet.gov.tr/Sorularim> (23.07.2023 tarih ve 775630 numaralı soru)

Bu ayetle ilgili Kurtubî uzun bir tefsir yapmıştır. “Onlarla iyi geçinin.” ayetinin tefsirinde o, bu cümlelerin açık bir ifadeyle Allah’ın bir emrini dile getirdiğini ve bu emirle sadece erkeklerin değil herkesin eşleriyle geçinmesinin vacip olduğunu söylemektedir.⁴²

Kurtubî tefsirine göre maruf; Allah’ın size emretmiş olduğu şekilde, güzel surette onlarla geçinin, demektir. Burada hitap öncelikle kocalara anlaşılır ama hitap herkesedir. Allah kocalara, kadınlarla güzel bir şekilde geçinmelerini emretmektedir; böylece beraberlikleri, arkadaşlıkları ve içli dışlı olmaları mükemmel olur. Çünkü böyle bir geçim şekli nefsi daha bir huzura kavuşturur ve geçimi daha bir tatlılaştırır. Bu ise koca hakkında vacib olan bir iştir.⁴³

Kurtubî, burada meşhur kadının kaburga kemiğinden yaratılması hadisini nakleder.⁴⁴ O, daha sonra, iyi geçinmenin gereklerinden birinin de kocanın hanımına hizmetçi tutmak olduğundan bahsederek şöyle söyler: “Yüce Allah’ın, “Onlarla iyi geçinin.” ayetini, âlimlerimiz şuna delil göstermişlerdir: Şayet kadına tek bir hizmetçi yeterli gelmiyorsa bu sefer kocası ona yeteri kadar hizmetçi tutar. Halife ve hükümdar kızları ile tek bir hizmetçinin yeterli gelmediği benzeri hanımlar böyledir. İşte iyi bir şekilde geçinmek budur.⁴⁵

Kurtubî, şöyle devam eder: “Yüce Allah’ın, “Şayet onlardan hoşlanmadıysanız...” ayeti şu demektir: Eğer -herhangi bir hayâsızlık işlemeksizin ve serkeşlikte bulunmaksızın- çirkinlikleri, yahut kötü huyları dolayısıyla onlardan hoşlanmadınız ise, böyle bir durumda katlanma menduptur. Çünkü neticede Allah’ın o kadından, salih evlatlar ihسان etmesi umulur. Şart edatı ise ile merfu’dur, ile birlikte fiil (hoşlanmama fiili) mastardır. Müslim’in Sahih’inde Ebû Hüreyre yoluyla varid olan şu hadis-i şerif de bu manayı ifade etmektedir: Ebû Hüreyre dedi ki, Resûlüllah (sallallahü aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: “Mümin bir

⁴² <https://tafsir.app/qurtubi/4/19> (Erişim: 19.07.2023) Tefsir Al-Kurtubi - Al-Qurtubi, 5/97.

⁴³ <http://tefsirsitesi.com/Ayet/004/T007/Turkce/019.htm> (Erişim: 19.07.2023)

⁴⁴ İbn Atiyye der ki: Peygamber (sallallahü aleyhi ve sellem)in şu âyeti de âyet-i kerimenin anlamını ifade etmektedir: “Onda eğrilik olduğu hâlde, sen ondan yararlanmaya bak.” Buhârî, Nikâh 19, Enbiya 1; Müslim, Radâ” 59, 60, 65; Tirmizî, Talâk 12; Dârimi, Nikâh 35; Müsned, II, 428, 449, 497, 530, VI, 279. Yani eğriliğine rağmen sen onunla kötü geçinmeye kalkışma. O takdirde ayrılıklar buradan baş gösterir ve anlaşmazlıklar bununla ortaya çıkar. Bu ise hul” yapmaya bir sebeptir. <http://tefsirsitesi.com/Ayet/004/T007/Turkce/019.htm> (Erişim: 19.07.2023)

⁴⁵ <http://tefsirsitesi.com/Ayet/004/T007/Turkce/019.htm> (Erişim: 19.07.2023)

erkek, mümin bir kadından tiksiniş ve nefret etmesin. Çünkü onun bir huyundan hoşlanmayacak olsa dahi bir diğer huyundan razı olur.”⁴⁶ Yani, karısına ondan ayrılacak noktaya itecek kadar tam anlamıyla buğz etmesin. Bu da böyle bir noktaya gelmemeye çalışılmalıdır, demektir. Aksine onun kötü hâlini iyi hâllerine versin ve sevdiği hâllerini göz önünde bulundurarak hoşlanmadığı hâllerine göz yumsun.⁴⁷

Kurtubî, İbnu'l-Arabî'den geçimsiz bir hanımının olayını naklettikten sonra şöyle bir yorum ekler: “Âlimlerimiz derler ki: İşte bu da mubah olmakla birlikte, boşamanın mekruh oluşuna bir delildir. Peygamber (sallallahü aleyhi ve sellem)'den şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Şüphesiz Allah, boşama ve (aşırı) yemek yeme dışında mubah kıldığı hiçbir şeyi mekruh görmez. Ve şüphesiz Allah, dolup taşan bir bağırsağa buğz eder.”⁴⁸

Görüldüğü gibi, “Eşlerinizle iyi geçinin.” ayetinde cümle açık bir şekilde emir ifade etmesine rağmen ulema, bu ifadeyi basit bir ahlaki tavsiyeye indirgemişlerdir. Bu basit bir tavır değil, İslam'a veya Kur'an ve sünnete bir bütün olarak bakmamak, ahlakı, inanç ve ibadetten soyutlama sorunudur. İster istemez ulema, yaşadığı dönemin gelenek, görenek ve düşüncelerden etkilenmektedir.

Kur'an'da olmamasına rağmen, fıkıh ilminin sistemleşmesiyle birlikte âlimler, Müslüman mükelleflerin tüm davranışlarını sınıflamışlar ve buna efal-i mükellefin demişlerdir. Hanefilere göre Müslümanın yaptığı tüm davranışlar (farz, vacip, sünnet, müstehap, mubah, haram, mekruh ve müfsit olmak üzere) sekiz kategoriye ayrılır. Böyle olmasına rağmen efal-i mükellefinde yer alan (farz, vacip..) ifadelerin, çoğunlukla ibadetler ve muamelat, özellikle de hukuki yani fıkıh ilgilendiren konularda kullanıldığını görüyoruz. Efal-i mükellefinde geçen farzlar, haramlar ve sünnet ya da müstehaplar sıralanmıştır. Türkiye'de yaygın olarak kullanılan 32 farz 54 farz, büyük günahlar ve sünnetler sıralanmıştır ve ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Ancak bu tasniflerde ahlaki emir ve yasaklar ya yer almamış ya da hafife alınarak önemsiz tavsiyeler gibi

⁴⁶ Müslim, Radâ 61; Müsned, II, 329.

⁴⁷ <http://tefsirsitesi.com/Ayet/004/T007/Turkce/019.htm> (Erişim: 19.07.2023)

⁴⁸ <http://tefsirsitesi.com/Ayet/004/T007/Turkce/019.htm> (Erişim: 19.07.2023)

sunulmuştur. Örneğin, 54 Farz içinde, 26. maddede “Hükümdara karşı gelmemek.” yer alırken haset etmemek, yalan söylememek, iftira etmemek yer almamıştır.

5. Evlilikte Öncelik Geçinmeye Çalışmaktır Ama

Nisa ve Talak surelerindeki ayetlere göre evlilikte esas olan geçinmektir. Eşler arasında bazen hoşla gitmeyen hâllerde bulunsa bile, sabırla davranılmalıdır. Şayet sorun çıkarsa, öncelikle karı koca kendi aralarında sorunu çözmeye uğraşmalıdır. Olur olmaz sebeplerle yuvayı dağıtmaya, açıktan fuhuş işleme dışında boşanmaya kalkmamalıdır.

6. Boşanmak Ama Nasıl?

Boşanma konusunda Kur’an’da açık bir tavsiye olarak şu ayetler yer almaktadır:

“Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdır. ⁴⁹ Çünkü Allah, insanların kimini kiminden üstün kılmıştır. Bir de erkekler kendi mallarından harcamakta (ve ailenin geçimini sağlamakta)dırlar. İyi kadınlar, itaatkârdırlar. Allah’ın (kendilerini) koruması sayesinde onlar da “gayb” ⁵⁰ korurlar. (Evlilik yükümlülüklerini reddederek) başkaldırdıklarını (nüşuzlarını) gördüğünüz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın. (Bunlar fayda vermez de mecbur kalırsanız) onları dövün. Eğer itaat ederlerse, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın. Şüphesiz Allah, çok yücedir, çok büyüktür.” Nisa 34.

“Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından (şikak) korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar barıştırmak isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır.” Nisa 35.

“Eğer bir kadın kocasının, kendisine kötü davranmasından (nüşuz),

⁴⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı’nın mealinde şu açıklamalar almaktadır: “Koruyup kollayıcı” diye tercüme edilen ifadenin ayet metnindeki aslı “kavvâm” kelimesidir. Erkeklerle, koruyup kollama görevinin verilmiş olması, iki cins arasında bir eşitsizlik gözetilmiş olmasından değil; erkeklerin güç, kuvvet ve fizikî oluşum bakımından farklı bir yapıya sahip bulunmalarındanır. Bu durum kadını erkekten aşağı bir konuma düşürmez. Buna karşılık erkeklerle, ailenin geçimini ve yönetimini sağlamak gibi ağır bir sorumluluk yükler. <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=4&ayet=34> (Erişim: 19.09.2023)

⁵⁰ Burada “gayb”, eşinden uzakta bulunan erkeğin namusu, malı ve her türlü hakkı anlamındadır.

yahut yüz çevirmesinden endişe ederse, uzlaşarak aralarını düzeltmelerinde ikisine de bir günah yoktur. Uzlaşmak daha hayırlıdır. Nefisler ise kıskançlığa ve bencil tutkulara hazır (elverişli) kılınmıştır. Eğer iyilik eder ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberdardır." Nisa 128.

7. Aile İçi Sorunlarla İlgili Kur'an'da Geçen İki Kavram

Kur'an'da aile içi sorunlarla ilgili nüşûz ve şikâk kavramları geçer. Nüşûz, "vurmak, eziyet etmek, terk etmek, başkaldırmak, buğzetmek" gibi anlamlara gelir. "Kocasına başkaldırdı." anlamında kadınlar için; "Terk etti, eziyet etti." anlamında koca için kullanılır. Kaynaklarda, nüşûz daha çok kadın için kullanılmaktadır ancak karı veya kocadan kaynaklanan geçimsizlik durumlarını açıklar. Nüşûz, Nisâ suresi 34. ayette kadından, 128. ayette erkekten kaynaklanan geçimsizlik hâllerini açıklamaktadır. Şikâk, "ayrılık ve düşmanlık" anlamlarına gelmektedir, ancak terim olarak eşlerin her birinin, karşı tarafın tahammül edemeyeceği davranışlar yapması sonucu karşı karşıya gelerek eşlerin iki farklı yerde durması hâline denir. Şikak, Nisâ suresi 35. ayette karı ve koca arasında meydana gelen "ayrılık ve geçimsizlik" anlamlarında kullanılmaktadır. Şikak yani ayrılık ve geçimsizlik durumunda sorunun çözümü için hakeme gidilmesi tavsiye edilmektedir.

Hamdi Döndüren, şikakı, şiddetli geçimsizlik olarak nitelendirmekte ve eşlerin birbirinin izzet, şeref ve haysiyetine yönelik ithamları sonucunda çıkan şiddetli tartışmalar şeklinde açıklamaktadır. Yine o, kötü muameleyi; kocanın eşini, söz veya fiille rahatsız etmesi; ağır küfürler yapması (sövmesi), küçük düşürmesi sonucu eşinin onurunu kırması, iz bırakacak şekilde dövmesi, İslam'ın haram kıldığı bir fiili yapmaya zorlaması, çok önemli bir gerekçe olmadan terk etmesi veya ilgi göstermemesi olarak açıklamaktadır.⁵¹

Kur'an'da boşanmanın ayrıntılı şekilde anlatıldığı ayet şöyledir:

"Ey Peygamber! Kadınları boşadığınızda iddetleri içinde boşayın ve iddeti sayın. Rabbiniz Allah'tan çekinin. Onları evlerinden çıkarmayın. Onlar da çıkmasınlar; açık bir fuhuş yapmış olurlarsa başka. Bunlar

⁵¹ Döndüren, Delilleriyle Aile İlmihali, 428.

Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa kendine kötülük etmiş olur. Bilemezsin, belki Allah bunun ardından yeni bir durum ortaya çıkaracaktır.” Talak 1.

7.1. Sorun Çıkarsa

Boşanma madem istenmeyen bir çözümdür, o hâlde boşanmadan önce neler yapılmalıdır?

7.2. Şayet Geçimsizlik Kadından Geliyorsa

Kimse istemez ama eşler arasında anlaşmazlıklar olabilir. Evlilikte hanım sürekli huysuzluk, geçimsizlik yapıyor yani sorun hanımdan kaynaklanıyorsa, bu durumda Kur'an, Nisa suresi 34. ayette üç aşamalı bir çözüm öneriyor. Öncelikle, erkek karısına tatlı bir dil ile öğüt vermeli, bu faydalı olmazsa kısa bir süre cinsel ilişkiye ara vermeli, son çare olarak da hanımını darp etmelidir. Genel olarak, darp fiili dövme olarak anlaşılmıştır. Ancak darp etmenin ne olduğu, nasıl olacağı konusu tartışılmıştır.

Darp kelimesinin ilk anlamı dövmek olduğu için geçmiş yüzyıllar boyunca dünyada dayak bir eğitim veya yaptırım aracı olarak kabul edilmiş ve kullanılmıştır. Ancak son yıllarda dayak ve şiddet konusunda anlayış değiştiği için bu ayetteki darp kelimesi üzerinde tartışmalar artmıştır. Darp kelimesinin, dövmenin yanında, eğitmek, başka bir yere gönderme yani eşlerin bir süre ayrı kalması üzerinde durulmuştur. Darp kelimesinin dövme şeklinde anlaşılması konusunda, özellikle Peygamberimizin uygulamaları esas alınarak, dayanın fayda yerine zarar getireceği için uygulanmaması hususunda görüşler yaygınlık kazanmaktadır.⁵²

⁵² Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mealinde Nisa 34 ayetiyle ilgili şu açıklamalar yer almaktadır: Müminler için en güzel örnek Hz. Muhammed Aleyhisselâmdir. Bu ayet-i kerimeyi en iyi anlayan da şüphesiz ki odur. Kesin olarak biliyoruz ki o ömründe bir defa olsun elini kaldırıp bir kadına vurmamıştır. “Kadınlarını dövenleriniz iyileriniz değildir.” buyuran da odur. “İçinizden biri, karısını köle döver gibi dövüp sonra da gece onunla yatabilir mi?” diyerek karı koca ilişkilerinin sevgiye dayanması gerektiğine dikkat çeken de odur. Bilindiği gibi Peygamber Efendimiz Veda Hutbesi'nde, çok can alıcı konulara temas etmiştir. Bu hutbesinde, kadınların haklarının gözetilmesini ve bu konuda Allah'tan korkulmasını özellikle vurgulamıştır. Kadının, evlilik sorumluluklarını yerine getirmemek, kocasının haklarını ihlal etmek, onun şahsiyet ve vakarını zedeleyici tavırlar sergilemek veya iffet ve namusunu tehlikeye sürükleyebilecek

7.3. Şayet Geçimsizlik Erkekten Geliyorsa

Ailede geçimsizlik yapan erkekse, Kur'an'da Nisa 128. ayette ailenin dağılıp bozulmaması için hanıma "barışma ve anlaşma girişiminde" bulunmasını öğütlemektedir. Çünkü hayatta esas olan barış içinde yaşamak ve mutlu olmaktır. Barışma girişimini eşler öncelikle kendi aralarında yapmaya gayret etmeli şayet başaramıyorlarsa ailelere haber verilmelidir. Kadın ve erkek eşleşerek yuva kurmuşlar, birbirlerini tamamlamakta, başta cinsel istekleri olmak üzere birbirlerinin ihtiyaçlarını helal yoldan tatmin etmektedirler. Allah, kadınları, erkekler için süslü olarak göstermiş ve cazibe merkezi olarak yaratmış ve dünya nimetlerinden kabul etmiştir.⁵³ Kadınlar, aslında doğuştan erkekler için cazibe merkezi olmaları yanında sevgi, saygı ve merhamet duyguları ile erkeklerle karşı güçlü ve etkilidir. İşte yaratılışından gelen güzellik ve cazibe sayesinde kadın, barış girişimiyle evlilikteki anlaşmazlıkları tatlıya bağlayabilir.

7.4. Uzlaştırması İçin Hakeme Başvurmak

Eşlerin tüm iyi niyetli çabalarına göre anlaşamıyorlarsa, Kur'an, Nisa 35. ayette boşanmadan önce sabırlı olmalarını, boşanmadan evvel ciddi bir şekilde düşünmelerini, ancak bundan da sonuç alınmadığında son çare olarak aileleri devreye sokarak hakeme başvurulmasını istemektedir.

Haklı ve haksızın ayrılmasında aracılık eden hakem, ihtilaflı iki tarafın anlaşmak üzere başvurup, vereceği karara rıza göstermek için seçtikleri kişidir. Hakem öncelikle, karı kocanın akrabalarından seçilir, ancak diğer yakınlarından veya dışarıdan biri de olabilir. Hakem, eşleri dinler, anlaşmazlık sebeplerini masaya yatırır, uygun çözümler arar, ailenin dağılmaması için arabuluculuk yapar ve eşleri uzlaşmaya gayret eder.

durumlara meyiletmek gibi olumsuz davranışlara girmesi hâlinde, aile yuvasının devamını sağlamakdan birinci derecede sorumlu olan kocanın, içine düştüğü mecburiyetten dolayı bazı tedbirlere başvurusu tabiidir. Bu tedbirler, zaman, mekân ve sosyal şartlara göre farklılık gösterebilir. Ayette son seçenek olarak zikredilen darp meselesi de çok istisnai bir tedbirdir. Böyle bir tedbirin fayda getirmeyeceği, tam tersine zarar getireceği bilinen durumlarda, İslam bilginleri, kesinlikle bu seçeneğe başvurulmaması konusunda ittifak hâlinindedirler. <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=4&ayet=34> (Erişim: 19.09.2023)

⁵³ "Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah'ın katındadır." Ali İmran suresi 14. ayet.

Ayet, “Eğer karı kocanın aralarını düzeltmede samimi iseler, hakemler aracılığıyla, Allah da onları başarılı kılar.”⁵⁴ demektedir.

Toplumumuzda hakem geleneği maalesef pek yaygın değildir ancak son yıllarda hakemlerin yerini psikolog ve danışmanlar almaktadır. Hakemlik ve danışmanlık işini teşvik etmek gerekir. Çünkü genellikle, eşler geçimsizlik durumunda boşanmadan önce, kendi yakınlarına durumu anlatmakta ve yakınları da olayları tek taraflı dinlemekte ve de duygusal olarak taraflı bakmakta olduğu için gerçekçi tavsiyelerde bulunamamaktadırlar.

Aile bireylerinin katıldığı psikolojik danışma ve destek verme sürecine, aile veya evlilik danışmanlığı diyoruz. Aile danışmanlığında hedef, aile içi iletişimin sağlıklı hâle getirilmesine yardımcı olmaktır. Danışmalarda, çiftlere sorunları çözebilme ve kendilerine ve ilişkilerine dair farkındalık kazanma amaçlanır. Aile veya evlilik danışmanlığı, karı koca ve gerekirse çocuklarla birlikte yani tüm ailece alınması ile daha etkili olur. Bu mümkün olmuyorsa karı veya kocadan sadece biri de tek başına destek alabilir. Genellikle tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de erkekler, sorunlarını konuşmak istemezler özellikle de aile ilişkileriyle ilgili bir uzmandan destek almayı onurlarına yediremezler ve bunu bir tür zayıflık, acizlik olarak algırlar.

7.5. İlla Boşanmak İstiyorsak

Eşler bazen, yaşadıkları zorluklar ve sorunlar karşısında bunalarak duygusal hareket edebiliyorlar. Bu nedenle, karı koca boşanmaya karar vermeden önce kendilerine şu soruları sorarak iyice düşünmelidir:

- Gerçekten boşanmak istiyor muyum?
- Boşanmadan önce yapabileceğim her şeyi gerçekten yaptım mı?
- Boşandıktan sonra, sorunlarım bitecek mi yoksa daha mı artacak?
- Boşandıktan bir iki yıl sonra özellikle de çocuk varsa 10 yıl sonra neler olacak?
- Boşandıktan sonra beni mutlu bir hayat mı bekliyor?
- Boşandıktan sonra, varsa çocuklarımız ne olacak, onları nasıl bir hayat bekliyor?

⁵⁴ Nisa 4/35.

Bütün çabalarımıza rağmen son çare boşanacaksa güzelce nasıl boşanırız, konusu gündeme gelmelidir.⁵⁵ Burada öncelikle bilinmesi ve dikkate alınması gereken, “Haksızlık etmeden, günaha girmeden, hem kendini hem de eş ve çocuklarını mağdur etmeden nasıl boşanırız?” sorusudur. Bazen boşanma kararı veren çiftler, özellikle çocukları varsa “Biz Nasıl Sağlıklı Ayrılabiliriz?” sorusuna cevap için de bir hakem, psikolog veya aile danışmanından destek alabilirler.⁵⁶

Evliliğin devamlılığı için Kur’an, öncelikli olarak erkeklerin hanımları ile iyi geçinmesini öğütler. Aile kurumunun korunması ve devamlılığında, kocaya daha kapsamlı bir sorumluluk verir. Evliliğin en önemli şartı olan, namuslarını korumaları için eşleri uyarır. Geçimsizliklerde taraflara sabır ve hoşgörü tavsiye eder. Eşlerin arasını bulma görevinin, tarafların uygun göreceği hakemlere verilmesini öğütler. Karı koca boşanmak için kesin karar verirlerse, ayrılmanın karşılıklı haklara saygılı olarak güzellikle olmasını ister.

Tüm gayret ve çalışmalara rağmen eşler arasındaki anlaşmazlık ve şiddetli geçimsizlik devam ederse, yuva yaşanmaz hâle gelirse, karı koca arasındaki sevgi ve şefkat yerini kin ve nefrete bırakırsa, artık boşanma bir kurtuluş yolu olabilir.

Müslümanın her işi emirlere ve adaba uygun, güzellik ve yumuşaklıkla olduğu gibi boşanması da kavgasız dövüştüz olmalıdır. Boşanma sonunda da kadın ile erkek birbirine saygılı davranmalı, hep iyilik ve güzellik sergilemelidir.

⁵⁵ Talâk suresi 2. ayet.

⁵⁶ Boşanma esnasında eşler şu sorulara cevap aramalıdır:

- Ayrılma süreci nasıl olacak? -Birbirlerinden ayrılma sürecinde ve sonrasında beklentileri nelerdir?
 - Çocuk veya çocuklar kiminle kalacak? -Eviden kim, ne zaman ayrılacak?
 - Yasal boşanma davasını kim ne zaman açacak? -Çocuklara ayrılma kararı nasıl açıklanacak?
 - Ailelere ve dost çevresine ayrılık kararı nasıl açıklanacak? -Ekonomik konular nasıl ayarlanacak?
 - İleride evden ayrılan ebeveynin çocukla/çocuklarla ilişkileri nasıl düzenlenecek?
 - İleride her iki tarafın da başka ilişkiler yaşaması durumunda nelere dikkat edilmesi gerekir?
 - İleride ortaya çıkabilecek olası problem alanları ve bu sorunlara yaklaşımları nasıl olmalı?
- <https://www.mehmetzekiaydin.com/kaptan/dimg/241892828731656260482011-26.pdf> (Erişim: 19.08.2023)

Değerlendirme

Bu çalışmanın sonuç bölümünü yapay zekâya yaptırđım.⁵⁷ Yapay zekâ programına řu soruyu sordum: “Nisa suresi 19.ayette geçen وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ “Onlarla iyi geçinin.” ibaresi sıradan bir ahlaki tavsiye midir yoksa bir vucub ifade eden emir midir? Malumunuz Müslümanların yaptığı her iş efali mükellefinden birine girer. Bu ibareye göre “Eşlerle iyi geçinmek, farz mıdır, vacip midir, sünnet midir, müstehap mıdır?” Cevap şöyle çıktı:

“Nisa Suresi 19. ayet, eşlerle iyi geçinmenin önemini vurgulayan bir ayettir. Ayet, eşlere karşı saygılı ve şefkatli davranılmasını, onların haklarını gözetmeyi ve onların ihtiyaçlarını karşılamayı emretmektedir.

Ayette geçen “Onlarla iyi geçinin.” ifadesi, genel bir ifadedir ve eşlere karşı nasıl davranılması gerektiği konusunda kapsamlı bir talimat vermektedir. Bu ifade, eşlerle iyi geçinmenin bir ahlaki görev olduğunu ve bu görevin yerine getirilmesinin önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Eşlerle iyi geçinmenin farz mı, vacip mi, sünnet mi, müstehap mı olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Bazı âlimler, eşlerle iyi geçinmenin farz olduğunu, bazı âlimler ise vacip olduğunu söylemişlerdir. Sünnet ve müstehap görüşleri de vardır.

Bu konudaki görüşlerin farklı olmasının sebebi, “Onlarla iyi geçinin.” ifadesinin nasıl yorumlandığıdır. Bazı âlimler, bu ifadeyi, eşlere karşı saygılı ve şefkatli davranılmasını, onların haklarını gözetmeyi ve onların ihtiyaçlarını karşılamayı emreden bir emir olarak yorumlamışlardır. Bu yoruma göre, eşlerle iyi geçinmek, farz veya vacip bir görevdir.

Diğer bazı âlimler ise bu ifadeyi, eşlerle iyi geçinmenin önemini vurgulayan bir tavsiye olarak yorumlamışlardır. Bu yoruma göre, eşlerle iyi geçinmek, sünnet veya müstehap bir davranıştır.”

Açıkça ifade etmek gerekirse, yapay zekânın cevap tam yerinde bir özet olmuştur.

Sonuç olarak ben, bu konudaki en doğru yorumun, ayetin genel bağlamı ve Kur>an>ın genel öğretileri göz önünde bulundurularak yapılması gerektiği kanaatindeyim. Kur>an>-ı Kerim, ailenin önemine ve eşler arasındaki sevgi ve saygının gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

⁵⁷ <https://bard.google.com/> (Erişim: 21.08.2023)

Bu bağlamda, eşlerle iyi geçinmenin, eşlerin birbirlerine karşı olan sorumluluklarından biridir. Dolayısıyla, eşlerle iyi geçinmek, sünnet veya müstehap bir davranıştan daha fazlası olan önemli bir görevdir ve farz veya vaciptir.

Müslüman halkımıza, dinlerini öğreten hocalarımıza bir görev düşüyor. Boşanmaların arttığı, çok basit sebeplerle yuvaların dağıldığı günümüzde, evlilere ve evleneceklerle, “Eşlerle iyi geçinmek Allah’ın emridir.” mesajını ön plana çıkarmalıyız. Nasıl kuşluk namazını kılmayı, kandil günlerinde oruç tutmayı teşvik ediyorsak, aile içi iletişimde “iyi geçinmek” de ayrıntılı olarak anlatılmalıdır. Bu konudaki ayetlerin yanında Peygamberimizin örnek uygulamaları da sürekli gündemde tutulmalıdır.

Kaynakça

- Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Aile İlmihali*, İstanbul 2011, s.153-154.
- Dülber, Hatice, “Şiddetin Karşısında Hz. Peygamber”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, sayı: 5/6 (Haziran 2018), 273-274.
- Hacıoğlu, Nejla, Demirci, Bedirhan, “Eşler Arası Problemlerde Hz. Peygamber’in Sahâbeye Rehberliği”, *Kalemname*, 7/13 (Haziran 2022), ss.106-124.
- Özkan, Mustafa, Hz. Peygamber’in Sünnetinde Aile Dinamikleri, *Uluslararası Mevlid-İ Nebi Sempozyumu - Peygamberimiz ve Aile Sempozyumu*, DİB Yayınları, Ankara: 2021, 295-307.
- <http://tefsirsitesi.com/Ayet/004/T001/Turkce/019.htm> (Erişim: 19.07.2023)
- <http://tefsirsitesi.com/Ayet/004/T003/Turkce/019.htm> (Erişim: 19.07.2023)
- <http://tefsirsitesi.com/Ayet/004/T004/Turkce/019.htm> (Erişim: 19.07.2023)
- <http://tefsirsitesi.com/Ayet/004/T007/Turkce/019.htm> (Erişim: 19.07.2023)
- <http://tefsirsitesi.com/Ayet/004/T007/Turkce/019.htm> (Erişim: 19.07.2023)
- <http://tefsirsitesi.com/Ayet/004/T007/Turkce/019.htm> (Erişim: 19.07.2023)
- <http://tefsirsitesi.com/Ayet/004/T007/Turkce/019.htm> (Erişim: 19.07.2023)
- <http://tefsirsitesi.com/Ayet/004/T007/Turkce/019.htm> (Erişim: 19.07.2023)
- <http://tefsirsitesi.com/Ayet/004/T008/Turkce/019.htm> (Erişim: 19.07.2023)
- <http://tefsirsitesi.com/Ayet/004/T009/Turkce/019.htm> (Erişim: 19.07.2023)
- <http://tefsirsitesi.com/Ayet/004/T010/Turkce/019.htm> (Erişim: 19.07.2023)
- <http://tefsirsitesi.com/Ayet/004/T012/Turkce/019.htm> (Erişim: 19.07.2023)
- <https://bard.google.com/> (Erişim: 21.08.2023)
- <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=4&SAYFA=23> (Erişim: 18.09.2023)

<https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=4&SAYFA=28> (Erişim: 18.09.2023)

<https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=4&SAYFA=28> (Erişim: 18.09.2023)

<https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=4&SAYFA=28> (Erişim: 18.09.2023)

<https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=4&SAYFA=28> (Erişim: 18.09.2023)

<https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=4&SAYFA=28> (Erişim: 18.09.2023)

<https://islamansiklopedisi.org.tr/nikah> (Erişim: 15.07.2023)

<https://islamansiklopedisi.org.tr/nikah> (Erişim: 15.07.2023)

<https://islamansiklopedisi.org.tr/nikah> (Erişim: 15.07.2023)

<https://islamansiklopedisi.org.tr/talak> (Erişim: 15.07.2023)

<https://kurul.diyaret.gov.tr/Sorularim> (23.07.2023 tarih ve 775630 numaralı soru)

<https://tafsir.app/qurtubi/4/19> (Erişim: 19.07.2023) Tefsir Al-Kurtubi - Al-Qurtubi, c.5, s.97.

<https://turkish.aawsat.com/opinion/4481771-birbiri-i%C3%A7in-elbise-olabilen-e%C5%9Fler-1> (Erişim: 15.08.2023)

<https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=4&ayet=34> (Erişim: 19.09.2023)

<https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=4&ayet=34> (Erişim: 19.09.2023)

<https://www.mehmetzekiaydin.com/kaptan/dimg/241892828731656260482011-26.pdf> (Erişim: 19.08.2023)

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/512/19-ayet-tefsiri> (Erişim: 12.07.2023)

KUR'AN KISSALARI VE HZ. PEYGAMBER'İN AİLE HAYATI IŞIĞINDA AİLEDE GÜZEL İLETİŞİMİN ÖNEMİ VE OLUMLU YANSIMALARI

Doç. Dr. Mehmet YAŞAR¹

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm özü itibariyle karşılıklı birçok diyalogu aktarmaktadır. Bunlardan bir kısmı tartışmayı içeren boyutta iken bazıları ise daha çok konuşma ve yönlendirme eksenlidir. Tartışmalı diyaloglara daha çok peygamberlerin kavimlerini imana davet etme sürecinde rastlanılmaktadır. İslam'a davet edilen birçok kavim, tevhid inancını reddetmekten dolayı gönderilen elçilerle tartışmış yer yer onları tehdit etmiştir. Peygamberler de kendileriyle tartışan kavimlere karşı delillerle karşı koymuştur. Ayrıca Kur'an kafirlerin kendi aralarındaki bazı tartışmalarına da yer vermektedir. Bunun yanı sıra Kur'an'da müminlerin hakikati ön plana çıkarma gayesiyle aralarında gerçekleşmiş kimi münazaralarına da rastlanılmaktadır.² Genel olarak cedel yahut münazara karşı tarafın

¹ Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir ABD, Associate Professor, Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Theology, Department of Tafsir mehmetyasar1985@hotmail.com ORCID: 0000-0003-3520-5973.

² Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Yaşar, "Mekkî ve Medenî Dönemde Cedelü'l-Kur'ân", *İslami İlimler Dergisi* 15/2 (2020), 355-380.

görüşünü çürütme üzerinedir.³ Bu anlamda her taraf, diğerinin görüşünün yanlışlığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bunun sert bir şekilde yapılması söz konusu olduğu gibi yumuşak bir şekilde gerçekleşmesi de mümkündür. Kur'an ise İslamî davetin muhataplarca benimsenmesi için yapılacak tartışmalarda "en güzel yöntemin"⁴ takip edilmesini talep etmiştir.

Kur'an'da cedel bağlamında değerlendirilemeyecek birtakım diyaloglara da rastlanılmaktadır. Bunlar daha çok karşılıklı yahut bir tarafın daha baskın olduğu konuşmalar şeklinde irdelenebilecek diyaloglar şeklindedir. Kur'an'da bu şekilde değerlendirilebilecek birçok âyet mevcuttur. Ancak bu çalışmanın merkezini, aile bireyleri arasındaki diyaloglara dair Kur'an'ın aktarmış olduğu kıssalar oluşturmaktadır. Birçok kıssada dolaylı yahut doğrudan aile bireyleri arasında gerçekleşmiş konuşmalara yer verilmiştir. Bunlar iyice irdelendiğinde her birinin güzel iletişim örnekleri arasında yer aldığı görülmektedir. Aile bireyleri arasında güzel iletişimin mevcudiyeti, onları birbirlerine kenetleyen en büyük desteğin ve dayanışmanın bir yansımasıdır. Bu nedenle de Kur'an'ın kıssaları başta olmak üzere birçok âyette aile bireyleri arasında güzel iletişimin önemine işaret edilmektedir. Bu bağlamda Kur'an sıklıkla aile bireyleri arasında hakikate ulaşma bağlamında güzel iletişim kurmanın önemini ortaya koymakta ve bunun en büyük yardımlaşma ve dayanışma örneklerinden biri olduğunu gösteren sahnelere yer vermektedir. Gerek Kur'an kıssaları gerekse Hz. Peygamber'in hayatı iyice irdelendiğinde, İslam'da aile bireyleri arasında iletişimin çok önemli bir yeri olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Kur'an âyetleri doğrudan veya dolaylı bir şekilde buna yönelik işaretlerle doludur.⁵ Hz. Peygamber'in hayatına da bakıldığında çok başarılı iletişim sahnelerine rastlanılmaktadır. Zira Hz. Peygamber, davetin tüm aşamalarında eşlerini yalnız bırakmamış, sürekli güzel üslûpla onlara hitap etmiş ve görüşlerinden istifade etmiştir. Söz gelimi Hudeybiye Antlaşması'nda eşlerinden birisinin, güzel

³ Ebü'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, nşr. Adnân Dervîş-Muhammed el-Mısri (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 722.

⁴ Kur'an Yolu (Erişim 10 Eylül 2023), en-Nahl 16/125.

⁵ Örnek âyetler için bk. Lokman 31/16-19; Meryem 19/ 42-48; es-Sâfât 37/102; el-Kasas 28/29; Yûsuf 12/89-92.

görüşü ve önerisiyle amel etmesi⁶ bu sahnelerden sadece birisidir. Aşağıdaki başlık altında bunun birçok örneğine yer verilecektir.

1. Kur'an Kıssalarında Aile Bireyleri Arasında Güzel İletişimin Önemi Ön plana Çıkaran Sahneler

Kur'an'da aile içi güzel iletişimin önemini ortaya koyan birçok örnek mevcuttur. Bunlardan biri, anne-babaya karşı nazik davranılmasını emreden âyetlerdir. *"Rabbim, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle."*⁷ bu âyette Kur'an, anne-babaya kötü söz söylemeyi yasaklamakta ve onlara güzel, zarif bir şekilde hitap edilmesini emretmektedir.⁸ Anne-babanın özellikle de yaşlılıkta dışlanmadığı, kötü muameleye maruz kalmadığı aksine sürekli güzel iltifatlarla muhatap oldukları bir ortamda anne-baba ile çocukların arasında daimî bir sevginin yerleşmesi kaçınılmazdır. Nitekim bir sonraki âyette bu güzel sözlerin dua boyutuna taşındığı şu şekilde görülmektedir: *"Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger. "Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster" diyerek dua et."*⁹ Dolayısıyla onlara sürekli güzel sözler söylenilmesi, itaat edilmesi beraberinde Allah'ın aralarına sevgi koymasının yanı sıra hayatlarını anlamlandıracak mânevî bir iklimin de oluşmasına katkı sağlayacaktır. Zira güzel sözlerin dua boyutunu da kapsayacak şekilde genişlemesi, Allah'ın insana yüklediği sorumluluğun da bir yansımasıdır. Bu sorumluluk yaşanmış anne-babayı incitmemek ve onların âhirette Allah'ın merhametiyle karşılaşmaları için dua etmektir. Bu aynı zamanda her türlü kötü sözden de sakınmayı icap etmektedir. Zira bu olmadığı takdirde gerçek bir iyilikten bahsedilmesi mümkün değildir.¹⁰ Bu açıdan bakıldığında güzel ileti-

⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Zühreir b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.), "Şurût", 15.

⁷ el-İsrâ 17/23.

⁸ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 17/418.

⁹ el-İsrâ 17/24.

¹⁰ Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî Şinkîti, *Eḡvâ'ü'l-beyân fi izâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1415/1995), 1/56.

şimin güzel yansımalarının, zamanla duayla da desteklendiği ve daha anlamlı hale geldiği görülmektedir.

Kur'an'ın güzel iletişim örneklerinden bir diğeri de Hz. Lokman'ın oğluyla olan diyalogudur. Kur'an Hz. Lokman'ı hikmet ve şükür sahibi biri olarak vasıflandırmaktadır.¹¹ Bu iki değerli vasfa sahip Hz. Lokman'ın oğluna güzel bir şekilde nasihatte bulunduğunu Kur'an şu şekilde aktarmaktadır: *“Lokmân oğluna öğüt verirken ona şöyle dedi: “Sevgili oğlum! Allah’a ortak koşma; çünkü O’na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır.”*¹² Hz. Lokman'ın İslam'ın en önemli meselesini ele alırken oğluna sesleniş biçimi birçok açıdan irdelenmeyi hak etmektedir. Son derece nazik ve sevgi diliyle söze başlamaktadır. *“Sevgili oğlum”*, ile söze başlaması ona duyduğu sevgiyi aksettirmesinin yanı sıra onu ne denli önemsettiğini de hissettirmektedir. Bu bağlamda tevhidin en önemli konusuyla ilgili nasihatte bulunurken korkutucu, tehdit edici bir yaklaşımı benimsemek yerine sevgiyle konuya başlaması son derece anlamlıdır. Zira imanın özünü sevgi oluşturmaktadır.¹³ Allah'ı gerçek anlamda seven birinin Allah'a şirk koşması mümkün değildir. Bu bağlamda Hz. Lokman, oğlunun Allah'la olan iletişiminin sevgi temelinde oturtulmasını arzulamıştır. Bunun en bariz örneği Allah'a şirk koşulmasının, büyük bir zulüm olduğunu ifade etmesidir. O, şirkin Allah'ın ulûhiyyet makamına haksızlık ve yetki gaspı olduğunu bu şekilde açıkça ortaya koymaktadır. Hz. Lokman, İslam'ın en önemli meselesi olan tevhid düşüncesini merkeze alarak güzel bir üslûpla oğluna nasihat etmiştir. Devamında da bir Müslümanın sahip olması gereken sorumluluklara¹⁴ davet etmiştir.¹⁵ Hz. Lokman'ın bu güzel ve etkileyici üslûbundan her bir ailenin istifade

¹¹ Lokman 31/12

¹² Lokman 31/13.

¹³ el-Bakara 2/195.

¹⁴ *“Lokmân, “Sevgili oğlum” (dedi), “Yaptığın iş bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa, bir kayanın içinde saklansa veya göklerde yahut yerin dibinde bulunsaydı yine de Allah onu açığa çıkarır. Kuşkusuz Allah her şeyi bütün gizlilikleriyle bilir, O her şeyden haberdardır. Ya vurucuğum, namazımı özenle kıl, iyi olanı emret, kötü olana karşı koy, başına gelene sabret. İşte bunlar, kararlılık gerektiren işlerdendir. Gurura kapılarak insanlara burun kıvrma, ortalıkta çalım satarak yürüme; unutmaya ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmeyiz. Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme; çünkü seslerin en çirkini eşeğin anırmasıdır.”* Lokman 31/16-19.

¹⁵ Lokman Sûresi'nin içerdiği mesajlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Harun Şahin, “Kur'an'da Aile İçi Eğitim: Lokman Suresi Örneği”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (Aralık 2009), 81-91 .

etmesi gerekmektedir. Kişi aile bireyleriyle iletişim kurarken özellikle de dini konularda sevgi ve nezaketten asla ödün vermemelidir. Şayet katı ve dışlayıcı bir üslûpla dini konular dikte edilmeye çalışılırsa aile bireyleri arasında sevginin yerini nefretin alması kaçınılmaz olabilir. Bu sebeple de kişi aile bireylerini Allah'a yönlendirirken karşı tarafı ne denli önemseydiğini hissettirebilmelidir.

Hız. İbrahim'in kıssası da bir Müslümanın sahip olması gereken güzel iletişim örnekleriyle doludur. Onun yaşamış olduğu her bir sahne, İslam daveti açısından irdelenmesi gerekmektedir. Onun babasıyla kurmaya çalıştığı iletişim dili ve sesleniş tarzı her davetçinin sahip olması gereken incelikler barındırmaktadır. *"Bir gün babasına şöyle demişti: Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın? Babacığım! Sana gelmeyen bir bilgi hakikaten bana geldi, bu sebeple bana uy ki seni düz yola çıkarayım. Babacığım! Şeytana kulluk etme! Çünkü şeytan, rahmânın buyruğuna uymamıştır. Babacığım! Allah'ın azabına uğramandan ve böylece şeytanın yandaşı olmandan korkuyorum."*¹⁶ babası şirkin baş aktörlerinden olmasına rağmen Hız. İbrahim'in birçok defa 'babacığım' diyerek konuşmaya başlaması, onun babasının hidâyetini ne denli önemseydiğinin ve onu anlamaya çalıştığının göstergesidir.¹⁷ Esasen Allah'a davet eden birinin, katı ve sert bir üslûbu tercih etmesi zaten doğru değilken¹⁸ kişinin bunu babasına karşı yapması daha vahim sonuçlar doğurabilir. Zikredilen âyetlerden de anlaşılacağı üzere Hız. İbrahim sadece davet vazifesini yerine getirme düşüncesiyle hareket etmenin ötesinde babasının gerçekten de imanla müşerref olmasını dilemektedir. O bu konuda son derece samimi ve içten davranmaktadır. Bu sebeple de onun için ne denli üzgün ve kaygılı olduğunu sıklıkla ifade etmektedir. Bu güzel iletişim her ne kadar babasının iman etmesine vesile olmasa da Hız. İbrahim açısından sorumluluğunu tam anlamıyla yerine getirmesine yol açmıştır.

Bu üslûbun bir benzeri Hız. İbrahim'in oğlunu boğazlama emrini

¹⁶ Meryem 19/42-45.

¹⁷ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzil* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 3/19-20; Muhammed b. Ahmed Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr* (b.y.: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 9/4646-4647.

¹⁸ Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 13/39.

uygulamasında görülmektedir. “Çocuk, babasıyla beraber iş güc tutacak yaşa gelince babası ona, “Yavrucuğum” dedi, “Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm; düşün bakalım sen bu işe ne diyeceksin?” Dedi ki: “Babacığım! Sana buyurulanı yap; inşaallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın.”¹⁹ Hz. İbrahim’in rüyasında oğlunu boğazlarken görmesini, oğluna aktarma biçimi son derece güzel bir üslûba örnektir. Söze ‘yavrucuğum’ diyerek başlaması ve ardından olayı tüm açıklığıyla anlatması son derece etki-leyicidir. Hz. İbrahim sorumluluğu gereği gördüğü rüyayı aktarmakla iktifa etmiştir. Ancak nihaî kararı oğluna bırakmıştır.²⁰ Böyle kritik bir durumda onu ne denli sevdiğini göstermek için de sevgi ifadeleriyle söze başlamıştır. Bu iletişim dilinde sevgi, muhatabın kararına saygı ve ilâhî iradeye teslimiyet söz konusudur. Nitekim oğlu da ilâhî iradeye tam anlamıyla teslim olmuştur. Bu açıdan bakıldığında baba ve oğul güzel bir istişareyle ilâhî iradeye tam bir teslimiyet göstermişlerdir. Bu iletişim dili, kritik zamanlarda her Müslümanın takınması gerekmektedir. Özellikle kritik konularda aile bireyleri güven ve sevgiyle Allah’ın hükümlerini uygulama noktasında öncü olmalıdır. Dolayısıyla bu diyalogun şeklinin Allah’ın emirlerine boyun eğmeyi pekiştirdiği bir gerçektir. Böylelikle sadece birisi değil, her ikisi de Allah’ın rızasına ulaşmışlardır.²¹

Hz. Yûsuf kıssasında da aile bireyleri arasında güzel iletişimin önemini yansıtan birçok hadiseye yer verilmektedir. Hz. Yûsuf peygamberin babası tarafından diğer kardeşlerinden daha çok sevilmesi ve yaşanan birçok üzüntülü hadise kıssanın iletişim açısından irdelenmesini daha da önemli hale getirmektedir. Kur’an kıssanın merkezine birçok diyalog sahnesini koymuştur. Bunlardan biri Hz. Yûsuf’un gördüğü rüyayı babasına anlatmasıdır. Babasına rüyasında on bir yıldız, güneş ve ayın kendisine secde ettiğini gördüğünü haber vermesi²² ve babasının da bu rüyayı kimseye haber vermemesini talep etmesi son derece etkili ve

¹⁹ es-Saffât 37/102.

²⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/54; Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ebi’l-Hasen b. el-Hüseyn el-Gaznevî en-Nisâbüri, *İcâzü’l-beyân ‘an me’âni’l-Kur’ân*, nşr. Hanîf b. Hasan el-Kâsımî (Beirut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, ts.), 2/702; Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü’l-mesîr fi ‘ilmi’t-tefsîr*, nşr. Abdürrezzak Mehdî (Beirut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1412), 3/548.

²¹ Muhammed Mütevellî eş-Şa’râvî, *Tefsiru eş-Şa’râvî* (b.y.: Metabiu Ahbarî’l-Yevm, 1997), 6/3747.

²² Yûsuf 12/4.

faydalı bir iletişim örneğidir. Zira bu rüyanın bilinir hale gelmesi diğer kardeşlerinin kendisine kıskançlık duymalarına sebebiyet verebilecektir. Ayrıca ona karşı düşmanca tutumlarının daha çok artmasına ve tuzaklar kurmalarına, kötülük yapmalarına etki edebilecektir.²³ Bu sebeple de Hz. Ya'kûb'un, oğlundan rüyasını kardeşlerine anlatmamasını istemesi son derece önemli ve stratejik bir hamleydi. Kur'an'ın Yûsuf kıssası bağlamında aile bireyleri arasında doğru iletişimin önemini ortaya koyan bir diğer diyalog sahnesi ise Hz. Yûsuf'un kardeşlerini affetmesini konu edinen şu âyetlerdir: *"Yûsuf, "Siz, cahilliğiniz yüzünden Yûsuf ve kardeşine yaptıklarınızı biliyor musunuz? dedi. "Yoksa sen, gerçekten sen Yûsuf musun?" diye sordular. O da "Evet" dedi, "Ben Yûsufum, bu da kardeşim. Allah bize iyilik etti. Kim Allah'tan korkar ve sabrederse, şüphesiz Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez." Dediler ki: "Allah'a andolsun, hakikaten Allah seni bize üstün kılmış. Gerçekten biz hataya düşmüşüz." Yûsuf şöyle dedi: "Bugün yaptıklarınız yüzünüze vurulmayacak, Allah sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir."*²⁴ Hz. Yûsuf kardeşlerinin eylemleri neticesinde birçok eziyete katlanmak zorunda kalmıştır. Babasından ayrı düşmüş, Mısır kadınlarının fitnesiyle baş başa kalmış ve zindana atılmak zorunda bırakılmıştır. Tüm bunlara rağmen Hz. Yûsuf bir intikam arzusu içerisinde olmamıştır. Oysaki Hz. Yûsuf isteseydi, onlara çeşitli cezalar verebilir, acı çektirebilirdi. Ama o, tüm bunları düşünmek yerine onları kınamaktan bile çekindiğini gösteren bir üslûp tercih etmiştir. Onun iyiliğe, Allah korkusuna, sabra davet etmesi ve ecrin zayi olmamasına atıfta bulunması kıssa bütünlüğü açısından son derece anlamlı ifadelerdir. Zira Hz. Yûsuf kıssasında bu ifadelerin her birinin tezahürleri kıssanın merkezinde yer almaktadır. Hz. Yûsuf'un kuyudan sağ salim çıkartılması, kralın himayesinde büyütülmesi, hüküm ve mülk sahibi kılınması, babasına ve ailesine tekrar kavuşturulması, halkın kıtlıktan onun önderliğinde kurtulması gibi kıssanın her bir sahnesi, Allah'ın Hz. Yûsuf'a bir lütfudur. Allah korkusu da benzer şekilde kıssada önemli

²³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, nşr. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1423), 2/318; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 13/13; Ebû Mansûr Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, thk. Mecdi Baslûm (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 6/208; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'ân*, nşr. İbrâhîm Eттаfeyyîş (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384), 9/122.

²⁴ Yûsuf 12/89-92.

bir yer tutmaktadır. Şayet Hz. Yûsuf'un kardeşleri Allah korkusunu ön planda tutsaydılar, Hz. Yûsuf'u kuyuya atmaktan çekinirlerdi. Oysaki Hz. Yûsuf kralın eşi tarafından zina yapmaya zorlandığında "*Hâşâ, Allah'a sığınırım! Kocan benim velinimetimdir.*"²⁵ diyerek Allah korkusundan dolayı kralın eşinden kendisini muhafaza etmiştir. Sabır da bu kıssada belki de en önemli çıkarılması gereken dersler arasındadır. Onun çocukluğunda bazı duygularını açığa vurmaktan çekinmesi, tedirginlik hali içerisinde yaşaması, zindana atılması, kadınların fitnesiyle baş başa kalması, kendini temize çıkarmak zorunda kalması tüm bunlar kıssadan çıkarılması gereken derslerdendir. Ecrin zayi olunmaması meselesi de kıssada vurgulanan önemli dersler arasındadır. Hz. Yûsuf yaşadığı tüm imtihanlara rağmen Allah onun şanını yüceltmıştır. İftiralarla onu temize çıkarmıştır. Kıtlığa çözüm bulmakla Mısır halkının sevgisini kazanmıştır. Ailesine kavuşmuştur. Tüm bunlar ecrin dünyadaki karşılıklarıdır. Bu bağlamda Hz. Yûsuf'un bu ifadeleri öylesine söylenilmiş sözler değildir. Mezkûr ifadelerin bazı yansımaları, Hz. Yûsuf'un kardeşleri ve babası üzerinde de etkileri mevcuttur. Netice itibariyle Hz. Yûsuf onlarla bir hesaplaşmada bulunmaktan ziyade onları Allah'ın dinine daha sağlam bağlanmaya davet etmiştir. Ardından Hz. Yûsuf onların rencide edilmeyeceklerine vurgu yapmaktadır. Bu da son derece iletişimde önemlidir. Aile bireylerinin katı ve sert bir üslûptan sakınmaları gerekmektedir. Hz. Yûsuf isteseydi saatlerce onlarla hesaplaşabilir ve en sert üslûpla onları toplum içerisinde küçük düşürebilirdi. Ancak o kendini ön plana çıkarma yerine onları Allah'ın affına ve merhametine sığınmaya yönlendirmiştir.

Hz. Mûsâ kıssasına da bakıldığında güzel iletişimin örnekleri görülmektedir. Esasen Hz. Mûsâ kıssasında aile mefhumu açık bir şekilde ön plandadır. Hz. Mûsâ'nın hayatının neredeyse tüm aşamalarında bu belirgindir. Hz. Mûsâ'nın annesi tarafından nehre bırakılması hadisesi, güzel iletişim örneği açısından üzerinde durulması gereken en önemli sahneler arasında yer almaktadır. Öncelikle Allah'ın "*Onu emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak. Korkup kaygılanma. Biz onu*

²⁵ Yûsuf 12/23.

sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız” diye vahyettik.”²⁶ bu emirle Hz. Mûsâ'nın annesinden çocuğunu nehre bırakmasını istemesi ve onun yaşadığı duygu yüklü sahnelerin mezkûr ifadelerle anlatılması tedebbür açısından önemlidir. Bir annenin evladını kötülüklerden muhafaza etmesi çabası içerisinde olması son derece anlamlıdır. Kimi zaman aile bireyleri çocuklarını kötülüklerden koruyabilirken kimi zaman çaresiz kalabilmektedir. Bu tür durumlarda Allah'ın yardımı ve desteği unutulmamalıdır. Bu bağlamda Hz. Mûsâ'nın annesinin çaresizliğine Allah'ın yardımı yetişmiş ve onu yönlendirmiştir. Kur'an kıssasının devamında, Hz. Mûsâ'nın kız kardeşinin rolüne temas etmektedir. İlgili âyetler şu şekildedir: “Mûsâ'nın ablasına, “Onu izle” dedi. O da ötekiler farkına varmadan uzaktan kardeşini gözetledi. Biz önceden onun, başka sütanneleri kabul etmesini engellemiştik. Bunun üzerine ablası, “Sizin adınıza onun bakımını üstlenecek, üzerine titreyecek bir aile bulayım mı?” dedi. Böylelikle biz annesinin gönlü rahatlasın, gam çekmesin ve Allah'ın vaadinin gerçek olduğunu bilsin diye onu annesine geri verdik; fakat oradakilerin çoğu bunu bilmiyorlardı.”²⁷ Bu âyetlerden de anlaşıldığı üzere Hz. Mûsâ'nın annesi, çocuğunun takibini yapması için kızını görevlendirmiştir. Kızı da firavun ailesinin süt anne ihtiyacını öğrenince onlara, “Sizin adınıza onun bakımını üstlenecek, üzerine titreyecek bir aile bulayım mı?” şeklinde nazik ve güven verici bir üslûpla Hz. Mûsâ'nın tekrar annesine kavuşmasında etkin rol üstlenmiştir. Bu âyetlerden de anlaşılacağı üzere kıssada anne çok etkin bir rol üstlenmektedir. Bunun yanı sıra Hz. Mûsâ'nın kardeşi de aileye bir musibetin bulaşmaması noktasında ciddi bir çaba göstermektedir. Bu yönüyle önemli bir dayanışma örneği söz konusudur.

Hz. Mûsâ Firavun'dan kaçıp Medyen'e doğru yöneldiği sırada yoldabir grup insanın hayvanlarını suladıklarını iki kızın ise onların biraz uzağında hayvanlarıyla beklediklerini görmüştür.²⁸ Âyetin ifadesiyle Hz. Mûsâ “Onlara, “Meseleniz nedir?” diye sordu.”²⁹ kızlar da bu soruya “Çobanlar sulayıp çekilmeden biz (hayvanlarımızı) sulayamayız; babamız da

²⁶ el-Kasas 28/7.

²⁷ el-Kasas 28/11-13.

²⁸ el-Kasas 28/23.

²⁹ el-Kasas 28/21.

çok yaşlı."³⁰ şeklinde meramlarını özlü bir şekilde ifade eden bir cevap vermişlerdir. Bu iletişime bakıldığında Hz. Mûsâ'nın çok edepli bir şekilde neden hayvanlarını sulamadıklarını öğrenmekle yetindiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple de sorusu kısa ve öz bir mahiyettedir. Kızlar da babalarının yaşlı olduğunu söyleyerek bu işi neden kendilerinin yapmak zorunda kaldıklarına açıklık getirmişlerdir.³¹ Ardından Hz. Mûsâ, kızların hayvanlarını suladıktan sonra bir kenara çekilip "*Ey rabbim! Bana lutfedeceğin her türlü hayra muhtacım!*" diye niyazda bulundu."³² Bu sahneler bakıldığında aslında onun ciddi bir sıkıntıyla baş başa olduğu görülmektedir. Ama o buna rağmen başkalarına yardım etmekten uzak durmamıştır. Ancak Hz. Mûsâ'nın bu iyiliği ve nezaketi, Allah'ın kendisine bir genişlik lütfetmesiyle neticelenmiştir. Zira kızlardan birisi, yanına gelmiş ve yaptığı iyiliğin karşılığını vermek üzere babası tarafından gönderildiğini, "*Bizim yerimize (hayvanlarımızı) sulamanın karşılığını ödemek üzere babam seni çağırıyor.*"³³ kısa ve öz ifadelerle açıklamıştır. Sonrasında da kızlardan birinin babasına "*Babacığım, onu ücretle tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır.*"³⁴ diyerek Hz. Mûsâ'yı yanında çalıştırmasını tavsiye etmesi de aynı şekilde güzel bir istişare örneğidir. Dolayısıyla zikredilen bu sahnelerin her birinin nezaketi, edebi, takvayı aynı anda içerdiğini söylemek mümkündür. Sonrasında Hz. Mûsâ adamın yanında çalıştıktan sonra kızlarından biriyle evlenmiş, eşyle Mısır'a doğru yola koyulmuştur. Soğuk bir gece de Tûr tarafında bir ateş görmüştür. Eşine, "*Siz bekleyin; ben bir ateş gördüm, belki oradan size bir haber yahut ısınmanız için bir parça ateş getiririm.*"³⁵ diyerek eşinin kendisini beklemesini talep etmiştir. Hz. Mûsâ'nın hitap tarzına bakıldığında onun son derece nazik, güven verici bir üslûpla eşine seslendiği görülmektedir. Özellikle ısınmaları için bir ateş getireceğini yahut yollarını aydınlatan bir haberle dönebileceğini söylemesi anlamlıdır. Böylelikle onu yalnız bırakmayacağına dair gü-

³⁰ el-Kasas 28/23.

³¹ Muhammed et-Tâhîr b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhîr et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dârü't-Tûnusiyye, 1984), 20/100.

³² el-Kasas 28/24.

³³ el-Kasas 28/25.

³⁴ el-Kasas 28/26.

³⁵ el-Kasas 28/29.

ven verirken bir yandan da bu ayrılığın nedenini açıklamış olmaktadır. Hz. Mûsâ'nın bu iletişim dilinin aile bağlarını güçlendireceği açıktır. Özellikle tedirgin edici durumlarda eşlerin birbirlerini yönlendirmesi ve ikna edici açıklamalarda bulunması güvenin tesisi açısından son derece anlamlıdır.

Hz. Mûsâ kıssasında üzerinde durulması gereken bir diğer iletişim sahnesi Hz. Hârûn'la yaşamış olduğu tartışmadır. Hz. Mûsâ Allah'ın emrine uyup Tûrisînâ'ya gitmeden önce *"Kaomimin içinde benim yerime geç, onları ıslah et, bozguncuların yolunu izleme."*³⁶ diyerek Hârûn'u yerine vekil bırakmıştır. Ancak İsrâiloğulları Hz. Mûsâ sonrası Sâmirî adında birinin yaptığı buzağiyı tanrı olarak benimsemiş ve Allah'ın emirlerine muhalefet etmişlerdir. Hz. Mûsâ döndüğünde kavminin içinde bulunduğu durumu görünce sinirlenmiş ve Hârûn'a *"Ey Hârûn! Onların saptıklarını gördüğünde beni izlemekten seni alıkoyan neydi? Yoksa emrime isyan mı ettin?"*³⁷ diyerek sert bir tepki vermiş ayrıca *"Tevrat levhalarını yere attı ve kardeşinin başını tutup kendine doğru çekmeye başladı."*³⁸ âyetin ifadesiyle tepkisini eyleme de yansıtmıştır. Ancak Hz. Hârûn bu sert tepkiye karşı tüm sükûnetini koruyarak *"Ey anamın oğlu! Sakalımı saçtım çekme. Emin ol ki ben senin, 'Sözüme riâyet etmedin de İsrâiloğulları'nın arasına ayrılık soktun!' diyeceğinden endişelenmiştim."*³⁹ diyerek kavmin içerisinde bulunduğu durumun daha karmaşık bir hal almaması niyetiyle müdahalede bulunmadığını izah etmiştir. Anlaşıldığı üzere Hz. Hârûn'un onlara müdahalede bulunmamasının nedeni, büyük fitnelere sebebiyet vermek istememesinden kaynaklanmıştır. Zira Hârûn müdahalede bulunsaydı aralarında büyük çarpışmaların vuku bulması muhtemeldi yahut inananlarla ile inanmayanlar arasında büyük bir ayrılığın ortaya çıkması da söz konusu olabilecekti.⁴⁰ Buna rağmen Hz. Hârûn *"Gerçek şu ki daha önce Hârûn onlara, 'Ey kavmim! Siz bununla sınınmaktasınız; kuşkusuz sizin rabbiniz o rahmândır. O halde bana uyun ve emrime itaat edin' demişti."*⁴¹ âyetinin de ifadesiyle onların yanlışlarını

³⁶ el-A'râf 7/142.

³⁷ et-Tâhâ 20/92-93.

³⁸ el-A'râf 7/150.

³⁹ et-Tâhâ 20/94.

⁴⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 18/360; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, 7/303.

⁴¹ et-Tâhâ 20/90.

vurgulamıştır. Ancak anlaşıldığı kadarıyla fiilî bir müdahalede bulunacak bir imkânı söz konusu olmamıştır. Öyle ki “Hârûn, “*Ey anam oğlu! Senin bu kavmin beni cidden zayıf gördüler; neredeyse beni öldüreceklerdi!*”⁴² ifadesinden de anlaşılacağı üzere onu öldürmeleri bile söz konusu olmuştur. Bu kıssadan da anlaşıldığı üzere Hz. Mûsâ’nın sert tepki ve müdahalelerine rağmen Hz. Hârûn, “*Ey anam oğlu!*” diyerek yumuşak ve şefkatle Hz. Mûsâ’ya cevap vermiş ve meseleyi bireysel bağlamda ele almaktan sakınmıştır. Kimi zaman aile bireyleri arasında sert tartışmalar vuku bulabilmektedir. Bu tartışmaların bir kısmı dünyevî meselelerle ilgili olabileceği gibi dinî konularda da olması muhtemeldir. Bu tür durumlarda aile bireylerinden bazılarının sert tepkisi de söz konusu olabilir. Burada yapılması gereken şey, sükûnet ve vakarla meseleyi izah etmekle yetinmek olmalıdır. Meseleyi tartışma ve kavga boyutuna taşımamak son derece önemlidir.

2. Hz. Peygamber’in Aile Hayatında Güzel İletişimin Önemi

Kur’an, Hz. Peygamber’in üstün bir kişiliğe sahip olduğunu birçok âyette ortaya koymaktadır. Onun karakteristik özellikleri ve İslam’a davet üslûbu birçok kişinin İslam’a girmesine zemin hazırlamıştır. Katı ve sert olmaması, her işte kolay olanı tercih etmesi, sevdirmesi, nefret ettirmemesi gibi özelliklere haiz olması İslam davetinin bireyler tarafından kabulünü kolaylaştırmıştır. Risâlet öncesi dahi toplum nazarında seçkin bir kişiliğe sahip olan Hz. Peygamber, risâletle beraber ilâhî öğretilerin ışığında tüm toplumu maddî ve mânevî İslamî değerler üzerine yönlendirme çabası içerisinde olmuştur. Bu yönüyle o, sadece Müslümanlara değil tüm insanlara İslam’ın güzelliklerini aktarma gayreti içerisinde olmuştur. Toplumun sıkıntılarına katlanan, her türlü zorlukla mücadele eden Hz. Peygamber’in aile yaşamına bakıldığında onun çok seçkin ve üstün özellikleriyle ön planda olduğu görülmektedir. Zira Hz. Peygamber insanları davet ettiği İslamî ilkelere en başta kendisinin tabi olması ve Hz. Âişe’nin de ifadesiyle “*Onun ahlâkı Kur’ân’dı.*”⁴³ vahyin tamamını

⁴² el-A’râf 7/150.

⁴³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnaût (b.y.: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001.), 41, 148 (No. 24601).

hayatına aktarma gayreti içerisinde olması onu, aile hayatını İslami ilkelere göre şekillendiren en önemli isim kılmaktadır. Bu bağlamda Hz. Peygamber, eşlerine ve yakın akrabalarına karşı İslam'ın emirlerini pratikte yansıtmada noktasında azami gayret göstermiş ve onları doğruya yönlendirmenin çabası içerisinde olmuştur. Hz. Peygamber'in aile efradını güzel iletişimin eşlik ettiği bir üslûpla doğruya yönlendirdiği, irşad ettiği, şakalaştığı, güzel geçindiği, gönüllerini hoş ettiği, güldürdüğü birçok rivayete konu olmuştur. “*En hayırlınız ailesine en hayırlı olandır. Ben de ailesine en hayırlı olanıyım.*”⁴⁴ hadisini de bu bağlamda yorumlamak mümkündür.⁴⁵

Hz. Peygamber Kur'an'ın şahitliğiyle katı, sert ve kaba bir kişiliğe sahip olmadığı açıkça belirtilmiştir.⁴⁶ O sadece peygamberlik sonrası değil vahiy öncesi de insanların güvendiği, iletişim kurabildiği ve insanî değerlere önem veren bir kişiliğe sahipti.⁴⁷ Mütevazi ve kibirden uzak bir şahsiyetti.⁴⁸ Vahiyle beraber İslam davetinin sorumluluğunu da yüklenmesi onun her konuda daha hassas davranmasına zemin hazırlamış ve onu beşeriyetin içerisinde en üstün kişilik kılmıştır. Bu sebeple de Hz. Peygamber İnsanların İslam'ı benimsemeleri noktasında sözlü iletişimde çok başarılı bir kişiliğe sahip olmuştur. Hz. Enes Hz. Peygamber'e on yıl hizmet ettiğini bu süreçte Hz. Peygamber'in kendisini herhangi bir işi yapma veya yapmama hususunda asla üzmediğini, sitem etmediğini belirtmektedir.⁴⁹ Onun bu hassasiyetinin ailesine de dönük olması tabiidir. Rivayetlere bakıldığında Hz. Peygamber'in eşleri ve çocuklarıyla iletişimde onları doğruya ve iyiye yönlendirme hususunda, sevgisini gösterme noktasında ciddi bir çaba gösterdiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber, eşlerinin sırlarını ifşa etmekten sakınmış ve

⁴⁴ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1975, “Kitâbu'l-Menâkib”, 72.

⁴⁵ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, nşr. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419), 2/242.

⁴⁶ Âl-i İmrân 3/159

⁴⁷ Muhammed Ebû Şehbe, *es-Sîretü'n-Nebeviyye alâ dav'il-Kur'an ve's-Sünne* (Dımaşk: Darü'l-Kalem, 1427), 1/239.

⁴⁸ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Muştafâ'* (b.y.: Daru'l-Fikr, 1409), 1/130.

⁴⁹ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Şerhu's-sünne*, thk. Züheyr eş-Şâviş-Şuayb el-Arnaût (Dımaşk: el-Mektebû'l-İslâmî, 1983), 13/235.

kişinin eşinin sırlarını ifşa etmesini günah olarak görmüştür.⁵⁰ Ayrıca kötü muamelenin her türlüünden uzak durmuş, eşlerine kibar ve asil davranmıştır. Bu bağlamda eşlerini kölelerini döver gibi dövenleri ve kötü davrananları kınamıştır.⁵¹ Hz. Peygamber eşlerinin durumlarını gözetir, kişilik ve karakterlerini iyi analiz eder ve ona göre davranırdı. Hatta rivayetlere göre Hz. Peygamber Hz. Âişe'ye “*Ben senin bana kızgın ve hoşnut olduğun zamanları biliyorum.*” demiştir. Bunun üzerine o da “*Ey Allah'ın elçisi, bunu nasıl biliyorsun.*” diye sormuştur. Hz. Peygamber, “*Hoşnut olduğunda 'evet, Muhammed'in Rabbine andolsun ki...' dersin. Kızgınken ise 'hayır İbrahim'in Rabbine andolsun ki...' dersin.*” demiştir. Bunun üzerine Hz. Âişe “*Evet. Ben sadece ismini anmıyorum.*”⁵² diyerek Hz. Peygamber'i onaylamıştır. Hz. Peygamber'in bu zarif durumu, eşine nezaketle hatırlatması ve onu üzmemesi ciddi bir inceliği barındırmaktadır. Bu rivayet aile bireylerinin bazı davranışlara çok anlam yüklememesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Zira Hz. Peygamber Hz. İbrahim'in isminin zikredilmesini kıskançlık olarak görmemiş ve kendi konumunu küçük düşürücü bir söz olarak değerlendirmemiştir.

Hz. Peygamber aile efradına dini bir emri aktarırken kaba ve sert bir üslûptan uzak durmuştur. Rivayetlere göre Hz. Peygamber sabah namazı esnasında Hz. Ali ve Fâtıma'nın kapısının yanından geçer ve şöyle derdi: “*Ey Ehl-i beyt! Namazı muhafaza edin. Allah siz Ehl-i beyt'ten kötülüğü uzaklaştırmayı ve tertemiz kılmayı istiyor.*” Bazı rivayetlere göre Ümmü Seleme Ehl-i beyt'e dahil olup olmadığını sorduğunda “*Sen hayır üzerinesin. Peygamber eşlerinden birisin.*”⁵³ diyerek onu mutlu etmiştir. Hz. Peygamber'in Hz. Fâtıma ve Ali'ye “*Ey Ehl-i beyt!*” şeklinde seslenmesi ve ardından onları namaza teşvik etmesi, onların sahip olduğu konuma işaret etmesi açısından önemlidir. Böylelikle Hz. Peygamber, ibadetler hususunda daha hassas davranmalarının gerekliliğini güzel bir üslûpla ortaya koymuştur. Ancak bunu yaparken bağırmanın ve namaza kalkmalarını beklememiştir. Sadece duyacakları şekilde namazı

⁵⁰ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-şahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsî'l-Arabî, ts.) “Nikah”, 26.

⁵¹ Buhârî, “Nikah”, 95.

⁵² Buhârî, “Edeb” 63.

⁵³ Taberî, *Câmi'u'l-beğân*, 20/265; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 6/410-415.

hatırlatmıştır. Ümmü Seleme'nin sorusunu cevaplarken onun iyilik üzerine olduğunu belirtmesi ve peygamber eşlerinden olduğunun altını çizmesi onu sevindirmesi açısından anlamlıdır.

Rivayetlere göre Hz. Peygamber, Hz. Fâtıma'yı çok sever ve güzel bir üslûpla kendisine seslenirdi. Bir rivayete göre Hz. Fâtıma, Hz. Peygamber'i ziyaret etmiş Hz. Peygamber de "*Merhaba kızım*" demiş ve ardından onu yanına oturtmuştur. Sonrasında Hz. Peygamber kendisine sessizce bazı şeyler söylemiştir. Bir ara Fâtıma, Hz. Peygamber'in kendisine aktardıkları yüzünden ağlamış sonrasında ise anlattığı başka şeylerden dolayı gülmüştür. Hz. Âişe bunun nedenini sorunca o, kendisiyle Hz. Peygamber arasındaki sırrı paylaşmayacağını belirtmiştir. Hz. Peygamber'in vefatı sonrası Hz. Fâtıma Hz. Peygamber'le aralarında geçenleri anlatmıştır. Buna göre Hz. Peygamber, Hz. Fâtıma'ya ecelinin yaklaştığını ve ölümü sonrası aile bireylerinden ilk olarak kendisinin vefat edeceğini haber vermiştir. Buna üzüldüğü için Hz. Fâtıma ağlamıştır. Ancak Hz. Peygamber onu üzgün görünce "*Sen cennet kadınlarının (veya mümin kadınların) hanımefendisi olmayı istemez misin.*" demiş, bunun üzerine o gülmüştür.⁵⁴ Bu rivayet, Hz. Peygamber'in Fâtıma'ya olan sevgisini, saygısını ve özel iletişimini göstermektedir. Bu hadis, Hz. Peygamber'in yakınlığını, sevgisini çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Söze "*Merhaba kızım*" şeklinde başlayan Hz. Peygamber onu yanına oturtmuş ve sonrasında bir baba ile kızın arasında bir müddet sır olarak kalacak bazı şeyler paylaşmıştır. Tüm bunlar Hz. Peygamber'in güzel iletişimine örnektir. Ayrıca bu rivayet, Hz. Peygamber'in kızıyla olan samimiyetini, güvenini ve onu ne denli önemseydiğini açıkça resmetmektedir.

Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'ye "*Âiş*" şeklinde seslendiği ve böylelikle sevgisini gösterdiği aktarılmıştır. Hz. Peygamber'in ona "*Ey Âiş! Bu Cibril'dir. Sana selam söylüyor.*"⁵⁵ dediği rivayet edilmiştir. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber eşleriyle sohbet ediyor, güzel vakit geçiriyordu.⁵⁶ Aile ilişkilerinde kimi zaman problemler yaşandığında ise hakaret etmekten

⁵⁴ Buhârî, "Ehâdîsu'l-enbiyâ", 24.

⁵⁵ Buhârî, "Fezâ'ilü's-sahâbe", 23.

⁵⁶ İlgili rivayete bk. Müslim, "Fezâ'ilü's-sahâbe", 13.

sakınır, eşlerini bizzat hedef almaz çözüm odaklı olmaya çalışırdı. İfk Hadisesi⁵⁷ bu bağlamda irdelenmesi gereken kıssalar arasındadır. Hz. Peygamber'in eşi Âişe'ye zina iftirası atılmış, vahiy de bir müddet ke-sintiyeye uğramış ve zor bir sürecin yaşanmasına yol açmıştır. Münafıklar Hz. Âişe hakkında ileri geri konuşuyorlar ve Hz. Peygamber'i en yakını üzerinden hedef alıyorlardı. Bu zor süreçte vahiy de nâzil olmadığından dolayı Hz. Peygamber çoğunlukla susmakla yetiniyordu. Bir ara Hz. Âişe'ye "Ey Âişe! Senle ilgili bana şu şu ulaştı. Şayet bunlardan beriysen Allah seni temize çıkaracaktır. Eğer bir günaha meylettiysen Allah'a bağışlanmada bulun ve ona tövbe et. Zira kul günahını itiraf edip Allah'a tövbe ederse Allah tövbesini kabul eder." demiştir. Ancak Hz. Âişe iki ihtimali barındıran bu ifadede ziyadesiyle üzülmüş, göz yaşları dökmüş ve Hz. Peygamber'in bu sözlerine babası ve annesinin cevap vermesini istemiştir. Ancak her ikisi de nasıl cevap vereceklerini şaşırıp susmuşlardır. Bunun üzerine Hz. Âişe, "Allah'a andolsun ki işittiğiniz bu olayın nefislerinizde yerleştiğini ve bunu doğruladığınızı biliyorum. Şayet ben size suçsuzum dersem -Allah ta biliyor ki suçsuzum- bana inanmayacaksınız. Berî olduğum bir konu da suçlu olduğumu itiraf edersem -ki Allah biliyor ki ben o günahıtan beriyim- beni doğrularsınız. Ben size Yûsuf'un babasının (Ya'kûb'un), 'Hayır! Nefsiniz sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiş; artık (bana düşen) güzelce sabretmektir. Anlattığımız şeyler karşısında, kendisine sığınılacak olan ise ancak Allah'tır.'⁵⁸ şu meselinden başka söyleyecek bir şey bulmuyorum."⁵⁹ demiştir.

Hz. Âişe'nin iftiraya uğraması çok gergin bir ortamın yaşanmasına yol açmıştır. Tam da burada Hz. Peygamber'in eşini iki şey arasında muhayyer bırakması, Hz. Peygamber'in ona güvenmediği şeklinde anlaşılmalıdır. Bilakis Hz. Peygamber kendisine vahiy nâzil olmadığından dolayı, gaybı bilmiyor ve bir beşer olarak her ihtimale karşı Hz. Âişe'yi doğruya yönlendirmek istiyordu.⁶⁰ Ancak buna rağmen Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in sözlerinden üzüntü duymuştur. Nitekim vahiy kendisini temize çıkardığında anne-babasının Hz. Peygamber'e

⁵⁷ İfk Hadisesi, Hz. Peygamber'in eşi "Hz. Âişe'ye zina iftirası atılması olayı"nu ifade etmektedir. Bu konuda bk. Mustafa Fayda. "İfk Hadisesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 7 Kasım 2023).

⁵⁸ Yûsuf 12/18.

⁵⁹ Buhârî, "Megâzî", 36.

⁶⁰ Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî, *Fıkhü's-sîreti'n-nebeviyye* (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1976), 211.

teşekkür etmelerine dönük tavsiyesine “Allah dışında kimseye teşekkür etmeyeceğim. Zira beni temize çıkaran âyetleri nâzil eden odur.”⁶¹ şeklinde karşılık vermesi onlardan mutlak destek görmemesi sebebiyledir.⁶²

Hz. Peygamber eşleri arasında bir tartışma çıktığında, tartışmanın uzamasını önler, haklıyı teskin eder ve gönlünü hoş ederdi. Rivayetlere göre Hz. Hafsa, Hz. Safiyye’ye “O, Yahudinin kızıdır.” dediği için Hz. Safiyye ağlamış, bunun üzerine Hz. Peygamber durumu öğrenince Safiyye’ye “Allah’a andolsun ki sen peygamber kızıydın, amcan da peygamberdir ve bir peygamberle evlisin. (O) hangi özellikleriyle sana karşı övünmektedir.” demiştir. Hafsa’ya da “Ey Hafsa! Allah’tan kork.”⁶³ diyerek câhiliyye adetlerini çağrıştıran ifadelerden sakındırmıştır. Bir başka rivayette ise Hz. Hafsa ve Âişe’nin “Biz Safiyye’den daha hayırlıyız. Çünkü Hz. Peygamber’in eşleriyiz ve aynı zamanda amcasının kızlarıyız.” demeleri üzerine Safiyye buna üzülmuş Hz. Peygamber de Safiyye’ye “Siz ikiniz nasıl olur da benden hayırlı olursunuz? Eşim Muhammed’dir. Babam Hârûn’dur. Amcam Mûsâ’dır.’ deseydin ya.”⁶⁴ demiştir. Böylelikle Allah’ın Elçisi birini küçümsemenin doğru olmadığını ibretlik ifadeler üzerinden ortaya koymuştur.

Tüm bunların yanı sıra Hz. Peygamber de en büyük sözlü ve amelî desteği eşlerinden görmüştür. Bunların başında Hz. Hatice gelmektedir. Hz. Hatice çok kritik anlarda Hz. Peygamber’i güzel üslûbuyla teselli etmiştir. Bunun birçok örneği olsa da özellikle iki olayı zikretmekle iktifa edeceğiz. Bunlardan biri Hz. Peygamber’e vahyin ilk geliş sürecidir. Rivayetlere göre Hz. Peygamber’e Hira dağındaki mağarada vahiy nâzil olduğunda ürkmüş ve aceleyle eve gelip “Beni örtün beni örtün.” demiştir. Korkusu geçince Hz. Peygamber başından geçenleri Hz. Hatice’ye anlatmış ve “Ben başıma bir şey gelmesinden endişelendim.” demiştir. Hz. Hatice bunun üzerine “Asla! Allah andolsun ki Allah seni hiçbir zaman utandırmayacaktır. Sen akrabalık bağlarını gözetirsin, zayıfların sıkıntılarını yüklenirsin, fakiri yedirirsin, misafire iyi davranırsın, her olayda

⁶¹ Buhârî, “Megâzî”, 36.

⁶² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, 1392), 17/113.

⁶³ Ebû Ya’kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî, *Müsned*, thk. Abdülğafûr Abdülhak Hüseyin el-Belûşî (Medîne: Mektebetü’l-İman, 1991), 4/261.

⁶⁴ Tirmizî, “Kitâbu’l-Menâkib”, 75.

hakkı gözetirsin."⁶⁵ diyerek en tatlı ifadelerle ve en güzel vasıflarla onu överek teselli etmiştir.⁶⁶ Hz. Hatice bu güzel vasıflara sahip birine bir kötülüğün bulaşmayacağını böylelikle güven verici ifadelerle ortaya koymuştur. Ayrıca onun kişiliğini ve güzel hasletlerini güzel bir üslûpla ve derin bir sevgiyle övmüştür.⁶⁷ Sonrasında da amcasının oğlu Varaka'ya (öl. 610 [?]) onu götürerek durumu hakkında bilgi almak istemiştir.⁶⁸

Hz. Peygamber'in başından geçenleri Hz. Hatice'ye anlatması eşlerin birbirlerine önemli konuları öncelikli olarak paylaşmasının önemini göstermektedir. Hz. Peygamber Hatice'yi küçümsememiş bilakis en hassas konuyu kendisine anlatarak fikrinden haberdar olmak ve desteğini yanında hissetmek istemiştir.⁶⁹ Hz. Hatice de Hz. Peygamber'in mezkûr özelliklerine atıfta bulunarak onu teselli etmiştir. Böylelikle Hz. Hatice sözlü desteğini en etkili şekilde ortaya koymuştur. Sonrasında da istişare etmek için en doğru kişi olan Varaka'ya onu götürerek fiilî desteğini de devam ettirmiştir. Hz. Hatice'nin mezkûr ifadeleri söylemesi ve ardından onu Varaka'ya götürmesi, Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber hakkında olumsuz bir şeyin aklına gelmemesinden ve muhtemelen yaşananları onun nübüvvetinin habercisi olarak yorumlamasından dolayıdır.⁷⁰ Hz. Peygamber'in yaşadığı diğer zor bir sahne ise onun Duhâ Sûresi'nin nâzil olmasına sebep olan vahyin ikinci defa bir müddet gecikmesidir. Bu gecikme esnasında Hz. Peygamber çok sıkıntılı ve zahmetli bir süreç geçirmiştir. Öyle ki Hz. Peygamber iki veya üç gece teheccüd namazına kalkamamıştır. Rivayetlere göre müşrik bir kadın, Hz. Peygamber'e "*Şeytanın seni terk ettiğini ümit ediyorum.*" diyerek Hz. Peygamber'i üzmüştür. Bunun üzerine '*Yemin olsun, kuşluk vaktine; kararlıp sakinleştiğinde geceye ki, Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı.*' âyetleri nâzil olmuştur."⁷¹ Ayrıca bu süreçte Hz. Peygamber hissettiği endişeleri Hz. Hatice'ye şu şekilde

⁶⁵ Buhârî, "Bedü'l-Vahy",1.

⁶⁶ M. Abdullah Dirâz, *Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Kuveyt: Dârü'l-Kalem, 2003), 29.

⁶⁷ Ahmet Güzel, "Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'le Evliliği, Çocukları ve Aile Hayatı Üzerine Bir Değerlendirme", *İstem* 19 (Aralık 2012), 91.

⁶⁸ Buhârî, "Bedü'l-Vahy"1.

⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1959), 1/64.

⁷⁰ Bu konuyla ilgili bk. Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 4/2388.

⁷¹ Buhârî, "Tefsir", 94.

haber vermiştir: “*Belki de Rabbim beni terk edip, darıldı.*” Ancak Hz. Hatice onun böyle düşünmemesi gerektiğini, şu özlü ifadeleriyle ortaya koymuştur: “*Asla! Seni hak üzere gönderene andolsun ki; bu yücelikle seni gönderen biri, muhakkak ki bu risâleti sana tamamlamak istemektedir.*”⁷² Zikredilen her iki sahne de vahiy sürecine ilişkindir. Her iki sahnede de Hz. Peygamber eşinin en büyük desteğini kesin, net ifadelerle görmüştür. Özellikle ilk sahnede Hz. Hatice'nin eşine desteği ve onu yalanlamaması son derece önemlidir. Esasen bu iki olayda Müslüman ailelere büyük dersler mevcuttur. Eşlerin zor zamanlarda birbirlerine destek olması gerekmektedir. Özellikle eşlerden biri töhmet altında bırakıldığında yahut iftiraya maruz kaldığında veya bir üzüntüyle karşılaştığında gönülden, samimi, içten, kuvvetli ve etkili ifadelerle destek olunmalıdır.

Hz. Peygamber diğer eşlerinden de benzer şekillerde destek görmüş ve zor zamanlarda teselli edilmiştir. Kendisine bu konuda en büyük desteği verenlerden biri Hz. Âişe'dir. Rivayetlere göre Hz. Peygamber eşlerinin dünyalık bazı talepleri sebebiyle sorun yaşamıştır. Bunun üzerine “*Ey peygamber! Eşlerine şöyle de: “Dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım. Yok eğer Allah'ı, resulünü ve âhiret yurdunu istiyorsanız şunu bilin ki Allah, içinizden güzel davrananlara büyük bir ödül hazırlamıştır.*”⁷³ âyetleri nâzil olmuş ve Hz. Peygamber'den eşlerini dünyalık arzularına kavuşma ile boşanma arasında muhayyer bırakmalarını talep etmiştir.⁷⁴ Bu âyetlerin nüzûlü sonrası Hz. Peygamber durumu Hz. Âişe'ye haber vermiş ve acele karar vermemesini talep etmiştir. Ancak Âişe “*Allah'ı, Resulünü ve âhiret yurdunu tercih ediyorum.*”⁷⁵ diyerek Hz. Peygamber'in üzüleceği bir karardan uzak durmuştur. Hz. Peygamber'in ondan acele karar vermemesini istemesi ne denli etkili ve güzel bir iletişime örnekse Hz. Âişe'nin konuyu uzatmadan, güzel cümlelerle onun yanında olduğunu ifade etmesi de son derece anlamlıdır. Bu konuda zikredilmesi gereken sahnelerden bir diğeri Hz. Zeynep'in Hz. Âişe hakkındaki

⁷² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 31/192.

⁷³ el-Ahzâb 33/28-29.

⁷⁴ İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*, nşr. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1422), 4/380.

⁷⁵ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdris er-Râzî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Esad Muhammed et-Tayyib (Arabistan: Mektebetü Nizar, 1419), 9/3126.

olumlu ifadeleridir. Rivayetlere göre İfk Hadisesi esnasında Hz. Peygamber eşlerinden biri olan Zeynep'e ne düşündüğünü sormuş o da Hz. Âişe'nin böyle bir şeyi yapmadığını "Onun hakkında iyilik dışında bir şey bilmiyorum."⁷⁶ sözleriyle ortaya koymuştur. Oysaki Hz. Zeynep ve Hz. Âişe arasında ciddi bir rekabet söz konusuydu. Ama buna rağmen şahsi ilişkilerini hakikatin önüne koymamıştır. Bu nokta da son derece önemlidir. Aile bireyleri arasında kimi zaman problemler olabilir. Sıkıntılar baş gösterebilir. Ancak şahsi problemler ailenin dinden soğumasına yol açmamalıdır. Aile bireyleri haktan, hukuktan şaşmamalıdır. Dini emirler onların ilişkilerinde belirleyici olmalıdır.

Ümmü Seleme de Hz. Peygamber'e en büyük desteği veren eşlerinden biridir. Rivayetlere göre Hz. Peygamber Hudeybiye Antlaşması sonrası, ashâbına kurbanlıklarını kesmelerini ve tıraş olmalarını emretmiş, ancak sahâbîler antlaşmanın maddelerinden duydukları şaşkınlıktan ötürü ve Mekke'ye girememenin üzüntüsüyle bu emre odaklanamamışlardır.⁷⁷ Hz. Peygamber bu duruma üzülmüş ve çadırına girerek ashâbının durumuyla ilgili "Ey Ümmü Seleme, insanların bu hali nedir?!" diyerek üzüntüsünü ifade etmiştir.⁷⁸ Ümmü Seleme Hz. Peygamber'in bu halini görünce ona "Ey Allah'ın peygamberi! Bunun olmasını istiyor musun? Çık ve içlerinden kimseyle konuşmadan kurbanını kes ve berberini çağır saçlarını kessin."⁷⁹ diyerek onu güzel bir şekilde yönlendirmiştir. Ümmü Seleme, bu sözleriyle Hz. Peygamber'e öncelikle kendisinin kurbanını kesmesini, sonrasında ashâbının da böyle yapacağını göstermiştir. Hz. Peygamber de Ümmü Seleme'nin dediği gibi yapmıştır. Sonrasında sahâbîler, Hz. Peygamber'i o halde görünce herkes hızlıca kurbanlarını kesmeye ve tıraş olmaya başlamışlardır.⁸⁰ Ümmü Seleme Hz. Peygamber'i yanlış yönlendirmemiş, öfkesinin bedduaaya yahut daha da şiddetli bir kızgınlığa dönüşmemesi için çabalamıştır. Sakin kalmasını ve fiilî eylemi sözlü eylemin önüne koyma-

⁷⁶ Buhârî, "Tefsir" 24.

⁷⁷ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 4/2180.

⁷⁸ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbârü'l-hulefâ'* thk. Hâfız Aziz Bek (Beyrut: el-Kutübü's-Sekâfiyye, 1417), 1/285.

⁷⁹ Buhârî, "Şurût" 15.

⁸⁰ Buhârî, "Şurût", 15.

sını talep etmiştir. Zira kimi zaman fiil, sözden daha etkili olabilmektedir.⁸¹ Böylelikle büyük bir kriz ortaya çıkmadan mesele çözülmüştür.

Değerlendirme

Bu çalışmada Kur'an kıssaları ve Hz. Peygamber'in sünneti ışığında aile bireyleri arasındaki iletişimin önemi üzerinde duruldu. Araştırmada Kur'an'ın birçok âyetinin aile bireyleri arasında güzel iletişimin önemini ortaya koyduğu görülmüştür. Kur'an'ın anlattığı bazı kıssalardan hareketle, aile bireylerinin değişik şekillerde birbirleriyle güzel bir diyalog içerisinde olmalarının, birçok olumlu yansıması olduğu çalışmada örnekler üzerinden ele alınmıştır. Bu bağlamda Hz. Lokman, güzel bir üslûpla doğru bir İslam anlayışının oturtulması noktasında oğluna nasihat ederek başarılı bir iletişim anlayışını ortaya koyarken; Hz. İbrahim de hakikatin ulaşması noktasında babasına İslam'ı tebliğ ederken iletişime dair güzel bir örnek sergilemiştir. Benzer şekilde Hz. İsmâîl, babası Hz. İbrahim'in Allah'tan aldığı emri yerine getirmesi konusunda Allah'a teslim olmuş ve kurban olmayı kabul ederek zorluk çıkarmamıştır. Hz. Mûsâ da Tûvâ vadisine çıkarken eşine karşı kurduğu güzel ve etkili bir iletişim dilini tercih etmiştir. Hz. Yûsuf'un babasıyla arasında geçen sözler, kardeşleriyle kurmuş olduğu diyalog gibi ifadelerin her biri de üzerinde durulması gereken güzel iletişim örneklerinden olduğu çalışmada ortaya konmuştur. Ayrıca bu başarılı iletişim sahnelerinin, beraberinde getirdiği olumlu yansımalarına da çalışmada üzerinde durulmuştur. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in aile hayatında da güzel iletişimin hâkim olduğu, eşleriyle zarif, nazik ve öğüt verici bir iletişimi benimsediği; benzer şekilde aynı zarifliği, nezaketi eşlerinden de gördüğü örnekler üzerinden ortaya konmuştur.

Kaynakça

Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî. Beyrut: Dârü'l-Ma'rif, 1959.

⁸¹ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, nşr. Meşhûr b. Hasan (b.y.: Dâru İbn Affân, 1417/1997), 4/87.

- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Şerhu's-sünne*. thk. Züheyr eş-Şâviş-Şuayb el-Arnaût. Dimaşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Bûtî, Muhammed Saîd Ramazân. *Fıkhü's-sîreti'n-nebeviyye*. Dimaşk: Darü'l-Fikr, 1976.
- Dirâz, M. Abdullah. *Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Muhammed Abdülazim Ali. Kuveyt: Darü'l-Kalem, 2003.
- Ebû Şehbe, Muhammed. *es-Sîretü'n-Nebeviyye alâ dav'il-Kur'an ve's-Sünne*. Dimaşk: Darü'l-Kalem, 1427.
- Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed. *Zehretü't-tefâsîr*. b.y.: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, ts. Fayda. Mustafa. "İfk Hadisesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 7 Kasım 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ifk-hadisesi>
- Güzel, Ahmet. "Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'le Evliliği, Çocukları ve Aile Hayatı Üzerine Bir Değerlendirme", *İstem* 19 (Aralık 2012), 57-100.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Dârü't-Tûnusiyye, 1984.
- İbn Atıyye el-Endelüsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. nşr. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Hanbel, Ahmed. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Şuayb el-Arnaût. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. b. Ahmed el-Büstî. *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahabârü'l-hulefâ'*. thk. Hâfız Azîz Bek. Beyrut: el-Kutübü's-Sekâfiyye, 1417.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. nşr. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419.
- İbn Râhûye, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî. *Müsned*. thk. Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin el-Belûşî. Medîne: Mektebetü'l-İman, 1991.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*. nşr. Abdürrezzak Mehdî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1412.
- Kur'an Yolu*. Erişim 2 Eylül 2023. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- İyâz, Kâdî. *eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Muştafâ'*. b.y.: Darü'l-Fikr, 1409.
- Kefevî, Ebü'l-Bekâ. *el-Külliyât*. nşr. Adnân Dervîş-Muhammed el-Mısrî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.

- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. nşr. İbrâhim Eттаfeyyiş. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Mahmûd. *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*. thk. Mecdî Baslûm. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc fi şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1392.
- Nîsâbü'rî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ebi'l-Hasen b. el-Hüseyn el-Gaznevî. *Îcâzü'l-beyân 'an me'âni'l-Kur'ân*. nşr. Hanîf b. Hasan el-Kâsımî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, ts.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
- Râzî, İbn Ebî Hâtim. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Esad Muhammed et-Tayyib. Arabistan: Mektebetü Nizar, 1419.
- Süleymân, Mukâtil. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. nşr. Abdullah Mahmûd Şehhâte. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1423.
- Şahin, Harun. "Kur'ân'da Aile İçi Eğitim: Lokman Suresi Örneği". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (Aralık 2009), 81-91.
- Şa' râvî, Muhammed Mütevellî. *Tefsîru eş-Şa' râvî*. b.y.: Metabiu Ahbari'l-Yevm, 1997.
- Şâtîbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî. *el-Muvâfakât*. nşr. Meşhûr b. Hasan. b.y.: Dâru İbn Affân, 1417/1997.
- Şinkîti, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî. *Eđvâ'ü'l-beyân fi izâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1415/1995.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1975.
- Yaşar, Mehmet. "Mekî ve Medenî Dönemde Cedelü'l-Kur'ân". *İslami İlimler Dergisi* 15/2 (2020), 355-380.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.

İBRÂHİM KISSASI BAĞLAMINDA AİLE OLMANIN TEMEL DİNAMİKLERİ

Doç. Dr. Abdulkadir KARAKUŞ*1

Giriş

Toplumun temel yapısını teşkil eden aile, en dar anlamıyla anne, baba ve çocuklardan, daha geniş anlamıyla da anne baba, nine, dede, çocuk, torun, gelin, damat, amca, dayı, hala ve teyzelerden oluşmaktadır. Aile, büyüklerin rehberliğinde faaliyetlerini sürdüren, toplumun özünü oluşturan, insanlık tarihiyle başlayan ve insan nesli var olduğu sürece devam edecek olan önemli bir kurumdur. Eğer bu kurum ne kadar huzurlu, mutlu ve sağlam olursa toplum da o derece güzel olur. Bu sebeple ailenin korunması, yapısını bozabilecek zararlı unsurlardan arındırılması oldukça büyük önem arz etmektedir.

Devlet, toplum ve insanlık için alternatifi bulunmayan bir müessese olan aile, işlevselliği açısından vazgeçilmez bir özelliğe sahiptir ve toplumların varlıklarını sürdürebilmelerinin temel esaslarından biridir. Zira ailenin biyolojik, psikolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik fonksiyonları mevcuttur. Bunlar; neslin devamının teminiyle alakalı biyolojik tatmin, ailelerin her birinin farklı ekonomik alanlarda faaliyet göstermesi sebe-

* Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, akarakus@siirt.edu.tr ORCID İD: 0000-0003-2387-2402.

biyle sosyolojik tatmin, bir arada yaşama sebebiyle bireylerin yalnızlıktan ve gerginlikten arınması, aileler arası iletişim sebebiyle kültürel seviyenin artarak gelişmesi gibi değişik alanlarda kendini göstermektedir.

Fertlerin, toplumda karşılaşacakları acı ve tatlı olaylara hazırlamalarındaki ve zorluklara kolayca intibak etmelerindeki en önemli etken, yine yetiştikleri sıcak aile yuvalarıdır. Çocuklar, aile büyüklerinden öğrendikleriyle kendilerine bir kişilik ve kimlik oluştururlar. Hz. Peygamber bu hususu, tüm çocuklar selim bir fıtrat ile doğarak dünyaya gelirler ve burada anne ve babalarının yönlendirmesiyle kendilerine bir kimlik ve kişilik oluştururlar¹ anlamına gelecek tarzda ifade etmiştir. Nitekim fertler, şahsiyetini ve ilk sosyalleşme tecrübesini bu yuvada elde etmektedirler. Aile yuvasının sıcaklığından ve bereketinden mahrum olarak yetişen bireylerin, toplumun problemleri katmanını oluşturacakları ve toplumsal çözümlere sebep olacakları herkesin kolayca görebileceği ve gözlemleyebileceği bir husustur.

Günümüzün modernleşen ve sanayileşen toplumlarında, aileye alternatif birtakım oluşumlar ortaya çıkarılmış olsa da bunların hiç birisi aileyi ortadan kaldıramamış aksine ailenin güçlenmesine ve öneminin daha çok anlaşılmasına katkı sağlamıştır.² Bu tür oluşumların başarısız olmasının temelinde, ailedeki sıcaklığın ve kazanımların başka kurumlar tarafından karşılanmasının mümkün olmaması yatmaktadır. Ailenin bireyler ve toplumlara yönelik bünyesinde barındırdığı önem, mutluluk ve hüznlerin paylaşıldığı, geleceğe yönelik beklentilerin

¹ Hadisin metni, "Her çocuk İslam fıtrati üzerine doğar. Ancak onu anne ve babalar Yahudi, Hıristiyan veya Mecusi yaparlar." şeklindedir. bk. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmâm Mâlik, *el-Muvatta'*, thk. M. Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1406/1985), "Cenâiz", 52; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 12/104, 13/138, 294, 15/50, 184-185, 16/173-174; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993), "Cenâiz", 91; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1374/1955), "Kader", 22; Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût – Muhammed Kâmil Karabelli (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "Sünnet", 18; Muhammed b. İsmâ'îl et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), "Kader", 5.

² Çin'deki Komün, İsrail'deki Kibbutz, Rusya'daki Kolhoz türü uygulamalar ve bunların başarısızlıkla sonuçlandığıyla ilgili değerlendirmeler için bk. Emre Kongar, "Türkiye'de Aile Yapısı, Evrimi ve Bürokratik Örgütlerle İlişkileri", *Anne İdaresi Dergisi* 3/2 (1970), 58-83; Nuray Karaca, "Türkiye'de Değişen Aile Yapısı: Ilica Şeker Fabrikası Örneği", 20/79 (2014), 137-138.

planlandığı ve gerçekleşmesine yönelik faaliyetlerin yapıldığı önemli bir yapı olmasından kaynaklanmaktadır.³

Aile yuvası, sığınılan bir kale ve kendi içinde mahremi olan bir kurumdur. Bu kurumun işlevini ahenkli bir şekilde sürdürmesi aile bireylerinin uyumlu bir ilişki içerisinde olmalarıyla doğrudan alakalıdır. Çünkü aile yuvasının, dünyanın cenneti veya cehennemi halinde tezahür etmesi, bireylerin aile içindeki iletişimleriyle doğrudan alakalıdır. Rahmân suresinde bahsi geçen “İki cennet”⁴ ifadesindeki cennetlerden birinin, dünya hayatının cennet misali yaşanmasına işaret ediyor olmasından hareketle, bu cennetin aile yuvası olmasının ihtimaller arasında olduğunu söylemek mümkündür. Tâhâ suresinde bahsi geçen ve Allah’ın kitabını önemsemeyerek ondan yüz çevirenlerin dünyada yüz yüze geleceği “Sıkıntılı hayat”⁵ ifadesinin de aile yuvalarındaki huzursuzluk ve düzensizliğe işaret ettiğine hükmetmek mümkündür. Zira dünyanın cennet olması da cehennem olması da aile yuvasının durumuyla yakından alakalıdır. Dolayısıyla aile, kişilerin dünyada cenneti de cehennemi de yaşamasına imkân sağlayan bir yapı olması sebebiyle ailenin, mutlaka huzur ve mutluluk yuvası olacak şekilde tesis edilmesi gerekmektedir. Bunun için gerekli olan esaslar Kur’an’da genellikle peygamberler örneğinde anlatılmıştır.

Hülâsa ailenin insanlık âlemi için vazgeçilmesi mümkün olmayan sosyal bir kurum olması ve toplumların devamlılığını sağlaması sebebiyle sağlıklı yapısının mutlaka devam ettirilmesi gerekmektedir. Aile kurumunun bu önemine binaen, tüm ilahî kitaplarda olduğu gibi Kur’an’da da aileyle ilgili önemli ilkelere işaret edilmiş ve peygamberlerin şahsında örnek aile modelleri dikkatlere sunulmuştur. Bu örneklerin en önemlilerinden bir tanesi de Hz. İbrâhim ve ailesidir. Bundan dolayı çalışmada, Kur’an’da 69 yerde ismi geçen ve insanlara “En güzel örnek / *üsvê-i hasene*” olarak sunulan Hz. İbrâhim’in ailesiyle ilişkileri çerçevesinde, aile olmanın temel dinamikleri konusu ele alınacaktır. Bu esnada ilgili

³ Mustafa Erkal, *İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri* (İstanbul: Der Yayınları, 2000), 55.

⁴ “Râblerinin huzurunda vereceği hesabın korkusuyla yaşayanlara iki cennet vardır.” er-Rahmân 55/46.

⁵ “Her kim benim kitabımdan yüz çevirirse bilsin ki o, dünyada sıkıntı ve geçim darlığı içinde yaşayacaktır...” Tâhâ 20/124.

ayetler ve bunlar hakkında ilk dönemlerden itibaren yapılan yorumlar göz önünde bulundurularak, ayetlerin günümüz aile yapısına ilişkin verdiği mesajlar öne çıkarılarak anlaşılmalıya çalışılacaktır.

1. Genel Hatlarıyla Kur'an'da Anlatılan İbrâhim

Tüm peygamberler, Allah yoluna davet etmek üzere gönderilmiş seçkin ve örnek kimselerdir. Hz. İbrâhim de, Allah'ın peygamber olarak seçtiği⁶ ve adına, Kur'an'da müstakil bir surenin de bulunduğu örnek şahsiyetlerdendir. Kur'an peygamberlerden iki tanesini açık bir ifadeyle "İnsanların örnek alması gereken model şahsiyet / *üsve-i hasene*" olarak öne çıkarır. Bunlardan bir tanesi Hz. Muhammed (as)⁷ diğeri de Hz. İbrâhim'dir.⁸ Bu sebeple ilahî dinlerin mensuplarıyla birlikte tüm müs-lümanlar, Hz. İbrâhim'e saygı duyarlar ve Hz. Peygamber'in tavsiyesiyle her namazda ona dua ederler.⁹ Hz. Peygamber de İbrâhim'i, ismini oğluna verecek kadar çok sevmektedir. Bu önemli peygamber, Kur'an'da, aklını kullanmaya, istidlal ve muhakemeye önem veren tavırlarıyla öne çıkarılır ve aklını kullanan bir kişilik olarak takdim edilir. Hz. İbrâhim'in Kur'an'da işaret edilen özellikleri şu başlıklar altında incelenebilir.

1.1. Ölülerin Nasıl Diriltildiğini Sorgulaması

Hz. İbrâhim sorgulayıcı, aklını kullanarak her şeyin iç yüzünü anlamaya çalışan bir kişiliğe sahiptir. Kur'an'da, onun bu konuda Allah ile yaptığı bazı diyaloglara yer verilir. İbrâhim bir keresinde ölülerin nasıl diriltildiğini merak ederek bunu Allah'tan öğrenmek istemiş, Allah'ın, "Yoksa iman etmiyor musun?" şeklindeki sorusuna, iman ettiğini fakat kalben kanaat getirmek ve tatmin olmak için bu suali yönelttiğini ifa-

⁶ el-Bakara 2/130; Âl-i İmrân 3/33-34.

⁷ "Andolsun ki, Allah'ın Resulünde sizin için güzel bir örnek vardır..." el-Ahzâb 33/21.

⁸ "...İbrâhim ve onun izinden giden peygamberler, sizin için güzel bir örnektir..." el-Mümtehine 60/4, 6.

⁹ İlgili hadisin tam metni için bk. İmâm Mâlik, "Kasru's-salât", 67; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/16-17, 18/24, 30/58, 37/38; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Behrâm b. Abdüssamet ed-Dârimî, *Müsnedü'd-Dârimî / Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin b. Selîm Esed ed-Dârânî (Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000), "Salât", 85; Buhârî, "Enbiyâ", 12, "Tefsir", 282, "Deavât", 31; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni, *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "İkâmetü's-salât", 25; Ebû Dâvûd, "Salât", 182; Tirmizî, "Vitr", 20; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, tsh. Heyet (Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1348/1930), "Sehv", 51, 52, 53.

de etmiş, bunun üzerine Allah da kendisine ölüleri nasıl dirilttiğini göstermiştir.¹⁰ Buradan İbrâhim'in (as), imanını güçlendirecek bilgilere ve tahkikî imana önem verdiği, körü körüne itaat etmek yerine meselelerin aslını ve esasını öğrenmeye düşkün ve bu konuda Allah'a bile sorular sormaktan çekinmeyen bir kişiliğe sahip olduğu açık bir şekilde anlaşılabilir.

1.2. Nemrut'la Münazarası

Rubûbiyet / ilahlık iddiasında bulunan zamanın hükümdarı Nemrut,¹¹ Hz. İbrâhim'in kendisini Allah'a imana davet etmesini gurur meselesi yaparak kendisiyle görüşmek istemiş ve onu huzuruna çağırmıştı. İktidar gücünün verdiği şımarıklık ve kibirden dolayı bu kral, Allah'ın Hz. İbrâhim'e ve nesline nübüvvet ve muhteşem bir iktidar ve güç vermesi¹² sebebiyle onu kıskanmış, bu sebeple İbrâhim'in insanlar yanındaki itibarını bitirmek ve onu gözden düşürmek istemişti.¹³

Yanına geldiğinde Nemrut ondan, Rab olarak nitelediği ilahının özelliklerinden bahsetmesini istedi. İbrâhim: *"Benim Rabbim diriltir, öldürür."* diyerek Rabbini anlatmaya başladı. Bunun üzerine Nemrut, bu işi kendisinin de yapabileceğini göstermek için huzuruna getirttiği iki kişiden birini öldürtüp diğerini affettiğini bildirerek serbest bıraktı. Böylece öldürme ve diriltme gücüne sahip bir ilah olduğunu ispatlamak istiyordu. Bunun üzerine İbrâhim: *"Şüphesiz benim Rabbim, güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir."* deyince söyleyecek hiçbir söz bulamayan Nemrut adamlarının da huzurunda itibar kaybına uğradı ve küçük düştü.¹⁴ Fakat bu mağlubiyeti bir türlü hazmedemeyen Nemrut, Kur'an'da da vurgulandığı gibi İbrâhim'i ateşe atarak yakmak suretiyle

¹⁰ İlgili ayet için bk. el-Bakara 2/260.

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 1/39; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (b.y.: Dâru Hecer, 1422/2001), 9/356; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb / Tefsîru'l-kebir* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 7/20.

¹² *"Yoksa onlar, Allah'ın lütfundan verdiği şeylerden dolayı insanlara haset mi ediyorlar? Oysa İbrâhim soyuna da kitabı ve hikmeti verdik ve onlara büyük bir hükümlerlik / mülkü azim bahsettik."* en-Nisâ 4/54.

¹³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/20-21.

¹⁴ Olayın anlatıldığı ayet için bk. el-Bakara 2/258.

cezalandırmaya kalkıştı fakat bunu da başaramadı.¹⁵ Bu olayda, Hz. İbrâhim'in, aklî melekelerinin ve muhakeme kabiliyetinin ne derece güçlü ve ortaya koyduğu aklî deliller sayesinde muhatabını konuşamaz hale getirmekte ne kadar mahir olduğu görülmektedir.

1.3. Gök Cisimlerine Tapan Kavmine Aklî Deliller Sunması

Hız. İbrâhim yıldızlara, ay ve güneşe tapınan kavmini peygamberlik görevi gereği hakka ve hakikate davet ederken de onların akıllarına hitap ederek düşünmelerini ve muhakeme etmelerini hedeflemiştir. Peygamber olması sebebiyle Allah'ın kendisine "Göklerin ve yerin melekûtunu", yani Allah'ın rubûbiyet ve ulûhiyet gücünün büyüklüğünü¹⁶ öğretmek¹⁷ onun düşünüp tefekkür etmeyle muhakeme ve istidlal etme kabiliyetini geliştirmiştir.¹⁸ O da, kavmiyle beraberken gece karanlığında bir yıldız çıkınca çevresindekilere yıldıza tapmanın saçmalığını anlatmak üzere¹⁹ "Demek benim Rabbim bu!" demiş, yıldız batıp kaybolunca da, "Ben böyle görünüp kaybolan şeyleri sevmem." demiş ve böylece kavminin ilahları üzerinde düşünmelerini murat etmiştir.²⁰

Bir başka günün akşamında ay doğduğunda çevresindekilere ders vermek üzere, "Demek benim Rabbim bu!" demiş, ay batıp yok olunca da, "Eğer Rabbim bana doğruyu göstermemiş olsaydı, ben de bu sapkın kimseler gibi olacaktım." diyerek onların zihninde birtakım soruların oluşmasını istemiştir.²¹

Bir başka zamanda da güneş doğduğunda kavminin hakikati görmesi için "Demek benim Rabbim bu! Bu daha parlak ve daha güçlü!" demiş, onun da batıp kaybolmasından sonra "Ey kavmim! Ben sizin ortak koştuğunuz

¹⁵ bk. el-Enbiyâ 21/68-71.

¹⁶ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 2/40.

¹⁷ "Aynı şekilde biz İbrâhim'e göklerin ve yerin melekûtunu görüp kavrama imkân veriyorduk ki kesin inananlardan olsun." (el-En'âm 6/75).

¹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/40.

¹⁹ Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsiri'l-Kur'an*, thk. el-İmâm Ebî Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002), 4/165; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 13/41; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr fi't-tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420), 4/565; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/40; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdûnî – İbrâhîm Etfîş (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964), 7/26.

²⁰ bk. el-En'âm 6/76.

²¹ bk. el-En'âm 6/77.

şeylerden uzağım.” demek suretiyle ilahlarını sorgulamalarına zemin hazırlamıştır.²²

Peş peşe gelen bu üç ayet dikkatle incelendiğinde, Hz. İbrâhim’in, kavminin yanlışlarına ve Allah’a şirk vasıtası kıldıkları ilahlara doğrudan karşı çıkmadığı, onlara hakikati göstermek için sanki onlarla aynı yerde duruyormuş gibi davrandığı, böylece onların akıl ve zihin dünyalarına hitap ettiği görülecektir. Bu durum onun, muhakeme ve istidlale yatkınlığını ve kişilerin akıl ve tefekkür dünyalarına hitap etmeye önem verdiğini, böylece onların hakikati görerek yanlışlarının farkına varmalarını sağlamayı öncelediğini göstermektedir.

1.4. Kavmine Putların Gücsüzlüğünü İspatlaması

Hz. İbrâhim’in kavmi yıldızlara, aya ve güneşe tapınmanın yanında onları temsilen yapılan putları da kutsayarak kulluk ediyorlardı. Bunu, babası Âzer’in put yaparak geçimini sağlayan bir kimse olmasından anlamak mümkündür. Hatta babası, yaptığı putları, İbrâhim’e ve diğer çocuklarına vererek satmalarını istiyordu. İbrâhim putları satarken, “Fayda ve zarar vermekten aciz olan putları kim satın almak ister?” diyor, daha o dönemde putlara karşı tavrını açıkça belli ediyor ve bunu da tüm insanlara ilan ediyordu.²³

İbrâhim, peygamberlik görevine başladığı andan itibaren başta babası olmak üzere tüm kavmini imana davet etmiş ve onlara, gök cisimlerine ve onların sembolleri olan birtakım putlara tapınmanın mantıksızlığını anlatmıştır.²⁴ Fakat onun tüm ikazlarına rağmen insanlar, putlara tazime ve tapınmaya devam etmişlerdir. Bunun üzerine İbrâhim, bir bayram günü, tüm insanların şehrin kenarında bulunan bir alanda toplanmalarını fırsat bilerek yıldızlara bakıp bir mana çıkarıyormuş gibi yaparak hasta olduğunu gerekçe göstermiş ve bayrama katılmamıştır. Daha sonra da put hanedeki tüm putları kırmış kırdığı aleti de sağlam bıraktığı büyük putun boynuna asmıştır. Bayram töreninin sona ermesiyle şehre dönen halk, ilah edindikleri putlarının paramparça olduğunu görünce bu işi

²² bk. el-En’âm 6/78.

²³ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu’t-Taberî / Târîhu’r-rusul ve’l-mülûk*, thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhîm (Mısır: Dâru’l-Meârif, 1387/1967), 1/235.

²⁴ bk. el-En’âm 6/74; el-Ankebût 29/25.

İbrâhim'den başka kimsenin yapamayacağından emin bir şekilde onu hesaba çekmişler ve bu işi kimin yaptığını sormuşlardır.²⁵ O da kavmine, "... *Bu işi şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşabiliyorlarsa onlara sorun!*"²⁶ diyerek cevap vermiştir.

Bu cevaptan sonra insanlar, bir müddet kendileriyle hesaplaşmışlar, böylece gerçeği anlama noktasına gelerek kendilerine yönelik zararı bile önlemeye güçleri yetmeyen putlara tapınmak suretiyle yanlış yolda oldukları hususunda birbirlerini kınamaya başlamışlardır. Fakat bu durum uzun sürmemiş ve "*Biraz sonra yine dönüş yaptılar. 'Sen bunların konuşmadığını pekâlâ biliyorsun' dediler.*"²⁷ ayetinde de ifade edildiği gibi İbrâhim'e karşı itiraza devam etmişlerdir. Bu itirazları esnasında bile putlarının konuşmaya dahi gücü olmadığını itiraf ettiklerini fark edememişlerdir.

Hız. İbrâhim bu olaylar esnasında akıllıca bir tutumla peygamberliğini konuşturmuş, muhakeme yeteneğini gözler önüne sermiş ve aklın vahye olan ihtiyacını, aklın vahiy olmadan her zaman doğruya ulaşamayacağını bu uygulamasıyla tüm insanlığa anlatmaya çalışmıştır.

1.5. Ateşe Atılması

Hız. İbrâhim, her zaman hak ve hakikatin yanında olmuş, gerçeği söylemenin karşılığında bedel ödemekten çekinmemiştir. Gerek Nemrut ile yaptığı münazarada gerekse kavminin putlara tapınmasının mantıksızlığını anlatmak üzere yaptığı eylemde hak ve hakikati insanlara anlatma gayesinden başka maddî bir beklentisi olmamıştır. Peygamberlik görevini yerine getirmek üzere yaptığı her türlü çağrıya olumsuz cevap alınca, "*Size de, Allah'ı bırakıp tapmakta olduğunuz şeylere de yuh olsun! Siz hiç düşünmez, aklını çalıştırmaz mısınız?*"²⁸ diyerek kavmine son sözünü söylemiş; bunun üzerine Nemrut ve şürekâsı tarafından ateşe atılarak yakılıp öldürülmesine hükmedilmiş,²⁹ fakat o, Allah'a tevekkülünün gücü sayesinde bu cezalardan korkarak tevhit çağrısından vazgeçmemiştir.³⁰ Nihayet çok güvendiği Allah, "*Ey ateş! İbrâhim'e karşı*

²⁵ bk. el-Enbiyâ 21/57-62; es-Sâffât 37/88-96.

²⁶ el-Enbiyâ 21/63.

²⁷ el-Enbiyâ 21/65.

²⁸ el-Enbiyâ 21/67.

²⁹ bk. el-Enbiyâ 21/68; el-Ankebût 29/24; es-Sâffât, 37/97.

³⁰ bk. En'âm 6/80-81.

serinlik ve esenlik ol."³¹ diyerek, ateşin yakmasına dair koyduğu yasaya müdahale etmiş, böylece İbrâhim'i yanmaktan kurtarmış, putperestleri ise büyük bir yenilgiye uğratmıştır.³²

Allah evrendeki her şeyi, birtakım yasalar çerçevesinde yaratmıştır.³³ Allah'ın varlıklara koyduğu bu yasalara "*Sünnetullah*" adı verilmektedir ve bunların asla bir değişikliğe uğramayacağı yine Allah tarafından ifade edilmiştir.³⁴ Dolayısıyla ateşe yakma gücünü veren Allah'tır ve bu kural hiçbir değişikliğe uğramadan dünya var oldukça devam etmiş ve bundan sonra da edecektir, yani ateş, her yerde ve zamanda yakma eylemini gerçekleştirecektir. Ateşin Hz. İbrâhim'i yakmaması, rutin bir olay değil bir mucizedir. Mucizeler, Allah'ın dilemesi ve yaratması sayesinde gerçekleşir ve peygamberlerle ilgili bazı harikulade durumlarda Allah kendi koyduğu yasaya müdahale ederek bir başka yasayı devreye sokması ve böylece yasasını geçici olarak değiştirmesi ve böylece peygamberlerine yardım etmesi şeklinde gerçekleşir.³⁵ Zira Allah öyle güçlü bir ilahdır ki, kendi koyduğu yasalara mahkûm değildir. Değişmez olarak ilan ettiği kuralları, peygamberlerinin başarılı olması için geçici olarak değiştirerek insanların kendisini tanımaları ve iman etmelerine zemin hazırlar.

Hâsılı Hz. İbrâhim, Allah'ın kendisine lütfettiği bir mucize sayesinde ateşte yanmaktan kurtulmuş ve muhatabı olan müşrikler, İbrâhim'in ilahı karşısındaki acizliklerini bir kez daha görmüşler ve yenilmişlerdir.

1.6. Ailesine Düşkünlüğü

Kur'an'da Hz. İbrâhim'in ailesinden bahsedilirken "*آلِ إِبْرَاهِيمَ*" "*Âl-i İbrâhîm*" "*İbrâhim ailesi*" ifadesi kullanılmış³⁶ ve onun ailesine çok düşkün olduğuyla ilgili çeşitli anlatımlara yer verilmiştir. Put imalatçısı

³¹ el-Enbiyâ 21/69.

³² İlgili âyetler için bk. el-Enbiyâ 21/68-70; el-Ankebût 29/24.

³³ bk. el-Kamer 54/49.

³⁴ Sünnetullah olarak isimlendirilen yasaların asla değişikliğe uğramayacağına dair âyetler için bk. el-İsrâ 17/77; el-Ahzâb 33/62; Fâtır 35/43; el-Fetih 48/23

³⁵ Mucizeyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Toplaoğlu (Ankara: TDV İslâm Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2002), 221-222.

³⁶ "*Allah, birbirinin soyundan gelmiş insanlar olarak Âdem'i, Nûh'u, İbrâhim ve İmrân ailelerini peygamber olarak seçip diğer insanlardan üstün kılmıştır. Allah, her şeyi işitip bilmektedir.*" Âl-i İmrân 3/33-34.

olan babası için endişelenmesi ve putperest olmasına rağmen şirkten kurtulması için ona “يَا أَبَتِي” “Yâ ebetî” “Babacığım” şeklinde hitap etmesi,³⁷ her fırsatta kendisinin, tüm ailesinin ve neslinin selameti için dua etmesi³⁸ ve ailesinin huzuru ve mutluluğu için nice hicretlere yelken açması,³⁹ onun ailesine düşkünlüğünden birkaç parçayı oluşturmaktadır.

Hız. İbrâhîm’in tabi tutulduğu önemli sınavlardan bir tanesi, ailesine oldukça düşkün olmasına rağmen oğullarından birini kurban etmeye teşebbüs etmesi meselesidir. Bu önemli konunun etraflı bir şekilde anlaşılması için müstakil bir başlık altında ele alınması uygun olacaktır.

1.6.1. İbrâhîm’in Oğlunu Kurban Etme Teşebbüsü ve Altında Yatan Gerçekler

Hız. İbrâhîm’in çok istemesine rağmen uzun yıllar çocuğu olmamıştır. Rabbine iltica ederek salih bir evlat vermesi için dua etmiş ve sonunda duası kabul edilerek kendisinin ve hanımının ilerlemiş yaşına rağmen bir erkek evladı olmuştur. Çocuk büyüyüp olanı biteni anlayabileceği bir yaşa gelince babası ona, “Yavrucuğum! Rüyamda seni kurban ettiğimi görüyorum, bir düşün bakalım, ne diyeceksin bu işe?” demiş, çocuk da, “Babacığım, Allah’ın sana emretmiş olduğu şeyi yap, inşallah benim sabreden bir evlat olduğumu göreceksin” demiştir.⁴⁰ Sonunda baba oğul ortak bir karar alarak rüyada bildirilen emre teslimiyet göstermişler ve İbrâhîm oğlunu kurban etmek üzere yere yatmışken Allah duruma müdahale ederek, “Sen rüyanın gereğini yerine getirdin. (Artık oğlunu kurban etmene gerek kalmadı.) Biz emrimizin gereğini samimiyetle yerine getirenleri işte böyle ödüllendiririz.”⁴¹ buyurmuş ve oğlu yerine bir hayvan kurban etmesini emretmiş, böylece bu sınavda başarılı bulunarak “Nesiller boyu övgüyle anılacak bir iş” yapmış, “İbrâhîm’e selâm olsun” diye anılmıştır.⁴²

Bu ayetlerde anlatılan hususlarla ilgili üzerinde durulması gereken birkaç noktaya temas etmek zorunludur. Bu konuda cevap bulunması

³⁷ bk. Meryem 19/42-45.

³⁸ bk. el-Bakara 2/124, 198; İbrâhîm 14/35, 40, 41.

³⁹ bk. İbrâhîm 14/37; el- Ankebût, 29/26; es-Sâffât, 37/99. Hız. İbrâhîm’in farklı yerlere hicretleriyle ilgili bk. Taberî, *Târihu't-Taberî*, 1/233.

⁴⁰ İlgili ayetler için bk. es-Sâffât, 37/100-102.

⁴¹ İlgili ayetler için bk. es-Sâffât, 37/103-105.

⁴² İlgili ayetler için bk. es-Sâffât, 37/106-109.

gereken meselelerden ilki, kalben mutmain olma adına Allah'a ölüleri nasıl dirilttiğine dair sorular yönelten ve bunu iman etmediği için değil bilakis imanının güçlenmesi, Allah'a bağlılığının artması için yaptığını beyan eden bir peygamberin, hiç sorgu sual etmeden tek çocuğunu kurban etmek üzere nasıl yere yatırdığıdır. Hâlbuki bu peygamberin, ölülerin nasıl diriltildiğiyle ilgili isteği Rabbi tarafından önemsenmiş ve kendisine tatmin olacağı bir bilgi, *ayne l-yakîn* olarak / açıkça görebileceği bir şekilde verilmiştir. Yıllarca çocuk sahibi olmanın hasretini çekmiş ve sonunda neslinin kendisiyle devam edeceği bir erkek evlada kavuşmuş olan İbrâhim'in hiçbir kalbî tatmin aramadan evladını kurban etmeyi kabul edip etmediği, cevap verilmesi gereken önemli bir sorudur. İkincisi ise yapılan bu işin, Kur'an'da, "*Nesiller boyu övgüyle anılacak bir iş*" olarak nitelenmesinin ve "*İbrâhim'e selâm olsun*" denilmesinin altında yatan sebebin ne olduğudur.

Birinci meseleyle ilgili Kur'an'da bir ayrıntı verilmediği için Hz. İbrâhim'in, oğlunun kurban edilmesi hususunda Rabbiyle ne gibi bir muhavereye bulunduğu bilmek mümkün değildir. Fakat İbrâhim'in, işin hikmetini öğrenmeden oğlunu kurban etme hususunda teşebbüste bulunduğu söylemek de biraz önce sıralanan gerekçeler sebebiyle imkânsız görünmektedir. Muhtemelen bu konuda Rable bir iletişim kurulmuş ve bunun sonucunda İbrâhim'e, "Eğer bu emre itaat ederse, tüm insanların çağlar boyu kendisini övgüyle anacağı bir işi yapmış olacağı" bilgisi verilmiştir. Bu sebeple de İbrâhim ve oğlu (as), emre itaat etmişlerdir. Muhtemelen bu duruma bir gönderme olmak üzere ilgili ayette şöyle buyurulmuştur: "*Sonunda her ikisi de bu emre teslimiyet gösterdi...*"⁴³

İkinci meseledeki, nesiller boyu övgüye layık olan işin ne olduğuna gelince, bu meseleye, birinci soruyla da bir bağlantı kurarak cevap vermek yerinde olacaktır. İnsanlık tarihi boyunca tanrıların, hükümdarların, çeşitli yetkililerin, din adamlarının ve ölü ataların ruhlarının memnun edilmesi veya sakinleştirilmesi gayesiyle bir ya da birden fazla insanın kurban edildiği bilinen bir hakikattir. Özellikle hizmetçilerin, hayatları boyunca hizmet ettikleri efendilerine, sonraki hayatlarında da hizmet

⁴³ es-Sâffât, 37/103.

etmeye devam etmeleri adına kurban edilerek öldürülmekte oldukları çeşitli vesikalarda tespit edilmiştir.⁴⁴

İnsanlar bazen, gücü ancak bir kutsal varlığın himayesinde elde edebilecekleri inancıyla insan kurban ederlerdi.⁴⁵ Köleler, savaş esirleri, kadınlar, genç kızlar, çoğu zaman da çocuklar tanrılar adına kurban edilirdi. Böylece tabiat karşısında güçsüz olan insan, çevresindeki her şeye hükmetme ve onları yönetme isteği çerçevesinde, bu işi, tüm güçlerin üzerindeki üstün bir varlıkla iletişim kurmanın vesilesi yapardı.⁴⁶

İnsanlık tarihinde, insanların kurban edildiğine dair pek çok vesika ve bulgu mevcuttur. Muhtemelen Hz. İbrâhim döneminde de, çok açık ve net bilgiler olmasa da, tanrılar adına insanların kurban edilmesi geleneği bulunmaktadır. İşte böyle bir uygulamanın varlığı sebebiyle Allah, Hz. İbrâhim'e, gördüğü rüya vesilesiyle oğlunu kurban etme emrine itaat etmesi, bu uygulama sonucunda insan kurban edilmesi ilkeliliğinin tedavülden kalkmasının gündeme geleceği noktasında bir bilgilendirme yapmıştır. Bunun sonucunda da Hz. İbrâhim, işin hikmetini anlayarak, ayette ifade edildiği gibi teslim olmuş ve oğlunu kurban etme emrini yerine getirmiştir.

Yapılan araştırmalar çerçevesinde ortaya çıkan değerlendirmelerde gerek Kitab-ı Mukaddeste gerekse Kur'an'da, Hz. İbrâhim'in oğlunu kurban etmesiyle ilgili anlatılanlar, insanların tanrılar adına kurban edilmesi âdetinin ilk kırılma noktası olarak görülmektedir.⁴⁷ Konu bu çerçevede değerlendirildiğinde, Hz. İbrâhim'in oğlunu kurban etme teşebbüsü sonucunda, insan yerine hayvanların kurban edilmesi gerektiği bilgisinin insanlara ulaşması, insanlık tarihinin en önemli olaylarından biri olarak kayıtlara geçmiştir. Böylece Hz. İbrahim, peygamber olmasının bir sonucu olarak Allah'ın rehberliğinde, insanlık tarihinin en büyük devrimlerinden birini gerçekleştirmiştir.⁴⁸

⁴⁴ Michael Rudolph, *Ritual Performances as Authenticating Practices* (Münster: LIT Verlag, 2008), 78.

⁴⁵ Mehmet Naci Önal, "Kutsalın Türk Kültüründeki İzleri: Tanrısal Simgecilik", *Milli Folklor* 84 (2009), 70.

⁴⁶ Özkan Karaca, *Dinlerde Mitolojilerde, Savaşlarda Kurban* (İstanbul: MSN Yayınları, 2019), 20.

⁴⁷ Saime Tuğrul, *Ebedi Kutsal Ezeli Kurban - Çok Tanrılıktan Tek Tanrılığa Kutsal ve Kurbanlık Mekanizmaları* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 180.

⁴⁸ Mehmet Naci Önal - Cansu Daşdemir, "İnsandan Hayvana Kurban Ritüelinin Değişim ve Dönüşümü: Manas Destanı Örneği", *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2022), 142.

Hâsılı Hz. İbrâhim tarafından gerçekleştirilen bu devrimle, insan kurban etme geleneği, tedavülden kalkma noktasında ilk deneyimini yaşamıştır. İnsanlığın, zihnî ve medenî gelişmeler kaydetmesi sonucunda da bu mesele, iyiden iyiye sorgulanır hale gelmiştir. Daha sonra da bu tür dramatik uygulamalar yerini insanlar arası yakınlaşma, yardımlaşma ve dayanışmaya kapı aralayan doğru uygulamalara bırakmıştır. Bu sebeple Hz. İbrâhim'in biricik oğlunu kurban etme hadisesi, kutsal kitaplarda yer bularak insanlığın dikkatine sunulmuş, insanların nesiller boyu minnetle anacağı bir hatıra olarak zihinlerdeki yerini almıştır. Bundan dolayı insanlığın Hz. İbrâhim'e minnet borcu vardır ve bu borçlarını ödemek için ona, Kur'an'ın beyan ettiği ve Hz. Peygamber'in de öğrettiği gibi "*İbrâhim'e selam olsun*" diyerek dua etmek durumundadırlar.

2. Hz. İbrâhim Ailesinin Temel Dinamikleri

Her konuda insanlığa örnek gösterilen bir peygamber olarak Hz. İbrâhim'in aile anlayışı da tüm insanlar, özellikle de müslümanlar için numune-i imtisaldir. Bu sebeple onun aile anlayışının temel dinamikleri, bu bölümde bazı alt başlıklar şeklinde ele alınacaktır.

2.1. Tevhit İnancı

Hız. İbrahim'in soyu Hz. Nûh'a dayanmakla⁴⁹ beraber babası, bir put imalatçısıdır ve buradan elde ettiği gelire geçimini sağlamaktadır. Günümüz müslümanlarının anlayışında bir peygamberin babasının put-perest olması kabul edilebilecek bir durum olarak görülmez, fakat Kur'an bize, bunun dışında başka örnekler üzerinden⁵⁰ de, hidayetin soyla ve peygamber neslinden gelmeyle alakalı olmadığını, üstünlüğün Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle yaşamakta olduğunu haber vermiştir.

Hız. İbrâhim'in, babasının putperest olmasına razı olması mümkün değildir. Tüm aile üyelerinin olduğu gibi babasının da tevhit inancını benimsemesini çok arzu etmektedir. Bu sebeple babasına, gittiği yolun yanlış olduğunu büyük bir nezaket ve incelikte anlatmış bıkıp usanma-

⁴⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/39.

⁵⁰ Hz. Nûh'un eşi ve oğlunun iman etmediğine dair bk. *et-Tahrîm* 66/10, *Hûd* 11/45-47; *Lût* peygamber'in eşinin iman etmediğine dair bk. *et-Tahrîm* 66/10; Hz. Peygamber'in amcası Ebû Leheb hakkında Kur'an'ın söyledikleri için bk. *Tebbet* 111/1-5.

dan onu tevhide davet etmiştir. Bu esnada babasını, yanlışlar içerisinde yüzen bir kimse olarak kabul etmekten ziyade kendisine vahiy yoluyla doğru bilgi öğretilmiş olması sebebiyle ilmini öne çıkararak ikna etmeye çalışmış ve babasını küçük düşürmek gibi bir yola asla tevessül etmemiştir.

Bu durum Kur'an'da şu şekilde anlatılmıştır: *“(İbrâhim) bir zamanlar babasına dedi ki: Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana bir faydası dokunmayan bir şeye niçin tapıyorsun? Babacığım! Hakikaten bana, senin bilmediğin bir ilim verildi. Öyleyse bana uy ki, seni düzgün bir yola çıkarayım. Babacığım! Şeytana kulluk etme! Çünkü şeytan, çok merhametli olan Allah’a isyan etmiştir. Babacığım! Korkarım ki bu durumda sen Rahmân olan Allah’ın azabına çarpılacaksın ve şeytanın dostu olacaksın. Babası, Ey İbrahim! Sen benim tanrılarımı terk edip yüz mü çeviriyorsun? Eğer bundan vazgeçmezsen, yemin olsun ki, seni taşa tutarım! Gözüme görünme, benden uzak dur, dedi. İbrahim ise şu cevabı verdi: Esen kal, seni affetmesi için Rabbime dua edeceğim. Çünkü O bana karşı son derece lütfkârdır. Artık ben, sizden de, Allah’ın dışında taptığımız şeylerden de uzaklaşıyor ve Rabbime yöneliyorum. Ümit ederim ki, Rabbime yaptığım dua ve ibadet (sizin putlarınıza yaptığınız gibi) karşılıksız kalmaz.”⁵¹*

Kur'an'ın bu anlatısında görüldüğü gibi İbrâhim'in babasına karşı nezaketi, “babacığım” şeklinde hitap etmesi, mantıklı deliller öne sürerek ve ötekileştirmeden vahyin öğretisine davet etmesi gibi hiçbir yaklaşımı babası tarafından kabul edilmemiş, iman etmediği gibi İbrâhim'i öldürmekle tehdit etmiş ve yanından kovmuştur. Babasının her türlü sertliğine ve kabalığına rağmen İbrâhim, onun için iyi şeyler söylemekten ve onun kurtuluşunu istemekten geri durmamış ve bir peygambere yakıştığı şekilde, merhameti elden bırakmamıştır. Fakat her türlü iyi niyetli yaklaşıma rağmen hakaret ve ölüm tehditleriyle daveti reddeden baba hakkında hüküm şöyle verilmiştir: *“Kâfir olarak ölüp cehennem ehli oldukları açıkça belli olduktan sonra, akraba dahi olsalar, müşrikler için af dilemek ne peygambere ne de müminlere yaraşır. İbrâhim'in babası için af dilemesi ise sadece ona verdiği sözden dolayıdır. Fakat İbrâhim,*

⁵¹ Meryem 19/42-48. Ayrıca bk. el-En'âm, 6/74.

babasının Allah düşmanı olduğunu anlayınca, ondan uzaklaşmıştır. Şüphesiz ki İbrahim çok yumuşak huylu ve pek sabırlı idi.”⁵²

Ayet, İbrâhim’in babası için yaptığı duasını, önceden vermiş olduğu bir söze binaen mazur görmekle beraber müşriklere duayı yasaklamış, fakat buna rağmen onun babasının tevhit ehli bir kişi olma isteğini ve buna ilişkin tavrını sabırlı ve iyi huylu bir yaklaşım olarak övmüştür.

Hız. İbrâhim, sadece putperest olan babası için değil tüm ailesi ve soyundan gelecek kimselerin de mü’min ve muvahhit olması, tevhit temelli yaşaması için dualar etmiş⁵³ ve nesillerin tevhit ehli olmasına büyük önem atfetmiştir. Böyle bir ailede yaşamak, kişileri, hayatta ulaşabilecekleri en yüce makamlara taşıyabilecek durumdadır ve İbrâhim ailesi de bu yönüyle örnek alınabilecek, model bir ailedir.

2.2. Fedakârlık ve Teslimiyet

Hız. İbrâhim ailesinin temelinde fedakârlık ve teslimiyet yatmaktadır. Zaten peygamberlik, tamamen fedakârlık ve teslimiyet zemini üzerine kurulmuş bir olgudur. Hem babanın hem de İsmâil ve İshak olmak üzere iki oğlun peygamber olduğu bir ailede fedakârlık ve teslimiyet, en vazgeçilmez bir tavır olmak zorundadır.

Bu ailede, hak ve hakikati söylemek adına ateşe atılmaktan çekinmeyecek kadar fedakâr ve teslimiyet sahibi bir peygamber yaşamaktadır ve onun bu özelliği tüm aile bireylerine sirayet etmiştir. Zira İbrâhim ailesinde, yıllarca çocuk özlemi çekilmesi⁵⁴ sonucu Sare’nin, çocuk özlemine dindirmek için eşi İbrâhim’i, cariyesi Hacer ile evlendirmesiyle⁵⁵ başlayan bir fedakârlık mevcuttur. Hacer’den İsmâil gibi halim, yumuşak tabiatlı, güzel huylu⁵⁶ bir çocuk sahibi olduktan sonra Hız. İbrâhim’in eşini ve oğlunu, vahyin rehberliğinde⁵⁷ Mekke’ye; Kâbe’nin olduğu yer olan bir çöl ortasına bırakması⁵⁸ bir fedakârlıktır. Hacer’in

⁵² et-Tevbe 9/113-114. Ayrıca bk. eş-Şuarâ 26/86; el-Mümtehine 60/4.

⁵³ bk. İbrâhim 14/35, 40.

⁵⁴ bk. Hûd, 11/72-73; el-Hicr 53-55.

⁵⁵ bk. *Kitabı Mukaddes* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003), Yar.16:1-3.

⁵⁶ bk. es-Sâffât 37/101.

⁵⁷ Hız. İbrâhim’in bu işi kendi kendine değil Allah’ın isteğiyle yaptığına dair hadis için bk. Buhârî, “Enbiyâ”, 12.

⁵⁸ bk. İbrâhim 14/37.

oğluyula yalnız başına bu çöl ortamında kalmaya katlanması hem eşine hem de Allah'ın iradesine karşı⁵⁹ bir teslimiyet ve fedakârlıktır. Belli bir yaşa gelince, Allah'ın Hz. İbrâhim'e bildirdiği bir hikmet sonucu İsmâil'in kurbanlık olarak seçilmesi,⁶⁰ İsmâil'le birlikte anne ve babanın bu durumu kabullenmesi, dünyada eşine az rastlanır bir fedakârlık ve teslimiyettir.

Ayrıntıları İslâmî kaynaklarda fazlasıyla mevcut olan bu olayların tamamı Hz. İbrâhim ailesinde gerçekleşmiş ve sonunda görevini hakkıyla yapmış tüm peygamberlerin başardığı gibi Hz. İbrâhim ve ailesi de tevhit temelli hayatlarını başarıyla tamamlamış, kendinden sonrakilere örnek alınacak muhteşem bir miras bırakarak dünyadaki hayat sürelerini tamamlamışlardır. Zira hayat, elde edilenlerin kıymetinin bilinmesi, elde olmayanlar için de teslimiyetle ve fedakâr bir şekilde çalışılmasıyla anlam kazanacak bir olgudur. Teslimiyetin ve fedakârlığın olmadığı yerde hayatın anlamı kalmayacak, kıskançlık, haset, çekememezlik gibi insan hayatını karartan ve felç eden olumsuzlukların tahribatı, dünyayı yaşanmaz kılacaktır.

2.3. İbadet ve Dua

Hz. Peygamber'in ifadesiyle dua, "ibadetin ta kendisi",⁶¹ "ibadetin özü"⁶² ve kulların Allah ile kurduğu iletişimin en etkili biçimlerinden bir tanesidir. Hz. İbrâhim de ibadete düşkün olmasıyla, anlam ve değer yüklü dualarının çokluğuyla öne çıkmış bir peygamberdir. Kur'an'da yer verilen peygamber duaları içerisinde, çokluk açısından ilk sırayı onun duaları almaktadır.

Bu özelliklere sahip olan bir peygamberin kurduğu ailenin temelinde ibadet ve dua önemli bir yer tutmaktadır. İbadetle yoğrulmuş dua ile desteklenmiş bir ailenin huzur ve mutluluktan mahrum olması mümkün değildir. İbrâhim'in duaları genel itibarıyla "رَبَّنَا" "Rabbenâ" "Rabbimiz / Rabbim" ifadesiyle başlar ve müslümanlar için örnek du-

⁵⁹ Buhârî, "Enbiyâ", 12.

⁶⁰ İlgili ayetler için bk. es-Sâffât, 37/100-109.

⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30/298, 336, 340, 380, 382; İbn Mâce, "Duâ", 1; Ebû Dâvûd, "Fezâilü'l-Kur'ân", 10; Tirmizî, "Tefsîr", 40, "Deavât", 2.

⁶² Tirmizî, "Deavât", 2.

alar olarak Kur'an'ın muhtelif surelerinde yer alır. Bu duaların tamamı, Hz. İbrâhim'in hayata tutunmasında, başına gelen bela ve sıkıntıları aşmasında çok etkili olmuş ve onu bedenen ve ruhen motive etmiştir. Dolayısıyla bu başlık altında, onun, Kur'an'da yer alan dualarından bir kaçına, günümüz müslümanları için de berekete vesile olması temennisiyle yer verilecektir.

Onun, eşi Hacer ve oğlu İsmâil'i Mekke'ye bıraktıktan sonra yaptığı bir dua demeti şu şekildedir:

“Rabbim, bu şehri güvenli bir belde kıl! Beni ve soyumu putlara tapmaktan ebedî olarak uzak tut!”⁶³

“Rabbimiz! Ben neslimden bazılarını, senin kutsal evin civarındaki ekin bitmez, çorak bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! Onlar namazlarını, dua ve ibadetlerini hakkıyla yerine getirsinler. Sen de bir kısım insanların gönüllerini onlara meylettir. Onları çeşitli ürün ve meyvelerle rızıklandır ki, Sana hakkıyla şükretsinler.”⁶⁴

“Rabbimiz! Hesap gününde beni, anamı, babamı ve bütün müminleri bağışla.”⁶⁵

“Rabbimiz! Bizi Sana teslim olmuş kimseler eyle. Soyumuzdan da Sana teslim olmuş bir millet lütfeyle. Hacla ilgili ibadetleri nasıl yapacağımızı bize bildir. Tevbelerimizi kabul eyle.”⁶⁶

Hz. İbrâhim'in, oğulları İsmâil ve İshak'a yapmış olduğu duasına atıfla Hz. Peygamber de çocuklarına, “Azmış şeytanlardan, art niyetli bakışlardan, Rabbimin yüce kelamına sığınırım.”⁶⁷ şeklinde dua ediyor ve böylece ümmetine İbrâhim'in dualarında öne çıkarılan ilkeleri örnek almalarını öneriyordu. Hâsılı aileyi oluşturan bireylerde, Allah'la iletişimin en zirve noktaları olan ibadet ve dua varsa, o aile hayatın tüm güzelliklerini tatmış ve tüm bereketlerine nail olmuş demektir. İbrâhim ailesi de böyle bir ailedir.

⁶³ İbrâhîm 14/35.

⁶⁴ İbrâhîm 14/37.

⁶⁵ İbrâhîm 14/41.

⁶⁶ el-Bakara 2/128.

⁶⁷ Buhârî, “Enbiyâ”, 12.

2.4. Paylaşım ve Misafire İkrâm

İbrâhim ailesi, paylaşımı ve misafirperverliği, hayatının en merkezine yerleştirmiş, bu hususta da insanlığa örnek olmuştur. Bu aileyi eğiten İbrâhim, misafirlere ikram etmenin sembol isimlerindedir ve rivayetlere göre bu konuda ilklerdendir.⁶⁸ Bu sebeple o, “أَبُو الضَّيْفَانِ” “*ebü'l-edyâf*” “أَبُو الضَّيْفَانِ” “*ebü'd-dîfân*” “misafirlerin babası” olarak da isimlendirilmiştir.⁶⁹ İbrâhim misafirsiz sofraya oturmamış, misafir bulmak için uzak yakın demeden yollara düşmüş⁷⁰ ve böylece misafirperverlikte de örnek bir model oluşturmuştur.

Kur'an, onun ve ailesinin bu özelliğinden, “*Andolsun ki, elçi olarak gelen meleklerimiz bir müjdeyle İbrâhim'e uğradılar ve selam verdiler. İbrâhim de onların selamını aldı ve biraz sonra onlara kızarmış bir buzağı ikram etti.*”⁷¹, “*Sen onlara, İbrâhim'in misafirleriyle ilgili olan kıssayı anlat. Hani misafirler İbrâhim'in huzuruna girip selam vermişlerdi.*”⁷² “*İbrahim'in şerefli misafirleri hakkında sana haber gelmedi mi?*”⁷³ ayetleri ve devamındaki anlatıyla bahseder ve İbrâhim'in misafirperverliğine dikkat çeker, böylece misafir olma ve misafir etme âdetlerinin, eskiye oranla hayli yara aldığı günümüz müslümanlarına, İbrâhim'i örnek gösterir. Zira bir ailenin, bereketi, huzuru ve mutluluğu, evinin fakire, fukaraya, ihtiyaç sahiplerine ve eşe dosta açık olmasına bağlıdır. “Allah'a ve ahiret gününe inanan misafirine ikramda bulunsun.”⁷⁴ buyuran Hz. Peygamber'in anlatmak istediği husus da, muhtemelen Hz. İbrâhim'in ailesinde fiilen mevcut olan durumdur.

2.5. Doğruluk

Hz. İbrâhim ailesinin, ilke edindiği özelliklerinden bir tanesi de sıdk

⁶⁸ İmâm Mâlik, “Sifatü'n-Nebî”, 3.

⁶⁹ Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavdîh li şerhi'l-câmi'i's-Sahîh*, thk. Heyet (Dımaşk: Dâru'n-Nevâdir, 1429/2008), 5/247; Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ Ebû Muhammed Bedrüddîn el-Aynî, *Umdetü'l-kâr'î şerhu sahîhi'l-Buhârî*, thk. Heyet (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.) 4/49; 15/240.

⁷⁰ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 2/12.

⁷¹ Hûd 11/69.

⁷² el-Hicr 15/51.

⁷³ ez-Zâriyât 51/24.

⁷⁴ İmâm Mâlik, “Libâs”, 22; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/192, 13/64, 83, 15/365, 16/45, 46, 18/251, 26/291, 295, 38/481, 40/467, 45/136, 138; Buhârî, “Edeb”, 31, 85, “Rikâk”, 23; Müslim, “İmân”, 74, 75, “Lukata”, 14; İbn Mâce, “Edeb”, 4, 5; Ebû Dâvûd, “Et'ime”, 5, “Edeb”, 131; Tirmizî, “Birr ve's-sıla”, 43, “Sifatü'l-kiyâme”, 22.

ve doğruluktur. Onun doğru ve dürüst bir kişiliğe sahip olup ailesini de bu çerçevede eğitmesinde, kendi isteğinin ve iradesinin olduğu kesindir. Çünkü her vesileyle Allah'tan sadık olarak anılmayı istemekte ve bu hususta devamlı dua ettiği Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir: “*Sonra gelecek nesiller nezdine, iyilikle anılmamı nasip eyle.*”⁷⁵

Hız. İbrâhim, sadakati ve doğruluğuyla öne çıkmış bir peygamberdir. Onun bu yönü Kur'an'da şöyle vurgulanmaktadır: “*Kitapta İbrahim'i de an! O, özü sözü doğru biriydi ve o bir peygamberdi.*”⁷⁶ Ayetteki “*sıddîk*” sözcüğünün aslı olan “*Sıdk*” ifadesi, kişinin inanç, amel, niyet ve söz bakımından samimi ve dürüst olması, doğru sözlü olup yalan söylememesi, sözünün, kalpte olana ve haber verilen şeye uygun olması anlamına gelmektedir.⁷⁷ İbrâhim, ayette ifade edilen “*sıddîk*” unvanını, bazı sınavlardan geçerek almış⁷⁸ ve bu unvana layık olduğu Kur'an'da şöyle ifade edilmiştir: “*Allah'a verdiği sözünü yerine getiren İbrahim...*”⁷⁹

Doğruluğu ilke edinmiş ve aile içi ilişkilerinde de doğru bir aile reisi olan İbrâhim; babasının yaptığı, kavminin tapındığı putlarla ilgili düşüncelerinde dürüst davranmış ve putların reddedilmesi gerektiğini saklamadan babasının karşısına çıkmıştır. Bu konuda düşündüğü şeyi gizlememiş ve düşündüğünü açıkça ifade ederek babasını, putları terk ederek tevhit çizgisine girmeye çağırmıştır.

Yine İbrâhim, oğlunu kurban etmesiyle ilgili gördüğü rüya hususunda da doğruluktan ayrılmamış ve oğluna hakikati olduğu gibi anlatmıştır. Muhtemelen eşiyle de aynı şekilde iletişim kurmuş, rüyası konusunda

⁷⁵ eş-Şuarâ 26/84.

⁷⁶ Meryem 19/41.

⁷⁷ Ebû Abdîrrahman el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmîrî (b.y.: Dâru ve Mektebetü Hilâl, ts.), “*sdk*”, 5/56; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-lüğa*, thk. Muhammed Avd Mür'ib (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 2001), “*sdk*”, 8/276; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-lüğa ve sıhâhu'l-Arabîyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Beirut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 407/1987), “*sdk*”, 4/1505; Ebû'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem 1412), “*sdk*”, 478; Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beirut: Dâru Sâdır, 1414), “*sdk*”, 10/193.

⁷⁸ Hz. İbrahim'in tabi tutulduğu sınavla ilgili olarak Kur'an'da şöyle buyurulmuştur: “*Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım kelimelerle / emir ve yasaklarla sınamış, o da bu sınavı başarmıştı. Allah ona: 'Seni insanlara önder yapacağım' demişti. İbrahim de: 'Soyumdan da önderler çıkar' diye dua etmiş, Allah da: 'Benim verdiğim söz (soyundan gelebilecek) zalimleri kapsamaz' buyurdu.*” el-Bakara 2/124.

⁷⁹ en-Necm 53/37.

ona karşı da dürüst davranmış ve bu işe, onun da onayını alarak kalkışmıştır.

Eşi Sare de, Hacer'i ve oğlunu istemediğini dürüstçe ifade etmiş ve oyun kurarak onları gönderme yoluna gitmemiştir. Bu dürüstlük ve doğruluğun sonucunda da, bazen üzüntülü hadiseler yaşanmış olsa bile nihayetinde her olay, hayır ve bereketle sonuçlanmıştır.

Bütün bu ifade edilenler çerçevesinde İbrâhim ailesi değerlendirmeye tabi tutulduğunda, Hz. İbrahim'in her durumda Rabbine karşı doğru ve samimî davranmada hassasiyet göstermesinin, aile huzuruna ve mutluluğuna olumlu olarak yansıdığını görmek mümkündür.

2.6. Çalışma ve Üretme

Yeryüzünün ilk mabedi, Mekke şehrinde yapılmış olan Kâbe'dir.⁸⁰ Bu kadim mabet, rivayetlere göre Hz. Âdem tarafından bina edilmiş, Nuh tufanında yıkılıp harap olmuş, daha sonra da Hz. İbrâhim ve oğlu İsmâil tarafından önceki temelleri üzerine yeniden inşa edilmiştir. Bu husus Kur'an'da şöyle ifade edilmiştir. *"İbrâhim, İsmâil ile beraber Kâbe'nin temellerini yükseltince şöyle dua etmişlerdi: 'Ey Rabbimiz! Yaptığımız bu işi kabul eyle. Çünkü sen, her şeyi işiten ve bilensin.'"*⁸¹

Hz. İbrâhim, Allah'tan, Kâbe'yi inşa etmeyle ilgili emri⁸² alınca, oğluyla birlikte Kâbe'yi yeniden yapmışlardı. Görevlerini tamamladıktan sonra da *"Ey Rabbimiz! Yaptığımız bu işi kabul eyle. Çünkü sen, her şeyi işiten ve bilensin."* diyerek dua etmişlerdi.⁸³

Kâbe'nin yeniden inşa edilmesi, hem insanlık tarihi hem de İslâm tarihi açısından çok önemli bir hadisedir. Bu kutsal görevin, Hz. İbrâhim'in çalışma ve insanlara faydalı işler yapma azmi sayesinde gerçekleştiği önemli bir hakikattir. İbrâhim'in tüm özelliklerinin ailesinde de aynıyla mevcut olduğu, bu olayda bir kez daha görülmüştür ki, eğer İsmâil, babasına yardım eden çalışkan ve gayretli bir evlat olmasaydı, Hz. İbrâhim'in Kâbe'yi yalnız başına inşa etmesi mümkün olmazdı.

⁸⁰ "Yeryüzünde yapılan ilk ev / mâbed, Mekke'deki Kâbe'dir; burası kutlu bir yerdir ve bütün insanlık için hidayet vesilesidir." Âl-i İmrân 3/96.

⁸¹ el-Bakara 2/127.

⁸² "Bir zamanlar İbrâhim'e Kâbe'nin yerini göstermiş ve şöyle demiştik: Bana hiçbir şeyi ortak koşma ve evimi tavaf edenler, namaza durup rükû ve secde edenler için temiz tut" el-Hac 22/26.

⁸³ Buhârî, "Enbiyâ", 12.

Nitekim bu işbirliği, İbrâhim ailesindeki çalışma ve üretme iradesini göstermekte, bir ve beraber olmanın bereketine işaret etmektedir.

Hülasa Hz. İbrâhim'in ve ailesinin çalışma ve üretme isteği ve bu konudaki gayreti sonucunda, yeryüzünün ilk mabedi olan Kâbe gibi kutsal bir şaheser gün yüzüne çıkmış ve Allah'ın evi olarak anılan bu yerde tüm müslümanlar, bir arada ibadet etme hazzına ermişlerdir.

Değerlendirme

Toplumu meydana getiren en küçük ve en önemli kurum ailedir. Toplumun huzur ve refahı, ailelerin durumuna bağlıdır. Aileleri sağlıklı olan toplumlar, sağlıklı ve başarılı olurlar. Aile bir okuldur ve burada, geleceğin toplumunu oluşturacak bireyler yetişir. Aile kurumunda, çocukların iyi ve donanımlı yetişmesi için ebeveynler çok büyük sorumluluklar üstlenirler. Bu sebeple çalışmada, böylesine önemli bir kurum olan aile hakkında, Hz. İbrâhim'in Kur'an'da anlatılan kıssası ve onun oluşturduğu ailenin temel dinamikleri ele alınmıştır.

Hz. İbrâhim, Kur'an'da "*ulü'l-azm*" olarak tanıtılan peygamberlerdendir ve Hz. Muhammed'le birlikte tüm insanlığa örnek / *üsve-i hasene* olarak gösterilen iki peygamberden biridir. Bu örnek peygamber, aklını kullanma, olayları mantık çizgisinde değerlendirmeye ve kalbî tatmine önem veren bir kişiliğe sahiptir. Hak ve hakikati üstün kılmak için devrin egemen güçlerine başkaldırmaktan çekinmemiş, bu uğurda ateşe atılmayı göze almıştır. Putlarla birlikte gök cisimlerine de ibadet eden kavmine karşı, akıl ve mantığa dayalı delillerle karşı çıkmış, tebliğ ve irşat görevini bir peygambere yaraşır tarzda ifa etmiştir. Putların güçsüzlüğünü anlatabilmek için tamamını kırmış, sadece en büyük olanı sağlam bırakmış, fakat kavmi ne olduğunu sağlam kalan puta değil yine İbrâhim'e sormuş, böylece bizzat kendileri, putların acizliklerini itiraf etme konumuna düşmüşlerdir.

Ailesine çok düşkün olan İbrâhim, gördüğü bir rüya üzerine Rabbiyle kurduğu iletişim sonunda oğlunu kurban etmeye ikna olmuş, böylece kadim zamanlardan beri devam eden insan kurban etme geleneğinin akamete uğraması noktasında, insanlık tarihinin unutulmazları arasına girmiştir.

İbrâhim ailesinin temel dinamiklerinin tespit edilemeye çalışıldığı

son bölümde, Kur'an ayetlerinin anlattığı İbrâhim ailesi ele alınmıştır. Bunun sonunda tespit edilen İbrâhim ailesinin temel dinamiklerini şu şekilde sıralamak mümkündür. 1- Ailenin temelinde tevhit inancı olmalıdır. Allah'a inanmayan bireylerin birlikteliğinden hayır ve bereket beklemek beyhudedir. 2- Aile bireyleri, hayatını Allah'ın belirlediği kurallar çerçevesinde yaşamalıdır. Allah'a teslim olmayan fertler, kendisine teslim olacakları birçok şey bulabileceklerdir. Allah'a teslimiyet, fedakârlık ve başarıyı beraberinde getirecek, böylece mutlu ve huzurlu aileler oluşacaktır. Eldeki imkânların aile fertlerinden esirgendiği bir ortamda huzur ve mutluluğun kalıcı olması mümkün değildir. 3- Ailede, ibadet ve dua asla ihmal edilememelidir. Küçükler ibadet ve duayı büyüklerinden görerek öğrenecektir. Aile büyüklerinin Allah'a bağlılığı, ailedeki tüm bireylere yansiyacak, bu da huzur ve mutluluk olarak meyveler verecektir. 4- Aileler ellerindeki mevcut imkânlardan faydalanma konusunda bencil ve cimri olmamalıdır. Akrafa, komşu ve ihtiyaç sahipleriyle nimet paylaşımı yapmalıdır. Aile yuvaları misafirlerin ağırlandığı mekânlar olmalıdır. 5- Aile bireylerini birbirlerine karşı açık ve doğru sözlü olması çok önemlidir. Zira ailede güven ve istikrar bu durumla yakından alakalıdır. 6- Çalışmayan ve üretmeyen insanlar toplumun sırtında yük olmaktan öte bir işe yaramazlar. Dolayısıyla aile büyükleri, çalışmayı ve üretmeyi öncelikle ve küçükleri bu konuda eğitmelidir.

Çalışmada, ailenin temel dinamiklerini oluşturacak başka esaslar da tespit edilebilirdi, ancak bir tebliğin sınırları içerisinde tespit edilen bu ilkeler de bireyleri, aileleri ve toplumları ihya etmeye, onlar için huzur ve mutluluk kapılarını açmaya yetecek mahiyettedir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 45 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Aynî, Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ Ebû Muhammed Bedrüddîn. *Umdetü'l-kâr'î şerhu sahîhi'l-Buhârî*. thk. Heyet. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 5. Basım, 1414/1993.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh tâcü'l-lüga ve sihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1407/1987.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Behrâm b. Abdüssamet. *Müsnedü'd-Dârimî / Sünenü'd-Dârimî*. thk. Hüseyin b. Selîm Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000.
- Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil Karabelli. 7 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân. *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-lüga*. thk. Muhammed Avd Mür'ib. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001.
- Ferâhîdî, Ebû Abdirrahman el-Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-Ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrâhîm es-Sâmerrâî. 8 Cilt. b.y.: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu ulûmi'd-dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvînî. *Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 5 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddin. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 3. Basım, 1414.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbnü'l-Mülakın, Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed. *et-Tavdîh li şerhi'l-câmi'i's-Sahîh*. thk. Heyet. 33 Cilt. Dımaşk: Dâru'n-Nevâdir, 1429/2008.
- Karaca, Özkan. *Dinlerde Mitolojilerde, Savaşlarda Kurban*. İstanbul: MSN Yayınları, 2019.
- Kitabı Mukaddes*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhîm Etfîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh el-Asbahî. *el-Muvatta'*, thk. M. Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1406/1985.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Toplaoğlu. Ankara: TDV İslâm Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2002.

- Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (b.y.: Dâru Hecer, 1422/2001.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1374/1955.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sünenü'n-Nesâî*. tsh. Heyet. 8 Cilt. Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1348/1930.
- Önal, Mehmet Naci – Daşdemir, Cansu. "İnsandan Hayvana Kurban Ritüelinin Değişim ve Dönüşümü: Manas Destanı Örneği". *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2022), 133-148.
- Önal, Mehmet Naci. "Kutsalın Türk Kültüründeki İzleri: Tanrısal Simgencilik". *Milli Folklor* 84 (2009), 57-72.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1412.
- Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-gayb / Tefsîru'l-kebîr*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420.
- Rudolph, Michael. *Ritual Performances as Authenticating Practices*. Münster: LIT Verlag, 2008.
- Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim. *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ebû Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî / Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-Meârif, 2. Basım, 1387/1967.
- Tirmizî, Muhammed b. İsbâ. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Tuğrul, Saime. *Ebedi Kutsal Ezeli Kurban - Çok Tanrılıktan Tek Tanrılığa Kutsal ve Kurbanlık Mekanizmaları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Basım, 1407.

MÜSLÜMAN AİLE AHLAKININ KÖKLERİ

Doç. Dr. İskender ŞAHİN*

Giriş

İslam dininin ana kaynağı olan Kur'ân insanlığın ilk ailesinin Hz. Adem ve eşi ile birlikte meydana geldiğini haber vermektedir.¹ Âyetlerdeki ifadesi ile Hz. Âdem ve eşinin ailesi hem toplumsal hayatın temellerini atmış hem de zamanla gelişerek yeryüzünde yaşayan insanların ortak kurumu haline dönüşmüştür. Bu çerçeveden baktığımız zaman insanlığın ilk ailesinin cennette kurulduğunu, bir peygambere dayandığını, Allah ile sürekli irtibat halinde olduğunu ve vahiyle beslendiğini görürüz. Nitekim Hz. Âdem ve eşinin şeytana karşı ikaz edilişi, Hz. Âdem'in Rabbinden kelimeler alış ve O'na tevbe edişi âyetlerde açık bir şekilde ifade edilmektedir.²

Kur'ân'ın aileyi Allah ve vahiyle doğrudan ilişkili olarak takdim etmesi bizlere aile kurumuna ve önemine dair birçok ipucu vermektedir. Bunun yanında iki yüz civarında âyetin aile ile alakalı olması³ da

* Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-posta: iskender.sahin@ikcu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0535-5762.

¹ Bakara 2/35; Al-i İmran 3/34; A'raf 7/19, 189; Meryem 19/58; Taha 20/117.

² Bakara 2/35, 37; A'raf 7/19; Taha 20/117.

³ Bakara 2/83,180,187, 226-231, 233, 237; Nisâ 4/19-25, 34-36, 124, 128; İbrâhîm 14/34, 37, 40-41; İsrâ 17/23-24, 31-32; Nûr 24/3, 30-31; Furkân 25/74; Rûm 30/21; Lokmân 31/14-15; Ahzâb 33/49; Talâk 65/1-3, 6-7.

dinimizde söz konusu yapının oldukça önemli olduğunu anlamamıza katkı sağlamaktadır.

Kur'ân, insanlığın ailesini sadece bireylerin fiziksel olarak bir araya geldikleri yapı şeklinde takdim etmemekte, aksine sosyal işlevleri ağır basan, dini, ahlaki ve ameli değerleri yaşama ve yaşatma kaynağı olarak tanıtmaktadır. Aile kurumunun varlığının devamı için âyetlerde evlilik dışı ilişkiler yasaklanmakta, kadın ve erkeğin iffetli ve örtülü olmaları emredilmekte, hayâsızlık yerilmekte ve eşlerin ayrılığa neden olabilecek her türlü hal ve hareketten kaçınmaları salık verilmektedir.⁴ Bunun yanında Hz. Peygamber de ailenin sosyal işlevi, dini, ahlaki ve ameli değerlerin ve değerleriyle ikame ve idamesini önemsemiş ve bunlarla ilgili hususları hadislerinde beyan etmiştir.⁵

Yukarıda ifade edilen tespitler Müslüman aile ahlakının Kur'ân'a ve sünnete dayandığını ortaya koymaktadır. İdeal bir ailenin teşekkülü bu iki kaynak merkeze alınarak gerçekleştirildiği takdirde ahlaki erdemlerin hâkim olduğu sağlam bir toplumun da temelleri atılmış olacaktır. Bundan dolayı Müslüman aile üzerine yapılacak her türlü çalışmada mutlaka Kur'ân'a ve sünnete müracaat edilmeli ve bu iki kaynak daima bir ölçü olarak alınmalıdır.

Modernizm ve dünyevileşmenin/sekülerleşmenin Müslüman toplumlarda yol açtığı en büyük tahribat aile kurumunda olmuştur. Vahye ve sünnete dayalı aile yapımızı derinden etkileyen modernizm ve dünyevileşme gün geçtikçe ahlaki değerleri daha da tehdit eder hale gelmektedir. Öte yandan teknolojiye dayalı hızlı iletişim vasıtalarının bilinçsiz kullanımı ve buralardan yapılan zarar verici yayınlar ve globalleşme Müslüman aile ahlakının örselenmesine neden olarak gösterilebilir. Modern çağla birlikte din ailede etkin olmaktan çıkarılmakta ve O'nun yerine insanın bizzat kendisi yerleştirilmektedir. İdeal olanın yaşanıp gerçekleştirilmesi terk edilmekte ve bunun yerine modernitenin dayattığı yaşam modeli hedef olarak gösterilmektedir. Sekülerleşme, Müslüman aile kurumunda fertleri birbirlerine yabancılaştırmakta ve buna bağlı olarak aile içi sosyalleşmeyi ve değer aktarımını yok

⁴ Nisâ 4/34; Nûr 24/2-3, 19, 27, 30-31; Furkân 25/ 68.

⁵ Buhârî, "Nikâh" 3, "Savm" 10; Müslim, "Nikâh" 1.

etmektedir. Öte yandan sürekli kazanç elde etme veya çalışmaya zorlanma gibi birtakım etkenler kadını aileden koparıp almakta ve bunun sonucunda çocuk yapma oranı düşmekte veya evdeki çocuğun anne ile irtibatı koparılmaktadır. Yine sürekli dünyevileşmeyi dayatan sekülerleşme insanların aile kurarken eş seçiminde aradıkları kriterleri de değiştirmektedir. Eş seçiminde dinin idealize ettiği güzel ahlak kriterinin yerini daha çok kazanma veya gelir getirme kriteri almaktadır. Zaman içerisinde bir şekilde gelir getiren eşin bu fonksiyonunu icra edememesi gerçeği beraberinde aile içi şiddeti ve boşanmayı da beraberinde getirmektedir. Bunlar gibi daha birçok yönden Modernite ve dünyevileşme Müslüman aile ahlakını ve yapısını olumsuz yönde derinden etkilemektedir.

Yukarıda altını çizdiğimiz hususlar, gün geçtikçe zayıflayan ailenin korunmasının ve güçlendirilmesinin iki şekilde gerçekleşmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bunlardan birincisi modernitenin ve dünyevileşmenin ne olduğunun ve sonuçlarının aile üzerinde etkisinin çok iyi bir şekilde bilinip insanlara anlatılmasıdır. İkincisi ise Müslüman aile ahlakının Kur'ân ve sünnet merkezli olarak yeniden inşa edilmesidir. Çalışmamız bu ikinci amaca matuf olmak üzere hazırlanmış olup burada Müslüman aile ahlakını oluşturan temel değerlerin neler olduğu ve bunların Kur'ân'daki köklerini bulup ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Söz konusu değerlerin tümünü ele almak bu çalışmanın sınırlarını bir hayli aşacağı için burada sadece birkaçı üzerinde durulacaktır.

1. Müslüman Aile Ahlakını Oluşturan Kökler

Müslüman aile ahlakını Kur'ân ve sünnet şekillendirmektedir. Dolayısıyla bu iki kaynağın aile ahlakına dair sunmuş olduğu değerler de Müslüman aile ahlakının köklerini oluşturmaktadır. Değer, kişiyi ve toplumu birtakım sapmalardan uzaklaştırarak onları daima istikamette tutan, hayatın düzgün bir şekilde devam etmesini sağlayan ve insanların yaşadıkları çevrede bir statü ve mevki elde etmelerine neden olan hususlardır şeklinde tarif edilmektedir. İslam dini çerçevesinden bakıldığında ise değerler, dininde insanı ve toplumu birtakım sapmalardan uzaklaştırarak istikamet üzere kalmalarını sağlayan, insanların

ve toplumların dünya ve ahirette bir statü ve mevki elde etmelerine neden olan hususlardır şeklinde değerlendirilmektedir.⁶

İnsanı ve toplumu birbirine bağlayan, birlikte yaşamayı öğreten ve hayata düzen getiren değerler, genellikle aileden elde edilmektedir. Bu yönüyle aile değerlerin kazanıldığı ana kaynak olarak görülmektedir. Kur'ân, Müslüman ferdin ve toplumun teşekkülü ve istikameti için aileye büyük önem atfetmiş ve aile ahlakının teşekkülüne dair birçok değeri ön plana çıkarmıştır ki, tevhid, meveddet, rahmet, affetme, sorumluluk, sadakat/vefa, iffet, mahremiyeti muhafaza, doğruluk, adalet, sabır, istişare, yardımlaşma, ağır başlılık, alçak gönüllülük, tevazu, iyi geçinme ve saygı gibi erdemler bunlar arasında yer almaktadır. Burada Müslüman aile ahlakının oluşmasına temel teşkil eden Kur'ânî köklerin bazıları üzerinde durulacaktır.

1.1. Tevhid/İman

Eşlerde olması gereken en önemli özelliklerden olan tevhid, fikirlere ve duygulara yön veren, anlam ve değer dünyasını şekillendirip hayat boyu takip edilecek yolu belirleyen önemli bir bağdır.⁷ Bu noktada Kur'ân tevhidi aile ahlakının teşekkür sürecinde en önemli değer olarak takdim etmekte ve ailenin tevhidi merkeze almak suretiyle kurulmasını istemektedir. Ayrıca aile kuracak Müslüman bireylerin eşlerini tercih etmelerine müdahil olmakta ve onlara bir sınırlama getirerek tercih edilmesi gereken eşin iman etmiş olma vasfına sahip olmasını özellikle talep etmektedir. Bu şart sadece kadında aranmamakta, aksine evlenecek olan erkek ve kadının her ikisinin de tevhide dayalı bir imana sahip olmalarını ayırt etmeksizin gerekli görmektedir. Nitekim bu durum *“İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Şundan emin olun ki imanlı bir câriye, sizin hoşunuza gitse de müşrik bir hür kadından iyidir. İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle de kadınlarınızı evlendirmeyin. Şundan da emin olun ki imanlı bir köle, sizin hoşunuza gitse*

⁶ Nema Muhammed el-Benna, “Kur'ân ve Sünnette Aile Oluşumu İçin Temel Ölçüt Olan Değerler”, *Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu/Peygamberimiz ve Aile, Antalya, Kasım 2019*, (Ankara: DİB. Yay., 2021), 635.

⁷ Serpil Başar, “Değer Açısından Kur'ân'da ve Hadislerde Ailenin Birliği ve Devamlılığı”, *Kur'ân'ın Nüzûlünün 1400. Yılı Münasebetiyle Kur'ân'da Aile Sempozyumu*, İzmir: Tıbyan Yay., 2011, s. 100.

*bile müşrik bir hür kişiden daha iyidir. Onlar insanları ateşe çağırırlar, Allah ise izni ile cennete ve bağışlanmaya çağırır, gerektiğe hatırlasınlar diye insanlara âyetlerini açıklar”*⁸ âyetinde açıkça ifade edilmektedir. Bu âyette hür olsalar dahi müşrik erkek veya kadın evlenmeye layık görülmemekte, köle veya cariyeye olsalar dahi Müslüman olan bu kimselerle evlenme emir mahiyetinde zikredilmek suretiyle kurulacak ailede temel değerin tevhid olması gerektiğine işaret edilmektedir. Yine âyetten evlenme hususunda imanlı bir cariyeyi tercih etmenin başka güzel özelliklere sahip olsa bile müşrik bir hür kadını tercih etmekten daha hayırlı olduğu anlaşılmaktadır. Buradan, tevhidin bir üstünlük ve tercih sebebi olduğu da ortaya çıkmaktadır. Öyleyse imanda birlik, aileyi kuracak olan eşler arasındaki uyumun en önemli nedeni olmaktadır. Aile ahlakının oluşumunda ve huzuru temin etmede dini yaklaşımlara karşı ortak tavır alışlar önemlidir. Bu mevzularda belirleyici bir etkiye sahip olan iman farklılığı ailenin ahlakını ve huzurunu olumsuz yönde etkilemektedir. Dolayısıyla ailedeki iman birliği, eşler arası uyum noktasında önemli bir etmendir. Fakat şunu da gözden kaçırmamak gerekir ki arada inanç birliği olması, eşler arasındaki uyumu tek başına sağlayacak bir etmen olarak değerlendirilemez.⁹

Müslüman aile ahlakının tevhid değeri üzerine kurulmasında birçok fayda gözetilmiştir. Ailede dünyaya gelecek çocukların imanlı olarak yetişmeleri bunlardan biridir. Yine eşler arasında sağlıklı bir uyumun gerçekleşmesi de ortak bir iman değerine sahip olmakla mümkün hale gelebilmektedir. Kur’ân, aralarında ortak iman birliği olmayan bazı ailelerden haber vermekte ve bu ailelerin fertleri arasında sorunların çıktığına atıfta bulunmaktadır. Hz. Nûh’un ailesi, Hz. İbrahim’in ailesi ve Hz. Lût’un ailesi bunun bariz bir örneğini teşkil etmektedir.¹⁰ Aile içi huzurun teminatı olan imanın eşlerin her ikisinde veya birisinde veya çocuklarda olmaması aile yapısını derinden sarsabilmektedir. İmansızlığın insanlarda iffet duygusunu zayıflattığı bilinen bir gerçektir. Bu noktada imansızlık eşlerin veya çocukların birbirlerine olan

⁸ Bakara 2/221.

⁹ Başar, “Değer Açısından Kur’ân’da ve Hadislerde Ailenin Birliği ve Devamlılığı”, s. 101.

¹⁰ Zeynep Port, *Kur’ân’da Aile Modelleri Bağlamında Aile Değerleri ve Eğitimi*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa: 2019(Basılmamış Yüksek Lisans tezi), 55-56.

bağlarını koparıp onları birbirlerine karşı sorumluluklarını yerine getirmekten alıkoymaktadır. Bunun yanında imansızlık dinin besleyip yaşattığı dürüstlük, doğruluk, emanetin muhafazası, ahirette Allah'a hesap verme, ihsan sahibi olma gibi hususların yitirilmesine de sebep olabilmektedir.

Tevhid aile içerisinde sadece eşlerle sınırlı kalmamalı ve bu değer çocuklara da benimsetilmelidir. Nitekim Hz. Lokman çocuğuna verdiği öğütlerde iman değerini yumuşak bir üslupla benimsetmeye gayret ettiğini görmekteyiz. O, bu çerçevede oğluna Allah'a şirk koşmayı ve namazı terk etmeyi yasaklamış ve bir bakıma iman amel bütünlüğüne de vurgu yapmıştır.¹¹ Hz. İbrahim ve Hz. Yakup'un çocuklarına Allah'ın dinini vasiyet etmeleri¹² de yine ailede iman değerinin sürekli korunması gerektiğine dair birer delil olma özelliğini taşımaktadır.

1.2. Adalet

Müslüman aile ahlakını oluşturan Kur'an'daki köklerden biri de adalettir. Allah insana mutlak surette her işinde adaleti gözetmesini emretmektedir.¹³ Hz. Peygamber de yönettikleri insanlara, ailelerine ve sorumlu oldukları kimselere karşı adaletli olanların, Allah katında nurdan minberler üzerinde ağırlanacaklarını bildirerek adaletli kimselerin mutlaka mükâfata nail olacaklarını haber vermektedir.¹⁴

Kur'an-ı Kerim adaleti aile ile ilişkilendirmekte ve onun vazgeçilmez bir değeri olarak karşımıza çıkarmaktadır. Örneğin çok eşli evliliğin gerçekleşmesi için ancak adaletli olma şartı talep edilmektedir.¹⁵ Buradan, kişinin eşinin haklarını, ona karşı adaleti gözetme sorumluluğunu yüklenmesi ve Müslüman ailenin adalet değeri üzerine bina edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Pek tabidir ki ailede adalet sadece evlilik hayatı devam ettiği müddetçe dikkate alınması gerekir. Fakat bunun yanında boşanma durumunda da yine eşler tarafından birbirlerine karşı adaletin mutlaka gözetilmesi

¹¹ Lokman 31/16-19.

¹² Bakara 2/132-133.

¹³ Nisâ 4/58; Nahl 16/90.

¹⁴ Nesâî, Âdâbu'l-kudât, 1.

¹⁵ Nisâ 4/3.

gerekir. Adalet gözetilmediği takdirde boşanmış olan tarafların birbirlerine zarar vermesi beklenen bir sonuçtur. Mesela Kur'ân Bakara suresinde boşanmayı "تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ/ihsanla/iyilikle salıvermek" şeklinde ihsan kavramıyla ifade ederken devamında ise "وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا" آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا/sizlere onlara verdiklerinizden bir şeyler almanız artık helal olmaz" ifadesiyle de kadının hakkının gözetilmesine vurgu yapmak üzere erkekten onun mihirini iade etmesini istemektedir.¹⁶ Âyette geçen söz konusu ifadeler açık bir şekilde boşanmaların gerçekleşmesinde dahi adaletin gözetilmesi gerektiğinin altını çizmekte ve bu yolla tarafların birbirlerine verebileceği muhtemel zararların önüne geçilmeyi hedeflemektedir.

Aile ahlakını oluşturan temel değerlerden biri olan adalet ilkesinin ailedeki çocuklarla da yakın alakası vardır. Onların sahip oldukları haklarının muhafazası ancak adalet ilkesinin gözetilmesi ile gerçekleşebilecektir. Örneğin sevgi çocuğa adalet çerçevesinde verilmeli ve bu konuda aşırıya gidilmemelidir. Ayrıca anne ve babaların bu konuda dikkat etmeleri gereken bir diğer önemli husus, sevginin çocuklara eşit olarak gösterilmesi ve onların bu konuda kendilerine haksızlık yapıldığı düşüncesine kapılmalarına engel olmalarıdır. Aksi takdirde çocuklar arasında kıskançlık duyguları açığa çıkmakta ve kardeşler arasında çekişmeler ileriki yaşlarda da devam etmekte ve bunların birçoğu felakete dönüşebilmektedir. Bunun en çarpıcı örneği pek çoğumuzun malumu olduğu üzere Hz. Yusuf ve kardeşleridir.¹⁷ Hz. Peygamber, bu türden olumsuz sonuçların açığa çıkmaması için anne ve babalara çocukları arasında mutlak surette adaleti daima gözetmelerini öğütlemiştir.¹⁸

Anne ve babaların çocuklarla ilgili adaleti sağlamaları hususunda dikkat etmeleri gerek bir diğer nokta cinsiyete dayalı pozitif ayrımcılık yapmamalarıdır. Nitekim çocukların cinsiyete dayalı erkeğin veya kızın lehine olacak şekilde ayrımla karşılaşmaları, adalet değerinin aile içerisinde örselenip kabul görmemesine ve çocukların büyüklere karşı güvenlerini sarsmasına neden olmaktadır. Kur'ân, cinsiyet ayrımına

¹⁶ Bakara 2/229. Ayrıca Nisâ 4/20.

¹⁷ Yusuf 12/8-10.

¹⁸ Buhârî, Hibe, 13.

dayalı hak fazlalığını veya mahrumiyetini ortadan kaldırmış, bu mevzuda muhataplarını kız çocuğunu cinsiyetinden dolayı miras ve yaşam gibi haklarından mahrum bırakmaktan men etmiştir.¹⁹

Adalet değerinin ailede yaşayan bireylerin sahip oldukları statülerle de yakın ilişkisi mevcuttur. Pek tabidir ki aile bireylerinin sahip olduğu baba, anne, teyze vb. statülerin birer hak ve sorumlulukları vardır. İlgili statülerin gereğinin karşındaki bireyin beklentisine cevap verecek şekilde mutlaka yapılması beklenen bir tutumdur. Mesela çocuklar, babadan teyze rolünü veya dededen amca rolünü beklemezler.²⁰ Burada babanın, çocuğun beklentisine uygun bir şekilde rolünün icabını yerine getirmesi bir adalettir. Yine bir dedenin de aynı şekilde çocuğa karşı dedeliğin hak ve sorumluluğuna göre hareket etmesi bir adalettir. Dolayısıyla aile bireylerinin sahip oldukları statülerin gereğini muhataplarına karşı yerine getirmeleri bir görevdir ve bu durum âyette “وَأْتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ”/her hak sahibine hakkını ver” şeklinde dile getirilmektedir.²¹ Aile fertleri, ailede sahip oldukları statülerin gerektirdiği hak ve sorumluluklarını yerine getirilmedikleri takdirde adaletsizlik meydana gelmiş olur. Bir başka şekilde söyleyecek olursak aile bireyleri birbirlerine karşı hak ve sorumluluklarını yerine getirmedikleri takdirde birbirlerine zulmetmiş olurlar.

Sonuç olarak adalet, ailenin huzurunu, düzenini ve devamını temin eden, fertlerin birbirleriyle olan ilişkilerini ahlaki bir zemine taşıyan oldukça mühim bir değer olma özelliğine sahiptir. Yine adalet değerinin toplumda benimsetilip tatbik edilmesinin zemininin hazırlandığı yer ailedir. Bu çerçevede aileyi adalet eğitiminin ve öğretiminin yapıldığı bir kurum olarak pekâlâ görebiliriz. Ayrıca aile fertleri arasında sağlıklı iletişimin ve ilişkiler ağının gelişebilmesi için kesinlikle adaletin merkeze alınması gerekir. Yetiştirdiği aile içerisinde adaleti benimsemiş ve onu bir yüce bir değere dönüştürmüş olan bir çocuğun ileriki yaşamında aile kurma ve aile hayatını sağlıklı bir şekilde devam ettirme noktasında zorlanmayacağı anlaşılmaktadır.

¹⁹ Enâm 16/137, 140; Nahl 16/57-59; Tekvîr 81/8-9.

²⁰ Beylü Dikeçligil, “Aileyi Besleyen Bir Değer Olarak Adalet”, *Adalet ve İhsan Bağlamında Aile (Aile Forumu-3)*, (Ankara: DİB Yay., 2018), 78.

²¹ İsrâ 17/26.

1.3. Meveddet, Rahmet ve Af

Müslüman aile ahlakını şekillendiren ve bir yuvanın kurulmasına neden olan değerlerden biri de meveddetir. Türkçe karşılığı sevgi olan meveddet, Kur'ân'da aile fertlerinin birbirlerine karşı duydukları derin muhabbeti anlatmak üzere zikredilmektedir.²² Nitekim Rum suresinde eşlerin aralarında bulunan sevgiye “وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً”/aranızda meveddet meydana getirdi” şeklinde işaret edilmekte²³ ve bu meveddetin Allah'tan olduğuna telmihte bulunmaktadır. Âyette kendisine vurgu yapılan meveddet kavramı sözlükte hem arzu hem de aşırı sevgi manalarına gelmektedir.²⁴ Dolayısıyla meveddet kelimesinin içerisinde barındırmış olduğu bu manalardan yola çıkarak eşler arası sevginin basit ve sıradan olmadığını ve oldukça kıymetli olduğunu pekâlâ söyleyebiliriz. Ayrıca ilahi bir lütuf olması hasebiyle de meveddet ailede sürekli canlı tutulmalı ve fertler bu konuda çok hassas olmalıdırlar.

Âyetlerde ebeveynlerle çocuklar arasında var olan meveddetten de bahsetmektedir. Bunun en güzel örneğini Hz. Yusuf ve kardeşlerinin kıssası oluşturmaktadır. Nitekim Yusuf'un kardeşleri aralarında konuşurken babalarının Yusuf'a ve kardeşine daha fazla muhabbet duyduğunu söylemişler ve bunu da “أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْبَانًا مِّنَّا” şeklinde ifade etmişlerdir.²⁵ Onların bu konuşmaları meveddet ve muhabbet hususunda çok dikkatli ve titiz davranılmadığı müddetçe aile bireyleri arasında bazı problemleri açığa çıkarabileceğini düşündürmektedir. Öyleyse sevginin aile fertlerine yansıtılmasında anne ve babalar çok hassasiyet gerektiren bir sorumluluğu üstlendiklerinin daima farkında ve uyanık olmaları gerekir. Zira bir değer olarak meveddet kontrolsüz bir biçimde adalet gözetilmeden yansıtıldığı takdirde çocuklar birbirlerini kıskanır ve böylece geri dönüşü olmayan kayıpların yaşanmasına neden olabilir.²⁶

Kur'ân, ebeveynlere çocuklarından haber verirken onları “قَرَّةٌ أَعْيُنٍ” şeklinde

²² Yusuf, 12/8; Tâhâ 20/39; Rûm 30/21; Vâkıa, 56/37.

²³ Rûm 30/21.

²⁴ Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Râgıb İsfehânî, “Vdd” *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, thk. Saffân Adnân ed-Dâvûdî, (Dımeşk-Beyrut: Dâru'l-kalem-Dâru'ş-Şâmiyye, 1412), 860-861,

²⁵ Yusuf, 12/8.

²⁶ Yusuf suresinde Hz. Yusuf'un ve kardeşinin babaları tarafından daha fazla sevilmesi, diğer kardeşleri kıskançlığa itmiş ve Hz. Yusuf'u öldürme gibi çirkin bir fiile teşebbüs etmelerinin önünü açmıştır. Yusuf 12/8-10.

vasfetmektedir.²⁷ Göz aydınlığı ve gönül huzuru manalarını ihtiva eden bu kavram, aile içerisinde çocukların kıymetli, neşe ve huzur kaynağı olduğuna da işaret etmektedir. Diğer taraftan âyetlerde zikredilen baba oğul arasındaki diyaloglarda zikredilen hitaplar da bu çerçevede değerlendirilebilir. Nitekim bu çerçevede babaların kullandıkları “yavrucuğum” anlamına gelen “يَا بُنَيَّ” şeklindeki hitap²⁸ çocukların anne ve babalarının indinde çok sevimli ve kıymetli olduklarını anlamamız açısından oldukça önemlidir. Yine buna karşı çocukların büyüklerine seslenirken kullandıkları “babacığım” anlamına gelen “يَا أَبَتِ” şeklindeki hitap²⁹ da çocukların indinde büyüklerin çok sevildiğini ve kendilerine kıymet verildiğini anlamamıza yol açmaktadır. Dolayısıyla aile fertleri arasındaki karşılıklı doğrudan muhabbete ve sevgiye vurgu yapan hitaplar göstermektedir ki aile mensupları sürekli olarak aralarında meveddeti ve muhabbeti diri ve sağlam tutacak araçları kullanmalıdır. Netice itibarıyla aile fertlerinin kendi aralarında diyalog içerisindeyken birbirlerine olan meveddeyi ve muhabbeti mutlaka en güzel kavramlarla karşı tarafa aktarmaları beklenir.

Rahmet ve af da Müslüman aile ahlakını şekillendiren değerler arasında yer almaktadır. Bu noktada Kur’ân rahmeti ve affı aile ile ilişkilendirmekte ve bunlara dair birçok örnek takdim etmektedir. Mesela Meryem suresinde yer alan şu âyette Hz. İbrahim’in babasına karşı takındığı tavır bu iki değeri açıkça ortaya koymaktadır “(Babası:) “Ey İbrâhim! Sen benim tanrılarımın yüzü mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, andolsun seni taşlatırım; şimdi uzun bir süre gözüme görünme! İbrâhim şöyle dedi: “Esen kal! Rabbinden senin için mağfiret dileyeceğim. Çünkü O, bana karşı çok lütüfkârdır.”³⁰ Anlaşılan o ki Hz. İbrahim kendisini ağır bir şekilde cezalandıracağını söyleyen ve yanında kalmasına dahi tahammülü olmayan babasına karşı oldukça merhametli davranmış ve onu affetmesi için Allah’tan onu bağışlaması yönünde niyazda bulunacağını ifade etmiştir. Hz. İbrahim’in babasına karşı bu tutumu, ne olursa olsun affetmenin ve merhametli olmanın aile ilişkilerinin devamına yönelik atılmış olumlu adımlar olarak ortaya çıkmaktadır.

²⁷ Furkân 25/74; Kasâs 28/9.

²⁸ Hûd 11/42; Yusuf 12/5; Lokman 31/13; Sâffât 37/102.

²⁹ Yusuf 12/4; Meryem 19/42-45; Sâffât 37/103.

³⁰ Meryem 19/46-47.

Kur'ân'ın rahmeti ve affı aile ile ilişkilendirdiği bir diğer örnek Hz. Yusuf ve kardeşleridir. Kardeşlerinin ihanetine uğrayan Hz. Yusuf'un onlara göstermiş olduğu olumlu tutum rahmet ve af değerlerinin aile bireylerini birbirlerine bağlama hususunda önemli olduğunu ve bu değerlerin sürekli canlı tutulması gerektiğinin ipuçlarını vermektedir.³¹ Yine Hz. Yusuf'u uzaklaştırmak suretiyle babalarına evlat hasreti yaşatan çocuklarına karşı Hz. Yakup'un merhameti ve bağışlaması de aynı çerçevede değerlendirilmesi gereken bir başka örnektir.³² Hz. Yakup'un oğullarına göstermiş olduğu olumlu tavır, günümüzde çocukların birtakım taşkınlıklarına ve hatalarına tolerans göstermeyen ebeveynler için yol gösterici bir örnek olma özelliği taşımaktadır.³³ Bunlara ilaveten Habil ve Kabil arasında cereyan eden ve sonu hüsrarla biten üzücü hadise de rahmet ve aff değerinin aile ahlakını oluşturmada bir hayli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Habil, kendisini ölümle tehdit eden kardeşine *"Sen öldürmek için bana el uzatsan bile, ben öldürmek için sana elimi kaldıracak değilim!"*³⁴ şeklinde verdiği cevap, aile fertleri arasında çıkacak sorunlara karşı onların birbirlerine sergileyebileceği tutumun rahmet ve af merkezli olması gerektiğini göstermektedir.

Netice itibarıyla Müslüman aile ahlakının özellikleri arasında yer alan rahmet olma ve affedebilme değerleri Kur'ân'da örnekleriyle birlikte zikredilmektedir. Söz konusu örnekler bizlere bu iki değer, aile içerisinde açığa çıkabilecek problemlerin çözülmesine ve bireylerin birbirlerine daha sıkı bir şekilde bağlanmalarının yolunu açabileceğini göstermektedir. Bundan dolayı aile içerisinde rahmet olma ve affetme değerleri çocuklara benimsetilmeli ve onların bu iki değeri meleke haline getirmelerine gayret edilmelidir.

1.4. Sorumluluk

Müslüman aile ahlakının dayandığı değerlerden bir diğeri sorumluluktur. Kur'ân, sorumluluğu aile ile ilişkilendirmekte ve Müslüman aile ahlakını oluşturan değerler arasında zikretmektedir. Âyetlerde sorumlu-

³¹ Yusuf 12/92.

³² Yusuf 12/97-98.

³³ Port, *Kur'ân'da Aile Modelleri*, 80.

³⁴ Mâide 5/28.

luğa dikkat çekilmekte, bu çerçevede birtakım ikazlarda bulunulmakta ve aile fertlerinin birbirlerine karşı sorumluluklarını hatırlatmaktadır. Nitekim “*Kendinizi ve ehlinizi ateşten koruyunuz*”³⁵ mealindeki âyette bu sorumluluğa dikkat çekilmekte ve yerine getirilmediğinde sonunun hüsrana olacağına üstü kapalı bir şekilde vurgu yapılmaktadır. Kur’ân, bir başka bir âyette yine aile içi sorumluluğa dikkat çekmekte, bilhassa eşler arasındaki hak ve sorumluluklara dikkat çekmekte ve bu hususlarda erkeğe daha fazla iş düştüğünü “*وَلِلرِّجَالِ عَلَىٰ نِسَائِهِمْ دَرَجَةٌ*”/erkeklerin kadınlar üzerinde daha fazla sorumluluğa sahiptir” şeklinde ifade etmektedir.³⁶ Nitekim Kur’ân bu hususa Nisâ suresinde de temas edilmektedir.³⁷ Esasen Aile içerisinde erkeğin daha fazla hak ve sorumluluğa sahip olması, erkeğin fizyolojik ve biyolojik olarak kadından farklı olmasıyla açıklanmaktadır. Bu da, istisnaları bulunmakla beraber genellikle evin geçimini, güvenliğini, düzenini, yönetimini ve istikrarını sağlamada erkeği daha fazla hak ve sorumluluk sahibi yapmaktadır. Bu hususta fıkıh âlimleri aile ve devlet yönetiminde erkeklerin önceliğini ittifakla benimsemişlerdir.³⁸

Kur’ân, Bakara suresinde geçen ve örtü anlamına gelen “libas” kavramıyla da aile içi sorumluluğa dikkat çekmektedir. İlgili âyette eşlerin birbirlerine örtü oldukları “*هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ*”/onlar sizin, siz de onların örtüsünüz” şeklinde açıkça beyan edilmektedir.³⁹ Söz konusu kavram, aileyi meydana getiren eşlerin mahrem yaşamlarındaki sorumluluklarını içerisine almakta, birbirlerinin mahrem ihtiyaçlarını giderme, namuslarını muhafaza etme ve mahremi ifşa etmeme gibi hususlara tekabül etmektedir.⁴⁰ Yine bir başka âyette daha aile içi sorumluluğa dikkat çekilmektedir ki bu Tevbe suresinde geçen “veli” kavramıdır. İlgili âyette bu sorumluluk “*وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ*”/erkek müminler ve bayan müminler birbirlerine velidirler” şeklinde ifade olunmaktadır.⁴¹ Bu âyetin devamında ilgili sorumluluğun, birbirlerine marufu emretmek

³⁵ Tahrîm 66/6.

³⁶ Bakara 2/228.

³⁷ Nisâ 4/34.

³⁸ Hayrettin Karaman ve Diğerleri, *Kur’ân Yolu Tefsiri*, 1/365.

³⁹ Bakara 2/187.

⁴⁰ A’râf 7/26.

⁴¹ Tevbe 9/71.

ve münkerden sakındırmak, namazı kılmak, zekâtı vermek, Allah'a ve resulüne itaat etmek olduğu zikredilmektedir. Esasen burada bir bakıma eşlerin birbirlerini namazlarını ifa etmelerini sağlama ve kontrol etme, zekâtlarını vermelerini sağlama ve kontrol etme, Allah'a ve resulüne itaat etmelerini sağlama ve kontrol etme gibi dini vecibelerini yerine getirip getirmediğini denetleme ödevlerinin olduğuna da kapı aralanmaktadır.

Fertler mensubu buldukları ailenin mahremiyetini muhafaza etme hususunda da sorumluluk sahibidirler. Nitekim Nisa suresinde yer alan “Allah’ın, (iki cinse) birbirinden farklı özellik ve lütuflar bahşetmesi ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar. Sâliha kadınlar Allah’a itaatkârdır; Allah’ın korumasına uygun olarak, kimsenin görmediği durumlarda da kendilerini korurlar”⁴² mealindeki âyette bu hususa dikkat çekilmektedir. Âyette zikredilen “حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ” ifadesi eşlerin birbirleri üzerindeki hak ve sorumluluklara vurgu yapmakta, onların birbirlerine emanet ettikleri hususları içerisine almaktadır.⁴³ Bu sorumluluk içerisine ailenin mahremiyetini muhafaze etme görevi de girmektedir.

Âyetlerde ebeveynler çocuklarına karşı sorumluluklarının olduğu yönünde ikaz edilmektedir. Nitekim Bakara suresinde geçen bir âyette annenin çocuğunu emzirme/radaa ödevi hatırlatılmakta ve bu da “وَالْوَالِدَاتُ وَالْوَالِدَاتُ لِرِضَاعِنَّ أَوْلَادَهُنَّ” şeklinde ifade olunmaktadır.⁴⁴ Doğal olarak evlilik devam ettiği müddetçe anne çocuğunu emzirmek durumundadır. Oysa Kur’ân’ın annelere emzirmeyi mecbur etmemektedir gibi gözükürken ifadeleri,⁴⁵ haddizatında evliliğin sona erdiği durumlarla alakalı bir husustur. Sağlık sorunları veya çocuğun anneyi emmemesi gibi durumlarda çocuğu besleme sorumluluğu babaya bırakılmaktadır.⁴⁶ Bu âyette aynı zamanda babanın çocuğa karşı sorumluluğuna da işaret edilmekte, onu emziren annenin ihtiyaçlarının karşılanması görevi-

⁴² Nisâ 4/34.

⁴³ Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer er-râzî, *Mefatihü'l-gayb*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1990, 10/72.

⁴⁴ Bakara 2/233.

⁴⁵ Bakara 2/233; Talâk 65/6.

⁴⁶ Ahmet Yaman, *Ahlak ve Hukuk Ekseninde Aile Hayatımız*, (Ankara: DİB. Yay., 2018), 86.

nin babaya ait olduğu “وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ” şeklinde ifade olunmaktadır. Ayrıca anne ve babanın, çocuğun ahlakî ve dinî yönden yetiştirip bunlarla ilgili vecibelerini yerine getirmesi için onu bu yönde harekete geçirip yönlendirme ve ona rehberlik etme gibi sorumlulukları da vardır. Nitekim bir baba olarak Hz. Lokman’ın oğluna verdiği nasihatlerden⁴⁷ bu sorumluluklar anlaşılmaktadır.

Kur’ân, akrabalarla ilişkiler konusunda da aile fertlerine birtakım sorumluluklar yüklemiştir. Âyetlerde bu hususa dair akrabalık bağlarının sürekli canlı tutulması talep edilmektedir.⁴⁸ Akrabayı ziyaret etme, gözetme, onlara maddi ve manevi her türlü imkânı ve desteği sağlama, onlarla sürekli iletişim halinde olma gibi birtakım hususlar mevzu bahis sorumluluklar arasında yer almaktadır.⁴⁹ Diğer taraftan Kur’ân akrabalara karşı sorumluluklarını yerine getirmeyenleri ağır bir şekilde yermiş ve onlara karşı kayıtsız kalmayı kâfirlerin ve münafıkların vasfı olarak değerlendirmiştir.⁵⁰

Değerlendirme

Bir toplumun aile ahlakını şekillendiren en etkili kurum hiç şüphesiz dindir. Bu çerçeveden bakacak olursak Müslüman aile ahlak yapısını besleyen ana kaynağın İslam dini olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Kur’ân ve sünnetin gölgesinde neşvü nema bulan aile ahlakı asırlar boyunca kökleri sağlam olması nedeniyle özelliğini muhafaza edebilmiştir. Kökleri vahye dayanan bu ahlakı meydana getiren değerlerin çerçevesi ilahi irade tarafından Kur’ân’da belirlenmiş ve çeşitli şekillerde muhataplara sunulmuştur. Esasen aile ahlakını belirleyen söz konusu değerler ailenin ahlakını inşa etmekle birlikte toplumun ahlakı yapısını da oluşturmuştur. Müslüman toplumlar, asırlar boyu dejenere olmadan sağlam bir şekilde ayakta kalmalarını bu değerlere borçludurlar.

Modernleşme ve seküler hayat anlayışı Müslüman ailenin ahlakını sarsmaya başlamıştır. Aile fertlerinin dini değerlerle olan dinamik bağı

⁴⁷ Lokman 31/12-19.

⁴⁸ Nisâ 4/36; Nahl, 16/90; Rûm 30/38.

⁴⁹ Port, *Kur’ân’da Aile Modelleri*, 95.

⁵⁰ Bakara 2/27; R’ad 13/25; Muhammed 47/22-23.

koparma aşamasına getiren bu iki unsur, aile üzerindeki ilahi iradenin yerine beşer iradesini yerleştirmiştir. Durum bundan ibaret olunca oluşturulan ailenin ahlaki bireylerin sahip oldukları fikir veya kabuller etrafında şekillenmektedir. Böylece ahlaki meydana getiren değerler fertler tarafından belirlenmekte ve nihâyetinde toplumda genel geçer ahlakın yaşatılmasının önüne geçilmektedir. Çerçevesini bireylerin belirlediği aile ahlakının ileriki süreçlerde toplumun bütünlüğüne zarar vereceği gözden kaçırılmaması gereken bir sonuçtur. Modernleşmenin ve seküler bir yaşam tarzının Müslüman aile ahlaki üzerindeki bu yıkıcı etkilerini bertaraf edebilmek için modernizmi ve onun dayattığı sekülerizmi iyi tanımalı, ahlak-değer bağlamında toplumsal yapımıza etkilerinin hangi yönde olduğunun farkına varmalı ve konuda gerekli tedbirleri almak gerekir. Buna ilaveten Müslüman aile ahlakının kökleri Kur'ân ve sünnet merkezli olarak yeniden ortaya konmalı ve bu iki kaynak odağında ideal Müslüman aile ahlaki yeni nesillere tanıtılmalıdır.

Netice itibariyle Kur'ân ideal ve model Müslüman aile ahlakının köklerine ışık tutmakta ve kendisine has bir üslupla bunları bizlere haber vermektedir. Söz konusu köklere ulaşabilmek için âyetlerde bahsi geçen model ailelerinin, olumlu ve olumsuz yönleriyle takdim edilen aile bireylerinin ve dini ve ahlaki değerlerin kesinlikle çok iyi bilinmesi ve pratik hayata aktarılması gerekmektedir. Bu durum bizlere Müslüman aile ahlakına kaynaklık eden tevhid, meveddet, muhabbet, rahmet, ülfet, sorumluluk, iffet, adalet, sadakat ve istişare gibi pek çok değerlerin ilahi irade merkezli olması gerektiğine işaret etmektedir. Durum böyle olunca kaynağını Allah'tan alan güçlü ve sağlıklı bir Müslüman aile kurmak isteyen kimselerin mutlaka Kur'ân'a ve sünnete yönelmeleri ve gelecek nesillerini de bu yönde eğitmeleri gerekmektedir. Aksi yönde hareket edildiği takdirde kökleri vahiyden beslenen Müslüman aile yapısı modernitenin ve sekülerizmin kısılcığında değişip dönüşecek ve böylece yok oluşun eşiğine gelecektir.

Kaynakça

Başar, Serpil. "Değer Açısından Kur'ân'da ve Hadislerde Ailenin Birliği ve Devamlılığı", *Kur'ân'ın Nüzûlünün 1400. Yılı Münasebetiyle Kur'ân'da Aile Sempozyumu*, İzmir: Tıbyan Yay., 2011, ss. 90-114.

- el-Benna, Nema Muhammed. "Kur'ân ve Sünnette Aile Oluşumu İçin Temel Ölçüt Olan Değerler". *Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu/Peygamberimiz ve Aile, Antalya, Kasım 2019*. Ankara: DİB. Yay., 2021, ss. 599-664.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Dikeçligil, Beylü. "Aileyi Besleyen Bir Değer Olarak Adalet", *Adalet ve İhsan Bağlamında Aile (Aile Forumu-3)*. Ankara: DİB Yay., 2018.
- Müslim b. Haccâc. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut:Dârulhyâit-Türâs,1374/1955.
- el-İsfehânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Râgıb. "Vdd". *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. thk. Saffân Adnân ed-Dâvûdî. Dımeşk-Beyrut: Dâru'l-kalem-Dâru's-Şâmiyye,1412.
- Port, Zeynep. *Kur'ân'da Aile Modelleri Bağlamında Aile Değerleri ve Eğitimi*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa: Basılmamış Yüksek Lisans tezi, 2019.
- er-Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Mefatihul-gayb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1990.
- Yaman, Ahmet. *Ahlak ve Hukuk Ekseninde Aile Hayatımız*. Ankara: DİB. Yay., 2018, 86.

AİLEDE DEĞERLER EĞİTİMİNDE TASAVVUFUN ROLÜ: MUHABBET

Doç. Dr. Nuran ÇETİN*

Giriş

İnsanın değer sahibi bir varlık olması, onun kendine has en mühim özellikleri arasında yer alır. Bu mânâda insanın değerle olan irtibatı kendisiyle, diğer insanlarla, âlemlerle ve Yaratıcı'yla münasebetinde ortaya çıkar. Bu anlamda değerler hem öznel hem nesnel nitelik arz eder ve kişinin tüm hayatını kapsar. Nitekim değerler; davranışı yönlendirmesi, inanç niteliği taşıması hasebiyle bünyesinde sübjektifliği barındırdığı gibi, birey ve toplum için büyük önem arz etmesinden dolayı objektif özelliklere de sahiptir. Aslında değerler, toplumun tüm fertlerini birbirine bağlayan, hatta o milletin devamını sağlayan faktörlerin başında gelir.¹ Değerler aynı zamanda insanların birbirini daha iyi anlamalarına yardımcı olan kazanımların bütünüdür. Bununla birlikte değerler insana, toplum içinde nasıl ahlâkî ve vicdânî davranılması gerektiği husûsunda

* Doç. Dr. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Associate Professor, Zonguldak Bülent Ecevit University, Faculty of Theology, Department of Sufi, Zonguldak/Turkey, nuran.cetin@beun.edu.tr, orcid.org/0000-0001-5763-9815.

¹ Ali Bolat, "Değerler Eğitiminde Tasavvuf", *Öndokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2016), 35-36.

rehberlik eder. Öte yandan toplumsal dayanışma, yardımlaşma, birlik ve beraberliği teşvik etme gibi değerlerin insana sunduğu sayısız katkısı vardır. Fakat her şeyin hızla değiştiği günümüz dünyasında belirgin bir şekilde değerlerin gündelik hayata yansımada azalma görülmektedir.

Âile, topluma önemli kazanımlar sunan vazgeçilmez bir kurumdur. Bu anlamda değerleri koruma, yaşatma, değerlerine bağlı iyi insan yetiştirme, sosyal barışı ve huzûru temin etme, neslin devamını sağlama, âile bireylerine sosyolojik, psikolojik, kültürel, hukûkî güven ortamını tesis etme, dinî, ahlâkî değerleri gelecek nesillere aktarma gibi muhtelif fonksiyonları yürütmesi bakımından âilenin topluma sunduğu sayısız katkısı vardır. Zamanla toplumsal sahadaki değişiklikler âilede de birtakım değişimlere yol açmıştır. Özellikle sanayileşme, kentleşme, sekülerleşme gibi sosyal, kültürel, ekonomik süreçler âilenin yapısını ve işleyişini yakından etkilemiştir. Hatta bu süreçteki en önemli değişim geleneksel âileden, çekirdek âileye geçiş ile yaşanmıştır. Gelineen noktada ise moderniteyle birlikte âile kurumunun yara aldığı çeşitli mecralarda konunun uzmanları tarafından dile getirilmektedir.

1. Âilede Değerler Eğitiminin Önemi

Âile ilk insandan beri varlığını sürdüren toplumun en önemli kurumlarının başında gelmektedir. Değerler ise davranışsal eylemlere dönüşen her türlü nihâi ideal olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda değerler; iyiliğin, kıymetin, güzelliğin, faziletin düzeylerini belirleme konusundaki birtakım ölçütler ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle değerler; nesnelere, fikirlere, davranışa rehberlik eden fakat davranış gerektirmeyen duygu muhtevâsına sahip düşünceler anlamında zikredilmektedir.² Âilede ya da toplumda teorik ve pratik yönüyle değerler eğitimi günümüzün en önemli problemleri arasındadır. Çağımızda insanın daha çok madde ile irtibatı ön planda tutulduğu için mânâ boyutunun ihmâl edildiği bilinmektedir.

Değerler eğitimi, toplumsal hayatı çok yakından ilgilendiren davra-

² Yurdağül Mehmedoğlu, "Değer Oluşturucu ve Aktarıcı Konumuyla Âile", *Diyanet İlmî Dergi* 2/40 (Haziran 2004) 30.

nışsal, duyuşsal alana âid bilgi, beceri ve tutumların bireye kazandırılmasını hedefler. Bu anlamda değerler eğitimi ile kişinin kendisinden, âilesinden başlanarak tüm toplum için etkili olan insânî, ahlâkî, vicdânî ilişkiler ağının inşâ edilmesi gayesi güdüdür.³ Son zamanlarda spordan, ekonomiye, siyasete kadar üzerinde çokça konuşulan değer ile bireyde istenilen yönde davranış değişikliğinin gerçekleştirilmesi hedef edinilir. Toplumun tüm kesimlerini yakından ilgilendiren değerler eğitiminin, kuşaktan kuşağa muhafazasında ve aktarılmasında âilenin büyük rolü vardır. Çünkü âile değerleri alır, sahiplenir, korur ve geliştirerek nesillere aktarır. Böylece âilede kurdukları iletişim ile kazandıkları değerler etrafında çocukların şahsiyet gelişimi oluşur. Bu anlamda Anne-baba ya da evin diğer büyükleri anlatarak, aşılayarak, örnek olarak çocuklarına değerleri özümsetmeye gayret eder. Bu şekilde hem âilenin hem de toplumun birlik ve beraberliği, huzûru sistemleştirilen değerler etrafında gelişir. Öte yandan çocuğun değer kazanımı, hayatının tümünde etkisini gösterir. Özellikle Anne-babanın ya da diğer büyüklerin yaşayarak ve örnek olarak değerleri hayata geçirmeleri, nesiller açısından daha olumlu katkı sunar. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de rol-model kişilikte olmaya dikkat çekilmiştir. İlgili mevzuya dâir âyet-i kerîmelerden bazıları şöyledir: *"İnsanlara iyiliği emredip de kendinizi unutup musunuz?"⁴; "Ey imân edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyi söylemeniz Allah katında büyük gazaba sebep olur."⁵; "Âile fertlerine namazı emret, kendi de bunda kararlı ol."⁶ Âilenin eğitici vasfı konusunda Hz. Peygamber: *"Hepiniz çobansınız güttüğünüz sürüden mesulsünüz. Âmir memurunun, erkek âilesinin, kadın da evinin çobandır. Hepiniz çobansınız, hepiniz idare ettiklerinizden sorumlusunuz."⁷ buyurmuştur.**

Görüldüğü üzere İslâm'a göre âile hem dünyevî hem de uhrevî sorumlulukların yanı sıra terbiyenin ve değerlerin kazandırıldığı bir mekteptir. Bu bağlamda âile, bireyin hayatında ilk öğretmen olup, daha çok yaşayarak, sohbet ederek, tedrici metodla müessir olur. Bir başka ifadeyle

³ Bolat, "Değerler Eğitiminde Tasavvuf", 37.

⁴ el-Bakara 2/44.

⁵ es-Saff 61/2-3.

⁶ Tâ-hâ 20/132.

⁷ Müslim, "İmâre", 20; Ebû Dâvûd, "İmâre", 1.

âile; muhabbet, merhamet, sekînet ortamında bireyin gönül dünyasına, duygularına, aklına ve davranışlarına hitâb ederek değerleri aktarır. Kısacası âile, ferdin dînî, ahlâkî kişiliğinin şekillenmesinde belirleyici rol oynar. Eğer âile değerlerin aktarımı konusunda ihmalkâr davranırsa kişiliğin gelişiminde sıkıntılar yaşanabilir. Çünkü dînî, ahlâkî kişiliğin gelişimi anne babanın bu yöndeki hassasiyetine bağlı olarak gelişir.

2. Muhabbet Ekseninde Âilede Değerler Eğitiminde Tasavvufun Rolü

Toplumun mânevî değerlerini koruması ve genç kuşaklara aktarması âilenin temel fonksiyonları arasında yer alır. Bu anlamda genç kuşaklar, biyolojik bakımdan âilelerin bir devamı olduğu gibi, sosyo-kültürel yönleriyle de âilelerinin karakteristik niteliklerini bünyelerinde taşır. Kişiler bilgi, beceri, kültür, tutum, davranış kalıplarını ilk olarak âilede öğrenir. Denilebilir ki, âile, çocuğun geleceğini de şekillendiren en mühim eğitim öğretim kurumudur. Bu bağlamda âilenin psikolojik, sosyal ve ekonomik vazifeleri olduğu gibi eğitim öğretim sorumluluğu da vardır.⁸ Anlaşıldığı üzere âilede verilen değerler eğitimi sevgi, saygı, ilgi, güven, hilim, merhamet, samimiyet, gönüllülük, duygusallık, iş birliği, rol-model olma gibi birtakım esaslara dayanması hasebiyle spontane ve daimîlik arz eder. Yetiştirdiği bireyler vasıtasıyla âilenin, tüm toplumun istikbâlinde etkili olması onun korunmasını, güçlendirilmesini, eğitilmesini, sağlıklı bir yapıya kavuşturulmasını gerekli kılar.

Toplumların gelecekte güçlenerek varlıklarını sürdürmeleri âilenin yapısal anlamda işleyiş, nitelik ve ilişkiler bağlamında maddî mânevî değerleriyle kuvvet bulmasına bağlıdır. Bireysel ve toplumsal hayatın temel dinamiğini teşkil etmesi bakımından din; değerler eğitimi alanında önemli bir yere sahiptir. Bu anlamda insanoğlu, dini kabul edip benimsemiş olduğunda, dinin ortaya koyduğu değerleri de benimsemiş ve sahiplenmiş olur. Dolayısıyla din ve değer irtibatı karşılıklı olup, birbirlerinin sahasına girebilmektedir. İslâm dini açısından konuya yaklaşıldığında genel anlamda onun değer ve kurallar bütünü olduğu bilinmektedir. Bu

⁸ Mustafa Köylü, "Âilede Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, (Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık, 2012), 294-295,320.

bağlamda Kur'ân ve sünnet etrafında İslâm'ın ortaya koyduğu değerler evrensel olduğu için tüm insanlığa hitâb eder.

İslâm dini toplumun özü, çekirdeği konumundaki âile kurumunun inşâsına ve muhâfazasına büyük ehemmiyet vermiştir. Kur'ân'a göre âile, insanlık tarafından kurulan ilk sosyal müessesedir. Bu mânâda karı-koca ve çocuklardan müteşekkil âilenin örneği ilk insan Hz. Âdem ve eşi Hz. Havvâ'da görülmektedir. Diğer taraftan Kur'ân-ı Kerîm'de âile kavramı geçmemekle birlikte âile mefhûmunu ifade etmek üzere "zevc" kelimesine yer verilmektedir. Malûm olduğu üzere zevc karı-koca, çift anlamlarına gelmekte olup, Kur'ân-ı Kerîm'de zevc on yedi, çoğulu olan ezvâc ise elli iki defa geçmektedir. Burada verilen sayıya türevler dahil değildir.⁹ Bu bağlamda âile mefhûmunu anlatan zevcin geçtiği ilgili âyet-i kerîmeye "*Ey İnsanlar! Sizi tek nefsten yaratan, ondan eşini var eden, ikisinden pek çok erkek kadın meydana getiren Rabbinize hürmetsizlikten sakının.*"¹⁰ buyruğu misâl olarak verilebilir.

Dini değerler, normal zamanlara ilaveten gündelik hayatın zor anlarında yaşanan gerilim durumlarında gerçekliğin algılanması ve yorumlanmasında insana önemli referans noktası sunar. Hayatta karşılaşılan sorunlar karşısında genelde kişi inanç ve değerlere başvurur. Çünkü din, elem ve ıstıraplar karşısında insana teselli içerikli söylemlerle etkili olur. Bu anlamda birey duygu ve heyecanlarını canlı tutarak inancı sayesinde ferâgat, fedakârlık, sabır, mücâdele gibi hassâsiyetlerle hayatın acılarını hafifletir.¹¹

İnsan fitratının mühim değerlerinden olan muhabbet, âilenin temelini teşkil eden kurucu unsurlar arasında yer alır. Aslında sevgi sadece âile için değil, tüm insanlık için vazgeçilmez bir ihtiyaçtır. Diğer taraftan her insan, fitratı gereği sevgi ihtiyacının karşılanmasını arzu eder. Bu anlamda fitrî ve evrensel nitelik arz etmesine rağmen muhabbetin genel geçer bir izâhı yapılmaz. Fakat sevme ve sevilme hâli, herkes tarafından neticesi hissedilerek anlaşılır. Hissiyâta konu olması hasebiyle muhab-

⁹ Celâl Kırcı, "Kur'ân'a Göre Âilenin Psikolojik Temelleri", *Diyanet İlmî Dergi* 27/2 (Haziran 1991) 68.

¹⁰ en-Nisâ 4/1.

¹¹ Mustafa Usta, "Özel Eğitim Gerektiren Birey, Aile ve Din Eğitimi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 20 (2009), 76-77.

betin ehemmiyetinin âile içinde ihmâl edilmemesi elzemdir. Çünkü muhabbet temelinde dostluk, doğruluk, güven, vefâ, saygı, fedakârlık, sadâkat gibi pek çok değer bilinci gelişir.

Anlaşıldığı üzere âilenin en temel fonksiyonu eğitici vasfa sahip olmasıdır. Çocuk belli yaşa kadar hayatın pek çok alanındaki pratikleri, bilgi, değer ve davranış kalıplarını âilede edinir. Bu bağlamda çocuğun hayata hazırlanmasında âilenin yerine getirmesi gereken sorumluluğunu Hz. Peygamber şu ifadeleriyle özetler: *“Bir babanın evladına verebileceği en değerli hediye eğitimidir.”*¹² Diğer taraftan Batı kültüründe daha çok haklar öne çıkarılırken, İslâm dininde bu hadis-i şerifte de görüldüğü üzere sorumlulukların icrâsına ehemmiyet verilir.

Muhabbet âile hayatının ekmek, su, hava gibi ihtiyaç duyulan en mühim değerini teşkil eder. Dolayısıyla bireyin mutluluğunun temini bakımından böyle bir temel gereksinim mutlaka karşılanmalıdır. Bununla birlikte insanın, bedenî gereksinimlerinin karşılanmasına öncelik verilirken, mânevî ihtiyaçları ihmâl edilebilmektedir. İhmâl edilmesinin sebeplerinden biri de mânevî gereksinimlerin, bedenî olanlara göre genelde daha soyut ve karmaşık olması, ölçülebilmesinin ve tespit edilebilmesinin kolay olmamasıdır.¹³

İnsan için öncelikli bir ihtiyaç olan muhabbet hem âile içinde hem toplumsal ilişkilerde büyük önem arz eder. Aslında sevgi her insan için fitrî nitelikteki bir duygudur. İnsanın fitratındaki sevme ve sevilme duygusunun varlığından dolayı İslâm’ın âile yapısının temeli merhamet ve muhabbetin varlığına bağlanmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de *“İçinizden, kendileriyle huzura kavuşacağınız eşler yaratıp, aranızda muhabbet ve merhamet var etmesi, O’nun (varlığının) delillerindendir.”*¹⁴ Bu âyet-i kerimede zikredildiği üzere huzûra kavuşmanın kaynağı olarak merhamet ve muhabbet gösterilmiştir ki, bunun da âile ve tüm toplum için elzem bir ihtiyaç olduğu malumdur.

Kur’ân-ı Kerim muhabbetin en bariz göstergesini iyilik olarak nitelendirir. Bu konuda âyet-i kerimede *“Allah’a kulluk edin, O’na hiçbir şeyi ortak*

¹² Buhârî, “Vesâyâ”, 9.

¹³ Usta, “Özel Eğitim Gerektiren Birey, Aile ve Din Eğitimi”, 91.

¹⁴ er-Rûm 30/21.

koşmayın. Ana babaya, yakınlara, yetimlere, düşkünlere, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolcuya ve elinizin altında bulunan kimselere iyilik edin."¹⁵ buyurur. Bu husûsta Hz. Peygamber "Müminlerin imân bakımından en mükemmeli, huyu en iyi olandır. Hayırlınız kadınına karşı hayırlı olandır."¹⁶ ifadesiyle iyiliğin önemini vurgular.

Kur'ân-ı Kerîm'de başta âile olmak üzere hayatın tüm sahâlarında insanlığa, Hz. Peygamber üsve-i hasene¹⁷ yani en güzel model olarak takdim edilmiştir. Kadın, erkek, çocuk, genç, yaşlı, zengin, fakir, muallim, devlet adamı kısacası herkes için Hz. Muhammed sîreti ile yani şahs-ı mânevîsi ile insanlığa örnek olmaya devam etmektedir. O, hayatın her alanında nasıl yaşanılması gerektiğini söz, fiil ve hâlleriyle göstermiştir. Malum olduğu üzere âilede dağılmanın hızlandığı, insan ilişkilerinin merhamet ve muhabbetten giderek uzaklaştığı günümüz dünyasında onun örneğine insanlık, her zamankinden çok daha fazla muhtaçtır. Nitekim peygamberlerin gönderiliş gayelerinden biri de gönderildikleri toplumlara örnek olmalarıdır. Toplum içinde bir arada yaşayan insanların, dostça ilişkiler kurarak, birlik beraberlik ve kardeşlik duyguları içerisinde, karşılıklı nezâket kuralları dâhilinde muhabbet temelli münasebetler geliştirmeleri îcâb eder. Elbette bu sürecin temel dinamik noktası âilede gelişir ve dalga dalga tüm topluma yayılır.

Çocuğun ilk terbiyesi, iletişimi, kimliği, kişiliği âilede başlar ve sosyal hayattaki diğer kurumlarla bu süreç devam eder. Bireyin yeme, içme giyme, barınma gibi birtakım temel fizyolojik ihtiyaçlarının âilede karşılanmasının yanı sıra sevgi, saygı, güven, şefkat, merhamet, kardeşlik, fedakârlık, dayanışma gibi mânevî ihtiyaçları da yine sıcak âile ortamında karşılanır. Bahse konu olan mânevî ihtiyaçların temelinde ise muhabbet yer alır. Âile bireylerinin terbiyesinde, hayata hazırlanmasında, topluma uyum sağlamasında, hak ve sorumlulukların îfâsında, çocuğun zihnî, kalbî, rûhî, bedenî gelişiminde, birtakım âdâb ve erkânın öğretilmesinde, davranış değişikliğinde, şahsiyet oluşumunda kısacası insana dâir her konuda muhabbetin tesiri kendini göstermektedir.

¹⁵ en-Nisâ 4/36.

¹⁶ Tirmîzî "Radâ", 11.

¹⁷ "Ey inananlar! Muhakkak ki Allah'ın Resûlü'nde sizin için, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar için güzel örnek vardır." el-Ahzâb 33/21.

Anlaşıldığı üzere âile değer oluşturma ve aktarma bakımından iki önemli fonksiyonu icrâ eder. Bu anlamda âdil olma, paylaşma, dayanışma, hürmet, muhabbet, sorumluluk alma gibi daha pek çok önem atfedilen dinî, ahlâkî, insânî etik, kültürel, evrensel değerler âilede kazanılır ve kuşaklara aktarılır.¹⁸ Bu anlamda âilede değerler eğitiminin temelinde muhabbetin önemli bir faktör olduğu malumdur. Kaynağı itibariyle muhabbet ise kalpte gerçekleşen bir husûsiyet arz eder. Dolayısıyla değerlerin merkez noktası kalptir. Bu konuda İmâm-ı Gazzâlî (ö. 505/1111) değerlerin kaynağı olarak melekût âlemiyle irtibatlı kalbi görür. Ona göre kalp gözü; dinî, ahlâkî, mânevî, sanatsal bütün yönleriyle insanın en geniş ve en değerli cihetidir.¹⁹

İnsanın Allah'a inanma, dayanma, güvenme isteği aslında fitrîdir. Çünkü kişi yüce bir Yaratıcı'ya bağlanmak sûretiyle bu dünyada hiçbir kimsede ve hiçbir şeyde bulamadığı güvene ulaşır. Böyle bir duygu ise gelip geçici olmayıp, insanın tüm bedenini ve rûhunu kuşatan süreklilik arz eder. Bununla birlikte Allah'ın dâimâ kendisi ile birlikte olduğunu bilen, O'na güvenen ve O'na muhabbet besleyen insan hem beden hem de rûh sağlığı bakımından, inanmayanlara göre daha olumlu, daha güvenli bir hayatın içerisinde olur. Gündelik hayatın istenmeyen, menfî gelişen şartları karşısında ise sahip olduğu sebat ve sabırlı hâliyle herhangi bir ümitsizliğe kapılmaz.²⁰ İnanmayanlara göre yaşadığı olumsuzlukları daha kolay atlatır. Dolayısıyla değerlerin temelini teşkil eden muhabbetin temelinde öncelikle Allah'a inanma duygusu vardır. Böyle bir duygu insanı dünyada her konuda daha huzûrlu kılar.

2.1. Tasavvufta Muhabbet

Muhabbet/Mahabbet sözlükte hub/hubb kökünden gelmekte olup, buğzun zıddı olarak tanımlanır. Literatürde muhabbetin yanı sıra "hub", "meveddet" ve "vüüd/vüüdd" şeklinde kullanımlar yaygındır. Bununla birlikte sevginin coşkulu hâli "aşk" ile ifade edilir. Kur'ân-ı Kerîm'de "muhabbet" kelimesi bir âyet-i kerimede,²¹ "hub" ise dokuz âyette

¹⁸ Mehmedoğlu, "Değer Oluşturucu ve Aktarıcı Konumuyla Âile", 34-35.

¹⁹ Mehme Dođlu, "Değer Oluşturucu ve Aktarıcı Konumuyla Âile", 31.

²⁰ Usta, "Özel Eğitim Gerektiren Birey, Aile ve Din Eğitimi", 91-92.

²¹ "Onu (Mûsâ'yı) sandığın içinde koy ve denize (Nil'e) bırak ki, deniz onu kıyıya atsam da kendisini hem

geçmekte, yetmiş iki yerde aynı kökten isim ve fiiller yer alır. Genel olarak mezkûr âyetlere bakıldığında sevginin hem Allah'a hem de insana nisbet edilen yanlarının olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim "Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler"²² âyet-i kerîmesinde Allah ile kullar arasındaki bu minvaldeki sevgi tanımlanmaktadır. Bahsi geçtiği üzere Allah'ın isimlerinden olan "Vedûd"²³ ifadesi ile ise Cenâb-ı Hakk'ın kullarını çok sevdiği vurgulanmaktadır.²⁴

Kur'ân-ı Kerîm'deki ilgili âyetlerin yanı sıra muhabbet kelimesi hem Allah'a hem insanlara nisbet edilen yönleriyle hadîs-i şeriflerde de çok yerde geçmektedir. Söz konusu hadîslerde hoşgörü, yumuşak huyluluk, kolaylaştırıcı olmak, kusurları örtmek, güzel davranmak, zühd, hayâ ve iffet sahibi olmak gibi Allah Teâlâ ve kullar tarafından sevilen meziyetleri ihtivâ eden mânâlarda kullanılmaktadır. Misâl vermek gerekirse, "Amellerin en üstünü Allah için sevmektir."²⁵; "Sevdiğini Allah için sevmek yerdiğini Allah için yermek îmandandır."²⁶; "Allah için birbirini seven, bu sevgiyle buluşup, bu sevgiyle ayrılanlar mahşer gününde arşın gölgesinde gölgelendirilecektir"²⁷; "Sizden biriniz kendisi için istediğini, kardeşi için de istemedikçe îmân etmiş sayılmaz."²⁸; "Îmân etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe îmân etmiş sayılmazsınız."²⁹ gibi daha pek çok hadîs-i şerifte muhabbetin önemi vurgulanmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadîs-i şeriflerdeki muhabbetle ilgili ifadeleri yorumlayan sûfler, buna dâir muhtelif târifler dile getirmişlerdir. Bunlardan Muhammed b. Ali el-Kettânî'nin "Muhabbet bütün tercihlerin sevgili lehine olmasıdır." şeklinde zikrettiği tarif muhabbetin yönünü vurgulaması bakımından mühimdir. Bu bağlamda mutasavvıflar muhabbeti üç derecede ele almışlardır: Bunlardan birincisi halkın muhab-

bana düşman hem de ona düşman olan birisi (Firavun) alsın. Sana da ey Mûsâ sevilesin ve gözetimimde yetiştirilesin diye tarafımızdan sevgi bırakmışım" Tâhâ 20/39 âyetindeki وَالْقَبُوكَ عَلَيْهِمْ مَحَبَّةٌ ifadesinde "muhabbet" kelimesi geçmektedir.

²² el-Mâide 5/54.

²³ Hûd 11/90; el-Burûc 85/14.

²⁴ Süleyman Uludağ "Muhabbet", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 30 (Ankara 2020), 384.

²⁵ Ebû Dâvûd "Sünnet", 2.

²⁶ Buhârî "Îmân", 1.

²⁷ Müslim "Birr" 37; Tirmîzî "Zühd", 53.

²⁸ Buhârî "Îmân", 7; Müslim "Îmân" 71.

²⁹ Müslim "Îmân" 94; Ebû Dâvud "Edeb" 130.

betidir ki, böyle bir sevgi sevenin sevdiğine gönlünde yer verip, ona itaat etmesini kapsar. İkincisi hakikat ehli mü'minlerde bulunan muhabbetir. Bu türdeki muhabbet ehli kimseler, arzu ve heveslerinden arınarak sevdiğinin iradesine göre göre hareket etmeyi kendilerine düstûr edinir. Üçüncüsü ise sadece ve sadece Hakk'a yönelik olarak gerçekleşen siddîk ve âriflerin muhabbetidir.³⁰

Hayatlarını muhabbet eksenli yaşayan sûfîler, tasavvufla ilgili söylemlerinde bunun üzerinde oldukça fazla durmuşlar ve muhabbete dâir muhtelif tarifler dile getirmişlerdir. Meselâ sûfîlerden Semnûn muhabbeti dâimâ hatırlanan bir sevgi olarak şöyle izâh eder: "Muhabbet devamlı hatırlayarak yani unutmadan arı ve duru bir sevgi hâlidir. Çünkü kim bir şeyi ya da bir kimseyi severse onu devamlı hatırlar, anar, unutmaz." Bir başka sûfî ise muhabbeti Sevgili'yi kalbin överek anması şeklinde tarif etmiş: "Kalplerin Sevgili'yi senâ ile sevmesi, O'na taâte öncelik vermesi ve emirlerine muvafâkat etmesidir." demiştir. Özellikle üst mertebedeki sâdıkların muhabbetini Ebû Saîd Harrâz örnek göstererek demiştir ki: "Muhabbet kâsesinden içerek Yüce Allah'a münâcâtın tadına varan, O'nun sevgisinden aldığı lezzet kendisini tamamen O'na yaklaştıran ve kalbi böyle bir sevgi ile dolarak sevinçle O'na doğru kanatlanan kimseye ne mutlu! Bu kimsenin O'na olan iştiyâkıyla kalbi ürperir. Rabbinin derdiyle hastalanır. Bu dertle sıkıntıya düşen kimseyi de O'ndan başka sükûnete erdirecek olan yoktur. Böyle kimsenin O'ndan başka dostu da olmaz." Bu tanımlamaya göre aşk, aslında kalpte mâşûktan ayrı kalmadan dolayı hissedilen derttir. Bazı sûfîler muhabbeti sevmenin en üst mertebesi olan Sevgili'yi görme isteği olarak zikretmiştir. Malum olduğu üzere böyle bir muhabbetin en üst mertebesi âriflerde görülür. Nitekim bu konuda Ebû Ya'kûb Sûsî şu ifadeleri dile getirir: "Muhabbet, sevme hâliinden en üst aşamaya çıkıp, Sevgili'yi görme hâline geçmedikçe sahîh olmaz." Cüneyd-i Bağdâdî sevginin bu aşamasını "Sevenin sıfatlarının yerine sevilenin sıfatlarının geçmesidir." şeklinde açıklar. Aslında Cüneyd-i Bağdâdî'nin bu yorumu Kudî hadiste "*Ben onu se-*

³⁰ Abdurrezak Tek, Tarihî Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar (Bursa: Bursa Akademi Yayınları, 2019), 189.

vince gören gözü, işiten kulağı, tutan eli olurum."³¹ ifadeleriyle yer alır.³² Cüneyd-i Bağdâdî bir başka tanımlamasında muhabbeti, "Muhabbet, kulun kalbinin tabîi olarak Allah'a ve O'na âit olan bir şeye meyletmesidir." şeklinde açıklar. Bazı sûfîler muhabbeti, Allah'ın emirlerine, nehiyelerine teslimiyet gösterme anlamında kullanmışlardır ve demişlerdir ki, "Muhabbet, Allah'ın emrine itaat etmek, men ettiği şeyi terk etmek, hükmüne ve takdirine râzı olmaktır." Sûfîler bu ifadelerle muhabbetin fiilî hayattaki göstergeleri üzerinde durulmuşlardır. Muhabbetin insanın hâline yansıyan yönünü mutasavvıflardan İbn Abdusselâm şöyle vurgulamıştır: "Muhabbet insanı hem kör hem de sağır eder. Kör eder, çünkü kişi Sevgili'den başkasını göremez, O'ndan başka bir maksad müşâhade edemez."³³

Muhabbet konusu sûfîler nazarında bazı betimlemelerle şöyle tarif edilmiştir: "Muhabbet içinde su bulunan kap demek olan "hubb" kökünden gelir. Kap içine konan şeyi tutar ve bir kap dolu olduğu şeyden başkasını içine almaz. Tıpkı bunun gibi kalp de muhabbetle dolunca içine Sevgili'den başka bir şey sığmaz." Sevgi sadece kalpte kalmaz, sevilene itaati de gerektirir. Bu konuda seven, sevdiğine itaât eder anlayışından yola çıkarak sûfîler, muhabbeti muvafâkat etmekle eşder görür ve derler ki: "Gerek gaybında gerekse huzûrunda Sevgili'ye muvafâkat etmektir." Bazı sûfîler ise muhabbette tâmlık olduğu için artma ve eksilmeden söz edilemeyeceğini belirtmişlerdir. Meselâ, Yahyâ b. Muaz'â göre, hakîkî muhabbet ezâ ve cefâ ile eksilmez, ihsân ile artmaz. Bazı sûfîler ise muhabbeti kalpte sadece tek bir sevginin kalması olarak anlatmışlardır. Meselâ bu konuda sûfîlerden Muhammed b. Fazl "Muhabbet Sevgili'nin muhabbeti hâriç gönülden her nevi sevginin zâil olmasıdır." der. Muhabbetin kökeni olan "hub" kelimesinin ifade ettiği mânâyâ dâir sûfîler şöyle der: "Hubb iki harftir. "Ha" ve "Ba" bununla şu husûsa işaret edilir: "Âşık olan rûhundan ve bedeninden çıksın." Bu anlamda "Ha" ile kastedilen rûhun hası, "Ba" ile kastedilen

³¹ Buhâri "Rikak", 38.

³² Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Lüma'*, çev. H. Kâmil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayıncılık, 1996), 56-57.

³³ Ebûbekir Kelâbâzî, *Taa'rrûf*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 161-162.

bedenin bâsıdır.”³⁴ Bahsi geçen durum lügat mânâsı itibariyle mahabbet “hibbe” kökünden alınmıştır. Hibbe ise arazide toprağa atılan tohumlar yani çekirdek, nüve ve tane anlamındadır. Habbeye hubb yani taneye sevgi denilmesinin sebebi, hayatın aslı onda ve o olduğu içindir. Bu anlamda hayatın aslı habbe denilen tohum ve tane olduğu için habbeye hubb ve muhabbet denilmiştir. Dolayısıyla sevgi anlamına gelen hubb ve mahabbet habbe kökünden alınmıştır. Çünkü dinî, mânevî, insânî hayatın aslı, kökü, esası, tohumu mahabbettir. Nitekim bitki kökü de böyledir. Habbe ve tane denilen tohum yere düşer. Üzeri toprakla örtülür. Üstüne yağmur yağar. Güneş ışınları ve ısı üzerine gelir. Sıcak ve soğuk üstünden geçer. Zamanın geçmesiyle ve değişmesiyle o tohum değişmez. Vakti yaklaşınca uç verir, biter, gelişir, çiçek açar, meyve verir. Kalbi mesken edinen oraya yerleşen hubb yani aşk, mahabbet de böyledir. Huzûr ve gaybetle, belâ ve mihnetle, rahat ve lezzetle firak ve visalle değişmez.³⁵

Eserlerinde muhabbete geniş yer veren Gazzâlî, sevgiyi iyi olan bir şeye kendiliğinden duyulan meyil şeklinde açıklar. Bunun zıddı ise nefrettir. Bu da düşmanlıkta iyi olmayan bir şeye karşı kendiliğinden duyulan nefret eğilimidir. Bu anlamda iyilik ve kötülüğün olmadığı yerde sevgi ve düşmanlık olamaz. O hâlde iyiliğin ne olduğunu bilmek bu durumda önem arz eder. Bir kişi tabiatına uygun olanı yaptığında yaradılışına uygun olduğu için bu iyidir. Ya da yaradılışına uygun olmadığı için yapmaz, bundan kaçır. Böyle bir hâle ise kötü denir. Bu durumda muvâfık ve istikbâlinde olmayana ise ne iyi ne kötü denir. Dolayısıyla anlaşılmayan bir şey hakkında iyi ve kötü tabirleri kullanılmaz. Bir şeyi anlamak ise akıl ve duyular vasıtasıyla olur. Bununla birlikte dış dünyayı anlamaya yarayan beş hissiyâtın her birinin insana verdiği ayrı bir lezzet vardır. Diğer taraftan görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma hissiyâtı insanda olduğu gibi hayvanda da vardır.

³⁴ Abdülkerim Kuşeyrî, *Risâle*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999), s. 404-413.

³⁵ Ebû Ali el-Cüllâbî el-Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 367.

Fakat hayvandan farklı olarak, basiret kelimesiyle ifade edilen altıncı his insanda vardır. Bu hissiyâtı ile insan hayvandan ayrılır.³⁶

En nihayetinde âilede değerler eğitiminde muhabbet, âdetâ bireyler için bir iç dinamik enerji birikimidir. Özveri, fedakârlık, saygı, güven, sadakât, hoşgörü, anlayış, merhamet, samimiyet gibi âile içinde kazanılması gereken değerlerin temelinde muhabbetin oluşturduğu bu birikimin gücü tesirini gösterir.

Değerlendirme

Günümüzde âilenin ciddi sorunlar yaşadığı konu üzerinde çalışan uzmanlar tarafından muhtelif yayınlarda ve tebliğlerde dile getirilmektedir. Genel olarak zikredilen problemlerden biri de âilede sahiplenilmesi ve özümsemesi gereken değerlerin tam olarak yeni kuşaklara aktarılamamasıdır.

Âile, toplumun en küçük birimi olması hasebiyle orada süregelen sıkıntılar topluma da yansımaktadır. Dolayısıyla değerler etrafında âilenin birliği ve bütünlüğü korunduğu takdirde toplumda iletişim, güven, sevgi, hoşgörü, huzûr daha sağlıklı bir altyapıda gelişir. Bu anlamda teorik ve pratik zeminde yapılması gerekenlerin en önemlisi âilede değerlerin hayata geçirilmesinin takibi olmalıdır. Bununla birlikte fedakârlık, sevgi, güven, anlayış, dayanışma, sağlıklı iletişim, eleştiriye açık olma, dengeli disiplin, güzel örnek sunma gibi huzûru temin eden unsurların âilede içi ilişkilerde yerleşik hâle gelmesi gerekir. Bahsi geçen faktörlerin kaynağı ise muhabbettir. Bütün bunlarla birlikte değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılması için sevgi, saygı, sabır, sadakat, güven temelinde huzûrlu bir âile yuvasında muhabbet en elzem karşılanması gereken ihtiyaçtır. Bu bağlamda insan fıtratının mühim değerlerinden olan muhabbet, âilenin temelini teşkil eden kurucu unsurlar arasında yer alır. Aslında sevgi sadece âile için değil, tüm insanlık için vazgeçilmez bir ihtiyaçtır.

Toplumu oluşturan bireylerin insanî, ahlâkî, dinî gelişim boyutları biyolojik, psikolojik, sosyolojik, duygusal ihtiyaçlarının âile içerisinde karşılanması ile irtibatlıdır. Dolayısıyla hakkıyla icrâ edilen evlilik

³⁶ İmâm-ı Gazzâlî, *Kimyâ-ı Saâdet*, (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1990), 768.

hayatında, bir dizi sorumluluklar vardır ki, bunun en başında geleni muhabbetin âile içinde teminidir.

Denilebilir ki, her insanın iyi ya da kötü mânâda şahsiyetinin oluşmasında âilenin mühim tesiri vardır. Âilede duygusal bağların yanı sıra dinî, ahlâkî, vicdânî, fıtrî, insânî bağların etkisi kuvvetlidir. Bu bağlar yoluyla insanoğlu sahip olduğu iyi ve kötü huyların ilk basamağını âilede edinir. Muhabbet etrafında kurulan âile yuvasında bireyler sabırlı, şefkatli, anlayışlı, hoşgörülü, paylaşma ve dayanışma rûhuna sahip olur. Muhabbetin olmadığı yerde bahsi geçen değerlerden söz edilemez.

Kaynakça

- Bolat, Ali. "Değerler Eğitiminde Tasavvuf". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2016), 38-48.
- Hücvirî, Ebû Ali el-Cüllâbî. *Keşfu'l-Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- İmâm-ı Gazzâlî, *Kimyâ-ı Saâdet*. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1990.
- Kelâbâzî, Ebûbekir. *Taa'rrûf*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Kırca, Celâl. "Kur'ân'a Göre Âilenin Psikolojik Temelleri". *Diyanet İlmî Dergi* 27/2 (Haziran 1991), 67-79.
- Köylü, Mustafa. "Âilede Din Eğitimi". *Din Eğitimi*. 290-325. Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık, 2012.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Risâle*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999.
- Mehmedoğlu, Yurdagül. "Değer Oluşturucu ve Aktarıcı Konumuyla Âile". *Diyanet İlmî Dergi* 2/40 (Haziran 2004), 29-40.
- Serrâc, Ebû Nasr. *el-Lüma'*. çev. H. Kâmil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayıncılık, 1996.
- Tek, Abdurrezak. *Tarihî Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*. Bursa: Bursa Akademi Yayınları, 2019.
- Uludağ, Süleyman. "Muhabbet". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 30 (Ankara 2020), 384-386.
- Usta, Mustafa. "Özel Eğitim Gerektiren Birey, Aile ve Din Eğitimi". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 20 (2009), 75-110.

NESLİN KORUNMASINDA AİLENİN ÖNEMİ VE ANİMASYON FİLMLERDE NESLE YÖNELİK EŞCİNSEL TEHDİTLER

Dr. Yakup HAFIZOĞLU*

Giriş

Allah yeryüzünde halife kıldığı insana varlığı ve yaşamın anlamının niçinliğini hatırlatacak ilahi mesajlarını vahiy aracılığıyla bildirmiştir. İlk peygamberden başlayarak son peygamber Hz. Muhammed'e gelinceye kadar ilahi mesajlar bu amaca taalluk çerçevesinde değerlendirilmiştir. Dinin veya Şâri'nin gayeleri şeklinde düşünebileceğimiz bu mesajların nihaî gayesi insanlar için yararlı neticeler elde etmek olup bunlar "zarûriyyât-ı hamse veya makâsıd-ı hamse" şeklinde ifade edilen; genel olarak canı, nesli, aklı, dini ve malı korumak şeklinde özetlenmiştir.

Makâsıd-ı hamse içinde neslin korunması ancak sağlam bir aile yapısıyla mümkündür. Aile kurumu, zaman içinde ayakta kalmayı ve değişikliklere uyum göstermeyi başarmış, çok esnek bir toplumsal birimdir.¹ Modern anlamda aile ilgili literatürde şu şekilde tanımlanabilir: Aile,

* Dr. Öğr. Üyesi, Niğde ÖHÜ, İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Kelam ve İtikadi İslam Mezhepleri, hafizoglu79@gmail.com - ORCID ID: 0000-0002-2008-9060

¹ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay - Derya Kömürcü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), 7.

ortak ikamet, ekonomik işbirliği ve üreme ile karakterize edilen sosyal bir gruptur. En az ikisi sosyal olarak onaylanmış bir cinsel ilişki sürdüren her iki cinsiyetten yetişkinleri ve cinsel olarak birlikte yaşayan yetişkinlerin öz veya evlat edinilmiş bir veya daha fazla çocuğunu içerir.² Çekirdek haliyle aile, birbirine evlilik bağıyla bağlı iki eş ve çocuklardan oluşan, geniş haliyle ise evli eşlerin babaları ve anneleriyle diğer yakın akrabaları da kapsayan, sevinçte ve kederde dayanışma ruhu ve duygu birliği gösteren toplumun en temel yapısıdır.³ Yasal bağlarla birbirine bağlı olan insanlardan oluşan aile, aynı zamanda mahrem ilişkilerle örülü bir gruptur.⁴

Toplumun temel yapı taşı olan aile, toplumun devamında kritik bir rol oynar. Zira aile, değerler, gelenekler, bilgi ve deneyimleri bir nesilden diğerine aktaran çok önemli bir köprüdür. Bu nedenle aile, toplumun kültürel mirasının korunmasında ve gelecek nesillere aktarılmasında merkezi konumdadır. Bireyin kimlik gelişimine katkıda bulunan aile kişinin aidiyet duygusunu ve özsaygısını şekillendirerek, ona kökenini ve aile geçmişini öğretir.

Aile sayesinde bireyler hem maddi olarak bir güvence ve yaşamsal bir güvenlik hem de ahlaki bir terbiye, bedeni bir sükûnet ve manevi bir huzur buldukları bir yuvaya kavuşurlar.⁵ Bu bağlamda aile, çocuğun büyüüp yetişmesinde, sosyalleşmesinde, şahsiyetinin gelişmesinde, dini inanç, tutum ve davranışların çocuğa transferinde başat rol oynamaktadır. Çocuğun gerek ruhen gerekse bedenen sağlıklı bir birey olarak topluma katılması ailenin bilinçli gayret ve çabasıyla gerçekleşmektedir. Çocuğun toplumun inanç ve değerlerine, kültür ve geleneklerine uyumlu bir birey olarak yetişmesi her şeyden önce aile ortamında sağlanır. Dolayısıyla aile,

² George Peter Murdock, *Social Structure* (USA: The Macmillan Company, 1965), 1; George P. Murdock, ailenin "evrensel bir inşa gruplaşması" olduğunu iddia eder. Murdock bu özelliği, çekirdek ailenin türlerin varlığını sürdürmesi ve toplumsal süreklilik açısından gerekli olan görevleri yerine getirmekteki faydasına yani cinsel ilişkileri düzenleme, nesli devam ettirme, çocukları sosyalleştirme ve cinsler arasında ekonomik işbirliği sağlama işlevine bağlamaktadır. Bk: Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, 113.

³ Cafer Sadık Yaran, "İslam Düşüncesinde Ailenin Felsefi ve Etik Temelleri" (Küreselleşen Dünyada Aile, 2009 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri, Ankara: TDV Yayınları, ts.), 104.

⁴ Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, 7.

⁵ Yaran, "İslam Düşüncesinde Ailenin Felsefi ve Etik Temelleri", 104.

çocuğun ruhsal ve bedensel ihtiyaçlarını karşılayarak ona güven ortamı yaratır ve onun sağlıklı büyümesini güvence altına alır.⁶

1. Ailenin Değişmeyen Önemi ve Aileye Yönelik Güncel Tehditler

Ailevî gruplar büyük toplumsal yapıların tuğlaları konumundadır.⁷ Tarih boyunca farklı toplumlarda ve kültürlerde aile, toplumsal ve bireysel yaşamın hep merkezinde yer aldı. Aile geçmişte olduğu gibi bugün de büyük bir öneme sahiptir. Zira dünyaya gözlerini açan bebeğin ilk sosyal çevresini oluşturan aile, onun temel insanî ihtiyaçlarını karşıladığı gibi fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal gelişimini de etkiler ve şekillendirir.

Ailenin en değerli meyvesi olan çocuklar toplumların gelişimini ve sürekliliğini sağlayan önceki nesilden devraldıkları kültürel mirası kendilerinden sonra gelecek kuşaklara aktaran en değerli varlıklarımızdır. Bu bağlamda bir çocuğu eğitmek en zor, en büyük ve aynı zamanda hayat boyu devam ettirilmesi gereken önemli bir görevdir. Hızla gelişen teknolojiyle birlikte değişen iletişim şekilleri toplumun yapısını değiştirdiği gibi aileyi ve dolayısıyla çocuğun dünyasını da ciddi şekilde etkilemektedir. Bu değişim sürecinde topluma ait değerlerin ve bunlarla ilişkili belli kuralların gözlemlenmesi, yeni nesillere aktarılması toplumun geleceği açısından hayati bir öneme sahiptir. İşte aile kurumu bu kuralların genç nesillere transferinde en temel yapı taşıdır. Bu anlamda aile, çocukların eğitimi ve yetiştirilmesi sürecinde onlara yol gösteren ve yardımda bulunan önemli bir kurumdur.⁸

1.1. İslâm'da Ailenin Kutsal Değeri ve Neslin Korunması

Sözlük anlamı itibariyle Kur'an'da aile ve aile fertlerini ifade etmek için kullanılan bir çok kelime bulunmakta olup bunlar: "Âl, Ehl, Zevc-Ezvac, Neseb, Sülâletün, Aşiretün, Eb, Umm, Vâlid-vâlide, Veled-evlad, Ammun-Ammetün, Ehun-Uhtun, Hâlun-Hâletün" kelimeleridir. Bunla-

⁶ Ayşegül Hafızoğlu, *İnsan Allah İlişkisinin Duygusal Boyutu* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2020), 238-239.

⁷ Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, çev. Turgut Kalpsüz (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964), 40.

⁸ Gonca Yayan - Rûveyda Gümüşsoy, "Çizgi Filmlerdeki İmgelerin Çocuk Eğitimi Üzerine Etkisi", *Kesit Akademi Dergisi* 4 (2016), 345.

rın dışında “Üsratün, Âiletün” kelimeleri de aile anlamına karşılık olarak Arapçada kullanılmakla birlikte, Kur’an-ı Kerim’de geçmemektedir.⁹ Köken itibariyle Arapça bir isim olan “Aile” kavramı anlam olarak ev halkı, aynı hanede yaşayan anne, baba ve çocuklar, ehl-i beyt ve bir soydan gelen çocuklar manalarında kullanıldığı gibi aralarında benzerlikler bulunan hayvanlara, bitkilere, madenlere ve yine aynı kökten türetilen kelimeleri de ifade etmek için aile kavramı kullanılmıştır.¹⁰

Kur’an’da aile kavramıyla ilişkili kullanılan kelimeler dikkatlice incelendiğinde aslında sözlük anlamı ile ailenin tanımını yapmak mümkün görünmektedir. Buna göre sözlük anlamı ile Kur’an’da aile, kadın ve erkeğin, nikâh akdi yoluyla birlikteliğinden kurulan, çocuklarla müteşekkil, beraber yaşadıkları, akrabalık bağlarıyla birbirlerine bağlandıkları, güven, huzur ve mutluluk kaynağı olup, aynı zaman da imtihan vesilesi de olabilen, dede, nine, amca, hala, teyze, dayı, gibi yakın akrabaları da içine alan kardeşlik ve dostluk çatısı altında toplanıp İslam ailesi oluşturacak kadar genişletilebilen bir kavramdır.¹¹

Kur’an’da ailenin tanımına yönelik özel bir kavram veya açıklama olmamakla birlikte Hz. Âdem, Hz. Havva ve çocuklarıyla ilgili anlatılar ile peygamberlerle ilgili kıssalarda yer alan bilgilerden hareketle Kur’an’ın bir aile anlayışı olduğunu söyleyebiliriz.¹² Sosyologlardan bazılarının iddia ettiği şekilde ilk aile, içgüdüsel veya raslantılar sonucunda oluşmuş bir kurum değil, bilakis Allah’ın iradesiyle ilk insan Hz. Âdem bir aileye sahip olarak yaratılmıştır.¹³ Bu bağlamda Kur’an’da insanlığın ilk ailesinin Hz. Âdem ve Havva ile çocuklarından meydana geldiği haber verilmektedir.¹⁴ Kur’an insanlık ailesinin erkek ve dişi iki eşten meydana geldiğini haber vermektedir: “Ey insanlar! Sizi bir tek

⁹ Zeynep Port, *Kur’an’da Aile Modelleri Bağlamında Aile Değerleri ve Eğitimi* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 27.

¹⁰ İsmail Cerrahoğlu, “İslamda Ailenin Önemi ve Aile Müessesemizdeki Erozyon”, *Diyanet İlmî Dergi* 27/2 (1991), 15.

¹¹ Port, *Kur’an’da Aile Modelleri*, 31.

¹² Celal Kırcı, “Kur’an’a Göre Ailenin Psikolojik Temelleri”, *Kur’an’da Aile*, ed. Hüseyin Yaşar (Kur’an’da Aile Sempozyumu, İzmir: DEÜ İlahiyat Fakültesi Dekanlığı ve Soma Belediyesi, 2012), 171.

¹³ Ahmet Yaman, *İslâm Aile Hukuku* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1999), 11.

¹⁴ Konuyla ilgili olarak bk: el-Bakara 2/35; el-A’râf 7/19; Tâhâ 20/117; *Kur’an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: DİB Yayınları, 2008).

nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının.”¹⁵ “Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık.”¹⁶ Bu iki ayette de insan neslinin köken itibariyle biyolojik olarak erkek ve dişi iki varlıktan neşet ettiği açıkça belirtilmektedir.

Hz. Peygamberin kendisi de evlilik kurumu ve aile hayatına çok önem vermiştir. Onun, Hz. Hatice ile başlayan örnek evlilik yaşamı, aynı şekilde diğer eşleriyle devam etti. Peygamber Efendimiz evlilik konusunda “Nikâh benim sünnetimdir (yolumdur, hayat tarzımdır), nikâhlanmayan (evlenmeyen), benim sünnetime uymayan yahut yüz çeviren benden değildir”¹⁷ buyurarak bir yandan evliliğe teşvik ederken, diğer yandan da bekâr olarak yaşamayı yahut dul olarak kalmayı asla tasvip etmemiştir. Hatta din adına ve ibadet kastıyla da olsa, evlenmeyip uzlete çekilmek isteyen ve bekâr bir hayat yaşamayı arzulayan sahabeyi bu konuda uyararak bir bakıma İslâm’da ruhbahlığın bulunmadığını açıkça ortaya koymuştur. Bu nedenledir ki, sahabenin hayatına baktığımızda, gerek Mekke, gerekse Medine’de olsun, evlenme çağında olan bekâr kimseyi neredeyse göremeyiz. Kocasını savaşta şehit düşen veya hastalıktan ölen kadınlara iddet müddetinin bitmesiyle hemen evlenmiştir. Bunun tek istisnasını Hz. Peygamberin eşlerinde görüyoruz. Çünkü vahiy, Hz. Peygamberin ahirete irtihalinden sonra eşlerinin başka erkeklerle evlenmesini yasaklamıştır.¹⁸ Yani onun eşlerinin özel bir durumu olup vahiy müdahalesiyle başka erkeklerle evlenmeleri yasak kılınmıştır.

İslâm’a göre evlilikle oluşan aile yuvası, aslında İslâm’ın toplumlarından beklediği toplumsal değişimi ve dönüşümü yaşama geçirmenin en kestirme yoludur. Zira Allah, Kur’an-ı Kerim’de “Şüphesiz ki, bir kavim kendi durumunu (özünü) değiştirmedikçe Allah onların durumunu

¹⁵ en-Nisâ 4/1

¹⁶ el-Hucurât 49/13

¹⁷ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1432), “Kitâbu'n-Nikâh”, 1 (No. 1346).

¹⁸ Bünyamin Erul, “Hz. Peygamber’in Öğretisinde Aile” (Küreselleşen Dünyada Aile, 2009 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri, Ankara: TDV Yayınları, 2010), 32.

değiştirmez.”¹⁹ buyurmaktadır. Bir kavmin yani toplumun özü, en küçük birimi olan ailedir. Dolayısıyla şayet bu öz değişir ve dönüşürse toplum da değişecek ve dönüşecektir.²⁰

Aile, insan neslinin devamı ve yeryüzünün inşası açısından vaz geçilmez bir kurum olma özelliği taşımaktadır. Zira tek başına bir insanın çoğalmasa mümkün olmadığı gibi bir şeyler üreterek inşa etmeye de gücü yetmez. Bu nedenle insanoglu gerek biyolojik gerekse psikolojik ihtiyaçlarını karşılama hususunda aileye muhtaç olarak dünyaya gelir.²¹ İslâm’a göre aile kurumu, insan fitratına Yaratıcı tarafından yerleştirilmiş genetik bir kodlama neticesinde ve Allah’ın bir ayeti²² olarak tecelli etmiştir.²³ İslâmî anlayışta aile, kadın ve erkek eşler arasında sevgi ve bağlılık üzerine kurulmuş mukaddes bir şirket gibidir. Bu şirkette eşlerin ortaklaşa yapmaları gereken işler yanında yaratılış ve kabiliyetlerine göre farklı görev ve sorumlulukları da bulunmaktadır. Böylece eşler arasında temeli sevgiye dayanan güçlü bir bağlılık ve ilişki tesisi edilmiş olur. Bu nedenle İslâm’da evlilik dışı tüm ilişkiler yasak (haram) kategorisinde değerlendirilmiştir. İslâm’a göre evlilik, bir kalkan gibi aile ve fertlerini korumakla kalmayıp aynı zamanda onların haklarına yapılacak her türlü ihlalleri önleyen sağlam bir müessesedir.²⁴

İmam Gazâlî, mutlak surette evlenmekten kimsenin men edilmediği, ancak bazı şartlar gereği evlenmeyi tercih etmeyenlerin bulunduğunu belirtir. Ona göre esasında evlenmek mutlak surette teşvik edilmiş kimi zaman da şartlar bağlı kılınmıştır. Bu bağlamda evliliğin yararlarına değinen Gazâlî nikâhta beş yararın bulunduğuna dikkat çeker: 1- Çocuk yetiştirmek, 2- Şehvî duyguları teskin etmek, 3- Evi yönetmek, 4- Hısım ve akrabaları çoğaltmak, 5- Ailede üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmek suretiyle nefis mücâhedesini ve riyâzâtı yapmak.

¹⁹ er-Ra’d 13/11

²⁰ Erul, “Hz. Peygamber’in Öğretisinde Aile”, 32.

²¹ Port, *Kur’an’da Aile Modelleri*, 26.

²² Rum süresinin 21. ayetinde “Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir.” ifadeleriyle konuya dikkat çekilmektedir. İlgili ayet için bk: er-Rûm 30/21. *Kur’an-ı Kerim Meâli*.

²³ Burhaneddin Can, “Fitrat Ekseninde Âilenin Yeniden İnşası” (Savrulan Dünyada Âile Sempozyumu, İstanbul: SEKAM Yayınları, 2016), 147.

²⁴ Ziya Kazıcı, *Hz. Muhammed (S.A.S.)’in Eşleri ve Aile Hayatı* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1991), 12.

Gazâlî'ye göre evlilikteki tüm bu yararlar içinde asıl faydalı olan evlat yetiştirmektir. Zira evlilik, çocuk yetiştirmek içindir. Evliliğin esas gayesi, nesli yaşatmak ve yetiştirmek suretiyle insan türünün dünyada devamını sağlamaktır. Aslında insanda bulunan şehvet duygusu da bu amaca hizmet için yaratılmıştır. Şehvet, insanları nikâha sürükleyici ve teşvik edici olarak yaratılmıştır. Şehvet arzusunu teskin için evliliğe dikkat çeken Gazâlî, evlenmenin Hz. Peygamberin yolu olduğunu, kişinin evlenmek suretiyle şehvetini kırarak şeytandan korunduğunu, gözünü ve kendisini haramdan muhafaza ettiğini belirtir. Ona göre eğer nesli devam ettirme amacı olmasaydı şehvet arzusu verilmezdi. Çocuk yetiştirmede dört açıdan Allah'a yaklaşma söz konusudur: 1- İnsan soyunun devamını sağlamak için çocuk yetiştirmekle Allah'ın rızasına lâyık olmak. 2- Hz. Peygamberin çocuklukla diğer peygamberlere karşı iftihar edeceği ümmetin çokluğunu arttırmakla onun sevgisini elde etmek. 3- Öldükten sonra kendisine hayır duada bulunacak sâlih bir evladın bulunmasını sağlamak. 4- Kendisinden evvel ölmesi halinde küçük çocuğundan şefaet talep etmek.²⁵

Kur'an insanlığa rol model iki peygamber ve iki aileden haber vermektedir. Bu konuda Allah'ın Hz. Âdem'i, Hz. Nuh'u, Hz. İbrahim'in ve İmrân'ın ailesini seçtiği ve onları âlemlere (yaratılmışlara) üstün kıldığı Kur'an'da bildirilmektedir.²⁶ İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) ayette geçen İbrahim ve İmrân ailelerinin üstün kılınma nedenlerini Allah'ın rızasını gözetmeleriyle ilişkilendirmiştir. Ona göre İmrân'ın eşinin karnındaki bebeği (Hz. Meryem'i) kayıtsız şartsız Allah'a hizmet için adaması²⁷ onu diğer annelerden farklı kılmıştır. Çünkü ebeveynler çocuk sahibi olmayı çocuklarından kendilerine yakın bir ilgi ve alaka görmek için isterken Hz. Meryem'in annesi bu konuda kendisine değil de Allah'a itaat edip O'nun dinine hizmet edecek bir evlat olmasını istemiştir. Mâtürîdî Hz. Zekeriyâ'nın "*Rabbim! Bana katından temiz bir nesil bahşet. Şüphesiz sen*

²⁵ Huccetü'l-İslâm İmam Gazâlî, *İhyâ'u Ulum'i-Din*, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975), 2/67-75.

²⁶ Âl-i İmrân 3/33

²⁷ Âl-i İmrân 3/35

duayı hakkıyla işitensin"²⁸ ve Hz. İbrâhim'in "*Ey Rabbim! Bana salihlerden olacak bir çocuk bağışla.*"²⁹ dualarını da aynı mealde yorumlamıştır.³⁰

Dünya Değerler Araştırması, günümüz dünyasında çocuklara aktarılabilecek en önemli ailevi değerlerin neler olduğunu ortaya koymuştur. Bu araştırmaya göre, bir ailenin çocuklarına aktarması gereken en önemli değerler ve nitelikler arasında en başta "edep ya da terbiye kuralları", "sorumluluk duygusu" ile "başka insanlara karşı hoşgörülü ve saygılı olmak" gelmektedir. Bu ilk üç değerın ardından bunlar kadar olmasa da vurgulanan diğer değerler "çalışkanlık" ve "bağımsızlık" olup bunları sırasıyla "itaat etmek", "sebat-azim ve kararlılık", "dindarlık", "tutumluluk", "bencil olmamak" ve "hayal gücü" gibi nitelikler takip etmektedir.³¹

"Türkiye'de Aile Değerleri Araştırması"na göre toplumumuzda hala çok önemli bir konuma sahip olan aile çocuk üzerinden değerlendirmekte ve merkeze çocuk yerleştirilmektedir. Gerek ailenin gerekse toplumun geleceğinin teminatı olarak görülen çocuğun eğitimi, işi ve kuracağı yeni yuva önemsenmektedir. Aslında çocuğa gösterilen bu büyük ihtimam, aynı zamanda ailenin toplumun geleceğini ve kendi değerlerini ne denli önemseydiğini göstermesi açısından dikkate değerdir.³²

1.2. Aileye Yönelik Güncel Tehditler

Tarihin her döneminde aile kurumu gerek yapısal gerekse işlevsel açıdan konjonktürel gelişmelere bağlı olarak önemli etkilere maruz kalmış ve bu nedenle köklü sayılabilecek değişimlerin nesnesi haline gelmiştir.³³ Modernleşme, sanayileşme ve kentleşme süreçlerinin ortaya çıkardığı problemler, başta kurumlar ve insan ilişkileri üzerinde

²⁸ Âl-i İmrân 3/38

²⁹ es-Sâffât 37/100.

³⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, thk. Mecdi Bâsellûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 6/357.

³¹ Kadir Canatan, "Müslüman Toplumlarında Aile Değerleri ve Çocuk" (Savrulan Dünyada Âile Sempozyumu, İstanbul: SEKAM Yayınları, 2016), 133-134.

³² Mustafa Turgut (ed.), *Türkiye'de Aile Değerleri Araştırması* (Ankara: T.C. Basbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010), 309.

³³ Celalettin Vatandaş, "SEKAM Araştırması Bağlamında Türkiye'de Aile Yapısı ve Problemleri" (Savrulan Dünyada Âile Sempozyumu, İstanbul: SEKAM Yayınları, 2016), 50.

olmak üzere toplumu derinden etkilemiştir.³⁴ İçinde yaşadığımız modern yaşam ve dijital çağ, hayatın diğer alanlarında olduğu gibi aile kurumunda da kapsamlı ve önemli değişimlerin yaşanmasının yolunu açmıştır. Geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş sürecinde ailede köklü değişim ve dönüşümlerin yaşanmasına neden olan en ciddi etken sanayileşme olgusudur. Ülkemizde özellikle son elli yılda gerçekleşen sanayileşmeyle birlikte üretim biçimlerinin yanı sıra toplumsal ilişkilerde de köklü değişimlerin olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle sanayileşmeye bağlı olarak başta büyük kentlere olmak üzere iç göçün artması ve hızlı kentleşme beraberinde yeni yaşam biçimlerini getirdiği gibi aile kurumunu da yapısal ve işlevsel açıdan etkileyerek ona neredeyse geri dönüşümü imkânsız yeni bir form ve işlev kazandırmıştır.³⁵

Ailede kadın ve erkek rollerindeki değişim, beklentilerin yükselmesi ve yoğun stres altında yaşama gibi modern şehir hayatına eşlik eden problemler, ailenin kendine ait psikolojik ve sosyal sınırlarını zorlamıştır. Modern hayat, tüketim ekonomisi ve rekabetin her alanda teşvik edilmesi yönündeki tutumlar, bireylerin beklenti seviyesini yükseltmiştir. Bu da sahip olduklarının değerini bilmeyen ve küçük şeylerle mutlu olmayan insanların oluşturduğu toplumların ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. İstatistikler, Batılı toplumlarında alanında en başarılı on kişiden ancak üçünün kendisini mutlu hissettiği, geri kalan yedi kişinin ise mutsuz olduğunu göstermektedir. Materyalist bakış açısının yaygınlaşmasıyla birlikte maddi gayelerin ön plana çıkması, insanların yalnız kendilerini düşünmelerine ve sadece kendilerini mutlu etmeye çalışmalarına yol açtı. Bu durum genel anlamda sosyal problemlere neden olurken, aynı zamanda aile kurumunu da kökten sarstı. Kapitalist düzen, aile kurumunu, erkek hâkimiyeti ile kadın hâkimiyeti çatışması üzerine inşa olan bir mücadele alanına dönüştürdü. Neticede aile kurumu, özgürleşme ve bireyselleşme adına kurban edildi.³⁶

Yaşanan bu değişimler, daha önce mutlu, dengeli ve ahenkli yaşamın

³⁴ Ünal Şentürk, "Aile Kurumuna Yönelik Güncel Riskler", *Aile Toplum ve Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*, TC. Başbakanlık aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü 10/4 (2008), 8.

³⁵ Turgut, *Türkiye'de Aile Değerleri Araştırması*, 28-29; Celalettin Vatandaş, "SEKAM Araştırması Bağlamında Türkiye'de Aile Yapısı ve Problemleri" (Savrulan Dünyada Aile Sempozyumu, İstanbul: Sekam Yayınları, 2016), 50.

³⁶ Nevzat Tarhan, *Evlilik Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 15.

merkezi olarak görülen aileyi, bu görünümünden uzaklaştırmaktadır. “Biz” duygusunun geriye atılarak “Ben” duygusunun önüne geçirilmesi ve artan bireyselleşme, toplumun birey ve aile hayatı üzerindeki etkisini azaltmıştır. Aile kurumu ve evlilik olguları da bu etkilenmeden kendi payına düşeni almışlardır. Dolayısıyla yerine getirdiği işlevlerin öneminden dolayı toplumsal yapının ana unsurlarından biri kabul edilen aile kurumu, bugün her zamankinden daha çok tehditle karşı karşıyadır. Nikâhsız birlikteliklerin, tek ebeveynli ailelerin, boşanmaların, eşcinsel evliliklerin ve evlilik dışı doğan çocukların sayısının artması; buna karşılık evlilik ve çocuk sahibi olmaktan vazgeçilmesi veya mümkün olduğunca geciktirilmesi, toplumsal sistemin önemli bir unsuru olan aileyi işlevlerini yerine getirme hususunda sıkıntıya sokmaktadır.³⁷

Gerçekten de bu gün modern kültürün önümüze koyduğu önemli bir sorun aileyi oluşturan unsurların ayrıştırılarak, onun tevhide kimliğinin bozulmasıdır. Modern yaşam aileyi dönüştürmekte ve onu değersiz bir tüketim alanı haline getirmektedir. Bunun için aileye, evlilik, cinsellik ve neslin devamı gibi unsurların ve bunların birliğini sağlayan önemli fonksiyonlarının çözülmesini sağlayan, planlı bir süreç yaşatılmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki aile dediğimiz yapı, bunlardan herhangi birisine değil, bir bütün olarak hepsine verilen isimdir.

Modern kültür bu çerçevede aile ile cinselliği, cinsellik ile çocuğu, çocukla evliliği birbirinden ayırmakta buna karşılık aile yerine birlikteliği, evlenme yerine sapkın bir cinsel ortaklığı ikame etmek için uğraşmaktadır. Aile kurumu, evlilik, çocuk gibi olguların bileşkesinde mahremiyetin de katkısıyla bir derinliği olan cinsel hayat, salt organik bir eyleme, Anthony Giddens’in ifadesiyle bir plastik cinselliğe dönüştürülmektedir. Buradaki plastik cinsellikten kasıt, sorumlulukların bulunmadığı bir ilişki biçimidir. Tıpkı kırdaki ilişkiye giren iki hayvanın birbirlerine ödeyecekleri bir diyetin olmaması gibi.³⁸

Günümüzde aile kurumunun yapısına yönelik karşı karşıya kaldığı önemli bir tehdit eşcinsel evliliklerdir. Dünyanın değişen ve gelişen eko-

³⁷ Şentürk, “Aile Kurumuna Yönelik Güncel Riskler”, 8.

³⁸ Mustafa Aydın, “Ailenin Geleceği” (Savrulan Dünyada Âile Sempozyumu, İstanbul: SEKAM Yayınları, 2016), 283.

nomik yapısı, özellikle 1950'lerden sonra etkili olmaya başlayan feminist hareketler, eşcinsel gruplar ve insan hakları savunucularının baskılarıyla aile kavramı geleneksel anlamı dışında tanımlanmaya başlamıştır. Bu bağlamda kadının aile içindeki rolü, çocuğun bakımı ve evin reisliği gibi kavramlar elli yıllık biz zaman zarfında büyük bir değişime uğramıştır.³⁹ Bunun sonucu olarak “anne, baba ve çocuklardan oluşan” aile tanımı da bu değişimlerden nasibini almıştır. Örneğin Uluslar Arası Sosyal Hizmetler Birliği (NASW) aile tanımını “kendini aile olarak nitelendiren ve sağlıklı bir ailenin işleyişi için yükümlülükleri, sorumlulukları üstlenen iki veya daha fazla sayıda insan” birlikteliği şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımı dikkatle incelediğimizde aile dediğimiz şey, “kendini aile olarak hisseden” herkesten ve her cinsiyetten oluşabilmektedir.⁴⁰

Bu değişimler tanımlamalarla sınırlı kalmamış, aile sadece heteroseksüel evli çiftlerden oluşan bir yapı olmaktan da çıkmıştır. Dünyanın birçok ülkesi (dini ve toplumsal geleneklerin de etkisiyle İslâm ülkelerinde bu tür bir gelişime bulunmamaktadır) eşcinsel çiftlerin evlenmesine izin vermiştir. Ayrıca birçok Avrupa Birliği ülkesi eşcinsel evli çiftlerin evlat edinmesine de onay vermiştir.⁴¹

Başlangıçta cinsel özgürlük hareketi olarak başlayan şey, ataerkil ailenin heteroseksüel köklerine saldırarak aile değerlerinin yalnızca geleneksel aileye veya heteroseksüel aile tipine indirgenemeyeceğini göstermiştir.⁴² Aslında gay ve lezbiyen evliliklerin birçok Batı ülkesinde ve Amerika'da hızlı bir şekilde artmasının arkasında sadece değişen aile tanımları değil, eşcinsel evliliklere ve nikâhsız birlikteliklere veya evlilikten önceki beraberliklere karşı olumsuz tutum ve davranışların azalması veya toplum üyelerinin bu durumu normal kabul etmesi, cinselliğin yalnızca üremeyi sağlayan bir işlem alanı olmaktan öte, haz alınan bir ilişki türü niteliğine bürünmesi gerçeği yatmaktadır.⁴³

³⁹ Hakan Acar, “Avrupa Birliği'ne Üye Ülkelerde ve Türkiye'de Aile Politikaları” (I. Ulusal Aile Hizmetleri Sempozyumu, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2001), 158.

⁴⁰ Arzu İçağasıoğlu Çoban, “Yalnız Yaşayan Yaşlılara İlişkin Aile Politikaları”, *Aile ve Toplum Dergisi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları 2/9 (2005), 44.

⁴¹ Acar, “Avrupa Birliği'ne Üye Ülkelerde ve Türkiye'de Aile Politikaları”, 158.

⁴² Manuel Castells, *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür-Kimliğin Gücü*, çev. Ebru Kılıç (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), 2/353.

⁴³ Şentürk, “Aile Kurumuna Yönelik Güncel Riskler”, 21-22.

2. Çocuğun Cinsel Kimliği ve Çizgi Filmlerde Çocuğun Cinsel Kimlik Gelişimine Yönelik Eşcinsel Mesajlar

Aile çocuğun cinsel kimliğini inşa ettiği ilk ve en önemli yapıdır Sigmund Freud, çocuğun doğuşundan itibaren cinsel kimliğine dair filizleri beraberinde getirdiğini belirtir.⁴⁴ Cinsiyet (sex) kavramı, bireye erkeklik ve dişilik gibi üremede farklı bir rol veren ayırt edici yaratılış özelliğidir.⁴⁵ Cinsiyet konusunda bireyin herhangi bir tercihi söz konusu olmayıp doğuştan itibaren dünyaya gözlerini açmasıyla elde edilir. Bu bağlamda cinsiyet, bireyin dişi/kız veya erkek/oğlan oluşunu tayin eden biyolojik bir özelliktir. Aslında insan hayatının başlangıcı kabul edebileceğimiz erkek sperm hücresinin dişi yumurta hücresini döllemesiyle oluşan embriyo aşamasında cinsiyet tayin olmaktadır.⁴⁶

Çocuğun cinsiyeti doğuştan gelmekle birlikte cinsiyete dair roller özdeşleşme⁴⁷ yardımıyla sosyalleşme sürecinde kazanılmaktadır. Cinsiyet rolleri toplumun ve kültürün kadına ve erkeğe yüklediği özellikler kümesidir. Cinsiyet rollerinin çocuk tarafından kazanılması ve kendi cinsiyetiyle özdeşleşmesi süreci üç evrede gerçekleşmektedir: İlk aşamada çocuk kendi cinsel kimliğini ayırt eder. Bu aşamada erkek-kız ayrımını fark eden çocuk kendi sahip olduğu cinsiyeti tanımaktadır. İkinci aşamada cinselliğin devamlılığı söz konusudur. Çocuk kız ise büyüdüğünde anne, şayet erkek ise büyüdüğünde baba olacağını kavrar. Son aşamada çocukta cinsiyetin tutarlılığına dair bilinç oluşmaktadır. Yani çocuk cinsiyetin gerek meydana gelebilecek koşullar ve gerekse zamana bağlı olarak değişmeyeceğini kavrar.⁴⁸

Sosyalleşme iletişimsel bir süreç olduğundan çocuk bu süreçlerde sadece pasif bir alıcı olmayıp aynı zamanda seçen, ayırt eden, üreten,

⁴⁴ Sigmund Freud, *Cinsiyet Üzerine*, çev. A. Avni Öneş (İstanbul: Say Yayınları, 2012), 62.

⁴⁵ Şükrü Hâluk Akalın vd. (ed.), *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 468; Cinsiyetle ilgili farklı bakış açıları ve Sâmî dinlerde cinsellikle ilgili geniş bilgi için bk: Mustafa Kıranathoğlu, *Sâmî Dinlerde Cinsellik* (Kayseri: Tez-Mer Kitap Kırtasiye, 2016).

⁴⁶ Betül Aydın, *Çocuk ve Ergen Psikolojisi* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010), 140.

⁴⁷ Özdeşleşme; Kişiliğin tamamen veya kısmen ayrıştığı psikolojik süreç olup öznenin adeta kılık değiştirerek nesne için kendine yabancılaşmasıdır. Örnek olarak oğulun babayla özdeşleşmesi pratikte babanın davranışlarını benimsemesi sanki ayrı bir kişi değil de babasıyla aynı olmasıdır. Konu hakkında geniş bilgi için Bk: Carl Gustav Jung, *Analitik Psikoloji Sözlüğü*, çev. Nur Nirven (Pinhan Yayıncılık, 2016), 50-51.

⁴⁸ Aydın, *Çocuk ve Ergen Psikolojisi*, 140-141.

kurgulayan ve etkileyen bir varlıktır. Bu süreçte çocukta “erillik” ve “dişilik” gibi kalıtsal/biyolojik iki tabii hususiyet üzerine “erkek” ve “kadın” olmak gibi kültürel özellikleri ihtiva eden cinsiyet rolleri inşa edilmektedir.⁴⁹ Cinsiyet rolleri çocuğun cinsel kimliğinin oluşumunda büyük önem arz etmektedir. Cinsel kimlik, çocuğun kadın/erkek hangi cinsiyete ait olduğu bilinci veya bunları birbirinden ayırt edebilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Kısacası cinsel kimlik, çocuğun kendi cinsiyetinin farkında olması ve etrafındaki kişilerde de bunu ayırt edebilme yeteneğidir. Cinsel kimliğin dışı vurumu çocuğun görünümü ve davranışlarıyla gerçekleşmektedir.⁵⁰

“Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması”nda elde edilen sonuçlara göre ailenin temel fonksiyonlarından biri olan cinsellik, kesinlikle başıboş bırakılmamakta, belli kurallar, kalıplar, normlar ve gelenekler çerçevesinde tanımlanmaktadır. Yapılan araştırmada bu konunun ihmali durumunda toplum ve değerler bakımından giderilmesi mümkün olmayan ciddi problemlerle karşılaşılacağı dile getirilmektedir. Cinsellik konusu, nikâh, evlilik, sadakat ve mahremiyet gibi güçlü toplumsal değerler dünyasında kurgulanmaktadır. Toplumun benimsediği değerlerin dışında kalan bir cinsel eylem ve tercih ise toplumun ekseriyeti tarafından benimsenmemektedir.⁵¹

Her toplum sahip olduğu inanç, kültür ve değerler sistemiyle kendine göre normal ve normal olmayan davranışları tanımlamakta, çocukları cinsiyet rollerine göre sosyalleştirmekte onların cinsiyet kimliklerini ve buna bağlı ortaya çıkan rol dağılımını belirleyerek tabii olan cinsel ilişkiler hususunda düzenleyici bir takım kurallar koymaktadır. Ancak şunu belirtelim ki bu şekilde düzenlemelerin olmadığı bir toplumun bulunmadığı, yine ortaya konulan bu kuralların ve yapılan düzenlemelerin yaşam koşullarında ortaya çıkan farklılaşmalarla değişebildiği, kuralların uygulanmasında ihlal davranışlarının her zaman görülebildiği, fakat bunlarla ilgili farklı cezaî müeyyidelerin de bulunduğu açıkça görülmektedir.⁵²

⁴⁹ Mehmet Tayfun Amman, “Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet”, *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet I, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantı*, 2012, 18.

⁵⁰ Zeki Bayraktar, *İnterseks-Hermafrodit ve Eşcinsel* (İstanbul: Motto Yayınları, 2021), 102.

⁵¹ Turgut, *Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması*, 310.

⁵² Amman, “Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet”, 21.

2.1. Çizgi Filmlerde Eşcinsel Mesajlar

Animasyon filmi veya çizgi film, insanların, hayvanların ve nesnelere hareket ediyormuş gibi görünmesini sağlayan, birbirinden biraz farklı olan bir dizi çizimden oluşur. Animasyon filmler, çizimler, modeller vb. fotoğraflanan veya bilgisayar tarafından oluşturulan ve onları hareket ettirecek şekilde gösterilen filmlerdir.⁵³ Görsel bir iletişim aracı olan çizgi filmlerin temel potansiyeli, karmaşıklığı açıklığa çıkaracak, görünmeyeni görselleştirerek hızlı ve özlü bir öğretim gerçekleştirmekte yoğunlaşmaktadır.⁵⁴ Amerika Birleşik Devletlerinde yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkan kanıtlar ergenlerin cinsel tutum ve davranışlarının diğer medya türlerine kıyasla filmlerden daha fazla etkilendiğini göstermektedir.⁵⁵ Yine yapılan bir araştırmaya göre çizgi filmler çocuklar tarafından izlenen televizyon programları içinde ilk sırada yer alırken diğer çocuk programları ikinci sırada gelmektedir.⁵⁶

Yaygın bir medya aracı olan televizyon günümüzde popüler kültürün yayılmasında ve transferinde önemli bir araçtır. Televizyonun, toplum ve birey üzerinde gözlem yoluyla “model alma” ya da “modelleme” konusunda ciddi bir rolü bulunmaktadır. Modelleme ilk defa Kanada doğumlu Amerikalı psikolog Albert Bandura tarafından ortaya atılan “sosyal öğrenme kuramı” içerisinde yer alan önemli bir öğrenme ilkesidir.⁵⁷

Bandura insan davranışlarının çoğunun modelleme yoluyla gözlemsel olarak öğrenildiğini ileri sürmüştür. Burada kişi başkalarını gözlemleyerek yeni davranışların nasıl yapıldığına dair bir fikir oluşturmakta ve daha sonraki durumlarda bu kodlanmış bilgi eylem için bir rehber

⁵³ “animated | English meaning - Cambridge Dictionary” (Erişim 22 Ağustos 2023).

⁵⁴ Deniz Güler, “Çocuk, Televizyon ve Çizgi Film”, *Kurgu, Açık Öğretim Fakültesi, İletişim Bilimleri Dergisi* 5 (1989), 168; Toplum bilimci aynı zamanda bir felsefeci olan Theodor W. Adorno çizgi filmlerin önceleri akılcılığın karşısında yer alan hayal gücünün temsilcisi olduklarını günümüzde ise sadece teknolojik aklın hakikat üzerindeki zaferini onaylayan ürünler olduğuna dikkat çekiyor. Bk: Theodor W. Adorno - Jay M. Bernstein, *Kültür Endüstrisi-Kültür Yönetimi*, çev. Nihat Ülner vd. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 70.

⁵⁵ Ross E. O’Hara vd., “Greater Exposure to Sexual Content in Popular Movies Predicts Earlier Sexual Debut and Increased Sexual Risk Taking”, *Psychological Science* 23/9 (2012), 985.

⁵⁶ Güler, “Çocuk, Televizyon ve Çizgi Film”, 168.

⁵⁷ Mustafa Çağlayandereli - Yaşar Erjem, “Televizyon ve Gençlik: Yerli Dizilerin Gençlerin Model Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 30/1 (2006), 16.

görevi görmektedir. Ona göre insanlar herhangi bir davranışı gerçekleştirmeden önce en azından yaklaşık olarak ne yapacaklarını örneklerden öğrenebildikleri için gereksiz hatalardan kurulmuş olacaktadırlar. Modellere gösterilen ilgi aynı zamanda onların kişiler arası çekiciliğine de bağlıdır. İlgi çekici niteliklere sahip modeller aranırken, hoş giden özelliklerden yoksun olanlar genellikle göz ardı edilir veya reddedilir. Bandura modellik türlerinin özünde ödüllendirici olup her yaştan insanın ilgisini uzun süre üzerlerinde tuttuklarını belirtir. Bu bağlamda televizyonun ortaya çıkışının hem çocuklar hem de yetişkinler için mevcut model yelpazesini büyük ölçüde genişlettiğine dikkat çeker. Ona göre televizyonda sunulan modeller dikkat çekmede o kadar etkilidir ki izleyiciler gördüklerinin çoğunu herhangi bir özel teşvike ihtiyaç duymadan öğrenmektedirler.⁵⁸ Bu bağlamda çocukların ve gençlerin bir modelleme aracı olan televizyonda özellikle dizilerde ve filmlerde başrol gibi önemli rollerde oynayan kişileri ve karakterleri kendilerine rol model olarak örnek almaları, onların davranışlarını ve tutumlarını sergileyerek onlara benzemeye çalışmaları televizyonun modellemede oldukça etkili olduğunu göstermektedir.⁵⁹

Bandura'nın değimiyle bir modelleme aracı olan televizyonların yaygın hale gelmesiyle birlikte çizgi filmlerin çocukların hayatına girdiğini görüyoruz. Günümüz büyükleri bu çizgi filmleri izleyerek büyüdüler. Gelişen teknolojiyle birlikte çizgi film sektörü de bundan nasibini alarak genişledi ve büyük bütçelerin yer aldığı devasa bir sektöre dönüştü. Modern yaşam ve teknolojik gelişmeler çocukların vakitlerini geçirme alanlarının sokaklardan evlere taşınmasına yol açtı. Televizyonlarda açılan yeni çocuk kanalları ve bunlara bağlı olarak büyüyen çizgi film endüstrisi gittikçe artan bir şekilde evlerde çocukları kısılcına almaya başladı. Netice olarak bugün çocuklar zamanlarının önemli bir kısmını ekran başında ve çizgi film izleyerek geçirmektedir.⁶⁰ Ancak burada önemli bir problemin ortaya çıktığını görmekteyiz. Zira çocuklar, bazen

⁵⁸ Albert Bandura, *Social Learning Theory* (USA: Prentice-Hall, 1977), 24-25.

⁵⁹ Çağlayandereli - Erjem, "Televizyon ve Gençlik", 13.

⁶⁰ Elçin Selin Hacibektaşoğlu, *Kültürel Çalışmalar ve Çizgi Filmlerin Çocuk İzleyici Üzerindeki Etkileri Araştırmaları* (İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 52.

kendi istekleri ile bazen de evdeki yetişkin bireylerin tercihler doğrultusunda farklı medya içerikleriyle karşı karşıya kalmakta ve yetişkinlerin başa çıkmakta zorlandıkları bir kaygı dünyasıyla yüzleşmektedirler. Genelde birçok kişi televizyon ekranlarından normal olan içeriklerin yayınlandığına inanmakta ve buna bağlı olarak ekranda gördüğü içeriklerden fazlasıyla etkilenmektedir.⁶¹

Televizyonun çocukların bilgi, tutum ve davranışları üzerinde büyük bir etkisi bulunduğu bir gerçektir. Araştırmalar çocukların televizyon izleme ile dört alan arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur:

- 1) Çocukların saldırgan davranışları;
- 2) Irk ve cinsiyet rolü kalıp yargıları;
- 3) Okuma ve okul faaliyetlerine ilginin azalması;
- 4) Daha kötü sağlık alışkanlıkları ve tavırlar.⁶²

Araştırmalar izlenen çizgi filmlerin içerikleri, nitelikleri ve algılanması yaş grupları açısından farklılık göstermesine rağmen genelde her yaşta izlenildiğini göstermektedir. Hedef kitlesi çocuklar olan programların genel ilke olarak “eğlendirirken eğitmek” düsturuna dikkat etmeleri beklenmektedir. Zaten çizgi filmlerin ortaya çıkışı ve tarihsel süreç içerisinde geliştirilmesindeki amaç da eğitim ve öğretime hizmet etmesidir.⁶³ Tüm televizyonlar eğitici, ancak tek soru şu: Ne öğretiyor? Sosyal öğrenme teorisine dayanan pek çok araştırma, çocukların saldırgan davranışlarının yanı sıra televizyonda ve çizgi filmlerde görülen profesyonel davranışları da model aldıklarını göstermiştir.⁶⁴

Bu nedenle günümüzde üretilen çocukların izlediği tüm çizgi filmlerin masum olduklarını düşünmek pek mümkün değil. Aslında insanların özellikle de ebeveynlerin bu sektörde üretim yapan şirketlerden bekledikleri şey çocuklarını eğiten, onların psiko-sosyal gelişimine katkı ve destek olacak içeriklere sahip çizgi filmleri üretmeleriydi. Ancak beklen-

⁶¹ Sevim Cesur - Oya Peker, “Televizyon ve Çocuk: Çocukların TV Programlarına İlişkin Tercihleri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 6/19 (2007), 107.

⁶² Diana M. Zuckerman, - Barry S. Zuckerman, “Television’s Impact on Children”, *Pediatrics*, (1985), 233.

⁶³ Güler, “Çocuk, Televizyon ve Çizgi Film”, 166-169.

⁶⁴ Teresa L. Thompson - Eugenia Zerbinos, “Gender Roles in Animated Cartoons: Has the Picture Changed in 20 Years?”, *Sex Roles* 32 (1995), 652.

diğinin aksine, yapımcı şirketler genelde görsel efektleri çok güçlü şiddet ve cinsellik mesajları içeren çizgi filmler üretmeyi tercih ettiler.⁶⁵

Dünyada film endüstrisinin merkezi olan Holywood kimi zaman komedi kimi zaman da romantik filmler aracılığıyla eşcinselliği kamuoyuna tabî bir şeymiş gibi sunmaktadır.⁶⁶ Popüler filmler ergenlere, çoğu riskli davranışları teşvik edebilecek zengin bir cinsel maruziyet sağlar. 1950-2006 yılları arasında gösterime giren filmler üzerinde yapılan bir araştırma, filmlerin %84'ünden fazlasının cinsel içerikli olduğunu ortaya koymuştur⁶⁷ Bu bağlamda Tootsie and Mrs. Doubtfire dizi filminde olduğu üzere ekrana kadın kıyafetini giymiş erkekler çıkartılarak insanlar güldürülmektedir. Yine Tom Hanks gibi sinema dünyasında önemli bir kariyer yapmış ve oscar ödülü almış bir aktör Philadelphia filminde eşcinsel bir rolde karşımıza çıkmaktadır. Hatta Brokeback Mountain filminde sert erkek kovboy imajı dahi biri rodeo kovboyu diğeri çiftçi olan iki âşık arasındaki eşcinsel ilişki üzerinden sorgulanır. Bu verilen örneklerin dışında film endüstrisi tüm dünyada binlerce benzeri filme imza atarak toplum mühendisliği performansını arttırmaktadır.⁶⁸

Son zamanlarda beyaz perdede gösterime giren filmlerde özellikle konumuz açısından çocuklara hitap eden animasyon filmlerde eşcinsel mesajların arttığını görmekteyiz. Animasyon filmlerde bu temaların işlenmesi LGBT+ topluluğunun daha fazla temsil edilmesine ve görünür olmasına yardımcı olduğunu söyleyebiliriz.

Yakın bir tarihte yapılan ankete göre Z kuşağını temsil eden neslin LGBTİ+ olma ihtimali diğer kuşaklara göre oldukça yüksek görülmektedir. Ipsos adındaki küresel bir veri firması dünya çapında 27 ülkede, yasal izin yaşına ulaşmış lakin 74 veya daha küçük yaşta olan 19.000'den fazla bireyle internet araştırması şeklinde anket yaptı. Sonuçlar, 40 yaşın üzerindekiilere göre Z kuşağındaki katılımcıların kendilerini iki kat daha fazla heteroseksüel olmadığını ve dört kat daha fazla nonbinary, trans,

⁶⁵ Hacıbektaşoğlu, *Çizgi Filmlerin Çocuk İzleyici Üzerindeki Etkileri*, 52.

⁶⁶ Bayraktar, *İnterseks-Hermafrodit ve Eşcinsel*, 391.

⁶⁷ O'Hara vd., "Greater Exposure to Sexual Content in Popular Movies", 984.

⁶⁸ Bayraktar, *İnterseks-Hermafrodit ve Eşcinsel*, 391.

akışkan cinsiyetli veya başka bir şey olarak tanımlama olasılıklarının olduğunu gösterdi.⁶⁹

Disney yöneticisi Karey Burke, LGBTQ içeriğin artması için bastırıyor. Çünkü Z kuşağı kendini cinsel olarak Queer (Kuir)⁷⁰ şeklinde tanımlıyor. Şirket çapındaki bir toplantıdan sızdırılan bilgilere göre, yapımlarında daha fazla LGBTQ içeriği olması için baskı yapan Disney yöneticisi, oğlunun kendisine markanın “buna uyması” gerektiğini, çünkü Z kuşağının diğer nesillerden daha “queer” olduğunu söylediğini belirtti. Burke, hedeflenen nesillerin “daha genç” ve “daha açık fikirli” olduğunu ekledi. Burke, kendisini “iki eşcinsel çocuğun annesi” olarak tanımladı. Burke görüşmede, “Aslında iki tuhaf çocuk annesi olarak buradayım” dedi. Bir trans çocuk ve bir panseksüel çocuğun annesi ve aynı zamanda bir lider olarak Burke, LGBTQ olan daha çok karakterlerin yer almasını desteklediğini ve şirketin içeriğinde yalnızca “bir avuç” eşcinsel baş karakter bulunduğunu öğrenmenin dehşete düştüğünü söyledi.⁷¹

Walt Disney Animation Studios tarafından üretilen ve Walt Disney Studios Motion Pictures tarafından dağıtılan *Strange World*, 2022 Amerikan bilgisayar animasyonlu bilim kurgu macera filmidir. *Strange World*’ün prömiyeri 15 Kasım 2022’de Los Angeles’taki El Capitan Tiyatrosu’nda yapıldı ve 23 Kasım’da Amerika Birleşik Devletleri’nde sinemalarda gösterime girdi.

Ancak film, daha gösterime girmeden önce başta ülkemiz olmak üzere Pakistan, Çin, Tanzanya, Endonezya, Uganda, Vietnam, Nijerya, Gana, Nepal, Kenya, Maldivler, Bangladeş’te ve 15’ten fazla orta doğu

⁶⁹ GMag, “Yeni Bir Anket, Z Kuşağının LGBTİ+ Olma Olasılığının Geçmiş Nesillere Göre Çok Daha Yüksek Olduğunu Buldu”, *GMag* (blog), 12 Haziran 2021.

⁷⁰ “Queer” kelimesi farklı zaman ve yerlerde birçok farklı anlama sahip olmuştur. Başlangıçta “tuhaflık” veya “farklılık” anlamında kullanılan kavram günümüzde heteroseksüel normun dışında kalan veya LGBT (Lezbiyen, Gey, Biseksüel ve Trans) “ana akımına” meydan okuyan insanlar için bir şemsiye terim olarak kullanılmaktadır. Aynı zamanda, farklı düşünme veya hareket etme biçimleri yoluyla cinsiyet ve cinsellikle ilgili normlara bir meydan okumanın yolu şeklinde de anlaşılabilir. Teorik olarak “queer” kavramı heteronormativiteye meydan okuyan her şeyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Geniş bilgi için bk: Meg-John Barker - Julia Scheele, *Queer A Graphic History* (UK: Icon Books Ltd, 2016), 20-22; Mary Bernstein - Renate Reimann, “Queer Families and the Politics of Visibility”, *Queer Families, Queer Politics : Challenging Culture and The State*, ed. Mary Bernstein - Renate Reimann (New York: Columbia University Press, 2001), 3-4.

⁷¹ “Disney exec pushes for LGBTQ content because Gen Z is ‘queerer’” (Erişim 08 Eylül 2023).

ve uzak doğu ülkeleri tarafından gösterimi konusunda yayın yasağı getirildi. Yasağın nedenine gelince, filmin konusu her ne kadar Clade ailesinin macerası olsa da filmin baş kısmında ailenin erkek çocuğu olan Ethan Clade'in erkek arkadaşından hoşlanması yani eşcinselliğe vurgu yapılmasıydı.⁷²

Filmin konu olarak ırklar arası bir çifti baba Searcher (Jake Gyllenhaal tarafından seslendirildi) ve anne Meridian (Gabrielle Union tarafından seslendirildi) ve onların eşcinsel oğulları Ethan'ı (eşcinsel komedyen Jaboukie Young-White tarafından seslendirildi) merkeze almaktadır. Strange World'da anlatılan hikâyeye, Searcher'ın Avalonia'nın kurgusal dünyasının güvенеbileceği yeni bir kaynak olan Pando'yu devrim niteliğinde keşfetmesinden 25 yıl sonra geçiyor. Ancak kâşif, bu keşfi babası Jaeger'in (Dennis Quaid) isteklerine karşı geldikten sonra yapar. Searcher ve Jaeger o zamandan beri birbirlerinden uzaklaşmış durumdalar. Bu zarar görmüş baba-oğul ilişkisi, Searcher'ın ihtiyaç duydukları Pando'yu tüketen her şeyi yok etmeye yardım etmek için gezegenin merkezine gitmesi gerektiğinde ön plana çıkar. Searcher bu görevde Jaeger'le karşılaştığında yeniden bir araya gelirler ve birbirlerini oldukları gibi kabul etmeyi öğrenmek zorunda kalırlar. Searcher'ın oğlu Ethan, erkek arkadaşı Diazo'dan hoşlanmakta ve arkadaşı da onu sevmektedir. İlk sahnelerden birinde Ethan'ın, hoşlandığı kişi onunla flört ederken heyecanlandığı görülmektedir. Searcher ortaya çıkar ve oğlu için kanaat adamı olmaya çalışır. İnatçı büyükbabası da dâhil olmak üzere herkes Ethan ile bu genç adamın bir araya gelmesini desteklemektedir.⁷³

Disney filminin 'Strange World' oyuncularını ve yapımcılarını, filmdeki çift ırklı LGBTQ karakteri Ethan hakkındaki düşüncelerini şu ifadelerle dile getirdiler: "Normali normalleştirmenize gerek yok. Nasılsa öyle."⁷⁴ Yine Strange World'ün Los Angeles galasında Searcher'ı seslendiren yıldız Jake Gyllenhaal, Disney'in animasyonlu aile macerasının, gençlerin kendi kimliklerini bulmasıyla ilgili hikâyesinin bir parçası olarak "queer

⁷² Webtekno, "Disney'in Strange World Filmi, LGBTQ+ Nedeniyle Yasaklandı", *Webtekno* (22 Kasım 2022).

⁷³ Allegra Frank, "Why Is Disney Burying Its First Animated Movie With a Gay Lead?", *The Daily Beast* (24 Kasım 2022).

⁷⁴ Michaela Zee, "'Strange World' Cast and Creators on the Disney Film's Biracial, LGBTQ Character: 'You Don't Have to Normalize Normal. It Just Is'", *Variety* (blog), 16 Kasım 2022.

çocuk” karakterini normalleştirdiğini belirtti. Gyllenhaal bu konuda şunları söyledi: “Biz kimiz, neyle karşılaştığımız ve hayatımızda bizi karşılayan şeyler, kimliğimizi ve dünyamızı oluşturan şeylerdir. Bana göre, bu durumda, çok çeşitli ve kapsayıcı bir kadro var. Bu hikâyenin konusu ve fikri eşcinsel bir çocuğa sahip olmak ve bunun normalleştirilmesi, bence çok güzel bir şey. Bunu seviyorum ve bunu başından beri biliyordum. Bu hikâyenin bu kadar ilginç olduğunu düşünmemin sebeplerinden biri de buydu.”⁷⁵

Disney’in bireysel kimliklerin şekillendirilmesinde ve çocukların dünyayı gözlemlediği sosyal anlam alanlarının kontrolünde oynadığı rol, basitçe bir politika biçimi olarak bir kenara bırakılamayacak kadar karmaşıktır. Eğer eğitimciler ve diğer kültür çalışanları çocuk kültürünü önemli bir tartışma ve mücadele alanı olarak dâhil etmek istiyorlarsa, Disney’in animasyon filmlerinin Amerika’nın kültürel manzarasının hayal edilme biçimini nasıl güçlü bir şekilde etkilediğini analiz etmeleri gerekmektedir. Zira çok sayıda etnografik çalışma,⁷⁶ çocukların ilkökula başladıklarında heteroseksüelliğin normatifiğini anladıklarını göstermektedir. Yani, ilkökulda çocuklar heteronormatif bir dünya anlayışına sahiptir. Ergenlik dönemi üzerine yapılan araştırmalar, ebeveynler ve akranların yanı sıra medyanın da cinselliğe ilişkin kültürel anlayışların şekillenmesinde önemli olduğunu göstermektedir.⁷⁷

Medyadaki toplumsal cinsiyet tasvirleri, medyanın çocuklar ve yetişkinler için sosyalleşme sürecindeki önemi nedeniyle endişe kaynağıdır. Zira Çocuklar aynı cinsiyetten karakterleri daha fazla taklit etme eğilimindedir. Bu nedenle medya cinsiyete özgü davranışların modellemesinde önemli bir rol oynamaktadır.⁷⁸Bu araştırmalar, cinsellik konusunda heteronormatif anlayışa sahip çocukların çizgi filmlerin

⁷⁵ “LGBTQ Characters in Disney, Marvel? ‘Strange World,’ ‘Lightyear,’ ‘Andi Mack,’ ‘Thor,’ ‘Loki’”, *Tallahassee Democrat* (Erişim 09 Eylül 2023).

⁷⁶ Etnografik araştırma, insanların çevrelerindeki dünyayı nasıl gördükleri ve etkileşimde buldukları da dâhil olmak üzere yaşam biçimlerini anlamak için doğal ortamlarında sistematik olarak incelenmesini içeren nitel bir araştırma yöntemidir. Bk: “What Is Ethnographic Research?”, *Delve* (02 Ağustos 2022).

⁷⁷ Karın A. Martin - Emily Kazyak, “Hetero-Romantic Love and Heterosexiness in Children’s G-Rated Films”, *Gender and Society* 23/3 (2009), 315-316.

⁷⁸ Thompson - Zerbinos, “Gender Roles in Animated Cartoons: Has the Picture Changed in 20 Years?”, 652.

etkisiyle queer gibi farklı cinsel yaklaşımlara dönüşebileceğini göstermektedir. Tuhaf Dünya’da Ethan ile erkek arkadaşı Diazo arasındaki arkadaşlık ötesi sevgiyi izleyen bir çocuğun bundan etkilenmesi gayet mümkündür. Kaldı ki Ethan’ın babası annesi ve büyük babası dâhil aile büyüklerinin de bu ilişkiyi normal kabul etmeleri ve onaylamaları bunu izleyen çocuklarda da eşcinsel ilişkinin normal olduğuna dair bir düşünceyi neden oluşturmasın? Zaten çizgi filmin yapımcı ve oyuncularının eşcinsel ilişkinin normal olduğuna dair yukarıdaki ifadelerinin arkasında aslında eşcinsel ilişkinin tüm toplumlar için normalleştirme sürecine girmesini sağlayarak bu konuda küresel bir anlayış inşa etme olduğunu söyleyebiliriz.

Walt Disney’in diğer bir eşcinsel mesaj içeren filmi, Pixar Animation Studios tarafından üretilen ve Walt Disney Studios Motion Pictures tarafından 2022’de dağıtılan bilgisayar animasyonlu bilim kurgu aksiyon-macera içerikli *Lightyear* filmidir. Film, “Oyuncak Hikâyesi” film serisinin bir yan ürünüdür ancak onlarla aynı kurgusal evrende geçmez. *Lightyear* filmi, *Oyuncak Hikâyesi* serisindeki kahraman Buzz *Lightyear* karakterine odaklanıyor. Kahraman bu filmde oyuncak değil insandır. Film, komutanı ve ekibiyle birlikte düşman gezegen T’Kani Prime’a mahsur kaldıktan sonra evrenin güvenliğine yönelik bir tehditle karşı karşıya kalırken eve dönmenin bir yolunu bulmaya çalışan bir uzay korucusu olarak görev yapan Buzz *Lightyear*’ı konu alıyor.⁷⁹

Lightyear animasyon filmi Disney’in ilk eşcinsel öpücüğünü içeren çocuk filmidir. Filmde aktris Uzo Aduba tarafından seslendirilen lezbiyen uzay bekçisi karakteri Alisha Hawthorne ve birlikte bir aile kuran Kiko birbirlerini dudaklarından öperek selamlıyorlar. Alisha ile partneri Kiko arasındaki eşcinsel öpüşmenin yer aldığı bu sahne nedeniyle Malezya, BAE, Endonezya, Lübnan, Ürdün, Bahreyn, Mısır, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Filistin, Suriye ve Irak gibi toplam 14 Müslüman ülkede filmin gösterimi yasaklandı.⁸⁰

Eşcinsel öpücük, çocuklarını filmi izlemelerini engellemek için yeterli bir

⁷⁹ “*Lightyear* (film) - Wikipedia” (Erişim 10 Eylül 2023).

⁸⁰ Gina Martinez, “Malaysia: Disney refused to cut gay scenes in ‘*Lightyear*’”, *Mail Online* (17 Haziran 2022).

neden. Ancak Lightyear, cinsiyetle ilgili başka bir soruyu da gündeme getiriyor. Alisha ve karısı sadece öpüşmüyor; bir de çocukları var. Post-modern gerçek kendi kaderini tayin hakkının olduğu bir dünyada kadınların, erkekler olmadan da hamile kalabileceğini, aynı cinsiyetten iki kişinin de bebek sahibi olabileceğini öğretiyor; tıpkı bir erkek ve bir kadının yapabileceği gibi. Yani çocuğu dünyaya getirmek için cinsiyet önemli değil.⁸¹

Daha eski bir araştırma olmasına rağmen McGhee ve Fruch, televizyon izlemenin bir çocuğun erkek ve kadınlarla ilgili beklenen davranışlar ve özellikler hakkında bilgi sahibi olmasında ve bunları anlamasında rol oynayabileceğini öne sürmektedir. Televizyon izlemenin eğlenceden daha fazla etkisi vardır; kendimiz ve başkaları hakkındaki tutum ve algılarımızı etkiler. İzleyicilerin ekranda gördükleri binlerce görüntü, ses ve kelime aracılığıyla kimliklerini ve ilişkilerini etkilemekte, gerçeklik ve fantezi arasındaki çizgileri bulanıklaştırmaktadır.⁸²

Aslında izleyici kitlesi olarak daha çok çocukları hedef alan içerik üreten Walt Disney film şirketinin Yönetim Kurulu Başkanı Karen Burke, şirketin üreteceği filmlerde animasyon karakterlerinin yüzde 50'sinde gay, biseksüel, transseksüel, travesti ve lezbiyen gibi eşcinsel karakterlere yer verileceğini duyurmuştu.⁸³ Şunu unutmayalım ki filmler izleyenlere davranış modelleri sunar ki bunlar bilhassa çocuklar açısından önemli bir taklit vasıtası olan modellerdir.⁸⁴ Zira çocuklar çok büyük taklitçiler olup tanıdıkları veya gördükleri herkes onlar için gizli bir rol modeldir.⁸⁵ Çocukların ruhsal gelişiminde ve sosyal çevreyle ilişkilerinde oldukça ciddi bir fonksiyona sahip olan taklit etme, çizgi filmlerin temel öğretim yöntemiyle örtüşmektedir.⁸⁶

⁸¹ James Cary 22 June 2022 min read, "Disney's First Gay Kiss Is the Least Worrying Part of Lightyear", *Premier Christianity* (Erişim 10 Eylül 2023).

⁸² McKenzie Barber, *Disney's Female Gender Roles: The Change of Modern Culture* (Kanada: Indiana State University, Honors Thesis, 2015), 8.

⁸³ TRHaber, "TRHaber - Disney'in eşcinsel animasyonu gişede çuvalladı: Son 31 yılın en kötüsü...", <https://www.trhaber.com/> (Erişim 01 Eylül 2023).

⁸⁴ Bilal Yorulmaz, *Sinema ve Din Eğitimi* (İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2011), 112; Çizgi filmlerin çocuklar üzerindeki olumsuz etkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bk: Mustafa Doğan Karacoşkun, "Televizyon Yayınlarının Çocuk ve Gençler Üzerindeki Olumsuz Etkileri", *Somuncubaba Dergisi* 67 (2006), 50.

⁸⁵ Mary J. Gander - Harry W. Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, çev. Ali Dönmez vd. (Ankara: İmge Kitabevi, 2004), 104.

⁸⁶ Karacoşkun, "Televizyon Yayınlarının Çocuk ve Gençler Üzerindeki Olumsuz Etkileri", 50.

Değerlendirme

İslâm toplumun temel yapı taşı olarak aile kurumunu merkeze alır ve evliliği teşvik eder. İslam, sağlıklı aile yapısının toplumun istikrarı ve refahı için önemli olduğunu vurgular. Ailenin sağlıklı bir şekilde işlemesi, toplumun istikrarı ve refahı için önemlidir. Bu yüzden ki İslâm, ailenin kuruluş aşamasından itibaren bu kutsal kurumu ayakta tutmak ve devamlılığını sağlam için çocuklar da dâhil aile bireylerinin hak ve sorumluluklarını içeren hukuki düzenlemeler getirmiştir. İslâm'a göre aile, değerler, gelenekler, bilgi ve deneyimleri bir nesilden diğerine aktaran önemli bir köprüdür. Bu nedenle aile, toplumun kültürel mirasının korunmasında ve gelecek nesillere aktarılmasında kritik bir rol oynar. Genel olarak, İslam dininde nesle verilen önem, ailenin temel rolü, eğitim, saygı ve toplumsal dayanışma gibi değerler üzerine inşa edilir. İslam'ın öğretileri, nesiller arası ilişkilerin sağlıklı bir şekilde devam etmesini ve toplumun güçlenmesini amaçlar.

Neslin korunmasında ailenin önemli bir rolü olmakla birlikte bu rolü tehdit eden unsurlar da bulunmaktadır. Bunlardan belki de en ciddiye alınması gerekenin milli ve manevi değerlerimize aykırı içeriğe sahip animasyon çizgi filmler olduğunu söyleyebiliriz. Zira çizgi filmlerin masum görünüşleri altında başrol karakterleri aracılığıyla çocuklara toplumsal cinsiyet kalıplarına aykırı yargıları normal gibi aktarmaya çalıştıkları tespit edilmiştir. Çocukların cinsel kimliklerine aykırı davranışlarla yüzleşmelerinin kaygı verici yanı, onların hâlihazırda gerçek dünyayla çizgi filmlerdeki kurgu dünyası arasındaki farkı ayırt edemeyecek kadar küçük yaşta olmalarıdır. Bu nedenle çizgi filmlerdeki eşcinsel mesajların çocuklar tarafından içselleştirilmesi ve kendi cinsine yakın ilgi duyması göz ardı edilmemesi gereken ciddi bir olasıdır. Elbette bu noktada anne ve babalara önemli sorumluluklar düşmektedir. Bu konuda önemli bir öneri olarak ebeveynler, her ne kadar kulağa masum da gelse dizi film veya animasyon çizgi filmleri çocuklarına izlettirmeden önce filmin konusu ve içeriği hakkında detaylı bilgileri mutlaka edinmeleri zorunludur. Dijital dünyada çocuklarını neyle baş başa bıraktıklarının bilincinde hareket etmeleri, çocuklarının izledikleri ve takip ettikleri içerikleri onlarla birlikte izlemeleri, çocuklarının filmin içeriğiyle ilgili sorularını sabırlı bir şekilde cevaplandırarak gerekli yerlerde açıklama

yapmaları yerinde bir davranış olacaktır. Eğer bir film veya dizideki tema veya mesaj milli ve manevi değerlerimize uymuyorsa, bunu çocuklarınıza açıklayın ve bu konu hakkında onlarla mutlaka konuşun.

Ayrıca öneri olarak yerli çizgi film yapımcılarının toplumumuzun inancını, milli ve manevi değerlerini, örf ve adetlerini merkeze alan, karakterlerin ve repliklerin bunlara uygun olarak yansıtıldığı, çocuklarımızın gelecekte cinsel kimlikleriyle ilgili karmaşa yaşayamayacakları yapımları gösterime koymaları neslin sağlıklı bir cinsel kimlik edinmesinde ve korunmasında önemli bir adım olacaktır.

Kaynakça

- Acar, Hakan. "Avrupa Birliği'ne Üye Ülkelerde ve Türkiye'de Aile Politikaları". 157-164. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2001.
- Adorno, Theodor W. - Bernstein, Jay M. *Kültür Endüstrisi-Kültür Yönetimi*. çev. Nihat Ülner vd. İstanbul: İletişim Yayınları, 6. Basım, 2011.
- Akalın vd., Şükrü Hâluk (ed.). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Basım, 2011.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: DİB Yayınları, 12. Basım, 2008.
- Amman, Mehmet Tayfun. "Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet". *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet I, Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantı*. 13-56, 2012.
- Aydın, Betül. *Çocuk ve Ergen Psikolojisi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010.
- Aydın, Mustafa. "Ailenin Geleceği". 279-286. İstanbul: SEKAM Yayınları, 2016.
- Bandura, Albert. *Social Learning Theory*. USA: Prentice-Hall, 1977.
- Barber, McKenzie. *Disney's Female Gender Roles: The Change of Modern Culture*. Kanada: Indiana State University, Honors Thesis, 2015.
- Barker, Meg-John - Scheele, Julia. *Queer A Graphic History*. UK: Icon Books Ltd, 2016.
- Bayraktar, Zeki. *İnterseks-Hermafrodit ve Eşcinsel*. İstanbul: Motto Yayınları, 2. Basım, 2021.
- Bernstein, Mary - Reimann, Renate. "Queer Families and the Politics of Visibility". *Queer Families, Queer Politics : Challenging Culture and The State*. ed. Mary Bernstein - Renate Reimann. New York: Columbia University Press, 2001.

- Can, Burhaneddin. "Fıtrat Ekseninde Âilenin Yeniden İnşası". 147-166. İstanbul: SEKAM Yayınları, 2016.
- Canatan, Kadir. "Müslüman Toplumlarında Aile Değerleri ve Çocuk". 129-145. İstanbul: SEKAM Yayınları, 2016.
- Castells, Manuel. *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür-Kimliğin Gücü*. çev. Ebru Kılıç. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Cerrahoğlu, İsmail. "İslamda Ailenin Önemi ve Aile Müessesemizdeki Erozyon". *Diyanet İlmî Dergi* 27/2 (1991), 15-24.
- Cesur, Sevim - Peker, Oya. "Televizyon ve Çocuk: Çocukların TV Programlarına İlişkin Tercihleri". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 6/19 (2007), 106-125.
- Çağlayandereli, Mustafa - Erjem, Yaşar. "Televizyon ve Gençlik: Yerli Dizilerin Gençlerin Model Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi". *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 30/1 (2006), 15-30.
- Erul, Bünyamin. "Hz. Peygamber'in Öğretisinde Aile". 32-37. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Frank, Allegra. "Why Is Disney Burying Its First Animated Movie With a Gay Lead?" *The Daily Beast* (24 Kasım 2022). <https://www.thedailybeast.com/obsessed/disneys-strange-world-is-its-first-animated-movie-with-a-gay-lead-why-is-it-being-buried>
- Freud, Sigmund. *Cinsiyet Üzerine*. çev. A. Avni Öneş. İstanbul: Say Yayınları, 2012.
- Freyer, Hans. *Din Sosyolojisi*. çev. Turgut Kalpsüz. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964.
- Gander, Mary J. - Gardiner, Harry W. *Çocuk ve Ergen Gelişimi*. çev. Ali Dönmez vd. Ankara: İmge Kitabevi, 5. Basım, 2004.
- Gazâlî, Hucetü'l-İslâm İmam. *İhyâ'u Ulum'i-Din*. çev. Ahmed Serdaroğlu. 4 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975.
- GMag. "Yeni Bir Anket, Z Kuşağının LGBTİ+ Olma Olasılığının Geçmiş Nesillere Göre Çok Daha Yüksek Olduğunu Buldu". *GMag* (blog), 12 Haziran 2021. <https://gmgag.com.tr/yeni-bir-anket-z-kusaginin-lgbti-olma-olasiliginin-gecmis-nesillere-gore-cok-daha-yukse-oludugunu-buldu/>
- Güler, Deniz. "Çocuk, Televizyon ve Çizgi Film". *Kurgu, Açık Öğretim Fakültesi, İletişim Bilimleri Dergisi* 5 (1989), 144-158.
- Hacıbektaşoğlu, Elçin Selin. *Kültürel Çalışmalar ve Çizgi Filmlerin Çocuk İzleyici Üzerindeki Etkileri Araştırmaları*. İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Hafızoğlu, Ayşegül. *İnsan Allah İlişkisinin Duygusal Boyutu*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2020.

- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki. 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1432.
- İçağasıoğlu Çoban, Arzu. "Yalnız Yaşayan Yaşlılara İlişkin Aile Politikaları". *Aile ve Toplum Dergisi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları 2/9 (2005).
- Jung, Carl Gustav. *Analitik Psikoloji Sözlüğü*. çev. Nur Nirven. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016.
- Karacoşkun, Mustafa Doğan. "Televizyon Yayınlarının Çocuk ve Gençler Üzerindeki Olumsuz Etkileri". *Somuncubaba Dergisi* 67 (2006), 50-52.
- Kazıcı, Ziya. *H. Muhammed (S.A.S.)'in Eşleri ve Aile Hayatı*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1991.
- Kıranathoğlu, Mustafa. *Sâmî Dinlerde Cinsellik*. Kayseri: Tez-Mer Kitap Kırtasiye, 2016.
- Kırca, Celal. "Kur'an'a Göre Ailenin Psikolojik Temelleri". *Kur'an'da Aile*. ed. Hüseyin Yaşar. 169-185. İzmir: DEÜ İlahiyat Fakültesi Dekanlığı ve Soma Belediyesi, 2012.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akınhay - Derya Kömürçü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Martin, Karın A. - Kazyak, Emily. "Hetero-Romantic Love and Heterosexiness in Children's G-Rated Films". *Gender and Society* 23/3 (2009), 315-336.
- Martinez, Gina. "Malaysia: Disney refused to cut gay scenes in 'Lightyear'". *Mail Online*. 17 Haziran 2022. Erişim 07 Eylül 2023. <https://www.dailymail.co.uk/news/article-10926787/Malaysia-Disney-refused-cut-gay-scenes-Lightyear.html>
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-. *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*. thk. Mecdi Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Murdock, George Peter. *Social Structure*. USA: The Macmillan Company, 3. Basım, 1965.
- O'Hara vd., Ross E. "Greater Exposure to Sexual Content in Popular Movies Predicts Earlier Sexual Debut and Increased Sexual Risk Taking". *Psychological Science* 23/9 (2012), 984-993.
- Port, Zeynep. *Kur'an'da Aile Modelleri Bağlamında Aile Değerleri ve Eğitimi*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Read, James Cary 22 June 2022 min. "Disney's First Gay Kiss Is the Least Worrying Part of Lightyear". *Premier Christianity*. Erişim 10 Eylül 2023.

- <https://www.premierchristianity.com/reviews/disneys-first-gay-kiss-is-the-least-worrying-part-of-lightyear/13298.article>
- Şentürk, Ünal. "Aile Kurumuna Yönelik Güncel Riskler". *Aile Toplum ve Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*, TC. Başbakanlık aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü 10/4 (2008), 7-31.
- Tarhan, Nevzat. *Evlilik Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 7. Basım, 2010.
- Thompson, Teresa L. - Zerbinos, Eugenia. "Gender Roles in Animated Cartoons: Has the Picture Changed in 20 Years?" *Sex Roles* 32 (1995), 651-673.
- TRHaber. "TRHaber - Disney'in eşcinsel animasyonu gişede çuvalladı: Son 31 yılın en kötüsü..." <https://www.trhaber.com/>. Erişim 01 Eylül 2023. <https://www.trhaber.com/kultur-sanat/disney-in-escinsel-animasyonu-gisede-cuvalladi-son-31-yilin-h77589.html>
- Turgut, Mustafa (ed.). *Türkiye'de Aile Değerleri Araştırması*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010.
- Vatandaş, Celalettin. "Sekam Araştırması Bağlamında Türkiye'de Aile Yapısı ve Problemleri". 49-101. İstanbul: Sekam Yayınları, 2016.
- Webtekno. "Disney'in Strange World Filmi, LGBTQ+ Nedeniyle Yasaklandı". *Webtekno*. 22 Kasım 2022. Erişim 01 Eylül 2023. <https://www.webtekno.com/disney-animasyon-strange-world-lgbtq-yasaklandi-h129963.html>
- Yaman, Ahmet. *İslâm Aile Hukuku*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1999.
- Yaran, Cafer Sadık. "İslam Düşüncesinde Ailenin Felsefi ve Etik Temelleri". 104-123. Ankara: TDV Yayınları, ts.
- Yayan, Gonca - Gümüşsoy, Rüveyda. "Çizgi Filmlerdeki İmgelerin Çocuk Eğitimi Üzerine Etkisi". *Kesit Akademi Dergisi* 4 (2016), 344-358.
- Yorulmaz, Bilal. *Sinema ve Din Eğitimi*. İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2011.
- Zee, Michaela. "'Strange World' Cast and Creators on the Disney Film's Biracial, LGBTQ Character: 'You Don't Have to Normalize Normal. It Just Is'". *Variety* (blog), 16 Kasım 2022. <https://variety.com/2022/film/news/strange-world-gay-biracial-character-jaboukie-young-white-1235432785/>
- Zuckerman, Diana M. - Zuckerman, Barry S. "Television's Impact on Children". *Pediatrics*, 233-240.
- "Animated | English meaning - Cambridge Dictionary". Erişim 22 Ağustos 2023. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/animated>
- "Disney exec pushes for LGBTQ content because Gen Z is 'queerer'". Erişim 08 Eylül 2023. <https://nypost.com/2022/04/08/disney-exec-pushes-for-lgbtq-content-because-gen-z-is-queerer/>
- Tallahassee Democrat. "LGBTQ Characters in Disney, Marvel? 'Strange World,'

'Lightyear,' 'Andi Mack,' 'Thor,' 'Loki'". Erişim 09 Eylül 2023. <https://www.tallahassee.com/story/entertainment/2023/05/15/gay-characters-lesbian-same-sex-couples-disney-marvel-movies-shows/70216709007/>

"Lightyear (film) - Wikipedia". Erişim 10 Eylül 2023. [https://en.wikipedia.org/wiki/Lightyear_\(film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Lightyear_(film))

Delve. "What Is Ethnographic Research?" 02 Ağustos 2022. Erişim 25 Ağustos 2023. <https://delvetool.com/blog/ethnography>

MODERNİTE, KURUMSALLAŞMA VE SOSYAL MEDYA KISKACINDA AİLE

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim SAĞLAM*

Giriş

Aile, insanlıkla doğan ve onun geleceğinin teminatı olan en önemli yapıdır. Özünde anne, baba ve çocuklardan oluşan aile, yapısal özellikleri, meşruiyeti, işlevi, rol dağılımı, iletişim, eğitim ve sağlık gibi çeşitli yönlerden araştırmalara konu olmuştur.

Modern zamanlarda ailenin yapısı, gerekliliği ve işlevselliğine dair görüş ve anlayış farklılıkları bulunmaktadır. Günümüzde bireylerin eğitim, sosyal, kültürel vb. sebeplerden dolayı evlilikleri öteledikleri, eş ve ebeveyn olma sorumluluğunu yüklenmekten çekindikleri görülmektedir. Bunun yanında modern dünyada evlilik dışı beraberliğe, eşcinsel evliliklere, taşıyıcı anneliğe, kurtaja, irade hürriyeti bağlamında cinsel dürtülerin özgülleştirilmesine meşru zemin aranmaktadır.¹ Bu durum ailede anne, baba ve çocuk rollerinin sorgulanmasına, hayatı cinselliğe indirgemeye, sadakat, mahremiyet, merhamet ve sevgi gibi dinî ve ahlâkî

* Dr. Öğretim Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, ibrahim.saglam@ahievran.edu.tr, orcid.org/0000-0002-8706-7181

¹ Ünal Şentürk, "Aile Kurumuna Yönelik Güncel Riskler", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 14/14 (Eylül 2008), 8.

değerlerin kaybına, vasıta değerlerini gaye değerler haline dönüştürülmesine yol açmaktadır. Yine çocuk sahibi olmanın bir gereklilik mi tercih mi olduğu, çocuk büyütmenin kişiyi geliştirdiği mi yoksa özgürlüklerini engellediği konusunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır.²

Modern dönemlerde aile bireylerinin işgücüne katılımı sonrası, çocuk ve yaşlıların zorunlu veya gönüllü olarak sosyal kurumlara bırakıldığı gözlenmektedir. Bu durum bireyleri üstlenmesi gereken sorumlulukları başka kurumlara devretmesi anlamına gelmektedir. Halbuki merhamet, sevgi ve diğerkâmlık duygusu, sorumluluk ile gelişir. Aile bireyleri arasındaki olumlu duyguların gelişmesini sağlamak ile sorumluluklardan feragat etme arasında orta bir yolun üretilmesi elzemdir. Diğer yandan dinî, sosyal ve siyasî örgütler ürettikleri programlarla aileye yönelik rehberlik ve danışmanlık hizmeti sunmaktadırlar. Kurumların girişimlerine rağmen evlilik tercihi ve ailede yaşanan sorunların çözümünde profesyonellikten uzak ya geleneksel yöntemlere ya da denetimin ve kayıt altına alınmanın nerdeyse imkânsız olduğu dijital platformlardaki evlendirme sitelerine baş vurduğu görülmektedir. Bu durum resmi kurumların/organizasyonların toplum nezdinde yeteri kadar tanınmadığını ya da kurumların etkinliğinin henüz güçlü olmadığını akla getirmektedir.

Hız. Peygamber'in aileye yönelik söz ve uygulamaları Müslümanlar için en büyük referans kaynağı olmuştur. Allah Resûlü'nün (s.a.s.) ailenin manevî inşasına dair getirdiği modelin çağları aşan bir yönü bulunmaktadır. Araştırmada; ailenin merhamet, sevgi, diğerkâmlık üzerine inşa edildiğine dair hadisler, modern dünyada mutlu aile kurmaya engel olan güncel sorunlar bağlamında ele alınacak ve tümevarım metodu kullanılarak sosyo-kültürel açıdan analiz edilecektir.

Çalışmada modernite, kurumsallaşma ve medyanın ailenin yapısına ve işlevine zarar verdiği sorunsalından hareketle İslam dininin aile konusunda sunduğu evrensel çözümler doğrultusunda bir sonuca ulaşılması hedeflenmektedir. Araştırmanın; aile konusunda yapılan

² Baş, Elif. *Modernleşme Sürecinde Evliliğin Kuşaklararası Dönüşümü: İzmir Örneği* (İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019) 56-61; Şentürk, "Aile Kurumuna Yönelik Güncel Riskler", 20-22.

çalışmalara, dini rehberlik sahasında hizmet sunan kurumlara katkı sağlaması ümit edilmektedir.

1. Günümüzde Aile

1.1. Modernite ve Aile

Modernite on yedinci yüzyıl sonrası Batı Avrupa'da; sosyal, siyasi, ekonomik, ve kültürel yönleri ile geleneksel toplum anlayışından ayrılan ve zamanla *değişen*, aklın, sekülerleşmenin ve bireyselleşmenin hakim olduğu, dinî ve ahlâkî değerlerin göz ardı edildiği, aydınlanma sonrası önce endüstrileşme arkasından kentleşme ile *gelişen* yenilikçi, entelektüel, rekabetçi, demokratik, hümanist vb. bir toplum yapısına *dönüşen* yeni dünya düzeni şeklinde tanımlanmıştır.³ İkinci dünya savaşı sonrası Batı toplumu tarafından, diğer toplumları modernleştirmek üzere *modernleşme kuramı* oluşturmuştur.⁴ Modernite bir proje iken, modernleşme ise Batı dışı toplumların modernleşmesi için ortay konan yapısal değişim sürecidir. Fakat bu süreç geleneksel toplumlarda sosyal bir travmaya sebep olmuştur.⁵

Modernleşme sonrası geleneksel aile; endüstri ekonomisine göre şekillenmiş, aydınlanma düşüncesi ise dinî ve kutsal değerler ile akıl ve bilim arasına mesafe koymaya götürmüştür.⁶ Değişim ailenin yapısı yanında değer boyutuna da sirayet etmiş, özellikle kadının iş hayatına katılımı ve erkek ile eşitlenmesi sonrası, baba erkil aile sona ermiş, ailede rol dağılımı, evlilik stratejileri kademeli bir şekilde değişmiştir.⁷ Son yıllarda modernleşmenin tesiri ile geleneksel Türk ailesinde ciddi değişimler yaşanmaktadır.⁸ Yapılan araştırmalarda; şehir hayatının ve

³ Mehmet Küçük, *Modernite Versus Postmodernite* (Ankara, Vadi Yayınları, 1994), 89; Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 28, 49.

⁴ İsmet Koç, "Türkiye'de Aile Yapısının Değişimi: 1968-2011", *Türkiye Aile Yapısı Araştırması: Tespitler, Öneriler*, ed. Mustafa Turgut, Semiha Feyzioğlu (İstanbul: Araştırma ve Sosyal Politika Serisi, 2014), 48, 49.

⁵ Fatma. Beğlü Dikeçligil, "Aileye Dair Kabullerin Ezber Bozumu", *Aile Sosyolojisi Yazıları*, ed. Mustafa Aydın (İstanbul: Açılımkitap, 2014), 18.

⁶ Nihat Nirun, *Sistemik ve Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1994), 19-23, 34, 35, 142-145.

⁷ Ergün Yıldırım, "Toplumsal Değişim Sürecinde Aile", *Aile Sosyolojisi*, ed. Kadir Canatan, Ergün Yıldırım (İstanbul: Açılım Kitap, 2011), 122-126; Nirun, *Sistemik ve Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür*, 34, 37.

⁸ İsmet Koç, "Türkiye'de Aile Yapısının Değişimi Sürecinde Tek Ebeveynli Ailelerin Oluşumu",

eğitim süreçlerinin evlenmeyi zorlaştırdığı, doğurganlık seviyesinin azaldığı, aşkın evlilik için önemli bir beklenti ve koşula dönüştüğü, çekirdek ve dağılmış ailelerin oranının arttığı görülmektedir.⁹ Bu dönüşüme rağmen evlilik konusunda ülkemizde hala geleneksel ve dinî değerlerin önemini koruduğu gözlenmektedir.¹⁰

1.2. Küreselleşme, Sosyal Medya ve Aile

Medya araçları moderniteyi, *dünyanın her tarafındaki insanlar tarafından paylaşılan hayati bir deneyim tarzı* haline getirmiştir.¹¹ Modernleşme, mahremiyet kimliğini dönüştürmüş, ailenin ev, sokak avlu ile çevrili alanlarını ortadan kaldırmış ve aileye kamusal bir hüviyet kazandırmıştır.

Belli bir örf, adet ve geleneğe sahip aileler, sinema ve televizyonun yaygınlaşması ile inanç, değer ve geleneklerini sorgulamaya ve yeni inançlar benimsemeye başlamışlardır. Nitekim kitle iletişim araçlarında kurgulanan ideal aile tipi, modern dönemle uyumlu olarak çekirdek aileye dönüşmüştür. Geleneksel aile yapısında kadın için en önemli olgu 'anne' iken modern dönemde kitle iletişim vasıtalarının da etkisiyle yerini anne ve eş rollerinde önce "birey" olgusuna bırakmıştır.¹² Geleneksel evlilik ve aile yapısı; vizyona giren dizi ve sinema filmlerindeki çekici bir o kadar da sadakatsiz, sorumsuz, bencil, sömüren ana karakterler eliyle büyük yara almaktadır.¹³ Medyada; aile içi şiddet, boşanma, ihanet vb. konular kişiler üzerinden servis edilmeye başlanması, evlilik programlarının medyatik şova dönüşmesi, cinsel tercihlerin özgürlük gibi sunulması aile kurumunun değersizleştirilmesine yol açmıştır.¹⁴ Bu

46, 48.

⁹ İsmet Koç, "Türkiye'de Aile Yapısının Değişimi: 1968-2011", 24, 25.

¹⁰ Fatma Umut Beşpınar, "Türkiye'de Evlilik", *Türkiye Aile Yapısı Araştırması: Tespitler, Öneriler*, ed. Mustafa Turgut, Semiha Feyzioğlu (İstanbul: Araştırma ve Sosyal Politika Serisi, 2014), 167; İsmet Koç-Melike Saraç, "Türkiye'de İlk Evlilik Yaşının ve Evliliğe İlişkin Pratiklerin Değişimi ve Boşanma İle İlişkisi (2006-2016)", *Türkiye Aile Yapısı İleri İstatistik Analizi, 2018* (Ankara: Araştırma ve Politika Serisi 65, 2019), 89, 90, 125, 126; Aile Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASP), "Türkiye Aile Yapısı Araştırması, 2021" <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Aile-Yapisi-Arastirmasi-2021-45813> (Erişim 27.07.2023).

¹¹ Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, 27.

¹² Hacer Filiz, *Medya Okuryazarlığı ve Aile Değerleri Bağlamında Televizyonun Türk Aile Yapısına Etkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 73-80.

¹³ Şentürk, "Aile Kurumuna Yönelik Güncel Riskler", 27.

¹⁴ Yıldırım, "Toplumsal Değişim sürecinde Aile", 124.

durum özellikle genç kuşakları olumsuz etkilemektedir.¹⁵ Diğer yandan sosyal medyanın kontrolünün bir ölçüye kadar sınırlandırılmaz olması istenmeyen riskleri beraberinde getirmiştir. Sosyal medya ve internetin bilinçli kullanılmaması kaynaklı; bağımlılık, şiddet, dezenformasyon, ihanet, aldatma, özel hayatın gizliğinin ihlali gibi bireyin beden ve ruh sağlığını bozan, ailelerin parçalanmasına yol açan ve toplumsal birlik ve beraberliğe zarar veren sorunlar yaşanmaktadır.

Son zamanlarda görücü usulü veya büyüklere danışılarak yapılan eş tercihinin yanında; sanal dünyada başlayıp nikahlı veya nikahsız birlik-telik ile sonuçlanan eş/sevgili arayışlarının yaygınlaştığı görülmektedir.¹⁶ Bugün gerçekten dijital medya ve sosyal paylaşım siteleri; evlilik, evlilik tercihi ve evlilik sorunları konusunda söz sahibi olan önemli bir güç hatta bir kurum haline geldiği söylenebilir. Sosyal medyanın özgür ve kontrolsüz yapısı ise bir süre sonra kişilerde rasyonel olmayan daha çok duygusal ve süflî tercihler yapmaya götürmektedir. Maalesef ah-lak ve değerlerde yaşanan bu erozyon aileyi de tehdit eder duruma gelmektedir.

1.3. Kurumsallaşma ve Aile

Modernleşme sonrası ailenin bakım, sosyalleşme, toplumsal tahayyüle zenginlik katma vb. *işlevleri* artan iş bölümü ile birlikte başka kurumlara devredilmeye başlanmıştır.¹⁷ Savaş, afet, göç, boşanma, istismar gibi bir kısmı tabii ve zorunlu; özgürlüğe, kariyere, kendine daha fazla zaman ayırmaya engel olma gibi keyfî ve iradî gerekçelerle aileye yüklenen terbiye, bakım, sosyalleşme gibi sorumluluklar; çocuk yetiştirme yurdu, kadın sığınma evi, yaşlı bakım merkezi gibi kurum ve kuruluşlara devredilmiştir. Modernite; insana tanıdığı sınırsız özgürlük alanı, profesyonelleşme ve uzmanlaşmayı öngören bakış açısı ile bireyin

¹⁵ Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması 2010), <https://ekutuphane.aile.gov.tr/media/grlnw1ay/t%C3%BCrkiye-de-aile-de%C4%9Fferleri-ara%C5%9Ft%C4%B1rmas%C4%B1.pdf> (Erişim 27.07.2023), 311

¹⁶ Uğur Çağlak, *Evlilik Sürecinde Sanal Çöpçatanlık Kurumları Üzerine Bir Araştırma: Instagram ve Facebook Örneği* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 84-90.

¹⁷ Necdet Subaşı, “Toplumsal Değişme, Aile ve Yeni Risk Alanları”, *Aile Sosyolojisi Yazıları*, ed. Mustafa Aydın (İstanbul: Açılımkitap, 2014), 106.

daha konforlu yaşaması için ailenin uhdesindeki bazı sorumlulukların kurumlara devredilmesini savunmaktadır. Zamanla bu anlayış, merhamet, sevgi, paylaşma gibi duyguların kurumsallaşmasına yol açması muhtemeldir.¹⁸

Araştırmalarda ülkemizde boşanma hızındaki artış sonucu oluşan tek ebeveynli ve dağılmış ailelerin sorunlarını çözmek üzere izleme ve rehberlik ihtiyacı duyulduğu vurgulanmaktadır.¹⁹ Yapılan araştırmalarda eşler arasında sorun yaşandığında uzman veya kurumsal destek almayı düşünenlerin % 3 gibi çok küçük bir oran olduğu görülmektedir. Çalışmalar evlilik sorunlarının çözümünde kurumsal uzman desteği alınmasının sonuç açısından daha olumlu olduğunu ortaya koymaktadır.²⁰

Aile konusunda Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Aile ve Dini Rehberlik Büroları faaliyetler yürütmektedir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın yayınladığı raporlarda bürolara istihdam edilen vaiz ve vaizlerin yeteri kadar aile danışmanlığı formasyonuna sahip olmadıkları ifade edilmektedir.²¹ Son dönemdeki girişimlere rağmen üniversitelerde lisans/yüksek lisans seviyesinde manevî danışmanlık veya aile danışmanlığı bölümlerinin açılması bu bölüm mezunlarının kuruma istihdam talepleri konusunda bir ilerleme sağlanamamıştır.

2. Hz. Peygamber ve Aile Değerleri

Kur'an hayatın merkezine insanı yerleştirmiş, onurlu bir hayat sürmesi için varlık, bilgi ve değer anlayışları ortaya koymuştur. Değişimin doğasında var olan sosyal hayat, içinde barındırdığı değişmez ve evrensel değerlerle beraber akıp gitmektedir. Değer üreten ve değer veren İslam, insanların kendi elleri ile üretip kendilerini zincirledikleri kalıplardan kurtarmış, koyduğu dinî ve ahlâkî değerler ile insanlığa yaşanabilir bir hayatın esaslarını göstermiştir. İnsanlık kadar köklü

¹⁸ Oğuzhan Tan, "Öğrenilmiş Merhametsizlik", *Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi* (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 27-42.

¹⁹ İsmet Koç, "Türkiye'de Aile Yapısının Değişimi: 1968-2011", 48

²⁰ Mehmet Fatih Aysan, "Nesiller Arası Transferin Değişimi ve Mutluluğa Etkisi", *Türkiye Aile Yapısı İleri İstatistik Analizi, 2018* (Ankara: Araştırma ve Politika Serisi 65, 2019), 328.

²¹ *Türkiye Aile Yapısı İleri İstatistik Analizi 2018* (Ankara: Araştırma ve Politika Serisi 65, 2019), Giriş Bölümü, 5.

olan aile kurumunu temelinde derişen yapılar ile her zaman sabit kalan ve aile kurumunun devamını sağlayan değerler bulunmaktadır. Aile hayatımız, Hz. Peygamber'in hayatı ile karşılaştırıldığında çok sayıda değişken yapıyla karşılaşmamız mümkündür. Zira Arap toplumunun kültürel kodları ile diğer toplumlarınkiler farklıdır.²²

Kur'an'ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in sünnetinde ailenin adalet, sevgi, merhamet, sadakat, sorumluluk/saygı, haya değişmez değerler üzerine bina edildiği görülmektedir. İslam'ın koyduğu değer sistemi sürekli ve her an geçerli, ahlâkî erdemleri kapsayacak geniş bir içeriğe sahiptir. Günümüzde; adalet, sevgi, merhamet, sadakat ve haya gibi kavramların geçici, anlık ve tüketilen bir duygu ve düşünceye indirildiği görülmektedir.

2.1. Adalet

Adâlet, âyet ve hadislerde genellikle "düzen, denge, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvaya yönelme, tarafsızlık" gibi anlamlarda kullanılmıştır.²³ Kur'an'a göre adâletin ölçüsü hakkaniyettir.²⁴ Yaratan, kainatta eşsiz bir denge kurmuş ve insanlardan bu dengeyi korumalarını istemiştir.²⁵ Fıtratında dünya sevgisi yerleştiren insanın,²⁶ dünya imtihanında başarısı, dünya hayatının icapları ile ahiret mutluluğunu dengeleyen bir itidal çizgisinde kalması ile mümkündür.²⁷

Hz. Peygamber'in sünneti dengeyi esas almıştır.²⁸ O, gücü yeten kimselerin evlenmesini istemiş²⁹ bekar kalmayı tercih edenlerin sünnetine

²² Huriye Martı, "Aileyi Ayakta Tutan Değerler", *Peygamberimiz ve Aile*, ed. Hale Şahin, Rukiye Erdoğdu Emin, (Ankara: DİB Yayınları, 2019), 62.

²³ et-Tîn 95/4, eş-Şems 91/7; el-İsrâ 17/29; el-Furkân 25/63, 67, 68; el-Feth 48/29; Ebû Dâvûd, "Buyû'" 83; Müslim, "İmâre", 43; Buhârî, "Ezân", 36.

²⁴ el-A'râf 7/159, 181.

²⁵ er-Rahmân, 55/5-9; el-Mâide 5/8.

²⁶ Âi-i İmrân 3/14.

²⁷ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2007), 5/376.

²⁸ Mahmut Kavaklıoğlu, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Orta Yol* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2004), 332.

²⁹ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şahîh*, tah. Sâlih b. Abdulaziz (Riyad: Dâru's-Selâm, 2000), "Nikâh", 2, 3; "Savm", 10; Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şahîh*, tah. Sâlih b. Abdulaziz (Riyad: Dâru's-Selâm, 2000), "Nikâh", 1, 3; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as, *es-Sünen*, tah. Sâlih b. Abdulaziz (Riyad: Dâru's-Selâm, 2000) "Nikâh", 1.

muhalefet ettiğini bildirmiştir.³⁰ Hz. Peygamber eş seçiminde; kişinin özgürce kararını almasına,³¹ tarafların birbirini görmesine,³² istişareye önem vermiştir.³³ Allah Resûlü hem erkeğin³⁴ hem de kadının³⁵ seçtiği eşte, ahlaklı olması ve dindarlık vasfını aramalarını tavsiye ederek dengeden yana tavrını ortaya koymuş, ahlaklı, güvenilir, örnek davranışlar sergileyen kimselerle hayatın paylaşmasını istemiştir.³⁶

Kadın ve erkek aynı öze sahip olmak bakımından insanlıkta,³⁷ Allah'a karşı kullukta birbirlerine eşit,³⁸ fakat fiziksel ve duygusal özellikleri, kabiliyet ve rolleri açısından farklıdırlar. Aile; farklılıklarına rağmen erkek ve kadının dengeli bir ilişkiyi, hakları ve kabiliyetleri ile orantılı iş bölümünü ve hakları ile orantılı sorumlulukları gerekli kılar.³⁹ "Onlar (hanımlarınız) size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz"⁴⁰ ayeti, birbirini örten ve süsleyen, biri diğeri ile huzura eren dengeli bir ilişkiyi;⁴¹ "Erkeklerin kadınlar üzerinde hakları gibi, kadınların da erkekler üzerinde hakları vardır"⁴² ayeti, ailede eşlerin makul ve meşru ölçüde karşılıklı hakları olduklarını haber verir. Kur'an'da "Allah'ın insanların bir kısmını diğerlerinden üstün kılmasına bağlı olarak ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler, kadınlar üzerine kayyum kılınmıştır"⁴³ ayeti, iki cins birbirinden farklı kabiliyetler bahşedildiğini, erkelerin kadınlar üzerine gözetip kollayan ve ihtiyaçlarını gideren kimseler kılındığını ifade eder.⁴⁴

³⁰ Buhârî, "Nikâh", 8; Müslim, "Nikâh", 5; Ebû Dâvûd "Tatavvu", 27.

³¹ Buhârî, "Nikâh", 42, 43; Müslim, "Nikâh", 65, 66; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 22, 23.

³² Müslim, "Nikâh", 74, 75; Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-Şâhih*, tah. Sâlih b. Abdulaziz (Riyad: Dâru's-Selâm, 2000), "Nikâh", 5.

³³ Müslim, "Nikâh", 74, 75; Tirmizî, "Nikâh", 13; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 3.

³⁴ Buhârî, "Nikâh", 15; Müslim "Radâ", 64; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 1 (H. No: 2046); Hadisin başka varyantlarında dindarlık ibaresi *ahlâklî olmak* ibaresi ile kullanılmıştır. Bk. Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Şu'abü'l-İmân* (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1999), 3/560 (H. No:1715).

³⁵ Tirmizî, "Nikâh", 3.

³⁶ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc fî Şerhi Şâhihi Müslim b. el-Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyau't-türasî'l-Arabiyye, 1392), 10/52.

³⁷ en-Nisâ 4/1.

³⁸ Âli İmran 3/195; el-Hucurât 49/18.

³⁹ Marti, "Aileyi Ayakta Tutan Değerler", 64.

⁴⁰ el-Bakara 2/187.

⁴¹ Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, tah. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2000), 3/491.

⁴² el-Bakara 2/228.

⁴³ en-Nisâ 4/34.

⁴⁴ Marti, "Aileyi Ayakta Tutan Değerler", 64.

Hız. Peygamber, her insanın yetkili olduğu konularda sorumlu tutulacağını; erkeğin ailesinden, kadının da yuvasından ve çocuklarından sorumlu olduğunu haber verir,⁴⁵ bir yandan anneliği yüceltirken⁴⁶ diğer yandan kadınların çalışmasını destekler,⁴⁷ erkeğin, kendisini yetki sahibi görerek eşine baskı uygulamasını normal görmez.⁴⁸ Hız. Peygamber çocukluk dönemine önem vermiş, kız olsun erkek olsun yaşama, kendilerini geliştirme, korunma ve sosyal hayata katılma gibi konularda çocuklar arasında ayrımcılık yapılmamasını,⁴⁹ mal taksiminde hakkaniyetin gözetilmesini,⁵⁰ muamelede dengeli davranılmasını tavsiye eder.⁵¹

Aile birey için; mutlu, ahenkli ve dengeli yaşamın merkezi olarak görülmektedir.⁵² Günümüzde adaletin matematiksel eşitliğe indirgenmesi, ev içinde karı-koca rollerinin kaybolmasına, ben duygusunun biz duygusunun önüne geçmesine, bireysel farklılıkların göz ardı edilmesine, ailede görev ve iş bölümü tanımlarının önemini yitirmesine sebep olmakta, adaleti tüketilen bir değere dönüştürmektedir.

2.2. Sevgi ve Merhamet

Sevgi ve merhamet; aile yuvasının vazgeçilmez iki temel unsurdur. Kur'an: "Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir." buyurmaktadır.⁵³

Evlilik, bir iletişim ve etkileşim sürecidir. İletişim dilleri içinde etkili dil, gönül ve sevgi dilidir. Sevgiyi değerli ve anlamlı kılan, dünyevî amaçlar gütmeksizin saf bir şekilde yaşanmasıdır. Sevginin merkezi yürektir. Toprağa ekilen tohumun kök saldıgı gibi muhabbetinde yürekte

⁴⁵ Buhârî "İtk", 17; "Nikah", 89; "Ahkâm" 1; Müslim, "İmara", 20.

⁴⁶ Buhârî, "Edeb", 2; Müslim, "Birr", 1; Ebû Dâvûd, "Edeb", 129.

⁴⁷ Buhârî, "Libas", 24; İbn Mâce, "Ticarât", 29.

⁴⁸ Nesâî, "Talak", 53.

⁴⁹ İbrahim Sağlam, "Hız. Peygamber'in Çocuk Haklarını Korumaya Yönelik Uygulamaları", *Erken Çocukluk Dönemi Din-Ahlak-Değerler Eğitimi ve Sorunları-2*, ed. Mehmet Bayyigit, Mehmet Özkan vd. (Konya: Palet Yayınları, 2020), 131-143.

⁵⁰ Buhârî, "Şehâdât" 9, "Hibe", 13; Tirmizî, "Ahkâm", 30.

⁵¹ Ebû Dâvûd, "Edeb", 120; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 6/410.

⁵² Şentürk, "Aile Kurumuna Yönelik Güncel Riskler", 8.

⁵³ er-Rûm 30/21.

kök salar. Bu yüzden sevgiyi bedeni hazlarda aramak onu susuz bırakıp kurumasına yol açabileceği gibi sevginin, özü sevmeye dönüşmesi de sevginin merkezi olan kalbin sahte sevgiyle aldatılmasına götürür. Halbuki birey huzurdan daha fazla hoşlandığı için tutkularını/hazlarını dizginleyebilmektedir. Bu yönü ile muhabbeti yeşerten ve ona gerçek rengini veren; ilgidir, sorumluluktur ve paylaşmaktır. Çiçekleri sevdiğini söyleyip sulamayan kimsenin onları sevdiğini söylemesi gerçek değildir. Eğer sevgi karşı tarafta sevgi doğurmuyorsa bu, sevginin, sevgi üretmediği anlamını taşır.⁵⁴

“Sizin en hayırlınız, ailesine karşı en iyi olanınızdır. Ben de ailesine karşı en iyi olanınızım”⁵⁵ buyuran Hz. Peygamber, toplumu dönüştürmek için gösterdiği çabanın benzerini aile içinde kurduğu samimi iletişim ve fedakârlık örnekleri ile de göstererek sevgiyi üreten bir değere dönüştürmüştür. Allah Resûlü, peygamber seçildikten sonra ona ilk inanan, Hz. Hatice olmuş, nübüvvetin ilk yıllarında herkes Hz. Peygamber’e sırt çevirmişken eşi ve çocukları onu hiç yalnız bırakmamışlardır.⁵⁶ Hz. Hatice’nin vefatı sonrasında Allah Resûlü onu hep hayır ile yad etmiştir.⁵⁷ Hz. Aişe’ye iftira atıldığı en zor zamanda bile Allah Resûlü eşi ile iletişimini kesmemiş, sürecin sonunda sevgi kazanmıştır.⁵⁸ Hz. Peygamber mütevazî bir hayat sürmeyi tercih etmiş, hane-i saadetten gelen dünyalık talepleri karşısında, onlardan dünyalık ile kendi nikahı altında kalma arasında seçim yapmalarını istemiş, sonuçta yine sevgi galip gelmiştir.⁵⁹

Hz. Peygamber eşlere değer verme konusunda; kişinin mali gücüne göre kendisinin yiyeceğine ve giyeceğine nasıl dikkat ediyorsa eşinin de yiyeceğine ve giyeceğine öylece dikkat etmesini, eşini değersiz hissettirecek söz ve eylemlerden kaçınmasını ve onu yalnız bırakmamasını tavsiye etmiştir.⁶⁰ Kadın ile erkek arasındaki bireysel farklılıkları dikkate

⁵⁴ Erich Fromm, *Erdem ve Mutluluk*, çev. Ayda Yörükân (Ankara: İş Bankası Yayınları,1999), 119-131.

⁵⁵ Tirmizî, “Menâkîb”, 63.

⁵⁶ Ahmed b. Muhammed Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*. tah. Muhammed Saîd Besyûnî, (Beirut: y.y., 1405/1985), 6/118.

⁵⁷ Buhârî, “Nikâh”, 108.

⁵⁸ Buhârî, “Şehâdât”, 15

⁵⁹ el-Ahzâb 28-29; Buhârî, “Nikâh”, 84; “Talak”, 4.

⁶⁰ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 40.

alan Hz. Peygamber, kadınların hassas yapılı oluşunu haber vermiş, onlara karşı yumuşak ve güzel muamele etmeyi tavsiye etmiştir.⁶¹ Kendisi de eşleri ile sohbet etmiş,⁶² istişare yapmış,⁶³ sorunlarını dinleyip teselli etmiş,⁶⁴ olumsuz duygularını açığa vurmalarını hoş görmüş⁶⁵ ve onlarla hoş vakit geçirmiştir.⁶⁶ Hz. Peygamber, üreten sevgi anlayışında insan israfı yoktur. Hz. Peygamber : Bir mümin, hanımına buğuz etmesin. Onun bir huyunu beğenmezse başka bir huyunu beğenir.”⁶⁷ diyerek insanların farklı huy ve kabiliyetlerde yaratıldığını ve farklılıklarımızın bizim anlaşmamız için bir zenginlik olduğunu haber vermektedir.

Merhametin özünde acıma ve kendine mahkum etme hissi değil, karşısındakine değer veren, sömürmeyen, yardımseverliğe ve hoşgörüye dayalı bir şefkat duygusu vardır. Kur'an eşler arasındaki ilişkinin sevgi ve merhamet üzerine inşa edildiğini haber vermekte,⁶⁸ evladın anne babasına öf bile dememesini, onları azarlamamasını, gönül alıcı sözler söylemesini ve merhamet kanatları gemesi istemektedir.⁶⁹ Hz. Peygamber de, kendi öz benliğini seven, sert yapılı, insanların üzerine basarak yükselen birisi değildi.⁷⁰ Hz. Aişe: “O, kaba bir insan değildi, çarşı ve pazarda bağırıp çağırılmaz kötülüklerle kötülük ile karşılık vermez, aksine affeder ve hoşgörülü davranırdı” diyerek bu durumu ifade etmektedir.⁷¹ Kadınlarla erkeklerin farklı yapıda yaratıldıklarını, yetişkinlerle çocukların, yaşlılarla gençlerin ruh dünyalarının ayrı olduğunun farkında olan Hz. Peygamber aile ilişkilerinde diğer insanlara olduğu gibi daima hoşgörü, şefkat ve merhameti esas almıştır.

Allah Resûlü, ailede eşler arasında yaşanan merhamet, çocuklar ve yaşlılara da gösterilmesi gerektiğini yaşayarak öğretmiştir. Hz. Peygamber “Küçüğümüze merhamet etmeyen, büyüğümüze saygı göstermeyen

⁶¹ Buhârî, “Nikâh”, 80, 81.

⁶² Buhârî, “Nikâh”, 83; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 38.

⁶³ Buhârî, “Bed’ü'l-vahy”, 3; “Şurût”, 15; “Şehâdât”, 16.

⁶⁴ Buhârî, “Edeb”, 93; Tirmizî, “Menâkîb”, 63 .

⁶⁵ Buhârî, “Edeb”, 40; Müslim: “Salat”: 42; “Cenâiz”: 3; Tirmizî, “Ahkâm”: 23.

⁶⁶ Buhârî, “Nikâh”, 115.

⁶⁷ Müslim, “Radâ”, 61.

⁶⁸ er-Rûm 30/21

⁶⁹ el-İsrâ 17/23, 24.

⁷⁰ Âl-i İmrân 3/159; et-Tevbe 9/128;

⁷¹ Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 69.

bizden değildir”⁷² hadisi tarihe geçmiştir. Nitekim torununu öpüp kucakladığını görünce hayretini gizlemeyen Akra b. Hâbis’e Hz. Peygamber: “Merhamet etmeyene merhamet edilmez!” demiştir.⁷³ Hz. Peygamber eğitimde toleranslı bir öğretmen olmuş, çocuklar hata ettiğinde telâfi etmesi için imkân tanımış,⁷⁴ kimi zaman da elinden tutarak bizzat yapacağı işe yönlendirip işi bitene kadar beklemek suretiyle hata yapmasına engel olmuştur.⁷⁵ Allah Resûlü, şiddeti, zulmü ve zorbalığı hayat tarzı olarak benimseyen cahiliye toplumuna merhameti öğretmiş, hayatı boyunca bir kadına veya bir hizmetçiyi asla el kaldırmamıştır.⁷⁶ Hatta hanımlarına kaba davrananların hayırlılardan olmadığını ifade etmiştir.⁷⁷

Sevginin; tutku ve özü sevmeye, merhametin ise acıma ve muhtaçlık hissine indirgenmesi, sevgi ve merhametin üreten değil tüketen bir hisse dönüşmesine sebep olmuştur. Sevginin azaldığı/bitigi yerde aldatma ve bencillik; merhametin aşındığı yerde ise şiddet ve sömürü davranışları kendisini görünür kılmıştır. Olumsuz örnek teşkil eden aldatma ve şiddet tutumları yeni nesiller tarafından gözlem ve taklit yolu ile öğrenilmekte ileriki yaşlarda da pekişmektedir. Bu durum insanlığın ve ailenin geleceği açısından büyük riskler oluşturmakta daha da önemlisi sevgi ve merhamet duygularının zamanla zayıflamasına hatta hayattan dışlanmasına yol açmaktadır.

2.3. Sadakat

İslam dininin temeli güven, emniyete ve sadakate dayanır. Güvenin yegane kaynağı el-Mü’min olan Allah’tır. Kur’an; göklerin, yerin dağların üstlenmekten çekindiği emaneti insanın üstlendiğini haber vermektedir.⁷⁸

Sadakat; karı-koca ve çocuklar arası ilişkilerde dürüstlük ve samimiyet ilkesine bağlı kalmayı gerektirir. Hz. Peygamber eşlerin namuslarına helal getirecek davranışlardan kaçınmalarını, evlilik hayatının gizlilik-

⁷² Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 15.

⁷³ Buhârî, “Edeb”, 18

⁷⁴ Müslim, “Fedâil”, 54.

⁷⁵ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 135-136.

⁷⁶ Müslim, “Fedâil”, 79; Ebû Dâvûd, “Nikâh” 41-41.

⁷⁷ Ebû Dâvûd, “Nikâh” 43.

⁷⁸ el-Ahzâb 33/72.

lerine riayet ederek gayri meşru ilişkiden uzak durmaları konusunda gerekli ikazları yapmaktadır.⁷⁹ Çocuğun ilk gelişim işareti kendisine öz güven duyması, farklı duygu, düşünce ve kabiliyetlerini kavrayarak “ben” olduğunun ifade edebilmesidir. Bunun içinde aile, şefkat ve güven duygusunun yeni nesillere en iyi aktarıldığı kurumdur.⁸⁰ Hz. Peygamber; çocuklarla ve gençlerle iletişimde onurlandırıcı, güven verici, cesaretlendirici bir davranış tarzı benimsemiştir. Hz. Peygamber çocukları muhatap almış onlara selam vermiş,⁸¹ taleplerini söylemeleri için fırsat vermesi,⁸² dine davet etmesi,⁸³ sırrını paylaşmış⁸⁴ böylece onların gönlünü kazanmış, onurlandırmış ve güven vermiştir.

Sadakat, güvenilir olmayı gerektirir. Güvenilirlik bir bilinç gelişimidir ve kendisine güvenilen ve emaneti üstlenen kişinin ona bu emaneti verenler karşısında eleştirilebilir, denetlenebilir ve şeffaf olmalıdır.⁸⁵ Bu vasıfların olmadığı güven anlayışında zayıfların ve güçsüzlerin her zaman istismar edilmesi söz konusudur. İslamiyet, haksızlığı ve zorbalığı ilke edinen cahiliye zihniyetini⁸⁶ ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Bu konuda Kur’an, önce insanın üstün bir varlık olduğunu,⁸⁷ yer yüzünü imar etmekle sorumlu kıldığını,⁸⁸ emanet bilinci içerisinde hareket etmesini salık vermiştir. Yine Kur’an ailenin kuruluşunda esas olan nikah akdini; “mesuliyeti ağır bir söz” şeklinde tanımlamış,⁸⁹ taraflardan verdikleri sözlere bağlı kalmasını istemiştir.⁹⁰ İslamiyet erkeğin özne, kadın ve çocukların nesne kılınarak istismar edilmesini ve metalaşmasını önlemiştir. Erkeğin otorite ihtiyacı, kadının ve çocuğun her türlü tehlikeden koruma ve kollama çabası ile birleşince, kimi zaman eşini ve çocuğuna sahiplenme güdüsü, eşinin ve çocuğunun sahibi olma

⁷⁹ Müslim, “Hac”, 147; Tirmizî, “Radâ”, 11.

⁸⁰ Nirun, *Sistemantik ve Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür*, 157.

⁸¹ Buhârî, “Edeb”, 81; Müslim, “Selâm”, 14.

⁸² Tirmizî, “Ahkâm”, 21.

⁸³ Buhârî, “Merda”, 11.

⁸⁴ Müslim, “Fedâilu’s-sahâbe”, 68.

⁸⁵ Burhanettin Tatar, “Küresel Risklerin Alacakaranlığında Emanet Bilinci ve Güven Toplumu”, *Hz. Peygamber ve Güven Toplumu* (Ankara: DİB Yayınları, 2017), 81.

⁸⁶ Buhârî, “Libâs”, 31; Müslim, “Talâk”, 34.

⁸⁷ el-İsrâ 17/70.

⁸⁸ el-Bakara 2/30; en-Neml 27/62; Fâtır 35/39.

⁸⁹ en-Nisâ 4/19.

⁹⁰ Buhârî, “Libâs”, 31; Müslim, “Talâk”, 34.

iddiasına dönüşmektedir. Aile içi ilişkilerde anne baba-çocuk üçlüsünün birbirlerine sahip olmalarından değil, ancak birbirlerine emanet olmalarından söz edilebilir.⁹¹

Sadakat, bireyin özgür iradesini, kabiliyetlerini hiçe saymak suretiyle bir otoriteye/güce bağımlı kılmak olmadığı gibi bir kişiyi kendisine bağımlı yapmak da değildir. Bilakis sadakat içinde barındırdığı doğruluk, dürüstlük, samimiyet, denetlenebilirlik ve şeffaflık ilkesi gereği bireyi özgürleştirmekte, güce bağımlı olmaktan kurtarmaktadır. Sadakatin, otoriteye bağlı/bağımlı olmak şeklinde anlaşılması bir yandan kişinin hayatı kendisi için değil başkaları için yaşadığı, bireysel özgürlüklerinden feragat ettiği, kişisel gelişimine ve yeteneklerini sergilemeye müdahale edildiği, istismar edildiği savına yol açmakta bu da tarafları evlenme, eş ve anne-baba olma sorumluluğundan kaçışa götürmektedir. Sadakat adına; çocuk, kadın, engelli ve yaşlı gibi dezavantajlı gurupları da sahiplenme adına istismar etme teşebbüsleri de sadakati bağımlı kılmaya indirgemenin bir başka çeşidi olsa gerektir.

2.4. Haya

İnsan, akıl ve irade gibi vasıfları ile yaratılmışların en saygınıdır.⁹² İslam'ın, insan onurunu merkeze alarak inşa ettiği değer anlayışının özünü haya oluşturmaktadır.⁹³ İnsanı kötülükten uzaklaştırıp iyiliğe yönlendiren haya duygusu, günlük kullanımda daha çok utanmak ve ar kelimesi ile ifade edilmekte, insanın yüzünün kızarması ve başını öne eğmesi şeklinde fitrî olarak bedende tezahürü gözlenmektedir.⁹⁴ Haya toplumun inandığı dinî, ahlâkî ve kültürel değer ilkeleri ile şekillenmektedir. Bütün peygamberler, hayanın ölçülerini ümmetlerine öğretmişler, hayanın evrensel hale gelmesine öncülük etmişlerdir.⁹⁵

Haya, kelimesi ile yakın olan bir diğer kavram mahremiyettir. Mahremiyet, kutsal sayılan kişiye özel özel alanı ifade ederken haya ise

⁹¹ Huriye Martı (ed.), *Diyanet İşleri Başkanlığının Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi Konusunda Görüş ve Yaklaşımları*, (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 35.

⁹² el-İsrâ 17/70; et-Tîn 95/5; Yûnus 10/108; el-Bakara 2/31-33.

⁹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce, *es-Sünen*, tah. Sâlih b. Abdulaziz (Riyad: Dâru's-Selâm, 2000), "Zühhd", 17.

⁹⁴ el-Kasas 28/15.

⁹⁵ Buhârî, "Edeb", 78; Müslim, "İman", 57.

bu alanın Modern hukukta mahremiyet şöyle tanımlanır; “Kişilerin yalnız başına kalabildikleri, istedikleri gibi düşünüp davranabildikleri, başkalarıyla hangi yer, zaman ve koşullarda ne ölçüde ilişki ve iletişim kuracaklarına bizzat kendilerinin karar verebildikleri bir alam ve bu alan üzerinde sahip olunan hak.”⁹⁶ Kadın-erkek ilişkilerinde ve evlilikte mahremiyetin belirleyicisinin büyük oranda din ve toplum ve kültür olduğu söylenebilir. Modernitenin kendisini gelenek ve dine/kutsala karşı konumlandırması sonrası mahrem, “ben” merkezli, hazza dayalı, şeffaf olan ve kişinin rızası ile meşruiyet kazanan ilişkiye indirgenmiştir. Bu yaklaşım, insanın onuruna, aklına, özel hayatına, nesil emniyetine ve fıtratına zarar vermekte insanı hayatı imar eden özne olmaktan çıkartarak bedeni haz ve arzularının nesnesi haline dönüştürmektedir.

İslam; özel/mahrem alanı kutsal/haram olarak görmüş, özel hayatın dokunulmazlığını düzenleyen kurallar getirmiştir. Bu maksatla; mesken ve oda mahremiyetinin sağlanması,⁹⁷ gözlerin harama bakmaktan sakındırılması,⁹⁸ karı-kocanın birbirlerinin sır ve kusurlarını ifşa etmemeleri,⁹⁹ avretlerin örtülmesi,¹⁰⁰ insanların gizli hallerin araştırılmaması¹⁰¹ gibi bazı kurallar getirilmiştir. Bütün bunlarda amaç insanın onurunun korunmasıdır.

Mahrem ilişkinin, bireyin kendi iradesi dahilinde rıza gösterdiği her türlü ilişkiye, iffetsizliğin ise iradesi dışı gerçekleşen müdahale şeklinde anlaşılması, mahrem ilişkiyi iradeye indirgemeye, mahremiyet ve saygınlık duyarlılığının kaybolmasına, nikahsız birlikteliklerin meşru görülmesine, akrabalık ve nesil kavramının önemini yitirmesine sebep olmaktadır. Bireysel özgürlükleri sağlama adına mahremiyet hassasiyetinin tamamen ortadan kaldırılması ise daha büyük bir tehlike olan cinsiyetsizliğin ve eşcinselliğin meşrulaşmasına zemin hazırlamaktadır.

⁹⁶ Mehmet Yüksel, “Mahremiyet Hakkı ve Sosyo-Tarihsel Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 58 / 01 (Ocak 2003), 182.

⁹⁷ en-Nûr 24/27, 28, 58.

⁹⁸ en-Nûr 24/30, 31.

⁹⁹ Müslim, “Nikâh”, 124;

¹⁰⁰ en-Nûr 24/3; el-A'râf 7/ 20-22, 26; Müslim, “Hayız”, 74; Tirmizî, “Edeb”, 22, 40.

¹⁰¹ el-Hucurât 49/12.

Değerlendirme

Aile, modern dönemde varlığını tehdit eden tehlikelere rağmen toplumun vazgeçilmez kurumlarından biri olmaya devam etmektedir. Aile değerlerinin hala güçlü olduğu ülkemiz, geleneksel aile yapısından yavaş yavaş uzaklaşmaktadır. Özellikle küreselleşme ve medya kıskacında kalan aile yapımız, ailenin varlığını tehdit eden risklerle karşı karşıyadır.

Günümüzde dijital medya ve sosyal paylaşım siteleri; evlilik, evlilik tercihi ve evlilik sorunları konusunda söz sahibi olan önemli bir güç hatta bir kurum haline gelmiştir. Sosyal medyanın özgür ve kontrolsüz yapısı, bir süre sonra kişilerde rasyonel olmayan, duygusal ve süflî tercihler yapmaya götürmektedir. Bu noktada mahremiyetlerin korunması, örnek ve model ailelerin yüceltilmesi, aile değerlerinin üreten ve kişiye değer kazandıran bir yapıya getirilmesinde medyaya ve onu denetleyen kurumlara büyük görev düşmektedir.

Ailede tarafların uhdesine bırakılan sevgi, merhamet, haya gibi duyguların; özü sevme, acıma ve iradî tercih gibi anlaşılabilir tüketilen bir değere indirgenmesi sonrası bu duyguların gönüllü ve istekli bir şekilde kurumlara devrinin kuram olarak ortaya konduğu yani sevgi, merhamet ve haya gibi değerlerin kurumsallaşmasının önü açıldığı görülmektedir. Kurumlar ne kadar profesyonel hizmet üretseler de bu değerlerin aileye rağmen nesillere aktarması zor gözükmektedir. Zira sevgi, merhamet, haya, adalet gibi değerler önce aile içinde uygulanma imkânı bulmakta ve terbiye yolu ile aktarılmaktadır. Diğer yandan savaş, doğal afet, boşanma vb. sebeplerle aile birliğinin parçalanması sonrası, aile dramlarını azaltmak için kurumsallaşma önem arz etmektedir. Bireyin hem temel bakım ihtiyacının giderilmesi hem de manevî yönden desteklenmesi için din ve kültürümüzden beslenen köklü kurumlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun için kurumlar arası iş birliği ve uzmanlaşmanın artırılmasına yönelik adımlar atılmalıdır.

Hz. Peygamber; evliktan aile içi iletişime, çocuk terbiyesinden anne baba haklarına kadar birçok konuda model ailenin ilkelerini ortaya koymuştur. Bu model; adalet, sevgi, merhamet, sadakat, haya ve terbiyeye gibi değer üreten ahlâkî erdemler üzerine kurulmuştur. Modernitenin, ahlâkî değerlerin özünde bulunan dengeli olma, paylaşma, ilgi, sorum-

luluk, mahremiyete saygı gibi erdemlerin içini boşaltarak aşındırdığı görülmektedir. Modernitenin getirdiği ben merkezli, özgür, eşitliğe ve rekabete önem veren yapı ahlâkî değerleri önemsiz hale getirerek onu tüketilen bir metaya dönüştürdüğü gözlenmektedir. Dolayısı ile modern dönemlerde adalet eşitliğe, merhamet acımaya, sevgi tutku ve özü sevmeye, sadakat bağlılığa, haya özgür iradî tercihlere indirgendiği ve tüketilen bir değere dönüştüğü anlaşılmaktadır. Halbuki bu erdemler gücünü ve kaynağını insanın tükenen bedeninden/maddi tarafından değil devamlı dinamik olan ruhundan/ kalbinden almaktadır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. tah. Muhammed Saîd Besyûnî. 6 Cilt. Beyrut: y.y., 1985.
- Aile Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASP). "Türkiye Aile Yapısı Araştırması, 2021". Erişim 27.07.2023. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Aile-Yapisi-Arastirmasi-2021-45813>
- Aysan, Mehmet Fatih. "Nesiller Arası Transferin Değişimi ve Mutluluğa Etkisi", *Türkiye Aile Yapısı İleri İstatistik Analizi*, 2018. 314-335. Ankara: Araştırma ve Politika Serisi 65, 2019.
- Baş, Elif. *Modernleşme Sürecinde Evliliğin Kuşaklararası Dönüşümü: İzmir Örneği*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (Türkiye'de Aile Değerleri Araştırması 2010). Erişim 27.03.2023. <https://ekutuphane.aile.gov.tr/media/grlnw1ay/t%C3%BCrkiye-de-aile-de%C4%9Fferleri-ara%C5%9Ft%C4%B1rmas%C4%B1.pdf>
- Berman, Mashall. *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker. İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Basım, 1999.
- Beşpınar, Fatma Umut. "Türkiye'de Evlilik", *Türkiye Aile Yapısı Araştırması: Tespitler, Öneriler*, ed. Mustafa Turgut, Semiha Feyzioğlu. 112-171. İstanbul: Araştırma ve Sosyal Politika Serisi, 2014.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *Şu'abü'l-îmân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-ilmîyye, 1999.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şâhîh*, tah. Sâlih b. Abdulaziz. Riyad: Dâru's-Selâm, 2000.
- Çağlak, Uğur. *Evlilik Sürecinde Sanal Çöpçatanlık Kurumları Üzerine Bir Araştırma: Instagram ve Facebook Örneği*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

- Dikeçligil, Fatma. Beğlü. "Aileye Dair Kabullerin Ezber Bozumu", *Aile Sosyolojisi Yazıları*, ed. Mustafa Aydın. 13-50. İstanbul: Açılımkıtap, 2014.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as. *es-Sünen*, tah. Sâlih b. Abdulaziz. Riyad: Dâru's-Selâm, 2000.
- Filiz, Hacer. *Medya Okuryazarlığı Ve Aile Değerleri Bağlamında Televizyonun Türk Aile Yapısına Etkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Fromm, Erich. *Erdem ve Mutluluk*, çev. Ayda Yörükân. Ankara: İş Bankası Yayınları, 5. Basım, 1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*, tah. Sâlih b. Abdulaziz. Riyad: Dâru's-Selâm, 2000.
- Karaman, Hayreddin vd.. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: DİB Yayınları, 2007.
- Kavaklıoğlu, Mahmut. *Hizmet Peygamber'in Sünnetinde Orta Yol*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2004.
- Koç, İsmet Koç- Saraç, Melike. "Türkiye'de İlk Evlilik Yaşının ve Evliliğe İlişkin Pratiklerin Değişimi ve Boşanma İle İlişkisi (2006-2016)", *Türkiye Aile Yapısı İleri İstatistik Analizi*, 2018. 88-135. Ankara: Araştırma ve Politika Serisi 65.
- Koç, İsmet. "Türkiye'de Aile Yapısının Değişimi: 1968-2011", *Türkiye Aile Yapısı Araştırması: Tespitler, Öneriler*, ed. Mustafa Turgut, Semiha Feyzioğlu. 36-88. İstanbul: Araştırma ve Sosyal Politika Serisi, 2014.
- Küçük, Mehmet. *Modernite Versus Postmodernite*. Ankara, Vadi Yayınları, 1994.
- Martı, Huriye (ed.), *Diyanet İşleri Başkanlığının Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi Konusunda Görüş ve Yaklaşımları*. Ankara: DİB Yayınları, 2015.
- Martı, Huriye. "Aileyi Ayakta Tutan Değerler", *Peygamberimiz ve Aile*, ed. Hale Şahin, Rukiye Erdoğan Emin. 61-72. Ankara: DİB Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Müslim, el-Haccâc Müslim. *el-Câmi'u's-şâhîh*, tah. Sâlih b. Abdulaziz. Riyad: Dâru's-Selâm, 2000.
- Nevevî, Yahyâ b. Şeref. *el-Minhâc fi şerhi Şâhîhi Müslim b. el-Haccâc*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyau't-türasi'l-Arabiyye, 1392.
- Nirun, Nihat. *Sistemik ve Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür*. Ankara: AKM Yayını, 1994.
- Sağlam, İbrahim. "Hz. Peygamber'in Çocuk Haklarını Korumaya Yönelik Uygulamaları", *Erken Çocukluk Dönemi Din-Ahlak-Değerler Eğitimi ve*

- Sorunları-2*, ed. Mehmet Bayyigit, Mehmet Özkan vd. 131-143. Konya: Palet Yayınları, 2020.
- Subaşı, Necdet. "Toplumsal Değişme, Aile ve Yeni Risk Alanları", *Aile Sosyolojisi Yazıları*, ed. Mustafa Aydın. 101-118. İstanbul: Açılımkitap, 2014.
- Şentürk, Ünal. "Aile Kurumuna Yönelik Güncel Riskler". *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 14/14 (Eylül 2008), 7-32 .
- Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. tah. Ahmed Muhammed Şakir, 24 Cilt, Beyrut: Müessetü'r-Risale, 2000.
- Tan, Oğuzhan. "Öğrenilmiş Merhametsizlik", *Hız. Peygamber ve Merhamet Eğitimi*, 27-42. Ankara: DİB Yayınları, 2. Basım, 2012.
- Tatar, Burhanettin. "Küresel Risklerin Alacakaranlığında Emanet Bilinci ve Güven Toplumu", *Hız. Peygamber ve Güven Toplumu*. 71-86. Ankara: DİB Yayınları, 2017.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *el-Câmi'u's-şahîh*, tah. Sâlih b. Abdulaziz. Riyad: Dâru's-Selâm, 2000.
- Yıldırım, Ergün. "Toplumsal Değişim Sürecinde Aile", *Aile Sosyolojisi*, ed. Kadir Canatan, Ergün Yıldırım. 121-138. İstanbul: Açılım Kitap, 2011.
- Yüksel, Mehmet. "Mahremiyet Hakkı ve Sosyo-Tarihsel Gelişimi". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 58 / 01 (Ocak 2003), (181-313).

AİLE İÇİ İLETİŞİM SORUNLARINA NEBEVİ ÇÖZÜMLER

Dr. Betül ŞİMŞEK ÖZTÜRK*1

Giriş

Aile, toplumu oluşturan en küçük yapıdır. Ailenin kuruluşu insanlık tarihinin başlangıcına kadar uzanmaktadır. Farklı toplum ve zamanlarda ailenin yapısı ve işlevleri değişiklik arz etmektedir. Buna bağlı olarak sosyal bilimlerde aile kavramına dair pek çok tanımla karşılaşılmaktadır. İslam aileye oldukça önem atfetmektedir. Aileye dair Kur'an ve sünnette temel prensipler belirlenmiş, diğer ayrıntılar Müslümanların adet ve geleneklerine bırakılmıştır. Bu da Müslümanlara zamanın değişimiyle birlikte karşılaştıkları durumları değerlendirme imkânı tanımıştır.

Dünyada paradigma değişiminin başlangıcı Sanayi Devrimi ile gerçekleşmiştir. Sanayileşme ile birlikte ekonomik koşulların ve üretim biçiminin değişmesi, fabrikalaşmanın artması, kadının iş hayatına katılması, kente yoğun göçlerin yaşanması, teknolojik gelişmeler ve bir dizi başka süreç, ailenin şeklini ve fonksiyonunu değiştirerek küçülmesi, çekirdek aile kavramının gelişerek toplumlarda yerleşmesini sağlamıştır. Bunlarla beraber bu değişim, mahremiyetin dönüşmesi, bireyciliğin artması, boşanmaların artması ve aileye alternatif yaşam biçimlerinin ortaya çık-

* Konya İl Müftü Yardımcısı, betulsimoz@gmail.com, orcid.org/0009-0004-5915-4562.

ması gibi birtakım sonuçları doğurmaktadır.¹ Bu sosyolojik değişimler insan psikolojisini de dönüştürmüş, ben merkezli yapıya bürünen aile üyelerinde iletişim problemleri daha sık görülmeye başlanmıştır.

Hayatın her alanında en güzel örneği sergileyen Hz. Peygamber,² aile hayatında yaşadığı problemlerle başa çıkma yöntemleriyle de Müslümanlara rehberlik yapmıştır. Rasûlullâh aile hayatında, hanımlarının arasındaki iletişim sorunlarıyla uğraşmış, çeşitli yöntemlerle problemlerin üstesinden gelmiştir. Eşlerinin fevri davranışlarına karşı daha mutedil ve kontrollü davranmış, hatalarından dönmeleri için sözlü ve davranışsal yönlendirmede bulunmuştur. Çocuklarıyla ilişkisinde merhamet ve sevgiyi esas alan bir tavrı benimsemiştir. Evliliğinde yaşadığı bazı sorunlarda Hz. Fatıma'nın isteklerini dikkate almış, damadı Hz. Ali'yi uyarmıştır.

Hz. Peygamber'in aile hayatındaki iletişiminde dair Türkiye'de makale düzeyinde birkaç yayın bulunmaktadır. Abdulkerim Öner tarafından yazılmış "Aile İçi İletişimde Tarafların Birbirlerini Dinleme ve Anlama Tahammülünde Hz. Peygamber'in Örneği" adlı makale ile Ahmet Acarlıoğlu'na ait "Bir Eş Olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Karşılaştığı Problemler ve Çözüm Yolları" isimli makale buna örnek verilebilir. Bu iki çalışmanın ortak noktası İslam tarihi bilim dalında hazırlanması ve iletişim yorumlarının daha çok ilahiyat alanındaki eserler çerçevesinde değerlendirilmesidir. Bu konuyla ilgili, Rıfat Atay ve Hikmet Çamcı'nın beraber hazırladığı "Peygamber Ailesinden Günümüz Aile Sorunlarına Çözümler: Kötülük Problemi Bağlamında Felsefi Bir Değerlendirme" başlıklı bir bildiri bulunmaktadır. Bu tebliğde siyer kaynaklarındaki bilgiler, felsefe ilmi ışığında incelenmiştir. Diğer iki çalışmaya nazaran son saydığımız bildiri, multi-disipliner bir görünüm arz etmektedir. Sosyoloji ve psikoloji bilimlerinin verileriyle Hz. Peygamber'in aile hayatındaki ilişkilerinin tahlil edilmesine ve makale hacmini aşan çalışmaların yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu çalışma, yapılan teklife giden yolda bir adım oluşturmaktadır. Zira bu çalışmada, Rasûlullâh'ın aile haya-

¹ Ergün Yıldırım- Kadir Canatan, "Toplumsal Değişme Sürecinde Aile" (Ankara: Açılım Kitabevi, 2013), 121-138.

² Mümtetine 60/6.

tından seçilmiş bazı örnekler üzerinden iletişim, psikoloji ve sosyoloji bilimlerinin verileriyle birtakım yorumların yapılması ve günümüzde iletişimde zorlanan ailelere bir projeksiyon tutması hedeflenmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Aile Kavramı

Aile kelimesi, Arapçaya dayanmakta ve kökü “a-v-l” harflerinden oluşmaktadır. Sözlükte bu kelime, bakmakla görevli olduğu kişilerin geçimlerini üstlenme anlamına gelmektedir.³Aile kavramını her disiplin baktığı yerden tanımlamaktadır. Böyle olunca birbirinden oldukça farklı tanımlarla karşılaşılmaktadır. Esas itibarıyla bu tanımlardan her biri, aileyi sosyal hayatın ana şekillerinden biri olarak kabul etmekle beraber onu sosyal bir grup, birlik, örgüt, topluluk, kurum ve hatta sosyal bir yapı olarak değerlendirmektedir. Bu farklı yaklaşımlar ailenin toplum için ne denli evrensel ve temel bir unsur olduğunun bir göstergesidir.⁴

Süt veya kan bağı ile birbirine bağlı insanların oluşturduğu; akrabalık ilişkisiyle birbirlerine bağlanan fertlerin bir araya getirdiği topluluk⁵, Ana-baba-çocuklar ve tarafların kan akrabalarından oluşan ekonomik ve toplumsal bir birlik⁶ şeklindeki tanımlar akrabalık bağlarını dik-kate alan tariflerdir. Ailenin nikâhla oluştuğunu kabul edenlere göre, “nesep ve evlilikle bir araya gelmiş, aynı çatı altında yaşayan topluluk”⁷ olarak tanımlanmaktadır.

Her insanı doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren aile mefhumu tarihin her döneminde varlığını sürdürmüştür. Böylesine insanlık kadar köklü bir yapının yerine getirdiği işlevler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları başka kurumlara devredilemeyen; “İlişki ihtiyacını giderme, madden ve manen cinsel ihtiyacın sağlıklı karşılanması, sağlıklı bir biçimde insan

³ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dârü Sadır, 1997), 4/19-20.

⁴ Gökçe Birsen, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumları* (Ankara: Savaş Yayınevi, 2004), 187.

⁵ Mehmet Âkif Aydın, “Aile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 1989), 2/196.

⁶ Gökçe Birsen, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, 187.

⁷ Feride Ersoy, “Aile ve Eğitim”, *Aile ve Modernite*, ed. Salih Aybey vd. (Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi, 2017), 23.

soyunun sürdürülmesi”⁸ gibi fonksiyonlar barındırmaktadır. Bunun dışında aile kendi inançlarını, geleneklerle tespit edilen değer yargılarını, beğenilerini, önyargı ve kültürlerini sonraki nesillere aktarmaktadır.⁹ Ailenin taşıyıcılık görevini yaptığı daha ziyade manevi kültür olup inançlar, değerler, normlar ve kültür kaziyelerinden teşekkül etmektedir. Bütün bu sayılanlardan aile, bir bireyin var oluşunun ifadesi olan ve asıl rengini dinden alan kimliğini kazandığı ana kurumsal yapıdır,¹⁰ denebilir.

Aile kavramı ele alınırken İslam aile anlayışına değinmek yerinde olur. İslam aile yapısının temel prensipleri Kuran ve sünnette belirlenmiş, bunun dışındaki ayrıntılar İslam toplumlarının geleneklerine, zaman ve şartlara bırakılmıştır. İslam’da aile dinamiklerinin uzun soluklu olması için nikâh akdi erkeğin kadına sunduğu sağlam bir teminat olarak sayılmıştır. Neslin devamı ve korunması için temel kurum görülen ailede gayri meşru ilişkiler yasaklanmıştır. Bu minvalde eşcinsellik, nikâhsız beraberlik gibi oluşumlar İslam aile anlayışının dışında tutulmuştur.

Erkek ve kadın, birbirlerini her türlü hayâsızlıktan koruyan birer elbiseye benzetilmiştir. Ailenin bu koruma işlevine atıfla kadın ve erkeğin iffetlerini korumaları istenmiştir. Ailede koruyucu ve sorumlu yöneticinin erkek olduğu belirlenmiş, erkek ve kadınların karşılıklı hakları olduğu vurgulanmıştır. Kadına mali bir hak sayılan mehir tespit edilmiştir. Aile içi yaşanan anlaşmazlıklarda takip edilecek adımlar sayılmış, sorunun çözümü için kadın ve erkeğin problemi karşılıklı saygı ve anlayış çerçevesinde konuşmaları ilk sırada yer almıştır. Ailedeki anlaşmazlıklar aşamadığı ve boşanma ile nikâh sonlandırılması durumunda bunun iyilik/nezaket çerçevesinde yapılması tavsiye edilmiştir.

1.2. Modernleşme ve Ailenin Dönüşümü

İnsanın var olan geleneklerden koparak, hayatını kendi aklının gereklerine göre kurma girişiminin başladığı Rönesans’ın da tetiklediği

⁸ İbrahim Nacak - Faruk Karaaslan, “Ailenin Yapısı: Bir Sistem Olarak Aile”, *Sistematik Aile Sosyolojisi*, ed. Mustafa Aydın (Konya: Çizgi Kitabevi, 2013), 133-134.

⁹ Hatice Şahin Aynur, “Dinî Değerler ve Sekülerlik Çatışmasında Aile”, *Uluslararası Aile Sempozyumu Bildiriler Kitabı (Türkiye-Sinop, 15-17 Ekim 2020)* ed. Emrah Dindi vd., (Samsun, Uğur Ofset, 2020, 93-107

¹⁰ Hasan Coşkun, “Modernleşme Sürecinde Ailede Kimlik”, *Kadın ve Aile Üzerine Araştırmalar*, ed. Emine Öğük (Ankara: İlahiyat, 2018), 259.

Aydınlanma düşüncesi, Orta çağın hayat anlayışına karşı yeni bir dünya görüşü olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlayış doğrultusunda, tarihsel süreç içerisinde oluşan bütün kurumlar aklın eleştirisinden geçirilerek; toplumun dini ve eğitimi aklın ilkelerine göre yeniden düzenlemeye girişilmiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa’da ortaya çıkan bu dönemle Akıl çağı başlamıştır. Bu zihniyet değişikliğinin en önemli özelliği hümanist eğilimler taşımasıdır. Hümanist düşünce her şeyi insana indirgeyerek üst düzeydeki ilkeleri hesaba katmamak, yeryüzüne hâkim olmak ve gökyüzünden yüz çevirmek şeklinde bir muhtevaya sahiptir. Bu yeni hayat kurgusu da dinden bağımsız bir kültür oluşturmak, insan ve dünya ile ilgili bir felsefe yaratmak istemiştir.¹¹

Günümüzde bu felsefenin etkisiyle aile, dünya çapında şu tür değişimler yaşamaktadır: Geniş aile ve diğer akraba gruplarının etkilerinin azalması, eşin özgürce seçimi konusunda liberal bir eğilimin bulunması, evliliğin oluşturulmasında ve aile içinde alınan kararlarda erkek egemen yapıdan sıyrılarak kadın haklarının da önemli ölçüde karar mercii sayılması, cinsel özgürlük düzeylerinin tüm dünyada gelişmesi gibi temel yönelimler bulunmaktadır.¹² İfade edilen değişim ve dönüşümlerde modernleşmeyle birlikte yükselen hümanist eğilimin etkisini görmek mümkündür. Başka bir açıdan konuya bakıldığında aile dokusunda meydana gelen zihniyet değişiklikleri: Vazife yerine hak merkezli ilişkilerin aileye taşınması, aile içi ilişkileri belirleyen merhamet kavramında anlam kayması, özgürlüğün tanımında meydana gelen değişim, tüketim zihniyetinde farklılaşma, aile mahremiyetinin örselenmesi ve modern iş hayatının aile bireyleri arasındaki ilgiyi azaltması¹³ gibi maddeler halinde sıralanabilir.

Modernleşme, geleneksel aile rollerine ilişkin değişikliği gerçekleştirirken bir taraftan da ben merkezci birey inşa etmektedir. Bu felsefe, kolektif iyi yerine bireysel tercihleri ve mutluluğu öncelemekte ve ailedeki “biz” duygusundan özgürleştirerek “ben” kimliği içerisinde

¹¹ Hamza Ateş, “Modernlik ile Postmodernlik Arasında Kamu Yönetimi”, *Modernlik ve Modernleşme Sürecinde Türkiye*, ed. Güngör Erdumlu (Ankara: Babil Yayıncılık, 2004), 68-70.

¹² İslam Can, “Ailenin Tarihsel Gelişimi: Dünü, Bugünü ve Yarını”, *Sistemik Aile Sosyolojisi*, ed. Mustafa Aydın (Konya: Çizgi Kitabevi, 2013), 85.

¹³ Saffet Köse, “Günümüz Türk Aile Dokusunda Zihniyet Değişikliği Üzerine Gözleme Dayalı Bir Analiz”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 15 (2010), 155.

yeniden tanımlamaktadır. Dolayısıyla modern dünyada geleneksel toplumlarda görülen aileyi ve ailenin etrafında kurulan toplumsal bağları merkeze alan doğası çözülmektedir. Kendini aileden bağımsız var eden birey, artık ailenin kurulmasını ve sürdürülmesini özgürlük alanının daraltılması olarak algıladığından bireysel yaşam tarzları ve evlilik dışı ilişkiler yaygınlaşmakta, evlilikte eşler arası tahammülsüzlük artmakta, kişi aile de kendi isteklerinin öncelenmesini talep eden bir “ben” ciliği kolayca üretebilmekte ve boşanma fikrini ilk seçenek olarak aklına getirebilmektedir.¹⁴ Aileden kendini soyutlama fikrinin ve “ben” ciliğinin artması ailedeki iletişimi sekteye uğratan hususlar olarak karşımızda durmaktadır.

1.3. İletişim ve Engelleri

İnsanlık tarihinin başından beri insanlar, birlikte yaşama ihtiyacı duymuş ve farklı toplumlar oluşturmuştur. İnsanlar belli bir toplumu oluştururken ortak yaşamlarını paylaşmak durumunda kalmışlardır. Böylece dil, kültür ve din gibi özellikleri sonraki kuşaklara aktarmaları karşılıklı iletişimin sonucunda gerçekleşmiştir.

İletişim, “iki ya da daha fazla insan arasında anlaşmak için gerçekleştirilen bir değişimdir. Anlamların anlaşılmasına yarayan iletişimin, insanlar arasında anlamları ortak kılma işlemi olduğu söylenebilir. Bir başka tanıma göre, dil kullanılarak ya da kullanılmaksızın insanlar arasındaki duyguların, düşüncelerin ve yaşantıların ifade edilme yöntemidir.”¹⁵ Aile içi iletişim; “eşlerin birbirleri arasında, annenin çocuğuyla veya çocuklarıyla, babanın çocuğuyla veya çocuklarıyla, çocuğun anne ve babasıyla, kardeşlerin birbirleri ile kurduğu iletişim olarak tanımlanabilir.”¹⁶

Ailenin sağlıklı devamını sağlayan en önemli hususlardan biri de aile üyelerinin iletişiminin iyi bir düzlemde devam etmesidir. Bunu sağlayabilmek için kişinin iç dünyasını anlayabilmesi gerekir. “İç dünyamızın farkında olabilme başka bir deyişle, duygularımızın düşünce-

¹⁴ Merve Topal, “Modernleşme Bağlamında Türkiye’de Ailenin Dönüşümü”, Uluslararası Aile Sempozyumu, ed. Emrah Dindi vd. (Sinop: Sinop Üniversitesi Yayınları, 2020) 1/385.

¹⁵ Aysel Çağdaş, *Anne-Baba-Çocuk İletişimi* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2002), 3.

¹⁶ Sultan Şahin - Neriman Aral, “Aile İçi İletişim”, *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi* 1/3 (2012), 62.

lerimizin, tutumlarımızın iyi tanınıp, ne anlama geldiğinin kavranmasıdır. Dış dünyanın bilincinde olmak ise aile üyelerinin karşılıklı olarak birbirlerinin düşüncelerini ve duygularını anlamasıdır. Bu da etkili bir iletişim gerçekleştirilmesini sağlar.”¹⁷Buna karşılık etkili bir iletişimin oluşturulamadığı, “iletişim engellerinin yer aldığı bir ortamda çocukların gelişimi engellenir. Kimsenin kimseyi dinlemediği, herkesin ayrı telden çaldığı bir evde iletişim sağlanamaz. Ortaya çatışan eğilimler, yanlış anlamalar, kırgınlıklar ve küslükler çıkar. Aile üyeleri arasında yanlış anlamalar, eksik dinlemeler nedeniyle çeşitli sorunlar yaşanır.” Bu tür olumsuz durumlara sebep olan iletişim engelleri şunlardır: “Emir vermek, uyarmak, gözdağı vermek, yargılamak, eleştirmek, suçlamak, ad takmak, alay etmek, avutmak, sorgulamak, sözünden dönmek, oyalamak, alay etmektir.”¹⁸

2. Aile İçi İletişim Sorunlarına Nebevî Çözümler

2.1. Eşleriyle Yaşadığı Sorunlarla Başa Çıkma Yolları

Tarihte farklı coğrafyada ve dinlerde çok eşliliğin olduğu bir vakıadır. Hz. Muhammed’in içinde doğduğu Arap Yarımadası’nda da bir erkek sayısız kadınla evlenebiliyordu. İslamiyet’in gelmesiyle birlikte Medine döneminde, bir erkeğin aynı anda dört kadınla evlenmesine izin verildi.¹⁹ Hz. Peygamber de dinî, siyasî ve ictimâî sebeplerle çok evlilik yapmış, böylesi vesileler olmadığında evliliğe yanaşmamıştır.²⁰ Rasûlullâh’ın çok evliliği Medine dönemine denk düşmüş ve mescidin hemen bitişiğindeki hücrelerde ezvâc-ı tâhirât ikamet etmişlerdir.

Birden fazla hanımın aynı hayatı paylaşmalarından dolayı aralarında birtakım çekişme ve kıskançlık yaşanmıştır. Eşlerinin mücadelelerindeki temel refleksi, Hz. Peygamber’e daha fazla yakın ve onun sevgisine daha çok mazhar olmaya dayanmıştır. Rasûlullâh’ın bu mücadelelere bakışı adalet duygusu temelinde gerçekleşmiştir. Adaleti ilk önce ailesinde

¹⁷ Murtaza Aykaç - Yeşim Keski, “İletişim Engellerinin Aile İçi İletişime Etkisini İncelemede Yaratıcı Drama Yönteminin Kullanımına İlişkin Katılımcı Görüşleri”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 183/183 (2014), 123.

¹⁸ Aykaç - Keski, “İletişim Engellerinin Aile İçi İletişime Etkisini İncelemede Yaratıcı Drama Yönteminin Kullanımına İlişkin Katılımcı Görüşleri”, 124-125.

¹⁹ Nisâ/2-3.

²⁰ Ziya Kazıcı, *Hz. Muhammed’in Aile Hayatı ve Eşleri* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012), 57.

tesis etmeye gayret etmiş, adalet gösterilen şahsı bütün özellikleriyle ve mümkün olduğunca tarafsız bir şekilde tanımaya özen göstermiştir.²¹

Hz. Peygamber'in evliliklerinin farklı sebeplere dayandığı daha önce ifade edilmişti. Onun Hz. Safiyye binti Huyey ile evliliği siyasi bir nedene bağlıdır. Yahudilerin yaşadığı Hayber fethi esnasında esir düşen Hz. Safiyye, Hz. Peygamber'in huzuruna getirildiğinde ona, İslam'a girip kendisiyle evlenebileceği ya da Yahudi olarak kalıp ailesine geri dönebileceği şeklinde iki tercih sunmuştur.²² Her ne kadar Yahudilerin ileri gelenlerinden birinin kızı dahi olsa Rasûlullâh'ın esir bir kadına karşı yaklaşımı adalet temelinde değerlendirilebilir. Zira o günün şartlarında esir bir kadın cariye olarak muamele görüyordu. Hz. Safiyye Allah Rasûlü'nün evlilik teklifini kabul edip Medine'ye geldiklerinde durumu haber alan Aişe, Hafsa, Zeynep binti Cahş, Cüveyriye, onu merak edip bulunduğu yere gelmiş, onun güzelliği karşısında kıskançlık hisleri belirmiştir. Hz. Cüveyriye'nin onunla ilgili "eşinin kendisine iltifat etmeyeceği bir kadın"²³ nitelemesi içindeki bu duyguyu açığa çıkaran bir ifadedir. Hz. Peygamber, Hz. Safiyye'yi görmeye gelen hanımların içinde Hz. Aişe'yi fark edince onu nasıl bulduğunu sorması üzerine "Yahudi kadınlardan biri işte!" değerlendirmesi de aynı duyguya işaret etmektedir. Pek çok yakını vefat eden ve Medine'de hiçbir akrabası olmayan Hz. Safiyye'nin gönülden bağlılığını Allah Rasûlü şu sözlerle ifade etmektedir: "Ey Aişe onun hakkında böyle konuşmamalısın. Çünkü o gerçek inanan bir kadındır."²⁴ Rasûlullâh'ın yeni Müslüman olmasına rağmen eşine güveni ve diğer eşlerine bunu göstermesi hakkaniyetli yaklaşımın en güzel örneklerindedir.

Hz. Muhammed'in bazı hanımları arasında Hz. Safiyye'nin babasının soyu ve daha önce Yahudi olmasından dolayı eski dini hakkında ileri geri konuşmalar gerçekleşmiştir. Bu tür sözlere son derece üzülen Hz. Safiyye'nin koruyanı ve teselli edeni eşi olmuştur. Hz. Hafsa bir keresinde "Yahudi kızı" nitelemesiyle onu rencide etmişti. Bunu işiten ve

²¹ Fatma Bayram, "Adaletin Öğretildiği Yer: Aile", *Din ve Hayat* 18 (2013), 53.

²² Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebir*, thk. Ali Muhammed, Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 10/119.

²³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/122.

²⁴ Şemseddin Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Hüseyin el-Esed (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1402), 237.

bu sözlerden etkilenen Hz. Safiyye ağlamaya başlamış, kendisine niçin ağladığını soran eşine Hz. Hafsa'nın ifadelerini aktarmıştı. Hz. Peygamber, bazı hanımlarının akrabalık bağlarını kullanarak soyca ondan daha üstün olduğunu hissettirmelerini bildiğinden, durumu Hz. Safiyye'nin lehine şöyle çevirmiştir: "Onlara sen de babam Harun, amcam Musa, eşim de Muhammed deseydin ya!"²⁵ Hz. Peygamber'in, bireyin kendi karakteri dışında geldiği aile, ırk ve herhangi bir unsurdan dolayı değerli olmadığını, kişiyi asıl önemli ve değerli kılanın karakter olduğunu Hz. Safiyye'yi merkeze alarak gösterdiği görülmektedir. Böylelikle onun kişiliğini güçlendirmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır.²⁶

Kaynaklarda yer alan şu hadise de konuyla ilgili oldukça dikkat çekicidir: "Veda Haccı esnasında Safiyye'nin devesi hastalanmıştı. Diğer eşi Zeynep'in yanında yedek bir deve vardı. Hz. Muhammed yedek devesini Hz. Safiyye'ye vermesini teklif etmişti. Bunun üzerine Hz. Zeynep "Ben şu Yahudiye mi devemi vereceğim?!" diyerek Rasûlullah'ı üzecek bir karşılık verdi. Bu sözlere çok kızan Allah Rasûlü onunla üç ay boyunca dargın durmuştu."²⁷

Hz. Zeynep'in iletişim engellerinden sayılan yargılama davranışını Hz. Safiyye'ye karşı sergilediği görülmektedir. "Böyle durumlarla karşılaşan kişi kendisini korumak için savunucu bir iletişime girmektedir. Çünkü karşısında kendi benliğine saygı göstermeyen kişi vardır. İletişimde saldırganlığın hâkim olduğu durumlarda kişi, yalnız kendisini değil, yakınlarını, sevdiği kişileri ve zor durumda kaldığını gözlemlediği kişileri de savunma durumuna geçmektedir."²⁸ Nitekim Hz. Peygamber de haksızlığa uğradığını düşündüğü Hz. Safiyye'nin hakkını, Hz. Zeynep'le arasına belli bir süreliğine mesafe koymakla savunmuştur. Hz. Peygamber'in Hz. Zeynep'e öfkelenmesinin ardında ona hissettiği güven duygusunun zedelenmesi olabilir. Bu duyguyu tamir etmek

²⁵ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), "Menâkıb", 64.

²⁶ Rifat Atay - Hikmet Çamcı, "Peygamber Ailesinden Günümüz Aile Sorunlarına Çözümler: Kötülük Problemi Bağlamında Felsefi Bir Değerlendirme", *Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu: Peygamberimiz ve Aile* (21-24 Kasım Antalya), (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 839.

²⁷ Ahmed b. Ali İbn Hacer el- Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 8/211.

²⁸ Çağdaş, *Anne-Baba-Çocuk İletişimi*, 87.

amacıyla kendine bir süre tanımıştır.²⁹ Allah Rasûlü eşi Hz. Zeynep'i kırmak istememiştir. Kendine ve eşine belli bir zaman tanıyıp olayla ilgili duygu ve düşüncelerinin olgunlaşmasına fırsat tanımıştır.

Allah Rasûlü'nün davranışı ile aile içindeki iletişim sorunlarına çözüm getirdiği gibi sözlü beyanları ile de müdahalede bulunduğu bilinmektedir. Ailenin sağlıklı işleyişini bozan davranışların başında aile üyelerinin birebirleriyle alay etmesi gelmektedir. Alay etme davranışı iletişime geçen iki taraftan birinin diğerinden daha üstün olduğu duygusunu karşıya aktarmaktadır. Bu davranış karşı tarafın kişilik sınırlarını açık şekilde ihlal etmektir. Böylesi bir hadise Hz. Aişe'nin Hz. Safiyye hakkında alayvâri sözler sarf etmesiyle yaşanmıştır. Hz. Peygamber'in yanında bulunduğu bir gün Hz. Aişe, kısa boylu Hz. Safiyye'nin ona layık olmadığını belirtmiştir. Bundan dolayı Rasûlullâh, bu sözün deniz suyunu bozacak kadar büyük olduğunu bildirmiş,³⁰ alaya almanın karşısında net duruşunu göstermiştir.

İletişim engellerinden eleştirme, suçlama, gözdağı verme gibi davranışlar zaman zaman Hz. Aişe ile Zeynep binti Cahş'tan sadır olmuş, bir keresinde iş "çatışmalı iletişim" in de ilerisine gitmişti. Hz. Aişe'nin odasında eşlerinin toplandığı bir gün, Hz. Zeynep odaya girince Hz. Peygamber onun elini tutmuştu. Hz. Aişe'nin tuttuğu elin Zeynep'e ait olduğunu söylemiş, Allah Rasûlü'nün elini çekmesinin ardından Hz. Zeynep, Hz. Aişe'ye çıkmıştı. Karşılıklı laf dalaşından sonra iş birbirlerine toprak atmaya kadar ilerlemişti. Bu esnada namaz için kamet getirildiğini duyan Hz. Peygamber mescide geçmişti. Gürültü mescitten de duyulunca Hz. Ebubekir, hanımlarına müdahale etmesini ondan istemişti.³¹

Hz. Aişe ve Hz. Zeynep'in eşlerinin nezdinde en önde gelen hanımı olma arzuları aralarında çatışmalı bir iletişimi doğurmuştur. Ancak "İstek ve beklentiler gerçekçi olmalıdır. Gerçekçi olmayan istek ve beklentiler kaçınılmaz olarak engellenmişlik hissine sebep olur. Engellendiğini düşünen, bu his içinde görünen kadınlar zaman içinde değersizlik

²⁹ Nevzat Tarhan, *Bilinçli Aile Olmak* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2018), 178.

³⁰ Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyye, 2009), "Edeb", 40.

³¹ Müslim, "Rad'a", 46.

duygusuna kapılır. Bu sonuçlara meydan vermemek için ortalamayı, dengeyi tutturmak gerekir.”³² Bu değerlendirmeden hareketle, iki yemişkin olan Hz. Aişe ve Hz. Zeynep’in sorunlarını karşılıklı çözmeleri ve ilişkilerini dengeye getirmeleri için Allah Rasûlü’nün üçüncü bir taraf olmaktan kaçındığı anlaşılmakta ve onlara herhangi bir müdahalede bulunmamaktadır. Hz. Peygamber genel manada hanımları arasında hiçbir fark gözetmemekte, ayrımcılık yapmamakta ve onların birbirleriyle olan ilişkilerinde adaletli bir şekilde davranarak fırsat vermektedir. Özellikle onların ruhsal yapılarına göre her biriyle farklı bir diyalogda bulunmaktadır.³³

Günümüzde, yaşam gün geçtikçe daha karmaşık bir hal almakta ve karşılaşılan stresi önlemek ise neredeyse imkânsız hale gelmektedir. İnsanların birbirleriyle ve çevreleriyle sürekli etkileşim halinde olmaları nedeniyle stres yaşamaları kaçınılmazdır. Günlük yaşamda stres kaynakları; doğum, ölüm, aile iletişimde yaşanan sorunlar, maddi yetersizlikler, okul hayatı, gelecek kaygısı olarak sıralanabilir. “Stresin psikolojik belirtileri: Sinirlilik, sabırsızlık, öfke, düşmanlık, endişe, kaygı, panik, huzursuzluk, üzüntü, gerilim, hafızada zayıflık, karar vermede güçlük, aşırı hassasiyettir. Stresin davranışsal belirtileri: Aşırı hareketlilik ya da tam tersi davranış sergileme, huzursuzluk, öfke patlamaları, konsantrasyon sorunu, tartışmaya yatkınlık, ağlama krizi, dinleme yeteneğinde bozulma ve donukluk olmasıdır”³⁴

Modern dünyada yaşayan insanı kuşatan stres faktörleriyle sık sık karşı karşıya kalınmakta çoğu zaman üzerinde yeterince düşünmeden hayat devam etmektedir. Stresin davranışsal belirtilerinden öfke patlamasına ilişkin Hz. Peygamber’in hayatında oldukça çarpıcı bir örnek bulunmaktadır. “Rasûlullâh, Hz. Aişe’nin yanındayken oldukça güzel yemek yapan Hz. Safiyye bir yemek yollar. Hz. Aişe’yi kıskançlık krizi tutar, tabağı atar ve kırar. Allah Rasûlü’nün yüzündeki öfkeli hali görünce pişman olur. Bu sırada yere savrulan tabağı ve yemeği toplayıp,

³² Tarhan, *Bilinçli Aile Olmak*, 172.

³³ Abdülkerim Öner, “Aile İçi İletişimde Tarafların Birbirlerini Dinleme ve Anlama Tahammülünde Hz. Peygamber’in Örnekliliği”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25 (2020), 175.

³⁴ Yasemin Özel - Aysun Bay Karabulut, “Günlük Yaşam ve Stres Yönetimi”, *Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2018), 72.

“Anneniz kıskandı.” cümlesini sarfeder. Bu davranışının karşılığında ne yapması gerektiğini soran Hz. Aişe’ye “Tabağa karşı tabak, yemeğe misliyle yemek” karşılığını verir.”³⁵

H. Aişe “akıl devreden çıkması, düşünen beynin yerine hisseden beynin aktif olması durumunu yaşamıştır. Bu durumda beyin düşünemez ve savaşımaya başlar.”³⁶ durumunu yoğun bir şekilde hissetmiştir. Hz. Peygamber Hz. Aişe’nin öfkesini görmüş, ““Dur, düşün, sonra hareket geç’ denilen bir yöntemi izlemiştir. Zira beynin ön tarafındaki bağlantıları ‘Düşün sonra yap’ yöntemiyle geliştiren ve bilge bir vafsa bürünen Rasûlullâh, tabağı ve yemeği toplamak suretiyle öfkeli eşine zaman vermiştir. Akabinde öfkesinin arkasında yatan sebep olan “kıskançlık” duygusuna işaret etmiştir. İlk kural problemi tanımdır ki bunun çerçevesini kesin hatlarla belirlemiştir. Bu süre içinde yaptığının farkına varan Hz. Aişe pişmanlık gösterince, onu hiçbir şekilde yargılamadan net olarak kırılan tabağın yerine yenisinin alınması ve pişirilen yemeğin mukabilinde yine yemek yollanması şeklinde bir yönlendirme yapmıştır. Bu olayda sadece Hz. Aişe öfkelenmemiştir, hadise yaşandıktan sonra Allah Rasûlü de öfkelenmiştir. Onun ayette öfkesini yutmak³⁷ olarak ifade edilen öfke kontrolünü sağladığı, problemi açıklığa kavuşturmayla çalıştığı, problemin çözümüne odaklandığı görülmektedir.

Modern dünyada hızla akan hayatta karşımıza gündelik yaşamın dışında aniden birtakım olay ve durumlar çıkmaktadır. Kişinin çözmekte yetersiz kaldığı, belli süreliğine ve giderek şiddetini arttıran bu duruma kriz adı verilmektedir. Aile krizleri, kriz tanımından yola çıkarak, ailelerin, yaşadıkları ani ve travma yaratıcı olaylar ve durumlar karşısında ailenin mevcut sorun çözüme ve destek unsurlarının kaynaklar ve talepler arasındaki dengesizliği dengeleyemediği durumlar olarak tanımlanabilir.³⁸ Ailede yaşanan krizlere ekonomik yetersizlikler, kaza, ölüm, hastalık, madde kullanımı, emeklilik, boşanma, aldatma, gibi hususlar örnek olarak verilebilir. Yaşanan krizlerde aile bağlarının za-

³⁵ Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl Buhârî, *el-Câmiü’s-sahîh*, thk. Mustafa Dib Buga (Dımaşk: Dâru İbn Kesir, 1993). “Mezâlim”, 34.

³⁶ Tarhan, *Bilinçli Aile Olmak*, 179.

³⁷ Âli-İmrân 3/134.

³⁸ Volkan Tekdemir - İbrahim Gürses, “Aile Krizleri Karşısında Aile Yılmazlığı Üzerinde Dinin Etkisi: Dindar Aileler Örneği”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 2/2 (2020), 259-260.

yıflaması ya da ailenin dağılması mümkün olduğu gibi bağların güçlenerek ailenin bu durumu fırsata çevirmesi de imkân dahilindedir. Başka bir deyişle, ailenin yaşadıkları zorlukları ve krizleri kendi davranışsal ve işlevsel güçlerinden yararlanarak başa çıkması, ailenin yaşadığı ve yaşayacağı streslere uyum sağlaması ve büyüme göstermesine aile yılmazlığı adı verilmiştir.³⁹

Hız. Peygamber'in aile hayatında yaşadığı en büyük krizlerden biri de şüphesiz "ifk hadise"dir. Hız. Peygamber'in birden fazla eşi olduğundan sefere çıkacağında aralarında herhangi bir huzursuzluğa ve yanlış anlaşılmaya meydan vermemek için kura çekerdi. Benî Mustalik Gazvesi'ne giderken kura Hız. Aişe'ye çıkmıştı. Gazvenin sona ermesinden sonra sabaha karşı ordu yola koyulmak üzere hazırlanmıştı. Devenin hevedecinde seyahat eden Hız. Aişe ihtiyacı için deveden inerek uzaklaşmış, döndüğünde kolyesini kaybettiğini anlamıştı. Geri giderek kolyesini aramaya koyulmuş, bulmak için biraz oyalanmıştı. Bu esnada Hız. Aişe zayıf olduğu ve tesettür ayeti indiği için devenin hevedecinde olduğu zannedildiğinden ordu hareket etmişti. Geri döndüğünde ordunun gittiğini anlayan Hız. Aişe kendisini almaya geleceklerini bildiğinden beklemeye başlamıştı. Saffan b. Muattal ordunun konakladığı mahalli kontrol etmeye geldiğinde, Hız. Aişe'nin uyuyakaldığını görmüş, "İnnâ lillâhi ve innâileyhi râciûn" ayetini okumuştur. "Allah'ın rahmeti üzerinize olsun. Niçin geri kaldınız?" diye sormuşsa da Hız. Aişe ona hiçbir karşılık vermemiştir. Medine'ye varmadan konakladıkları yerde orduya yetişmişlerdir.⁴⁰

Hadise bundan ibaret olsa da münafıklar boş durmamış, Hız. Aişe'ye yakışsız iftirayı atmışlardır. Hız. Aişe bu iftiradan habersiz seyahatin etkisiyle rahatsızlanmış, istirahat etmeye başlamıştı. Allah Rasûlü zaman zaman yanına uğramış, nasıl olduğunu sormuş fakat daha önceki hastalıklarında olduğu gibi ona yakın davranmamıştı. Hız. Aişe bir tuhafılık olduğunu sezmiş, ancak işi çözememişti. Medine'de bu çirkin iftiranın dilden dile dolaşmaya ve yayılmaya devam etmesi sebebiyle Hız. Pey-

³⁹ Tekdemir- Gürses, "Aile Krizleri Karşısında Aile Yılmazlığı Üzerinde Dinin Etkisi: Dindar Aileler Örneği", 262.

⁴⁰ İbn Hişâm Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdulmelik, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ vd. (Mısır: Mektebe ve Matbaa Mustafâ el-Bâbi, 1955), 297-298.

gamber oldukça zor zamanlar geçirmeye başlamıştı. Hz. Aişe'nin olayı tesadüf eseri öğrenmesinin ardından ve hastalığının devam etmesinden dolayı babasının evine gitmek için eşinden izin istemiş, Rasûlullâh hiç yorum yapmadan kendisine müsaade etmişti. Hz. Aişe baba evine gittiğinde, annesinden haberi etraflıca öğrenmiş, sabaha kadar gözyaşı dökmüştü.⁴¹

Allah Rasûlü'nün Hz. Aişe'nin durumuna dair bir vahiy beklentisi vardı. Vahyin inmesi gecikince olayla ilgili güvendiği, eşini yakından tanıyan kimselerle istişare yapmıştı. Üsâme b. Zeyd onun hakkında; iyiliğinden başka bir şey görmediğini, sırlarını bilme ihtimali bulunan cariyesi Berîre, üzerinde ayıplanacak hiçbir halin olmadığını hamur yoğururken uyuyakalan ve hamuru kuzuya kaptıran temiz bir kadın olduğunu söylediler. Belki de en önemli istişareyi birbirlerini bir nevi rakip gibi gördükleri Zeynep binti Cahş'la yapmış ve Aişe hakkında hayırdan başka bir şey bilmediğini söyleyerek masum olduğuna dair şahitlik etmiştir.⁴²

İstişarenin ardından mescitte ashaba bir konuşma yaptı. İftirayı atan Abdullâh b. Selûl'ün yalan ve iftiralарının ailesine kadar vardığını, eşiyile birlikte olduğunu iddia ettiği Safvân b. Muattal hakkında hayırdan başka bir şey bilmediğini, evine sadece kendisiyle birlikte girip çıktığını söyledi. Akabinde babası Hz. Ebubekir'in evinde bulunan Hz. Aişe'nin yanına vardı, yanına oturdu. Halbuki daha önce Hz. Aişe'nin bu kadar yakınına oturmamıştı. Rasûlullâh şehadet getirdikten sonra: "Senin hakkında bana birtakım sözler ulaştı. Şayet sen bu günahlardan masumsan, Allah seni temize çıkaracaktır. Fakat eğer bir günah işlemişsen, Allah'tan af dile ve ona tövbe et. Çünkü kul, günahını itiraf edip Allah'a tövbe ederse, Allah onu affeder kat eğer bir günah işlemişsen, Allah'tan af dile ve ona tövbe et. Çünkü kul, günahını itiraf edip Allah'a tövbe ederse, Allah onu affeder" dedi.⁴³

Bu konuşmadan sonra gözyaşları dinen Hz. Aişe annesinin ve babasının da bulunduğu mecliste şu konuşmayı yaptı: "Sizler insanların

⁴¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 299.

⁴² Buhârî, "Şehâdet", 15.

⁴³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 301.

hakkımda söyledikleri şeyleri duydunuz. Bu söz kalbinizde yer etti ve onu doğruladınız. Eğer size suçsuzum desem, beni tasdik etmezsiniz. Fakat, Allah'ın benim işlemediğimi bildiği bir işi üstüme alsam, beni doğrularsınız. Aramızdaki durum, Yusuf'un babasının şu sözüne benziyor: "Sabır ne güzeldir. Sizin söylediklerinize karşı ancak Allah'a sığınılır" dedi ve yatağına yattı. Hz. Peygamber henüz kapıdan çıkmadan dedikoduların ancak iftira olduğunu ve Hz. Aişe'nin temiz ve iffetli olduğunu bildiren ayetler indi. Bunun üzerine Hz. Ebubekir ve hanımı kızlarına eşine teşekkür etmesini söylediklerinde Hz. Aişe'nin cevabı: "Hayır! Vallahi onun için kalkmam ve Allah'tan başka kimseye de hamd etmem. Benim suçsuzluğumu Allah bildirdi." olmuştur.⁴⁴

Rasûlullâh'ın ailesinde yaşanan krizi nasıl yönettiğine tanık olmakta-
yız. Günümüzde kadının iffeti hakkında sadece bir söylenti ile eşle-
rin boşandığı görülmektedir. Eşine zina suçlamasında bulunan Hz.
Peygamber zorlu süreç boyunca sükunetini muhafaza etmiş ve itidali
elden bırakmamıştır. Hz. Aişe'nin temize çıkması için vahiy beklenti-
sinde olan Allah Rasûlü eşini üzmemek adına dedikoduyu kendisine
bildirmemiştir. Hz. Aişe'yi suçlamak ya da olayın üstüne gitmek şöyle
dursun, hastalığını sormak suretiyle ilgisini ve şefkatini göstermiştir.
Hz. Peygamber'in, Hz. Aişe'nin baba evindeki ve mescitteki konuşması
olaya soğukkanlı bakışını ve olayı çözmedeki gayretini göstermek-
tedir. Buna psikoloji alanında "başa çıkma" denmekte olup; bireyin,
krizlere de kaynaklık eden olumsuz yaşam durumları karşısında ya-
şadığı anlam ve kontrol kaybını gidermek için düşünsel, duygusal ve
davranışsal yönlerde etkinliklerde bulunup çaba göstermesi şeklinde
tanımlanmaktadır.⁴⁵

Hz. Peygamber'in aktif olarak düşünsel, duygusal ve davranışsal
etkinliklerde bulunduğu müşahede edilmektedir. Eşinin kendisinden
gizli kalan taraflarını öğrenmek amacıyla onu en yakından tanıyanlarla
istişare etmesiyle birlikte davranışsal etkinlikte bulunmuştur. İffetine
dil uzatılmış bir kadın olarak Hz. Aişe'nin, kendini temize çıkaran ayet-

⁴⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 302.

⁴⁵ Ali Ayten, *Tanrıya Sığınmak: Dinî Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 40.

lerin nazil olmasından sonra sadece Allah'a hamd etmesi süreci anlamlandırması açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Uzun ve yıpratıcı bir imtihandan geçen Allah Rasûlü'nün ailesi, bu olayla aile bağları güçlenerek çıkmış, aile yılmazlığının tarihte en güzel örneklerinden birini oluşturmuştur. Hz. Aişe hayatının geri kalanında bu olaya atıfta bulunarak kendini farklı bir konumda hissetmiştir.⁴⁶ Amr b. el-Âs'ın Rasûlullâh'a en fazla kimi sevdiğini sorduğunda, Hz. Aişe cevabını almasında⁴⁷ bu olayın da tesiri olmuştur.

2.2. Çocuklarıyla Yaşadığı Sorunlarla Başa Çıkma Yolları

İnsanlar arasındaki iletişimin temel ilkesi kabul görmektir. İnsanların özelliklerini olduğu gibi kabul etmek aralarında gerçekleşen ilişkiyi kuvvetlendirmede önemli bir etkidir. Başkasını olduğu gibi kabullenmek, onu sevmeyi gerektirir.⁴⁸ Hz. Peygamber gerek öz gerek üvey evlatları gerekse yanında bakımını üstlendiği çocukları olduğu gibi kabullenmiş, sevgisini onlara yansıtabilmiştir. İletişimde yüz ifadeleri, el-kol hareketleri, bedenin duruş tarzı ve ses tonu gibi sözsüz mesajlar oldukça önemlidir.⁴⁹ Rasûlullâh'ın kızı Hz. Fatıma ile iletişimde cömertçe bu gibi davranışları sergilemesinin ipuçları bulunmaktadır. Sözelimi, Hz. Fatıma'nın babasının yanına her vardığında ayağa kalkması, onu öpmesi, yanına oturtması⁵⁰ sevgisini karşılıksız izhar edebildiğini ve sözsüz iletişimi ustaca kullandığını göstermektedir.

Modern dünyada aile kurumunu tehdit eden boşanma hızla artmaktadır. Boşanan ve dağılan ailenin çocukları, anne ya da babasının tekrar evlenmesi ile birlikte "üvey çocuk" vasfına bürünmektedir. Günümüzde üvey babalar çocuklara daha fazla sözlü şiddet uygulamaktadırlar.⁵¹ Bu da çocuğun sağlıklı bir ortamda yetişmesinin önünde engel oluşturmaktadır. Daha çok kadın ve erkeğin "üvey anne-baba" olduğu çağdaki melez aileler için Allah Rasûlü'nün üvey çocuklarına yaklaşımında pek çok örneklik vardır. Örneğin Hz. Ümmü Seleme'ye evlilik teklifinde

⁴⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/63; Kazıcı, Hz. Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri, 170.

⁴⁷ Tirmizî, "Menâkıb", 63.

⁴⁸ Haluk Yavuzer, *Gençleri Anlamak* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2009), 32.

⁴⁹ Çağdaş, *Anne-Baba-Çocuk İletişimi*, 44.

⁵⁰ Ebû Dâvûd, "Edeb", 155.

⁵¹ Aşlıhan Okan İbiloğlu, "Aile İçi Şiddet", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 4/2 (2012), 211.

bulduğunda çocuklarını mazeret gösterdiğinde, onların bakım ve korumasını üzerine aldığını beyan etmiştir.⁵² Yine Hz. Ümmü Seleme, kızı Zeynep, Hz. Fatıma'nın oğulları Hasan ve Hüseyin'in bulunduğu mecliste Hz. Peygamber Fatıma ve çocuklarını kucaklayıp onlara dua etmiş, Hz. Ümmü Seleme ağlamaya başlamış. Rasûlullâh şefkatli bir ses tonuyla niçin ağladığını sorunca, onların ehl-i beyte dahil edilmesine karşılık kendisinin ve kızının dışarıda bırakıldığını söylemiş. Hz. Peygamber hem kendisinin hem de kızının ehl-i beyitten olduğunu dile getirip teselli etmiştir. Yine Allah'ın Elçisinin Zeynep'le oynamak için yüzüne su serptiği de rivâyet edilmiştir.⁵³ Üvey çocuklarına oldukça yakın davranan Allah Rasûlü onların tebriyelerini kırmadan yapmaya gayret etmiştir. Allah Rasûlü'nün çocuklarıyla iletişimde esas aldığı temel nokta kabul, koşulsuz sevgi ve esnekliktir.

Hz. Fatıma kaynaklarda hem fiziksel özellikleriyle hem de kişilik özellikleriyle babasına benzetilmiştir. Dingin yapısıyla dikkati çeken Hz. Fatıma, eşi Hz. Ali ile tartışmış ve eşinin kendisine sert davranması sebebiyle ona kırıldığını babasına iletmiştir. Hz. Peygamber her ikisi ile konuşmuş, Hz. Fatıma'ya eşine karşı sabırlı ve hoşgörülü olmasını; Hz. Ali'ye de eşine merhamet ve şefkatle yaklaşmasını tavsiye etmiştir.⁵⁴ Yaşanan hadisede kızı ve damadı arasında arabulucu görevini yerine getiren bir kayınpeder modeli vardır. Eşlere üçüncü kişilerin müdahalesi çoğu zaman işleri daha karmaşık hale getirirken, aile büyüklerinin rehberliği sıkıntının aşılmasına yardımcı olmaktadır. Günümüzde yeni kurulan çekirdek aileye rehberlikten ziyade müdahalenin edildiği anlaşılmaktadır. Zira boşanma nedenleri cinsiyete göre incelendiğinde, erkeklere göre sorumsuz ve ilgisiz davranmadan sonra en önemli boşanma nedenleri %11,0 ile aile büyüklerinin aile içi ilişkilere karışması.⁵⁵

Hz. Fatıma ile Hz. Ali arasında bize kadar ulaşan başka bir aile krizi yaşanmıştır. Hz. Fatıma ile evliyken Hz. Ali Ebû Cehl'in kızı ile evlen-

⁵² Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyrî Müslim b. Haccac, *el-Müsnedü's-Sahîh el-muhtasar mine's-sünen binakli'l-adl ani'l-adli ilâ Rasûlillah*, thk. Yâsir Hüseyin vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2016). "Cenâiz", 3-4.

⁵³ Ebü'l-Abbâs Muhibbüddîn Ahmed b. Abdullâh Taberî, *es-Simtü's-semîn fi menâkibi Ümmehâti'l-Mü'minîn*. (Mısır: Dâru'l-Hadîs, ts.), 141-142.

⁵⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 26-27.

⁵⁵ Türkiye İstatistik Kurumu, "Haber Bülteni", erişim: 6 Ekim 2023, <https://data.tuik.gov.tr>.

mek istemiş, Hz. Fatıma buna karşı çıkmıştır. Hz. Peygamber'in haberi olunca mescitte ashaba bir konuşma yapmış, kızı hayatta olduğu sürece başka bir kadınla evlenmesine Ali'ye izin vermeyeceğini beyan etmiştir.⁵⁶ Fatıma'nın kendinden bir parça olduğunu, Fatıma'yı üzen şeyin kendisini de üzeceğini⁵⁷, hele de İslam'a düşman birinin kızıyla Allah'ın elçisinin kızının aynı nikah altında tutulamayacağını ifade etmiştir. Eğer Ebû Cehl'in kızıyla evlenme isteği varsa Fatıma'yı boşayıp göndermesini de Hz. Ali'den istemiştir.⁵⁸ Hz. Peygamber'in bu konuşmaları akabinde Hz. Ali onun istemediği bir işi yapmayacağını söylemiştir.⁵⁹

Hz. Ali'nin evlenme girişimi Hz. Fatıma ile bir geçimsizliğe kuvvetle muhtemel sebep olacaktı. Bu nedenle Hz. Fatıma durumu babasına açmış, rahatsızlığını dile getirmişti. Hz. Fatıma'nın aşamayacağı bir sorunu babasına iletmesi, aralarındaki baba-kız ilişkisinin doğal ve samimi olduğuna işaret eder. Rasûlullâh'ın kızının fıtratını bilmesi sebebiyle daha sonra oluşacak büyük problemlerin doğmadan halledilmesi için konuya müdahil olmuş, damadına uyarıda bulunmuş ve kamuoyuna tavrını açıklamıştır. Nitekim ailede eşlerin geçimsizliklerinin artması ve kendi aralarında üstesinden gelememeleri halinde her iki tarafın ailesinden bir hakem tayin edilmesi istenmiştir.⁶⁰ Hakemlerin yakınlardan olmasının sebeplerinden birisi de sır saklamaları ve aile mahremiyetini ihlal edecek eylemlerden sakınmalarıdır.⁶¹

Değerlendirme

Tarihin en eski kurumu aile, farklı şekillerden geçerek günümüzdeki çekirdek aile yapısına dönüşmüştür. Bu dönüşümün ardından aile içi iletişimde sorunlar daha sık yaşanmaya başlanmıştır. İslam, ailenin oluşumuna, eşler arası yaşanan anlaşmazlıkların çözümüne ve boşanmanın

⁵⁶ Ebû Abdullâh Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Âdil Mürşid (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 31/249.

⁵⁷ Müslim, "Fedâil", 15.

⁵⁸ Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târik b. İvâzullâh b. Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1995), 5/280.

⁵⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 3/173.

⁶⁰ Nisâ, 4/35.

⁶¹ Saffet Köse, "Günümüz Türk Aile Dokusunda Zihniyet Değişikliği Üzerine Gözleme Dayalı Bir Analiz", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 15 (2010), 170.

nasıl gerçekleşeceğine dair prensiplerini belirlemiştir. Hz. Peygamber'in hayatında eşleriyle arasında iletişim problemleri yaşanmıştır. Bunların üstesinden gelirken takip ettiği yöntem, iletişim sorunu yaşayan günümüz ailesi için oldukça önemlidir.

Çalışmadaki örneklerde görüleceği üzere, Hz. Peygamber'in gözünde daha kıymetli olabilmek adına hanımları bir takım mücadeleye girişmişlerdir. Bu çekişmelerde en çok gözdağı verme, yargılama, eleştirme, suçlama, ad takma, alay etme gibi iletişim engellerine başvurmuşlardır. Rasûlullah, bu çekişmelere şahit olduğunda sözleriyle, davranışsal kalıplarla aralarında arabulucu görevi görmüştür. Eşi sinirlendiğinde kendisi başka bir davranışa yönelerek öfke kontrolünü sağlamıştır.

Hz. Aişe'ye atılan iftira sonucu Allah Rasûlü aile krizi yaşamıştır. Eşinin izzetini koruyan bir tutum sergilemiş, bu esnada hastalanan eşine merhamet göstermeye devam etmiştir. Öte taraftan istişare yapmayı ihmal etmemiş, kamuoyuna eşi hakkındaki olumlu intibainı duyurmuştur. Olaya ilişkin eşine kızmamış, onu yargılamamış, hanımıyla açık bir şekilde konuşmuştur. Vahyin Hz. Aişe'yi temize çıkarmasının ardından, Peygamber ailesi bu krizle başa çıkmış ve bu hadiseyle "aile yılmazlık" örnekliği sergilemiştir.

Hz. Peygamber'in çocuklarıyla iletişiminde temel referanslar; sevgi, merhamet, kabuldür. Hz. Fatıma'nın ailesinde meydana gelen sonu boşanmaya kadar varacak durumlarda kızı ve damadı arasında hakem olmuş, kızının isteklerini dikkate almıştır. Üvey çocuklarının bakımını üstlendiği gibi saygı ve sevgi konusunda öz çocuklarından ayrı tutmamıştır.

Türkiye'deki Hz. Peygamber'in hayatına dair eserlerde kronolojik tarih yazıcılığı ağır basmaktadır. Modern insanın yaşadığı sorunları aşabilmesi için Rasûlullah'ın evrensel prensipleri hayatına nasıl yansıttığını bilmelidir. Psikoloji ve sosyoloji bilimlerinin verileriyle hadis ve siyer kitaplarındaki Allah Rasûlü'nün aile hayatı yeniden tahlil edilmelidir.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaûd, Âdil Mürşid.

50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2001.

Atay, Rifat - Çamcı, Hikmet. "Peygamber Ailesinden Günümüz Aile Sorunlarına

- Çözümler: Kötülük Problemi Bağlamında Felsefi Bir Değerlendirme". *Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu: Peygamberimiz ve Aile*. 819-842. Ankara: TDV Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Ateş, Hamza. "Modernlik ile Postmodernlik Arasında Kamu Yönetimi". *Modernlik ve Modernleşme Sürecinde Türkiye*. ed. Güngör Erdumlu. Ankara: Babil Yayıncılık, 1. Basım, 2004.
- Aydın, Mehmet Âkif. "Aile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/196-200. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 1989.
- Aykaç, Murtaza - Keski, Yeşim. "İletişim Engellerinin Aile İçi İletişime Etkisini İncelemede Yaratıcı Drama Yönteminin Kullanımına İlişkin Katılımcı Görüşleri". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 183/183 (2014), 121-144.
- Ayten, Ali. *Tanrıya Sığınmak: Dinî Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Bayram, Fatma. "Adaletin Öğretildiği Yer: Aile". *Din ve Hayat* 18 (2013), 52-55.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiü's-sahîh*. thk. Mustafa Dib Buga. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesir, 5. Basım, 1993.
- Can, İslam. "Ailenin Tarihsel Gelişimi: Dünü, Bugünü ve Yarını". *Sistemik Aile Sosyolojisi*. ed. Mustafa Aydın. Konya: Çizgi Kitabevi, 2013.
- Coşkun, Hasan. "Modernleşme Sürecinde Ailede Kimlik". *Kadın ve Aile Üzerine Araştırmalar*. ed. Emine Ögük. 255-278. Ankara: İlahiyat, 1. Basım, 2018.
- Çağdaş, Aysel. *Anne-Baba-Çocuk İletişimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 1. Basım, 2002.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaûd. 7 Cilt. Beyrut: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyye, 1. Basım, 2009.
- Ersoy, Feride. "Aile ve Eğitim". *Aile ve Modernite*. ed. Salih Aybey vd. Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi, 1. Basım, 2017.
- Gökçe Birsen. *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumları*. Ankara: Savaş Yayınevi, 2. Basım, 2004.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh. *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1990.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdulmelik. *es-Sîretü'n-nebevîyye*. thk. Mustafa es-Sakâ vd. 2 Cilt. Mısır: Mektebe ve Matbaa Mustafâel-Bâbî, 2. Basım, 1955.

- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sadır, 1997.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd. *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed, Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1. Basım, 2001.
- Kazıcı, Ziya. *H. Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 6. Basım, 2012.
- Köse, Saffet. "Günümüz Türk Aile Dokusunda Zihniyet Değişikliği Üzerine Gözleme Dayalı Bir Analiz". *İslam Hukuku Aratırmaları Dergisi* 15 (2010), 151-174.
- Müslim b. Haccac, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-Sahîh el-muhtasar mine's-sünen bi-nakli'l-adl ani'l-adli ilâ Rasûlillah*. thk. Yâsir Hüseyin vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 2016.
- Nacak, İbrahim - Karaaslan, Faruk. "Ailenin Yapısı: Bir Sistem Olarak Aile". *Sistemik Aile Sosyolojisi*. ed. Mustafa Aydın. Konya: Çizgi Kitabevi, 1. Basım, 2013.
- Okan İbiloğlu, Aslıhan. "Aile İçi Şiddet". *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 4/2 (2012), 204-222.
- Öner, Abdülkerim. "Aile İçi İletişimde Tarafların Birbirlerini Dinleme ve Anlama Tahammülünde Hz. Peygamber'in Örnekliliği". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25 (2020), 169-182.
- Özel, Yasemin - Bay Karabulut, Aysun. "Günlük Yaşam ve Stres Yönetimi". *Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2018), 48-56.
- Şahin, Sultan - Aral, Neriman. "Aile İçi İletişim". *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi* 1/3 (2012), 55-66.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târik b. İvâzullâh b. Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1995.
- Taberî, Ebü'l-Abbâs Muhibbüddîn Ahmed b. Abdullâh. *es-Simtü's-semîn fi menâkibi Ümmehâti'l-Mü'minîn*. Mısır: Dâru'l-Hadîs, ts.
- Tarhan, Nevzat. *Bilinçli Aile Olmak*. İstanbul: Timaş Yayınları, 6. Basım, 2018.
- Tekdemir, Volkan - Gürses, İbrahim. "Aile Krizleri Karşısında Aile Yılmazlığı Üzerinde Dinin Etkisi: Dindar Aileler Örneği". *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 2/4 (2020), 253-295.
- Tirmizî, Ebü'îsâ Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1996.
- Topal, Merve. "Modernleşme Bağlamında Türkiye'de Ailenin Dönüşümü", Uluslararası Aile Sempozyumu, ed. Emrah Dindi vd. 1/381-398. Sinop: Sinop Üniversitesi Yayınları, 2020.

- Yavuzer, Haluk. *Gençleri Anlamak*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 4. Basım, 2009.
- Yıldırım, Ergün-Canatan, Kadir. "Toplumsal Değişme Sürecinde Aile". Ankara: Açılım Kitabevi, 2013.
- Zehebî, Şemseddin Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaûd, Hüseyin el-Esed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1402.

AİLELERDE İŞ-ÖZEL HAYAT DENGESİ: ANNELERİN ÇALIŞMASI VE AİLE YAŞAMI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Dr. Büşra ÖKTEN*¹

Giriş

Tarih boyunca kadınlar her zaman çalışmış ve evin geçimine her zaman destek olmuşlardır. Tarım toplumlarında evde mevcut olan bütün işler hep beraber el birliğiyle yapılır, bir iş için kadın erkek çocuk ayrımı yapılmazdı. Fakat son 20 yıldır gelişen makinalaşma ile birlikte tarım küçük ölçekten büyük ölçeğe taşınmış ve tarım toplumu olan ülkelerde iş gücü piyasaları üretimde değişikliğe gitmiştir. Bu farklılaşma ile evde aile işçisi olarak çalışan kadınlar şehirde iş gücüne dahil olacak iş bulamayınca işsiz olarak tanımlanmışlar dolayısıyla ev içerisinde yaptıkları üretimler değersiz hale gelerek istihdama katılmayan kesim olarak çalışmayan ev hanımı şeklinde bir sıfatla sınırlandırılmışlardır.

Ev hanımı olmanın dışında iş gücüne birebir dahil olan kadınlar ekonomiye katkısı olan bireyler olarak toplumda yer edinmiş ve saygınlığı elde etmiştir. Ev içi işler yine kadının asli vazifesi olarak kaldığından kadının çalışmasıyla kadının yükü artmış çift ya da daha çok kariyerli hale gelmiştir. Ayrıca kadının çalışması aile ve ev içini etkilediği gibi

* Dr., <https://orcid.org/0000-0002-7396-0622>

en büyük oranda çocukları etkilemiştir. Evde duran annelerinin yerini alan çalışan anneler birçok yönden hem geleneksel rollerini tamamlama çabasında, yeni iş piyasası rolleriyle de varlıklarını idame ettirmeye çalışmaktadırlar.

Kadının çalışmasının yetişkin gözünden incelendiği birçok çalışma bulunmakla birlikte, çocukların gözünden çalışan annenin çok yönlü duruşu ve varlığını incelediğimiz bu çalışmamızda ailelerde iş özel hayat dengesi başlığında annelerin çalışmasının aile yaşamı üzerine etkilerini incelemekteyiz. Çalışmamızda 319 tane 10-14 yaş arası çocuğa yapılan anketimizin bulguları tek yönlü ve çok yönlü testlerle değerlendirilmekte ve gerek satır aralarında gerek açıkça çocukların çalışan ve çalışmayan anneye bakışı aile yaşamı üzerine etkisi incelenmektedir. Çıkan sonuçlardan beklediğimiz ve beklemediğimiz bizi şaşırtan sonuçlar mevcuttur. Sonuç kısmında genel sonuçlar toparlanmış ve özetlenecektir. Çalışmamızın bir ihtiyacı gidermesini temenni ederiz.

1. Kadınların İstihdama Katılımı

Tarihte 18. y.y.'in ortalarına kadar ekonominin aktif merkezi evler olmuş, ev ve işyeri arasında bir ayrımlaşma söz konusu olmamıştır¹. Sanayi devrimi ile birlikte ev ile iş yeri kavramları birbirinden ayrılmış, ev emeği ile ücretli emek birbirinden farklılaşmaya başlamıştır.² Bir yandan üretimin artan iş gücü ihtiyacı, bir yandan kadın emeğinin ucuz olması, kadınların çalışma yaşamına girmesine neden olmuştur³.

Kapitalist üretimde emek süreci, ev içi ve endüstriyel emek olarak ikiye ayrılmış, ev-içi emek mevcut emek pazarı için emek gücünü yeniden üretirken, endüstri birimi malları ve hizmetleri tüketim pazarı için üretilmiştir. Ücretin ödendiği karşılığı olan yalnızca endüstri birimi olduğundan, ev- içi emek ekonomik döngünün dışında konumlandırılmıştır.⁴

¹ Richard Sennett, Karakter Aşınması (İstanbul: Ayrıntı, 1998), 33.

² Bora Aksu, Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin Yeniden İnşası (İstanbul: İletişim, 3. bs., 2010), 59.

³ Oya Çitçi, Kadın Sorunu Ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar (Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi, 1982), 40.

⁴ İdil Safiye Soyseçkin, "Marksizmin Feminizmle İmtihanı 21. Yüzyılın Eşiğinde Kadınlar: Değişim ve Güçlenme", Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi, (İzmir: İzmir Dokuz

Bunların neticesinde ev dışında iş yerinde çalışma, işgücüne bağımlı çalışma statüsü kazandırmıştır.⁵ “Nihayetinde büyük çerçevede artık “dünya nüfusunun giderek artan büyük bölümü kentlidir ve geçinmek için ekonomiye katkıda bulunan ücretli istihdama muhtaç hale gelmiştir.”⁶

Ülkemizde ise kadınların işgücüne katılımı süreci, küresel gelişmelerin peşinden ilk sanayileşme hareketlerinin yaşandığı 19. Yüzyılın ortalarında başlamış, önceleri halı, kilim nakış gibi el emeği gerektiren alanlarda gayri müslim kadınlar istihdam edilmiş daha sonraları ise askeri dikim evlerinde, ayakkabı, halı, kilim fabrikalarında Müslüman Türk kadınlar işgücüne katılmışlardır⁷. Cumhuriyet döneminde ise ulusal sanayi geliştirme çalışmaları, savaşlarda azalan erkek nüfusun yerine iktisadi döngüyü devam ettirmek için ikame edilebilirlik ve ekonomik sıkıntılar sebebiyle çalışma hayatındaki kadın nüfusu arttırılmıştır. İş gücü piyasasına dahil olan kadınla birlikte, 1950’li yıllarda artan sanayileşme, ailelerin fertlerinin çoğunluğunun çalışmasının gerekliliği ve kentleşme artışı gibi kavramların gündeme gimesiyle Cumhuriyet döneminde ilk kez dezavantajlı olarak sosyal politika konuları arasına girmiştir⁸.

Özellikle küreselleşmenin etkisiyle 80’li yıllar sonrasında uygulanan neo-liberal politikalar ve esnekleştirme uygulamaları ile yapılan özelleştirmeler kadınların üretim sürecine eskisinde daha fazla fakat daha kötü şartlarda katılmalarına neden olmuştur⁹. Buna ilave olarak sanayileşme sürecinde köyden kente göçün artması ile geleneksel aile yapısı temel dinamikleri farklılaşmış; aile geçimi, rahat bir gelecek için çocuklara çok yönlü yatırım ve kaliteli yaşam gibi gereksinimler

Eylül Üniversitesi Yayınları, 2009), 2/638.

⁵ Mustafa Delican, Aile, Ekonomi ve Sosyal Politika Ekonomik Hesaplamalarda Bir Birim Olarak Aile (Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 1998), 5.

⁶ Sheila Margaret Pelizzon, Kadının Konumu Nasıl Değişti?: Feodalizmden Kapitalizme Çev. İ. Ercan Sadi-Cem Somel (İstanbul: İmge Yayınları, 2009), 383.

⁷ Ömer Zühtü Altan, Türkiye’de Kadın İşçilerin 1475 Sayılı İş Kanunu İle Korunması (Eskişehir: Eskişehir İka ve Tic. İlimler Akademisi, 1980), 46.

⁸ Eyüp Bedir vd., Kadınların Çalışma Yaşamında Korunması, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi Yayını Sosyal Politika, 2007), 226.

⁹ Çağla Ulutaş Ünütürk, “Yoksulluğun Kadınlaşması Ve Görünmeyen Emek”, Çalışma ve Toplum Dergisi 21 (2009) 30.

artmıştır. Bu durum ise insanların maddi ihtiyaçlarının artmasına, kadınlarında mecburen iş yaşamında daha fazla yer almasına neden olmuştur¹⁰. Dolayısıyla gelişen ve değişen toplumun gerektirdiği ihtiyaçlara ayak uydurmak isteyen kadın, daha yüksek standartlara sahip olmak için çalışma yaşamına girmeyi tercih etmiş veya buna mecbur kalmıştır.¹¹

Kadınların çalışma hayatına girişine sebep olan en belirgin faktör diğerlerine nazaran ekonomik zorunluluktur. Kadınların büyük çoğunluğu eşleri çalışsa dahi, aileye ikinci bir gelir kaynağı sağlamak için çalışma hayatına girmektedir. Nitekim çalışan kadınlarla ilgili yapılan araştırmalarda ortaya çıkan sonuçlara göre, kadınların büyük çoğunluğu çalışmalarını ekonomik ihtiyaçlarına dayandırmışlardır¹². Ekonomik ihtiyaçların giderilmesi dışında başka sebepler kadınların iş yaşamına girmesini teşvik etmektedir. Yapılan çalışmalarda görülmektedir ki, kadının iş yaşamına girmesi; aile gelirine katkı sağladığı gibi, aynı zamanda kadına çevre ile ilişki kurma olanağı kazandırmakta, çalışma yaşamının getirdiği başarı, başarısızlık, tanınma, takdir görme gibi kişisel ve psikolojik ihtiyaçlarını da bir şekilde karşılamaktadır¹³.

2. İş Özel Hayat (Yaşam) Dengesi

İş özel hayat dengesi dengesi, bireyin çalıştığı iş ve özel hayatını kapsayan etkinlikler arasında denge kurarak iki alanda da kendince yeterli doyuma ulaşabilmesidir.¹⁴ En yalın haliyle, iş özel hayat dengesi; bireylerin işleri ile özel hayatlarını dengeli ve makul bir şekilde yönetebilmesidir.¹⁵ İş-özel hayat diğer bir ifadeyle iş-yaşam dengesi,

¹⁰ Ferhat Sükan Çağatay, Türkiye’de Çalışan Kadınların Mutsuzluk Nedenlerine İlişkin Perakende Sektöründe Bir Alan Araştırması (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Endüstri İlişkileri Ve İnsan Kaynakları Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 25.

¹¹ Çitçi, Kadın Sorunu ve Türkiye’de Kamu Görevlisi Kadınlar, 41.

¹² Hamide Topçuoğlu, Kadınların Çalışma Saikleri Ve Kadın Kazancının Aile Bütçesindeki Rolü, (Ankara: Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Yayınları, 1957).

¹³ Çitçi, Kadın Sorunu ve Türkiye’de Kamu Görevlisi Kadınlar, 42.

¹⁴ Sevgi Altun Dilek - Kubilay Yılmaz, “Öğretmenlerin İşkolliklik Eğilimleri ile İş- Yaşam Dengeleri”, E-Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi 3/1 , (2016), 38.

¹⁵ Işıl Pekdemir - Merve Koçoğlu Sazkaya, “İşkolliklik ile İş Yaşam Dengesi Arasındaki İlişkide Kişilik Özelliklerinin Aracılık Rolü Üzerine Bir Araştırma”, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 14/14, (2014), 314.

özellikle işgücündeki çocuk sahibi kadınların sayısının artmasıyla birlikte son 20 yılda literatürde sıklıkla yer alan bir konudur¹⁶. Nitekim, konunun literatüre kazandırılması, 1986 yılında iş yaşamının aile yaşamını olumsuz yönde etkilemesinin farkındalığı ile olmuştur.¹⁷ Çalışma hayatında kadınlar, düşük maaş, düşük statü gibi şekillerde erkeklere nazaran haksız rekabete uğrayabilmektedir. Ayrıca kadınlar cinsel taciz, cam tavan, Mobbing gibi motivasyon düşürücü etkilere daha fazla maruz kalabilmektedirler. Kadınlar erkeklerden farklı olarak ev ve çocuklarla ilgili daha fazla sorumluluk hissettiklerinden strese girebilmektedirler. Özellikle kadınlardan çocuk sahibi olan anneler çalışma hayatına dahil olduklarında kişisel alan, ailesel sıkıntılar ve iş yaşamı performansı sıkıntılarını belirgin olarak yaşamaktadırlar. Bu yaşanan sıkıntıların bir çok yönlü sonuçları başta anneleri daha sonra aileleri direk ve dolaylı olarak etkilemektedir.¹⁸

İş gücüne dahil olan kadının çalışma hayatından en çok etkilenen ailesidir. Kadının iş gücüne dahil olması yalnız iktisadi yönleriyle değil, gelecekte toplumun iktisadi, kültürel, sosyal ve diğer her türlü sistemini oluşturacak nesil üretim merkezi olan aile üzerine etkileri yönüyle de incelenip kümülatif bir değerlendirme yapılması gereken bir olgudur. Kadının çalışması hayatının her döneminde çeşitli zorluklar içerse de çalışan kadının en çok zorlandığı dönem anne olmasıyla birlikte başlamakta ve çocuğun belli bir özgün yeterlilik seviyesine gelene dek sürmektedir. İstihdamda yer alan çocuklu kadınlar bir yandan çocuklarını iyi büyütmek gibi geleneksel annelik rolünü çoğu zaman tek başına üstlenmekte, diğer yandan ise işgücüne katılmalarıyla buna ilişkin beklentiler doğrultusundaki talepleri eksiksiz yerine getirmek zorunluğuyla karşı karşıya kalmaktadırlar¹⁹. Çalışan anneler bu sıkışmışlık içinde

¹⁶ Jing Wang - Anil Verma, "Explaining Organizational Responsiveness to Work Life Balance Issues: The Role of Business Strategy and High Performance Work Systems", *Human Resource Management*, (Toronto: 51/3), (2012), 407.

¹⁷ Nita Choudhary - Niranjan Kumar Singh, "Work-Family Balance as per Life Stage and Total Experience: An Empirical Study among Officers of Defense (Central Public Sector Enterprises) in Bangalore", *The IUP Journal of Organizational Behavior* 15/1, (2016), 49.

¹⁸ Halenur Savar, "Çalışan Kadınların En Büyük Snavı: İş-Aile Yaşamı Dengesi(zliği) ve Kadın Sağlığına Etkisi", *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/2, (2017), 189.

¹⁹ Aylın Nazlı, *Çalışan Evli Kadınlar için Normatif Öncelik Sorunu (İzmir Örneği)* (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kurumlar Sosyolojisi Anabilim Dalı, Doktora Tezi,

denge kurmaya çalışmakta ve yaşamlarını sağlıklı bir şekilde devam ettirmeye çalışmaktadırlar.

Kadının bir anne olarak çocuklarını maddi manevi güzel yetiştirmek için çabalaması, çocuklarını düzgün ve iyi koşullarda yetiştirmek istemesi, aynı zamanda iş yaşamında yüklenen sorumlulukları da tam anlamıyla yapmak istemesi kadını oldukça zorlayıcı bir sürece sokmaktadır.²⁰ İş ve aile yaşamı arasındaki dengenin sağlanamayışı kadınları, ya iş yaşamına katılmaya devam etmeye ya da hane içinde kalma gibi tek bir tercihte bulunmaya zorlamaktadır. Aile kuran kadının hem istihdamda kalıp, hem de hayatına yeni katılan bireyle yeterince ilgilenebilmesi, ev işlerini yetiştirebilmesi, eşyle etkin zaman geçirebilmesi için mevzuat bazlı izin ve haklarının yeterli şekilde düzenlenmiş olması gerekmektedir.²¹ Anne olan kadınların etkin bir akraba desteği yoksa iş- özel hayat dengesi kurabilmesi oldukça zor gözükmemekte ve bunun her türlü etkisini kendisiyle birlikte aile birebir yaşamaktadır.

3. Araştırmanın Bulguları

3.1. Araştırmanın Önemi

Günümüzde kadınların çalışma hayatında aktif rol alması, çalışan kadınların rollerini artırarak, çalışan, ev hanımı, anne ve eş olmak gibi birçok role sahip olmalarını beraberinde getirmiştir. Bu bakımdan, iş yaşamına artan kadın işgücü katılımının sonuçları üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Kadının çalışmasının ailesi ve kadının kendisi üzerine etkilerini inceleyen birçok araştırmaya bakıldığında, birbirinden farklı görüş bildiren sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir.²² Çalışmanın aile bütçesine ve kadının gelişimine sağlayacağı yararlarla birlikte, kendile-

1995), 44.

²⁰ Alev Doğru, Kadın Çalışanların Cam Tavan Engelleri Ve İş Tatminine Etkisi Afyon Kocatepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Örneği, (Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010), 52.

²¹ Merve Akkuş Güvendi, Karşılaştırmalı Bir Perspektiften Türkiye’de Aile Politikaları, (İstanbul: İlke Derneği İlke Politika Notu, 2018), 30.

²² Ernst Kösek, Cynthia Özeki, “Work- Family Conflict, Policies, and Job-Life Satisfaction Relationship: A Review and Directions For Organizational Behavior- Human Resources Research”, Journal of Applied Psychology 83 1998, 139-150.

rinin daha çok yıpranacağı, ayrıca eşine ve çocuklarına daha az zaman ayırabileceğine dair sonuçlar mevcuttur.²³

Literatüre bakıldığında Türkiye’de kadının çalışmasının çalışan kadının yaşadığı iş-yaşam dengesini merkeze alan, ailesi ve çocukları üzerine etkilerini inceleyen birçok araştırma olmasına karşın, 10-14 yaş arası çocukların gözünden annenin bir değerlendirmeye tutulduğu bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada, çocuğu 10-14 yaş arasında imam hatip ortaokulu, özel ve normal ortaokula giden, çalışan ve çalışmayan annelerin çocuklarının bakış açısından fiziki bakım, ruhsal ve eğitim açılarından değerlendirilecektir. Anket yönteminin en kolay uygulanabileceği yazım becerileri yeterli seviyede mümkün olan en küçük yaş grubu olan anne etkisinin yoğun olarak devam ettiği, fakat ergenlik gibi de ruhsal farklılıkların henüz ortaya çıkmadığı 10-14 yaş arası çocuklar belirlenmiştir.

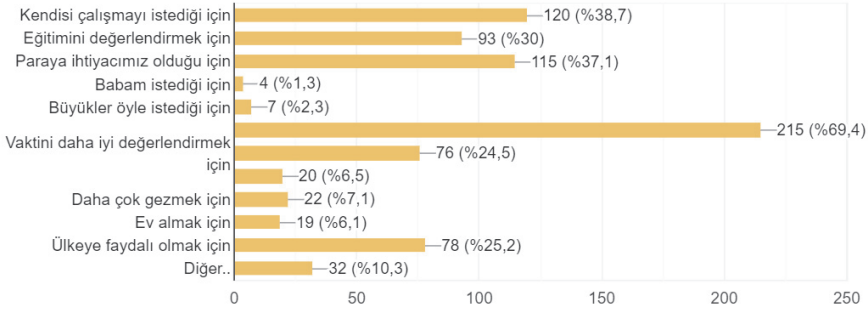
3.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama tekniği olarak, nicel araştırma yönteminin tekniklerinden olan anket tekniği uygulanmıştır. Anket formlarındaki sorular, Likert tipi ölçek formatına göre hazırlanmıştır. Araştırmanın evrenini 10-14 yaş arası annesi çalışan ve çalışmayan çocuklar oluştururken, örneklemini ise; İstanbul il sınırları içindeki M.E.B. bağlı ortaokullardan imam hatip, düz ortaokul ve özel ortaokula giden annesi çalışan ve çalışmayan 10-14 yaş arası çocuklar oluşturmuştur. Hem çalışan hemde çalışmayan anneye sahip çocukların örnekleme seçilmesinin nedeni; örneklemin heterojen olması ve bize sonuçların karşılaştırması imkânı vermesidir. İstanbul gibi çok kültürlü ve karma insan topluluklarının yaşadığı büyük bir metropolde araştırmayı yaparak sonuçların objektif olması hedeflenmiştir.

Araştırmamıza katılan 319 kişiden %49,5 oranında 158’i erkek, %50,5 oranında 161’i kız olmak üzere dengeli bir dağılım mevcuttur. Araştırmada 10 yaş 59 kişi %18,5 oranıyla, 11 yaş 86 kişi %27 oranıyla, en çok

²³ Serap Döner, Kadının Aile ve Çalışma Yaşamındaki Konumu ve İçinde Bulunduğu Görev İkilemi, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999), 88.

katılım olan 12 yaş 90 kişi 28,2 oranıyla, 13 yaş 60 kişi 18,8 oranıyla ve son olarak en az katılım olan yaş grubu 14 yaş 24 kişi %7,5 oranıyla ankete dahil olmuştur. Araştırmada 5. Sınıfa giden %19,1 oranında 61 kişi, 6. Sınıfa giden %33,5 oranında 107 kişi, 7. Sınıfa giden %28,2 oranında 90 kişi, 8. Sınıfa giden %19,1 ise 61 kişidir.

Çalışan annelerin 10-14 yaş arası çocuklarının genel olarak annelerin çalışma nedenleri ile ilgili sorduğumuz soruya verilen cevaplara göre annelerin çalışma nedeni en çok 215 oyla %69,4 oranıyla vaktini daha iyi değerlendirmek olarak görülmüştür. İkinci en çok tercih edilen çalışma nedeni 120 oyla %38,7 oranında olan kendi çalışmayı istediği için iken, üçüncü tercih ise 115 oyla %37,1 oranında paraya ihtiyacı olduğu için şikkidir.

Araştırma grubumuzda annesi gelir getirici işte çalışanların oranı %38,9 oranıyla 124 kişi iken, annesi gelir getirici bir işte çalışmayanlar %61,1 ile 195 kişiyi ifade etmektedir. Babası çalışanların oranı %94,4 ile 301 kişi, çalışmayanların oranı ise %5,6 ile 18 kişiyi ifade etmekte ve çoğunluğun babasının çalıştığı görülmektedir. Çalışma söz konusu olduğunda tabiki eğitim düzeyi önemli bir kriter olarak belirleyiciliğini korumaktadır. Çalışmamızda annesi okuryazar olan 3 kişi %9, ilk ve orta öğretim mezunu olan 87 kişi %27,3, Lise mezunu olan 88 kişi %27,6, Üniversite mezunu olan 112 kişi %35,1, lisansüstü mezunu olan 29 kişi ise %9,1 oranındadır.

Araştırmamızdaki ailelerin aylık gelir düzeyine baktığımızda en çok %48,3 ile orta gelir seviyesinin oluşturduğunu görmekteyiz. Yüksek

gelir seviyesi ise ikinci sırada yer alırken, düşük gelir seviyesi %18,5 ile en az oranın oluşturmaktadır.

Tablo 1: Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu * Sizce kadınlar çalışmalı mı?

			Sizce kadınlar çalışmalı mı?				Toplam
			Asla Çalışmamalı	Paraya ihtiyacı varsa evet	Eğer isterse evet	Evet mutlaka	
Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	Evet	Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	4	14	76	30	124
			3,2%	11,3%	61,3%	24,2%	100,0%
	Hayır	Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	18	33	126	18	195
			9,2%	16,9%	64,6%	9,2%	100,0%
Toplam		Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	22	47	202	48	319
			6,9%	14,7%	63,3%	15,0%	100,0%

Anneleri çalışanların %3,2'si asla çalışmamalı derken, bu cevap annesi çalışmayanlarda %6,9'dur. Asla çalışmamalı, paraya varsa ihtiyacı varsa ve eğer isterse şıklarının cevapları annesi çalışmayanlarda daha yüksekken evet mutlaka cevabı annesi çalışanlarda daha yüksektir. Yani bu sonuç bizim için şaşırtıcı olmuştur ve annesi çalışanlar kadınların çalışmasına daha sıcak yaklaşırken, annesi çalışmayanlar annelerinin çalışma hayatına girmelerini istememektedir.

Tablo 2: Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu * Genelde eve geldiğinde yemeklerim hazır olur

			Genelde eve geldiğinde yemeklerim hazır olur			
			-Katılmıyorum	-Biraz	-Katılıyorum	
Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	Evet	Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	25 20,2%	35 28,2%	64 51,6%	124 100,0%
	Hayır	Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	9 4,6%	41 21,0%	145 74,4%	195 100,0%
Toplam		Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	34 10,7%	76 23,8%	209 65,5%	319 100,0%

Tablo 2'ye göre; Annenin çalışıp çalışmaması, çocukların eve geldiklerinde yemeklerinin hazır olup olmadığı düşüncesini eklemiştir. Annesi çalışanlarda bu fikre katılmayanların oranı %20,2 iken annesi çalışmayanlarda bu oran %4,6 olmuştur. Onun dışında da annesi çalışanlarda katılıyorum diyenlerde oran %51,6 iken, annesi çalışmayanlarda bu oran çok daha yukarıda %74,4 olmuştur. Yani annenin çalışan çocuklar eve geldiğinde yemeklerini hazır bulma olasılığı daha düşükken, annesi çalışmayanların yemekleri daha fazla oranda hazır olmaktadır.

Tablo 3: Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu * Yeterli beslendiğimi düşünüyorum

			Yeterli beslendiğimi düşünüyorum			Toplam
			Katılmıyorum	Biraz	Katılıyorum	
Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	Evet	Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	6	18	100	124
			4,8%	14,5%	80,6%	100,0%
	Hayır	Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	8	16	171	195
			4,1%	8,2%	87,7%	100,0%
Toplam		Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	14	34	271	319
			4,4%	10,7%	85,0%	100,0%

Tablo göre; annenin çalışıp çalışmaması, çocukların yeterli beslenmeyle ilgili düşüncelerini etkilememiştir. Yapılan araştırmalarda çalışan kadınların kendilerinin de yeterli ve dengeli beslenme sıkıntısı yaşadığı görülmektedir²⁴. Fakat bizim anketimizin sonucunda çalışan anne çocukları da çalışmayan anne çocukları da yeterli beslendiğini düşünmektedir. Önceki tabloda çalışan annelerde evde hazır bulunamaması sonucuna rağmen çocuklar genel olarak yeterli ve dengeli beslendiklerini düşünmektedir.

²⁴ Ece Civelek, Çalışan Ve Çalışmayan Kadınların Beslenme Durumu İle Antrometrik Ölçümlerinin Değerlendirilmesi (İstanbul: Okan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beslenme Ve Diyetetik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2017), 64.

Tablo : Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu * İyi bir eğitim aldığını düşünüyorum

			İyi bir eğitim aldığını düşünüyorum			Toplam
			Katılmıyorum	Biraz	Katılıyorum	
Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	Evet	Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	4	7	113	124
			3,2%	5,6%	91,1%	100,0%
	Hayır	Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	1	23	171	195
			0,5%	11,8%	87,7%	100,0%
Toplam		Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	5	30	284	319
			1,6%	9,4%	89,0%	100,0%

Annesi çalışan çocuklarda, katılmıyorum cevabını verenler %3,2 iken, annesi çalışmayanlarda bu oran beklentinin aksine daha düşük %0,5 gerçekleşmiştir. Biraz cevabında ise annesi çalışmayanlarda oran daha yüksektir. Yani annesi çalışan çocuklar daha kesin cevaplar vermişken, annesi çalışmayan çocuklar aldığı eğitimden büyük oranda memnun olsa da tam emin olamayan kesim diğerinden daha fazla gözükmektedir. Annesi çalışanlar aldıkları eğitim konusunda daha tatmin olmuş gözükmektedir. Genelde çalışan annelerin mesai saatlerinin uzun olmasından dolayı çocuklarını ya özel okullara vermekte yada devlet okuluna dahi verse okul çıkışlarında harici kurs, etkinlik vb ile doldurarak çocukla yakın vakitlerde eve ulaşmaya gayret ettiklerinden, annesi çalışmayanlara göre diğer çocuklar daha fazla eğitimin içerisinde kalmaktadırlar²⁵. Bu durum da annesi çalışan çocuklarda daha yeterli eğitim aldıkları algısı uyandırmış olabilir.

²⁵ Haberturk, "Çalışan Annelerin Etüd Sancısı" (Erişim : 5 Aralık 2023)

Tablo : Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu * İyi bir aileye sahip olduğumu düşünüyorum

			İyi bir aileye sahip olduğumu düşünüyorum			Toplam
			Katılmıyorum	Biraz	Katılıyorum	
Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	Evet	Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	1 0,8%	11 8,9%	112 90,3%	124 100,0%
	Hayır	Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	4 2,1%	8 4,1%	183 93,8%	195 100,0%
Toplam		Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	5 1,6%	19 6,0%	295 92,5%	319 100,0%

Tablo göre; annenin çalışıp çalışmaması, çocukların iyi bir aileye sahip olma ile ilgili düşüncelerini etkilememiştir. Her ne kadar çocuklar zaman zaman ailelerini eleştirse de genel olarak çalışan ve çalışmayan anneye sahip çocuklar iyi bir aileye sahip olduğunu düşünmektedir.

Tablo : Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu * Ailece birlikte yeterli zaman geçirdiğimizi düşünüyorum

			Ailece birlikte yeterli zaman geçirdiğimizi düşünüyorum			Toplam
			Katılmıyorum	Biraz	Katılıyorum	
Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	Evet	Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	12 9,7%	45 36,3%	67 54,0%	124 100,0%
	Hayır	Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	13 6,7%	84 43,1%	98 50,3%	195 100,0%
Toplam		Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	25 7,8%	129 40,4%	165 51,7%	319 100,0%

Her iki şekilde de çocuklar aileleriyle yeterli zaman geçirdiklerini dü-

şünmektedir. Bu durum acaba çalışan annelerin çocuklarının annelerinden beklentilerinin düşük olması ihtimali olabilir mi diye düşünmekteyiz? Ya da çalışan anneler çocuklarını genelde okul sonrası aktivitelere daha fazla yönlendirdiklerinden aile ile geçirilecek zamanın kısıtlı olması ve bu zamanın da çocuk için yeterli görülüyor olması düşünülebilir. Diğer bir pozitif ihtimalde çalışan annelerin çocuklarına daha yoğun odaklı, kaliteli vakit ayırarak yanlarından olmadıkları zamanı iyi değerlendirebildikleridir.

Tablo : Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu * Okul başarımı yeterli buluyorum

			Okul başarımı yeterli buluyorum			Toplam
			Katılmıyorum	Biraz	Katılıyorum	
-Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	Evet	Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	11 8,9%	40 32,3%	73 58,9%	124 100,0%
	Hayır	Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	9 4,6%	74 37,9%	112 57,4%	195 100,0%
Toplam		Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	20 6,3%	114 35,7%	185 58,0%	319 100,0%

Annesi çalışan ve çalışmayan bütün çocuklarda okul başarıları yeterli görülmektedir. Yapılan bir araştırmaya göre, özellikle annenin çocuğa yönelik tutumu çocuğun akademik başarısı ile çok daha ilişkilidir. Bu sebeple çocuğun akademik gelişimi açısından annenin çocuğuyla iletişiminin önemli görülmektedir. Bu bağlamda ana-babaların çocuğun gelişimi ile ilgilenmesi, okul çalışmalarına destek olması ve çocuklarına yönelik destekleyici davranışlar sergilemesi onların başarılarını artırmada önemli etkenlerden olduğu unutulmamalıdır²⁶. Bu bağlamda annenin çalışmasının çocukların okul başarısını etkilemesi beklenirken, burada tüm çocuklar okul başarılarını hedefledikleri şekilde gerçekleştirdiklerini ifade etmekte, bu sonuç belkide yukarıdaki iyi bir eğitim aldığını daha fazla düşünen çalışan anne çocuklarının okul içi yada harici olarak standart eğitime ilave çalışmalar almaları sebebiyle olduğu düşünülebilir.

²⁶ Mustafa Yüksel Erdoğan, "Ana- Baba tutumları ve Öğretmen Davranışları ile Öğrencilerin Akademik Başarıları Arasındaki İlişkiler", Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 0/14, (2007), 44 .

Tablo : Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu * Ev ortamınız neşeli ve huzurlu mu?

			Ev ortamınız neşeli ve huzurlu mu			Toplam
			Evet	Hayır	Bazen	
Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	Evet	Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	91 73,4%	4 3,2%	29 23,4%	124 100,0%
	Hayır	Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	131 67,2%	2 1,0%	62 31,8%	195 100,0%
Toplam		Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	222 69,6%	6 1,9%	91 28,5%	319 100,0%

Tablo göre; annenin çalışıp çalışmaması, çocukların ev ortamının neşesi ve huzuru ile ilgili düşüncelerini etkilememiştir.

Tablo : Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu * Ailenizle Ne Sıklıkla Gezi vb Yapıyorsunuz

		Ailenizle Ne Sıklıkla Gezi vb Yapıyorsunuz						Toplam
		Hiç	Çok nadir	Bazı Haftasonları	Haftada 1-2 gün	Her haftasonu	Her gün	
Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	Evet	3 2,4%	16 12,9%	61 49,2%	7 5,6%	34 27,4%	3 2,4%	124 100,0%
	Hayır	6 3,1%	43 22,1%	79 40,5%	14 7,2%	53 27,2%	0 0,0%	195 100,0%
Toplam		9 2,8%	59 18,5%	140 43,9%	21 6,6%	87 27,3%	3 0,9%	319 100,0%

Annenin çalışması eve daha az vakit ayırıp, annesi çalışmayan ço-

cukların gezi vb daha çok vakit ayırması beklenirken, beklentimizin aksine ikisi de eşit seviyede çıkmıştır. Burada anketin yapıldığı il olan İstanbul'un ulaşım şartları, ekonomik zorlukları hesaba katılmalı ve bu durumda annesi çalışmayan ailelerde ekonomik olarak gezi vb imkânların çok fazla olmadığı düşünülmelidir. Ayrıca verilen yanıtlardan özellikle çalışan annelerin hafta sonlarını daha yoğun geçirdikleri gözlemlenmektedir.

Tablo : Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu * Annelerin çalışması aileleri daha zengin yapar mı?

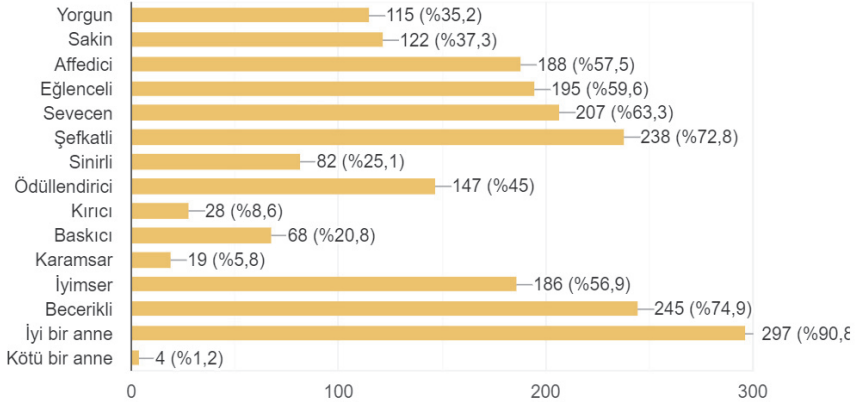
			Annelerin çalışması aileleri daha zengin yapar mı?		Toplam
			Evet	Hayır	
Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	Evet	Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	75 61,5%	47 38,5%	122 100,0%
	Hayır	Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	73 38,6%	116 61,4%	189 100,0%
Toplam		Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	148 47,6%	163 52,4%	311 100,0%

Çalışan annelerin çocukları %61,5 gibi büyük oranla annenin çalışmasının aileyi daha zengin yapacağını düşünürken, çalışmayan annelerin çocuklarında bu oran %38,6 şeklinde düşük gerçekleşmiştir. Yine tersi de bunu doğrular şekilde, annesi çalışan çocuklarda annenin çalışmasının zengin yapmayacağını söyleyenlerin düşük kalan oranı %38,5 iken, annesi çalışmayan çocukların annenin çalışmasının zengin yapmayacağı görüşü diğerine göre yüksek olan %61,4 oranıdır. Annesi çalışan çocuklar annesinin çalışmasını ailenin zenginliğine destek olduğunu düşünmekte-

dir. Rızkı veren Allah'tır bu yüzden eve girecek rızık bellidir. Bu açıdan zenginlik annenin çalışmasıyla bağlantılı görülmemelidir.

Tablo 29: Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu * Affedici

			Affedici		Total
			Affedici Değil	Affedici	
Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	Evet	Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	62	62	124
			50,0%	50,0%	100,0%
	Hayır	Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	74	121	195
			37,9%	62,1%	100,0%
Total		Anne Gelir Getirici Bir İşte Çalışıyor mu	136	183	319
			42,6%	57,4%	100,0%

Grafik : Annenize uygun olan terimleri işaretleyiniz

Grafikten de gördüğümüz şekilde; %50 oranında çalışan anne çocukları annelerini affedici görürken, %62,1 oranında çalışmayan anne çocukları annelerini affedici görmektedir. Yani çalışan anne çocukları

annelerini daha az affedici görmekte, daha az müsamahalı görmektedir. Buda çalışma hayatının getirdiği yoğunluktan ve hızlı yaşamdan annelerin müsamaha düzeyinin etkilendiği göstermektedir. Çocukların gözünden çalışan annelerin affediciliği az görülmektedir.

Değerlendirme

Kadının çalışması gerek küresel çapta, gerek milli kalkınma açısından sürekli teşvik edilen, kadınların iş gücüne katılma oranlarının yüksek olması arzu edilen ve gelişmiş ülke olmanın şartı olarak sunulan bir kavramdır. Kadının iş gücüne katılımı kısa vadede ekonomik ibrelerde yükselmeye sebep olsa da uzun vadede hem ekonomiye hem nüfus artışına hem aileye olan dolaylı etkilerinin çok yönlü olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle anne olan kadının çalışmasını küresel ekonomi bazlı etkilerini dışarda tutarsak en başta ailesini, daha özelinde ise çocuklarını etkilemektedir. Anne olan kadının çalışmasıyla ev içi sorumluluklar ve çocukların fiziki, ruhsal bakımları konularının organizasyonu gerekmekte, bu vazifeler her ne kadar ortak olsa da hala ataerkil bir toplum olmamız sebebiyle yine çoğunlukla kadında kalmakta ve bu şekilde kadın çok kariyerli hayatına devam etmektedir.

Kadının çalışmasıyla özellikle küçük yaştaki çocuklar en fazla etkilenirse de, evdeki büyük küçük her fert bu durumdan payını olumlu ya da olumsuz olarak almaktadır. 10-14 yaş arası çocuklar ise artık okul çağında olduklarından ve kişisel bakım, yedirme vb gibi kişisel sorumluluklarını üstlenmiş olmalarından dolayı birebir anneye ihtiyaç hissetmeseler de, hala anneye bağımlı oldukları bir dönemin içerisinde bulunmaktadırlar. Bu bağlamda ailelerde iş- özel hayat dengesi başlığında annelerin çalışmasının aile yaşamı üzerine etkilerini ortaokul seviyesindeki çocukların bakış açısından görebilmek maksadıyla çok yönlü gizli ya da açık sorular sorarak analiz etmeye çalışmaktayız. Çalışmamızda 319 kişiyle anket yapılmıştır. Elde edilen veriler istatistiksel olarak incelenmiş ve bazı sonuçlar elde edilmiştir. Nicel araştırma sonucunda yapılan testlerin neticesinde elde edilen bazı sonuçlar kayda değer şekildedir.

Çalışmamızın sonucunda bazı sonuçlar elde edilmiştir. Bu sonuçlar şu şekildedir; annesi çalışan çocuklara göre annelerinin çalışma nedeni yüksek oranda vaktini daha iyi değerlendirmektir. Genelde ekonomik

kaygılarla çalışan kadınlar çocuklarına bunu çok hissettirmemekte vakitini değerlendirme olarak çocuklarına aksettirmektedir. Annesi gelir getirici bir işte çalışan çocuklar kadınların çalışmasına daha olumlu bakmakta iken, annesi gelir getirici bir işte çalışmayan çocuklar kadınların çalışmasına daha olumsuz bakmaktadır. Kişi içerisinde yaşadığı düzene alıştığından düzen değişikliği olumlu dahi olsa bir bilinmezlik ifade eder. Bu yüzden kolay olan konfor alanında yaşamaktır. Bu açıdan çocuklarda alıştıkları düzenlerin korunmasını istemektedir. Annesi çalışan çocuklar eve geldiklerinde yemeklerini daha az hazır bulmakta iken, çalışmayan anne çocukları yemeklerini daha çok hazır bulmaktadır. Çalışma hayatında yorulan çalışan anneler bir çok sorumluluk içerisinde boğuşmakta ve her şeyi organize etmekte zorlanmaktadırlar. Bu açıdan her gün evde taze yemek hazır bulundurmak çalışan anneler için oldukça zor gözükmektedir. Bunun için imkânı olanlar dışardan hazır almak ya da ücretli yardım alırken imkânı olmayanların ailelerinde çocuklar beslenme konusunda bu sıkıntıları yaşamaktadırlar.

Çalışmamızda genel olarak çocuklar iyi bir eğitim aldığını düşünse de annesi çalışan çocuklar iyi bir eğitim aldıklarından daha emin görünmektedirler. Nitekim çalışan anneler için devlet okulunun okul saatlerine adapte olmak, çocuğun okul çıkışına yetişmek oldukça zordur. Ayrıca eve yorgun gelen anne için ödevlere destek olma ve çocuğa akademik destek sağlamak oldukça zorlu gözükmektedir. Bu bağlamda çalışan anneler özel okul ya da okul çıkışı etüd, koçluk vb destekler almaktadırlar. Buda çocukların eğitimlerinin devlet okulundaki yaşitlarına göre daha uzun sürmesine neden olmaktadır. Yine çalışmamızın diğer bir sonucu ise çalışan anne çocukları çalışmayan anne çocuklarına göre annelerini daha az affedici görmektedirler. Kadın tabiatı oldukça naif ve narin yaratılmıştır. Erkeklerle aynı şartlarda çalışan ve zaman zaman daha üst bir performans beklenen kadınlar için çalışma hayatı stres unsuru olarak görülebilmektedir. Bu sebeple çalışma hayatının yoruculuğu karşısında anneler daha az tahammüllü hale gelebilmektedir. Yine ilginç diğer bir sonuç ise annesi çalışan çocuklar annelerin çalışmasının aileyi zengin yapacağını düşünürken, annesi çalışmayan çocuklar annenin çalışmasının zenginlikle bir bağlantısı olduğunu düşünmemektedir. Annesi çalışan çocuklar annenin çalışmasının aileye katkısının büyük olduğu-

nu düşünmekte ve bunu bir gereklilik olarak görebilmektedir. Rızık garantisi verilen bir dünya hayatında annenin çalışmasının zenginliğe katkısı müphemdir. Yine çalışmamıza göre annenin çalışıp çalışmaması evdeki huzur ve birlikteliği etkilememektedir. Annesi çalışan çocuklar tarafından evlerinin huzur ve birlikteliğinden memnun olmaları sevindiricidir. Aynı çocuklar annelerini daha az affedici olarak görselerde ev ortamında bunun ciddi bir yansımasını yaşamadıkları anlaşılmaktadır. Çalışmamıza göre annenin çalışması çocukların iyi bir aileye sahip olma ile ilgili düşüncelerini, çocukların aileleriyle yeterli zaman geçirdikleri düşüncelerini, okul başarıları yeterli görme, ailecek gezi, etkinlik gibi faaliyetleri, çocukların yeterli beslenmeyle ilgili düşüncelerini etkilememiştir. Çalışan ve çalışmayan annelerin çocuklarında bu görüşler eşit çıkmıştır. Çalışan annelerin bu konularda çocuklarını pozitif manada destekledikleri çocuklarının nezdinde çalışan bir anneye sahip olmanın bir dezavantaj olarak görülmediği görülmektedir.

Çalışmamızda zaman zaman çalışan anneye sahip olan çocuklardan bazı konularda eksiklik algısı hissedilmişse de genel olarak büyük sorunlar tespit edilmemiştir. Fakat ülkemizde annelerin çalışma hayatına dahil olmasıyla ilgili hem anne hem çocuklar nezdinde zorluklar yaşandığı bilinmektedir. Bununla ilgili çeşitli yasal düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Çalışan kadın anne olduktan sonra uzun süreli izinlere verilmeli ve kadının anne olduktan sonraki ilk 1 yıl tamamen birer çocuğuyla ilgilenmesine imkân sağlayarak, sonraki 2 ise yıl esnek çalışma koşullarına izin verilmesi gerekmektedir. İşe döndüğünde de çalışan anne bir kariyer kaybına uğramamalı ve anne olmanın dezavantajını yaşamamalıdır. Nitekim iş gücü piyasasına dahil olup üretime destek olmak ne kadar önemliyse, bir nesli düzgün yetiştirmekte onun kadar hatta daha önemlidir.

Kaynakça

- Aksu, Bora. Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin Yeniden İnşası. İstanbul: İletişim, 3. bs., 2010.
- Altan, Ömer Zühtü. Türkiye’de Kadın İşçilerin 1475 Sayılı İş Kanunu İle Korunması. Eskişehir: Eskişehir İka ve Tic. İlimler Akademisi, 1980.
- Aylin Nazlı, Çalışan Evli Kadınlar için Normatif Öncelik Sorunu (İzmir Örneği).

- İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kurumlar Sosyolojisi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 1995.
- Bedir Eyüp vd., Kadınların Çalışma Yaşamında Korunması. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi Yayını Sosyal Politika, 2007.
- Choudhary, Nita - Niranjan Kumar Singh, "Work-Family Balance as per Life Stage and Total Experience: An Empirical Study among Officers of Defense (Central Public Sector Enterprises) in Bangalore", The IUP Journal of Organizational Behavior 15/1, (2016), 49.
- Civelek, Ece. Çalışan Ve Çalışmayan Kadınların Beslenme Durumu İle Antrometrik Ölçümlerinin Değerlendirilmesi. İstanbul: Okan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beslenme Ve Diyetetik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Çağatay, Ferhat Sükan. Türkiye’de Çalışan Kadınların Mutsuzluk Nedenlerine İlişkin Perakende Sektöründe Bir Alan Araştırması. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Endüstri İlişkileri Ve İnsan Kaynakları Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Çağla Ulutaş Ünlütürk, "Yoksulluğun Kadınlaşması Ve Görünmeyen Emek", Çalışma ve Toplum Dergisi 21 (2009) 30.
- Çitçi, Oya. Kadın Sorunu Ve Türkiye’de Kamu Görevlisi Kadınlar. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi, 1982.
- Delican, Mustafa. Aile, Ekonomi ve Sosyal Politika Ekonomik Hesaplamalarda Bir Birim Olarak Aile. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 1998.
- Dilek, Sevgi Altun - Kubilay Yılmaz, "Öğretmenlerin İşkoliklik Eğilimleri ile İş- Yaşam Dengeleri", E-Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi 3/1, (2016), 38.
- Doğru, Alev. Kadın Çalışanların Cam Tavan Engelleri Ve İş Tatminine Etkisi Afyon Kocatepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Örneği. Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Döner, Serap. Kadının Aile ve Çalışma Yaşamındaki Konumu ve İçinde Bulunduğu Görev İkilemi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Erdoğdu, Mustafa Yüksel. "Ana- Baba tutumları ve Öğretmen Davranışları ile Öğrencilerin Akademik Başarıları Arasındaki İlişkiler", Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 0/14, (2007), 44 .
- Haberturk, " Çalışan Annelerin Etüd Sancısı" (Erişim : 5 Aralık 2023). <https://hthayat.haberturk.com/yasam/guncel/haber/1056204-calisan-annelerin-etut-sancisi>

- Kössek, Ernst - Cynthia Özeki, "Work- Family Conflict, Policies, and Job-Life Satisfaction Relationship: A Review and Directions For Organizational Behavior- Human Resources Research", *Journal of Applied Psychology* 83 1998, 139-150. Doi:[10.1037//0021-9010.83.2.139](https://doi.org/10.1037//0021-9010.83.2.139)
- Merve Akkuş Güvendi, *Karşılaştırmalı Bir Perspektiften Türkiye’de Aile Politikaları*. İstanbul: İlke Derneği İlke Politika Notu, 2018.
- Pelizzon, Sheila Margaret. *Kadının Konumu Nasıl Değişti?: Feodalizmden Kapitalizme Çev*. İ. Ercan Sadi-Cem Somel. İstanbul: İmge Yayınları, 2009.
- Pekdemir, Işıl - Merve Koçoğlu Sazkaya, "İşkoliklik ile İş Yaşam Dengesi Arasındaki İlişkide Kişilik Özelliklerinin Aracılık Rolü Üzerine Bir Araştırma", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/14, (2014), 314. Doi:[10.11616/AbantSbe.489](https://doi.org/10.11616/AbantSbe.489)
- Sennett, Richard. *Karakter Aşınması*. İstanbul: Ayrıntı, 1998.
- Seval, Hale Nur. "Çalışan Kadınların En Büyük Sınavı: İş-Aile Yaşamı Dengesi (zlığı) ve Kadın Sağlığına Etkisi", *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/2, (2017), 189.
- Soyseçkin, İdil Safiye. "Marksizmin Feminizmle İmtihanı 21. Yüzyılın Eşiğinde Kadınlar: Değişim ve Güçlenme", *Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi*, (İzmir: İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2009), 2/638.
- Topçuoğlu, Hamide. *Kadınların Çalışma Saikleri Ve Kadın Kazancının Aile Bütçesindeki Rolü*. Ankara: Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Yayınları, 1957.
- Wang, Jing - Anil Verma, "Explaining Organizational Responsiveness to Work Life Balance Issues: The Role of Business Strategy and High Performance Work Systems", *Human Resource Management*, (Toronto: 51/3) , (2012), 407. <https://doi.org/10.1002/hrm.21474>

AİLE ve MANEVİ İHTİYAÇLAR

Dr. Serpil BAŞAR*

Giriş

İnsan için sosyal yapının temeli olan aile, birey ve toplum için çeşitli işlevlere sahip olmasına rağmen, günümüzde “birliğin bozulması, ilişkilerin zayıflaması, maddi-manevi ihtiyaçları giderme fonksiyonunu yitirme ve dağılma” gibi çeşitli risklerle karşı karşıyadır.¹ Oysa ailenin birliğini, devamlılığını ve fonksiyonel yönlerini destekleyerek yaşam bulmasını sağlamak esastır. Bu esası yerine getirmede de şüphesiz bireysel ve toplumsal sorumluluklar vardır. Bu sorumluluğu yerine getirmek amacı ile bu çalışmada aile içi ilişkiler, maneviyat ve manevi ihtiyaçlar açısından ele alınacaktır.

Aile, kadın ve erkeğin meşru bir nikah bağı ile ortak bir iyi niyet, gelecek beklentisi ve karşılıklı sorumluluk duygusu içinde bir araya gelmesi sonucunda kültür-inanç-değer üçgeninde yaşam bulan toplumun en küçük yaşam birimidir.² Aile, eşlerin birbirini eş olarak, çocukları da

* Dr., Uzman Vaiz, İzmir ADRB Görevlisi, İzmir İl Müftülüğü, serpil-basar@hotmail.com. Orcid id: 0000-0002-9727-8337.

¹ Serpil Başar, Kur'an'da Ailenin Değerini Yeniden Sormak, Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal 2018, c. 19, s. 81 – 103.

² Suzan Yıldırım, Yaşanmış Olaylar Bağlamında Dini Danışmanlığa Konu Olan Aile İçi Sorunlar, Bursa ve İzmir Örneği, SDÜSBE Basılmamış Doktora Tezi, Isparta, 2019, s. 58.

evlat olarak var ettiği birlikteliktir. Birey, öncelikle ailesinde görünür olur, kabul görür, aile üyeleri birbirinin varlığına saygı duyarak birbirini ömür oldukça var etmeye devam eder. Dünya serüveninde insanlık için, bilinen tüm dinlerde ve insan eliyle oluşturulmuş kültürlerde aile, ortak bir yaşam ve kültür değeridir. Dünyaya gözünü aile içinde açan insan, burada bedenlenir, ruhen ve sosyal olarak bir gelişim dönemi geçirir, kurduğu varoluş ve aidiyet ilişkisi üzerinden de ilk kimliğini oluşturur, bu kimlik etrafında bir değer dünyası kurar ve ilkin bu pencereden dış dünyaya bakar. Daha sonra aldığı eğitimler, yeni edindiği toplumsal aidiyetler ve yaşadığı yaşam tecrübesi, bu ilk pencereyi genişletir. Ancak, ilk pencerenin çizdiği çerçeve ana unsur olarak kalır, diğerleri bu ana unsur üzerine bir çeşit eklemelerdir. Aile içi iletişimin kalitesi de bu ilk benlik varoluşunu etkiler. Çocuk, aile içinde değer-davranış örüntüsünü de bu iletişim ağı içinden modelleyerek alır.

Böylece aile, üyeleri arasındaki ortak manevi değer oluşumunu, içeride bir yaşam biçimi olarak sunarken bir yandan da kuşaklar arasında modelleme usulüyle gelecek nesillere de aktarım yapar. Ancak dışarda, çevresel faktörler olarak ele alınabilecek yaşam biçimi ve madde etrafında odaklanan yeni bir değer algısı, bu aktarımın etkisini zayıflatabilir. Böylece ailenin sunduğu manevi değer dünyası ile dış dünyanın maddi değer odaklı yaşam biçimi arasında yetişen nesil, yaşamın bir anında arayış içine girerek, bir değer sorgulaması yaşayarak “aslında değerli olan nedir?” sorusunu, yeni bir varlık alanı inşa etmek amacıyla sorduğunda, cevabımız hazır olmalıdır.

Modernizm, bir toplumun gelişim dönemlerinde en son geliştirdiği, Batı için Rönesans sonrası oluşan sosyal ilişki ve kültürel değerlerin etkisi ile ortaya çıkan bir yaşam şekli olarak tanımlanabilir. Bauman bu tanıma, 17.yy sonrası kapitalist düzenin zihinsel ve toplumsal bir dönüşüm yaratması ve bunun bir yaşam biçimine dönüştüğü tarihi bir dönem olduğunu ekler.³ Özetle, yeni bir yaşam biçimi olduğu

³ Zygmunt Bauman, Modernlik ve Müphemlik, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, 12-13.

arkada da felsefe olarak “değişim, metalaşma ve bireycilik” olduğu anlaşılmaktadır.⁴

Fazlıoğlu (2015) bu konuda modernizmin etkili olduğunu kabul etmektedir. Ona göre; modernizm insanı manevi anlamdan uzaklaştırmak için “nerden geldik, nereye gidiyoruz” sorularından ziyade, şimdi buradayız ve şimdi bu dünyanın gücü insanın elindedir demektir. Böylece, merkeze insan alınıp, onu başlangıç ve son inancından çıkarıp, ölüm ve ötesini değersizleştirerek, buna göre sorumluluk ve hesap bilincinin içi boşaltmış, insan da maddi, ölçülebilen fiziki dünya algısına indirgeyerek, metafizik boyuttan uzaklaştırılmıştır. Bu da kazanca dayalı, kazanmak uğruna her şeyin mübah olduğu yeni maddi bir değer dünyası demektir.⁵ Yapıcı (2018) da araştırmasında, modernizmin ve sonrasında post modernizmin etkisi ile ortaya çıkan aşırı benmerkezcilik ve benlik güdümlü yaşam biçimi, ilişkileri bizden çok ben merkezci bir bakış açısı ile kurduğuna dikkat çekmiştir. Bu durum, ego merkezli bir dünya oluşturarak, özü biz yaşantısı olan aileyi ve ilişkilerini de olumsuz etkilemektedir.⁶

Oysa insan sadece madde boyutuna ait bir varlık olmayıp, ruhsal yönü nedeniyle de manevi bir varlıktır ve bu manevi yönüyle de ihtiyaçları vardır. Bu yönünün görmezden gelinişi ve ihtiyaçlarının giderilememesi, insanı başıboş bir şekilde manevi iyilik halinden uzaklaştırmaktadır. Bu noktada inanç, manevi değerler bütününe sunarak insanın manevi yönünü şefkatle kuşatır. İnsan, inancının sunduğu bu değer yaşantısına tutunarak da maddi değer dünyasında savrulmaktan kurtulur.⁷

Yeryüzünü imar ve inşa etme olarak halifelik görevini üstlenmiş olan insanoğlunun, bağlanma, yakın ilişki kurma, güvende hissetme, şefkat, sevme-sevilme, paylaşma, destek bulma, onaylanma, kabul görme, evlat yetiştirme ihtiyaçlarının giderilmesi için Hz. Peygamber (s.a.s.) de aile

⁴ Hatice Korkmaz, Müslüman Türk Ailelerde Boşanma ve Dindarlık İlişkisi, AÜSBE Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2021, 50.

⁵ İhsan Fazlıoğlu, Kendini Bulmak, Papersense Yayınları, İstanbul, 2015, 21-28.

⁶ Asım Yapıcı, Eşlerin Dinsel Algı ve Yaşayışına Göre Evlilikte Dindarlık ve Maneviyat Huzuru, Kusur mu?, Turkish Studies, 13/2, 2018, 79-106.

⁷ Celal Kirca, Hayatın İçinde Hayat İle Birlikte Kur'an'ı Anlama, Marifet Yayınları, İstanbul 2010, 15.

kurmaya teşvik etmiş, yardımcı olmuş, evlilik sorumluluğu ve bilincini etrafına kendi aile yaşamı üzerinden aktarmıştır.⁸

Özdoğan (2009), insanın özünde doğal olarak yer alan manevi değerlerin yaşamsal deneyiminin insan davranışını etkileyerek, iletişimine de yansıdığını düşünmektedir.⁹ Değer yaşantısının oluşturulduğu aile içerisinde, eşler arasındaki olumlu iletişimi oluşturmak ve beslemek de ortak değerlere sahip olmaya bağlıdır. Aile değerleri olarak ifade edilebilecek bu değerler, bireyin yaşam amacı ve anlamın kaynağı olarak aileye verdiği değer üzerinden oluşmaktadır. Belen (2014), yaptığı nitel araştırmasında bu değerlerin öncelikle, doğruluk, dürüstlük, sevgi, saygı, güven, merhamet ve dostluk olduğunu tespit etmiş, bu değerleri hem sözlü hem de eylemsel olarak deneyimleyen eşlerin daha huzurlu ve kendilerinden daha emin olduklarını bulgulamıştır. Bununla birlikte “cömertlik, misafirperverlik, edep ve sabır” değerlerinin dile getirilmediğini, bu değerlerin kuşaklar arası iletiminde sorun olabileceğine dikkat çekmektedir.¹⁰

Arvas (2020) ise, aile ortamının bireyin ömür boyu kabul görme, sevme-sevilme, güvenlik, ait olma, bağlanma, sahiplenme ve manevi doyum ihtiyaçlarını giderdiğini, bunun sonucunda evli bireylerin toplum ile sağlıklı bir bütünleşme kazandığını ifade etmiş, aynı zamanda en yakın ve en devamlı ilişkilerin yaşanması nedeni ile beklentilerin de o derece yüksek olduğu bir ilişki ağı olduğunu eklemiştir.¹¹

Bu çalışmada insanın manevi ihtiyaçlarını dikkate alan bir aile iletişimine dikkat çekilerek, bir bakış açısı kazandırılmaya çalışılacaktır.

1. İlgili Kavramlar

1.1 Maneviyat

İnsan, beden, zihin ve ruh olarak bir bütündür, bu üç boyutun iyi oluşu ve sağlamlığı birbirini etkileyen faktörlerdir. İnsanın ruhsal yönü olarak ifade edilebilecek maneviyat; inanç, buna bağlı değerler, duygusal

⁸ Hüseyin Certel, Hz. Peygamber'in Aile Danışmanlığı Uygulamaları, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 36, Aralık 2016, 36-67.

⁹ Öznur Özdoğan, Aşkın Yanımız Maneviyat, Ankara, Özden Öze Yayınları, 2009, 62.

¹⁰ Fatma Zeynep Belen, Eşler Arası İletişime Manevi Psikolojik Yaklaşım, Toplum Bilimleri Dergisi, 2014, Ocak-Haziran, 8 (15) : 177-194.

¹¹ Fatma Balcı Arvas, Aile, Değerler ve Din: Teorik Bir Yaklaşım, Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi, 2020, 4/1, 199-233.

yön ve kurduğu dikey ve yatay ilişkiler ağı içerisindeki yaşam gücü, özü, keşfedilmeyi bekleyen cevheri, yaşam sevinci,¹² yürek gücü ve moral duygusu,¹³ yaşamdan elde ettiği anlam duygusu, soyut düşünce ve zihinsel alanla ilgili bir kavramdır.¹⁴

Maneviyat bir başka deyişle, kişinin yaşam deneyiminde kendinden daha üst bir güce doğru yönelmesi, yaşamdan anlam elde etmesi ve neden yaşadığına dair amaç elde edebildiği değerler bütünü olup, bunu duygusal ve eylemsel olarak yaşadığı ruhsal yönüdür. İnsan, içine doğduğu aile yaşamından itibaren bir gelişim isteğiyle değerlere doğru içsel bir yöneliş içindedir. İyilik halinde iken, yüce değerlere doğru yönelirken, zorluklar karşısında yine manevi güç elde edebildiği değerlere doğru yönelir. Allport (1967), bu yönelişi içsel ve dışsal olarak ikiye ayırmış, dışsal yönelimleri egosantrik merkezli olarak açıklarken, içsel yönelimleri değer odaklı olmak ve büyüme/gelişim kapasitesi ile izah etmiştir.¹⁵ İşte bu gelişim kapasitesi, kişiliğinin ötesinde, ruhsal büyüme, olgunlaşma yolculuğu boyunca insana duygu-değer-inanç alanlarında elde ettiği deneyimlerle ortaya çıkmaktadır. Böylece insan, zorluklar karşısında yıkılmadan durabilmeyi, acıdan öğrenmeyi, öteki ile sağlam bağ kurmayı, hayatı derinlemesine yaşamayı, ilişkilerinde işbirliği halinde olmayı, kendini Yaradan'a açmayı ve derin bir bütünlük duygusu elde etmeyi öğrenmektedir.

Bu öğrenme yolculuğunda insan, ilişkilerinde önce kendine ve ötekine karşı şefkatli, sevgi dolu, sabırlı, hoşgörülü, merhametli ve sorumluluk duygularıyla iletişim halinde olmayı geliştirmektedir. O halde insan için maneviyat, yaşamda güçlü olmayı, deneyimlemek, bu deneyimden anlam elde ederek başa çıkmak olarak özetlenebilir.¹⁶ Özdoğan (2011), ayrıca bireyin bu kendine özgü biricik öğrenme yolculuğunda

¹² Öznur Özdoğan, İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2006, 47/2, 132.

¹³ Sevede Düzgüner, Nereden Çıktı Bu Maneviyat, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, Dem Yayınları, İstanbul 2016, 1/18.

¹⁴ Üzeyir Ok, Türkiye'de Din Psikolojisi: Neredeyiz ve nereye gidebiliriz? İslami Araştırmalar Dergisi, 2006, 19(13), 441-456.

¹⁵ Öznur Özdoğan, Gazali ve Ben ötesi Yaklaşım, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011, 52/2, 5-19.

¹⁶ Yener Özen, Tanrı, Sen ve Üçümüz – Pastoral Psikoloji ve Danışmanlığın Gerekliği Üzerine-, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2010, 10/2, 41-57.

kendi özündeki ilahi yanı fark etmesi ve onunla iletişim kurması ile Yaradan'ı deneyimlemesi ve O'nu bilmesi boyutunun da önemine dikkat çekmiştir.¹⁷

1.2. Manevi İhtiyaç

İnsanı bedensel, zihinsel, ruhsal ve sosyal yönleri olan bir varlık olarak tanımlayınca, iyilik halinin bu yönlerin ihtiyaçlarının giderilmiş olmasına bağlı olduğu anlaşılmaktadır. DSÖ de sağlıklı olmayı bu dört yönden tam bir iyilik hali olarak tanımlamıştır. Bu tanıma son yıllarda duygu, manevi, ekonomik ve sosyal uyum boyutları da eklenmiştir.¹⁸

Bunların içinde manevi sağlık için manevi ihtiyaçların neler olduğunu bilmek ve bunları yerine getirebilmekle iyilik halini elde etmek mümkündür. A. Maslow (1943), ihtiyaçlar sıralamasında, alttaki basamağı oluşturan ihtiyaç giderildikçe bir üstteki basamağa çıkma motivasyonu içinde olan insan için, bedensel ihtiyaçlar, güven içinde olma, sosyal yönden ihtiyaçlardan sonra manevi ihtiyaçları da bağ kurma ve aidiyet oluşturma, sevgiyi yaşama, en üstte de kendini gerçekleştirme şeklinde sıralamıştır.¹⁹ İnsanın; güveni yaşama, umut edebilme, sevgiyi yaşayabilme, doğruluğu ortaya koyma, yaşamın amaç ve anlamını bulma, affedici olma, duyguları yaşama, iletişim, teselli bulma, dini ritüelleri yerine getirme, kendisinden üstün bir güce inanma ve iletişim içinde olma vb. manevi ihtiyaçları, iyi oluşu sağlamaktadır.²⁰ Özdoğan (2019), manevi ihtiyaçları şöyle sıralamıştır:

1-Var olmak (değerler, sevmek, affetmek, uzlaş, doğruluk, özgüven, üretkenlik, mutluluk, sabır)

2-Ait olmak (bağlılık, ilişkiler, toplum ve kültür)

3-Anlam bulmak (yolculuk, ölüm, acı çekme ve ümit)

4-Kendini aşmak (Yaradan, ölüm sonrası yaşam)²¹

¹⁷ Öznur Özdoğan, Gazali ve Ben Ötesi Yaklaşım, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, 52/2, 5-19.

¹⁸ Nilüfer Demirsoy, *Eski Uygarlıklardan Günümüze Yansıyan Holistik Tıp Uygulamaları*, 2014, Türkiye Klinikleri J Med Ethics, 22/3, 106-109.

¹⁹ Abraham Maslow, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, Okhan Gündüz (çev.), (İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 2011), 32.

²⁰ Durmuş, Mustafa, *Maneviyatı Güçlendirme Eğitiminin Hemodiyaliz Hastalarında Anksiyete ve Depresyon Düzeyine Etkisi*, AÜSBE Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2020, 17.

²¹ Öznur Özdoğan, Değer Odaklı Manevi Güçlenme ve Bakım Programının Geliştirilmesi ve

Stoutz (2009), bu ihtiyaçlar karşılanmadığında, boşluk ve anlamsızlık duygu durumuna girileceğini, eksik bir şeylerin olduğunun fark edileceğini, güven duygusunun gelişmeyeceğini ve devamında da psikolojik problemlerin ortaya çıkacağını ifade etmiştir.²² İnsanın manevi ihtiyaçlarının dikkate alınmayıp önemsenmediğinde, onunla iletişim yollarının da kapandığı ifade edilebilir. Aile içi iletişim açısından düşünülecek olursa, bu durum gerilimlere, çatışmalara, aile bağından kopmalara neden olabilir.

Bu ihtiyaçlar içinde varoluş ihtiyacı, her şeyden önce değerlerin yaşamsal olması ile giderilebilmektedir. Sabır, saygı, sevgi, merhamet, şefkat, takva, güven, dürüstlük, hoşgörü, özveri gibi değerlerin öncelikli olduğu söylenebilir. Birey, varoluşunu zaman ve mekan üzerinden ötekilerden kabul gördükçe, aidiyet ihtiyacını gidermeye geçebilmektedir. Burada da bağ kurma, aidiyet oluşturma, gözetilme, destek bulma ve bağlılık üzerinden iyilik halini elde edebilmektedir. Varoluşunu sağlama ve aidiyetler oluşturma üzerinden elde ettiği anlam ise yaşamı değerli kılmakta, oradan itibaren de “bu hayatta sadece ben yokum başkaları da var ve benden çok daha Yüce bir güç var” şeklinde bir yönelişe geçmekte ve benliğini oluşturarak içindeki gelişim potansiyelini ortaya koymaktadır.²³

Özellikle başa gelen zorlu yaşam olaylarında, bireyin manevi güç kaynaklarından biri de inanç ve buna bağlı değerleri deneyimlerken elde ettiği güç, manevi güçlenmedir. İnanç ve değerler; “bu da geçer” diyecek kadar güçlü ise değerler, “yoluna devam et” diyerek bireye istikamet verebiliyorsa, ümit sağlayabiliyorsa birey, manevi güçlenme elde ederek başa çıkmayı sağlayabilmekte ve gelişim yolculuğuna devam edebilmektedir.

Öncelikle bireyin bu gelişim yolculuğunu yapabileceği, yatay ilişkiler ağını oluşturan yaşam alanlarından ilki ailesidir. Ailesi içinde “varoluş, aidiyet, anlam bulma ve kendini aşmak” şeklinde ifade edilebilecek ma-

Uygulanması, 5. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı, (Üsküp/Makedonya: Sageya Yay, 2019), 913- 918.

²² Hatice Kübranur Hatiboğlu, Maneviyat Ölçeği Geliştirme Çalışması, AÜSBE Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2022, 40.

²³ Veysel Uysal, *Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1996), 121.

nevi ihtiyaçlarını giderebilmesi, manevi güç sağlayabilmesi önemlidir. Bu ihtiyaçların özellikle ilk varlık ve aidiyet alanı olan aile içinde giderilebilmesi, aile üyeleri arasındaki iletişim alanında manevi ihtiyaçları dikkate alan bir dil kullanılabilmesine ve bu bakış açısına sahip olunabilmesine bağlıdır. Yani kişinin kendisinin bu ihtiyaçlarının farkında olarak hayatına bir düzen vermesi, ailesinin de bu ihtiyaçları önemseyerek gözetmesi, iyi oluşunu destekleyerek manevi güç sağlaması demektir. Aile içi ilişkilere, bu şekilde manevi ihtiyaçlar açısından bakmak ve giderilmesi yönünde çözümler üretmek, yeni bir bakış açısı sağlayarak, pek çok sorunu daha geniş ve derinlemesine bir perspektiften anlaşılır hale getirecektir.

Çocuk sahibi olmadan önceki dönemden itibaren eşlerin aralarında kurdukları iletişim alanında maneviyat ve manevi ihtiyaçların etkisi, daha sonra çocuklara da yansıtacak ve aile içi iletişim alanında manevi ihtiyaçların karşılanması, tüm bireylerin yaşamını etkiler hale gelecektir. Özasma (2021), eşlerle ilgili nitel araştırmasında maneviyatın eşler arasında “emanet bilinci, sorumluluk bilinci, iyiyi yaşama ve kötüden korumaya destek olma, olumluya teşvik ve evlilik birliğinin devamını sağlamada gönüllülük, aile içi ilişkilerde dengeli olma” sağladığını tespit etmiştir.²⁴ Bu da varoluş, aidiyet, anlam ve kendini aşma ihtiyaçlarının giderilmesi sonucunda gerçekleşmektedir.

2. Yöntem

Araştırma teknikleri olarak betimsel, ilişkisel ve deneysel olarak çeşitleri içinde yöntem olarak betimsel araştırma yöntemi tercih edilerek, konu eşlerin birbirine yönelik davranışlarını anlamak ve tanımlamak üzere, literatür ve vaka incelemesi araçları kullanılarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.²⁵ Bu amaçla, İzmir İl Müftülüğü Aile ve Dini Rehberlik Bürosu’nda karşılaşılan bir vaka üzerinden konu örneklendirilecektir. Bu kapsamda; “manevi ihtiyaç, manevi güçlenme, değer yaşantısı” kavramları öne çıkarılarak, manevi ihtiyaç odaklı bir aile iletişimi hedeflenmiştir.

²⁴ Halil İbrahim Özasma, *Eşler Arası İletişim ve Maneviyat*, AÜSBE Basılmamış Doktora Tezi, (Ankara: 2021), 215.

²⁵ Creswell, J.W, (2017), *Araştırma Deseni*, (çev.Selçuk Beşir Demir), Eğiten Kitap Yayınları, Ankara, 74.

3. Araştırma Örnekleme

İzmir Aile ve Dini Rehberlik Büroları (ADRB), Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB)'nin bünyesinde, aile sorunu olan vatandaşlara manevi danışmanlık vermek üzere, 2002 yılından bu yana il merkezi ve ilçelerde hizmet vermektedir. Kısa adı ADRB olan bu bürolara, aileyi ilgilendiren konularda sorunlar yaşayan bireyler başvurmakta ve hizmet almaktadırlar.

Manevi danışmanlık hizmeti veren İzmir ADRB, bu alanda hizmet içi eğitim almış personeli aracılığıyla, bireylerle sorunlarla başa çıkma yöntemleri hakkında ikili görüşmeler ve grup çalışmaları yapma şeklinde bir işleyişe sahiptir.

Çalışma alanları; eş seçiminden itibaren eşten, çocuktan ve diğer akrabalarından kaynaklanan aile sorunlarıdır. Bu sorunlar; iletişim, sağlık, fıkhi sorunlar, nikah-boşanma, sosyal sorunlar vb. olarak dile getirilebilir. Bu sorunlar içinde din ile ilgili olan kısımlarına bizzat cevap vermekte, gerekli durumlarda ise danışan, sağlık ve hukuk uzmanları ve güvenlik birimleri gibi uygun kişi ve kurumlara yönlendirilmektedir. Bürolardan danışanlar, hafta içi mesai saatleri içinde hem yüz yüze hem de Alo-190 aracılığıyla telefonla hizmet alabilmektedirler.

4. Vaka İncelemesi:

Örnek vaka:

Hikayesi: Başvuru sahibi ADRB'ye yüz yüze görüşme yapmak üzere geldi. 55 yaşında lise mezunu emekli erkek. 30 yıllık evli, iki çocuk sahibi, çocuklarını evlendirmiş, eşi ile birlikte yaşıyor. Son 6 aydır lise mezunu, ev hanımı, başı örtülü, ibadet hayatı olan eşinin başını açtığını, ibadeti bıraktığını ve iletişimi kestiğini ifade ederek, bu değişimlerden şikayetçi olduğunu belirtti.

Talep: Eşi ile görüşülerek tüm bu değişimlerin nedeninin öğrenilmesi.

Süreç:

İlk Görüşme (25 dakika): Erkek, hiçbir neden yokken eşinin farklı davranmaya başlaması nedeni ile çok üzgün olduğunu ifade etti. Eşi ile görüşülerek bunun sebebinin öğrenilmesini talep etti, kendisi bir sonraki görüşmeye eşi ile beraber geleceğini söyledi.

Görüşmede sorular:

-Evliliğinizi nasıl tanımlarsınız?

“Eşimle aramda tanımlayabileceğim bir şey yok.. çocukları evlendirdik, iyiyiz..”

-Sorun olarak ifade ettiğiniz değişiklikler ne zamandan bu yana dikkatinizi çekti?

“Son 6 aydan bu yana diyebilirim.. Eşim giderek bana iletişimini kesti.. Önceden bir şeye kızdığı zaman bunun nedenini söylerdi ama şimdi söylemiyor, konuşamıyorum, üzerine gitmemeye çalışıyorum..”

-Eşinizin farklı davranma sebepleri size göre neler olabilir?

“Hiç bilmiyorum, bir şeye çok kızdığını tahmin ediyorum, çözebileceğim bir şey mi onu da bilmiyorum ama çözmek istiyorum, bu konuda yardımınızı istiyorum..”

-Bizimle görüşmeyi kabul eder mi?

“Ben istersem eder, mutlaka gelir eminim... siz lütfen ne olduğunu öğrenin...”

İkinci Görüşme (50 dakika): Koca, eşi ile beraber geldi, eşinin de gönüllü olarak görüşmeyi kabul etmesi ile birebir görüşmeye geçildi, koca dışarıda bekledi.

Hikayesi: Kadın, 30 yıllık evlilikten, iki çocuklarını da evlendirdikten sonra her şey yolunda iken, eşine de çok güveniyorken, bir aile dostları aracılığı ile eşinin dini nikahla başka bir kadınla daha evli olduğunu öğrendikten sonra yıkıldığını, onları takip ettiğini, kadını da araştırdığını, aynı kendisi gibi başı örtülü, abdestli namazlı biri olarak tanındığını bu yüzden neden böyle bir kadınla evlendiğini anlayamadığını, bu nedenle tepki olarak başını açtığını, namazı bıraktığını ve eşi ile konuşmak istemediğini, buraya da sırf sorunlu olanın kendisi olmadığını ifade etmek için geldiğini söyledi.

Görüşmede yöntem:

1-İlk aşamada etkin dinleme yolu ile hikaye alma

2-Sorular Sorma

3-Analiz (manevi ihtiyaçlar yaklaşımı ile)

4-Müdahale (anlamlandırma ile kabul-yeniden değer inşası)

Görüşmede sorular:

-Bu yeni durumu öğrenmeden önce evliliğinizi nasıl tanımlarsınız?

“Çok mutluyduk.. ya da ben öyle biliyordum.. buna neden ihtiyaç duydu anlamadım..”

-Şimdi kendinizi nasıl hissediyorsunuz?

“Yıkıldım.. tüm güvenimi kaybettim, ömrüm boşa mı geçti diye düşünüyorum.. emeklerim gözümün önünde.. yaptığım fedakarlıklar bir bir aklıma geliyor... sürekli sorgulama halindeyim, neden diye.. artık hiç konuşmak istemiyorum bile.. çok yazık.. artık her şeyi biliyorum ama o bilmiyor bildiğimi.. bununla yaşamak çok zor.. hiç başıma geleceğini düşünmezdim..”

-Bu durum hangi değerlerinizle uyumuyor?

“Güven, dürüstlük, sadakat, saygı, sevgi, hakkaniyet, samimiyet.. ona karşı bu değerlerim alt üst oldu.. aramızda bunlar vardı.. çok güveniyordum, hata etmişim.. çok sevmişim.. çok değer vermişim.. boşunaymış..”

-Size göre şu anda hangi manevi ihtiyaçlarınızı gideremiyorsunuz? (var oluş, aidiyet, anlam ve kendini aşma)

“Evlilik hayatım sarsıldı, ev düzenim alt üst oldu, rutin hayatımız değişti.. beraber bir şey yapmak istemiyorum.. en yakınım dediğim eş ilişkim bitti, hayatımı sorguluyorum, eş olarak kötü müydüm bilmiyorum, yüzüme karşı her şey iyiydi, bu benim başıma neden geldi bunca yıl sonra bilmiyorum, ne günahım vardı acaba ya da kınadım mı birilerini de bu yüzden mi yaşıyorum? Bilmiyorum.. evliliğimi yuva bilmiştim.. eşim ve çocuklarım için yıllarımı verdim.. kendimi adamıştım.. boşmuş”

-Bununla baş etmek için neler yapıyorsunuz?

“Başıma geleni kabullenemiyorum, neden yaşıyorum bunu bilmiyorum, Allah bana bunu niye reva gördü, kul hakkına mı girdim acaba? Artık namaz kılmayı da bıraktım, yaşamak anlamını yitirdi...”

-Yaradanla şu andaki ilişkinizi nasıl tanımlarsınız?

“Rabbimi seviyorum ama bu zilleti bana niye verdi, bunun anlamı ne? Bilmiyorum.. o kadın da dindar bilinen biri, onun gibi olmak istemiyorum.. kendime de gittikçe yabancılaşıyorum.. Kendimi kandırılmış hissediyorum, çok safım sanıyorum..”

-Bu deneyimde sizce hangi yönlerinizle yüzleşiyor olabilirsiniz?

“Çok fedakar ve saf olduğumu düşünüyorum,

-Şimdi burada eşinizle yüzleşmek ister misiniz?

“Hayır, şu an değil, evde uygun zamanda konuşabilirim sanırım.. çok teşekkür ederim..”

-Şu an evliliğinizde yaşamak istediğiniz değer nedir, sorusuna nasıl cevap verirsiniz?

“Güven, sevgi, merhamet, huzur..”

Analiz: Koca, karısını sorunlu olarak anlatıp, yardım istemek üzere başvuru yapmıştı, ancak kadınla yapılan görüşme, sorun olarak kocanın kurduğu yeni bir varoluş ve aidiyet alanı olduğunu ve bunu gizli yürüttüğünü ortaya koydu.

Kadın danışan, varoluş, aidiyet ve anlam ihtiyacını evliliğinden elde ediyorken, bu ihtiyaçlarını karşılayamadığı için, öğrendiği yeni gerçekle başetme yöntemi olarak tepkisel davranmış ve ibadet etmeyi bırakarak negatif dini başa çıkmayı seçmiştir. Bununla birlikte “sadakat, güven, saygı, sevgi, hakkaniyet vb.” değerlerinin de sarsıldığı anlaşılmış, benlik algısının da sarsıldığı, kendine yabancılaşma, suçluluk, pişmanlık, anlamı yitirme, yaşam motivasyonunda azalma duygu durumlarında olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca kabul de olmadığı, sorgulamasının devam ettiği, anlamı yitirdiği tespit edilmiştir.

Bir başka konu ise, eşi ile yüzleşmek yerine iletişimi keserek, yaşantısal kaçınmada bulunduğu görülmektedir. Yaşanılan olumsuz tecrübeyi, acıyı azaltmak için kaçınma-bastırma yaklaşımını benimsemek olan yaşantısal kaçınma, duygu, düşünce ve davranışları kontrol ederek iyi hissetme ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Ancak bu, kısa sürede iyi hissettirse de uzun vadede özsel yıkımlara neden olabilir. Danışan, kendine yabancılaşma tarif etmektedir. Yaşantısal kaçınma da beklenen davranış; “ya aşırılık ya eksiklik” olarak ortaya çıkar.²⁶ Danışan, ibadet ve örtünmede eksiklik davranışını göstermektedir.

Müdahale (Süre 50 dakika): Kadın ile yapılan görüşmede öncelikle etkin dinleme yapıldı. Yaşadığı bu deneyimin içeriğinden ziyade bu deneyimle kurduğu ilişkiye odaklanıldı, farkındalık ve konu ile ilgili açıklık elde etmesi hedeflendi. Özellikle 2 yöne dikkat çekildi:

1-Elinde olmayan sebeplerle yaşadığı bu istenmeyen durumun yarattığı içsel deneyimi kabul, (yaşantısal kaçınmanın karşısında) (ilk aşama)

²⁶ Jülide Ceren Yıldırım, Başak Bahtiyar, “Çok Boyutlu Yaşantısal Kaçınma Ölçeği'nin Türkçe Uyarlaması ve Psikometrik Özellikleri”, *Klinik Psikoloji Araştırmaları Derneği*, KPAD 2020, 35.

2-Yeniden bir değer dünyası oluşturmak, değer odaklı bir yaşam için eylemsel bir duruş elde etmek. (bir sonraki aşama)

Yaşadığı durumla baş etmede başını açma, namazı bırakma gibi çözümlerinin, eş ilişkisi olan yatay ilişkideki soruna karşı, dikey ilişki olan Yaradan ile ilişki boyutuna yansıdığını ve manevi dünyasını olumsuz etkilediğini, oysa çözümün yatay ilişki boyutuna yönelik olmasının uygun olacağı bunun da yüzleşme iletişimi kurmak olduğu ifade edildi.

Anlamlandırma: Müdahalede anlamlandırma olarak «Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksiltmeye maruz bırakırız. Sabredenleri müjdele.» (Bakara, 2/155) ayeti hatırlatıldı. Burada Yaradan'ın insanoğluna dünyada "varlık veya yokluk" olarak iki yaşam alanı verdiğini, başımıza gelenleri nasıl karşıladığımız, nasıl anlamlandırdığımız ve ne yaptığımızın önemli olduğu belirtildi.

Sonuç: Kadın danışan öncelikle manevi ihtiyaçlarını fark ettiğini, kendi davranışlarını anlamlandırmada yeni bir bakış açısı kazandığını, kocası ile açıkça konuşmaya karar verdiğini ifade etti.

Yönlendirme: Psikolojik açıdan duygu durum olarak bir sorun hissediyorsa, bu konuda bir uzmandan da yardım alabileceği ifade edildi.

Değerlendirme

Akıl sahibi bir varlık olarak, varlık sıralamasında halife olmakla en üst sırada olan insan için maneviyat; duygu, değer ve inanç alanında yatay-dikey ilişkilerinde sahip olduğu soyut varlığıdır. Bunlar içinde değerler; bir açıdan kendi ile diğerleri arasında bir denge kurmak için, gerilimleri sükûnete dönüştürmek için, bir anlam dünyası inşa ederek yaşamla baş edecek güç elde etmek ve çatışmaları önlemek için tutunduğu ilkeler ve yapı taşlarıdır. Hayatın anlamını bulmada ve günlük yaşamına yön vermede yol bulduran ilke ve işaretlerdir. İnsan buna göre eylemleri için tercihlerde bulunmaktadır. Bu değerleri, inancından aldığı kadar inançlı, dininden aldığı kadar da dindardır. Duyguları da inanç ve değer kaynaklarından doğal olarak etkilenir.

Aile, bir toplum içinde o toplumun kültürünü, tarihe yaptığı şahitlikleri, yaşamsal değerlerini yaşatan ve aktaran bir birliktir. Bu birlik, toplumun geçmişi demek olan geleneksel değerleri, tarihi değerleri, yaşarken kazandırılan ve eğitici yönleri olan kültürel değerleri, eyleme

iyi-kötü yönünü veren dini değerleri yaşamsal olarak kazandırır. Aile, “saygı, adalet, hakkaniyet, onur, saygınlık, özveri, paylaşmayı önemsemek, doğruluk, şehitlik, vatanseverlik” vb. değerler gibi bir toplumda doğruluğu geniş kitlelerce kabul gören ve benimsenen manevi değerleri de yaşamsal olarak deneyimleme ve aktarma alanıdır. Bireyler, aile içinde kurdukları iletişim aracılığı ile bu değer yaşantısından haberdar olur, benimser, eylemlerine yansıtır ve manevi dünyalarını inşa eder. Çocuklar, aile içinde gözlem alanına giren bireyler üzerinden modelleme yapar ve bir manevi değer yaşantısı oluşturur.

Bunlar dikkate alındığında iyilik halindeki bireyler için, ailede değer yaşantısının, manevi ihtiyaçları giderici, karşılıklı dayanışmayı sağlayan nitelikte olması, aidiyetlerinin güçlü olması sonuçta anlamlı bir yaşam sağlayarak çözümleri, savrulmaları önleyebilecek, çağın “haz, hız, tüketim, israf, maddi değerler, yeni yaşam tarzları, gerçek/sanal alem çekişmesi, bireycilik, ben merkezlik, yeniden cinsel kimlik arayışları” vb. olarak örneklendirilebilecek değişim rüzgarlarına karşı durabilecektir. Ailede karşılıklı koşulsuz sevgiyi yaşayan, merhameti şefkat ayarında deneyimleyen, gözetilip korunan, güven ve emniyet duygusunu kazanan, sorumluluk kapasitesi gelişmiş, üretken, duyarlı bireyler, bu kazanımları topluma da iyi hal üzerinden yansıtacaktır. Ailenin değer odaklı olarak manevi ihtiyaçları karşılıklı olarak gideren işlevi, insanın iyi oluşunun toplumun diğer kurumlarına yansımadan yerinde desteklenmesi demektir.

Bireyin genel iyilik hali, manevi olarak yaşamına anlam katan kaynakları bilmesi, ihmal içermeyecek şekilde ailesinden itibaren anlamlı ilişkiler içinde olması, manevi değerleri doğru biçimde deneyimlemesi ve her an Yaradanı ile güven ve sevgi dolu bir bağ üzere olması şeklinde tanımlanabilir ve genel iyilik halini aile içinde elde edebilmesi ve koruyabilmesi bu sebeple önceliklidir.

Toplumsal yapının bu ilk biriminde manevi ihtiyaçların giderilmesi ile elde edilen manevi güçlenme, bireyin yatay ve dikey boyutta diğer ilişkilerine de olumlu yönde yansıyacaktır. Bu sebeple ADRB’lerde aileyi kuran eşlerin, iletişim sorunlarına “varoluş, aidiyet, anlam ve kendini aşma” şeklindeki manevi ihtiyaçlar açısından bakılması, sorun analizinde önemli bir bakış açısı kazandıracak ve müdahalede verimli bir

yaklaşım gelişmesini sağlayacaktır. Hatta eşlerin de bu açıdan birbirinin ihtiyaçlarını gidermeyi öncelikle dikkate alması ve önemsemesi, pek çok sorunu önleyebilir ya da bir çatışma çözüm yöntemi oluşturabilir.

Kaynakça

- Arvas, Fatma Balcı, Aile, Değerler ve Din: Teorik Bir Yaklaşım, Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi, 2020, 4 (1): 199-233.
- Bauman, Zygmunt, Modernlik ve Müphemlik, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 12-13.
- Belen, Fatma Zeynep, Eşler Arası İletişime Manevi Psikolojik Yaklaşım, Toplum Bilimleri Dergisi, 2014, Ocak-Haziran, 8 (15) : 177-194.
- Certel, Hüseyin, Hz. Peygamber'in Aile Danışmanlığı Uygulamaları, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 36, Aralık 2016, s. 36-67.
- Creswell, J.W, (2017), Araştırma Deseni, (çev. Selçuk Beşir Demir), Eğiten Kitap Yayınları, Ankara, s.74.
- Demirsoy, Nilüfer, Eski Uygarlıklardan Günümüze Yansıyan Holistik Tıp Uygulamaları, 2014, Türkiye Klinikleri J Med Ethics, 22(3): 106-109.
- Durmuş, Mustafa, Maneviyatı Güçlendirme Eğitiminin Hemodiyaliz Hastalarında Anskiyete ve Depresyon Düzeyine Etkisi, AÜSBE, Erzurum 2020.
- Düzgüner, Sevde, Nereden Çıktı Bu Maneviyat, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Sempozyumu, Dem Yayınları, İstanbul 2016, c.1, s. 18.
- Fazlıoğlu, İhsan, Kendini Bulmak, Papersense Yayınları, İstanbul, 2015, s. 21-28.
- Güngör, Erol, Değerler Psikolojisi, Türk Akademisyenleri Birliği Yayınları, Hollanda, 1993, s. 18-20.
- Hatiboğlu, Hatice Kübranur, Maneviyat Ölçeği Geliştirme Çalışması, AÜSBE Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2022, s.40.
- Kaşıtoğlu, Nimet, Algılanan Aile Yaşam Doyumunun Maneviyat ve Psikolojik Esneklik Üzerine Etkisi, Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uygulamalı Psikoloji Anabilimdalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2022.
- Kırca, Celal, Hayatın İçinde Hayat İle Birlikte Kur'an'ı Anlama, Marifet Yayınları, İstanbul 2010, s. 15.
- Korkmaz, Hatice, Müslüman Türk Ailelerde Boşanma ve Dindarlık İlişkisi, AÜSBE Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2021.
- Maslow, Abraham, İnsan Olmanın Psikolojisi, Okhan Gündüz (çev.), Kuraldışı Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.32.
- Ok, Üzeyir, Türkiye'de Din Psikolojisi: Neredeyiz ve nereye gidebiliriz? İslami Araştırmalar Dergisi, 2006, 19(13), 441-456.

- Özasma, Halil İbrahim, Eşler Arası İletişim ve Maneviyat, AÜSBE Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2021.
- Özbek, Belgizar, Kültürel Psikoloji Bağlamında Karma Evlilik Yapan Türk Bireylerin Aile Hayatındaki Manevi Motifler, AÜSBE Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2023.
- Özdoğan, Öznur, İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2006, 47(2), s. 127-141.
- Özdoğan, Öznur, Aşkın Yanımız Maneviyat, Ankara, Özden Öze Yayınları, 2009, s. 62.
- Özdoğan, Öznur, Gazali ve Ben ötesi Yaklaşım, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011, 52(2), 5-19.
- Özdoğan, Öznur, Değer Odaklı Manevî Güçlenme ve Bakım Programının Geliştirilmesi ve Uygulanması, 5. Uluslararası sosyal bilimler kongresi bildiriler kitabı, Üsküp/Makedonya: Sageya Yay, 2019, s. 913- 918.
- Özen, Yener, Tanrı, Sen ve Üçümüz – Pastoral Psikoloji ve Danışmanlığın Gerekliliği Üzerine-Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2010, c. 10, 2: (41-57).
- Uysal, Veysel, Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri, MÜİFV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 121.
- Yapıcı, Asım, Eşlerin Dinsel Algı ve Yaşayışına Göre Evlilikte Dindarlık ve Maneviyat Huzur mu, Kusur mu?, Turkish Studies, 2018, 13/2, s. 79-106.
- Yıldırım, Suzan, Yaşanmış Olaylar Bağlamında Dini Danışmanlığa Konu Olan Aile İçi Sorunlar, Bursa ve İzmir Örneği, SDÜSBE Basılmamış Doktora Tezi, Isparta, 2019.
- Yıldırım, Jülide Ceren, Bahtiyar Başak, Çok Boyutlu Yaşantısal Kaçınma Ölçeği'nin Türkçe Uyarlaması ve Psikometrik Özellikleri, Klinik Psikoloji Araştırmaları Derneği, KPAD 2020, s. 34-47.

TOPLUM KAYNAKLI PROBLEMLER KARŞISINDA ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREY AİLESİ OLMAK

Melek YILMAZ GÖMBEYAZ*¹

Giriş

Kâinatın yaratıcısı Allah (cc) mahlukatın her türünü çeşitli farklılıklarla tezyin etmiş; varlığının deliline de işaret eder mahiyette birbirinden farklı nice özelliklerle var etmiştir. Bu, mahlukatın en şerefli olan insan türü için de böyledir. İnsan, görünen veya görünmeyen farklılıklarıyla hem birbirinden ayrılır, kendine has olur; hem de birbirini tamamlar, duvarın tuğlaları gibi birbirini oluşturur, ayakta tutar. İşte tam da bu noktada, insanların bedenlen veya ruhen/zihnen kendileri gibi olmayan, normal denem standartlara uymayan bir ya da birçok özelliğe sahip insanlar hakkında yanlışya düşebildikleri görülür. Bu yanlışya da en çok, söz konusu farklı insanları himaye etmek durumundaki aileleri mağdur eden sorunlara yol açar. Nitekim bu çalışma da, ana hatlarıyla, söz konusu sorunlarla karşılaşmak zorunda kalan ailelerin yaşadıklarına, gösterdikleri reaksiyonlara ve çözüm yollarına değinmek, nihayetinde

* Dr., Kur'an Kursu Öğreticisi, Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı Başiskele İlçe Müftülüğü. ORCID: 0000-0001-5705-8826

de bir takım tecrübe, tavsiye ve teklif içerebilen çıkarımlar aktarmayı hedeflemektedir.

1. Özel Gereksinimli Birey Ailesi Olmak

İnsan, fitratı gereği, bedensel, ruhsal, sosyal vs. çeşitli ihtiyaçları olan, dolayısıyla varlık sahnesinde tek başına sağlıklı bir rol inşa edemeyecek yapıdadır. Bu anlamda, ihtiyaç sahibi olarak doğan her birey zaman içerisinde kendi ihtiyaçlarını karşılama yetisine sahip olurken, bazı bireyler bu yetiden mahrum olarak doğabilmekte veya sonradan bu yetilerini kaybedebilmektedir. İnsanlık tarihinin her evresinde var olan ve var olmaya da devam edecek olan bu bireyler, zamanla çeşitli isimler altında gruplandırılarak farklılıklarına dikkat çekilmiş veya görünür kılınmaya çalışılmışlardır. Dolayısıyla farklılıklarıyla yaşama tutunmakta olan bu insanlar için kullanılan çeşitli ifadelerden biri de -bu çalışmada da tercih edilecek olan- “özel gereksinimli birey” şeklindedir.

Özel gereksinimli bireyler için önceki dönemlerde kullanılan sakat, özürlü gibi ifadeler, doğrudan bireyi hedef alan rahatsız edici nitelikte olabildiğinden bunların yerine tercih edilen ve yaygın şekilde kullanılan -fiziksel hasar veya kısıtlılıklardan çok sosyal dezavantaj sahibi olan¹- “engelli” ifadesi de benzer şekilde engeli öne çıkardığı için sorun teşkil edebilmiştir. Dolayısıyla bunun yerine “özel gereksinimli birey” ifadesi öne çıkmış; bireye/engeline değil de ihtiyaç durumuna vurgu yaptığından dolayı diğer ifadelerin doğurduğu olumsuz çağrışımlardan uzak olmuştur.²

İfade etmek gerekir ki özel gereksinimli bireyler, birey olmakla beraber özel durumlarından dolayı başta aile olmak üzere, yakın ve uzak çevre (toplum), devlet, eğitim/rehabilitasyon gibi önemli ana parçaların bir araya gelerek destek sunmasıyla yaşamlarını sürdürebilmektedirler. Öte yandan onları toplumun diğer kısmından ayrı kılan bu durumlarından dolayı zaman zaman “dezavantajlı birey” olarak da adlandırılan

¹ Dünyada kullanılan tanımlar ve değişimleri hakkında bkz. Canan Koca, *Engelsiz Şehir Planlaması Bilgilendirme Raporu* (İstanbul: Dünya Engelliler Vakfı, İstanbul, 2010), 3-4.

² Bu konudaki tanımlar, açıklamaları ve tarihsel süreç hakkında geniş bilgi için bk. Necate Baykoç Dönmez, *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yay., 2011).

bu bireyler aslında -özel gereksinimlerinden çok- çeşitli yanlış bakış açılarının sonucu olarak dezavantajlı konuma gelmektedirler. Bir başka ifadeyle söz konusu bireylerin özel gereksinimlilik halleri doğru algı ve tutumla karşılaşmadığında dezavantaja dönüşmektedir. Oysa bu bireyler, geçmişte olduğu gibi günümüzde de dünya nüfusunun yadsınamayacak bir parçası, gerçekliği olmayı sürdürmektedirler. Nitekim güncel verilere göre hem dünya hem de Türkiye nüfusunun en az yüzde on civarında bir bölümü özel gereksinimli bireylerden oluşmaktadır.³ Dolayısıyla söz konusu bireylere karşı şuurulu bir bakış açısı tesis edilmesi, hem dünyada hem de ülkemizde öncelenmesi gereken hususlardan biridir ki bu da -yukarıda söz ettiğimiz- özel gereksinimli bireyi oluşturan parçaların birbiriyle koordinesiyle, dirsek temasıyla gerçekleştirilecek bir sürece tabidir. O halde özel gereksinimli birey söz konusu olduğunda aile, toplum, devlet şeklinde bir bileşik yapı ortaya çıktığından, bu bireylerin tabiri caizse “çoktan oluşan tek” mahiyetinde olduklarını söylemek de mümkündür.

Özel gereksinimli bireylerin hayatın doğal/normal bir parçası olarak yaşayabilmeleri, sadece fiziksel değil aynı zamanda duygusal, sosyal vb. insanı ilgilendiren birçok açıdan ihtiyaçlarının karşılanmasıyla mümkün olacaktır. İşte tam da bu noktada devreye aile faktörü girmekte ve hiç şüphesiz baş rolü üstlenmektedir. Üstelik bu rol, çoğu zaman, talep etmeden kendisine verilmiş, hayatı boyunca devam edecek olan, hayli tempolu, kuvvet, metanet, sabır, sebat gibi birçok erdemi beraberinde isteyen, sıra dışı bir deneyim sürecine tekabül etmektedir.

İlk olarak, özel gereksinimli bireylere sahip olan ailelerin bu özel durumla karşılaşma anından itibaren genel anlamda yaşadıkları süreçler, aşabildikleri veya aşamadıkları birtakım evrelerden bahsetmek yerinde olacaktır. Buna göre aileler, bakış açılarına göre, az veya çok derecede, kısa veya uzun süren, sakin veya travmatik seyreden bazı süreçlerden geçerler ve sonunda ya mecburi bir kabulleniş ya da kalpten bir benimseyişle (aralarında uçurumlar olan) bu iki duruştan biriyle yollarına devam

³ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (TCASPB), *Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni* (Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları, 2021), 4-7; Koca, *Engelsiz Şehir Planlaması Bilgilendirme Raporu*, 4.

ederler. Bu balamda özel gereksinimli birey aileleri, gerçekte yüzleşme/ ilk şok ve beraberinde gelişen inkar/kabullenememe, imkânsız umma, hayal kırıklığı,⁴ ardından gelen yüzeysel kabul ve suçluluk duygusu, başta kendisi olmak üzere potansiyel suçlu olarak görebileceği insanlara karşı yargılayıcı, sorgulayıcı olma, ayrıca -kendine, eşine, engelli bireye vs. hatta ileri vadede kader bağlamında Allah'a karşı- öfke hissi ve tabii ki beraberinde gelebilecek duygusal çöküşler veya ruhsal sarsılmalar, en genel anlamda sıralanabilecek durumlardır. Sözü edilen bu gibi durumları yaşamamak veya en asgari düzeyde yaşayarak aşmak çok önemlidir çünkü bu aileler için, zaman kaybetmeden harekete geçmek yani özel gereksinimli bireyle adeta yeni bir hayat planı tasarlama ve uygulama sürecini başlatmak atılabilecek ilk ve en büyük adımlardandır. Bu yola çıkacak olan aileleri ise hem aile içinde hem aile dışında, toplumda maddi-manevi birçok zorluk beklemektedir ki bunların başında -çalışmamızın da odasında olan- toplum kaynaklı sıkıntılar gelmektedir.

Özel gereksinimli birey, ailesinin, ailesi de toplumun bir parçası olduğuna göre bu unsurların birbirlerini etkileyecekleri aşikardır. Bir başka ifadeyle, en geniş aile konumundaki toplum, inancı, bakış açısı, bilgi-görgü düzeyi gibi saiklerle, özel gereksinimli birey ailelerini, kasıtlı veya kasıtsız, birtakım zorluklara maruz bırakabilmektedir. Böylece, bazı özel gereksinimli birey aileleri, karşılarına çıkan maddî, tıbbî, fizikî birçok zorluğa uyum sağlamayı başarabilmekle beraber, toplum kaynaklı problemlerle ayrıca boğuşmak suretiyle ister-istemez zaman ve enerji kaybı yaşamaktadırlar.

2. Özel gereksinimli birey ailelerinin karşılaştığı toplum kaynaklı sorunlar

Türkiye nüfusunun yüzde on ikilik bir kısmını oluşturan özel gereksinimli bireyler, aileleriyle birlikte değerlendirildiğinde, bu durumdan dorudan etkilenenlerin sayısı kat kat artmaktadır⁵ ki bu da meselenin ehemmiyetini bir kez daha ortaya koymaktadır. O halde toplumsal

⁴ Bu ve benzeri tespitler içeren çalışmalar ve kaynaklar için bkz. Fatma Betül Yazar, "Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Ebeveynlerin Yaşadığı Zorluklar Hakkındaki Görüşler", *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities* 6/11 (2021), 107-122.

⁵ *Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni*, 7.

huzurun sağlanabilmesi için söz konusu kalabalık kitlenin ihmal veya göz ardı edilmesi, hele ki dışlanması, horlanması gibi yanlış tutumlar -aynı zamanda kendi bindiği dalı kesmek kabilinden olup- mantıklı ve kabul edilebilir değildir.

Zaten özel gereksinimli birey aileleri -en temel anlamda- özel gereksinimli yakınının durumunu çevrelerine izah etmede yaşadıkları zorluklar, onlar için uygun eğitim ve rehabilitasyon kurumu bulmada zorlanma, daha fazla zaman, enerji ve maddiyat gerekliliği gibi konularda çaba sarf eden aileler, sosyal ilişkilerinde hatta aile içi ilişkilerde bozulma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmektedirler.⁶

En yaygın şekliyle, sosyal dışlanma, kabul ve destek görememe, bulaşıcı hastalık gibi görülme, özel gereksinim yönüyle etiketlenme, sorunun bireyselleştirilmesi,⁷ yani durumun özel gereksinimli birey ve ailesine hasredilerek sorumluluk almaktan kaçınılması, negatif ayrımcılığa uğrama gibi çeşitli başlıklarla ifade edebileceğimiz toplumsal sorunlar, çoğunlukla, özel gereksinimlilik hakkında doğru bilgi ve algı sahibi olunmamasından doğmakta ve beslenmektedir.

Özel gereksinimli bireylere karşı ayrımcı, dışlayıcı, reddedici gibi olumsuz tutumlar geliştiren, onları bulaşıcı hastalıklı bireyler olarak gören insanlar, onların ailelerini de -doğrudan veya dolaylı olarak- toplumsal hayattan, sosyal alan veya aktivitelerden uzak durmaya, sınırlı bir alanda yaşamını sürdürmeye itmektedirler. Dahası böyle tutumlar sergileyen yetişkin insanlar, çevresindeki çocuklara da kötü örnek olmakta, bu yanlış sosyal tavrın yayılmasına sebebiyet vermektedirler. Nitekim yapılan birçok çalışma göstermiştir ki, özel gereksinimli birey ve ailelerine karşı farkındalığı olan yetişkinlerin çocuklarında da benzer farkındalık oluşmaktadır. Bu bilinçteki çocuklar da özellikle akranları olan özel gereksinimli bireyleri kolayca benimseme, iletişime ve paylaşımına geçme, arkadaşlık kurma, ortak alanları kullanmada zorlanmama gibi sağlıklı tutumlar sergilemektedirler⁸ Üstelik bu tutumlar sadece

⁶ Özlem Ersoy – Neslihan Çürük, “Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Ailelerde Sosyal Desteğin Önemi”, *Aile ve Toplum* 11/5 (2009), 104-110.

⁷ Geniş malumat için bkz. Hülya Yüksel – Arzu Tanrıverdi, “Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Ailelerin Yaşadıkları Sosyal Sorunlar ve Baş Etme Yolları”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi* 20/3 (2019), 536.

⁸ Tespitlere dair referans alınan kaynaklar için bkz. Yüksel-Tanrıverdi, “Özel Gereksinimli

özel gereksinimli bireylerin değil aynı zamanda kendilerinin de hayatlarına, gelişimlerine önemli katkılar sağlamaktadır. Bu noktada karşılıklı etkileşim döngüsünün varlığı ve önemi öne çıkmaktadır.

Unutmamalıdır ki, özel gereksinimli bireylerin toplum hayatında görünür olmaları, sosyal yaşamı etkili bir şekilde kullanabilmeleri -özellikle çocuklarda- normal gelişim gösteren akranlarının tutumlarıyla paralel seyretmektedir. Öte yandan özel gereksinimli bireylere karşı negatif tutum geliştiren yetişkinlerin çocukları da, bu bireylere karşı yadırgayıcı, dışlayıcı, alaycı tavırlar sergileyebilmektedirler.⁹

Bir diğer önemli nokta şudur ki, devlet politikası dahilinde özel gereksinimli bireylere dair pek çok olumlu adım atılmasına rağmen, bu durumun toplumsal algıya yansımaları, sosyal bir özümsemenin gerçekleşmesi aynı hızda veya oranda olmamaktadır. Nitekim, yakın tarihte yapılan bir çalışmanın sonuçlarına göre, özel gereksinimli bireylerin yaklaşık %50'si toplumun kendilerine acıdığını, yaklaşık %25'i önemsenmediklerini, yaklaşık %10'u yük olarak görüldüklerini, yaklaşık %9'u da horlandıklarını belirtmişlerdir. Üstelik aynı çalışmaya göre toplumun önemli bir kısmı özel gereksinimli bireylerle bir arada yaşamaya sıcak bakmamaktadır. Buna göre, toplumun %70 gibi büyük bir bölümü özel gereksinimli komşu istememekte, yaklaşık %58'i ise bu bireylerin ayrı okullara gitmelerini tercih etmektedir.¹⁰ Yine benzer şekilde öğretmenlerin de sınıflarında kaynaştırma öğrencisi bulunmasına olumlu bakmadığı belirtilmektedir.¹¹ Görünen o ki, geçmişten bu yana özel gereksinimli bireylere olan negatif bakış açısı,¹² eğitilmiş-eğitimsiz bazı kesimlerde az-çok varlığını sürdürmektedir.

Çocuğa Sahip Ailelerin Yaşadıkları Sosyal Sorunlar ve Baş Etme Yolları", 536 vd.

⁹ Bu konuda yapılan çalışmalar/asıl kaynaklar hakkında bkz. Yüksel-Tanrıverdi, "Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Ailelerin Yaşadıkları Sosyal Sorunlar ve Baş Etme Yolları", 540 vd.

¹⁰ Süleyman Akbulut vd., *Engelli Ayrımcılığını Önleme ve Mücadele Platformu, Engelli Ayrımcılığı Araştırması ve Engelli Ayrımcılığın Karşı Çözüm Önerileri* (İstanbul: Sabancı Vakfı Görme Özürlüler Derneği, 2012), 1-202.

¹¹ Muzaffer Üzümcü, *Kaynaştırma Uygulamaları ve Din Öğretimi* (Ankara: Nobel Yay., 2021), 84 vd.

¹² Özel gereksinimli bireylerin insanlık tarihi boyunca toplumdan ayıklanması gereken, infazı şart olan, uğursuz, lanetli ve hastalıklı sayılıp toplumdan tecrit edilen, hapsedilen ve hayat hakları ellerinden alınan bir grup olarak muamele gördüğü kaydedilmektedir. İslam dini ile birlikte yerle bir edilen bu insanlık dışı algı ve uygulamaların, çok uzak olmayan tarihlere kadar gerek bazı Avrupa ülkeleri, gerek Amerika ve gerekse Çin gibi ülkelerde farklı versiyonlarıyla tezahür eden bu uygulamalar ve bunlara karşın İslamiyet'in, Peygamberimizin tam

Bu noktada parantez açmak gerekirse, ülkemizde yaşayan bilhassa Müslüman toplum baz alındığında yukarıdaki istatistiklerin hayli yüksek olmasının, genellikle bu konulardaki bilgisizlik veya yanlış bilgi kaynaklı olduğunu düşündürmektedir. Zira insanların dış görünüşlerine, zahirî yönlerine değil halis kalplerine ve salih amellerine değer veren Allah'ın bu husustaki ayetleri, Allah Rasûlü'nün benzer ifade ve davranışları ortada iken, Müslüman toplumun bir kesiminin de olsa bu kadar maddî/fiziksel, yüzeysel düşünmesinin izahı bu olsa gerektir. Zira bundan başkası insanî, vicdanî, ahlakî ve dinî noktalardaki zafiyeti akla getirmektedir.

Hasılı, birçok çalışmayla tespit edilmiş olup, özel gereksinimli birey ve ailelerini en fazla yıpratıcı sorunların başında gelen toplum kaynaklı olanları, kısa maddeler halinde şöyle sıralamak da mümkündür:

- Acıma (gözle, sözle, davranışla)
- Alaycı, garipseyci, yadırgayıcı veya yargılayıcı yaklaşımlar
- Aileyle ilişkileri askıya alma veya koparma
- Bilinçsizce ya da düşünülmeden yapılan, soruna veya çözüme hitap etmeyen hatta ilkel yaklaşımlar
- İfrat veya tefrit derecesinde kontrolcü, denetleyici tutumlar
- Hakiki ve uzun vadeli olmayan, yapmacık ve geçici kabullenme (muş gibi yapma) niteliğindeki tutumlar
- En temel ihtiyaçlardan olan barınma noktasında, kiralık ev bulamama; bulunması halinde balkon, bahçe veya park gibi açık alanları kullanmada yaşanan zorluklar
- Çeşitli sosyo-kültürel ortamlarda, özellikle de okullarda idareci, öğretmen, diğer öğrenciler ve veliler tarafından maruz kalınabilen rahatsız edici tutumlar

Toplum kaynaklı sorunların elbette her biri ayrı önem taşımakla birlikte, -özel gereksinimli çocuk velisi olarak gözlemlememiz münasebetiyle de- son madde ve hassaten okul bağlamında karşılaşılan problemleri ayrıca öne çıkarmak mümkündür. Zira kişinin toplumsal

tersi kucaklayıcı, birleştirici örneği hakkında daha fazla malumat için bkz. Recep Ertuğay, "Özel Gereksinimli Bireylerle İletişimde Hz. Muhammed'in (sav) Örneği", *İlsam Akademi Hakemli Dergisi* 2/2 (2022), 293-320.

hayata en çok karıştığı ortamların başında okulların geldiği düşünülürse, buraların özel gereksinimli bireylerin topluma karışabilmeleri, olağan hayatın bir parçası olabilmeleri için ne denli mühim oldukları aşikârdır. Ancak buna rağmen, bazı toplum fertleri, özel gereksinimli birey ve ailelerini dışlayan tutumlar sergileyebilmektedirler. Kendi çocuklarını, özel gereksinimli bireyle aynı sınıfta olmalarını istememe, bu hususta idareciye baskı yapma, sınıf değiştirmeye çalışma, özel gereksinimli bireylerin teneffüse çıkarılmalarına itiraz etme gibi akıl almaz tavırlar bunlardan bir kaçıdır. Muhtemelen, sağlıklı çocuklarını, Allah'ın lütfundan ziyade kendilerinin başarısı olarak gören- bu fertler, çocuklarının özel gereksinimli bireyi gördüklerinde korkabilecekleri, psikolojilerinin bozulabileceği, derslerine zarar gelebileceği, hastalık bulaşabileceği gibi iddialarla öğretmenlere veya okul yönetimine başvurabilmektedirler.

Görünen o ki, medenîlik iddiasında bulunan çağımız insanların belli bir kesiminin, özel gereksinimli bireyler konusunda hâlâ ilkel düşüncelere sahip olduğu yadsınamaz bir mesele olarak karşımızda durmaktadır. Oysa, medenîleşebilmiş insan, özel gereksinimli bireylerin de, en az kendileri kadar, toplumun doğal, normal ve dahi özel bir parçası olduklarının farkındadır. Özellikle de mümin kimliğinin değerine vakıf olan insan, özel gereksinimli bireylerin sadece ailelerine değil tüm topluma, ümmete Allah'ın emaneti olduklarının bilincindedir.

Unutmamalıdır ki, insanın kalıbı değil kalbi Allah katında değerlidir. Ne dünyadaki ne ahiretteki makamlar, fiziği düzgün, güzel veya yakışıklı diye betimlenen insanlara tahsis edilmiş değildir. Yaşayan Kur'an olan Peygamberimiz (sav) bu gerçekliği şöyle ilan etmektedir: "Yüce Allah sizin bedenlerinize ve yüzlerinize değil, kalplerinize bakar."^{13/} "Yüce Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza değil, kalplerinize ve amellerinize bakar."¹⁴

Elbette Peygamberimizin bu sözü Kur'an'ın ve onu peygamberine vahyeden Yüce Allah'ın insana bakışını temsil etmektedir. Nitekim Allah Teala Kur'an'da birçok yerde insanlara bu gerçeği hatırlatmaktadır. Örneğin, "Yeryüzünde hiç dolaşmıyorlar mı ki, akleden/ibret alan

¹³ Müslim, Birr, 33.

¹⁴ Müslim, Birr, 34.

kalpleri ve işiten kulakları olsun! Şüphesiz ki âmâ olan, gözler değil, göğüslerdeki kalplerdir.”¹⁵ ayeti bunlardan biridir. Görüldüğü üzere burada asıl görmemek, işitmek, hissetmemek bedenlerde değil kalplerde olmakla ölçülmüştür. Dolayısıyla asıl yadırganan, eleştirilen, eksiklik olarak addedilen nokta bağlamında kaçınılması gereken insanlar bedenen değil kalben nâkıs/engelli olanlardır.

Bir diğer ayette geçen “Gözleri vardır, görmezler; kulakları vardır, işitmezler; kalpleri vardır, anlamazlar...”¹⁶ ifadeleri, asıl eksikliğin/ engelliliğin, fiziksel yetersizliklerde değil bilakis bunların hepsine sahip olduğu halde onların hakkını verememekte olduğunu göstermektedir. Bir başka ayette ise “Şüphesiz Allah katında en değerli olanınız, en takvalı olanınız (Allah’a itaatsizlikten en fazla sakınanınız)dır.”¹⁷ buyrulmakta olup Allah Rasûlü (sav) eliyle kalbini göstererek ve üç defa tekraren söyleyerek takvanın kalpte olduğunu belirtmiştir.¹⁸

Tüm bu ve benzeri örnekler göstermektedir ki, insanın kıymeti, eşref-i mahlukat oluşu bedensel mükemmeliyetlere ve tezahürlerine değil, kalbe ve oradan sudur eden salih amellere bağlıdır. Hal böyleyken asıl sorun, insanlar nezdinde hele ki müminler nazarında, özel gereksinimli bireylerin fizikî veya aklî yönden yardıma muhtaç oluşlarının, acıma, kusurlu veya normal (!) insanlardan daha aşağı görme, dışlama, yadırgama gibi algı ve tutumlara maruz kalmasıdır. Oysa Kur’ân-ı Kerîm’de üsve-i hasene yani en güzel örnek olarak tavsif edilen Hz. Muhammed (sav), insanın kısa boyu ile dahi alay edilmesine sessiz kalmamış;¹⁹ kişiye, mümin kardeşini küçümsemesinin şer olarak kâfi geleceğini söylemiştir.²⁰ Bakışlarıyla dahi bir başkasına zarar vermenin helal olmadığı ve başkalarının derdiyle eğlenmenin, ileride kendisini de aynı derde düşürebileceği gibi ifadelerle insanları uyaran Hz. Peygamber (sav),²¹ bu yanlışların yanısıra doğru yolları da göstermiştir. O, en büyük iyiliklerden birinin görmeyen, işitmeyen, konuşamayan, yürüyemeyen

¹⁵ Hacc, 22/46.

¹⁶ A’râf, 7/179.

¹⁷ Hucurât, 49/13.

¹⁸ Müslim, Birr, 32; Tirmizî, Birr, 18.

¹⁹ Tirmizî, Kıyâmet, 51.

²⁰ Ebû Dâvûd, Edeb, 35

²¹ Tirmizî, Kıyâmet, 54.

kimselere yardımcı olarak hayatlarını kolaylaştırmalarını öğütlemiş,²² birinin sıkıntısını giderdiğinde, yükünü hafiflettiğinde, Allah'ın da onun yükünü hafifleteceğini müjdelemiştir.²³ Ayrıca ve belki de en dikkate şayan olan bir diğer hadis-i şerif de şöyledir: "Size cennetlikleri haber vereyim mi? Onlar, zayıf olmaları, insanlar tarafından zayıf görülmeleri nedeniyle önemsenmeyen ve fakat "şöyle olacak" diye yemin etseler, Allah'ın onları gerçekleştireceği kimselerdir."²⁴

Hasılı, özel gereksinimli bireyler ve onlarla hayatı en yakından, en derinden paylaşan ailelerine karşı olan algı, bilgi ve en çok da tutumların, gözden geçirilmeye ihtiyacı olduğu apaçık ortadadır.

3. Özel Gereksinimli Birey Ailelerinin Toplum Kaynaklı Sorunlar Karşısındaki Tutumları

Ana hatlarıyla değinmeye çalıştığımız toplumsal sorunlar karşısında, özel gereksinimli birey ailesinin, bunlarla baş etmek veya hayatı kolaylaştırmak adına başvurabileceği çeşitli yollar vardır ki, birçok araştırmada bunlara yer verilmiştir. Buna göre, özel gereksinimli birey ailelerinin aynı çatı altında birleşerek kurumsallaşması, aynı durumdaki ailelerle -gerektiğinde çeşitli etkinliklerle- bir araya gelerek sosyalleşme, dinî değerlere sarılarak güçlü kalma veya -sosyalleşmenin aksine- kalabalık ortamlarda (otobüste en arkaya oturmak gibi) görünmez olmaya çalışma²⁵, kendini geri çekme, daha fazla mesafe koyma, pasivize olma gibi tutumlar, en yaygın olanlardandır.

Özel gereksinimli ailelerin yararına hizmet eden yollardan her biri hem ayrı ayrı hem de bir bütün olarak kıymetli olmakla birlikte, kanaatimiz odur ki, bu aileleri asıl güçlü kılacak olan şey, dıştan ziyade içten gelen bir motivasyon kaynağıdır. Bir başka ifadeyle bu aileler tüm hayatlarını etkileyen bu durum karşısında samimi bir özümseme, kalbî bir benimseme gerçekleştirip normal hayatlarına ne kadar dönebilirlerse,

²² Ahmed b. Hanbel, Müsned, 15/838.

²³ Buhârî, Eymân, 9.

²⁴ Tirmizî, Zühd, 57, 58.

²⁵ Bu konuda yapılmış çalışmalar ve geniş malumat için bkz. Yüksel-Tanrıverdi, "Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Ailelerin Yaşadıkları Sosyal Sorunlar ve Baş Etme Yolları", 545 vd; Sema Karagöz, "Manevî İçerikli Rehberliğin Özel Gereksinimli Çocuk Sahibi Annelerin Dinî Başa Çıkma Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi", *Dergıabant* 8/1 (2020), 298-317.

karşılaştıkları bu özel durumu ne kadar hayatlarına katıp yaşam yolculuklarına devam edebilirlerse o kadar sakinete ereceklerdir. Böylece kendi iç dünyalarında, zihinlerinde, algı ve tutumlarında oluşturdukları bu sağlam duruş, onları başta toplum kaynaklı sorunlar olmak üzere pek çok mesele karşısında koruyucu bir zırh niteliğinde olacaktır. Hatta bu duruştaki aileler toplumdaki kaçmak, utanmak, saklanmak gibi reaksiyonlar bir yana, görünür olmaktan kaçmayacak, hayatını kısıtlamayıp diğer insanlar gibi görünür yaşamaktan çekinmeyecektir. Nihayetinde ailelerin bu emin ve sağlam duruşu, zamanla topluma sirayet edecek, toplumun bakış açısını etkileyerek kendisine benzetecektir. Şöyle ki, ailesi, özel gereksinimli bireyi tartışmasız değerli görüp ona göre davranırsa, onu eve mahkûm etmek yerine utanmadan toplum içine çıkarırsa, özel durumuyla etiketlemek/tanıtmak yerine insan olarak ona hak ettiği saygıyı gösterirse toplumu da buna yönlendirmiş hatta -müspet manada- mecbur etmiş olacaktır. İşte, özel gereksinimli birey ailesinin bu noktaya varabilmesi de, az önce belirtildiği gibi, dıştan ziyade içten beslenen saiklerle yani inançlar ve onların oluşturduğu algı, düşünce sistemi, bakış açısı ve bunlardan zuhur eden davranışlar ile gerçekleşebilecektir. Bu bağlamda, söz konusu özel durumu “kerhen kabullenme” yerine olaya hikmet penceresinden bakan, tevekkül ve teslimiyet içeren “samimi bir benimseme” seviyesinde yaşayan aileler, normal bir hayat akışını daha kolay yakalayabileceklerdir.²⁶

Değerlendirme

Malum olduğu üzere, ne yukarıda bahsi geçen toplum kaynaklı sorunlar, ne ailelerin bunlar karşısındaki tutumları, çözüm arayışları ne de bunlardan ortaya çıkacak sonuçlar, tespit ve tavsiyeler burada zikredilenlerle sınırlı değildir. Bununla birlikte, aynı zamanda öneri, teklif ya da tespitler içeren birtakım değerlendirmeleri/çıkarımları ana hatlarıyla şöyle sıralamak mümkündür:

²⁶ Özel durumlarını Allahın lütfu, imtihanı olarak görmek suretiyle sorunlarıyla baş etme yolu arayan aileler hakkında ayrıca bkz. Yüksel-Tanrıverdi, “Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Ailelerin Yaşadıkları Sosyal Sorunlar ve Baş Etme Yolları”, 546; Karagöz, “Manevî İçerikli Rehberliğin Özel Gereksinimli Çocuk Sahibi Annelerin Dinî Başa Çıkma Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi”, 300 vd.

Özel gereksinimli bireyler, en az diğer bireyler kadar saygıya, ilgiye layık, varlığı ve onuru mukaddes kimseler olarak görülmedikçe, hem bu bireyler hem de aileleri, var oldukları toplum içerisinde gönül rahatlığıyla yaşayamayacaklarından, toplumsal dayanışma/bütünleşme cümleleri havada kalacaktır.

Toplumun özel gereksinimli bireyler hakkında bilinçlendirilmesi; bu durumun sadece bireyin ve ailesinin değil aynı zamanda içinde yaşadığı toplumun da sorumluluğunda olduğunu fark etmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, en genel anlamda insanî duyarlılık temeliyle hareket eden toplum fertleri, özel gereksinimli birey ve ailesini toplum dışına itme değil bilakis toplumun içine çekme bilincinde olacaktır. Bu bilinçteki insan ayrıca kendisinin de bir gün benzer bir durumla karşılaşmayacağına dair hiçbir garantisinin olmadığını da farkındalığını taşıyacaktır.

Özel gereksinimli birey ve ailesini sadece toplumun insafına bırakmak elbette doru ve yeterli değildir; onların her türlü haklarının belirlenmesi, sağlanması, korunması ve en önemlisi ihtiyacı karşılar nitelikte olması, en çok sosyal devletin sorumluluğunda ve korumasındadır. Bu noktada sosyal politikaların güncel ve dinamik olup pratik yaşama hitap etmesi, uygulanabilir olması mühimdir.

Gerek Milli Eğitim Bakanlığı gerekse Diyanet İşleri Başkanlığı gibi, toplumun büyük kesimiyle muhatap olan kurumların eğitim-öğretim sürecinde, programlarında, planlamalarında, ihtiyacı karşılayacak şekilde bu hususa yer vermesi önemlidir. Bu ve benzeri kurumlarda sistemli hatta senkronize bir şekilde toplumu bilinçlendirme çalışmaları sunum, sempozyum, panel, çalıştay şeklinde düzenli projelerin, derslerin, çözüme katkıları olacaktır. Örneğin, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın evlilik okulu veya anne-babalık okulu gibi projelerde bu hususa özellikle yer ayırarak toplumu bilinçlendirmesi; Millî Eğitim Bakanlığı'nın, okullarda hem veli hem öğretmen hem de öğrencilere yönelik bilgilendirme ve bilinçlendirme toplantıları, faaliyetleri ilk akla gelenlerdendir.

Toplumda farkındalık uyandıracak dizi, belgesel ya da sinema gibi aydınlatıcı ve ilgi çekici yapımlara özellikle yer verilmelidir.

Özel gereksinimli birey ve ailesini söz ve davranışlarıyla alenen aşağılayan, dışlayan insanlara, bilhassa davranışın tekrarı halinde, uyarı, kınama, özür dileme, özel gereksinimli bireylerin bulunduğu yerlerde

çalışma hizmeti veya para cezası gibi cezalar/yaptırımlar uygulanabilir olmalıdır.

Özel gereksinimli birey ve ailelerinin karşı karşıya kaldıkları yığınlık, tükenmişlik, sosyal dışlanma ya da izolasyon gibi tehlikelere karşı özellikle sosyal yönü destekleyici alternatif yollar, çözümler geliştirilmelidir. Örneğin, ailelere, özel gereksinimli bireyle ilgili belli zamanlarda, evlerinde veya kurumlarda bakım desteği verilerek hem ailelerin kendilerine zaman ayırması hem de özel gereksinimli bireyin emin ellerde vaktini geçirmesi, sosyalleşmesi sağlanabilir. Yine, dernekleşme, özel gereksinimli bireylerin ailelerini buluşturan kurumlar, programlar, kamplar, yüz yüze veya internet üzerinden sosyal iletişim platformları diğer önemli yollardan bazılarıdır.²⁷

Özel gereksinimli birey ve ailesine sağlık hizmetinin yanısıra psikolojik ve sosyal destek anlamında pozitif ayrımcılık yapılması, öncelik tanınmasının önemi yadsınamaz derecededir. Bununla birlikte, özel gereksinimlilik halinin, sadece tıbbi bir vaka olarak görülmekten kurtarılması gerekir ki, burada da durumun sosyal boyutlarına çeşitli yönlerden dikkat çeken çalışmaların yoğunlaştırılması devreye girmelidir.²⁸ Nitekim -tekraren hatırlatmak gerekirse- toplumun özel gereksinimli birey ve ailelerine karşı olan yanlış tutumları çoğu zaman bu konudaki bilgisizliklerinden veya yanlış bilmelerinden, önyargılarından, durumun mahiyetine, hakikatine vakıf olmayışlarından kaynaklanmaktadır.²⁹ Özel gereksinimli birey ailelerinin belki de en büyük kaygısı ise, kendilerinin vefatı halinde özel durumdaki yakınlarının akıbetinin ne olacağıyla ilgilidir. Dolayısıyla, onlara kendilerinden sonra kimin bakacağı, sahip çıkacağı gibi şüphe ve endişelere kapılan ailelerin kaygılarının, somut adımlarla giderilmeye ihtiyacı vardır. Bu noktada devletin, yakınlarını kaybetmiş özel gereksinimli bireylere kucak açacak, eğitim almış personelin istihdam edileceği kurumlar tahsis etmesi, aileleri bu yönde rahatlatacak somut politikalar üretmesi/yürütmesi büyük önem taşımaktadır.

²⁷ Yüksel-Tanrıverdi, (2019). Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Ailelerin Yaşadıkları Sosyal Sorunlar ve Baş Etme Yolları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 20(3), 546.

²⁸ Yüksel-Tanrıverdi, "Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Ailelerin Yaşadıkları Sosyal Sorunlar ve Baş Etme Yolları", 546-547.

²⁹ Bu konuda yapılmış bir çalışma olarak ve benzeri çalışmalar için bkz. Ertuğay, "Özel Gereksinimli Bireylerle İletişimde Hz. Muhammed'in (sav) Örneği", 303 vd.

Kaynakça

- Akbulut, Süleyman vd., *Engelli Ayrımcılığını Önleme ve Mücadele Platformu, Engelli Ayrımcılığı Araştırması ve Engelli Ayrımcılığına Karşı Çözüm Önerileri*. İstanbul: Sabancı Vakfı Görme Özürlüler Derneği, 2012.
- Baykoç Dönmez, Necate. *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yay., 2011.
- TCASPB, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. *Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni*. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları, 2021.
<https://www.aile.gov.tr/eyhgm/sayfalar/istatistikler/engelli-ve-yasli-istatistik-bulteni/>
- Ersoy, Özlem– Neslihan Çürük. “Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Ailelerde Sosyal Desteğin Önemi”. *Aile ve Toplum* 11/5 (2009): 104-110.
- Ertuğay, Recep. “Özel Gereksinimli Bireylerle İletişimde Hz. Muhammed’in (sav) Örnekliliği”. *İlsam Akademi Hakemli Dergisi* 2/2 (2022): 293-320.
- Karagöz, Sema. “Manevî İçerikli Rehberliğin Özel Gereksinimli Çocuk Sahibi Annelerin Dinî Başa Çıkma Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi”. *Dergi-abant* 8/1 (2020): 298-317.
- Koca, Canan. *Engelsiz Şehir Planlaması Bilgilendirme Raporu*. İstanbul: Dünya Engelliler Vakfı, İstanbul, 2010.
- Üzümcü, Muzaffer. *Kaynaştırma Uygulamaları ve Din Öğretimi*. Ankara: Nobel Yay., 2021.
- Yazar, Fatma Betül. “Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Ebeveynlerin Yaşadığı Zorluklar Hakkındaki Görüşler”. *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities* 6/11 (2021): 107-122.
- Yüksel, Hülya– Arzu Tanrıverdi. “Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Ailelerin Yaşadıkları Sosyal Sorunlar ve Baş Etme Yolları”. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi* 20/3 (2019): 535-559.

“AİLE DİN SOSYOLOJİSİ” ÜZERİNE BİBLİYOGRAFİK BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Halime KORKMAZ*

Giriş

Aile, toplum yapısında ve sosyal sistemin işleyişinde önemli yeri olan bir kurumdur. Aynı zamanda nüfusu yenileme, milli kültürü taşıma, çocukların sosyalleşmesini sağlama gibi fonksiyonları olan bir müessesedir. Aile, her toplum için vazgeçilmez bir öğedir. Türk sosyoloğu Ziya Gökalp, aileyi toplumun küçük bir modeli olarak görmekte ve güçlü bir devlet ve millet olmanın temeli olarak kabul etmektedir.¹

Aile, Anayasamızın 41. maddesinde şu şekilde tanımlanmıştır: “Aile, Türk toplumunun temelidir ve eşler arasında eşitliğe dayanır. Devlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar.”²

Türk sosyoloji tarihinde aile konusu, iki şekilde ele alınıp incelenmiştir. İlki, aile üzerine tarih, etnografya ve hukuk çerçevesinde ele alınıp

* Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Başvaiz, oz_halime@hotmail.com, Orcid No: 0000-0002-2427-0262.

¹ Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, Der Yayınevi, İstanbul 1999, 100.

² <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/> Erişim Tarihi: 06.10.2023.

incelenen literatür ve arşiv çalışmaları; ikincisi ise Türkiye'nin tamamını kapsayan ve nicel araştırma yöntemiyle yapılan çalışmalardır. Bunlara ilaveten son zamanlara nitel araştırma teknikleri kullanılarak elde edilen çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır.³

Türkiye'de Din Sosyolojisi, 1949 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin açılmasıyla kurumsallaşma sürecine girmiştir. Bu tarih, ülkemizde din sosyolojisi alanında araştırma geleneğinin oluşumunda önemli bir süreci de başlatmıştır.⁴ 1990'lı yılların başından itibaren ülke genelinde İlahiyat Fakültelerinin açılması, diğer bilim dalları gibi din sosyolojisi alanında yapılan çalışmaların da artmasına sebep olmuştur.⁵ Aile ve din çalışmaları da bu kapsam içerisinde yerini almaktadır.

Bu araştırmanın konusu, Türkiye'deki İlahiyat Fakülteleri'nin Din Sosyolojisi anabilim dallarında "aile ve din" üzerine yapılan lisansüstü çalışmaların genel bir değerlendirmesini yaparak "Aile Din Sosyolojisi" bibliyografyası oluşturmaktır. Araştırma, Türkiye'deki İlahiyat Fakültelerinin Din Sosyolojisi anabilim dallarında, 1992-2022⁶ yılları arasında yapılan ve YÖK Tez Kataloğunda yer alan yüksek lisans ve doktora tezleriyle sınırlıdır.

Bu çalışmanın temel kaynakları, konuyla ilgili tezlerdir. Araştırmamız, bibliyografiktir ve betimleyici tarz kullanılarak yapılmıştır. Bibliyografya çalışmaları, belli bir konuyla ilgili mevcut literatürün ortaya çıkarılmasını sağlar. Sonrasında elde edilen verileri nicel ve nitel veya her iki tarzda yorumlamayı hedefler. Bu tür çalışmaların temel gayeleri, daha önce yapılan araştırmaları ve elde edilen sonuçları bir araya getirerek yeni çalışma konularına katkı sağlamaktır.

Araştırma süreci, YÖK Tez Kataloğunda aile-din konulu literatürü tespit etmekle başlamıştır. Bu bağlamda bazı anahtar kelimeler seçilmek suretiyle tarama gerçekleştirilmiştir. Bu kelimeler, "aile, aile ve din,

³ Gül Aktaş, "Türkiye'de Aile Sosyolojisi Çalışmalarına Genel Bir Bakış", *Sosyoloji Konferansları*, No: 52 (2015-2), 420.

⁴ İhsan Çapcıoğlu, "Türkiye'de Din Sosyolojisi: Tarihsel Arkaplan ve Yeni Gelişmeler", *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 2/1 (2009), 2/1, 225-230.

⁵ Fatma Odabaşı, "Gençlik Din Sosyolojisi" Üzerine Bibliyografik Bir Değerlendirme", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2, 2021, 1187.

⁶ Araştırmanın tarihinde başlangıç noktası olarak 1992 yılının tespit edilmesi, YÖK Tez Kataloğunda "aile-din" konulu en eski tez tarihinin bu olması sebebiyledir.

din ve aile" dir. Genel tarama sonucunda, "Aile" ile ilgili 7478, "Aile ve Din" ile ilgili 12, "Din ve Aile" ile ilgili 5 adet tez tespit edilmiştir. Bizim çalışma konumuzu oluşturan tezler, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı ve Din Sosyolojisi Bilim Dalı şeklinde sınırlandırılmış ve sonuçta "aile" ile ilgili toplam otuz dört⁷ çalışma tespit edilmiştir. Konu ile ilgili farklı bilim dallarında yapılan tezler, çalışma dışında tutulmuştur. Ayrıca arama sonucunda aile ile ilgili olup da anabilim dalları ve bilim dalları farklı olan çalışmalar da araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Çalışma, nicel ve nitel değerlendirme olmak üzere iki bölümden meydana gelmektedir.

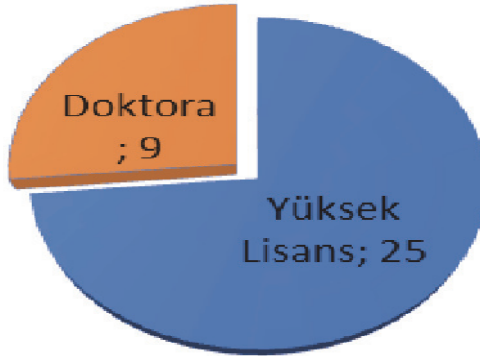
1. Nicel Değerlendirme

Nicel değerlendirme kısmında "aile-din" konulu tezler, türlerine, yıllarına, üniversitelerine, yöntemlerine ve temalarına göre değerlendirilmiş ve elde edilen istatistikî bilgiler tablolar şeklinde sunulmuştur.

1.1. Türlere Göre Dağılım

Tezler, türlerine göre tasnif edildiğinde yüksek lisans tezlerinin sayıca fazla olduğu tespit edilmiştir. Yüksek lisans tezleri 25 tane ile bütün tezlerin %74'ünü oluştururken doktora tezleri ise 9 tez ile %26'sını meydana getirmektedir.

Tablo 1: Tezlerin Türlerine Göre Dağılım

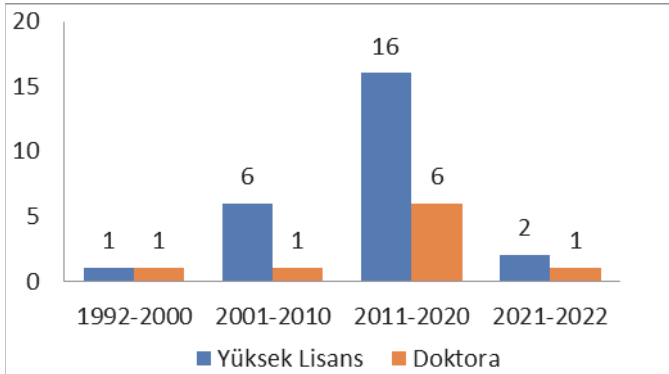
⁷ Bu sayı, çalışma yapıldığı esnada dikkate alınan erişim tarihine aittir. Erişim Tarihi: 01.09.2023.

1.2. Yıllara Göre Dağılım

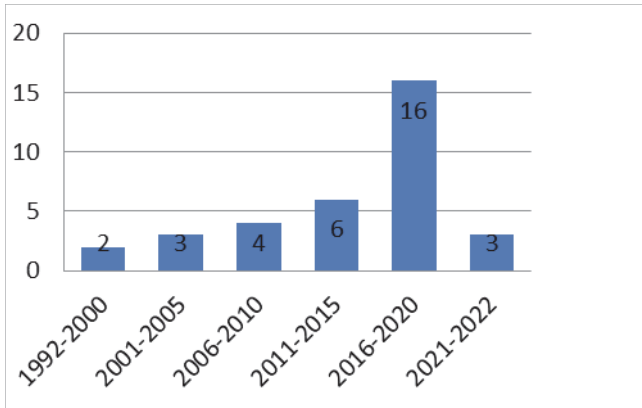
Tezlerin alanlara göre dağılımı incelendiğinde 1992-2000 arası 1 yüksek lisans, bir doktora tezi; 2001-2010 arasında 6 yüksek lisans ve 1 doktora tezi; 2011-2020 arasında 16 yüksek lisans tezi ve 6 doktora tezi ve 2021-2022 arasında ise 2 yüksek lisans tezi ve 1 doktora tezi yapıldığı görülmektedir. En fazla çalışmanın olduğu yıllar, 2011-2020 arasındaki zaman dilimidir. Bunda ilahiyat fakültelerinin sayılarının artmış olması etken olarak kabul edilebilir.

Tezlerin yıllara göre dağılımı incelendiğinde 1992-2000 yılları arasında aile ile ilgili 2 tez yapıldığı tespit edilmiştir. 2001-2005 yılları arasında 3 tez, 2006-2010 yılları arasında 4 tez; 2011-2015 yılları arasında 6 tez; 2016-2020 yılları arasında 16 ve 2021-2022 yılları arasında ise 3 tez çalışılmıştır.

Tablo 2: Tez Türlerinin Yıllara Göre Dağılımı

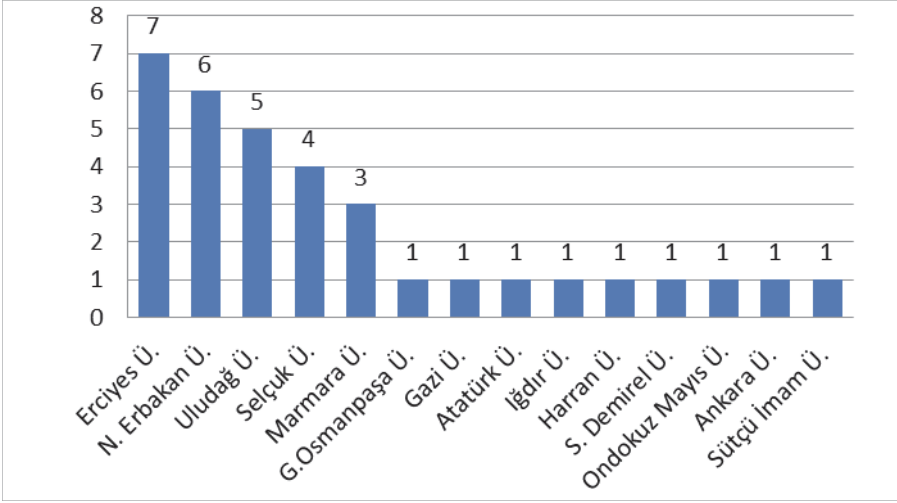
Tablo 3: Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

1.1. Üniversitelere Göre Dağılımı

1992-2022 yılları arasında toplamda 14 üniversitede aile ile ilgili tez yapılmıştır. En yüksek oran 7 tezle Erciyes Üniversitesi'ndedir. Bunu 6 tez ile Necmettin Erbakan Üniversitesi, 5 tez ile Uludağ Üniversitesi takip etmiştir. Selçuk Üniversitesi ise 4 tez ile dördüncü sırada ve 3 tez ile Marmara Üniversitesi beşinci sırada yer almaktadır. Diğer üniversitelerde ise toplamda 1'er tez yapılmıştır.

Tablo 4: Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

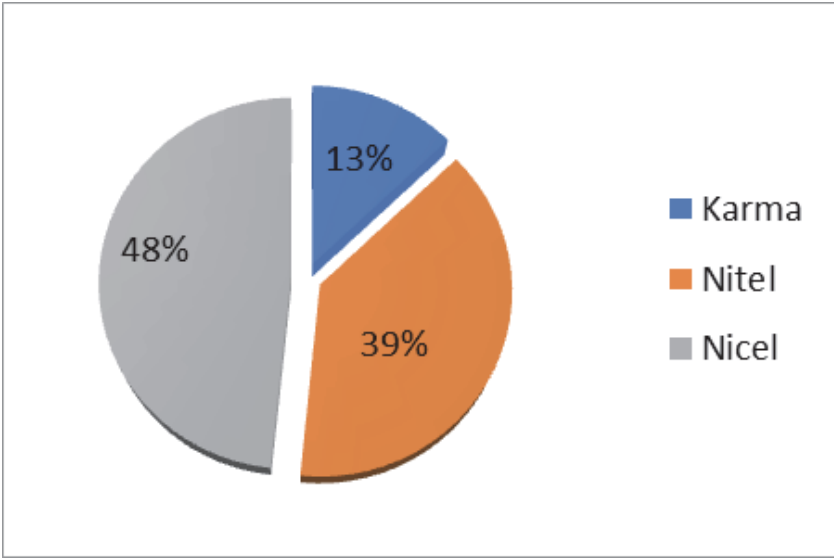
1.3. Yöntemlere Göre Dağılım

Sosyolojide kullanılan metodoloji ve teknikler araştırmanın desene göre belirlenir. Bir çalışmada bir yöntem kullanılabilir gibi aynı anda birden fazla yöntem de kullanılabilir. Sosyoloji araştırmaları, çalışmanın amaç ve niteliğine göre açıklayıcı, betimsel veya anlayıcı/keşfedici araştırmalar gibi tasnif edilebileceği gibi yaklaşım farklarını dikkate alarak da nicel veya nitel diye değerlendirilebilir. Nicel çalışmada istatistiksel ölçek, analiz ve açıklama ön planda olur. Nitel çalışmalarda ise oluşturulan nesnellik vardır. Nitel çalışmada derinlemesine betimlemeler yapılır ve yorumlarda bulunulur.⁸

⁸ Niyazi, Akyüz-Şahin Gürsoy-İhsan Çapcıoğlu, "Sosyolojide Yönteme Giden Yollar Üzerine", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 1/3, (2006-2009), s. 93-94.

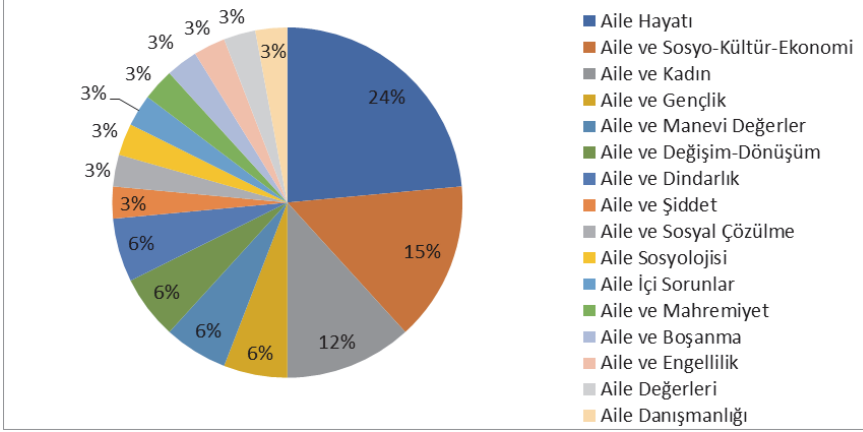
Tezler yöntemlere göre tasnif edildiğinde %48 oranında 15 tezin nicel yöntemle çalışıldığı tespit edilmiştir. Nitel yöntemle çalışılan tezlerin sayısı 12 olup %39'luk bir dilime sahiptir. Karma yöntem dediğimiz hem nicel hem de nitel yöntemle çalışılan tezler ise 4 tane olup bunlar da %13'lük bir dilime sahiptir. Tüm tezlerin teorik çerçevesinde dolaylı gözlem metodunun belge tarama tekniği kullanılmıştır. Üç tez, Yök'ün veri tabanında erişime kapalı olduğu için kullanılan yöntemleri tespit edilememiştir.

Tablo 5: Tezlerin Yöntemlere Göre Dağılımı

1.4. Temalara Göre Dağılım

Aile ve din konulu tezlerde toplam 16 tema tespit edilmiştir. En çok çalışılan tema, 8 teze "Aile Hayatı" başlığı altında toplanmıştır. Onu 5 tez ile "Aile ve sosyo-kültür-ekonomi" başlıklı tema takip etmektedir. "Aile ve Kadın" temasında 4 tez çalışılmıştır. "Aile ve Değişim/Dönüşüm", "Aile ve Gençlik", "Aile ve Dindarlık" ve "Aile ve Manevi Değerler" konuları ise 2'şer tez ile yerini alırken diğer konularda birer adet tez yapılmıştır. Yüzdeler olarak ifade edildiğinde en yüksek oran %24 ile Aile Hayatını konu alan tezlerdedir. Bunu %15 ile Aile ve Sosyo-Kültür-Ekonomi teması takip ederken; %12'lik bölüm ise Aile ve Kadın konusundadır.

Tablo 6: Tezlerin Temalara Göre Dağılımı

2. Nitel Değerlendirme

Bibliyografik çalışmalar, nitel değerlendirmeleri de barındırır. Bu bölümde konu ile ilgili tezlerin içerikleri incelenmek suretiyle temalar belirlenmiştir. Bu temalar üzerinden tezlerin bibliyografik künyeleri hakkında bilgi verildikten sonra tezin konusu, yöntemi ve sonuçları özet halinde sunulmuştur.

2.1. Temalar

Aile ile ilgili yapılan tezlerde toplamda on altı konu belirlenmiştir. Bunlar, en çok çalışılana en az çalışılana ve en eski tarihliden günümüze doğru bir tasnife tabi tutulmuştur.

2.1.1. Aile Hayatı

Aile hayatı sekiz tez ile en çok çalışılan konu olmuştur.

1. Bilge Şen, *İstanbul Müftülüğü Aile İrşat ve Rehberlik Bürosuna Sorulan Sorular Işığında İstanbul'da Aile Hayatının Sosyolojik Analizi*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Danışman: Doç. Dr. Enver Uysal, 2010.

Tezde, İstanbul Müftülüğü Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarına sorulan sorular ışığında İstanbul'daki aile hayatı araştırılmıştır. Çalışma esnasında İstanbul İl Müftülüğü ve İlçe Müftülükleri Aile

İrşat ve Rehberlik Bürolarına 2008 yılında sorulan 1231 karteks incelenmiş olup toplamda 1909 soru değerlendirilmiştir. Çalışmanın ana hipotezi; İstanbul Müftülüğü Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarına sorulan sorularda İstanbul'daki aile hayatı yansımaları tespit edilir şeklindeki hipotez doğrulanmıştır. Konu üç ana başlıkta ele alınmıştır: "Ailenin Oluşumu", "Ailenin Temel Unsurları" ve "Ailenin Parçalanması." Çalışma, nicel yöntemle yapılmıştır.

2. Ahmed Lutov, *Bulgaristan'da Müslüman Azınlıklar (Dini Hayat ve Aile Yapıları)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Doktora, Danışman: Prof. Dr. Zeki Arslantürk, 2010.

Tez, Bulgaristan'daki Müslüman azınlıkların aile yapılarını incelemiştir. Çalışmada yöntem olarak literatür incelemesi, istatistik veriler, katılımcı gözlem ve mülakat yapılmıştır. Araştırma, Bulgaristan'da yaşayan Müslümanları kapsamaktadır. Örneklem olarak Türkler hakkında Kırçali şehrinde yaşayan Müslümanlar, Pomak Müslümanlar için Blagoevgrad (Cuma-ı Balâ) şehrinde yaşayan Müslümanlar ve Rom (Çingene) Müslümanlar için ise Pazardık şehrinde yaşayan Müslümanlar seçilmiştir. Ve bu illerdeki Müslümanların aile ve dini hayatları ele alınmıştır. Tez, üç ana başlık altında ele alınmıştır. Birinci bölümde Bulgaristan'daki Müslümanların Tarihçesi ve Etnik yapısı, ikinci bölümde Bulgaristan'da İslam ve Müslümanlar ve üçüncü bölümde ise Bulgaristan'daki Müslümanların dini hayatı ve aile yapıları incelenmiştir. Araştırmanın temel hipotezleri; "*Bulgaristan'daki Müslümanların dini hayatı daha çok gelenekten tevarüs eden davranışlarla devam ettirilir. Müslümanlarda temel dini ritüellere katılma oranı düşüktür. Diğer din Mensuplarına göre Müslümanlar aileye daha bağlıdır. Müslümanlar arasındaki ilişkilerde yardımlaşma merkezi rol oynar ve belirli bir menfaat gözetilmez. Müslümanlar arasında İslâm dini birleştirici rolü oynaması gerekmektedir.*" şeklindedir. Araştırma sonucunda Bulgaristan'da Müslüman kimliği ile Türk kimliğinin birbirinin yerine kullanıldığı ve Müslüman tanımı ile aslında Milli kimlik anlaşılıp tespit edilmiştir. Bulgaristan'da aile kurumuna önem verilmekte olup

aile toplumunda birleştirici bir rol oynamaktadır. Dini ritüellere katılma oranı ise düşüktür.

3. Mohammad Sanger Noori, *1894-1897 Yılları Kadı Kayıtlarına Göre Niğde'de Aile Yapısı*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Danışman: Prof. Dr. Hayri Erten, 2015. Tez, "1894-1897 yıllarında Kadı Kayıtlarına Göre Niğde'de Aile Yapısı" adı altında ailenin tespit ve analizini yaparak özelde Niğde genelde Osmanlı aile yapısı hakkında bilgi vermeyi hedeflemektedir. Araştırma, bir giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir. Girişte araştırmanın metodolojisi üzerinde durulmuş olup birinci bölümde "Aile ve Niğde" hakkında genel bilgi verilmiştir. İkinci bölümde araştırmanın örnekleme ile ilgili demografik bilgiler, üçüncü bölümde ise sicillerde aile yapısı başlıkları altında ele alınmıştır. Osmanlı döneminde aileyi en çok etkileyen faktörler olarak din, ekonomi, sanayileşme, gelenek ve üretim biçimi sayılmaktadır. Şer'iyeye sicilleri, istatistiki açıdan değerlendirilerek analizler yapılmıştır.
4. Ali Özenç, *18. Yüzyıl Diyarbakır Şer'iyeye Sicillerine Göre Din, Gelenek ve Törelerin Kavşağında Osmanlı Âmid Ailesi*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Doktora, Danışman: Prof. Dr. Abdurrahman Kurt, 2016. Tez, 18. yüzyıl Diyarbakır Şer'iyeye Sicilleri'nden elde edilen veriler doğrultusunda, Diyarbakır şehrindeki aile yapısı ve bu yapı üzerinde din, gelenek ve törelerin etkisini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada sadece din faktörü değil gelenek ve töre unsuru da incelenmiştir. Dönem olarak 18. yüzyılın seçilmiş olması o dönemde Osmanlı Devleti'nin idari, siyasi, sosyal ve ekonomik olarak sıkıntılı bir dönemi yaşıyor olması ve aynı zamanda merkezi otoritenin zayıflamasından kaynaklı olarak toplumdaki çalkantının artmış olmasıdır. Ayrıca bu yüzyılda Osmanlı'da modernleşmenin etkileri henüz gözle görülür şekilde olmayıp geleneksel toplum anlayışı hala devam etmektedir. Çalışmada literatür taraması yapılarak nicel ve nitel yöntem kullanılmıştır.
5. Mohammad Qhasem Abdulla, *Afganistan Türklerinde Aile ve Evlilik*

(*Andkhoy Örneği*), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Danışman: Prof. Dr. Abdulvahap Taştan, 2017.

Tez, Kuzey Afganistan'da yaşayan Türklerin aile kurumu nişanlanma, evlenme gibi düğünlerde ve düğün sonrası uygulanan gelenekleri incelemektedir. Araştırmanın amacı, Afganistan'ın en uzak köşesinde yaşayan Türkleri sosyolojik açıdan inceleyip tanıtmayı hedeflemektedir. Nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Doküman tekniği, gözlem ve mülakat tekniği kullanılmıştır.

6. Fatmir Hadri, *Gjakova (Cakova)'da Aile ve Din*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Danışman: Prof. Dr. Hayri Erten, 2017.

Tez, bir Balkan şehri olan Cakova'nın sosyal ve aile yapısı hakkında bilgi vermektedir. Arnavutlarla Türklerin aile yapılarının benzerliğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Gözlem, mülakat ve dokümantasyon tekniği kullanılarak sonuca ulaşılmıştır.

7. Yunus Şirinoğlu, *Göçmen Ahıskalılarda Aile (Bursa Örneği)*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Danışman: Doç. Dr. Hayri Erten, 2019.

Tez, Bursa'nın Yıldırım, İnegöl, Nilüfer ve Kestel ilçelerinde yaşayan Ahıska Türklerinin geleneksel aile yapısını ele almaktadır. Tez, Ahıska Türklerinin tarihi ve gelenekleri ve bunlarda meydana gelen değişimi tespit etmeyi amaçlamıştır. Araştırmada nitel araştırma tekniği kullanılmıştır.

8. Halime Nur Yiğit, *Konya Şer'iyye Sicillerine Göre Ailenin Oluşum ve Çözülme Süreci-16. Yüzyılın İkinci Yarı Örneği*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Danışman: Prof. Dr. Hayri Erten, 2022.

Tezde, Osmanlı'da ailenin oluşumu çözülmesi, Şer'iyye Sicillerindeki defterlerde var olan davalar incelenerek sosyolojik olarak tahlil edilmiştir. Davalar üzerinden o günün toplum yapısı, sosyo-

kültürel açıdan da incelenmiştir. Hem nicel hem nitel yöntem kullanılmıştır.

2.1.2. Aile ve Sosyo-Kültürel-Ekonomik Hayat

9. Ertan Özensel, *Kentlileşemeyen Ailelerin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Kökenine Dair Sosyolojik Bir İnceleme*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Aydın, 1992.

Tez, köyden kente göç eden ailelerin sosyo-kültürel ve ekonomik olarak durumlarının kentlileşme sürecinde meydana gelen etkilerini incelemektedir. Araştırma, kentlileşemeyen aileleri kapsadığı için örneklem olarak Ankara'nın üç gecekondu mahallesi tercih edilmiştir. Çalışma sonucunda kırdan kente göç eden ailelerin sosyo-ekonomik olarak kırla kent arasında bir geçiş özelliği gösterdiği sonucuna varılmıştır. Kentte kalış süresine göre eskiden yerine getirilmeyen ibadetler daha fazla yerine getirilirken dini görevlerinin tümünü uygulamayanların sayısı artmaktadır. Nicel yöntem kullanılmıştır.

10. Hayri Erten, *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Yy. İlk Yarısı)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Doktora, Danışman: Doç. Dr. Mehmet Bayyigit, 2000.

Tez, Yök'ün veri tabanında erişime açık olmadığından tez hakkında gerekli bilgiye ulaşılamamıştır.

11. Fatih Mehmet Yılmaz, *Hicri I-II. Asır İslam Toplumunda Sosyal Hayat ve Aile Yapısı (Mukayeseli Bir İnceleme)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Danışman: Doç. Dr. Bünyamin Solmaz, 2002.

Tez, ilk dönem sonrası olarak nitelendirilen 632-749 yıllarındaki sosyal hayat ve aile yapısını araştırma esasına dayanmaktadır. Araştırma esnasında sağlıklı bilgiye ulaşmak amacıyla İslam Tarihi, Hadis, Fıkıh gibi diğer bilim dallarının verilerinden de istifade edilmiştir.

Araştırma sonucunda ilk dönem İslam sonrası olan bu dönemde bir önceki döneme kıyasla kültürel, ekonomik, hukuki, dini vb. konularda farklılıklar meydana gelmiş olup bazı alanlarda iyileşme söz konusu olurken özellikle siyasi ve dini alanlarda kargaşa meydana geldiği tespit edilmiştir. Bu dönemde aile, sağlam temellere oturtulmuş ve hukuki kural ve kaideler belirgin hale dönüşmüştür. Toplum, kurallar çerçevesinde işleyen bir yapıya bürünmüştür. Hem nicel hem de nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

- 12.Şeref Yıldızhan, *Yaz Kur'an Kurslarına Katılan Öğrenci Ailelerinin Sosyokültürel Durumları Üzerine Bir İnceleme -Zonguldak/Ereğli Örneği-*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Danışman: Prof. Dr. Abdulvahap Taştan, 2014.

Tez, Zonguldak/Ereğli ilçesinde Yaz Kuran Kurslarına giden öğrencilerin ailelerinin sosyoekonomik ve sosyokültürel durumlarını inceleme esasına dayanır. Çalışma, Karadeniz Ereğli'sinde çocuklarını Yaz Kuran Kursuna gönderme eyleminde bulunan ailelerin sosyal, ekonomik, eğitim vb. özellikler çerçevesindeki bağlantıyı tespit etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma sonucunda bu kurslara çocuklarını gönderen ailelerin, özellikle alt ve orta tabakaya mensup kişilerden meydana geldiğidir. Nicel yöntem kullanılan çalışmada anket tekniği uygulanmıştır.

- 13.Sema Balcı, *15 Temmuz Şehit ve Ailelerinin Sosyo-Ekonomik ve Dindarlık Durumları Üzerine Bir İnceleme*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Danışman: Prof. Dr. Abdurrahman Kurt, 2020.

Tez, 15 Temmuz gecesi sokağa çıkıp şehit olan kişileri ve onların ailelerinin sosyal yapılarını ve dindarlık durumlarını inceleyerek 15 Temmuz hakkında analiz yapmayı hedeflemektedir. Araştırma, 27 Şubat 2017'de başlayıp 2019 Ocak ayında sona ermiştir. Örneklemeye ulaşılma noktasında daha kolay olması açısından İstanbul tercih edilmiştir. Çalışma, iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde İslam'da şehitlik ve darbe olgusuna değinilirken ikinci bölümde ise mülakatlardan elde edilen neticelerle şehit ailelerin

sosyo-ekonomik düzeyleri ve dindarlık durumları tespit edilmeye çalışılmıştır. Tezde, 15 Temmuz akşamı "*vatan sevgisi imandandır.*" anlayışının en motive edici unsur olduğu ifade edilmiştir. Bu mücadeleye katılanların, genel olarak orta sınıf mensubu, orta yaşlarda ve dini ve milli şuura sahip kişilerden meydana geldiği sonucuna varılmıştır. Yöntem olarak derinlemesine mülakat uygulanmıştır.

2.1.3. Aile ve Kadın

14.Mehmet Birekul, *Sosyolojik Açıdan İlk Dönem İslam Toplumunda Kadın ve Aile*, Selçuk Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Danışman: Doç. Dr. Bünyamin Solmaz, 2002.

Tez, Yök'ün veri tabanında erişime açık olmadığından tez hakkında gerekli bilgiye ulaşılamamıştır.

15.Fatih Aman, *Mevlana'da Kadın Ve Aile*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman Kurt, 2003.

Tez, Yök'ün veri tabanında erişime açık olmadığından tez hakkında gerekli bilgiye ulaşılamamıştır.

16.Harun, Geçer, *Kadının Çalışma Hayatına Girmesiyle Oluşan Aile İçi Roller Sistemindeki Değişim ve Din İlişkisi: Niğde Örneği*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Danışman: Prof. Dr. Celaleddin Çelik, 2016.

Tez, toplumsal değişimin aileyi derinden etkilediği ve bu etkinin aile bireyleri ve onların dini inanç ve yaşayışlarının ne derece etkilediği problemi üzerinde durmaktadır. Kadının çalışma hayatında aktif bir şekilde yer alması sonucunda aile içi rollerde değişimin dini tutum ve davranışları etkileme derecesi araştırılmıştır. Modernleşmenin, Türk aile yapısındaki geleneksel normları değiştirdiği varsayımından hareket edilmiştir. Araştırmanın örnekleme, Niğde'de yaşayan ve İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı olarak görev yapan öğretmen ve ve memurlardan oluşmakta ve kadının

çalışma hayatına girmesiyle aile içindeki rollerinin farklılaşması ve değişimin dini tutum ve davranışlara yansımaları ile sınırlı tutulmuştur. Araştırmada kadının çalışma hayatına girmesinin aileyi etkileyen bir unsur olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışma, anket ve mülakat şeklinde gerçekleştirilen bir saha araştırmasıdır.

17. Sümeyra Ünal Turan, *Toplumsal Cinsiyet Tutumları Bağlamında Aile İçi Sorumluluk Paylaşımı: Yükseköğrenim Görmüş Çalışan Dindar Kadınlar ve Eşleri Örneği*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Doktora, Danışman: Prof. Dr. Vejdi Bilgin, 2019.

Tez, çift gelirli ailelerde toplumsal cinsiyet bağlamında aile içi sorumlulukların yerine getirilip getirilmemesini konu edinmektedir. Tezin örnekleme, Bursa ilinde yaşayan dindar, eğitim seviyesi yüksek, çalışan ve 0-6 yaş arası en az bir çocuğa sahip 25 çifttir. Çalışma, Ocak 2018 ila Ocak 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucuna göre katılımcı erkeklerin ev işlerine karşı tutumları, yetiştikleri ailedeki anne-baba ilişkisinden doğrudan doğruya etkilendiği yönünde olduğudur. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı tezde derinlemesine yapılan görüşmeler sonucunda veriler elde edilmiştir.

2.1.4. Aile ve Gençlik

18. İbrahim Daşkiran, *Gençliğin Kimlik Oluşumunda Din, Aile ve Medyanın Etkisi: Kahramanmaraş Lise Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Danışman: M. Ali Kirman, 2009.

Tez, gençlik ve kimlik ilişkisini aile, din, medya, popüler kültür gibi etkenler üzerinden ortaya koymayı hedeflemektedir. Gençlerin toplumsal kimliklerini meydana getirirken nelere önem verdiklerini ve toplumsal yaşantılarını nasıl meydana getirdiklerini araştırma esasına dayanır. Araştırma, 2008 yılını kapsamaktadır. Araştırmanın örnekleme, Kahramanmaraş İlinde eğitim veren resmi ve özel orta öğretim kurumlarındaki lise 2 ve 3. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırmanın temel varsayımı; gençlerin

kimlik oluşumunda aile, din, medya ve popüler kültürün etkisi vardır. Araştırmada aile ve dinin geleneksel değerlere bağlı ve mevcut durumu koruyucu fonksiyonu olduğu, medya ve popüler kültürün ise yenilikçi ve çağdaş değerlere önem verdirip değişime yönelik unsurlar barındırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca medya ve popüler kültürün günden güne önemini artıran bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hem nitel hem nicel yöntem kullanılmıştır.

19. Fatih Çelik, *Dini Sosyalleşim Sürecinde Aile Kurumunun Önemi Yetiştirme Yurtlarında Kalan Gençler ile Aile Ortamında Kalan Gençlerin Din Algısı, Dini Tutum ve Davranışları ve Sosyal İlişkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ayşe Canatan, 2010.

Tez, yetiştirme yurtlarında kalan gençlerin din ve dinin sosyalleşim bakımından aile ortamında kalan akranları ile karşılaştırılması, aile ve din kurumları arasındaki ilişki bakımından değerlendirilmesi esasına dayanır. Araştırma sonucunda yetiştirme yurtlarında kalan gençlerin din konusunda olumsuz tutumlarının olmadığı ve dinin sosyal bütünlük sağlama konusunda önemli bir unsur olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın teorik kısmı dokümantasyon metodu, uygulama kısmı ise görüşme ve gözlem tekniği ile oluşturulmuştur.

2.1.5. Aile ve Manevi Değerler

20. Sadiye Doğanterkin, *Manevi Değerlerin Oluşmasında Etkili Faktörler Olarak Aile Medya ve Okul*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Salih Aydemir, 2016.

Tez, aile, medya ve okul üçgeni üzerinden manevi değerleri ele almaktadır. Çalışmanın amacı, manevi değerler ve medya, okul ve ailenin karşılıklı olarak birbirine etkisini tespit etmektir. Araş-

tırmada yöntem olarak kaynak tarama ve gözlem metodu kullanılmıştır.

21. Hatice Gül, *Yeni Kentsel Ailenin Manevi Boyutları: Gaziantep Örneği*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Doktora, Danışman: Prof. Dr. Celaleddin Çelik, 2019.

Tez, aile içi ilişkiler, manevi değerler, geleneksel ritüellerdeki değişim ve yeni kentsel ritüellere uyum ve bunun kentlileşme süreci bağlamında incelenmesi esasına dayanır. Araştırma, kentlileşme sürecinde meydana gelen yeni aile yapısını ve aile içi ilişkilerin manevi boyutunda meydana gelen değişimleri meydana çıkarmayı hedeflemiştir. Örneklem, Gaziantep şehir merkezi olup araştırma 2017 yılının yaz aylarında başlayıp 2018 yılında tamamlanmıştır. Araştırma sonucunda kentlileşme karşısında Gaziantep'te aile olgusunun manevi dinamiklerle varlığını hala koruduğu, devam ettirdiği ve ailenin önemli bir unsur olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada nicel metot kullanılmıştır.

2.1.6. Aile ve Dindarlık/Din

22. Adnan Selman, *Dindarlığın Aile Yaşam Döngüsü Süreçlerine Etkisi (Batı Akdeniz Örneği)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Doktora, Danışman: Prof. Dr. Ramazan Uçar, 2017.

Tez, Türk toplumunun aile yaşam döngüsünün hangi süreçlerden geçtiğini ve bu süreçte dindarlığın etkilerinin nelerden oluştuğunu araştırmaktadır. Çalışmanın temel amacı, Türk ailesine özgü yaşam döngüsünü meydana çıkarmaktır. Çalışmanın örnekleme; Antalya, Isparta ve Burdur illeri ve bu illerin bazı ilçe, kasaba/köylerinde yaşayan ailelerle sınırlıdır. Araştırma sonucunda aile yaşam döngüsünün her ailenin içerisinden geçtiği süreçleri barındırdığı hipotezi doğrulanmıştır. Araştırmada dokümantasyon metodu ve anket tekniği kullanılmıştır.

23. Nadide Şeyma Tekin, *Sosyolojik Açıdan Aile ve Dinin Kimlik Oluşumuna Etkisi*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi

Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Danışman: Doç. Dr. Hasan Coşkun, 2022.

Tez; kimlik, aile ve din kavramlarını analiz etmek suretiyle aile ve din kurumlarının kimlik oluşumunda sahip olduğu etkiyi araştırmaktadır. Tezin amacı, kimlik oluşumunda "aile ve din" kurumlarının etkisini ortaya çıkarmaktır. Çalışmada din ve ailenin, bireyin kimliğinin oluşumunda etkileri bireyden bireye ve toplumdaki topluma farklılık gösterebilmekle birlikte etkisi kaçınılmaz olup bu etki, hem olumlu hem de olumsuz bir şekilde meydana gelebilir sonucuna varılmıştır. Çalışmada dokümantasyon tekniği ve nitel yöntem kullanılmıştır.

2.1.7. Aile ve Değişim/Dönüşüm

24. Aziza Ergeshkyzy, *Kırgız Toplumunda Aile ve Ailenin Değişen Yaşam Döngüsü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. İhsan Çapcıoğlu, 2020.

Tez, Kırgızların aile yapısı ve değerlerinin değişim ve dönüşümünü ve aile-din ilişkisini ele almaktadır. Çalışmanın amacı; Kırgız toplumunda aile ve ailenin değişen yaşam döngüsünü ortaya koymaktır. Tez, 18 yaşını doldurmuş Kırgızistan vatandaşı olan 6000 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma, Kırgızistan'ın yedi ilinde yapılmış olup nicel yöntem kullanılmıştır.

25. Filiz Öztürk, *Değişen Aile Yapısı Bağlamında Yaşlılık Dindarlık İlişkisinin Sosyolojik İncelemesi* (Kayseri İli Örneği), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Danışman: Prof. Dr. Celaleddin Çelik, 2019.

Tez, Kayseri Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı Hacı Rukiye Gazioğlu Huzurevi'nde kalan yaşlıların hayatlarını ve bu esnada yerine getirdikleri dini faaliyetleri konu edinmektedir. Bu çalışmada dindarlık ve yaşlılık olgusu ele alınmıştır. Çalışmada huzurevinde kalan bireylerin hem huzurevine gelmeden önce hem de huzurevine geldikten sonraki hayatları değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Tez, yaşlı bireylerin huzurevinde buldukları süreyi daha

kaliteli bir şekilde geçirmelerini ve dini faaliyetlerini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma sonucunda huzurevine gelen bireylerin hem duygusal hem fiziksel olarak yalnız kalmaları ve hastalıkları sebebiyle alakaya ihtiyaç duymaları sonucu huzurevine geldikleri tespit edilmiştir. Yaşlılık-dindarlık ilişkisinde inanç boyutunda bağlılık söz konusu olduğu halde ibadet boyutunda yaşlılıktan ve hastalıktan kaynaklı sıkıntıların olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada mülakat usulü kullanılmıştır.

2.1.8. Aile ve Şiddet

26. Ali Bayer, *Değişen Toplumsal Yapıda Aile: Eşler Arası Şiddet ve Din İlişkisi Üzerine Bir Araştırma: Konya Örneği*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Doktora, Danışman: Prof. Dr. Bünyamin Solmaz, 2013.

Tez, eşler arasındaki şiddeti ele almaktadır. Çalışmanın temel hipotezi; *“Psikolojik, ekonomik, fiziksel, cinsel vb. biçimlerde tezahür edebilen ve eşler arasında karşılıklı bir biçimde ortaya çıkan; değişen toplumsal yapımızda gittikçe yaygınlaşma gösteren şiddet olgusu üzerinde yaş, cinsiyet, eğitim durumu gibi genel değişkenlerin yanı sıra, insan davranışları üzerinde etkili olan dinin de bireylerin hem aile içindeki bütün davranışlarıyla, hem de eşler arası şiddet olgusuyla ilişkili olduğu varsayılmaktadır.”* şeklindedir. Araştırmanın örneklemi; Konya ilinin Selçuklu ilçesinden altı, Meram ilçesinden dört ve Karatay ilçesinden üç mahalleyi kapsamaktadır. Aile içi şiddet toplumda var olan bir olgudur. Ve şiddetin sadece kadına yönelik değil erkeğe yönelik olduğu da tespit edilmiştir. Gelir düzeyi arttıkça şiddetin algılanışı çeşitlenmekte ve şiddetin diğer biçimlerinde de artış meydana gelmektedir. Araştırmada çocukluğunda şiddete maruz kalanların kalmayanlara göre eşleri tarafından şiddete maruz bırakılma durumlarının daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır.. Araştırma sonucunda katılımcıların %90,9'unun eşler arasında şiddetin giderek yaygınlaştığı görüşü hakimdir. Konu, literatür taraması, anket ve yarıyapılandırılmış görüşme formlarıyla birlikte mülakat yapmak suretiyle alan araştırması üzerine gerçekleştirilmiştir.

2.1.9. Aile İçi Sorunlar

27. Ayşe Betül Balıkçı, *Konya'da Aile İçi Sorunlarının Din Sosyolojisi Perspektifinden Değerlendirilmesi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Danışman: Prof. Dr. Bünyamin Solmaz, 2015.

Tez, mevcut aile yapısı, anne-baba, eş, çocuklar ve akraba ilişkilerinden kaynaklanan sorunlar üzerine kurulmuştur. Değişen aile yapısı, Konya örneğinde ele alınmıştır. Tez, giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir. Giriş kısmında araştırmanın metodu hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölüm aile türleri ve Türk toplumunda ailenin değişimi, problemleri, ikinci bölümde Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarının kuruluşu hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde ise elde edilen bulgular incelenmiştir. Araştırma, alan araştırma esası üzerine kurulmuştur. Araştırmanın örnekleme, Konya İl Müftülüğü ile Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu'na Ocak 2012-Ağustos 2013 tarihleri arasında aile ile ilgili kartekslere kaydedilen sorular ve şifahi sorular defterine yazılan sorulardan müteşekkildir. Toplamda 275 örneklem tespit edilmiştir. Konya'daki aile içi sorunlar Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu'na gelen sorular üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır. Nicel yöntem kullanılmıştır.

2.1.10. Aile ve Sosyal Çözülme

28. İsmet, Gürsoy, *Ailede Sosyal Çözülme ve Din (Ağrı İl Örneği)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Özcan Güngör, 2011.

Tez, Ağrı'da "Ailede Sosyal Çözülme ve Din" ilişkisinin ne düzeyde olduğunu tespit ederken diğer taraftan sosyal çözülmenin de din ve aile üzerine etkisini incelemektedir. Çalışma, Ağrı ili merkez ve ilçeleri kapsayan 5000 kişi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Süreç olarak 2010-2011 yıllarını kapsamaktadır. Araştırmada nicel yöntem kullanılmıştır.

2.1.11. Aile Sosyolojisi

29. Orhan Kuşut, *Said-i Nursi'de Aile Sosyolojisi ve Sosyal Ahlak*, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Danışman: Doç. Dr. Emine Öztürk, 2013.

Tez, Said-i Nursi'de aile hayatını ve sosyal ahlak konusunu incelemektedir. Araştırma, giriş ve dört bölümden müteşekkil olup giriş kısmında araştırmanın amacı, önemi ve yöntemi ele alınmıştır. Birinci Bölüm, "Said Nursi'nin Hayatı ve Eserleri" başlığı altında ele alınırken ikinci bölüm "Toplumsal Yapı ve Aile" ve üçüncü bölüm ise "Din ve Aile" şeklinde tanımlanmış ve aile kavramı geçmişten günümüze irdelenerek ilahi dinlerin aileye bakışı özellikle İslam'da aile konusu üzerinde durulmuştur. Son bölümde ise "Said Nursi de Aile ve Sosyal Ahlak" incelenmiş ve ailenin önemi, kadın-erkek, anne-baba ve çocukların eğitimine dair bilgi verilmiştir. Çalışmada, Said-i Nursi'nin aile hayatına önem verdiği ve ailenin temelini İslami bakış açısından ele alınması ve bunun karşılıklı sevgi, merhamet, sadakat, şefkat gibi evrensel değerlerle mümkün olabileceği sonucuna varılmıştır. Araştırmada dokümantasyon metodu kullanılmış olup ayet ve hadislerin yanında Said-i Nursi külliyatı başta olmak üzere onunla ilgili yapılmış çalışmalardan istifade edilmiştir.

2.1.12. Aile Danışmanlığı

30. Furkan Ağırbaş, *Manevi Yönelimli Aile Danışmanlığı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Danışman: Doç. Dr. Halil Aydınalp, 2017.

Tez, "Ailelerin ve aile fertlerinin yaşadığı sorunların giderilmesinde maneviyatın aile danışmanlığı hizmetiyle olan ilişkisi nasıldır?"

sorusu etrafında şekillenmiştir. Çalışmanın amacı, eşlerin sağlıklı bir iletişim kurabilmesini sağlamak, aile içerisinde yaşanan problemlerin çözümünde aile danışmanlığı konusuna maneviyat, mutluluk, sabır gibi kavramları da dahil etmektir. Araştırma, İstanbul ve Sakarya'da yaşayan 20 aile ile sınırlı tutulmuştur. Tezin teorik kısmında literatür taraması yapılırken uygulama aşamasında mülakat tekniği uygulanmıştır.

2.1.13. Aile Değerleri

31. Fatih Günaydın, *Türkiye'de Televizyonun Aile Değerleri Üzerine Etkisi (Ordu Örneği)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Doktora, Danışman: Prof. Dr. Erkan Perşembe, 2021. Tez, aile bireylerinin sahip olduğu değerler ile televizyon, dizi ve müzik eğlence programlarının kullanımı arasındaki ilişkiyi inceleme esasına dayanmaktadır. Tez, iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde kuramsal çerçeve ele alınmıştır. İkinci bölümde ise bulgular yer almaktadır. Çalışma, Ordu ili Altınordu ilçesinde gerçekleştirilmiş olup 23 mahalleyi kapsamaktadır. Çalışma, 2016-2017 yılları ile sınırlıdır. Araştırmada nicel yöntem kullanılmıştır.

2.1.14. Aile ve Mahremiyet

32. Cemile Kaplan, *Türkiye'de Mahremiyetin Dönüşümünün Aileye Etkileri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hafize Şule Albayrak, 2019. Tez, 2012-2017 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı Alo Fetva Hattı'na gelen soruları kapsamaktadır. Çalışma, üç bölümden meydana gelmektedir. Çalışma, "Alo fetva hattına gelen sorular çerçevesinde "Mahremiyetin dönüşümü Türk aile yapısını nasıl etkilemiştir ve bu etki hangi şekillerde ortaya çıkmaktadır?" sorusuna cevap araştırmaktadır. Araştırmada nitel araştırma teknikleri kullanılmıştır.

2.1.15. Aile ve Boşanma

33. Elif Ceylan, *Muhafazakâr Ailelerin Boşanma Konusundaki Anlayışlarına Sosyolojik Yaklaşım (Üsküdar Örneği)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Danışman: Prof. Dr. Celaleddin Çelik, 2019.

Tez, İstanbul ili Üsküdar ilçesindeki Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde 2018-2019 yıllarında eğitim-öğretim gören öğrencilerin aileleri ile yapılmış olup 250 kişilik bir örnekleme gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın temel hipotezi; *"Bireylerin muhafazakarlık düzeylerinin boşanma ile ilgili düşünce ve tutumları arasında ilişki vardır."* şeklinde belirlenmiş olup araştırma sonucunda bu hipotez doğrulanmıştır. Çalışmada literatür taraması ve anket tekniği uygulanmıştır.

2.1.16. Aile ve Engellilik

34. Ertuğrul Yılmaz, *Engelli Bireye Sahip Ailelerde Teodise Problemi: Sosyolojik Bir Bakış*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Danışman: Prof. Dr. Abdulvahap Taştan, 2020.

Tezde, engelli bireye sahip ailelerin engelli çocukları olduktan sonra dinin engelliliği anlamlandırmada oynadığı rol, bununla başa çıkma şekilleri engelli bireylerin sosyalleşmesinde bu rolün önemi üzerinde durulmuştur. Araştırma, Kayseri İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı Kocasinan Rehberlik ve Araştırma Merkezi'ne destek eğitim için başvuran engelli bireylere sahip aileler arasından rastgele örneklem yöntemi kullanılarak seçilen 50 engelli birey ebeveyni ile görüşülerek gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonunda engelli bireye sahip ailelerin yaşadığı sorunlarla baş etmede dinin önemli rol oynadığı ve dini referansların hayatı kolaylaştırma noktasında bu süreci daha kolay atlatmada yardımcı olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmış olup yarı yapılandırılmış görüşme formu ve katılımlı gözlem tekniği kullanılmıştır.

Değerlendirme

Bu çalışma, Türkiye’de İlahiyat Fakültelerinin Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı’nda “Aile ve Din” üzerine yapılan tezlerle ilgili bibliyografik bir değerlendirmedir. Konu ile ilgili 34 tez, nicel ve nitel açıdan analiz edilmiştir. Nicel değerlendirmede tezler, türlerine, üniversitelerine, yıllarına, yöntemlerine ve temalarına göre istatistiki açıdan incelenmiştir. Nitel değerlendirmede ise konularına, sonuçlarına ve yöntemlerine göre açıklanmıştır. Tezler, literatür taraması yapılarak araştırılmaya başlanmış ve uygulama kısmında ise nicel ve nitel yöntemler kullanılarak bulgular elde edilmiştir. Tezlerin 15 tanesinde nicel yöntem, 12 tanesinde nitel yöntem ve 4 tanesinde ise karma yöntem dediğimiz hem nicel hem de nitel yöntem kullanılmıştır. Bu çalışma, Yök’ün tezler kataloğunun Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı’nda aile ile ilgili tezlerin taranması sonucu meydana gelmiştir. Aile konusunda bizim tespit ettiğimiz sınırlar dışında yapılan çalışmalar da mevcuttur. Fakat bizim kriterlerimize uymadıkları için çalışma dışında tutulmuştur. Aile, disiplinlerarası bir konu olması sebebiyle hemen hemen her bilim dalında çalışma yapılan bir konudur. Bu çalışma, yöntem ve kapsam açısından eksik olmakla birlikte bundan sonraki süreçte bu konu hakkında çalışacak kişilere “Aile Din Sosyolojisi” açısından bibliyografik olarak yardımcı olacağı umulur.

Kaynakça

- Aktaş, Gül, “Türkiye’de Aile Sosyolojisi Çalışmalarına Genel Bir Bakış”, *Sosyoloji Konferansları*, No: 52 (2015-2), 419-441.
- Akyüz, Niyazi, Şahin Gürsoy-İhsan Çapcıoğlu, “Sosyolojide Yönteme Giden Yollar Üzerine”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 1/3, (2006-2009), 79-95.
- Çapcıoğlu, İhsan, “Türkiye’de Din Sosyolojisi: Tarihsel Arkaplan ve Yeni Gelişmeler”, *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 2/1 (2009), 219-233.
- Erkal, Mustafa E., *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, İstanbul: Der Yayınevi, 1999.
- Odabaşı, Fatma, “Gençlik Din Sosyolojisi” Üzerine Bibliyografik Bir Değerlendirme”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2, 2021, 1183-1216.

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/>, Erişim Tarihi: 06.10.2023.

DİNDAR KADINLARIN ALDIKLARI DİN EĞİTİMİNİN ANNELİK ALGILARINA ETKİSİ

Asuman TÜRKER SADIKOĞLU*

Giriş

Aile kurumu insanlık tarihinde ve günümüzde her toplumda yer alan bir kurumdur. Aile toplumun temelidir. Bu cümleye ailenin temeli de annedir, cümlesini de eklemek gerekmektedir. İnsan nesli aile kurumunda baba olarak erkek ve anne olarak kadınlar aracılığıyla üremektedir. Elbette ailede babanın yeri ayrı annenin yeri ayrıdır. Ancak neslin yani çocukların bakımı ve eğitimi söz konusu olunca ilk akla gelen anne olmaktadır. Son yıllarda fazla kullanılmasa da yaklaşık 30-40 yıl öncesine kadar ülkemizde, anne yerine Türkçede ana kelimesi kullanılıyordu. Bilindiği gibi, ana kelimesi sadece çocuk doğuran kadınları değil, aynı zamanda her şeyin özü, temeli, esası anlamında da gelmektedir. Ananın ailede öneminden dolayı çocuk doğuran hanımlara ana denilmiştir. Ne var ki son yıllarda annelik karşıtı görüşler yaygınlaşmaktadır.¹ Annelik karşıtı görüşler sadece sosyal medyada paylaşılmamakta, bu tür görüşlere bilimsel destek vermek için doktora tezleri yapılmakta, ki-

* Eğitimci yazar, yazarasuman3@gmail.com, ORCID: 0009-0001-8267-8047.

¹ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49347508>

taplar, makaleler yazılmaktadır.² Bu yayınlar hemen Türkçeye tercüme edilmekte ve adeta anne olmayın mesajı yayılmaktadır.³

Annelik karşıtı bu görüşlere karşı Türkiye’de yaşayan, kendini dindar gören hanımlar anneliğe nasıl bakmaktadırlar, konusu bu çalışmanın amacıdır.

Anne ve anne adaylarının din eğitimi, bu ilişkinin şekillenmesinde ve anneliğin anlamlandırılmasında merkezi bir rol oynar. Din eğitimi ve annelik algısına bakıldığında; din, insanların hayatına anlam katan ve onları yönlendiren önemli bir etkidir. Anne ve anne adaylarının aldığı din eğitimi, onların kişisel değerlerini, dünya görüşlerini ve annelik anlayışlarını şekillendirmede belirleyici bir faktördür. Din, annelerin ve anne adaylarının annelik rolünü ne şekilde anladığını belirlemelerinde yol gösterici olabilir. Bu bağlamda, din eğitimi, annelerin çocuklarına nasıl rehberlik edeceklerine dair temel değerleri ve ilkeleri oluşturabilir. Din eğitiminin annelik rollerine etkisi düşünüldüğünde; din eğitimi, annelerin ve anne adaylarının annelik rollerini daha bilinçli ve olumlu bir şekilde üstlenmelerine yardımcı olabilir. Din, özellikle de İslam dini sevgi, hoşgörü, sabır, adalet gibi değerleri vurgulayarak annelerin çocuklarıyla daha sağlıklı bir iletişim kurmalarını ve empati göstermelerini destekleyebilir. Aynı zamanda, din eğitimi, annelerin çocuklarına nasıl davranmaları gerektiğine dair rehberlik sunabilir ve bu şekilde annelerin çocuklarının gelişimini desteklemelerine yardımcı olabilir.

Din eğitiminin ruhsal boyutu ve annelik algısı incelendiğinde; anne adaylarının hamilelik dönemi ve anne olduktan sonraki süreçlerde din, bir ruhsal destek kaynağı olabilir. Anne adaylarının yaşadığı fiziksel ve duygusal değişimler, dinin öğretileri aracılığıyla anlam bulabilir. Din, annelerin yaşadığı zorluklarla başa çıkmalarına yardımcı olabilir, içsel güçlerini artırabilir ve annelik yolculuğunda daha güçlü olmalarını sağlayabilir. Dinî inançların annelik rolleri üzerindeki etkisine bakalım olursak dinî inançlar, anne ve anne adaylarının annelik rollerini anlamalarına ve bu rolü daha bilinçli bir şekilde yerine getirmelerine

² Esra Duda Karaman ve Neva Doğan, Annelik rolü üzerine: kadının “Annelik” kimliği üzerinden tahakküm altına alınması, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6/2, 1475-1496.

³ Orna Donath, *Annelikten Pişman Olmak*, İletişim Yayınları, İstanbul 2022.

yardımcı olabilir. İslam dininde annelik, kutsal bir görev olarak kabul edilir ve annelerin çocuklarına daha fazla özen göstermeleri beklenir. Dinî öğretiler, annelerin çocuklarına sevgi, saygı, adalet gibi değerleri aşılamaalarını teşvik edebilir. Din eğitiminin sınırlayıcı etkileri ve esnek yaklaşımı önemlidir. Ancak, din eğitiminin bazı durumlarda kadınların potansiyellerini sınırlayabileceği unutulmamalıdır. Özellikle bazı toplumlarda, kadınların sadece annelik rolüne indirgenmelerine dair yanlış yorumlar yapılabilir. Bu, kadınların diğer alanlarda potansiyellerini gerçekleştirmelerini engelleyebilir. Din eğitimi, esnek ve evrensel mesajlarını anlamada dikkatli bir şekilde yaklaşılması gereken bir konudur.⁴

Din eğitiminin, annelerin ve anne adaylarının annelik rolüne bakışını, değerlerini, ahlaki tutumlarını ve bu role dair beklentilerini nasıl etkilediği üzerine daha ayrıntılı bir inceleme yapılan bu makalede, bu etkiler derinlemesine ele alınmıştır. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseninde yürütülmüştür. Bu amaçla, dindar çocuk sahibi olan ve bebek bekleyen hanımlarla mülakatlar yapılarak, annelik algıları tespit edilmiştir. Anne olmaktan, ne kadar memnunlar ya da pişman oldular mı? Şu andaki bu bakış açılarına; nelerden ve kimlerden etkilenerek ulaştılar? Aileden, okuldan, sosyal medyadan, katıldıkları gönüllü din eğitimi gruplarından aldıkları eğitimin etkisi ne olmuştur. Yine annelik algılarının oluşmasında eşlerinin, çocuklarının, kayınpeder ve kayınvalidelerinin, kendi anne ve babalarının etkisi nasıl olmuştur. Mülakata katılan hanımların görüşleri analiz edilmiş, değerlendirilmiş, yorumlanmıştır.

1. Yöntem

Dindar kadınların anneliğe yönelik görüşlerini incelemeyi amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. "Nitel araştırmalarda, araştırmacı, çoğunluk hakkındaki genel doğrunun ne olduğunu bulmak yerine, dikkatli ve titiz bir biçimde belirli ya da özgün olanı derinliğine anlamak ister. Araştırmada nitel yöntemlerden temel nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Temel nitel araştırmada araştırmacı-

⁴ Benzer bir çalışma için: Yasemin Gezer Tuğrul "Dindar Kadınların Annelik Algısı: Reçel Blog ve Müslüman Anneler Blogunun Karşılaştırmalı Analizi" *Fe Dergi* 10, no. 2 (2018), 71-84.

lar, insanların hayatlarını anlamlandırdıkları ve nasıl inşa ettikleri ile ilgilenirler.

1.1. Katılımcılar

Araştırmanın çalışma grubu amaçlı örnekleme yoluyla belirlenmiştir. Bu çalışmada temel ölçüt, katılımcıların 18 yaş üzerinde ve evli olmalarıdır. Bu kriterler çerçevesinde çocuk sahibi olmaya ilişkin farklı özelliklere sahip kadınların dindar olmalarına ve annelik algısını belirlemek amacıyla katılımcıların gebe ve anne olmuş olmalarına özen gösterilmiştir. Katılımcıların gizliliğini sağlamak amacı ile çalışmada gerçek isimler yerine her bir katılımcı için K1-K10 şeklinde kodlar kullanılmıştır.

Çalışmaya katılan hanımların iki tanesi hamile, bir tanesi bir çocuklu, üç tanesi 2 çocuklu, iki tanesi üç çocuklu, iki tanesi dört çocukludur. Katılanlar 23-53 yaşları arasındadır.

Çizelge 1: Katılımcıların Tanımlayıcı Özellikleri

Yaş	Eğitim durumu	Gelir düzeyi	Özellikler
K1-47	ÜNİVERSİTE MEZUNU	ORTA	Evli 2 çocuklu
K2-53	ÜNİVERSİTE MEZUNU	ORTA	Evli 2 çocuklu
K3-46	ÜNİVERSİTE MEZUNU	ORTA	Evli, 1 çocuklu
K4-47	ÜNİVERSİTE MEZUNU	ORTA	Evli, 4 çocuklu
K5-29	ÜNİVERSİTE MEZUNU	ORTA	Evli, hamile
K6-52	ÜNİVERSİTE MEZUNU	ORTA	Evli, 4 çocuklu
K7-42	LİSE MEZUNU	ORTA	Evli, 3 çocuklu
K8-51	ÜNİVERSİTE MEZUNU	ORTA	Evli, 3 çocuklu
K9-28	ÜNİVERSİTE MEZUNU	ORTA	Evli, hamile
K10-37	ÜNİVERSİTE MEZUNU	ORTA	Evli, 2 çocuklu

1.2. Verilerin Toplanması

Araştırma verileri 2023 yılı Haziran-Eylül aylarında yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme, soruları belli olan, aynı soruların tüm katılımcılara sorulduğu ve soruların görüşme öncesinde planlanmasını gerektiren bir görüşme türüdür. Yarı yapılandırılmış görüşme formunun hazırlanması sürecinde

öncelikle araştırmacılar tarafından ilgili alanyazın incelemesine dayanarak görüşme taslak formu oluşturulmuştur. Soruların anlaşılabilirliği ve amaca uygunluğunu gözden geçirmek amacıyla pilot uygulaması yapılan form, uzman görüşü de alınarak son düzeltmeler yapıldıktan sonra uygulanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formunun oluşturulması esnasında soruların anlaşılır olmasına ve katılımcıları kendi ifadelerini kullanmalarına teşvik eder nitelikte açık uçlu olmasına özen gösterilmiştir. Ortalama 25-30 dakika süren görüşmeler, her bir katılımcı ile birebir olarak ve katılımcıların uygun oldukları gün, saat ve yerde gerçekleştirilmiştir. Görüşme öncesinde katılımcılara çalışma hakkında bilgi verilerek kişisel bilgi formu ve bilgilendirilmiş onam formunu doldurmaları istenmiştir. Tüm görüşmelerin gizlilik ilkesine bağlı kalarak sadece bilimsel amaçlı kullanılacağı güvence altına alınmıştır. Görüşmeler, katılımcıların onayı ile kelime kelime yazılarak kayıt altına alınmıştır.

1.3. Verilerin Analizi

Bu çalışmada içerik analizi sürecinde öncelikle katılımcıların görüşme sorularına verdikleri cevaplar araştırmacı tarafından satır satır okunmuş ve açık kodlamaları yapılmıştır. Benzer özellikleri olan kodların aynı kategoriler altında toplanması yolu ile kategoriler belirlenmiş, daha sonra kategoriler üzerinde görüş sağlamak üzere araştırmacı kategorileri değerlendirmiş ve sonrasında kategoriler arası ilişkiler incelenerek temalara ulaşılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgular, temalar altında organize edilerek sunulmuştur. Bu teknikler kullanılarak araştırmanın kavramsal yapısı belirlenmiş, katılımcıların ilgili konuya ilişkin görüşlerinden doğrudan alıntılar yapılarak, veriler desteklenmiştir.

2. Bulgular

2.1. Annelik Algısı

Din eğitimi almış katılımcıların annelik algılarına bakıldığında hepsinin, anneliği kutsal ve Allah'ın verdiği bir lütuf olarak anlamlandırdıkları görülmektedir. Aynı zamanda anneliğin fedakârlık, merhamet, Allah'ın rızasına uygun faydalı ve iyi bir insan yetiştirmek demek olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların kendi annelerinin annelik algısına

yorumları ise çeşitlilik göstermekle beraber fedakâr, baskın-egemen (dominant), baskıcı, narsist, mükemmeliyetçi anne modelleriyle karşılaşmıştır. Görüşme sorularına verilen cevaplara göre katılımcılardan sadece biri anne olduğuna az da olsa pişman olmuşken diğer dokuzu anne olmaktan memnun olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların annelik algıları kısaca şöyle olmuştur:

K10- K7 kendi annelerini otoriter, koruyucu ve disiplinli olarak nitelendirmişler. K9-K1-K6 kendi annelerinin disiplinli olduğunu belirtmiş, K6 ayrıca kendi annesi için dine hizmet edecek çocuklar yetiştiren anne ifadesini kullanmıştır. K2 annesinin kız erkek evlat ayırımı yaparak kızları ikinci planda tuttuğunu, K4 kendi annesinin narsist olduğunu dile getirmiştir. K3-K5-K8 kendi annelerinin fedakâr yapılarına vurgu yapmışlardır.

2.2. Annelikten Memnuniyet

Katılımcılara annelikten memnuniyet nedenleri ve din eğitimlerini nereden aldıkları sorulmuştur. Katılımcıların tamamı memnuniyet nedenleri arasında Allah'ın rızasına uygun iyi insan yetiştirmenin motivasyon kaynağı olduğunu vurgulamışlardır. Katılımcılar, çocukları Allah'ın bir emaneti olarak nitelendirmiş ve emaneti koruma duygusu içinde olduklarını ifade etmişlerdir. İslam'ın iyi insan modeline ve Peygamber Efendimize atıfta bulunmuşlardır. Katılımcılar eğitimlerini, ilahiyat fakültesi, imam hatip lisesi, cemaatler, cami, kuran kursu ve aileden almışlar.

Katılımcılardan K1-K7 din eğitimini imam hatipten, K2 imam hatip ve ilahiyattan, K3- K5 dinî yayın ve kitaplardan, K9 aileden, K4-K8-K10 cami, cemaat ve kuran kurslarından almışlardır. Katılımcılardan yalnız K7. anne olmaktan az da olsa pişman olduğunu dile getirmiştir. Sebep olarak da ergen yetiştirmenin zor olduğunu ve mükemmeliyetçi yapısını öne sürerek kaygısını dile getirmiştir.

2.3. Anne Olmak İstemeyen Kadınların Kaçınma Nedenleri

Katılımcılara sorduğumuz "Anne olmak istemeyen kadınların anne olmak istememe nedenleri sizce nelerdir?" sorusuna verdikleri cevaplara baktığımızda; sorumluluktan kaçma, iş ve kariyer hırsı, ekonomik

sebepler, çevre koşulları, bencillik ve özgürlük gibi nedenler sıraladıklarını görmekteyiz.

K1 bu soruya ekonomik sıkıntılar, yetersiz hissetmek, eşin çocuk istememesi, bencillik gibi nedenleri sıralarken K6 da benzer şekilde yanıtlar vermiştir. K2 Dış güçlerin ve eski annelerin annelikten soğutucu ifadelerinin etkili olduğunu vurgulamıştır. K3 ve K8 sorumluluktan kaçmak, özgürlüğün kısıtlanması, sosyal çevrenin güvensizliğini dile getirirken K10 bu görüşlere ek olarak kariyer kaygısını ve ekonomik şartları eklemiştir. K4 eğitim ve çalışma hayatına engel, bedenin bozulmasından korkmak, çocuk sevmemek olarak cevaplamıştır. K5-K7 bencillikten diye cevap vermiş, K7 çevre ve ekonomik şartları eklerken K5 iş hayatını eklemiştir.

2.4. Anne Olmayı Tavsiye Etmek

Katılımcılara, “Size herhangi bir sorunu olmayan sıradan) birisi sorsa, anne olmasını tavsiye eder misiniz? Niçin?” sorusuna verdikleri cevaplar değerlendirildiğinde katılımcıların tamamı anne olmayı tavsiye ettiklerini belirttiler.

K1. sorumlulukla hayırlı evlat yetiştirilecekse, K2. sahip olduğumuz annelik içgüdüsunün bizi beslediğini ve iyi bir kul yetiştirmenin mutluluğunu belirtti. K3. iyi insanların anne olmasını ve emek verdikçe mutlu olacaklarını, K4. anneliğin, Allah’ın yaratıcı mucizesi olduğunu, çocuğun sevgi, mutluluk artırıcı etkisi ve yoldaşlığını, K5. anneliğin olgunlaştırıcı ve kadını tamamlayıcı etkisini, merhameti öğretmesini, K6. nefsi terbiye edip gerçek bene ulaştıran, fedakârlığı öğreten, Allah’la bağımızı Allah’ın emaneti çocukla güçlendiren, K7. sürekli gelişme, çocuktan öğrenme, evlatla paylaşılan annelik duygusunun güzelliği, K8. Allah’ın evliliğe ve anneliğe verdiği değer, Allah’ın verdiği merhamet duygusunu evlada sunmanın güzelliği, K9. annelik ve babalık için ehliyet alınmalı diye belirtirken uygun aile ortamı ve ruhsal sağlığın çocuğun güven ortamı için sağlanması gerektiğini vurguladı. K10. yaşlandıkça azalan enerjiye karşın genç yaşta anne olunması gerektiğini, içinde büyüttüğün canlıyla kurduğün bağı başka hiç kimseyle kuramayacağını, karnından çıkınca iki yıl kadar süt emen canlı yetiştirmenin çok kutsal ve güzel olduğunu belirtmiştir.

2.5. Din Eğitimi Almış Anne İle Din Eğitimi Almamış Anne Arasındaki Farklar

Katılımcılara “Din eğitimi almış anne ile din eğitimi almamış anne arasında annelik algısı açısından fark var mıdır açıklar mısınız?” diye sorduğumuzda çoğunluğun cevapları fark var yönündedir. Dindar annelerin çocuklarını Allah’ın hediyesi ve emaneti olarak gördükleri, ahiret hayatına göre güzel ve iyi insan yetiştirmek olarak algıladıklarını belirtmişlerdir. Buna karşın dindar olmayan annelerin, çocuklarını sadece dünya refahı için yetiştirdiklerini, kolayca kürtaj olduklarını, yaşadıkları olumsuzlukları çocuklarına yansıttıklarını ifade etmişlerdir.

K1 anneliğin fitri bir istek olduğunu ve fark etmeyeceğini dile getirmiş, K2-K3-K4-K5-K6-K8-K9-K10 din eğitimi almış anne ile almamış anne arasında annelik algısı açısından fark vardır diye belirtmişlerdir. K2 din bilinciyle mutlu ve iyi bir insan yetiştirme gayreti olan anneyi tanımlamış, din bilinci olmayan annelerin yaşadıkları olumsuzlukları çocuklara yönelttiklerini dile getirmiştir. K3- K6 dindar annelerin, çocuklarının ahiret hayatını düşünerek sorumlulukla hareket ettiklerini, dinî inancı olmayan veya dinî hassasiyeti zayıf olan annelerin sadece dünya refahını düşündüğünü belirtmiştir. K6 ayrıca din eğitimi almasına rağmen dini, hayatına adapte edemediği için çocuk üzerinde din etkisi oluşmuyor diye belirtmiştir. K4 gebeliğin Allah’ın hediyesi olduğunu, dindar olmayan bir annenin çocuğa biyolojik bir varlık gözüyle bakıp kolayca kürtaj olduğunu belirtmiştir. K5 cennet anaların ayağı altındadır hadisine dayanarak bu vaatle annelik yaptığını belirtmiştir. Dindar olmayan annelerin annelik algılarının sadece içgüdüsel kalacağını vurgulamıştır. K7. çevresinde din eğitimi almamış insan bulunmadığı için yorum yapmak istemedi. K8. Din eğitimi almış annelerin namaz saatleri, helal haram gibi unsurlara dikkat ederek çocuk yetiştirdiklerini belirtti. Dinî hassasiyeti olmayan anneler bu konulara önem vermiyor diye belirtti. K9 ise K5 gibi cennet anaların ayakları altındadır hadisine vurgu yaptı. Buna rağmen annelik algısında ahlaki açıdan bir fark olmayacağını belirtmiş fakat ibadet açısından fark olacağını dile getirmiştir. K10 fark vardır demiş ve dindar bir annenin, evladını Allah’ın emaneti olarak görüp daha sabırlı olduğunu, din eğitimi almamış annelerin bu bakış açısının eksik olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bazen din eğitimi alan annelerin de sabırsız olabildiklerini vurgulamıştır.

2.6. Din Eğitimi Almış Olmanın Annelik Algısına Olumlu Etkileri

Din eğitimi almış annelerin annelik algılarına en olumlu etkilerini sorduğumuzda iyi insan yetiştirme gayreti, Allah'ın rızasını kazanma isteği, bencillikten uzaklaşma ve merhamet duygusunun artması, vatana, millete, canlılara faydalı, Allah'ın emaneti olan çocuklara yol gösterici olma isteklerini belirtmişlerdir.

K1. iyi evlat yetiştirmenin hem dünyada hem ahiretteki güzel sonuçlarını düşünmenin mutluluğunu, K2. mutlu birey yetiştirip mutluluğunu Allah inancına ve canlılara olumlu yansıtan çocukların verdiği mutluluğu, K3. vatana, millete, Rabbimize iyi insan yetiştirme gayretinin güzelliğini, Peygamberimizin güzel ahlaklı insan yetiştirme hadisiyle bağladı. K4. Dinî yaşayış olarak beni örnek alarak birlikte namaz kıldığımız çocuklarımıza Allah'ın sevgisini güzellikle vermek çok güzel, diye belirtti. K5. Allah'ın rızasını kazanmak düşüncesi anneliğin kalpten gelen bir sevgiyle dolmasını sağlıyor. Eğer dinî duygularla dolu olmasaydım feminist akımlarla özgürlüğümün peşinde annelikten uzak kalırdım. K6. annelik yaparken Allah'ın en önemli emanetini koruma duygusu içindeyim. Yemek yapmayı sevmesem bile biliyorum ki evladına yaptığım yemek sadaka ve ona hizmet mutluluk. Peygamberimizin annelere cihat sevabı verildiği müjdesine güvendiğini belirtti. K7. K6 gibi evladı Allah'ın emaneti olarak nitelerken, Bu yüzden evladına daha merhametli ve şefkatli olduğunu belirtti. Namaz saatlerine uygun günlük plan aileye ve çocuklara olumlu bir disiplin sağlamış. K8. din eğitimi almış olmanın en faydalı tarafının Allah korkusunun davranışlarımızı eğitmesi olarak yorumlamış. K9. Allah'ın hoşnutluğunu kazanmanın güzelliğini ve iyi insan yetiştirme gayretini belirtmiş, K10. ise K6 ve K7 gibi evladı Allah'ın emaneti olarak görüp sahibinin kendisi olmadığını ve yol gösterici olması gerektiğini belirtmiştir.

3. Tartışma

Çalışmamızda gebe ya da çocuğu olan dindar anne ve anne adayı kadınların anne olmaya yönelik görüşleri incelenmiştir. Kadınların anne olmaya ilişkin algıları ile ilgili bulgular belirlenen altı başlık altında tartışılmıştır.

3.1. Annelik Algısı

Çalışmaya katılan din eğitimi almış katılımcıların annelik algılarına bakıldığında, anneliği kutsal ve Allah'ın verdiği bir lütuf olarak anlamlandırdıkları görülmüştür. Aynı zamanda anneliğin fedakârlık, merhamet, Allah'ın rızasına uygun faydalı ve iyi insan olarak yetiştirmek demek olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların kendi annelerinin annelik algısına yorumları ise çeşitlilik göstermekle beraber fedakâr, dominant, baskıcı, narsist, mükemmeliyetçi anne modelleriyle karşılaşmıştır. Görüşme sorularına verilen cevaplara göre katılımcılardan sadece biri anne olduğuna az da olsa pişman olmuşken diğer dokuzu anne olmaktan memnun olduklarını belirtmişlerdir.

3.2. Annelikten Memnuniyet

Çalışmamızda katılımcılara annelikten memnuniyet nedenleri ve din eğitimlerini nereden aldıkları sorulmuştur. Katılımcıların tamamı memnuniyet nedenleri arasında Allah'ın rızasına uygun iyi insan yetiştirmenin motivasyon kaynağı olduğunu vurgulamışlardır. Katılımcılar, çocukları Allah'ın bir emaneti olarak nitelendirmiş ve emaneti koruma duygusu içinde olmuşlardır. İslam'ın iyi insan modeline ve Peygamber Efendimize atıfta bulunmuşlardır. Katılımcılar eğitimlerini ilahiyat, imam hatip, cemaatler, camii, Kur'an kursu ve aileden almışlar.

3.3. Anne Olmak İstemeyen Kadınların Annelikten Kaçınma Nedenleri

Bu çalışma anne olmak istemeyen kadınların nedenlerini farklı açılardan yansıtıyor. Bazı cevaplar, anne olmamayı ekonomik, sosyal veya psikolojik sebeplere bağlıyor. Bazı cevaplar ise, anne olmamayı bencillik, cahillik veya dış güçlerin etkisi olarak görüyor. Bu cevaplar arasında, anne olmayı seçen veya az da olsa pişman olan 1 kadının görüşleri de yer alıyor.

Anne olmak istemeyen kadınların nedenleri nelerdir? Bu nedenler toplumsal, bireysel veya kültürel faktörlere bağlı mıdır diye sorguladığımızda; Anne olmak istemeyen kadınların nedenleri çok çeşitlidir ve bunları tek bir kategoriye indirgemek doğru değildir. Her kadının kendi hayatına, bedenine ve geleceğine dair karar verme hakkı vardır.

Bu kararlar, kadının kişisel tercihleri, değerleri, beklentileri ve hedefleri ile ilgilidir.

Anne olmak istemeyen kadınların kararlarına nasıl saygı duyulabilir? Bu kararlar toplum tarafından nasıl algılanır ve değerlendirilir diye baktığımızda; anne olmak istemeyen kadınların kararlarının nedenlerini, duygu ve düşüncelerini anlamaya çalışmak gerekir. Bu kararları hemen, bencil, cahil veya ahlaksız olarak nitelendirmek yanlıştır. Kadınların annelik dışında da kendilerini gerçekleştirebilecekleri alanlar vardır. Kadınların mutluluğu ve başarısı sadece annelikle sınırlı değildir.

Anne olmak istemeyen kadınların yaşadıkları zorluklar ve baskılar nelerdir? Bu zorluklar ve baskılar nasıl aşılabılır diye de düşünmek gerekir. Anne olmak istemeyen kadınların yaşadıkları zorluklar ve baskılar aşılabılır. Bunun için, toplumsal bir destek ve anlayış gereklidir. Anne olmak istemeyen kadınların seslerini duyurabilmeleri, deneyimlerini paylaşabilmeleri ve dayanışma içinde olabilmeleri için platformlar oluşturulabilir. Ayrıca, anne olmak istemeyen kadınların düşünceleri, bu tutuma niçin ve nasıl sahip oldukları, nerelerden etkilendiklerini anlamak için sivil toplum kuruluşları, akademisyenler, medya ve hukuk sistemi gibi aktörler de rol alabilir.

Anne olmak istemeyen kadınların yaşadıkları zorluklar ve baskılar nelerdir? Bu zorluklar ve baskılar nasıl aşılabılır?

3.4. Anne Olmayı Tavsiye Etmek

Çalışmamızda katılımcılara sorduğumuz “Size (herhangi bir sorunu olmayan sıradan) birisi sorsa, anne olmasını tavsiye eder misiniz? Niçin?” sorusuna verdikleri cevaplar değerlendirildiğinde katılımcıların tamamı anne olmayı tavsiye ettiklerini belirttiler. Katılımcıların anneliği tavsiye etme nedenleri arasında annelik duygusunu her kadının mutlaka tatması gerektiği, Allah’ın kadına verdiği en güzel hediye olduğu, kadından canından bir emaneti dünyaya bırakmanın mutluluğu, Allah’ın rızasına uygun evlat yetiştirmenin güzelliği, evladın öğrettikleri ve evladına öğrettikleriyle gelişmenin güzelliği, çocuğun kadını tamamlayan mutluluk veren sevgi bağıyla bağlandığı bir varlık olduğu ifadelerinde bulunmaları dindar kadınların anneliği huzur ve mutluluk kaynağı

olarak gördüklerini, Allah'ın rızasına uygun evlatlar yetiştirme motivasyonu ile dolduklarını gözler önüne sermektedir.

3.5. Din Eğitimi Almış Anne İle Din Eğitimi Almamış Anne Arasındaki Farklar

Çalışmamızda din eğitimi almış anne ile din eğitimi almamış anne arasındaki farklar konusunda yapılan incelemede ise dindar annelerin çocuklarını Allah'ın hediyesi ve emaneti olarak gördükleri, ahiret hayatına göre güzel ve iyi insan yetiştirmek olarak algıladıkları belirtilmiştir. Buna karşın dindar olmayan annelerin çocuklarını sadece dünya refahı için yetiştirdikleri, kolayca kürtaj olduklarını, yaşadıkları olumsuzlukları çocuklarına yansıttıkları ifade edilmiştir. Bu durumda din algısı güçlü, Allah'ın ana rahminde yarattığı canlıya saygı olan annelerin her aşamada çocuklarını koruyup kolladıklarını ve bu duygularını ahiret inancıyla pekiştirdiklerini söylemek mümkün görünüyordu.

3.6. Din Eğitimi Almış Olmanın Annelik Algısına Olumlu Etkileri

Çalışmamızda din eğitimi almış annelerin annelik algılarına en olumlu etkilerini sorduğumuzda iyi insan yetiştirme gayreti, Allah'ın rızasını kazanma isteği, bencillikten uzaklaşma ve merhamet duygusunun artması, vatana, millete, canlılara faydalı, Allah'ın emaneti olan çocuklara yol gösterici olma isteklerini belirtmişlerdir. Görülüyor ki dindar anneler çocuklarını toplumun ve tüm canlıların yararına ve evrensel anlamda iyi ve faydalı insan modeli olarak yetiştirmek istemektedir. Hatta bu fayda ve iyiliğin ahiret âleminde de karşılık bularak sonsuz hayatta huzur ve mutluluk getireceğini düşünmekte ve bu motivasyonla sabır ve şefkate yönelmektedir.

Bu veriler ışığında din eğitimi almış annelerin çocuk yetiştirme konusundaki tutumlarının daha farklı olduğunu ve bu tutumların din eğitimi almamış annelerden daha farklı olduğu görülmektedir. Bu verileri ışığında dindar annelerin çocuk yetiştirme konusundaki tutumlarının farklı olmasının temel dayanağı aldıkları din eğitimini içselleştirip hayatında uygulaması, yaşaması ve yaşatmak istemesiyle ilgili değil midir? Merhamet gibi temel evrensel değerleri ve dinî değerleri bir bütün olarak ele alıp hayatının içinde İslam ışığında uygulamaya çalışan annelerin

ümit, gayret, dünya yaşamından sonraki hayatta ödüllendirilme inancı ve emaneti muhafaza etmenin onuru tatmin edici değil midir?

Değerlendirme

Anne ve anne adaylarının aldıkları din eğitimi, annelik algıları üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Elde ettiğimiz mülakat sonuçlarını değerlendirdiğimizde din eğitimi, annelerin ve anne adaylarının annelik rollerini daha bilinçli, anlayışlı ve etkili bir şekilde üstlenmelerine yardımcı olmaktadır.

Bu çalışmada, anne olmak isteyen ve istemeyen kadınların görüşlerini, deneyimlerini ve nedenleri araştırılmıştır. Çalışma, anne olmanın hem dinî hem de toplumsal bir boyutu olduğunu göstermektedir. Anne olmak isteyen kadınlar, anneliği kutsal, fedakâr ve Allah'ın rızasına uygun bir görev olarak algılamaktadır. Katılmayan annelere göre, anne olmak istemeyen kadınlar ise anneliği kendi hayatlarına, bedenlerine ve geleceklerine bir engel olarak görmektedir.

Çalışmaya katılan bir kadın anne olmaktan az da olsa pişman olduğunu söylerken, 9 kadın anne olmaktan memnun olduklarını söylemişlerdir. Buna göre dindar hanımlar, anne olmaktan memnundurlar. Çünkü anne Allah'ın bir nimeti ve insanlığa hayırlı evlat yetiştirmenin mutluluğunu yaşadıklarını dile getirmektedirler. Bunun yanında çocukların Allah'ın emaneti olduğuna inanmaktadırlar.

Kadınlar, din eğitimini ve annelikle ilgili tutumlarını ailenin yanında ilahiyat fakülteleri, imam hatip liseleri, cemaatler, kitaplardan almaktadırlar. Hatta bazılarının annelerine rağmen dindar olduğu bile söylenebilir.

Bu sonuçlardan hareketle, şu önerilerde bulunabiliriz:

1. Akademik anlamda şu araştırmalar yapılmalıdır:

- Dindar olan ve dinî hassasiyeti olmayan kadın ve erkeklerin annelik algılarında nasıl bir fark vardır?

- Din eğitimi almış annelerin çocuk sahibi olma tutumlarında, kendi annelerinden öğrendikleriyle okul, cemaat, sosyal medya, kitap vb. kanallardan öğrendikleri arasında farklar var mıdır?

- Çocuk sahibi olan kadınlar ile çocukları olmayan kadınların annelerine bakışları arasında fark var mıdır?

- Kadınları ve erkeklerin anneliğe bakışlarını etkileyen etkenler nelerdir?

2. Kadınların dindar olmasının anneliğe bakışlarını olumlu etkisi vurgulanarak, din eğitiminde annelik, babalık gibi ailevi konulara daha fazla yer verilmelidir.

3. Din eğitimi almamış annelere, din eğitiminin önemi ve faydaları konusunda bilgilendirme ve danışmanlık hizmetleri sunulmalıdır. Bu hizmetler, annelerin din eğitimine karşı olası önyargılarını kırmaya ve onlara alternatif bakış açıları sunmaya yardımcı olabilir.

4. Din eğitimi veren kurum ve kuruluşların annelere yönelik özel programlar ve etkinlikler düzenlemesinin önemli olduğunu düşünmek gerekir. Çünkü bu sayede anneler din eğitimine daha fazla ilgi duyabilir ve çocuklarına daha iyi rehberlik edebilirler. Bu programlar ve etkinlikler, annelerin din eğitimini hayatlarının bir parçası hâline getirmelerine ve çocuklarına aktarmalarına destek olabilir.

Kaynakça

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49347508>

Donath, Orna, Annelikten Pişman Olmak, İletişim Yayınları, İstanbul 2022.

Gezer Tuğrul, Yasemin "Dindar Kadınların Annelik Algısı: Reçel Blog ve Müslüman Anneler Blogunun Karşılaştırmalı Analizi " Fe Dergi, 10, no. 2 (2018), 71-84.

Karaman, Esra Dudu ve Doğan, Neva, Annelik rolü üzerine: kadının "Annelik" kimliği üzerinden tahakküm altına alınması. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 6 (2) , 1475-1496.

Ekler

Ek: 1

Katılımcıların Görüşleri

Annelik algıları

K.1.

Sabırdır, özveridir, fedakârlıktır. Karşılıksız sevgidir. Hiçbir karşılığı olmadan vermektir.

Beni doğuran ve yetiştiren annemin annelik algısı bence:

Disiplin, benim annem açısından en fazla bu önemli. Düzen, baskı, Tabii

ki sevgi de vardı ama bunu çok fazla hissedemiyordum baskıdan dolayı. Korku kültürüyle yetiştik biz.

K.2.

Allah'ın lütfu. Allah'ın dünyadaki kulunu şefkatiyle, merhametiyle saran kişi. O yüzden gece kalkıp süt verirken bile Allah'ın düzgün kulları olacaklar düşüncesiyle tüm yorgunluklarıma rağmen bu motivasyonla yaptığım yüce görev annelik.

Beni doğuran ve yetiştiren annemin annelik algısı bence:

Annem konusuna çok girmek istemiyorum, anneme haksızlık etmek istemiyorum ama annem kız erkek ayrımı yapan ve erkek çocuklarına daha çok değer veren bir anneydi. Yaşım büyüdükçe bu durum beni daha çok üzdü. Bu duygumu annemi incitmemek için saklamak çok zor oldu. Annem narsist bir annedir. Bir sorunumu anlattığımda benim sorunumla hâlâ ilgilenmez bana kendi sorununu anlatır.

K.3

Büyük bir koruma içgüdüleriyle iyi bir evlat yetiştirme duygusu. Hem din ilimlerde hem de diğer bilim alanında yetenekli ve donanımlı, kendisi de büyüdüğünde iyi nesil yetiştirebilecek özelliğe sahip bir evlat yetiştirmek. Ruhun, beden, fikren sağlıklı olup sağlıklı bir evlat yetiştiren birey yetiştirmek.

Beni doğuran ve yetiştiren annemin annelik algısı bence:

Yaşı kaç olursa olsun her durumda çocuğunun hep arkasında olmak. Çok fedakâr, vefakâr. Evladının her çilesini çekebilecek vasıfta biri.

K.4.

Çocuğu severek büyütme. Bir gün bizden sonra ayakta sağlam bir karakter olarak yetiştirmek. İleriye dönük hedefleri belli, kendi öz kararlarını kendileri verebilen birilerinin baskısı altında düşünmeyen bireyler olarak yetişsinler

Beni doğuran ve yetiştiren annemin annelik algısı bence:

Benim anneme göre evladı sevmekten çok onlar için hizmet eden varlıklar olarak dünyaya geldik. Yani annemize, babamıza hizmet etmek için dünyaya gelmiş varlıklarız.

İsterdim ki benim annem, benim hakkımda düşünürken benim çocuğum iyi bir geleceğe sahip olsun diye düşünsün.

K.5.

Fedakârlıktır. Geleceğe güvenle, dinî inancı olan, vatana millete hayırlı evlat yetiştirmek. Onu korumak kollamak demektir.

Beni doğuran ve yetiştiren annemin annelik algısı bence:

Önce fedakârlıkla başlıyor. Kendi hayatının önüne çocuğunun hayatını öne almak. Toplumda çok faydalı bir canlıyı yetiştirmek.

K.6. Annelik kendisine emanet olarak verilen çocukların gerçek sahibine verilene kadar yani Rabbimize. Bu çocukların korunup kollanıp desteklenmesi bunun içine eş dâhil. Yani bir bütün olarak kabul ediyorum, baba da bu koruyup kollamaya dâhil. Ben tüm evlatların ve eşin Allah'ın bize bir emaneti olarak verildiğini düşünüyorum. Peygamberin hadisine göre dünyadaki çocukların meleği kim diye sorulacak olursa anne ve babalardır. Ben de öyle düşünüyorum.

Beni doğuran ve yetiştiren annemin annelik algısı bence:

Annemin bakış açısında annelik hizmet. Çocuklarını en iyi şekilde Allah'ın rızasına uygun şekilde 6 çocuğunu bu disiplinde yetiştirmiş. Annemin kafasındaki anneliğin içeriği, çocuklarını temiz ve helal şekilde Allah'ın rızasına göre yetiştirmeye çalışmak. Fakir bir aile olmamıza rağmen tüm ihtiyaçlarımızı en iyi şekilde karşılamaya çalışırken disipline dikkat etmiş ve bunu tüm çocuklarına yapmıştır. En iyisini yapmaya çalışırken sorumluluk kaygısıyla disiplinde dayağa başvurmuştur. Bu yola başvurmasını yadırgamıyorum. Annem 80 yaşında hâlâ annelik sorumluluğu ve disiplini ve fedakârlığına mutlulukla devam ediyor. Adanmışlıktan söz edebiliriz ve bunun sebebi Allah'ın rızasına dayanıyor. Allah'ın verdiği annelik duygusuyla barışık yaşıyor.

K.7.

Hayatın içinde yolculuk. Bana öğreten benim öğrettiğim inişli çıkışlı bir yolculuk. Bazen çocuklarım sayesinde öğreniyorum. Her çocukta farklı duygular yaşadım. Mesela ilk çocuğumda anne olma kavramı güç ve güven vermişti. İkinci anneliğimde, sorumluluk çocuk yetiştirmek ve geliştirmek. Son çocuğumda kendimi daha sakin bir anne olarak bulmuştum artık.

Beni doğuran ve yetiştiren annemin annelik algısı bence:

Ben annemden annenin itaat edilmesi gereken büyük otorite olduğunu öğrendim. O ne söylerse, ne yaparsa doğrudur. Dediğini yapmazsan sen üzülürsün bunu yaşatan bir anne. Çok verici düzenli yemek ve iş saatlerine çok özen gösteren bakıp kollayan ve kurallara dikkat eden. Kol kırılır yen içinde kalır felsefesine sahip bir anne.

K.8.

Fedakârlık, sevgi, merhamet dolu olmak. Kendinden önce onları önemsemek. Kendimi annemle özdeşleştiriyorum

Beni doğuran ve yetiştiren annemin annelik algısı bence:

Annem son derece fedakâr iyi niyetli sabırlı içten insandı, dertlerini üzüntüsünü çok yansıtmazdı. Çocukları için yaşardı

K.9. Kendi anneliğinize bakarak söylerseniz, “Sizce anne ve annelik nedir?”

Dünyaya bir insan geliyor ve onun dünyada iyi bir insan olarak yaşamasını sağlamak. Mutlu ve huzurlu bir insan olmasını istediğim bir varlık. Acaba iyi bir anne olabilir miyim, çevreden nasıl etkilenir endişe, merak ve kaygı hissediyorum. Bir öğretmen büyümüş çocuğu yetiştirir ve öğretir dünyaya iyi insan olarak yetiştirir. Anne çok daha geriden daha fetüsken öğretmeye geliştirmeye ve geleceğe iyi insan yetiştirmeye ve bırakmaya hazırlanır. Bu Allah’ın rızasını yerine getirmek için bir fırsat.

Beni doğuran ve yetiştiren annemin annelik algısı bence:

Anneme göre annelik, kendi doğru bildiklerini kopyalayıp hayalindeki mükemmel insana dönüştürme gayretli. Annem hâlâ benim mesleğimden memnun değil. Annem mükemmeliyetçi.

K.10.

En çok rahimde büyümesi ve rahim esmasının yeryüzünde şekil bulması. İlk doğduklarında minicikler, zayıf ve naifler. Büyüdükçe kişilik sahibi oluyorlar. Bebekken muhtaç hâllerine bakıp ağlardım. Muhteşemliklerine bakıp ağladığım oldu. Annelik koruyucu, merhametli olmak demek. Hayatımı çocuğuma göre düzenliyorum.

Beni doğuran ve yetiştiren annemin annelik algısı bence:

Annemle arkadaşlık demek. Bana karşı çok koruyucu ve baskın-egemen (dominant). Babam yerine annemin sözü geçer.

Annelikten memnuniyet

K.1. Aldığım din eğitiminin de etkisi var hadisi şerifte “Eöleniniz çoğalınız.” buyurulmuştur. Annelik duygusunu yaşamayı istemek, çocukları çok sevmek, iyi nesiler yani vatanına faydalı olan çocuklar yetiştirmek isteği, mutlu bir aile yaşantısı için.

İmam hatip kökenliyim din eğitimimi oradan aldım ama okuduğum din eğitimi kitapları ve kaynakları da etkili oldu.

K.2. Duygusal olarak Allah’ın lütfu olarak sana emanet etmiş olduğu varlıkları hayata hazırlamanın mutluluğu. Kanından, canından seninle şekillenen iyi bir Müslüman olması için gayret ederek yetiştirmek.

İmam hatip ve ilahiyat eğitimim var. Ama din eğitimimi yeşerten kısım imam hatipteki hocalarımdır.

K.3. *Çünkü dinî anlamda ve ahlaki anlamda çocuğumu yetiştirdiğimde karşılığını fazlasıyla alıyorum. Verdiğim destek onu hafız yaptı. Ona Kur'an'ı sevmeyi öğrettim. Yalan söylememeyi öğrettim. Allah karşılığını daha çok verdi.*

Din eğitimimi, okuduğum dinî kitap ve yayınlardan aldım.

K.4. *Çevremdeki anne ve baba algısındaki yanlışlığı gördüm. Çocukları çok seviyordum. Annemin babamın yaptığı hatalarla yetiştirmeyeceğim derdim. Örneğin ben evladımı okuttum, karşılığında ondan maddi ve manevi karşılık bekleyeceğim düşüncesi olmadan çocuk yetiştireceğim dedim. Çünkü maddi her şeyimi anneme ve babama aktarmak zorunda kaldım. Evliliğe eksilerden başladım. Evlat olarak sevmek, çocuğu birey olarak sevmek ve çocuğa bunu hissettirmek istedim. Benim annem babam bana hiç sarılmadı sarmadı. Ben evladına bunları yaşatmayacağım diye düşündüm her zaman. Çocuklarımı olumlu hedeflerle büyütmeye çalıştım her zaman.*

Ailem namaz kılardı ama ben ilk din eğitimime, cami eğitimiyle başladım. Mahallemize gelen Fatihten eğitim almış hocaların eğitimini ortaokulda sohbetlerde almaya başladım. Sürekli toplantılarına katıldım ve Kur'an, hadis, sohbetleriyle geliştim.

K.5.

Anne olacağım için kesinlikle memnun olurum. Cemaat, dini bir eğitim almak Kur'anı gerçek manada anlamak için daha bilgili insanlardan öğrenmek için katıldığım bir topluluk

Din eğitimimi özel olarak okuduklarımdan ve dinlediklerimden

K.6. *Ben çocukları çocukların temizliğine çok inanıyorum ve seviyorum. Çocukların saf ve masum oluşları beni çok etkiliyor. Yaşım ilerlemesine rağmen bunu hala neden seviyorum diye sorduğumda Allah'ın bizleri çocuk yetiştirmek için kendisine yardımcıları gibi görüyorum kendimi. Bu yardımcı baba değil anne. Allah'ın beni bu yardımcılığa layık görmesi benim için büyük onur ve mutluluk.*

Din eğitimimi Kuran kursu eğitiminde yatılı kaldım. Anne sevgisiyle yaklaşan çok iyi hocalarımdan etkisi oldu. Bir de ilahiyattaki eğitimimin etkisi de büyük. Verilen bilgi değil öğretmenlerin bize dini iyi anlatmaları, farklı açılardan dinimi öğretmeleri ve annemin güçlü din algısını bize öğretmesi de etkili oldu.

K.7. İlk kız çocuğum büyüdüğünde yeterli şekilde ihtiyaçlarına karşılık veremediğim için pişmanlık duyuyorum. Hem maddi hem manevi açıdan yetersiz hissediyorum. Belki de mükemmeliyetçi düşündüğüm için yetersiz hissediyorum. Ergenlikle beraber pişmanlığı hissediyorum.

Din eğitimimi imam hatipte aldım.

K.8. Allahu Teâlâ'nın gönlümüze koyduğu annelik merhameti ve evlat sevgisi.

Din eğitimimi cemaatten aldığım tasavvuf eğitiminin etkisi. Annemden gördüğüm dini eğitim.

K.9. Dünyanın iyi insanlara ihtiyacı var. Allah'ın bize güzel insan yetiştirmemiz için verdiği bir hediye. Evlendiğinde aileni tamamlamak için çocuk dünyaya getirirsin. Biz istiyorduk annelik duygusu ve eşimle dünyaya ortak bir katkımız olsun isterdik.

Din eğitimimi Ailemden din eğitimini aldım. Çevremizde dindar ortamlardı. Cennet annelerin ayağı altında algısıyla düşünüyorum.

K.10. Bir insan sizin önderliğinizde büyüyor. Eşim yurtdışında çocukların eğitimi, gelişimi tamamen benim gözetimimde. Çocuğumun gelişip başarılı olması, dokunmak size sığınması beni de sevgiye doyuruyor. Allah'ın Din eğitimimi rızası bu yönde.

Din eğitimimi Okuduğum kitaplarla din algımı geliştirdim. Cemaatte bir kursa giderek dini inanışımın temelleri oluştu. Kendimi zamanla ibadet ve itikat konusunda okumalar yaparak geliştirdim.

Anne olmak istemeyen kadınların kaçınma nedenleri

K.1. Maddiyat yani ekonomik sıkıntılar yüzünden, olumsuz çevre koşulları yüzünden anne olmak istemeyebilirler. Bencillikten de anne olmaktan kaçınan kadınlar olabilir. Sen çocuğunu elinden geldiğince güzel yetiştirmeye çalışırken çevreden farklı kişiler senin bütün emeklerini yok edip çocuğa kötü örnek olabiliyor ve çocuğu kötü yönde etkiliyor. Anne adayı kişi annelik için kendini yetersiz hissediyorsa anne olmak istemeyebilir. Eş çocuk istemiyorsa kadın anne olmaktan kaçınabilir.

K.2. Bugün dış güçler yavaş yavaş anne olmak kavramından insanları soğutuyorlar. Eski annelerin cahilce ifadelerle çocuklarına yanlış mesajlar verdiler. Yani cahil anneler çocuk yetiştirmenin çok zor ve gereğinden fazla yorucu olduğunu çocuklarına aktardılar.

K.3. Özgürlüklerinin kısıtlanacağını düşünüyorlar. Ondan taviz vermek istemiyorlar. Anne olma sorumluluğunu almak istemiyorlar.

K.4. Çünkü eğitime ve çalışmaya engel olarak görüyorlar. Çalışma saatlerini annelikle birleştiremiyorlar. Bedenininki şekli değişecek korkusuyla anne olmak istemiyorlar. Hamilelik süreci zor geçen annelerde işlere engel olduğu için çocuk dünyaya getirmek istemiyor. Bazen de çocuk sevmeyen kadınlar oluyor. Bu yüzden anne olmak istemiyor.

K.5. Bencilliklerinden. Kadının iş yaşamı yüzünden ev yaşamını geri planda tutmasından. Dini inanışımız kadını kırılğan ve hassas olarak ifade eder. İş yaşamı kadını fazlasıyla yorup sorumluluk yüklediği için annelik algısını olumsuz etkiliyor.

K.6. Sorumluluk almak istemediklerinden. Kafasındaki idealindeki çocuk formuna ulaşamayacağını düşündüğü için. Bazısında özgürlüğünden taviz vermek istemiyor. Bazıları ise ekonomik kaygı nedeniyle çocuk istemiyor.

K.7. Özgürlüklerinin kısıtlanmasından dolayı, kendi refahını bencilce düşündüğü için, çevrenin çocuk gelişimindeki kötü etkisine inandığı için, ekonomik sıkıntılar yüzünden

K.8. Sorumluluk duygusundan uzaklaşmak için. Günümüz gençleri öncelikle kendilerini önemsiyorlar. Sosyal çevrenin güvensizliği nedeniyle.

K.9. İstemezler tabii. Böyle bir dünyaya çocuk yetiştirmek çok zor. Meslek edinmek, ekonomi, sosyal, dini açıdan çok zor. Ama bu durumu düzelterek olan aydın insanlar gerekli. Allah o aydın insanlardan ve onları yetiştirenlerden olmayı nasip etsin diye düşünerek anne olmayı seçtim.

K.10. Kariyer hırsı, ekonomik kaygılar, çocuğu bir yük olarak görende var. Kadınlar fazlasıyla özgürlük arayışında.

3.4. Anne olmayı tavsiye etmek

Katılımcılara, size (herhangi bir sorunu olmayan sıradan) birisi sorsa, anne olmasını tavsiye eder misiniz? Niçin? Sorusuna verdikleri cevaplar değerlendirildiğinde katılımcıların tamamı anne olmayı tavsiye ettiklerini belirttiler.

K1. Çünkü, Annelik duygusunu yaşaması için, Annelik yapabilecek kişiye annelik tavsiye edilmeli. Sadece doğur bırak oda değil. Hayırlı evlatlar yetiştirmek için anne olmayı tavsiye ederim.

K2. Çünkü, Kadınların annelik iç güdüsü olduğuna ve bu duygunun kadını

beslediğine çok inanırım. Bütün gelişim alanlarında çocuğuna katkı sunduğunu anlayan anne de gelişim tatmin oluyor. İyi bir kul yetiştirebildiğini görüp mutlu oluyor.

K3. Çünkü, Herkes anne olmalı mı? Anneliği kötüye kullananlarda var. Güzel insanların çoğu anne olmalı. Çünkü siz çocuğa güzel şeyler katıyorsunuz. Ben çocuğumu ilk kucağıma aldığımda aşkla tutacağım sanmıştım ama öyle olmadı. Bir arkadaşıma bunu söylediğimde ona emek verdikçe öyle hissedeceksin dedi. Gerçekten de emek verdikçe öyle hissettim.

K4. Çünkü, Anneliği ilk bedeninizde hissetmeye başlarken Allahtan gelen bir yaratma mucizesini hissediyorsunuz. Bu Allah'ın bir hediyesi ve çocuğun varlığını hissetmek bir yoldaş gibi bu da mutluluk veriyor. Sevgiyi aktarıyor ve ruhuyla bütünleşip sevgiyi paylaşıyorsunuz. Bu duyguyu her kadın yaşasın istiyorum. Çocuk mutluluk veren bir varlık.

K5. Çünkü, Kendimde anne olmak istiyorum. Annelik duygusunun olgunlaştırdığı kadını tamamladığı merhamet duygusunu öğrettiği için. Kendinden önce başka bir varlığın önemini kavradığın için tavsiye ederim.

K6. Çünkü, Dünyayı temizleyen gerçek ben e döndüren çocuklarımız. Dünyayı annelik algısını yağmur gibi temizliyor. Annelikte fedakârlık var özveri var. Yani nefsi kırıyorsunuz. Bunu da annelik duygusuyla yapıyorsunuz. Başka türlü üstesinden gelinemez. Çocuğu Allah'ın emaneti olarak kabul edersek Çocuk Allah'la her an bağımızı kuvvetlendiren tazeleyen bir bağ.

K7. Çünkü, Evladın hissettirdikleri ve onunla paylaştıklarım. Allah'ın insana verdiği anne olma hissini herkes yaşamalı. Ondan öğrendiklerim ve bu yolculukta kendimi her açıdan geliştirmek çok güzel.

K8. Çünkü, Evlat dünyanın en güzel şeyi. Allahu Teâlâ'nın evlilik kurumuna ve anneliğe verdiği değer için. Allah merhametlidir diyoruz. Bu merhameti evlada sunduğumuzda karşılığı çok güzel. Allah bize bu merhameti veriyor kim bilir Allah ne büyük bir merhamete sahip annelik bunu gösteriyor derdim.

K9. Çünkü, Anne ve baba olmak için yeterlilik ehliyeti alınmalı. Çocuk gelişimi için bu çok önemli. Bende ya da eşimde hayatımızı etkileyen olumsuz bir durum olsaydı mesela sigara kullanımı bu çok basit bir örnek. Çocuğun güven ortamında büyümesi için uygun aile ortamı, ruhsal sağlık ve olgunluk çok önemli.

K10. Çünkü, Yıllar geçtikçe enerjiniz azalıyor. Erken yaşta anne olunmalı.

İçinde bir canlı yaşıyor. Bu bağı kimseyle kuramazsın. Karnımızdan ayrılınca 2 yıl anneye bağlı olan süt emen bir canlı yetiştirmek çok kutsal ve güzel

Din eğitimi almış anne ile din eğitimi almamış anne arasındaki farklar

K1. Sonuçta herhangi bir din eğitimi almamış anne veya anne adayı da anne olmak ister. Sonuçta bu fitri bir istektir. Fark etmez.

K2. Var. Din eğitimi almış anne çocuğunu iyi bir insan modeli olarak yetiştirmek için öncelikle mutlu edebilmeyi, birey olabilmeyi, faydalı olmayı, hiç bıkmadan çocuğuna elinden geldiğince doğru şekilde yapar. Din bilinci olmayan anne yaşadığı ufak olumsuzlukta bile çocuğuna yönelip onu suçlayabiliyor.

K3. Şu yönde var. Dindar olan anne çocuğunun ahiret yaşamını da düşünerek yaşaması için eğitiyor. Din eğitimi almamış ve bu görüşe inanmayan anne bu dünyadaki refahı için çocuk yetiştiriyor. Biz arkamızda hayırlı evlat bırakalım evladımız da diğer sonsuz dünyada cenneti kazansın istiyoruz. Din eğitimi almış anneler olarak yaşadığı her anın sorumluluğunu taşıyacak bir evlat yetiştirmeye çalışıyoruz.

K4. Tabii ki vardır. Ben çocuğa hamileliği Allahtan gelen bir lütuf olarak görüyorum. Din algım olmasaydı sadece bir canlı olarak düşünürdüm. Din eğitimi almamış bir anne çocuğa biyolojik bir varlık olarak bakıp çok kolay kürtaj kararı verebiliyor. Din algısı zayıf olduğu için içinde çocuğa karşı gerçek sevgi gelişmemiş oluyor.

K5. Evet vardır. Dinimiz çocuğu toplumun devamı gördüğü için annenin ayakları altında cennet ifadesini kullanmıştır. Fakat din eğitimi almamış annelerin annelik algısı sadece içgüdüsel kalabilir. Din olgusu çocuğu güzel yetiştirme ve iyi insan yapma kavramıyla anlamlı bir sorumluluk katıyor.

K6. Fark vardır kesinlikle. Din eğitimi almamış annelerin dine uygun yetiştirme kaygısı yok bunun yerine dünyalık kaygıları fizyolojik ihtiyaçları önemli oluyor. Ama din eğitimi almış anne peygamberin hayatına, kuran hükümlerine göre doğru yetiştirmeye gayret ediyor. Bazen de din eğitimi aldığı halde çocuğu eğitirken dini hayatına koymadığı için çocuk eğitiminde din algısının etkileri görünmüyor.

K7. Din eğitimi almamış biri benim hayatımda fazla yok ben hafızım ve çevrem bana göre bu tip insanlarla fazla iletişimim olmadığı için bilgi veremiyorum.

K8. Etrafımdaki anneler din eğitimi almış anneler. Çocuklarını takip ediyorlar, hassasiyetlere dikkat ediyorlar. Giyimine, yediklerine, karma oyunlara, namaz saatlerine, eve giriş çıkış saatlerine dikkat ediyorlar. Dini hassasiyeti olmayan anneler bu hassasiyetlere önem vermiyorlar.

K9. Cennet annelerin ayakları altında hadisine göre yaşamak gayesi dışında iyi insan modeli için din eğitimi almış olmanın annelik algısına aşırı farklı bir etkisi yok. Annelik güdüsü hangi inançta olursan ol aynı. Sadece Müslüman olduğunda daha dine uygun insan yetiştirmeye çalışıyorsun. 2 boyutta, yani ahlak ve ibadet açısından değerlendirdiğimizde ahlak açısından bir fark olmazdı ama ibadet açısından fark olurdu.

K10. Eğer inançsız ise fark vardır. İnanç ve inançsızlık açısından bakarsak şu eksik kalıyor olabilir. Allah'ın emaneti olarak bakmak ve bu bakış açısıyla bakmamak.

Allah'ın emaneti olarak bakan bir kadın Allah'ın emaneti olarak bakmayan anneye göre daha sabırlı olabilir. Şükürü artar. Din eğitimi almış annelerde sabırsız olabiliyor ama bu da bir gerçek.

K1 Anneliğin fitri bir istek olduğunu ve fark etmeyeceğini dile getirmiş, K2-K3-K4-K5-K6-K8-K9-K10 din eğitimi almış anne ile almamış anne arasında annelik algısı açısından fark vardır diye belirtmişlerdir. K2 Din bilinciyle mutlu ve iyi bir insan yetiştirme gayreti olan anneyi tanımlamış, din bilinci olmayan annelerin yaşadıkları olumsuzlukları çocuklara yönelttiklerini dile getirmiştir. K3- K6 Dindar annelerin, çocuklarının ahiret yaşamını düşünerek sorumlulukla hareket ettiklerini dini inancı olmayan annelerin sadece dünya refahını düşündüğünü belirtmiştir. K6 ayrıca din eğitimi almasına rağmen dini hayatına adapte edemediği için çocuk üzerinde din etkisi oluşmuyor diye belirtti. K4 Gebeliğin Allah'ın hediyesi olduğunu, dindar olmayan bir annenin çocuğa biyolojik bir varlık gözüyle bakıp kolayca kürtaj olduğunu belirtmiştir. K5 Cennet anaların ayağı altındadır hadisine dayanarak bu vaatle annelik yaptığını belirtmiştir. Dindar olmayan annelerin annelik algılarının sadece içgüdüsel kalacağını vurgulamıştır. K7. Çevresinde din eğitimi almamış insan bulunmadığı için yorum yapmak istemedi. K8. Din eğitimi almış annelerin namaz saatleri, helal haram gibi unsurlara dikkat ederek çocuk yetiştirdiklerini belirtti. Din hassasiyeti olmayan anneler bu konulara önem vermiyor diye belirtti. K9 ise k5 gibi Cennet

anaların ayakları altındadır hadisine vurgu yaptı. Buna rağmen annelik algısında ahlaki açıdan bir fark olmayacağını belirtmiş fakat ibadet açısından fark olacağını dile getirmiştir. K10 fark vardır demiş. Dindar bir annenin, evladını Allah'ın emaneti olarak görüp daha sabırlı olduğunu, din eğitimi almamış annelerin bu bakış açısının eksik olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bazen din eğitimi alan annelerin de sabırsız olabildiklerini vurgulamıştır.

Din eğitimi almış olmanın annelik algısına olumlu etkileri

Din eğitimi almış annelerin annelik algılarına en olumlu etkilerini sordüğümüzda iyi insan yetiştirme gayreti, Allah'ın rızasını kazanma isteği, bencillikten uzaklaşma ve merhamet duygusunun artması, vatana, millete, canlılara faydalı, Allah'ın emaneti olan çocuklara yol gösterici olma isteklerini belirtmişlerdir.

K1.İyi bir evlat yetiştirmenin hem bu dünyada hem de ahirette güzel neticeleri getireceği düşüncesi annelik motivasyonumu artırıyor.

K2.Mutlu birey yetiştiriyorsun. Mutlu olan insan Allah inancında dine ve insanlara, canlılara daha olumlu bakıyor.

K3.Benim için şu. Ben niye evlat yetiştirdiğimi biliyorum. Vatana, millete ve Allaha iyi bir insan olsun diye yetiştiriyorum. Dindar olmasaydım böyle olmazdı. O zaman sadece okul okusun, parası oldun vs. diye bakardım. Amaç ve hedefim peygamber efendimizin belirttiği gibi güzel ahlaklı insan olması.

K4.Çocuklarımı daha küçük yaşlardayken namaza alıştırmak, Allah sevgisine, canlıları sevmelerine katkı sağladı. Ben çocuklarımdaki bu faydalı gelişimlerin aldığım din eğitiminden kaynaklı olduğuna inanıyorum. İyi insan yetiştirme modelimi aldığım din eğitimine bağlıyorum. Namazı bile minik minik seccadelerle beraber kıldık. Onlara kızmadan incitmeden ahlak gelişimlerine dikkat ederek verdim. Çocuklarıma dini açıdan doğru örnek olup dışarıdaki kötü örnekler yerine beni örnek almalarını sağlamaya çalıştım her zaman.

K5.Din eğitimi aldığımız zaman neslin devamını Allah rızası için yaptığımızı bilerek bencil benliğimle çakışmamamı sağlıyor. Bu maneviyat anneliğin kalpten gelen bir sevgiyle dolmasını sağlıyor. Eğer dini duygularla dolmasaydım anne olmaya karar vermezdim. Feminist akımla kendi özgürlüğümde anne olmadan erkek tabiatıyla bencilce yaşamaya mahkûm kalabilirdim.

K6.Annelik yaparken bunu Allah'ın verdiği en önemli emaneti koruma

güdüleriyle yapmak. Normalde yemek yapmayı sevmeyen biriyim ama Allah'ın rızası için çocuğuma yemek yapmak sadaka yerine geçiyor. Ben bu sadakayı yerine getiren ve evladıma hizmet vermek mutluluk kaynağı oluşturuyor. Peygamberimiz kadınlara ırzlarını muhafaza edip çocuklarına baktıkları sürece eşleri cihattan dönene kadar aynı sevabı alacaklarını müjdeliyor. Ben bu hadise çok güveniyorum.

K7.Emanet hissini hissediyorum. Ona sahip değilim o bana emanet. Çocuğuma karşı daha sabırlı ve şefkatliyim. Günlük planlamaları dinime göre örneğin namaz saatlerine göre hareket ederek planlıyorum. Bu durum yaşantımı belli bir disiplin halinde kolaylaştırarak yaşamama neden oluyor.

K8.Allah korkusunun davranışlarımızı eğitmesi.

K9.Bir şeylere ekstra özen gösteriyoruz. Örneğin kul hakkı ve Allah'ın hoşnut olacağı işleri yapmaya özen gösteriyoruz. Bu hassasiyetlerimiz olmasaydı 2 kere düşünmeseydik daha rahat davranabilirdik. Yine neticede iyi insan yetiştirmeye gidiyor yol.

K10.Her ne kadar yapamıyor olsam da. Hiçbir zaman onun sahibi değilim. O bana Allah'ın emaneti. Yol gösterici olmaya çalışmalıyım olması gereken bu.

AİLEYE ETKİSİ BAĞLAMINDA ÇOK EŞLİLİK: ÖMER NASUHİ BİLMEN ÖRNEĞİ

Arş. Gör. Muhammed Fatih EREN*

Giriş

İslam'ın ortaya çıkışıyla birlikte, evlilik ve aile kurumu üzerinde önemli değişiklikler meydana geldi. Cahiliye devrinde, çok eşlilik yaygın bir uygulamaydı ve bu durum İslam'ın müdahalesiyle birlikte belirli şartlara ve sınırlamalara tabi tutuldu. İslam, çok eşliliği sınırlayıcı bir çerçeve içinde düzenleyerek, bu pratikleri dengelemeye ve adil bir şekilde uygulanmasını sağlamaya çalıştı.¹ İslam'ın getirdiği kurallar, çok eşliliği zorlaştıran şartları içerirken, aynı zamanda adil davranılmasını ve eşler arasında eşitlik ilkesini vurgulamaktadır.

O çağlarda Mısır, Hindistan, Çin ve İran'da, eski Yunan ve Roma toplumlarında birden fazla evliliklerin var olduğu bilinmektedir. Cahiliye döneminde, çeşitli toplumlarda çok eşlilik dışında farklı evlilik uygulamaları da mevcuttu. Örneğin, makt, üvey anne ile yapılan evliliği ifade ederken, şığar takas nikâhını temsil ediyordu. Ayrıca, süreli nikâhı temsil eden mut'a gibi geçici evlilik uygulamaları da bulunmaktaydı.²

* Arş. Gör., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelâm Anabilim Dalı muhammedfatih.eren@ikc.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2100-780

¹ Kevser Kamil Ali, Salim Öğüt, "Çok Evlilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 8/365-369.

² Cahiliye ve Asr-ı saadet dönemi evlilik müessesesi ve nikâh çeşitlerine dair detaylı bilgi için bk.

İslam, evlilik ve aile kurumunu düzenleyen geniş kapsamlı prensipler getirerek, toplumsal ahlakı güçlendirmeye ve insanların daha adil ve sağlıklı bir evlilik yaşamına sahip olmalarını sağlamaya çalışmıştır. Bu çerçevede, çok eşlilik gibi pratiklere sınırlamalar getirilerek toplumsal düzenin güçlendirilmesi amaçlanmıştır.

Yetimlerin velileri tarafından himaye edildiği toplumlarda, velilerin kendi himayelerinde bulunan kızlarla evlenme isteği oluşabilir. Bu durumda, himayesi altındaki yetim bir kızla evlenmeyi arzu eden veli, himayesinin kalkmasıyla birlikte evlilik akdini belirleyen taraf haline gelir. Bu durum, himaye hakkının kötüye kullanılması ve adaletten sapma riskini beraberinde getirebilir. Bu olası adaletsizlikleri önlemek, müminleri uyarmak ve evrensel bir ilke koymak adına Nisa suresinin 3. ayeti³ nazil olmuştur.⁴

Öte yandan bazı müfessirlere göre çok eşlilik ayeti olarak zikredilen bu ayetin birden fazla evlilikle ilgili değil de mahzâ yetimlerin mallarının muhafazası, bu bağlamda işlenebilecek adaletsizliklerin ve gaspların engellenmesi için nazil olmuştur.⁵

1. Çok Eşlilik ve Yeni İlm-i Kelâm

İslam dünyasının batı karşısında yaşadığı geri kalmışlık, birçok alanda tartışmalara neden olmuştur. Bu bağlamda, İslam'ın terakkiye engel olup olmadığı, özellikle batıcı ve modernist aydınlar tarafından sıkça tartışılmıştır. Batı'da ortaya çıkan feminizm hareketinin etkisi, aile kurumunu güçlü bir şekilde temsil eden İslam dünyasına da yansımış, batı özentisi ve modernist yaklaşımlarla İslam'ın çeşitli olguları tartışılmıştır.⁶

Adnan Demircan, "Cahiliye ve Hz. Peygamber Dönemi Uygulamalarıyla Nikâh", *Diyanet İlmî Dergi*, 49/3 (Eylül 2013), 21-42. İsmail Metin, "İslâm Öncesi Araplarda Evlilik Ritüelleri ve Aile Kurumuna Bakış", *Tokat İlmîyat Dergisi*, 10/2 (Aralık 2022), 553-574. Elif Kübra Türkmen, *Cahiliye ve Asr-ı Saadetdeki Eoliliklerin İslâm Hukukuna Yansımaları*, (Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019)

³ "Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin; bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır". Nisâ 4/3.

⁴ Kur'ân Yolu (Erişim 22 Kasım 2023), Nisâ 4/3.

⁵ Haşim Özdaş, "Nisâ Süresi 3. Âyetinin Dörtten Fazla Evliliğe Delâleti Meselesi Üzerine Bir İnceleme" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48 (2020), 429-454. Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bk. Yusuf Ziya Keskin, "Poligamiyi Dörtle Sınırlayan Âyet ve Hadislerin Tahlîli", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/6 (2001), 5-26.

⁶ M. Sait Özervarlı, *Kelamda Yenilik Arayışları* (Ankara: İsam Yayınları, 2017), 241.

Bu çerçevede, İslam'ın ruhsat kapsamında ortaya koyduğu istisnai ve kültürel hükümler, bazı kişi ve gruplar tarafından anlaşılammış ve eleştirilmiştir. Özellikle çok eşlilik konusunda, İslam'a ve Hz. Peygamber'e yönelik eleştiriler bu gruplar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu durum, İslam'ın kavramları ve kurumlarına dair eksik bilginin getirdiği hikmeti kavrayamamak durumundan kaynaklanmaktadır.

Bu bağlamda, Yeni İlm-i Kelâm projesi çerçevesinde son dönem Osmanlı uleması, dönemin gündemlerine dair makaleler ve eserler kaleme alarak, bazı müsteşrik ve batılı aydınların İslam'ın çeşitli kavram ve kurumlarını çağ dışı görmelerine yönelik eleştirilere cevap vermiştir.⁷ Bu yanıtlar, İslam'ın esas ve öğretilerine dair doğru bir anlayışın oluşturulması ve yanlış anlamaların düzeltilmesi amacını taşımaktadır.

Ömer Nasuhi Bilmen (1971) de bu bağlamda hem klasik hem de son dönem tartışmaları arasında yerini alan çok eşlilik meselesinin tarihçesini ve hikmetlerini ele almıştır. Bilmen, çok eşliliğin İslâmiyet tarafından ortaya konmadığını, fakat İslâm'ın bunu bazı şartlara bağlamak suretiyle sınırlandırarak ıslah ettiğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda Bilmen, çok eşliliğin sadece adaletin tesis edilebileceği durumlarda caiz olduğunu belirtmiş ve adaletin sağlanamayacağı durumlarda çok eşliliğin mübah olmadığını ifade etmiştir. Bilmen, eşini üzmemek adına çok eşlilikten vazgeçen bireyin bu tercihiyle sevaba nail olabileceğine işaret etmiştir.⁸ Bu bağlamda, Bilmen'in çok eşlilik meselesine ilişkin perspektifi adalet odaklı bir yaklaşımı yansıtmaktadır.

Dönemindeki çeşitli sosyal ve kültürel gelişmeleri takip eden, müspet ilimlere olan ilgisiyle bilinen, saltanat, meşrutiyet ve cumhuriyet dönemlerini yaşamış isimlerden biri de Ahmet Hamdi Akseki'dir. (1951) Benzer şekilde, Ömer Nasuhi gibi Akseki de İslami müesseselerin Kur'an ve sünnet ışığında düzenlenmesini savunmuş, aynı zamanda yeniliklere açık bir yaklaşım sergilemiştir.⁹

Akseki, çok eşlilik konusuna da değinmiş ve Sebülürreşât mecmua-

⁷ Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, 230.

⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, (İstanbul: Bilmen Yayıncılık), c.2, 550-551.

⁹ Süleyman Hayri Bolay, "Ahmet Hamdi Akseki", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989) 2/293-295.

sında konuya ilişkin çeşitli yazılar kaleme almıştır. Akseki batılı araştırmacıların aile içinde ortaya çıkan haset, kin ve öfkenin çok eşlilikten kaynaklandığı yönündeki tespitlerine değindikten sonra onların bu konudaki eleştirilerine cevap verir. O, çok eşlilik konusunda ortaya çıkan olumsuz algının önyargılı, parçacı ve ideolojik bakış açısından kaynaklandığını, yine Kur'an'ın şartlarına uymayan bazı Müslümanların böylesi bir algının oluşmasına sebep olduğunu iddia etmektedir.

Akseki, çok eşliliği kadın ve erkek arasındaki ontolojik ve duygusal farklılıklara vurgu yaparak ele almıştır. Bu noktada, toplumdaki kadın ve erkek nüfusundaki fark gibi sosyolojik gerekçeleri inceleyerek çok eşliliğin bazı durumlarda uygulanabileceğini ifade etmiştir. Aile kurumuna zarar vermemesi için zor da olsa adaletin sağlanması adına adalet şartının öne sürüldüğünü, böyle bir adımdan önce adaletin sağlanıp sağlanmayacağını kadınlar tarafından tetkik edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Öte yandan Akseki, belli şartlara bağlı olarak çok eşliliği kabul etmekle birlikte ev hayatı ve ailenin mutluluğu açısından esas olanın tek eşlilik olduğunu vurgulamakta, insanlığın genel teamülünün de bu şekilde geliştiğine işaret etmektedir.¹⁰

Çok evlilik meselesini gündemine alan bir diğer isim Muhammed Abduh (1905) ve Reşit Rıza'dır.(1935) Her iki ismin de Kur'anî bir hüküm olmasından ötürü belirli şartlara bağlanmak kaydıyla çok eşliliği kabul ettiği bilinmektedir. Abduh, bu ruhsatın belirli bir düzene bağlanması yönünde farklı çevrelerde çalışma yürütmüştür. Mısır hükümetinin şer'i mahkemelere yönelik özel bir çalışma yapmasını istemesi üzerine muhtelif teklifler sunarak erkeklerin çok evlilik haklarının sınırlandırılması gerektiğini öne sürmüştür.¹¹ Reşit Rıza da benzer şekilde aile kurumuna zarar verme ihtimali ortaya çıktığında çok eşliliğin yöneticiler ve ulemanın cumhuru tarafından men edilebileceğini vurgulamaktadır.¹² Hülasa olarak Abduh ve Reşit Rıza çok eşlilik konusunu İslam dünyasında gündemine taşıyan isimlerin Mısır ayağını oluşturmaktadır.

¹⁰ Abdullah Durmuş, "Ahmed Hamdi Akseki'nin Birden Fazla Evlilik (Teaddüd-i Zevcât) Konusundaki Yaklaşımı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2015), 297-305.

¹¹ Ali-Söğüt, "Çok Evlilik", 8/365-369.

¹² Gülnur Külünkoğlu, "Modern Dönemde Kur'an'ın Temel Konularından Biri Olarak Kadın Hakları: Mısır ve Reşid Rızâ Üzerinden Bir Değerlendirme", *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi* 8/1 (Haziran 2022), 63.

Abduh ve Reşit Rıza İslam'ın bu meseleyle ilgili ruhsatın önünü açmadığı, oldukça daraltıcı ve sıkı kurallara bağlı olarak buna izin verdiği kanaatini taşımaktadırlar. Onlar böylece hükmü inkâr etmeden mâkul bir zemine taşımaya çalışmışlardır diyebiliriz.¹³

2. Ömer Nasuhi Bilmen'in Çok Eşliliğe Bakışı

Ömer Nasuhi, konuyla ilgili ileri sürülen iddia ve itirazları cevaplama-dan önce, çok eşliliğe hangi özel durum ve zamanlarda izin verileceğine dair değerlendirmelerde bulunur. Konuyu gerek *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsîri'*nde gerekse *Istûlâhât-ı Fıkhiyye* kamusunda detaylı bir şekilde ele alan Bilmen, aile kurumunun toplumdaki yeri bağlamında nikâhın yerine, gayri meşru ilişkilerin sosyolojik zararlarına, çok eşliliğin tarihine, diğer dinlerdeki yerine ve İslam dini zaviyesinden hikmetle-rine dair izahlarda bulunur.¹⁴ Bilmen'e göre, kadının sağlık sorunları, yaşlılık veya sadece çocuklarıyla ilgilenerek adeta inzivaya çekilme gibi özel durumlar göz önüne alındığında, erkeğin bir başka kadınla daha evlenmek istemesi meşru bir ihtiyaç olarak değerlendirilebilir. Özellikle mevcut eşin hasta veya yaşlı olması, doğurduğu çocukların kaybedilmesi ya da çocuk doğuramaz hale gelmesi gibi durumlar, erkeğin yeni bir evlilik yapma ihtiyacını ortaya çıkarabilir. Bu durumda, mevcut eşten ayrılmanın zorluğu ve bu durumun o kadında oluşturacağı travma göz önüne alındığında, erkeğin fitrî ihtiyacını meşru bir şekilde gidermesinin, İslam'ın öngördüğü adil bir düzen içinde düşünülebileceğini vurgular.

Taaddud-i zevcâtın tarihine de yer veren Ömer Nasuhi, bu uygulama-nın İslam'a has olmadığını tüm semavi dinlerin kabul ettiği bir teamül olduğunu belirtmektedir. Özellikle Romalılar tarafından Filistin'den kovulan Yahudilerin, bu tehcir sebebiyle yaygın bir şekilde uyguladıkları

¹³ Mısır'da bu mesele Abduh ve Reşit Rıza ile sınırlı değildir. Ferit Vecdi de konu bağlamda yine Mısırlı düşünür Kasım Emin'in İslam'ın kadına bakışını eleştirdiği *el-Mer'etü'l-cedîde* isimli esere reddiye sadedinde müstakil eser kaleme almıştır. bk. Muhammed Ferit Vecdi, *el-Mer'etü'l-müslime*, (Mısır: Matbaatu-t Turkî 1319/1901), Kasım Emin, *el-Mer'etü'l-cedîde*, (Mısır: Matbaa@at al-Sha@b, 1911)

¹⁴ Detaylı bilgi için bk. Bilmen, *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsîri* c. 2/543-552., Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istûlâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, (İstanbul: Bilmen Yayıncılık, 1976) c. 2/112-115.

çok eşliliği terk ettiklerine dikkat çekmektedir. Buna ek olarak, Bilmen, İslam şeriatının çok eşliliği belirli şartlara bağlayarak sınırlandırdığını, özellikle adaletin sağlanamayacağı durumlarda bu uygulamanın caiz görülmediğini ifade etmektedir. Aynı zamanda, daha önce de belirttiğimiz gibi, eşini üzmemek amacıyla farklı bir kadınla evlenmekten vazgeçenlerin bu tavırlarıyla sevaba nail olacaklarını vurgulayarak, zımnın aile saadeti ve huzuru açısından tek eşliliğin önemine işaret etmektedir.¹⁵

Çok eşliliğin aile bireyleri arasında husumete yol açacağı iddiasını doğru bulmamış, bu tür husumetin dinî ve toplumsal eğitimsizlik sebebiyle oluşabileceğini savunmuştur. Adalet şartına bağlı olarak İslam'ın bu uygulamaya cevaz verdiğini, eşlerin geçimlerinin eksiksiz bir şekilde sağlayabilmenin de bir diğer şart olduğunu kaydetmektedir. Aksi takdirde adalet ve nafaka şartlarını yerine getiremeyeceklerin bir eş ile yetinmeleri gerektiğini ifade etmektedir.

Bilmen, çok eşliliğin toplumsal huzursuzluğa neden olabileceği iddiasını ele alırken, doğru bir dinî terbiye ve eğitim almanın, aile bireylerinin birbirlerine güzel ahlâkla muamelede bulunmalarının bu huzursuzluğu engelleyebileceğini savunmaktadır. Poligaminin aile kurumuna olumsuz bir etkisinin olmadığını savunan Bilmen'e göre ailenin genişlemesiyle huzursuzluk arasında bir korelasyon bulunmamaktadır. Zira çekirdek aileler arasında da dini terbiye ve ahlak yoksunluğu sebebiyle aile içi şiddet ve ayrışmalar görülmektedir. Bu da birey ve toplum hayatında huzursuzluklara sebep olabilmektedir.¹⁶ Bilmen, çok eşliliğin bazı sakıncalarının yanı sıra bazı faydalarının da olabileceğini iddia etmektedir. Ona göre çok eşlilik ahlâksızlığa yönelimin azalmasına, Müslüman nüfusunun tabii yollarla artmasına, cinsiyet dağılımının dengesiz olduğu toplumlarda kadınların ihtiyaçlarının giderilerek onlara yönelik istismarların önlenmesine katkı sağlayabilir.¹⁷ Ayrıca savaş dönemlerinde erkek nüfusun fevkalade azaldığı düşünüldüğünde geride kalan ailelerin ayakta kalabilmesi ve toplumdaki aile mefhumunun sürdürülebilirliği

¹⁵ Bilmen, *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri* c. 2/550.

¹⁶ Bilmen, *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri* c. 2/547.

¹⁷ Hasan Ramî Kara, *Ömer Nasuhi Bilmen'in Ahkâm Âyetleriyle İlgili Görüşleri* (Adana: Çukurova Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 31.

için çok eşlilik uygulamasının bir zorunluluk olabileceğine, aksi takdirde kadınların maddi ve manevi açıdan zor durumda kalabileceklerine işaret etmektedir.¹⁸

Çok eşliliğe yönelik getirilen eleştirilerden biri, aile servetinin daha fazla bölünmek zorunda kalacağıdır. Bilmen, bu eleştiriye karşı olarak, olası çok eşlilik durumlarında aile nüfusunun artmasıyla doğal olarak gelirin ve servetin de artacağını ifade ederek, bu iddiayı haklı bulmaktadır. Nitekim aile nüfusunun artmasının faydaları, aile servetinin bölüştürülmesinden ötürü ortaya çıkabilecek sorunlara nispetle oldukça fazladır. Fuhuşa engel olması, nüfusun meşru ve helal yollarla artması, aile kuramamış olan kadınların aile mahrumiyetinin önüne geçilmesi ve kadınların doğum sıklığı sebebiyle yaşayacakları sağlık problemlerinin önün geçilmesi bu faydalardan bazılarıdır.¹⁹

Ömer Nasuhi, çok eşliliğin kadınların hukukuna zarar vereceği eleştirilerine İslâm hukukundaki erkek ve kadın haklarının belirli olduğunu ifade ederek, böyle bir hak ihlalinin mümkün olmadığı yanıtını vermektedir. Bilmen, bu eleştirilere ek olarak, kadın ve erkek arasındaki fıtrat ve yaratılış özelliklerinin eşit olmadığını, dolayısıyla hak ve yetkilerinin de denk olamayacağını ifade etmektedir. Ona göre, kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıkları tam anlamıyla idrak etmemek, bu iki cinsiyet arasındaki eşitlik iddiasını gerçekçi bir perspektiften değerlendirmemek anlamına gelir.²⁰

Batılı yazarlardan bir kısmı çok eşliliğinden hareketle Hz. Peygamber'in şehvet düşkününü bir kimse olduğunu iddia etmişlerdir. Bilmen, Hz. Peygamber'in kendisinden yaşça büyük Hz. Hatice ile vefatına kadar evli kalmış olmasının, Hz. Âişe haricindeki tüm eşlerinin dul veya yaşlı olmalarının bu iddiayı çürüttüğünü ifade etmektedir. Ona göre Hz. Peygamber'in tüm evliliklerinde nebevî bir hikmet ve maslahat, ulvî bir hedef bulunmaktadır.²¹ Bu bağlamda *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali ve*

¹⁸ Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu* c. 2/113.

¹⁹ Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu* c. 2/114.

²⁰ Bilmen, *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri* c. 2/548.

²¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm Dersleri*, (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2018), 276-277.

Tefsîri isimli eserinde Hz. Peygamber'in çok eşliliği meselesiyle ilgili şu cümleleri, meseleye bakışını ortaya koyması açısından önemlidir:

Peygamber Efendimizin ilk zevcesi Hatice'ül-Kübra validemizdir. Kadınlardan ilk İslâm ile müşerref olan O'dur. Hakk-ı Nebvî'de çok hizmette bulunmuştur. Bütün evzâc-ı tâhirâtın efdalidir. Peygamberimizin İbrahim adındaki oğlundan başka bütün evladı Hz. Hatice'den dünyaya gelmiştir. Fâtımâtü'z-Zehra hazretlerinin validesidir. Fahri âlem hazretleri elli yaşına kadar başka bir kadınla evlenmemiştir. Böyle gençlik zamanı geçtikten sonra müteaddit kadınlarla evlenerek onları da mü'minlerin valideleri silkine idhâl buyurması, nice maslahatlara, hikmetlere mebnîdir. Hz. Aişe'den başka refîkaları, yaşlı ve dul bulunmuşlardı. Onlar ile evlenmesi, hâşâ nefsanî bir temayüle müstenit değildi. Belki bir şefkat ve merhamet eseri idi. Evet, Peygamberimizin bu tehhülü, şehit olan ashâb-ı kirâmın zevceleri hakkında bir âtifet olmuştu. Onları sefaletten, ihtiyaçtan kurtarmıştı. Mamafih Resûlü Ekrem'in aile münasebetine vesâir bir hayli hususata ait ef'âl ve ekvâli, ancak bu muhterem zevceleri vasıtasıyla bilinerek birçok şer'i hükümlerin istinbâtına medâr olmuştu.²²

Bu başlık altında Hz. Peygamber'in halasının kızı olan ve evlatlığı Zeyd b. Haris'in boşadığı Hz. Zeynep'le yaptığı evlilik, tartışma konularından biri olmuştur. Bilmen, konuyla ilgili nâzil olan âyeti²³ zikrederek Hz. Peygamber'in Zeyd b. Haris'e boşanmamasını tavsiye ettiğini, buna rağmen boşanmaları üzerine toplumsal bir tabuyu kırmak adına Hz. Zeynep ile evlendiğini vurgulamaktadır. Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde toplumda bir cahiliye âdeti olarak erkekler üvey anneleriyle bile evlenmelerine rağmen azatlı kölelerinin boşadıkları hanımlarıyla evlenmeme durum söz konusuydu. Bilmen, ilâhî emirle birlikte Hz. Peygamber'in örnekliğinde bu cahiliye âdetinin bertaraf edildiğini ifade etmektedir.²⁴ Aynı zamanda Bilmen, kaynak vermemekle birlikte konuyla ilgili Ernest Renan'ın da bu durumu Hz. Peygamber'in nezaket, ciddiyet ve istikametine delil kabul ettiğini ifade etmektedir.²⁵

²² Bilmen, *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsîri*, c. 6/2803.

²³ El-Ahzâb 33/37.

²⁴ Bilmen, *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsîri*, c. 6/2811.

²⁵ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm Dersleri*, 283.

Değerlendirme

Ömer Nasuhi Bilmen, kendi döneminde İslam'a yönelik eleştirilerin odak noktasında yer alan çok eşlilik meselesini, Kur'an tefsirinde ve İstılâhât-ı Fıkhiyye kâmusunda, Nisa suresindeki ilgili ayeti temel alarak ele almıştır. Bilmen, sahip olduğu ilmi birikim ve kültür doğrultusunda klasik tefsir ve fıkıh eserlerine benzer bir savunmacı yaklaşımla çok evliliği işlemiş, bu pratiğin hikmet ve faydalarını öne çıkartmıştır. Eleştiriler bağlamında, argümanları sıralayarak meseleyi mâkul bir zemine taşımaya gayret etmiştir.

Ömer Nasuhi'nin çok evlilik meselesine yaklaşımı, aile kurumuna etkisi açısından incelendiğinde, bu uygulamanın aileye herhangi bir olumsuz etkisinin olmadığını savunduğu görülmektedir. Aksine, savaş gibi olağanüstü durumlarda çok eşliliği bir gereklilik olarak kabul eden Bilmen, kişilerin dini eğitimi ve ahlaki terbiyesi eksik olmadığı sürece birden fazla evliliğin aile mutluluğuna olumsuz bir etkisi olmayacağını belirtmektedir.

Bilmen, bazı zararların muhtemel olduğunu vurgularken, öte yandan toplumdaki aile kurumunu yaşatma ve gayri meşru ilişkilere engel olma açısından çok eşliliğin etkin bir çözüm olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Bilmen çok eşliliğin getirebileceği olası zorluklara rağmen, toplumun temel kurumlarından biri olan ailenin sürdürülmesindeki önemini vurgulamaktadır.

Kaynakça

- Ali, Kevser Kamil-Öğüt, Salim. "Çok Evlilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/365-369 Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsîri* 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayıncılık, 1992.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Muvazzah İlm-i Kelâm Dersleri* İstanbul: Semerkand Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu* İstanbul: Bilmen Yayıncılık, 1976.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Ahmet Hamdi Akseki", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 2/293-295 Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Demircan, Adnan. "Cahiliye ve Hz. Peygamber Dönemi Uygulamalarıyla Nikâh". *Diyanet İlmî Dergi* 49/3 (Eylül 2013), 21-42.

- Durmuş, Abdullah. "Ahmed Hamdi Akseki'nin Birden Fazla Evlilik (Teaddüd-i Zevcât) Konusundaki Yaklaşımı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2015), 297-305.
- Emin, Kasım *el-Mer'etü'l-cedide* Mısır: Matbaat al-Sha'ib, 1911.
- Karaman, Hayreddin. vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Kara, Hasan Ramî. *Ömer Nasuhi Bilmen'in Ahkâm Âyetleriyle İlgili Görüşleri* Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Keskin, Yusuf Ziya. "Poligamiyi Dörtle Sınırlayan Âyet ve Hadislerin Tahlîli", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (2001), 5-26.
- Külünkoğlu, Gülnur. "Modern Dönemde Kur'an'ın Temel Konularından Biri Olarak Kadın Hakları: Mısır ve Reşîd Rızâ Üzerinden Bir Değerlendirme", *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi* 8/1 (Haziran 2022), 63.
- Metin, İsmail. "İslâm Öncesi Araplarda Evlilik Ritüelleri ve Aile Kurumuna Bakış", *Tokat İlmîyat Dergisi* 10/2 (Aralık 2022), 553-574.
- Özdaş, Haşim. "Nisâ Sûresi 3. Âyetinin Dörtten Fazla Evliliğe Delâleti Meselesi Üzerine Bir İnceleme" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (2020), 429-454.
- Özervanlı, M. Sait. *Kelamda Yenilik Arayışları* Ankara: İsam Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Türkmen, Elif Kübra. *Cahiliye ve Asr-ı Saadetteki Evliliklerin İslâm Hukukuna Yansımaları*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Vecdi, Muhammed Ferit. *el-Mer'etü'l-müslime* Mısır: Matbaatu-t Turkî 1319/1901.

KUR'AN'DA AİLE YAPISI VE KURULUŞUNUN 20. YILINDA DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞININ AİLE VE DİNÎ REHBERLİK BÜROLARI

Dr. Şaban KONDİ*

Giriş

Kur'an'da anlatılan ilk aile Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın cennette kurduğu ailedir. Aynı nimetlere gözünü açan ve sonrasında aynı imtihana tabi tutulan bu aile kendilerinden sonra gelecek tüm toplumlara örnek teşkil etmiştir. Bununla birlikte Kur'an'da farklı özellikleri ile öne çıkmış ailelerden de bahsedilmektedir. Âl-i İmran suresinde İmran ailesinden söz edilerek, Allah katında değerli olmanın yolunun yine Allah'ın rızasına adanmış olmaktan geçtiği vurgulanmaktadır. Hz. İbrahim'in ailesi, bir aileyi birbirine bağlayan şeylerin makam, mevki ve servet değil sevgi, sadakat ve ülfet gibi değerler olduğu bizlere öğretilmektedir. Yusuf suresi Hz. Yakup (a.s) ailesiyle bizleri tanıştırmakta, aile içinde yaşanabilen birçok olumsuzlukta Hz. Yakup'un (a.s) sabrını, Hz. Yusuf'un (a.s.) affediciliğini kuşanmamız gerektiğini hatırlatmaktadır. Kur'an bizlere Hz. Musa'nın (a.s) ailesiyle, iffeti, sadakati, güveni öğretirken "Her şey zıddıyla kaimdir." ilkesinden hareketle Hz. Nuh (a.s.) ve Hz. Lût'un (a.s.) ailelerini de olumsuz aile örnekleri olarak nazarı dikka-

* Dr, Diyanet İşleri Başkanlığı, Din Hizmetleri Genel Müdürü, saban.kondi@diyanet.gov.tr,
Orcid: 0000-0002-8370-258X

timize sunmaktadır. Kur'an'da Hz. Eyüp, (a.s) Hz. Zekeriya (a.s), Hz. Meryem ve Hz. Muhammed (s.a.s.) aileleriyle birlikte anlatılmaktadır. Bunların dışında Kur'an İmran ailesi, Lokman ailesi, Firavun'un ailesi gibi aileleri farklı özellikleriyle ele almaktadır.

Toplumun din konusunda aydınlatma görevi kendisine kanunla verilmiş olan Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003 yılından itibaren ülke genelinde il ve ilçe müftülükleri bünyesinde açtığı aile ve dinî rehberlik büro ve merkezleri ile Kur'an ve sünnet temelinde aileye dair topluma sahih dinî bilgi sunmakta ve bu hizmetlerin daha sistematik ve kurumsal hale gelmesine yönelik çalışmalar yapmaktadır. Başkanlık tarafından, genelde dünyada, özelde ülkemizde aileye yönelik gerçekleştirilmekte olan tüm olumsuz çalışmalara karşı yaygın eğitim faaliyetleri ve sosyal sorumluluk projeleriyle toplumsal farkındalığı artırmaya gayret edilmektedir.

1. Kur'an'da Aile yapısı

Aile kurumu insanlık tarihi kadar eskidir. Kur'an'a göre Allah'ın ayetlerinden bir ayet olarak nitelendirilir.¹ İlk aile yuvası Hz. Âdem ve Hz. Havva ile cennette kurulmuştur. Bu yüzden de Kur'an, aileyi " sevgi ve merhamet ocağı, sükûnet bulma"² yeri olarak tanımlamıştır. Ailenin ikinci durağı olan dünya hayatını da, " bir oyun, bir eğlence, karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibaret"³, " aldatici bir meta "⁴, " geçici bir yer "⁵ olarak tanıtmıştır. Kur'an, insanların bir erkek ve bir kadından yaratıldığını,⁶ aile hayatının da ancak bir erkekle bir kadının meşru bir evlilikle (nikâhla)⁷ kurulabileceğini haber verir. Aile, insanlığın var olduğu günden bugüne kadar hayatini devam ettiren, evlilik yolu ile kurulan bir kurumdur. Aile, Allah'ın insanlara bahşettiği en büyük nimetlerdendir.⁸ Zira güzel ahlakın, terbiyenin, sevgi ve saygının en iyi öğrenildiği yer ailedir.

¹ Rûm, 30/21.

² Rûm, 30/21.

³ Hadîd, 57/20. Ayrıca bkz. Âl-i İmrân, 3/ 185; Ra'd, 13/26; Mü'min, 40/39.

⁴ Âl-i İmrân, 3/185; En'âm, 6/ 70.

⁵ Mümin, 40/39.

⁶ Hucurât, 49/13.

⁷ Nûr, 24/32; Nisa, 4/3.

⁸ Kahraman Sürücü, Sümeyye, *Kur'an ve Hadislerde Aile Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Haziran/2006, s. 25.

Yüce Allah, Hz. Âdem'i yarattıktan sonra eşi Havva'yı yaratarak,⁹ toplumun çekirdeği olan ilk aile yuvasını kurmuştur. Cennette kurulmuş olan bu yuva,¹⁰ Hz. Âdem ve eşinin yasak ağaca yaklaşması ile dünyaya indirilmiştir.¹¹ Müfessirler, bu ve benzeri ayetlerde geçen "*İnin oradan (cennetten) hepiniz!*"¹² ifadesinin genellikle cennetten dünyaya iniş olarak yorumlanmasıyla delillendirmişlerdir.¹³

Kur'an kaynağı itibarı ile sıkıntılara sağlam ve köklü çözümler üreten bir kitaptır. Onda kadın ve erkekten önce "insan" kavramından söz edilmektedir: "*Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık...*"¹⁴ Aile kurumunda kadınlık ve erkeklikten önce "insanlık" önde gelir. Zira Kur'an'ın öncelikli hitabı insanadır. Peygamberlerin mesajı da hiçbir fark gözetmeden bütün insanlardır.

Kur'an, ailenin selameti açısından eşlerin birbirlerine karşı sabırlı ve hoşgörülü davranmasını tavsiye etmiştir.¹⁵ Hz. Peygamber'in (s.a.s), imanın mükemmelliğini güzel ahlaka, hayırlı bir insan olabilmenin şartını kadınlara iyi davranmaya bağlaması¹⁶, kadına şiddet uygulamayı, hayırsız insanların özelliği sayarak ümmetini uyarması¹⁷, Kur'an ve sünnetin mutlu bir aile kurmaya yönelik önemli tavsiyeleridir. Kur'an, aile yuvasının devamı için, aile bireylerinden akl-ı selimle hareket etmesini ve ilahi hitaba kulak vermesini ister. Ailenin temel taşı olan babaya aile içinde meydana gelen olumsuzlukları aşma, sabır ve metanetle hareket etme noktasında yol gösterir. Bu bağlamda erkeklere kadınlarla iyi geçinmelerini emreder. "... Eğer onlardan hoşlanmazsanız, bilin ki sizin hoşlanmadığınız bir şeye Allah çok hayır koymuş olabilir."¹⁸ Hz.

⁹ Bakara, 2/35; Nisâ, 4/1.

¹⁰ Bakara, 2/35; A'râf, 7/19.

¹¹ Bakara, 2/36.

¹² Bakara, 2/38.

¹³ Taberî, Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerir b. Yezid, Câmîu'l Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân, Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, Beyrut-Lübnan 2009.

¹⁴ Hucurât, 49/13.

¹⁵ Nisâ, 4/19.

¹⁶ Muhammed b. İsa Ebû İsa et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahih*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, ts.), "Radâ" 11.

¹⁷ Süleyman b. Eşas-es-Sicistânî, Ebû Davûd, *Sunenu Ebi Davud*, Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, ts., "Nikâh", 42.

¹⁸ Nisâ, 4/19.

Peygamber'in (s.a.s.) tavsiye ettiği gibi¹⁹ erkek eşinin güzel olan ve hoşuna giden davranışlarına odaklanmalıdır.

2. Ayet ve Hadislerde Evliliğin Teşvik Edilmesi

Gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse hadis-i şeriflerde evlilik teşvik edilmiş, her fırsatta evlilik birliğinin sürdürülmesinin gereğine vurgu yapılarak, ailenin önemine dikkat çekilmiştir. Kur'an, erkek ve kadının huzur, sükûnet, sevgi ve merhameti karşı cinsle elde edeceğini bildirmektedir: *"Size onlar sayesinde veya onlarla huzur ve sükûnete ermeniz için kendi cinsinizden eşler yaratması ve aranızda sevgi ve merhamet var etmesi onun kudretinin alametlerindedir. Bunda düşünen bir topluluk için işaretler vardır."*²⁰ ayetten huzur, sevgi, merhamet gibi güzel duyguların evlenme ve aile hayatı sayesinde elde edilebileceği anlaşılmaktadır. Aile kavramı, karı kocanın birbirlerinden istifade etmelerine, birlikte yaşamalarına ve sağlıklı çocuklara sahip olmalarına imkân sağlayan bir müessesedir.

Kur'an, aile kurumunun gerekliliği hususunda toplumda bir bilinç oluşturmuş, evliliğin yükünü kaldırabilecek bekârların fakir olsalar dahi evlendirilmesini, sosyal bir sorumluluk olarak, *"Sizden bekâr olan kimseleri evlendiriniz..."*²¹ buyurarak diğer insanlara yüklemiştir. Zaruret olmadıkça bekârlığı hoş karşılamamıştır.²² Yüce Allah, *"...Size helâl olan kadınlarla evlenin..."*²³ gibi emirlerle, insanları evliliğe ve aile yuvası kurmaya teşvik etmiştir. Çünkü aile, neslin devamı, yeryüzünün ıslahı, huzur ve barışı için temel kurumdur.

Evlilik konusunda emir ve tavsiye niteliğinde Hz. Peygamber'in de (s.a.s.), birçok hadis-i şerifi vardır. *"Nikâh benim sünnetimdir. Bundan yüz çevirenler benden değildir."*²⁴ buyurmak suretiyle, evlilikten kaçanlar, nikahsız birliktelikler için, kendi yolundan ayrıldıkları anlamında bir ifade kullanmıştır. *"Gençler! Sizden durumu müsait olan hemen evlensin. Zira evlilik gözü haramdan çevirir ve iffetin korunmasına daha çok*

¹⁹ Müslim, "Radâ", 61.

²⁰ Rûm, 30/21.

²¹ Nûr, 24/32.

²² Abdullah Özbek, "Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi", İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi-2, Haz., İSAV, Ensar Neşriyat, İstanbul 1996, s. 51.

²³ Nisâ, 4/3.

²⁴ Buhârî, Nikâh, 1; Müslim, Nikâh, 5; Nesâî, Nikâh, 4; Dârimî, Nikâh, 3

vesile olur.”²⁵ hadisinde ise, iffetli olmada evliliğin rolünü belirtmiştir. Bir başka hadiste de, “Her kim evlenirse dininin yarısını tamamlamıştır...”²⁶ buyurarak, evliliğin dini hayata olan müspet katkısına dikkat çekmiştir. “Ey gençler! Sizden evlenmeye güç yetirenler evlensin.”²⁷ buyurarak maddî ve manevî olarak evliliğe hazır olan gençlerin evlenmelerini istemiştir.

Evliliğin hem dinî hem dünyevî hem de uhrevî pek çok yararları bulunmaktadır. Kadının hakkının korunması, nafakalarının sağlanması, nefsin kötülüklerden korunması, çocukların sıcak bir yuvada yetiştirilmesi gibi hususlar ancak meşru bir nikâh ile kurulmuş aile müessesesi ile mümkün olur. Özellikle insanoğlunun geleceğinin teminatı olan çocukların sağlıklı bir şekilde yetiştirilmesi mutlu ve huzurlu bir aile ortamında mümkündür.

Kur'an, nesli ifsat eden zinayı yasaklamış, “onun kötü bir yol ve hayâsızlık olduğunu”²⁸ belirtmiştir. Aileyi korumayı, namusu muhafaza etmeyi Müslüman'ın temel niteliklerinden saymıştır.²⁹ Kur'an, kadın ve erkeğe namus ve iffeti muhafaza etme konusunda sorumluluklar vermiştir: “(Ey Muhammed) Mü'min erkeklere söyle, gözlerini harama bakmaktan sakınsınlar ve ırzlarını korusunlar...”³⁰, “Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve ırzlarını korusunlar...”³¹ Haramdan korunma noktasında Hz. Peygamber (s.a.s) de şöyle buyurmuştur: “Yollarda oturmaktan sakınınız”. Sahabe bunun üzerine: Ey Allah'ın Resûlü, bizim için oralarda oturup konuşmak kaçınılmaz bir ihtiyaçtır deyince şöyle buyurdu: “Eğer mutlaka orada oturmamız gerekiyorsa oturunuz; fakat yola da hakkını veriniz.” Sonrasında sahabe yolun hakkı nedir? diye sorunca bu sefer Hz. Peygamber (s.a.s), “Gözü harama bakmaktan sakınmak, gelip geçenleri rahatsız etmekten sakınmak, selamını almak, iyiliğe çağırıp, kötülükten sakındırmaktır.”³² buyurarak, kötülüğün önlenmesi kadar, öncelikle

²⁵ Buhârî, Savm, 10; Nikâh, 2; Müslim, Nikâh, 1-3; Ebû Dâvûd, Nikâh, 2; Tirmizî, Nikâh, 1; Nesâî, Sıyâm, 43; Nikâh, 3.

²⁶ Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Vasıt*, Tahk., Târik b. İvadillah Abdulmuhsin b. İbrahim, Dâru'l-Harameyn, Kahire 1415, VII, 332, VIII, 335.

²⁷ İbn Mâce, “Nikâh”, 1.

²⁸ İsrâ, 17/32.

²⁹ Ahzap, 33/35.

³⁰ Nûr, 24/30.

³¹ Nûr, 24/31.

³² Buhârî, Mezâlim, 22; Ebû Dâvûd, Edeb, 12.

ona giden yolların kapatılmasına önem vermiştir. Bir diğer hadiste de kadın erkek birlikteliğinde haram olan, aralarında nikâh bağı ve devamlı evlenme engeli bulunmayan bir erkekle bir kadının, tarafların iffetinin korunması amacıyla caiz görülmemiştir. Hz. Peygamber (s.a.s); *“Hiçbir erkek yanında mahremi olmaksızın bir kadınla baş başa kalmasın”*³³ Diğer bir hadiste de şöyle buyurulmuştur: *“...Allah’a ve Ahiret gününe inanan kimse, aralarında mahremi yokken bir kadınla halvette bulunmasın!”*³⁴ buyurarak, insanların meşru sınırların dışına çıkmasına müsaade etmemiştir.

Evlilik, insanların manevi yönden gelişmesine ve olgunluğa erişmesine katkı sağlayan büyük bir nimettir. O halde evlilik kurumunun temelini sağlam atılması kaçınılmazdır. Dindarlık, güzel ahlâk, sabır, uyum, anlayış, nezaket fedakârlık ve kişilik sahibi olma, güçlü bir ailenin devamı için önde gelen vasıflardır.

3. Kur’an ve Sünnette Evlilik Öncesi Dikkat Çekilen Konular

Kur’an, sağlam bir aile yuvası kurmak için, evlilikten önce göz önünde bulundurulması gereken konulara da dikkat çekilmiştir: *“İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin... İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan erkeklerle kadınlarınızı evlendirmeyin...”*³⁵ *“Müslüman hanımlar kâfirlere helâl değildir, kâfirler de Müslüman hanımlara helâl olmazlar.”*³⁶ anlamındaki ayetlerle bir Müslüman erkeğin müşrik ve kâfir kadınlarla, bir Müslüman kadının da müşrik ve kâfir erkeklerle evlenmesi yasaklanmıştır. *“Mümin kadınlardan iffetli olanlar ile daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlarla mehirlerinin verilmesi kaydıyla evlenmenin caiz olduğu”*³⁷ anlamındaki ayet ile bir Müslüman erkeğin iffetli (Ehl-i Kitap) Hıristiyan ve Yahudi kadınlar ile evlenebileceğine müsaade edilmiştir. Müslüman hanımların ise yukarıdaki ayetlerin hükmü gereğince ancak Müslüman bir erkekle evlenebileceği hükmü baki kalmıştır.³⁸ Bu ayetler aynı zamanda evlilikten

³³ Buhâri, Nikâh, 111; Müslim, Hacc, 74.

³⁴ Ahmed b. Hanbel, III, 339.

³⁵ Bakara, 2/221.

³⁶ Mümtehine, 60/10.

³⁷ Mâide, 5/5.

³⁸ İsmail Karagöz, “Nûr Sûresinin Üçüncü Âyeti Bağlamında Çok Anımlı Kelimelerin Âyetin Anlamına ve İçerdiği Hükme Etkisi”, *Diyanet İlmî Dergi*, 58 (2022): 13-32

maksadın sadece cinsellik olmadığını, ailede inanç birliğinin de çok önemli olduğuna dikkatleri çekmektedir. Hiç şüphesiz ki inanç birliği yetiştirilecek olan nesillerin bilinçli olmasına katkı sağlayacaktır.

Hz. Peygamber'in (s.a.s) de insanlara, evlilik öncesi ile ilgili birtakım tavsiyeleri olmuştur: *"Bir kadınla, dört özelliğinden dolayı evlenilir: Zenginliği için, asaleti için, güzelliği için ve dindarlığı için. Sen dindar olanı tercih et ki, elin bereketli olsun."*³⁹ Burada muhaddisler dinden maksadın dindarlık olduğuna dikkat çekmişlerdir.⁴⁰

Yine *"Dünya bir meta (geçici faydalanma yeridir), dünyanın en hayırlı metası (varlığı) ise sâliha bir kadındır."*⁴¹ hadisi ve bu hadisin başka bir varyantında Hz. Peygamber'in (s.a.s) Hz. Ömer'e hitaben; *"Sana kişinin elde edeceği en hayırlı hazineden haber vereyim mi? Bu, sâliha bir kadındır; kocası ona baktığında neşe saçar, sözüne değer vererek ona itaat eder ve yokluğunda onun iffetini ve malını korur"*⁴² buyurarak, sâliha kadının vasıflarını izah etmesinden, konuyla ilgili hadislerde geçen dinden maksadın dindarlık olduğuna işaret edilmiştir, denilebilir.⁴³

Kur'an'ın geneline baktığımızda aile bireylerinden başlayıp, aile için önemli olan mevzuları; sorumluluk, görev ve hak çerçevesinde değerlendirdiğini görürüz. Kur'an, aileyi daima sevgi, merhamet, iyilik, sabır, şefkat ve samimiyet ekseninde ele alır. Aile içinde bu değerler gözetilmediği zaman, aile fertleri arasında şiddet, çatışma ve nihayet boşanmalar baş gösterir.

4. Güçlü Bir Ailenin Kurulmasında ve Devamında Kefâetin Rolü

Kefâet sözlükte zenginlik ve şeref gibi hususlarda denklik, eşitlik ve benzer olma gibi anlamlara gelir.⁴⁴ Fıkıh eserlerinde kefalet, "Kadınla erkeğin belirli özelliklerde eşit olmaları veya erkeğin kadından daha

³⁹ Buhârî, Nikâh, 16; Müslim, Radâ' 53; Tirmizî, Nikâh, 4; Nesâî, Nikâh, 10; İbn Mâce, Nikâh, 6; Dârimî, Nikâh, 4

⁴⁰ Nihat Yatkın, "İslam'da Evlilik ve Eş Seçiminde Dindarlığın Tercih Edilmesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:33, Erzurum 2010, s.54.

⁴¹ Müslim, Radâ,, 64; Nesâî, Nikâh, 15; İbn Mâce, Nikâh, 5;

⁴² Ebû Dâvûd, Zekât, 32

⁴³ Nihat Yatkın, "İslam'da Evlilik ve Eş Seçiminde Dindarlığın Tercih Edilmesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s.57.

⁴⁴ Ebû Abdîrrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. 'Abdulhamîd Hindâvî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 4/37.

üstün olmasıdır.”⁴⁵, “Kadınla erkeğin din ve nesepte eşit olmalarıdır.”⁴⁶ şeklinde tarif edilir. Kadına denk olan erkeğe de kufûv denilir.⁴⁷ Tanımlardan anlaşıldığı üzere İslam hukukunda evlenmede kefâet erkekte aranan şartlardandır.⁴⁸ Yani kefâetle, kadının erkeğe değil erkeğin evleneceği kadına denk olması kastedilir. Fakihler bu hususu “Kefâet nikâh akdinin ibkâsında değil, inşâsında şarttır.” diyerek gerekçelendirir.⁴⁹

Kur’an, ailenin kurulmasına, korunmasına ve devamına büyük önem vermiştir. Bunu dikkate alan fakihler de bu konuda bazı kriterler belirlemişlerdir. Erkeğin kadına denk olmasını ifade eden kefâet de bu kriterlerden biridir. Zira kefâet, ailenin mutluluğunu ve devamını sağlamayı, kadının hakkını korumayı ve yanlış bir evlilik yapmamayı önceleyen bir kriterdir.

Ailenin mutluluk yuvası olması, evliliğe adım atarken eş seçimiyle yakından alakalı bir konudur. Zira erkeğin evleneceği kıza denk olmasının, hem evlenecek tarafların hem ailelerinin kaynaşmaları hem de evlilik birliğinin devamı açısından önemlidir.

Eş seçimi insan hayatının tamamını ilgilendiren bir karar aşamasıdır. Mutlu ve kalıcı bir yuva, uygun bir eş seçimiyle daha kolay gerçekleştirilir. Kurulacak yuvanın huzurlu, mutlu ve uzun ömürlü olabilmesinde denkliğin önemi inkâr edilmeyecek derecede büyüktür. Denkliğin bulunmaması kadını, erkeği, çocuklarını ve çevresini de mutsuz edebilir. Denklik evlilik hayatının bir düzen içerisinde olması ve eşlerin evliliklerinden mutlu olmalarını sağlayan bir özelliktir.⁵⁰

⁴⁵ Muhammed b. Ali el-Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr ve câmi'i'l-bihâr*, thk. Abdülmun'im Halil İbrahim (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 186.

⁴⁶ Şemsuddîn Muhammed Arefe ed-Desûkî, *Hâşiyetu'd-Desûkî 'ala's-Şerhi'l-kebîr* (İhyâu'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.), 2/248.

⁴⁷ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 4/37; Sâhib b. 'Abbâd, *el-Muhtâf fi'l-Luğa*, thk. eş-Şeyh Muhammed Hasan Alî Yâsîn (Beyrut: 'Âlemü'l-Kutub, 1994), 6/336.

⁴⁸ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğni*, thk. Abdullah b. Abdulmühsin et-Türki ve Abdulfettah Muhammed el-Hulû (Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 1997), 9/397; Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 3/98; Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd – Ali Muhammed Muavviz (Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 2003), 4/207.

⁴⁹ Muhammed Ebû Zehre, *el-Ahvâlu's-Şaşıyye* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 2005), 142.

⁵⁰ Süheyla Akçay Biçen, “İslam Aile Hukukunda Eşler Arasında Denklik (Dindarlık ve Zenginlik Örneği)”, *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi* 2/1 (2018), 93-94.

4.1. Kefâetle İlgili Görüşler

Dört mezhepte hâkim olan anlayışa göre; güçlü bir aile yuvasının kurulması ve sürdürülebilir bir evlilik için evlilikte Kefâet şarttır.⁵¹ Bu şartlarda daha çok sünnet çerçevesinde belirlenmiştir. Zira ayetlerde denkliği ifade eden sarih bir lafız bulmamaktadır. Evlilikte denkliğin şart olup olmamasıyla ilgili iki görüş ön plana çıkar.

a) Dört mezhepte hâkim olan anlayışa göre güçlü bir aile ve mutlu bir yuvanın devamı için evlilikte denklik şarttır.⁵² Evlenecek çiftler arasında denkliğin şart olduğu görüşünde olan fakihler görüşlerini hadislerle temellendirme yoluna gitmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s), “*Ey Ali! üç şeyi geciktirme: Vakti geldiğinde namazı, hazır olduğunda cenazeyi ve dengini bulunca evlenecek kıızı.*”⁵³ yine “*Kadınları yalnızca velileri evlendirsin ve sadece kendilerine denk olanlarıyla evlendirsinler.*”⁵⁴ Buyurması erkeğin evleneceği kadına denk olmasının meşrû olduğuna delalet etmektedir.⁵⁵

b) Evlilikte denkliğin şart olmadığını savunan âlimler ise; “*Allah katında en şerefli olanınız takva bakımından en üstün olanınızdır.*”⁵⁶ ayeti ve “*İnsanlar bir tarağın dişleri gibi birbirlerine eşittirler. Arabın, Arap olmayanlara üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvadır.*”⁵⁷ hadisini evlenmek isteyen taraflar arasında denkliğin şart olmadığını savunurlar.⁵⁸ Hz. Peygamber (s.a.s.), denklik bulunmamasına rağmen “*Ebû Taybe'yi evlendirin. Eğer*

⁵¹ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn el-Merğînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-mübtedî* (Keşmir: İdâretu'l-Kur'ân ve'l-'Ulûmi'l-Kur'âniye, 1417), 3/50; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 9/397.

⁵² Ebü'l-Hasen Burhânüddîn el-Merğînânî, *el-Hidâye Şerhu Bid'âyeti'l-mübtedî* (Keşmir: İdâretu'l-Kur'ân ve'l-'Ulûmi'l-Kur'âniye, 1417), 3/50.

⁵³ (يَا عَلِيُّ ثَلَاثَةٌ لَا تُؤَخِّرُهَا الصَّلَاةُ إِذَا أَتَتْ، وَالْحِنَاةُ إِذَا حَضَرَتْ، وَالْإِيمُ إِذَا وَجَدَتْ كَفْوًا)

Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 7/214.

⁵⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/214.

⁵⁵ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, thk. 'Alî Muhammed Muavviz - 'Adil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 9/100.

⁵⁶ Hucurât, 49/13.

⁵⁷ (النَّاسُ سَوَاسِيَةٌ كَأَسْتَانَ الْمُسْطَبِ لَا فَضْلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَى عَجَمِيٍّ إِنَّمَا الْفَضْلُ بِالْتَّقْوَى) Hadis olduğu söylenen bu sözü bu lafızlarla hadis kitaplarında bulamadık. Serahsî, *el-Mebsût*, 5/23; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i'*, 3/573. Ancak Arapların Arap olmayanlara herhangi bir üstünlüğünün bulunmadığını ifade eden hadisler bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şu'ayb el-Ernevût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995), 38/484.

⁵⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/23; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i'*, 3/573.

bunu yapmazsanız yeryüzünde büyük bir fitne ve fesat olur."⁵⁹ şeklinde uyarıda bulunmasını da⁶⁰ bu konuya delil getirirler.

4.2. Kefâet Kriterleri

Hanefîler, evlilikte dindarlık, nesep, ailenin İslam'a giriş tarihi, hürriyet, meslek ve zenginlik gibi altı hususta denkliği ararken;⁶¹ Mâlikîler, din, hürriyet, nesep, zenginlik konularında denkliği ararlar.⁶² Özelikle din konusunda dinde gevşek davranan, haramları açıktan yapan ve ahlaki zaafı olan erkeğin, takvalı, dindar ve ahlaklı bir kadına denk olamayacağını savunurlar. İslam hukukçularının çoğunluğu da bu görüştedir.⁶³ Şâfiî fakihler kefâette dikkate alınacak beş özelliği; din, hürriyet, nesep, meslek, zihinsel ve bedensel özürlü olmak gibi boşama sebebi sayılan hastalıklardan sâlim olmayı saymakla birlikte,⁶⁴ Şâfiî mezhebinde esahh görüşe göre malî durum denklikte geçerli bir kriter sayılmaz.⁶⁵ Çünkü malî durumun gelip geçici bir hal olduğunu söylerler.⁶⁶ Hanbelîler ise, din, hürriyet, nesep, zenginlik ve meslek konularında denklik ararlar.⁶⁷

İslam hukukçuları arasında, Kur'an'ı Kerim'de denklikle alakalı açık bir nas bulunmadığından dolayı farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Söz konusu görüşlerde nasların yorumlanış şekliyle hadislerin sahih veya zayıf oluşundaki farklı değerlendirmelerin yanında, dönemin hâkim kültürü, örf ve adetleri de etkili olmuştur. Bununla birlikte, mutlu bir yuvanın kurulması ve devamı için erkeğin evleneceği kıza denk olması

⁵⁹ (رُجُوا أَبَا طَيْبَةَ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ فَقَالُوا: نَعَمْ وَكَرَامَةً) Hadis olduğu söylenen bu sözü hadis kitaplarında bulamadık. Serahsî, *el-Mebsût*, 5/23; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'î*, 3/573.

⁶⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/23; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 9/389.

⁶¹ Merğînânî, *el-Hidâye*, 3/51-55; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/98-99; Zeyla'î, *Tebyînu'l-hakâ'ik*, 2/128; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/209.

⁶² Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn el-Karâfî, *ez-Zahîre*, thk. Muhammed Haccî (Beirut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslamî, 1994), 4/213-215.

⁶³ İbn Kudame, *el-Muğni*, c.IX, s.391; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, c.III, s.223; Tahtavi, *Haşiye*, c.II, s.43.

⁶⁴ Ebü Zekeriyâ Yahyâ en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muahmed Muavviz (Beirut: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 2003), 5/380.

⁶⁵ Ebü Zekeriyâ Yahyâ en-Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn*, thk. Muhammed Tâhir Şa'bân (Beirut: Dâru'l-Minhâc, 2005), 380.

⁶⁶ Ebü Abdillâh Celâlüddîn el-Mahallî, *Kenzü'r-râğibîn fî şerhi Minhâci't-tâlibîn*, thk. Mahmûd Sâlih Ahmed (Beirut: Dâru'l-Minhâc, 2013), 2/226.

⁶⁷ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 9/391; Mansûr b. Yunus el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-kimâ' an metni'l-İknâ'* (Beirut: Âlemu'l-Kütüb, 1983), 5/67-68.

fakihlerin kahir ekseriyeti tarafından gerekli görülmüştür. Bizde bu görüşün daha isabetli olduğu kanaatindeyiz.

4.3. Kur'an'ın Aile İçi Problemlere Çözümler Sunması

Hangi sebeple olursa olsun Kur'an'da aile arasında karşılaşılabilecek sorunların çözümüne ilişkin oldukça anlamlı teklif ve tedbirler mevcuttur. *“Eğer bir kadın kocasının, kendisine kötü davranmasından yahut yüz çevirmesinden endişe ederse, uzlaşarak aralarını düzeltmelerinde ikisine de bir günah yoktur. Uzlaşmak daha hayırlıdır...”*⁶⁸ buyurarak uzlaşmayı, *“Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişe ederseniz, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. İki taraf (arayı) düzeltmek isterlerse, Allah da onları uzlaştırır...”*⁶⁹ buyurarak, evlilikte sıkıntılar baş gösterince insanları hakem tayin etmeye davet eder. Şayet şiddetli geçimsizlik içinde bulunan eşlere ayrılımları gerekiyorsa da; *“Eğer ayrılırlarsa, Allah bol lütuf ve nimetiyle onların her birini zengin kılar (başkalarına muhtaç bırakmaz). Allah lütfü geniş olandır...”*⁷⁰ buyurarak onlara bol lütuftan bahsetmiştir.

Kur'an, evliliğin devam etmesi imkânsız hale geldiğinde kadının da erkeğin de zarar görmesine müsaade etmemiş, dini ve ahlaki ölçüler içerisinde evliliğin sonlandırılması için birtakım kurallar koymuş ve insanlara yol göstermiştir. Ayrılığın da hayırla ve sulh ile yapılmasını tavsiye etmiştir. *“Ey peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik halinde) boşayın ve iddeti⁷¹ sayın. Rabbiniz olan Allah'a karşı gelmekten sakının. Apaçık bir hayâsızlık yapmaları dışında onları (bekleme süresince) evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur. Bilemezsin, olur ki Allah, sonra yeni bir durum ortaya çıkarır. Boşanan kadınları iddetlerinin sonuna varınca onları güzelce tutun yahut onlardan güzelce ayrılın. İçinizden iki adil kimseyi şahit tutun. Şahitliği Allah için dosdoğru yapın. İşte bununla Allah'a ve ahiret gününe inanan kimselere*

⁶⁸ Nisâ, 4/128.

⁶⁹ Nisa, 4/35.

⁷⁰ Nisa, 4/130.

⁷¹ İddet, boşanan kadının eşle irtibatının tamamen kesilmesi için dinen beklenmesi gereken süredir.

öğüt verilmektedir. Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa Allah ona bir çıkış yolu açar. Onu beklemediği yerden rızıklandırır. Kim Allah'a tevekkül ederse, o kendisine yeter. Şüphesiz Allah emrini yerine getirendir. Allah her şeye bir ölçü koymuştur."⁷² Bu ilahi prensipler, yıpranan evlilik yuvasının tamiirine yönelik önemli tedbirlerdir. Fert ve toplum tarafından hoş karşılanmayan boşanma hadisesi bizzat Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından *Allah Teâlâ'nın en sevmediği helal*⁷³ olarak nitelendirilmiştir. Çünkü aile birliğinin bozulmasının başta çocuklar olmak üzere eşlere ve yakın aile bireylerine birçok zararları dokunmaktadır.

Bununla birlikte eğer taraflar geçinemiyor ve tek çare boşanma ise bu durumda Kur'an insanlara üç aşamalı boşanmayı tavsiye etmiştir. Bundan maksadın; süreci hızlandırarak boşanmayı gerçekleştirmekten ziyade aile yuvasını kurtarmanın imkânlarını sonuna kadar zorlamak olduğu anlaşılmaktadır. Bu zaman dilimi içerisinde evliliğe dönüş için bir tedavi sürecinin yürütüldüğünü söylemek hiç de zor değildir. Bu tedavi sürecinin bir yüzü evliliğin devamı yönüne bakarken diğer yüzü boşanma tarafına bakmaktadır. Bu sürecin sonunda taraflar artık evliliğin devamına veya ayrılmaya karar vermişlerse bu her iki duruma alışabilmeleri için onlara zaman kazandıracaktır.⁷⁴ Yaşanan bu kısa süreli ayrılık, eşlerin yaşanan olaylara tarafsız bir gözle bakabilmesi, her birinin kendi hatalarının farkına varabilmesi imkânı sağlarsa bu aileyi tekrar bir araya getirebilir.⁷⁵ Yaşanan bu ayrılık süresinde eşlerde bir özlem duygusu meydana gelirse bu durum eşler arasında sevginin tekrar yeşermesine ve ailenin devamına sebep olabilir.⁷⁶

Günümüzde aile içindeki bazı sıkıntıların giderilmesi ve kadının korunması düşüncesiyle çözüm olarak babanın evden uzaklaştırılması yoluna gidildiği görülmektedir. Aslında böyle yapılarak erkeğin onuru rencide edilmiş ve ailesinden koparılmış olmaktadır. Öte yandan bu uygulama ile eşler arasındaki kin ve nefretin daha da artmasına sebep olduğu göz ardı edilmiş olmaktadır. Kur'an'ın çağlar öncesinden tav-

⁷² Talak, 65/1-3.

⁷³ Ebû Dâvûd, "Talak", 3.

⁷⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'da Terapötik Boşama", *Bilim name*, sayı:9 , (2005/3), 75.

⁷⁵ İbrahim Ethem Özgüven, *Evlilik ve Aile Terapisi* (Ankara: PDREM Yay., 2000), 263.

⁷⁶ Nevzat Tarhan, *Mutluluk Psikolojisi* (Ankara: Timaş Yay., 2004), 90.

siye ettiği uygulamasında ise, aynı mekânda ama eşler arasında fiziksel temasın olmadığı bir ayrılık tavsiye ediliyor. Kadın, iddetini kocasının evinde tamamlıyor. Böylece boşanma sürecine giren eşlerin, öfkelerinin dinmesine, sakin bir zihin ile meseleyi tekrar gözden geçirmelerine imkân sağlanmış oluyor. Bununla birlikte Kur'an, eşlerin aynı mekânda ama ayrı kalmalarını sağlayarak özlem duygularını daha da artırarak öncelikle boşanmaktan vazgeçmelerini temin etmeyi hedeflemektedir.⁷⁷ Kur'an, boşanma sürecinin başladığı andan eşlerin birbirlerinden tamamen ayrıldığı ana kadar yaşanan süreci her iki tarafı da iyileştirici bir zaman dilimi olarak görmektedir.

Buna rağmen boşanma, asla kin, düşmanlık ve cinayeti gerektirecek bir durum değildir. Nitekim Kur'an; *"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın. Bunu kim yaparsa kendine zulmetmiş olur..."*⁷⁸ Başka bir ayette de, boşanmanın ve ayrılığın güzellikle yapılmasına⁷⁹ dikkat çekilmektedir. Yani evlilik hayatı maruf ölçülerle, iyilikle, ihsanla, güzellikle, anlayışla, örfe uygun bir şekilde sürdürülmeli ve boşama da aynı şekilde bu usullere göre ahlâkî ve insani yapılmalıdır.

5. Kur'an'da Örnek Peygamber Aileleri

Peygamberler Allah'ın seçkin ve saygın kullarıdır.⁸⁰ Örnek ve model şahsiyetlerdir. Bunun için Kur'an-ı Kerim, aile konusunu genel olarak onların üzerinden anlatmakta ve onların hayatları üzerinden bize örnekler sunmaktadır. Bu örnekler ve çözüm önerileri kaynağı itibar ile sağlam ve yol göstericidir.

Kur'an, insanlara örnek olarak peygamber ailelerini de tanıtmıştır. Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Lut, Hz. Yakup, Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz. Eyüp, Hz. Zekeriya, Hz. Meryem ve Hz. Muhammed (s.a.s.), aileleriyle birlikte anlatılmıştır. Bunların dışında; İmran ailesi, Lokman ailesi, Firavun'un ailesi de farklı özellikleriyle Kur'an'da yer almıştır.

⁷⁷ Talâk 65/1, 6.

⁷⁸ Bakara, 2/231.

⁷⁹ Bakara, 2/229

⁸⁰ Âl-i İmrân, 3/33,

Hız. Âdem ile başlayan peygamberler silsilesinin hayatında aile temel bir hayat unsurudur. Peygamberlerin ilk daveti ailelerine olmuştur. En büyük zorlukları aileleriyle birlikte aşmışlardır. En zor zamanlarda en güçlü desteği ailelerinden görmüşlerdir. Bununla birlikte en büyük zarar, hakareti ve ihaneti kendi eşlerinden ve en yakın aile bireylerinden gören peygamberler de Kur'an'da zikredilmiştir.⁸¹

Hız. Âdem'in eşi Hız. Havva insanlık tarihindeki ilk kadındır. Allah ilk insan ve ilk peygamber olan Hız. Âdem ve eşi için cenneti bir yuva olarak tahsis etmiştir. İnsanlık tarihindeki ilk kriz de bir yasağın ihlal edilmesi ile burada çıkmıştır. Böylece yasak olan ağaca yaklaşılmalarının bedeli olarak cennetten çıkarılma ve yeryüzüne inme⁸² cezasıyla sonuçlanmıştır. Bugün de aileler için en büyük tehdit, Allah ve Resûlünün koyduğu ilahi sınırlara riayet edilmemesi, helal-haram ölçülerinin çiğnenmesidir. Hız. Âdem ve eşinin bu süreçte günümüz ailelerine örneklik yönü; birbirleriyle dayanışmaları, süreci beraber yönetmeleri, birlikte tevbe etmeleri ve sonunda Allah'ın affına mazhar olmalarıdır. Hız. Âdem'in (a.s.) aile hayatının Kur'an'a yansıyan ilkelerine baktığımızda, ailede dayanışma, ailede kulluk bilinci, ailede tevbe, ailede takva, aile içinde kötülüğe aynıyla mukabelede bulunmama, hasetten uzak durma⁸³ prensiplerinin ön plana çıktığını görebiliriz.

Kur'an'da; adına bir sûre tahsis edilmiş olan ve insanlığın ikinci atası⁸⁴ Hız. Nuh'un (a.s.) peygamberliğinden,⁸⁵ ailesinden,⁸⁶ neslinden gelecek peygamberlerden,⁸⁷ anne ve babasına karşı müşfik bir dua ile Allah'a yakardığından,⁸⁸ eşi ve çocukları ile yaşadığı sorunlardan, karısının kendisine ve davasına ihanetinden,⁸⁹ Hız. Nuh (a.s.) kıssasından hareketle aileye dair şu ilkeleri tespit etmek mümkündür: Anne, baba

⁸¹ Geniş bilgi için bkz. Cafer Acar, "Kur'an'da Ailesiyle Birlikte Zikredilen Peygamberlerin Aile İçi Kriz Yönetimi", *Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu*, Antalya 2019. s. 233.

⁸² Bakara, 2/36, 38.

⁸³ Cafer Acar, "Kur'an'da Ailesiyle Birlikte Zikredilen Peygamberlerin Aile İçi Kriz Yönetimi", *Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu*, s. 237.

⁸⁴ İsrâ, 17/3.

⁸⁵ Nisâ, 4/163; En'âm, 6/84; Hadîd, 57/26; Ankebût, 29/14.

⁸⁶ Tahrîm, 66/10.

⁸⁷ Âl-i İmrân, 3/33-34; Sâffât, 37/77-81; Hadîd, 57/26.

⁸⁸ Nûh, 71/28.

⁸⁹ Tahrîm, 66/10.

ve evlatlarına karşı şefkat ve merhamet, ısrarlı bir davetle kurtuluşa çağırma, eşine karşı sabırlı ve davetkar, ailenin durumuna hiçbir şekilde kayıtsız kalmama, sonuçta olanlara dair hüzün, Allah'a tevekkül, şiddetten uzak durma.⁹⁰

Hakkında müstakil bir sûre indirilen bir diğer peygamber de Hz. İbrahim'dir. Kur'an, Hz. İbrahim'in, özellikle, babası, eşleri ve evlatları hakkında geniş bilgiler vermiştir. Evlatla imtihan edilen,⁹¹ evlatları ve ailesi için Allah'a her daim dua ve istiğfarda bulunan,⁹² verdiği nimetler için ona şükreden bir peygamberdir.⁹³ Hz. İbrahim'in ailesiyle olan ilişkilerindeki ilkeleri şu şekilde tespit etmek mümkündür: Babaya hürmet ve şefkat, eşlerin kocaya karşı empati çabası, evlatlara olan düşkünlükte imtihana hazır olmak, evlatlarla birlikte Allah'a kulluk, eşlerin görüşlerine olumlu muvafakat, aile bireyleri için Allah'a dua edip istiğfarda bulunmak ve misafirperverlik.⁹⁴

Ayrıca Kur'an, kendisine iman etmeyip karşı çıkan ve bu hal üzere helak olan⁹⁵ eşine karşı şiddetten uzak olan ve sabreden Hz. Lut'dan da bahsetmektedir. Kur'an, Peygamber olan kocasının dinine değil de kavminin dinine inanan, onların hesabına çalışan, hainlik eden Hz. Lût'un karısını inkârcılara örnek verir. Buradaki "ihânet" ile kastedilen, netice itibariyle doğru bir imana sahip olmamaları yani Peygamber olan kocalarının getirdiği dine uymamaları sebebiyle ortaya çıkan hainliktir. Yoksa namuslarına leke sürme, yani zina vb. kötü fiiller değildir.⁹⁶ Şurası unutulmamalıdır ki hiçbir peygamberin hanımı hakkında böyle bir şey olmamıştır. Peygamberler bu gibi menfur ve çirkin durumlardan beridir.⁹⁷ Dolayısıyla söz konusu ayetlerde, Hz. Lût'un karısının, kocasına ihânet

⁹⁰ Cafer Acar, Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu, Kur'an'da Ailesiyle Birlikte Zikredilen Peygamberlerin Aile İçi Kriz Yönetimi, s. 241.

⁹¹ Sâffât, 37/100-112.

⁹² İbrâhîm, 14/35.

⁹³ İbrâhîm, 14/39.

⁹⁴ Cafer Acar, Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu, Kur'an'da Ailesiyle Birlikte Zikredilen Peygamberlerin Aile İçi Kriz Yönetimi, s. 241.

⁹⁵ Ankebut, 29/33.

⁹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I, 182

⁹⁷ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır; *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1979, VII, 5130.

ettiği ifade edilse de bu, onun davetini kabul etmemek anlamındadır. Yoksa hiçbir peygamberin hanımına zina isnadı yapılamaz.⁹⁸

Ayrıca Kur'an, "Ya Rabbi! Zindan benim için bunların istediklerini yapmaktan daha iyidir..."⁹⁹ diyerek harama düşmektense zindanı tercih eden iffet ve haya timsali Hz. Yusuf'tan, anne evlat ilişkisi,¹⁰⁰ damat kayınpeder ilişkisi, öz ve üvey kardeşler arası ilişkiler bağlamında Hz. Musa'dan da bahseder.

Allah'ın Kur'an'da zikretmeye değer gördüğü ismini de bir sureye verdiği seçkin ailelerden birisi de Hz. Meryem, Hz. İsa, Hz. Zekeriya ve Hz. Yahya'nın içinde olduğu İmran ailesidir.¹⁰¹ İmran ailesinden çıkarılacak mesajları şu şekilde ifade edebiliriz: Kız-erkek ayrımının olmadığı, evlat özlemi ve duasının kabulü,¹⁰² sabır, iffet, zan ve iftiranın çirkinliği, sükût orucu ve değeri.

Hz. Eyyûb'un eşi ile olan bir diyalogu aile içi iletişimine bir örnek teşkil etmektedir. Hz. Eyyûb'un eşi, hastalığı süresince ona hizmetten bir an bile geri durmamıştı. Fakat bir defasında üzüntüsü yüzünden Hz. Eyyûb'u isyana teşvik eden bazı sözler söylemiş, buna canı sıkılan Hz. Eyyûb da iyileştiği zaman ona yüz sopa vurarak cezalandıracağına yemin etmişti. Ancak kadının maksadı kötü olmadığı, Hz. Eyyûb da sadakatinden ve hizmetinden dolayı onu çok sevdiği için, Allah Teâlâ Eyyûb'a bu cezayı sembolik bir şekilde uygulama yolunu göstermiştir. Bu olay, cezadan maksadın, insanlara acı çektirmek değil, düzeni ve asayişini korumak, haksızlıkları engellemek olduğunu; uygulamada suçlunun özel durumunun, iyi halinin göz önüne alınması gerektiğini hatırlatması bakımından da önem taşımaktadır.¹⁰³ Buna göre Kur'an'a yansıyan bir ayette şöyle buyurulmuştur. "(Bir yemini vardı.) 'Eline bir demet bitki sapı alıp onunla vur ve böylece yeminini yerine getirmiş ol' (dedik). Gerçekten biz onu sıkıntılara dayanıklı bulduk. O ne güzel bir kuldu! Yönü hep

⁹⁸ Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmut b. Ömer; el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vücuhi't-Te'vil, Beyrut, ts. VI, 164.

⁹⁹ Yusuf, 12/ 33.

¹⁰⁰ Kasas, 28/7-12; Tâhâ, 20/39.

¹⁰¹ Âl-i İmrân, 3/33-34.

¹⁰² Meryem, 19/1-6; Âl-i İmrân, 3/38.

¹⁰³ Komisyon, Kur'an Yolu Tefsiri, DİB Yayınları, 4/585-586. Kur'an yolu, 4/10

Allah'a dönüktü."¹⁰⁴ Hz. Eyyûb Kıssasından çıkarılacak derslere baktığımızda; sabır, sadakat, şiddetten uzak durma, sürekli bir arayış ve çaba içinde olma, problemlerin çözümünde özel çaba ve gayreti önemseme gibi özellikler tüm insanlara örnek olacak cinsten davranışlardır.

Bütün olumsuzluklara rağmen, eşine karşı dua ve sabır ile tahammül eden, Allah'tan yardım isteyen Hz. Asiye'den, günümüz insanının alacağı çok büyük dersler vardır. Sabır, zulümden uzak durmak, kurultuş için çaba sarf etmek, dua etmek, sır saklayabilmek, problemlerin çözümü için farklı yöntem ve metotlar denemek, ümitvar olmak gibi ilkeler yıkılmak üzere olan ailelerin tamirine yönelik önemli ilkelerdir. Sonuç olarak Kur'an, aileyi daima sevgi, merhamet, iyilik, sabır, şefkat, güven ve samimiyet ekseninde ele alır. Bu ilahi ölçülere riayet edilmeyen ailelerde ise; aile içi şiddet, çatışma, bölünme, kin, nefret ve düşmanlıkların ortaya çıktığı, bunun sonucu da çoğu kez yuvaların dağıldığı görülmektedir.

6. Kuruluşunun Yirminci Yılında Aile ve Dinî Rehberlik Büroları

6.1. Aile ve Dinî Rehberlik Bürolarının Kuruluşu

Aile ve Dinî Rehberlik Bürolarına olan ihtiyaç ilk defa 23-27 Kasım 1998 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilen II. Din Şurası'nda dile getirilmiştir.¹⁰⁵ Bunun üzerine Din İşleri Yüksek Kurulu ile Din Hizmetleri Dairesi Başkanlığınca yapılan çalışmalar neticesinde 13 Haziran 2003 tarih ve 248 sayılı Başkanlık makam onayı ile pilot uygulama yapmak üzere Adana, Ankara, Elazığ, İstanbul, İzmir ve Samsun İl Müftülüklerinde ilk Aile Büroları kurulmuştur. Aynı onay ile açılan Aile Bürolarında görevlendirilecek personeli belirlemek amacıyla 16 Haziran – 4 Temmuz 2003 tarihleri arasında Ankara'da Hizmet İçi Eğitim Kursuna alınmaları kararlaştırılmıştır. Söz konusu eğitime katılan personelin 10 Ekim 2003 tarihinde görevlendirilmesi ile ilk Aile Büroları, faaliyetlerine başlamıştır.¹⁰⁶ 6 pilot ilde hizmet sunan aile bürolarının çalışmaları Baş-

¹⁰⁴ Sa'd, 38/44.

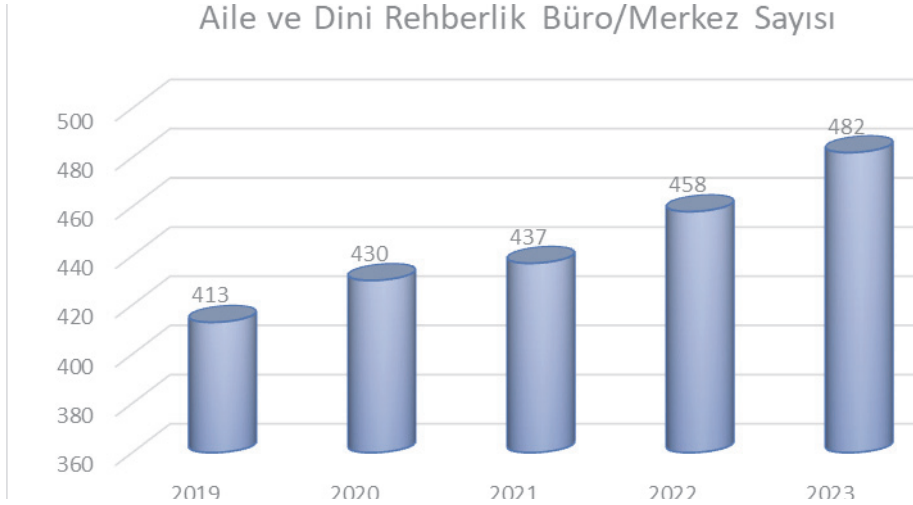
¹⁰⁵ "Dinî Konularda Toplumun Aydınlatılması ve Dinin Farklı Yorumlanmasından Kaynaklanan Problemler ve Çözüm Yolları" Komisyonu Kararları Madde 5, II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (23-27 Kasım 1998), DİB Yayınları, Ankara 2003, c. I, s. 682-683.

¹⁰⁶ Fatih Yıldız, "Diyabet İşleri Başkanlığının Aileye Yönelik Hizmetleri: Aile ve Dinî Rehberlik Merkezleri/ Büroları: Mevcut Durum Ve Gelecek Perspektifi", *Uluslararası Mevlid-i Nebi Sem-*

kanlıkça değerlendirilmiş olup isminin Aile İrşat ve Rehberlik Büroları şeklinde değiştirilerek 2007 yılından itibaren 2011 yılında kadar 81 ilde yapılanması tamamlanmıştır.

1 Temmuz 2010 tarih ve 6002 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri hakkında kanun ile bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına dair kanun'la Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü kurulmuş ve bu kapsamda Genel Müdürlük bünyesinde ailenin kurulması, korunması ve güçlendirilmesine yönelik hizmetleri planlayıp uygulayarak toplumu aile konusunda sahih dinî bilgiler ışığında aydınlatmak üzere Aile ve Dinî Rehberlik Daire Başkanlığı oluşturulmuştur. Bu dairenin kurulmasından sonra da Aile İrşat ve Rehberlik Büroları, 2014 yılına kadar aynı isimle hizmet etmeye devam etmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliğinin 12/1-r maddesinde "İhtiyaç duyulan yerlerde aile ve dinî rehberlik bürolarının açılmasını ve bu büroların koordineli olarak çalışmasını sağlamak." görevinin tevdi edilmesine dayanarak büroların ismi "Aile ve Dinî Rehberlik Bürosu" olarak değiştirilmiş ve daire başkanlığı ile aynı ismi taşımaya başlamıştır.

2 Temmuz 2018 tarih ve 703 sayılı KHK ile 633 Sayılı DİB Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanununda yapılan değişiklikle Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne "İhtiyaç duyulan yerlerde okuma salonu, aile ve dinî rehberlik merkezi, gençlik çalışmaları merkezi ve benzeri yerler açmak ve bunlarla ilgili işleri yürütmek." şeklinde ihtiyaç duyulan yerlerde Aile ve Dinî Rehberlik Merkezleri açma yetki ve görevi verilmiştir. Bu tarihten sonra bürolar aynı zamanda "merkez" olarak da aileye yönelik hizmet sunmaya başlamıştır. 2015 yılında ilk defa ihtisas mezunlarından 19 erkek personel ADRB vaizi sıfatıyla bürolarda görev yapmaya başlamışlardır. 2016 yılında ise Vaizlik Giriş Sınavı yapılmış ve sınavda başarılı olan 193 kadın personelin ADRB vaizi sıfatıyla bürolarda görevlendirilmesi sağlanmıştır. Şu an ülke genelinde 457 Aile ve Dinî Rehberlik Bürosu, 25 Aile ve Dinî Rehberlik Merkezi olmak üzere toplam 482 hizmet mekanında 4.377 personel ile farkındalık çalışmaları yapılmakta, vatandaşlarımıza manevi danışmanlık ve rehberlik sunulmaktadır.

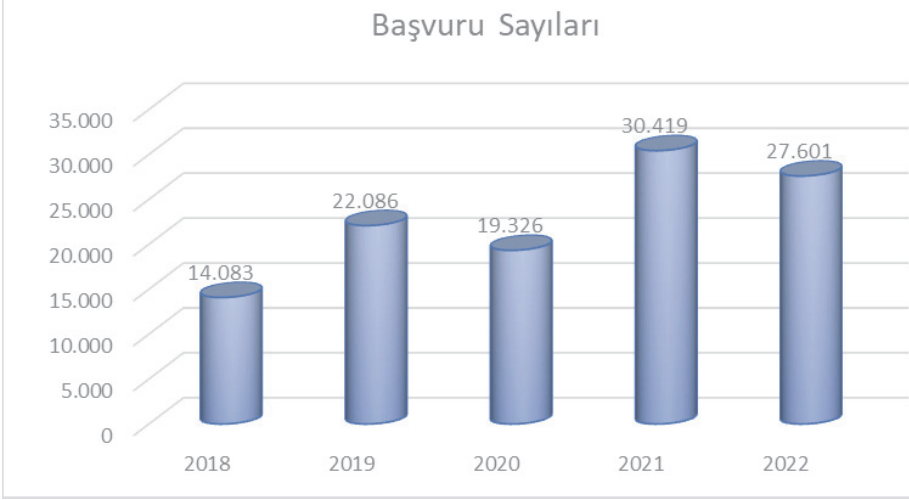

Grafik-1: Yıllara Göre Aile ve Dinî Rehberlik Büro/Merkez Sayısı

6.2. Aile ve Dinî Rehberlik Büro/Merkezlerinin Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri

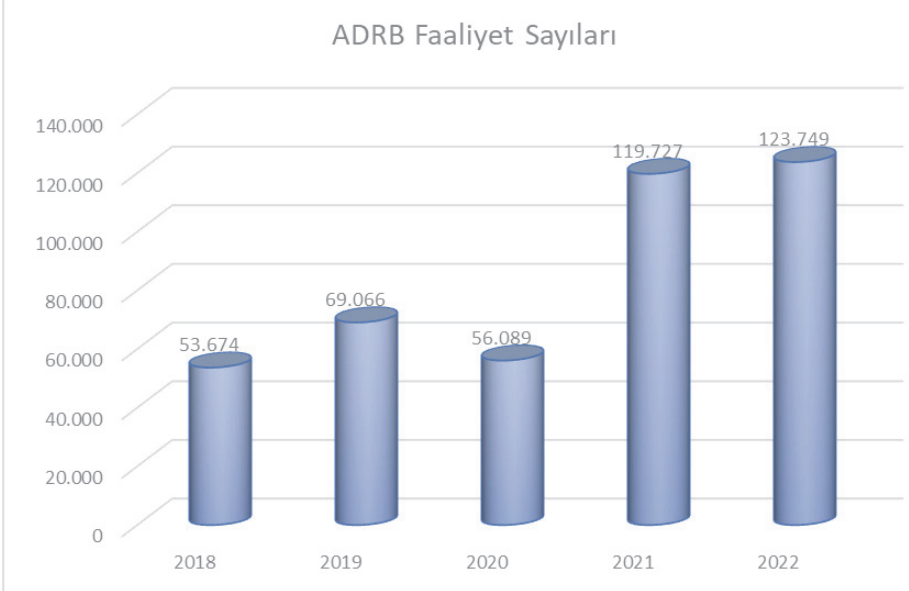
Aile ve Dinî Rehberlik Büroları, Kur'an ve sünnet temelinde aile konusunda sahih dinî bilgi sunmayı amaç edinmiş olup toplumda aile olmanın sorumluluğunu taşıyan, bilinçli ve güçlü bireylerden oluşmuş sağlıklı bir aile yapısının oluşturulmasına ve korunmasına katkı sağlamaya yönelik faaliyetler icra etmektedir. Böylece çağın getirdiği değişim ve dönüşümlerin farkındalığıyla aileyi ve fertlerini tehdit eden sorunların çözümüne katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Bürolarda fetva ağırlıklı soruları cevaplanması, ailelere dinî rehberlik sunulması, aile konusunda toplumsal farkındalık sağlamak üzere kurum ve kuruluşlarla işbirliği, bölgesel sorunların çözümüne yönelik projeler, ailenin bütün fertlerine yönelik şiddetle, ihmal ve istismarla, sosyal medya bağımlılığıyla, çocuk yaşta evliliklerle, intihar ve namus cinayetleriyle mücadele çalışmaları yapılmaktadır. Bu kapsamda 2023 yılının ilk 9 ayında büro/merkezlerimize 16.320 vatandaşımız başvuruda bulunmuş olup kendilerine manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti sunulmuştur. Son 5 yılın başvuru sayıları ise aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Grafik-2: Yıllara Göre Aile ve Dinî Rehberlik Bürolarına Yapılan Başvuru Sayıları

Bürolarda bir yandan başvuranların soru ve sorunlarına çözümler sunarken diğer yandan aile konusunda bir farkındalık ve bilinç oluşturmak amacıyla 2023 yılı ilk 9 ayda aileye yönelik sosyal, kültürel ve dinî içerikli 81.806 sosyal ve kültürel içerikli dinî faaliyet gerçekleştirilmiştir.

Grafik-3: Yıllara Göre Sosyal ve Kültürel İçerikli Dinî Faaliyetlere İlişkin Veriler

6.3. Aile ve Dinî Rehberlik Bürolarınca Kadın ve Aileye Yönelik Yürütülen Faaliyetler

Ailenin kurulması, korunması ve güçlendirilmesi çerçevesinde aile ve fertlerine yönelik seminer, konferans, panel, değerler eğitimi vb. programlar düzenleyerek topluma aile olmanın, aile kalmanın önemi ve değeri konusunda farkındalık oluşturulması amaçlanmaktadır.

Bu kapsamda Aile ve Dinî Rehberlik Büro veya Merkezlerinin faaliyetlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- *Nişanlı ve Evlenmeyi Düşünen Gençlere Yönelik Evliliğe İlk Adım Seminerleri*
- *Halka Yönelik Aile Okulu Seminerleri*
- *Baba ve Baba Adaylarına Yönelik Baba Okulu Seminerleri*
- *Çocuklara ve Gençlere Değerler Eğitimi*
- *Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Yönelik Çalışmalar,*
- *Temalı Gün ve Haftalarla İlgili Faaliyetler*
- *Boşanma Sürecinde ve Sonrasında Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*
- *Sosyal Hizmet Kurumlarında Değerler Eğitimi ve Manevi Destek*
- *Müftülük Personeli ve Eşlerine Yönelik Mum Dibi Nişanlı Projeleri*
- *Bölgesel Aile Sorunlarına Yönelik Çözüm Odaklı Bölgesel ve Yerel Projeler*

Bu kapsamda yürütülen çalışmalardan bazıları şu şekildedir.

a. Evliliğe İlk Adım Seminerleri

Nişanlı ve yeni evli çiftlere; sevgi, merhamet, adalet ve emanet bilinci gibi aileyi ayakta tutan değerlere ilişkin Kur'an ve Sünnet ışığında bilgi vermek/bilinç kazandırmak amacıyla hazırlanan **"Huzurlu Aile, Güçlü Toplum, Güvenli Gelecek"** Projesi kapsamında, ülke genelinde 8 konu başlığı altında 4 hafta süreli **"Evliliğe İlk Adım"** Seminerleri düzenlenmektedir.

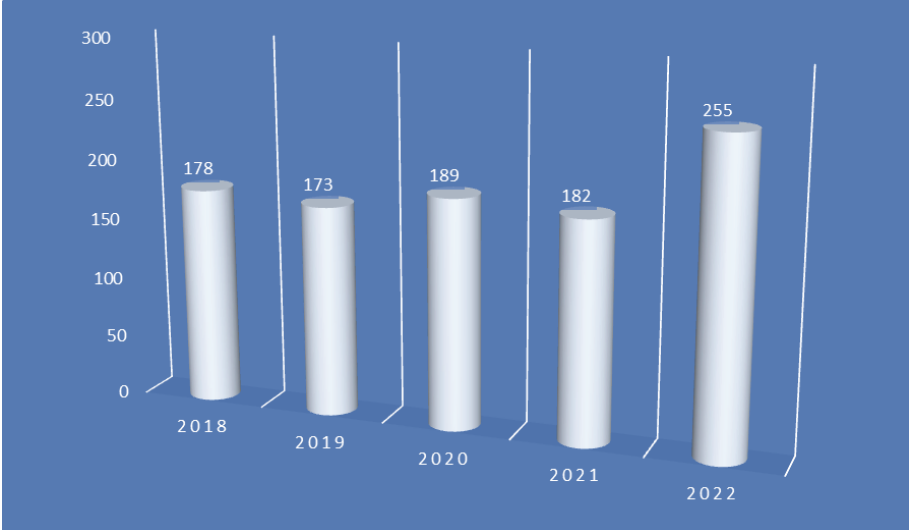
"Huzurlu Aile, Güçlü Toplum, Güvenli Gelecek" projesi kapsamında 2021 yılından itibaren il ve ilçe müftülüklerimizce ülke genelinde 8 konu başlığında nişanlı ve evli çiftlere yönelik yüz yüze seminer verilmiştir. Vatandaşımızın yoğun ilgisini çeken bu proje ülke genelinde devam etmektedir.

b. Baba Okulu Seminerleri

Aile bireylerinin rol ve konumları itibariyle sahip oldukları hak ve sorumluluklar çerçevesinde Kur'an ve sünnet temelinde aile olma bilinci kazandırmak, baba olmanın önemine dikkat çekmek üzere çocuk sahibi, evli erkeklere yönelik “**Baba Okulu**” projesinin 4 ilde pilot uygulamasına başlanmış, “Baba Okulu Eğitici Eğitimleri” düzenlenmiş, hazırlanan proje sunumları 81 ile gönderilerek proje ülke genelinde aktif bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır.

c. Mum Dibini Işıtır Projesi

Başkanlığımız tüm bu ihtiyaçlarımızı göz önünde bulundurarak öncelikle kendi personelini ve eşlerini aydınlatma sorumluluğundan hareketle “**Mum Dibini Işıtır**” projesini hazırlamıştır. Projenin öncelikli hedefi teşkilat mensuplarının eşlerine büyük bir ailenin mensubu olduğunu hissettirmektir. Proje kapsamında; eğitim faaliyetleri, kültürel faaliyetler, sosyal faaliyetler ile gönüllü faaliyetleri olmak üzere dört kategoride etkinlikler düzenlenmektedir. Bütün bunlarla birlikte mahallinde yerel şartlara göre il ve ilçelerde aile kurumunu ilgilendiren ve farkındalık oluşturan çok sayıda projede uygulanmaktadır.

Grafik-4: Yıllara Göre Müftülüklerce Uygulanan Proje Sayısı

d. Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Yönelik Çalışmalar

➤ Ailenin Korunması ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesinde Toplumsal Farkındalığın Sağlanmasına Yönelik Eğitimler

Ailenin korunması, güçlendirilmesi ile kadın, çocuk ve yaşlıların maruz kaldığı şiddet hadiselerinin son bulup yaşanmaması için etkili, sürekli ve somut önlemlerin alınması amacıyla 2019 yılında başlayan “Ailenin Korunması ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesinde Toplumsal Farkındalığın Sağlanması Bölgesel Eğitimleri” ne şiddetin önlenmesi konusunda yürütülen proje kapsamında her yıl farklı il ve ilçelerde çeşitli etkinlikler gerçekleştirilmektedir. Konferans, Panel ve seminerlerin yanı sıra kahvehane sohbetleri, fabrika/işyeri ziyaretleri ve Cuma vaazları ve hutbelerde de konu ele alınmıştır.

➤ Aile İçi Şiddetle Mücadelede Dinî Referanslar Seminerleri

İçişleri Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı ve Adalet Bakanlığında görev yapan er, erbaş, ceza infaz memuru ve polisler için formatör Başkanlık personeli tarafından verilecek olan “Aile İçi Şiddetle Mücadelede Dinî Referanslar” konulu sunum hazırlanarak, il ve ilçe müftülüklerine gönderilmiştir. Bu kapsamda ilgili Kurumlardan gelen talepler doğrultusunda “Aile İçi Şiddetin Önlenmesinde Dinî Referanslar” konulu konferans ve seminerler yapılmaktadır.

6.4. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik

Diyanet İşleri Başkanlığının Adalet Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Gençlik ve Spor Bakanlığı ile imzalamış olduğu protokoller ile manevi danışmanlık ve rehberlik ülke gündemine geldiği bilinmektedir. Bu kapsamda Başkanlık personeli, cezaevleri, hastaneler, çocuk evleri, kadın konukevleri, huzurevleri, gençlik merkezleri ile Kredi Yurtlar Kurumu yurtları gibi pek çok kurumda hizmet vermektedir. 633 sayılı kanunla da manevi danışmanlık hizmeti verme görevi, Diyanet İşleri Başkanlığının Din Hizmetleri Genel Müdürlüğüne yürütülmektedir.¹⁰⁷

¹⁰⁷ 633 Sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş Ve Görevleri Hakkında Kanun Madde 7, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf> (Erişim Tarihi: 24.10.2023)

Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve Mesleki Yeterlilik Kurumu iş birliğinde manevi danışmanlık ulusal meslek standardı hazırlanmış olup 07 Ağustos 2019 tarihinde 2019/104 sayılı karar ile “Manevi Danışman” resmen meslek olarak tanımlanarak 25 Ekim 2019 tarihinde de Resmi Gazete’de yayınlanmıştır. Söz konusu meslek standardına göre manevi danışman, “İSG ve çevre koruma önlemleri çerçevesinde, yetkisi dahilinde ve tanımlanmış görev talimatlarına göre; farklı yaşam dönemlerindeki bireylerin din veya maneviyatla ilişkilendirdiği sorunlarıyla başa çıkma süreçlerinde bütüncül bir yaklaşımla modern danışma teknikleri ile dinî ve manevi yöntemleri birlikte kullanan; problemi konusunda danışanların hedeflerine ulaşmalarını sağlamak maksadıyla bireyle ve grupta manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerini sunan ve mesleki gelişim faaliyetlerini yürüten nitelikli kişidir.” Manevi danışmanın çalışma ortamı ise şu şekilde belirtilmiştir: “Manevi danışman; sağlık tesisi, ceza infaz kurumu, sosyal hizmet kurumları ve benzeri kamu kurumlarında ve özel kurumlardaki mesleğe uygun donanımına sahip ortamlarda çalışır. Gerekliğinde bu ortamların dışında, afet ve acil durum bölgelerinde de çalışmalar yürütebilir.”¹⁰⁸

Günümüzde manevi danışmanlık ve rehberliğin gündeme gelmesinde din ve maneviyat kavramlarının anlam dönüşümü belirleyici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlam dönüşümünün alan uzmanlarınca öncelikle Batı’da ortaya çıktığı ve etkilerinin ülkemize de yansıdığı, ne var ki Türkiye’de var olan maneviyat algısının kendine has bir şekilde varlığını sürdürdüğü ifade edilmektedir.¹⁰⁹

Yakın dönemde başta Amerika ve Avrupa olmak üzere diğer ülkelerde yapılan çalışmalar insanın manevi açıdan desteklenmesinin önemini ortaya koyunca hastaneler, cezaevleri, askeriye, özel şirketler gibi pek çok kurum manevi danışmanları bünyesine dahil etmiştir. Ülkemizde

¹⁰⁸MYK Mesleki Yeterlilik Kurumu, Manevi Danışman Ulusal Meslek Standardı, 2019, <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/manevi%20danisman%20ums.pdf> (Erişim Tarihi: 25.10.2023) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/10/20191025M1-2.htm> (Erişim Tarihi: 25.10.2023).

¹⁰⁹Türkiye ve Batı’daki maneviyat algısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Düzgüner, S. (2017), *Seküler Bir Yaşam Tarzı Olarak Maneviyat, Sekülerleşme ve Din*, E. N. Mehdiyev, A Kitap: İstanbul; Düzgüner, S. (2016), *Nereden Çıktı Bu Maneviyat? Manevi Bakımın Temellerine İlişkin Kültürlerarası Bir Analiz, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, Ed. A. Ayten, M. Koç, N. Tınaz, C. 1, DEM: İstanbul.

ise maneviyat kavramının algısı ile manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarının Batı'ya benzeyen ve ondan ayrılan tarafları vardır.¹¹⁰

Manevi danışmanlık ve rehberlik, danışanın kendi hayatında önem verdiği unsurları fark etmesi, kendi anlam kaynaklarını keşfetmesi ve inanç dünyasının hayatına etkilerini bilmesine yardımcı olma sürecidir. Özellikle hayatın çeşitli evrelerinde zor zamanlar yaşayan ve anlam arayışına giren bireylerin kaybettikleri anlamı ve kontrolü kazanma süreçlerinin dinî ve manevi referanslarla desteklenmesi, manevi danışmanlık ve rehberliğin temelidir. Dolayısıyla hastalar, mahkûmlar, engelliler, bağımlılar gibi hayatında zorluklarla karşılaşmış ve hayatının anlamını sorgulama ve yapılandırma sürecine girmiş kişilere manevi danışmanlık hizmeti sunmak oldukça önemlidir. Diğer taraftan gençler, yaşlılar, aile bireyleri gibi hayatlarının kritik döneminde bulunan kişilere de manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti sunmak gereklidir.¹¹¹

Aslında toplumu din konusunda aydınlatmak, din hizmeti sunmak, manevi danışmanlık görevini icra etmek, peygamberlerin ve inananların ortak vasfıdır. Bu durum bazı kaynaklarda zikredildiği gibi sadece batıda ortaya çıkan bir durum değildir. Bu hizmet ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem (a.s) ile başlamış, son peygamber Hz. Muhammet (s.a.s) ile devam etmiştir. Kıyamete kadarda devam edecektir. Bu yönüyle din hizmeti ve manevi danışmanlık; sağlam bir kaynağa, kökleri derin ve zengin bir geçmişe ve güçlü bir geleneğe dayanır. Hz. Âdem'den günümüze ilanihaye kıyamete kadar insanoğlu, Yaratıcısını tanımayı, kişisel ve toplumsal sorumluluklarının neler olduğunu bilmeyi, kendisine sunulan din ve manevi hizmetler sayesinde öğrenmiştir. Bu sebeptendir ki Cenâb-ı Hak, Hz. Âdem'den beri Peygamber gönderilmeyen ve din hizmeti sunulmayan hiçbir toplum bırakmamıştır. "Biz, bir peygamber göndermedikçe azap edici değiliz."¹¹² ayeti de tarihi süreçte din hizmetinin verilmediği bir dönemin olmadığını bizlere göstermektedir.

¹¹⁰ Ali Ayten, Sevde Düzgüner, *Manevi Danışmanlık Ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*, DİB Yayınları, Ankara 2020, s. 20-24.

¹¹¹ Ali Ayten, Sevde Düzgüner, *Manevi Danışmanlık Ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*, s. 41.

¹¹² İsrâ, 17/15.

6.5. Sosyal Hizmet Kurumlarında Sunulan Manevi Danışmanlık Hizmetleri

Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, cami merkezli din hizmetlerinin yanı sıra cami dışı din hizmetleri bağlamında Başkanlık ile ilgili bakanlıklarla imzalanan işbirliği protokolleri çerçevesinde toplumun farklı kesimlerine ulaşarak onları sahih dinî bilgi ile aydınlatmaya yönelik programlar gerçekleştirmektedir. Bu itibarla Başkanlık, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile imzaladığı işbirliği protokolü çerçevesinde çocuk evi, çocuk evleri sitesi, kadın konukevi ve huzurevi gibi sosyal hizmet kurumlarında manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri sunmaktadır.

Manevi danışmanlık ve rehberlik faaliyetleri, 26 Şubat 2007 tarihinde Başkanlık ile mülga Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü ile yapılan ilk protokolden bu yana sürdürülmektedir. Bu protokol 26 Ekim 2011 tarihinde mülga Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile revize edilerek bu alanda nitelikli hizmet sunmaya devam etmektedir. Son olarak 13 Kasım 2018 tarihinde Başkanlık ile Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı arasındaki protokol güncellenerek işbirliği alanları genişletilmiştir¹¹³.

Başkanlık 2023 yılı Ekim ayı itibariyle çocuk evi ve çocuk evleri sitesinde 1543 personel; kadın konukevlerinde 184 personel; huzurevlerinde 276 personel olmak üzere toplam 2003 personeliyle çocuk, kadın ve yaşlılara milli ve manevi değerlerimiz çerçevesinde manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti sunmaktadır.

Değerlendirme

Aile kurumu insanlık tarihi kadar eski ancak eskimeyen bir kurumdur. İlk aile yuvası Hz. Âdem ve Hz. Havva ile cennette kurulmuştur. Kur'an aileyi, Allah'ın varlığının delillerinden bir delil, bir işaret **âyet** olarak nitelendirilmiş, aynı zamanda da "sevgi ve merhamet ocağı, sükûnet bulma"¹¹⁴ yeri olarak tanımlamıştır.

Aile içerisinde ilk kriz, Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Allah'ın koyduğu

¹¹³ <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/PROTOKOL.pdf> (Erişim Tarihi: 25.20.2023).

¹¹⁴ Rûm, 30/21.

yasak ağaca yaklaşılmasıyla yaşamıştır. Krizden çıkmaları da Allah'ın yardımı ile hatalarını kabul edip, tevbe ederek gerçekleşmiştir. Böylece Allah'ın tevbe kapısını açması tüm insanlık için bir rahmet olmuştur. Hatada ısrar etmeden yanlıştan dönülmeye çalışılması daha ağır bedeller ödenmeden Allah'ın affetmesi imkânını doğurmuştur. Bu anlamda, birlikte yapılan bir yanlışın bir krize dönüşmeden aşılması eşler arası dayanışmanın tezahürü ile mümkün olduğu söylenebilir.

Peygamberlerin aile hayatından öne çıkan, sabır, müsamaha, sevgi, şefkat, merhamet, saygı, sadakat, sorumluluk bilinci, kriz anında ortak aklı kullanmak, istişare, zaman, mekân ve gelişen durumlara göre farklı metot ve yöntem geliştirmek, doğru yöntemde ısrar etmek, af, adalet, kanaatkârlık, iffet, fedakârlık, hatada ısrar etmemek, haram ve yasaklardan sakınmak gibi prensipler tüm insanlık için örnek teşkil edebilecek önemli değerlerdir.

Bu değerleri yaşatabilmek için, Aile ve Dinî Rehberlik Büroları, Kur'an ve sünnet temelinde aile konusunda topluma sahîh dinî bilgi sunmayı amaç edinmiş, toplumda aile olmanın sorumluluğunu taşıyan, bilinçli ve güçlü bireylerden oluşmuş sağlıklı bir aile yapısının oluşturulmasına ve korunmasına katkı sağlamaya yönelik faaliyetler, projeler icra etmektedir. Böylece çağın getirdiği değişim ve dönüşümlerin farkındalığıyla aileyi ve fertlerini tehdit eden sorunların çözümüne katkı sağlanmayı hedeflenmektedir.

Kaynakça

- Acar, Cafer. "Kur'an'da Ailesiyle Birlikte Zikredilen Peygamberlerin Aile İçi Kriz Yönetimi". *Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu Antalya 2019*
- Acar, Halil İbrahim. *İslâm Aile Hukuku*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2019.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şu'ayb el-Ernevût vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995.
- Akçay Biçen, Süheyla. "İslam Aile Hukukunda Eşler Arasında Denklik (Dindarlık ve Zenginlik Örneği)". *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi* 2/1 (2018), 92-101.
- Akman, Arzu. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015.

- Aktan, Hamza. "Kefâet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/166-168. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Aslan, Mehmet Selim-KONDİ, Şaban, "Eşler Arasında Denkliğin Aranması Ve Evliliğin Devam Etmesindeki Rolü". Yayınlanmamış Ortak Makale, 2023.
- Aslan, Mehmet Selim. *İslam Aile Hukuku*. Bursa: Emin Yayınları, 5. Basım, 2022.
- Ayten, Ali - Düzgüner, Sevde. *Manevi Danışmanlık Ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*. Ankara: DİB Yayınları, 2020.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir 'Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.
- Candan, Abdurrahman. *İmam Şafî'nin Kavî-i Kadim ve Kavî-i Cedidi*. İstanbul: Çıra Akademi, 2018.
- Çatlı, İsmail Hakkı. *İslam Hukukuna Göre Evlilikte Denklik*. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır, 2002.
- Ebü Abdillâh Celâlüddîn el-Mahallî. *Kenzü'r-râğibîn fi şerhi Minhâci't-tâlibîn*. thk. Mahmûd Sâlih Ahmed Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2013.
- Ebü Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Razî. *Tefsîrül-kebîr Beyrût: Dâru İhyâü't-Türâsî'-Arabîyyi*, ts. 1/1399.
- Ebü Abdirrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî el-Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-'Ayni*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Ebü Zehre, Muhammed. *el-Ahvâlu's-Şahsiyye*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 2005.
- Ebü Zekerîyyâ Yahyâ en-Nevevî. *Minhâcü't-tâlibîn ve 'umdetu'l-Müftîn*. thk. Muhammed.
- Ebü Zekerîyyâ Yahyâ en-Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn ve 'umdetu'l-müftîn*. thk. Muhammed Tâhir Şa'bân. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2005.
- Ebussuud, İrşâdü'l-akli's-Selîm, Dâru'l-mushaf, Kahire ts.
- Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn el-Karâfî. *ez-Zahâre*. thk. Muhammed Haccî (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-
- Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr. *Lisânü'l-Arab*. Beyrût: Dâru Sadr, yy.
- Ebü'l-Hasen Burhânüddîn el-Merğînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*. Keşmir: İdâretu'l-Kur'ân ve'l-'Ulûmi'l-Kur'âniye, 1417.
- Ebü'l-Hasen Burhânüddîn el-Merğînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-mübtedî* (Keşmir: Ebü'l-
- Halîl b. Ahmed, Ebü Abdirrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-*

- 'Ayn. thk. Abdulhamîd Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavviz. Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed. *el-Kavânînu'l-fıkhiyye fî telhîşi mezhebi'l-Mâlikîyye*. thk. Muhammed b. Seyyidî, ts.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn. *el-Kâfî fî fıkhi'l-İmâmî'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*. thk. Abdullah b. Abdulmühsin et-Türkî. Dâru Hicr, 1997.
- <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/PROTOKOL.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.20.2023).
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn. *el-Muğnî*. thk. Abdullah b. Abdulmühsin et-Türkî ve Abdulfettah Muhammed el-Hulû. Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 3. Basım, 1997.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm. *el-Bahrü'r-râ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik*. thk. Muhammed Ali Beyzûn. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Karagöz, İsmail, "Nûr Süresinin Üçüncü Âyeti Bağlamında Çok Anlamlı Kelimelerin Âyetin Anlamına ve İçerdiği Hükme Etkisi" *Diyanet İlmî Dergi*, 58 (2022).
- Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal Râğib el-İsfehanî, el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân (y.y., ts.).
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed. *el-Hâvi'l-kebîr*. thk. 'Alî Muhammed Muavviz-'Adil Ahmed Abdulmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Merğînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn. *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-mübtedâ*. Keşmir: İdâretu'l-Kur'ân ve'l-'Ulûmi'l-Kur'âniye, 1417.
- Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Muhammed b. Ali el-Haskefî. *ed-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr ve câmi'i'l-bihâr*. thk. Abdülmun'im Halil İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 186.
- Muhammed b. İsa Ebû İsa et-Tirmizî. *el-Câmi'u's-sahih*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. (Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, ts.).
- Özbek, Abdullah. "Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi". *İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi-2*. Haz., İSAV. Ensar Neşriyat. İstanbul: 1996.
- Serahsî, Şemsü'l-eimme. *el-Mebsûf*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

- Süleyman b. Eşas-es-Sicistâni, Ebû Davûd. *Sunenu Ebi Davud*. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, ts.).
- Kahraman Sürücü, Sümeyye. *Kur'ân Ve Hadislerde Aile Kavramı*. Yüksek Lisans Tezi, Haziran/2006.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *el-Umm*. thk. Rıfat Fevzî Abdülmuttalib. 11 Cilt. Dâru'l-Vefâ, 2001.
- Şemsuddîn Muhammed Arefe ed-Desûkî. *Hâşiyetu'd-Desûkî 'ala's-Şerhi'l-kebîr*. İhyâu'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts. 2/248.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: 1979.
- Yıldız, Fatih. "Diyânet İşleri Başkanlığının Aileye Yönelik Hizmetleri, Aile ve Dinî Rehberlik Merkezleri/ Büroları: Mevcut Durum Ve Gelecek Perspektifi". *Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu Peygamberimiz ve Aile*. DİB Yayınları, Ankara 2019.
- Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmut b. Ömer. *el-Keşşaf an Hakâkı't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekâvîl fi'l-Vücûhi't-Te'vîl*. Beyrut, ts.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu*. Dımaşk: Dâru'l-Fikir, Basım, 2014.

AİLE İÇİ ŞİDDETİ ÖNLEMEDE EĞİTİMİN ROLÜ VE EĞİTİMDE AİLE OKULU MODELİNİN ÖNEMİ ÜZERİNE İNCELEME*

Ünal KILIÇARSLAN**

Giriş

İnsanlığın Hz. Âdem ve eşi ile başlayan dünya hayatı serüveninde sayısız sosyal kurum ortaya çıkmıştır. Şüphesiz ki bu kurumlardan biri ve en önemlisi ailedir. Toplumun en küçük sosyal birimini oluşturan aile, kendisini oluşturan üyeler arasındaki iletişim bağlarından meydana gelmektedir.¹ Daha açık biçimde ifade etmek gerekirse aile, doğal, hukuki, örfi ve dini bağlara dayanan bir sosyal kurumdur.² Bu yönüyle aile, tarihsel süreçte en önemli araştırma alanlarından biri olmuştur.³

Tarihsel süreçte mühim bir kültür havzası meydana getirmiş olan Türk boyları ve devletleri, aile kurumunun sahip olduğu önemi fark etmiş ve ailenin güçlü olması yönünde çalışmalar yapmışlardır. Örneğin, Hun

* Alanında faydalı olmasını temenni ettiğim bu çalışmayı, İsrail zulmü altında var olma mücadelelerini sürdüren Gazze halkına ithaf ediyorum.

** Öğretmen, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, kilicarslanteoloji68@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4044-5605>

1 Zeki Arslantürk - M. Tayfun Amman, *Sosyoloji* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2017), 311.

2 Mehmet Taşlamacıoğlu, *Din Sosyolojisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975), 216.

3 Phil Zuckerman, *Din Sosyolojisine Giriş*, çev. İhsan Çapcıoğlu, Halil Aydınalp (Ankara: Birleşik Yayıncılık, 2009), 47.

Türklerinin kültürel dinamikleri incelendiğinde çok sıkı bir cemiyyet ve aile yapısı oluşturdukları görülmektedir. Binaenaleyh her aile, evladını nitelikli ve ahlaklı yetiştirme vazifesıyla memur kılınmıştır.⁴

İslâm'ı kabul ettikten sonra güçlü bir medeniyet havzasının temsilcisi olma görevini yüklenen Türkler, aile kurumunu yaşatmak ve diri tutmak için dini kuralları da hassas biçimde yerine getirmişlerdir. Zira Hz. Peygamber'in öncülüğünde vefa ve sadakat temelleri üzerine inşa edilen aile⁵ henüz İslâm'ın ilk yıllarında ilahi emirlere merkeze alınarak formüle edilmiş yani müesses nizamını kazanmıştır.⁶ Hadd-i zatında İslâm, aile kurumunu en ince detaylarıyla tanzim etmiştir.⁷

İnsanların tarihsel süreçte yaşamlarını idame ettirmeleri hususunda mühim bir işleve sahip olan eğitimin amacı öncelikli olarak kendisiyle barışık ve içerisinde bulunduğu çevrenin tüm değerlerini içselleştiren bireylerden teşekkül eden ideal bir toplum meydana getirmektir.⁸ Daha felsefi bir izah vermek gerekirse eğitim, hikmeti ve içerisinde barındırdığı melekeleri⁹ yakalayabilmenin sistemli bir vasıtasıdır. Buradan hareketle eğitimin önemi ve doğal olarak örgütsel biçimde tüm faaliyet alanlarıyla tatbik edilmesinin gerekliliği anlaşılmaktadır.

Eğitimin faaliyet alanlarına bakıldığı zaman her ne kadar devletlerin örgün öğretim mekanizmaları dikkatleri çekse de yukarıda aile üzerine yapılan kısa izahlardan hareketle eğitimin en önemli faaliyet alanının ailenin eğitilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Zira örgün öğretimde başarıya ulaşılabilmesi için öncelikle eğitimli bir aile yapısı inşa edilmiş olmalıdır. Özellikle eğitimsiz, toplumsal duyarlılıktan yoksun, şiddeti içselleştirmiş ve çocukların değer yapılarının oluşumunu önemsemeyen aileler için aile eğitimi projelerinin lüzumu had safhaya ulaşmaktadır. Bu durumun bilinciyle hareket eden Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu

⁴ Bahaeddin Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi: Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 46.

⁵ İhsan Şenocak, *İslâm'ın Kızına* (İstanbul: Hüküm Kitap Yayınevi, 2018), 41.

⁶ Aliya İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, çev. Azra Blekiç Aydoğan, İbrahim Hakan Aydoğan (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020), 62.

⁷ Konuyla ilgili kapsamlı olarak bk. Hasan Tahsin Feyizli, "Kur'an'da Aile Hukuku", *İslam Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2010), 41-60.

⁸ Macid Yılmaz, "Okullarda Ahlaki Liderlik", *İlahiyat Akademi Dergisi* 9 (2019), 130.

⁹ Bu melekeler için detaylı olarak bk. Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, çev. Hüseyin Algül (İstanbul: Kervan Kitap Yayınevi, ts), 97.

Öğrenme Genel Müdürlüğümüz de eğitimi aile kurumunun sürekli olarak merkezinde tutabilme amacıyla aile okulu modülünü uygulamaya koymuştur. Şüphesiz ki aile okulu modülünün çözüm getirdiği problemlerden biri de aile içi şiddettir.

1. Aile İçi Şiddet Ve Niteliği

Teknik olarak Arapçadan dilimize geçmiş olan şiddet kavramı, genel olarak “Karşıt görüşte olanlara kaba kuvvet kullanma”¹⁰ veya “bir kişiye, güç veya baskı uygulayarak isteği dışında bir şey yapmak veya yaptırmak”¹¹ şeklinde tanımlanmaktadır. Doğal olarak bu kavram, aile kurumu özelinde düşünüldüğü zaman aileyi oluşturan fertler arasındaki geçimsizlikleri ve birbirlerine karşı olumsuz tutumlarını ifade etmektedir. Her ne kadar bazı çevreler aile içi şiddeti yalnızca ailenin ferdi olan kadına karşı geliştirilen olumsuz tavır ve davranışlarla sınırlandırıp bu bağlamda tanımlar üretme yoluna gitseler de¹² bunun pek doğru olmadığını ifade etmek gerekmektedir. Zira aile içi şiddet, birçok yerde çocuklar üzerinde gerçekleştiği gibi bazı durumlarda aile içinde erkek aleyhine de meydana gelebilmektedir. Bu bağlamda odak noktası, şiddeti uygulayan veya şiddete maruz kalan tarafların cinsiyeti veya aile içi konumları değil şiddetin aile kurumunu tehdit eden yıkıcı etkileri olmalıdır.

Aile içi şiddet, her ne kadar tarihin tüm dönemlerinde varlığını gösterse de modern çağda büyük bir ivme kazanmış ve şiddetin boyutları artarak çeşitlilik göstermiştir. Zira ailenin kutsiyetini zedeleyici etmenler fazlasıyla çoğalmıştır. Osmanlı devrinin son dönem düşünürlerinden Said Halim Paşa, (ö. 1921) bu durumu şu sözleriyle özetlemiştir:

Yeni usul, sadece yeni zihniyet hayranlığı ile fen üzerine binâ edilmişti. Kısır bir taklitten ibaret kaldı. Tahsil bakımından elde edilen neticenin basitliği bu usûlü itibardan düşürmeye fazlasıyla yetti. Ayrıca “öğretimi

¹⁰ Genel Türkçe Sözlük, “Şiddet” (Erişim 19 Temmuz 2023).

¹¹ Necmettin Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, *Akademik Bakış Dergisi* 28 (2012), 2.

¹² Örneğin, bu bağlamda tanımlardan birini Oğuz Polat yapmıştır. Polat, aile içi şiddeti “Aile içi şiddet çocuk, yaşlı ve özellikle partnerin kadına uyguladığı şiddeti kapsayan bir terimdir.” şeklinde tanımlamıştır. Bk. Oğuz Polat, “Şiddet”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 22/1 (2017), 15.

ıslah" gâyesiyle ihdâs olunan bu yeni usul, onu ortaya koyanların da hiç ummadıkları, daha tesirli bir netice meydana getirdi: Âile hayatı ile beraber toplumu da bozdu.¹³

Yani modernleşme sürecinde oluşan maddecilik ve buna bağlı olarak gelişen manevi boşluk, aile yapısının mana eksenli yapısını neredeyse yok etmiştir. Bu durumun neticesinde aile üyeleri arasındaki kontrol mekanizması sona ermiş, intihar olayları artmış, aile kurumu toplumsal değerleri üretim merkezi olmaktan çıkmış, boşanma oranları artmış ve çocuklarda ciddi biçimde sosyalleşme problemleri yaşanmıştır.¹⁴ Meşhur Sosyolog Anthony Giddens'in tabiri ile toplumları geleneksiz hale getiren modernite¹⁵, bu uğurda aile kurumunu yok etmeyi de en büyük hedef edinmiştir. Nitekim Zygmunt Bauman, (ö. 2017) modernitenin yeni dünyayı dizayn etmede her şeyi göze aldığını ve dünyayı bir şiddet iklimine sürüklediğini ifade etmiştir.¹⁶

Neticede sebepleri ne olursa olsun içinde bulunduğumuz çağda aile içi şiddet, modernitenin de büyük etkisiyle sınırsız bir artış göstermektedir. Öyle ki Birleşmiş Milletlerin verilerine göre dünya genelinde her üç kadından biri yaşamında en az bir kez fiziki şiddete maruz kalmaktadır.¹⁷ Bu nedenle tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de aile içi şiddeti tanımlayıcı ve önleyici çalışmalar hız kesmeden devam etmektedir.

Ülkemizde aile içi şiddeti tetikleyen faktörlere dair çalışmalar incelendiği zaman aile içi şiddetin belli başlı iki etmeninin olduğu görülmektedir. Araştırmalara göre ilk etmen çocukluk döneminde aile içi şiddet görme veya aile içi şiddete tanık olmadan kaynaklanmaktadır. Buna göre aile içi şiddeti uygulayan kişiler, yüksek ihtimalle çocukluk çağında yetiştikleri ortamda aile içi şiddete maruz kalmış veya tanıklık etmiştir. İkinci etmen ise sosyoekonomik ve sosyokültürel gelişmişlik düzeyleridir. Araştırmalar neticesinde ulaşılan verilere göre sosyoeko-

¹³ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 112.

¹⁴ Arslantürk - Amman, *Sosyoloji*, 325-326.

¹⁵ John Bird, *Din Sosyolojisi Nedir*, çev. Abdulvahap Taştan, M. Derviş Develi (İstanbul: Lotus Yayınları, 2015), 212.

¹⁶ Celaleddin Çelik, *Geleneksel Şehir Dindarlığından Modern Kent Dindarlığına* (İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2013), 89.

¹⁷ İlyas Özgentürk vd., "Aile İçi Şiddet ve Şiddetin Nesilden Nesile İletilmesi", *Polis Bilimleri Dergisi* 14/4 (2012), 58.

nomik yönden zayıf veya orta düzeyde olan bireyler, sıklıkla aile içi şiddete başvurmaktalardır. Aynı şekilde bireylerin kültürel hassasiyetlerinin ve eğitim seviyelerinin düşüklüğü de aile içi şiddeti bir hayli arttırmaktadır.¹⁸

Aile içi şiddet davranışının çeşitlerine bakıldığında beş çeşit şiddet davranış biçimiyle karşılaşmaktadır. Bunlardan ilki fiziksel şiddettir. Fiziksel şiddet, şiddeti uygulayan bireyin mağdura yumruk, tokat ve tekme ile saldırması şeklinde ortaya çıkabilirken ne yazık ki ölümcül vakalara kadar ilerlemektedir. İkincisi, cinsel şiddettir. Üçüncüsü, sözlü saldırı ve aşağılamaları içeren duygusal şiddettir. Dördüncüsü bireyi sahip olduğu haklardan bilinçli veya bilinçsiz olarak mahrum bırakmaktır. Beşincisi ise ekonomik şiddettir. Yani bireyin, eşinin veya çocuklarının temel ekonomik haklarını ihlal etmesidir.¹⁹

2. Aile İçi Şiddeti Önleme Alanında Yapılan Çalışmalar

Ülkemizde ve dünya genelinde özellikle son yirmi yılda aile içi şiddeti önleyici çalışmaların arttığı görülmektedir. Ülkemizde hükümete bağlı kurumlar, sivil toplum kuruluşları ve üniversiteler yapılan çalışmalarda aile içi şiddeti önleme noktasında birçok faktör devreye sokulmakta ve kapsamlı eylem planları oluşturulmaktadır.

İçişleri Bakanlığının 2020 tarihli raporunda ülkemizde aile şiddeti önleyici çalışmalar hakkında genel ve özet bilgiler verilmiştir. Bunlardan ilki hükümetin mülki idare amirlerine vermiş olduğu koruyucu tedbirlerdir. Bu yetkiye göre illerde valiler, ilçelerde ise kaymakamlar gerektiği durumlarda kolluk kuvvetlerini de harekete geçirip aile içi şiddete maruz kalan bireylerin barınma yerlerini sağlayacak, geçici maddi yardımlar yapacak, şiddeti uygulayan ve şiddete maruz kalanlara yönelik rehabilite edici çalışmaları koordine edecek, geçici koruma ve çocuklar için kreş imkânı sağlayacaklardır.

İkincisi, hâkimler tarafından uygulanacak olan koruyucu ve önleyici

¹⁸ Ayten Zara - Merve İnce, "Aile İçi Şiddet Konusunda Bir Derleme", *Türk Psikoloji Yazıları* 11/22 (2008), 84-85.

¹⁹ Damla Çoban - Merve Kaplan, "Aile İçi Şiddette Medyanın Rolü", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2020), 131.

tedbirlerdir.²⁰ Üçüncüsü ise 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun hükümlerine bağlı olarak oluşturulan Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri'dir. Bu uygulama, raporda şu şekilde tarif edilmiştir:

Kanununun 14. maddesine göre, Bakanlık tercihen kadın personelin istihdam edildiği, şiddetin önlenmesiyle koruyucu ve önleyici tedbirlerin etkin olarak uygulanmasına yönelik destek ve izleme hizmetlerinin verildiği, çalışmalarını yedi gün yirmi dört saat yürüten şiddet önleme ve izleme merkezleri kurar. Merkezlerde şiddetin önlenmesi ve tedbirlerin etkin şekilde uygulanmasına, korunan kişiye ve şiddet uygulayana yönelik farklı destek hizmetleri sunulur. ŞÖNİM'lerin kurulmasıyla devlet kurumsal olarak hem mağdura, hem şiddet uygulayana destek hizmeti vermeye başlamıştır. Böylelikle, şiddetle mücadelede devlet destekli kurumsal mücadele dönemi başlamıştır.²¹

Ayrıca raporda Cumhurbaşkanlığı makamlarının uhdelelerinde İçişleri Bakanı, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanı, Adalet Bakanı, Milli Eğitim Bakanı, Sağlık Bakanı ve Diyanet İşleri Başkanının ortak imzaları ile yürürlüğe giren "Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Kurumsal İşbirliği ve Eşgüdümün Artırılmasına Dair Protokol" hakkında da kapsayıcı bilgiler verilmiştir.²²

Ülkemizde üniversitelerin aile içi şiddeti önleyici çalışmalara gelince bu hususta Hacettepe Üniversitesinin hazırlamış olduğu çalışmayı örnek vermek yerinde olacaktır. Hacettepe Üniversitesi, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile ortaklaşa hazırladığı raporunda aile içi şiddeti önleme noktasında kayda değer önerilerde bulunmuştur. Bunlardan ilki bireysel düzeyde şiddeti önlemeye yönelik önerilerdir. Yani şiddete maruz kalan -özellikle kadınlar- bireyler, bu durumu anında dile getirmeli ve mutlak surette psikoloji yardım almalıdırlar. İkincisi toplumsal düzeyde farkındalık çalışmalarının verimli ve etkin biçimde uygulan-

²⁰ Yavuz Selim Akkoç vd., *Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Koordinasyon Planı Kapsamında İçişleri Bakanlığının Sorumluluğundaki Faaliyetlerin Denetim Raporu*, İnceleme-Araştırma (Ankara: İçişleri Bakanlığı, 2020), 20.

²¹ Akkoç vd., *Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Koordinasyon Planı Kapsamında İçişleri Bakanlığının Sorumluluğundaki Faaliyetlerin Denetim Raporu*, 21.

²² Akkoç vd., *Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Koordinasyon Planı Kapsamında İçişleri Bakanlığının Sorumluluğundaki Faaliyetlerin Denetim Raporu*, 23.

masıdır. Üçüncüsü ise kurumların her türlü tedbiri alması ve kanuni tedbirlerin aksatmadan uygulamalarıdır.²³

Millî Eğitim Bakanlığımız ise devletimizin diğer kurumları ve üniversitelerde olduğu gibi aile içi şiddeti önlemeye yönelik mühim projeleri ve faaliyetleri hayata geçirmektedir. Bakanlığımız, 2022 yılında diğer bazı bakanlıklarla ortaklaşa hazırlanan “Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele 2022 Yılı Eylem Planı” çerçevesinde sorumluluk alanına düşen faaliyetler noktasında gerek merkez gerekse taşra teşkilatlarında çalışmalarını gerçekleştirmektedir. Örneğin, eylem planında bulunan “Ortaöğretim kurumunda aile içi şiddet ve kadına yönelik şiddet konularında farkındalık çalışmaları yapılacaktır” görevinin başta okullar olmak üzere Bakanlığa bağlı diğer kurumlarda titizlikle yerine getirildiği görülmektedir.²⁴ Ayrıca Bakanlığımız, aile içi şiddeti önleme noktasında “Aile Eğitim Modelini” hazırlamış ve 2022 yılı itibariyle uygulamaya başlamıştır.

3. Aile Okulu Modeli, Eğitim Alanları Ve Uygulamalar

Osmanlı devletinin son dönemlerinde aile üzerine yapılan çalışmalar giderek artmıştı. Bunlardan en meşhuru da ailenin yapısal bütünlüğünü teşkil eden dinamiklerin yeniden tanzimi için Hukuk-ı Aile Kararnâmesidir. 1917 tarihinde yürürlüğe konulan kararnamede Maliki mezhebinin görüşü esas alınarak “Aile Meclisi” müessesesi oluşturulmuştur. Bu meclis, ailelerde yaşanan problemlerin çözümü ve aile eğitimi için çalışmalar yürütmüştür. 1999 yılında kararnameyi notlarıyla birlikte hazırlayıp günümüze aktaran Orhan Çeker, esere yazmış olduğu mukaddimesinde aile meclisi uygulamasından mülhem şu ifadelerde bulunmuştur:

Zamanımızda da özellikle ailevi meselelerde arabuluculuklara ve daha özel manada hakem heyetine ihtiyaç duyulmaktadır. Bize intikal eden pek çok ailevi mesele ve hatta diğer birçok niza konularında arabuluculuğun çok müsbet bir etkisini görmüş bulunmaktayız. Aile

²³ HÜ, *Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması*, Özet Rapor (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2014), 44.

²⁴ Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), “meb.gov.tr” (Erişim 20 Temmuz 2023).

danışma merkezi olarak da düşünebileceğimiz sivil ve gönüllü kuruluşların halledeceği pek çok ailevi mesele mevcuttur. Sivil ve gönüllü kuruluşlarımıza bu yönde faaliyet göstermelerini teklif ediyoruz. Bu hususta Aile Okulları da kurulabilir. Ailevi konuların, aile fertlerinin hak ve sorumluluklarının öğretildiği, yanısıra sağlık bilgileri ve ekonomik becerileri kazandırmaya çalışan Aile Okullarının son derece faydalı çalışmalar yapacağı ümidindeyiz.²⁵

Çeker, milenyum çağa girerken aile kurumunun muhafaza edilmesi için iki temel öneride bulunmuştur. Bunlardan ilki ailede arabuluculuk ve hakem heyeti çalışmalarıdır. Yaptığımız incelemelere göre ülkemizde aile arabuluculuğu ve hakem heyeti alanında birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir.²⁶ İkinci öneri olan Aile Okulu çalışması ise 2022 Mart ayında “Mutlu Aile Mutlu Çocuk” sloganı ile Bakanlığımıza bağlı olarak Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğünün üstün çalışma ve gayretleri neticesinde tesis edilmiş ve çalışmalarına başlamıştır.

Aile okulu modeli, üç farklı eğitim planı üzerine inşa edilmiştir. Birincisi “Aile Okulu Eğitici Eğitimi Hizmet İçi Eğitim Kursu”, ikincisi “Aile Okulu Eğitici Eğitimi Yaygın Eğitim Kursu” ve üçüncüsü ise “Aile Okulu Eğitimi (Velilere Yönelik) Yaygın Eğitim Kursu” dur. Genel müdürlük tarafından yayınlanan verilere göre öğretmenlere yönelik verilen Aile okulu Eğitici Eğitimi Hizmet İçi Eğitim Kursları, 2022 yılı içerisinde Erzurum, Mersin ve İzmir illerinde verilmiştir.²⁷

Aile okulu modeli, “Aile Okulu Eğitimi (Velilere Yönelik) Yaygın Eğitim Kursu” çalışmaları bağlamında toplamda 13 alanda eğitim faaliyetinden meydana gelmektedir. Bu bağlamda ailelere yönelik olarak aile içi iletişim becerileri, ahlaki gelişim, akran ilişkileri, bağımlılık, bilinçli ve güvenli teknoloji kullanımı, çalışma ve stres yönetimi, sağlıklı beslenme ve fiziksel aktivite, sosyal duygusal beceri gelişimi, bireysel gelişim ve kültürel farkındalık, ana baba tutumları ve çocuk gelişimi, aile hukuku, Türk edebiyatında aile ve görgü kuralları alanlarında çe-

²⁵ Heyet, *Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnâmesi*, ed. Ali Öge, haz. Orhan Çeker (Konya: Mehîr Vakfı Yayınları, 2016), 17.

²⁶ Bu konuda detaylı olarak bk. Abdurrahman Kavasoglu - Tansu Gündoğdu, “Aile Arabuluculuğunun Tarihsel Gelişimi ve Ülkemizdeki Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 11/2 (2021), 777-785.

²⁷ Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), “aileokulu.meb.gov.tr” (Erişim 20 Temmuz 2023).

şitli eğitimler verilmektedir.²⁸ Zikredilen bu alanlar aile kurumunun sağlıklı bir yapıya sahip olması için gerekli tüm eğitim müfredatını ihtiva etmektedir.

Aile okulu modülü, sahip olduğu zengin teorik içeriklerinin yanında pratikte ve sahada da önemli katkılar sağlamaktadır. Bakanlığımızın verilerine göre projenin hayata geçirilmesinin üzerinden henüz iki yıl geçmemesine rağmen ülke genelinde “1 milyon 818 bin 734 aileye” eğitimler verilmiştir.²⁹ Her ailede ortalama iki öğrenci olduğu düşünüldüğü zaman yaklaşık olarak 3,5 Milyon öğrencimizin en önemli yaşam alanları olan ailelerine kaliteli ve nitelikli bir eğitim verildiği tahmin edilmektedir. Bakanlık verilerine göre aile okulu eğitimi verilen aile sayısının 2023 yılı sona ermeden 2,5 Milyona ulaşması hedeflenmektedir.³⁰ Ayrıca Bakanlığımız, ülke genelinde 61.959 kurs açarak ve “www.hemba.gov.tr” erişim adresini oluşturarak ailelerin, aile okulu eğitimlerine kolaylıkla ulaşmalarını sağlayıcı adımlar atmıştır.³¹ Aile okulu eğitiminde yerel yönetimler kapsamında aileleri en iyi tanıma imkânına sahip olmaları hasebiyle ülke genelinde 43.351 muhtara eğitim verilmesi de aile okulu modelinin pratikte yakaladığı kazanımlardan biridir. İçişleri Bakanlığının resmi verilerine göre ülke genelinde 50.278 muhtar olduğu dikkate alındığında eğitimlerin yüzde 85 oranında hedef kitleye verilmiş olması da önemli bir başarı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Uygulamanın mahallî teşkilatlarda yerine getirilmesine yönelik çalışmalar incelendiğinde önemli kazanımlar elde edildiği görülmektedir. Örneğin; Kayseri/Melikgazi Şehit Hüseyin Danacı Halk Eğitimi Merkezi'nin verilerine göre Aile okulu eğitici eğitimi kurslarında 442 öğretmen, tek seferde 30 saatlik eğitimlerini tamamlamış ve aile okullarında ailelere eğitim verme yeterliliğini kazanmışlardır.³² Kayseri ilinin diğer bir ilçesi olan Develi'de ise 2022 yılı içerisinde 1300'ün üzerinde veliye aile okulu eğitimi verilmiştir.³³ Konya/Selçuklu Kemal Rızvanoğlu İlkokulu

²⁸ MEB, “aileokulu.meb.gov.tr”.

²⁹ MEB, “aileokulu.meb.gov.tr”.

³⁰ MEB, “aileokulu.meb.gov.tr”.

³¹ MEB, “aileokulu.meb.gov.tr”.

³² Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), “melikgazihem.meb.k12.tr” (Erişim 20 Temmuz 2023).

³³ Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), “<http://develi.meb.gov.tr>” (Erişim 20 Temmuz 2023).

bünyesinde açılan aile okulunda 175 aileye³⁴ ve İstanbul/Küçükçekmece Büyük Halkalı İlkokulunda bulunan tüm velilere³⁵ aile okulu kapsamında geniş kapsamlı eğitimler verilmiştir. Bu örneklerden hareketle Bakanlığımıza bağlı tüm eğitim kurumlarında ve okullarda aile okulu eğitimlerinin titiz ve kesintisiz biçimde uygulandığı görülmektedir.

Değerlendirme

Toplumlar için en önemli sosyal kurumlardan biri olan aile, sağlıklı bir biçimde yaşayabilmek için varlığını tehdit ve yok edici tehlikelerden muhafaza edilmeye ihtiyaç duymaktadır. Bu tehlikelerden biri de şüphesiz ki aile içi şiddettir. Bu doğrultuda aile içi şiddeti önlemeye yönelik çalışmalar her geçen gün artış göstermektedir. Yapılan çalışmaların kalitesini ve aile içi şiddeti önlemeye yönelik etkilerini takdir etmekle birlikte bazı yanıltıcı hareketlerin varlığı da görülmektedir. Örneğin, dünya genelinde aile içi şiddete en çok maruz kalan bireylerin kadınlar olmasından hareketle bu alanda yapılan çalışmaların yalnızca kadınları muhafaza etmeye yöneltilmeye çalışılması toplumsal adaletin dinamiklerini zedelemektedir. Daha açık biçimde ifade etmek gerekirse ana teması aile içi şiddeti önlemek olan faaliyetler, birtakım feminist çevrelerce suistimal edilebilmektedir. Oysaki aile içi şiddet, çoğu zaman ailenin bireylerinden olan erkekleri de hedef almaktadır. Binaenaleyh aile içi şiddetle mücadele adı altında çifte standart oluşturmayı amaçlayan çalışmaların da önüne geçmek gerekmektedir.

Cenab-ı Allah'ın ilahi iradesiyle yarattığı ve yeryüzünde nizamı korumakla vazifelendirdiği kadınların ve erkeklerin aile içi şiddetin pençesine düşmemeleri için en büyük gereksinimlerden biri de eğitimidir. Fakat bu eğitimin boyutu yalnızca akademik ve mali gelişmişlik oranlarıyla ölçülmemelidir. Nitekim toplumda aile içi şiddete başvuranların bir kısmı da eğitilmiş ve kariyerli insanlardan oluşmaktadır. Öyleyse aile içi şiddeti önlemede ehemmiyet arz eden eğitimin boyutları aynı zamanda ahlâk, erdem, kültür ve maneviyat zeminlerinde inşa edilmiş olmalıdır.

³⁴ Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), "kemalrizvanoglulilkokulu.meb.k12.tr" (Erişim 20 Temmuz 2023).

³⁵ Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), "buyukhalkalio.meb.k12.tr" (Erişim 20 Temmuz 2023).

Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğümüzün gayretleriyle ve diğer birimlerin destekleriyle yürütülen aile okulu modülü gerek sahip olduğu teorik birikimle gerekse merkezi ve mahalli kurumlardaki uygulamalarıyla ailelere nitelikli eğitim faaliyetleri sunmaktadır. Uygulanan müfredatta görüldüğü üzere aile eğitimi modülü, aile içi şiddeti oluşturan etmenleri ortadan kaldırmayı ve erdemli bir aile yapısı inşa etmeyi amaçlamaktadır.

Son olarak aile eğitimi modülünün daha da işlevsel hale gelebilmesi için Bakanlığımıza bağlı kurum ve okulların kalite standartlarını arttırmalarını, aile okulu hususunda tanıtım faaliyetlerini geliştirmelerini, sonuçları ortaya koyma amaçlı veri girişlerini eksiksiz tamamlamalarını, ailelerin varlıklarını tehdit eden şiddetten korunmak için aile okulu modüle hassasiyeti göstermelerini ve edinilen eğitimleri aile yaşantılarına titiz biçimde aktarmalarını önermekte fayda vardır.

Kaynakça

- Akkoç, Yavuz Selim vd. *Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Koordinasyon Planı Kapsamında İçişleri Bakanlığının Sorumluluğundaki Faaliyetlerin Denetim Raporu*. İnceleme-Araştırma. Ankara: İçişleri Bakanlığı, 2020.
- Ali Efendi, Kınalızâde. *Ahlâk-ı Alâî*. çev. Hüseyin Algül. İstanbul: Kervan Kitap Yayınevi, ts.
- Arslantürk, Zeki - Amman, M. Tayfun. *Sosyoloji*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 11. Basım, 2017.
- Bird, John. *Din Sosyolojisi Nedir*. çev. Abdulvahap Taştan, M. Derviş Develi. İstanbul: Lotus Yayınları, 2015.
- Çelik, Celaleddin. *Geleneksel Şehir Dindarlığından Modern Kent Dindarlığına*. İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Çoban, Damla - Kaplan, Merve. "Aile İçi Şiddette Medyanın Rolü". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2020), 127-146.
- Feyizli, Hasan Tahsin. "Kur'an'da Aile Hukuku". *İslam Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2010), 41-60.
- Genel Türkçe Sözlük*. Erişim 19 Temmuz 2023. <https://sozluk.gov.tr/>
- Heyet. *Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnâmesi*. ed. Ali Öge. haz. Orhan Çeker. Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2016.
- Hacettepe Üniversitesi (HÜ). *Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması*. Özet Rapor. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2014.

- İzzetbegoviç, Aliya. *İslam Deklarasyonu*. çev. Azra Blekiç Aydoğan, İbrahim Hakan Aydoğan. İstanbul: Ketebe Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Kavasoğlu, Abdurrahman - Gündoğdu, Tansu. "Aile Arabuluculuğunun Tarihsel Gelişimi ve Ülkemizdeki Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 11/2 (2021), 771-789. <https://doi.org/10.52273/sduhd.1050375>
- MEB, Millî Eğitim Bakanlığı. "aileokulu.meb.gov.tr". Erişim 20 Temmuz 2023.
- MEB, Millî Eğitim Bakanlığı. "aileokulu.meb.gov.tr". Erişim 20 Temmuz 2023. <https://aileokulu.meb.gov.tr/index.php/services/>
- MEB, Millî Eğitim Bakanlığı. "aileokulu.meb.gov.tr". Erişim 20 Temmuz 2023. <https://aileokulu.meb.gov.tr/index.php/2023/05/26/bakan-ozler-aile-okulu-projesiyle-1-milyon-745-bin-aileye-ulastik/>
- MEB, Millî Eğitim Bakanlığı. "aileokulu.meb.gov.tr". Erişim 20 Temmuz 2023. <https://aileokulu.meb.gov.tr/index.php/services/>
- MEB, Millî Eğitim Bakanlığı. "aileokulu.meb.gov.tr". Erişim 20 Temmuz 2023. <https://aileokulu.meb.gov.tr/index.php/2023/01/30/aile-okulu-projesiyle-40-bin-muhtara-egitim-verildi/>
- MEB, Millî Eğitim Bakanlığı. "aileokulu.meb.gov.tr". Erişim 20 Temmuz 2023. <https://aileokulu.meb.gov.tr/index.php/2023/01/09/meb-2023-yili-hedeflerinde-citayi-yukseltti/>
- MEB, Millî Eğitim Bakanlığı. "aileokulu.meb.gov.tr". Erişim 20 Temmuz 2023. <https://aileokulu.meb.gov.tr/index.php/2023/05/16/aile-okulu-kurslarimiz-hembada/>
- MEB, Millî Eğitim Bakanlığı. "meb.gov.tr". Erişim 20 Temmuz 2023. <https://www.meb.gov.tr/bir-ay-icinde-3-milyondan-fazla-ogrenci-veli-ve-ogretmene-kadina-siddeti-onlemeye-yonelik-farkindalik-egitimleri-verildi/haber/26127/tr>
- MEB, Millî Eğitim Bakanlığı. "buyukhalkalio.meb.k12.tr". Erişim 20 Temmuz 2023. https://buyukhalkalio.meb.k12.tr/icerikler/aile-okulu-egitimini-tamamladik_13624514.html
- MEB, Millî Eğitim Bakanlığı. "http://develi.meb.gov.tr". Erişim 20 Temmuz 2023. <http://develi.meb.gov.tr/www/aile-okulu-projesi-kapsaminda-ogretmenlerimize-egitici-egitimi-verildi/icerik/1552>
- MEB, Millî Eğitim Bakanlığı. "kemalrizvanogluilkokulu.meb.k12.tr". Erişim 20 Temmuz 2023. https://kemalrizvanogluilkokulu.meb.k12.tr/icerikler/aile-okulu-projesi-egitimlerimizi-tamamladik_13635690.html
- MEB, Millî Eğitim Bakanlığı. "melikgazihem.meb.k12.tr". Erişim 20 Temmuz 2023.

2023. https://melikgazihem.meb.k12.tr/icerikler/aile-okulu-egitici-egitimi-kursu_13145369.html

- Ögel, Bahaeddin. *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi: Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Basım, 2020.
- Özerkmen, Necmettin. "Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet". *Akademik Bakış Dergisi* 28 (2012), 1-19.
- Özgentürk, İlyas vd. "Aile İçi Şiddet ve Şiddetin Nesilden Nesile İletilmesi". *Polis Bilimleri Dergisi* 14/4 (2012), 55-77.
- Paşa, Said Halim. *Buhranlarımız*. haz. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: İz Yayıncılık, 8. Basım, 2012.
- Polat, Oğuz. "Şiddet". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 22/1 (2017), 15-34.
- Şenocak, İhsan. *İslâm'ın Kızına*. İstanbul: Hüküm Kitap Yayınevi, 8. Basım, 2018.
- Taplamacıoğlu, Mehmet. *Din Sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2. Basım, 1975.
- Yılmaz, Macid. "Okullarda Ahlaki Liderlik". *İlahiyat Akademi Dergisi* 9 (2019), 129-144.
- Zara, Ayten - İnce, Merve. "Aile İçi Şiddet Konusunda Bir Derleme". *Türk Psikoloji Yazıları* 11/22 (2008), 81-94.
- Zuckerman, Phil. *Din Sosyolojisine Giriş*. çev. İhsan Çapcıoğlu, Halil Aydınalp. Ankara: Birleşik Yayıncılık, 2009.

KAYIP YAŞAYAN KİŞİLERİN YAS'I ANLAMLANDIRMA BİÇİMİNDE AİLE'NİN ROLÜ VE AİLEDEKİ DÖNÜŞÜM

Tuğba Gül CANSEVER*¹

Giriş

Yas geçmişten günümüze tartışılmakta olan en önemli konulardan biridir. Yakın kaybı ve ölüm geçmişten günümüze aile kavramını yakından ilgilendiren ve aile dinamiklerini etkileyen bir süreç olmuştur. İnsanoğlu, doğası gereği bireysel kimlik gelişimi içerisinde yaşadığı hayata anlam atfetme eğilimindedir. Varoluşsal olarak bireyler yaşamlarındaki anlam ve kontrol duygusunu kaybetmeme ve sürekli olarak canlı tutma eğiliminde olmaktadır. Yakın kaybı gibi hayatı anlamlandırmada önemli etkiye sahip olan bir sürecin aile dinamiklerinden etkilenmesi oldukça muhtemeldir. Bilhassa geçmişten günümüze değişip dönüşmekte olan aile kavramının bu süreçteki rolünü anlamak oldukça önemlidir. Bu araştırma, İzmir'de yaşayan ve aile yakını kaybı deneyimleyen kadınların kaybı nasıl anlamlandırdıklarını, yas sürecini nasıl deneyimlediklerini ve kayıp ile nasıl başa çıktıklarını dini perspektiften incelemeyi amaçlamaktadır. Daha spesifik olarak, kayıp yaşayan kişilerin kayıp sonrası başa çıkma süreçlerinde, aile bütünlüğü ve aile dinamiklerindeki değişimler ele alınacaktır. Aile sistemleri teorisyenleri, kaybı deneyimleyen kişinin

* Kur'an Kursu Öğreticisi, Diyanet İşleri Başkanlığı, tugbabolgonul@hotmail.com–Orcid id:0009-0004-4109-7926.

ölen ile yakınlık derecesi ve aile içerisindeki konumunun dini başa çıkma ve yası anlamlandırmadaki önemine dikkat çekmektedir. Alan yazında kayıp ve yas ile ilgili yapılan çalışmalar, genellikle travma perspektifini benimsemiş olup katılımcıların yas sonrası psikolojik semptomlarına odaklanmışlardır. Bu noktada, bu çalışmanın teorik öneminin yanı sıra pratik önemi, kadınların yası anlamlandırma ve başa çıkma süreçlerini incelemede dine nasıl başvurduklarını inceleme ve ailenin nasıl bir rol oynadığını ortaya çıkarmak olmaktadır. Bu araştırmanın bulgularının sahada çalışan din görevlisi, klinik psikolog, sosyal hizmet uzmanı, psikiyatrist ve politikacılara geliştirecekleri müdahale yöntemleri için yol göstermesi umulmaktadır.

1. Yas

1.1. Yas Nedir?

Yas geçmişten günümüze tartışılmakta olan en önemli konulardan biridir. İnsanoğlunun, doğası gereği, bireysel kimlik gelişimi içerisinde yaşadığı hayata anlam atfetme eğilimindedir. Varoluşsal olarak, bireyler yaşamlarındaki anlam ve kontrol duygusunu kaybetmeme ve sürekli olarak canlı tutma eğiliminde olmaktadır (Aytan ve Sağır, 2014: 7). Fakat, yaşam süreci boyunca bireylerin hayatlarında anlam ve kontrol kaybına neden olan birçok faktör bulunduğu ortaya çıkmıştır. Sel, deprem, fırtına gibi doğal afetler ya da savaş gibi toplumsal kitlelere etki eden durumlar sonucunda, yahut trafik kazası, hastalık vb. konularda bireylerin yakınlarını kaybetmesi, kişilerde hayatlarına dair anlam ve kontrol hissi kaybına neden olabilmektedir (Aytan ve Sağır, 2014: 7).

Bu bağlamda, kayıp, temelde kişilerin hayatlarında düşünce ve duygu düzeyinde yatırım yapmış olduğu herhangi bir nesne yahut işlevin ortadan kalkması olarak tanımlanmaktadır (Okyavuz, 1995: 185). Benzer şekilde; kayıp, kişilerin duygusal yakınlık kurdukları birisini yitirmiş olmaları sebebiyle dahil oldukları sürecin nesnel ifadesi olmaktadır (Bildik, 2013: 224). Kayıp ile ilişkilendirilen diğer bir kavram olarak yas ise, bireylerin herhangi bir kayıp yahut değişime karşı ortaya çıkardıkları ruhsal yanıt (Okyavuz, 1995: 186) ve yeniden yapılanma tepkisi (Çelik ve Sayıl, 2003: 31) olarak nitelendirilmektedir. Sabar (2000: 155), yası kişilerin yakın ilişki içinde oldukları kişilerin kaybından dolayı

içerisinde bulunduğu üzüntülü zaman dilimi şeklinde tanımlamaktadır. Diğer bir deyişle yas, ölüm sebebiyle sevdiklerini kaybetmiş olan kişilerin bu kayba karşı ortaya koydukları uyum tepkileri olmaktadır (Bildik, 2013: 226).

1.2. Yas Tepkileri ile İlişkili Faktörler

Bireylerin kayıp sonrası ortaya koydukları yas tepkilerinin birbirinden farklılaştığı iddia edilmektedir (Çelik ve Sayıl, 2003: 29). Bireysel farklılıkların, yasin ortaya çıkma zamanı, hafif yahut ağır düzeyde olması, yasin ertelenip ertelenmemesi, yas süresi gibi değişkenler olduğu vurgulanmaktadır (Zara, 2011: 78). Bu bağlamda, alanda yapılan araştırmalar bu tarzdaki bireysel farklılıkları etkileyen başlıca etkenlerin olduğunu ortaya koymaktadır: 1) kaybedilen kişinin kim olduğu, 2) kaybedilen kişiyle olan ilişkinin niteliği, 3) kişinin ölüm nedeni (intihar/ doğal/ kaza), 4) geleneksel yas tutma biçimleri, 5) sosyo ekonomik etkenler ve 6) yas tutan kişinin geçmiş travmatik yaşantıları ve kişisel özellikleri (Zara, 2011: 78). Tüm bu değişkenlerin bireysel farklılık içerdiği ve kişilerin yas sürecini anlamlı şekilde etkilediği bilinmektedir.

1.2.1. Kaybedilen Kişinin Kim Olduğu

Yas tepkilerinde bireylerin kaybettikleri kişilerin kim olduğunun bu sürece oldukça etki ettiği bilinmektedir. Kaybedilen kişinin kim olduğu ile bağlantılı olarak bireylerin salt fiziksel bir yoksunluğa maruz kalmadıkları aynı zamanda ruhsal kayıp yaşadıkları da vurgulanır. Bireylerin yakın ilişki içerisinde buldukları aile fertlerinden birilerini kaybetmelerinin kişilerde aynı zamanda 'dostunu', 'hayat güvencesini', 'kimliğini' ve 'geleceğini' kaybetme gibi algılara yol açabileceği ve bu nedenden ötürü yas sürecini daha ağır yaşayabileceği öngörülür (Zara, 2011: 75). Benzer şekilde, çocuğunu kaybeden kişilerin yas tepkilerinde 'şok, öfke, inanmama' gibi duygu durumlarının ortaya çıkabildiği gözlenmekteyken, aile büyüklerinin ardından 'üzüntü' gibi yas tepkilerinin ortaya çıktığı gözlenmiştir (Neimeyer, 2002: 238). Daha spesifik bir örnek verilecek olunursa, travmatik bir deneyim sonucu çocuğunu kaybeden anneler ile yapılan bir çalışmanın bulguları; annelerde gözlemlenen yas

tepkilerinin genellikle 'öfke, tepkisizlik ve çaresizlik' olduğunu ortaya çıkarmıştır (Schwab, 2009: 279).

Bu bağlamda, kaybedilen kişinin kim olduğu ile ilgili olarak; aile sistemleri teorisyenleri kayıp sonrası incelenmesi gereken en önemli faktörlerden birinin ölen kişinin aile sistematığı ve dinamiğindeki yeri olduğunu iddia etmektedir (Abeles, Victor ve Deleno-Wood, 2004: 238). Bu bağlamda, özellikle ebeveyn ve çocukların ölümlerine şahit olmanın katlanımsı en zor ve acı verici bir deneyim olduğu bilinmektedir (Bowen, 2004: 50). Diğer yandan, bir akran yahut arkadaş kaybının yakın aile üyelerinden birinin ölümüne şahit olmak kadar yıpratıcı olduğu düşünülmesede, bireylerin ortaya çıkaracakları yas tepkilerinin ölen kişi ile kurmuş olduğu ilişkinin niteliksel değişkenlerine göre değişebileceği iddia edilmiştir (Archer, 1999: 123).

1.2.2. Geleneksel Yas Tutma Biçimleri

Kayıp sonrası yas tutma geleneklerinin toplumdan topluma değiştiği ve kültürel farklılıklar gösterdiği bilinmektedir. Kültür spesifik olan yas tutma biçimlerinin, bazı toplumlarda bireylerin yas sürecini tamamlamasına olanak sağlamadığı gözlenmiştir. Yasın tamamlanabilmesi için temelde bireylerin, ölen kişinin mezara gömülmesini görmesi, onunla vedalaşması ve her türlü cenaze ve mezarlık işlerine şahid olması beklenmektedir (Zara, 2011: 77). Böylelikle, kaybedilen kişinin öldüğü gerçeği ile yüzleşildiği ve bu durum sonucunda yas'ın tamamlanması beklenmektedir (Zara, 2011: 77). Fakat, her kültürün kendine özgü yas süreci olması, yasın tamamlanma sürecini bireyden bireye farklı kılmaktadır. Dolayısıyla, bu tarz yüzleşme durumlarına izin veren kültürlerde yas bireyler tarafından daha hızlı bir şekilde tamamlanırken, izin veremeyen kültürlerde bireyler yası tamamlamada zorluk çekmekte ve ölüm gerçeği ile yüzleşmediği için kayıp yaşadığı kişinin 'tekrar döneceğine' inanma eğiliminde olmaktadır (Zara, 2011: 78). Bu bulguya paralel bir şekilde, yas ritüellerinde ortaya çıkan bilişsel, duygusal ve davranışsal paylaşımlara olanak sağlayan kültürlerde yas sürecinin olumlu şekilde etkilendiği bilinmekteyken; yas sürecinde ortaya çıkan acı ve üzüntünün dışı vurumunu yasaklayan kültürlerde bu sürecin olumsuz şekilde etkilendiği ortaya çıkmıştır (McIntoshy, 1993: 812).

Tüm bu kültürel farklılıkların yanı sıra; alanyazında Türkiye üzerinde yapılan araştırmalar, Türkiye gibi toplulukçu kültürlerde yas süreci içerisinde olan bireylere karşı destekleyici tutum ve inançların olduğunu ortaya koymuştur (Çelik ve Sayıl, 2003: 31). Daha spesifik olarak, ölen kişinin ardından uygulanan kültürel ve dini ritüeller eşliğinde, ölen kişinin yitirilmesi ile ortaya çıkan yas sürecinin kişinin sosyal çevresi ile paylaşıldığı görülmektedir. Özellikle Türkiye örneği göz önünde bulundurulduğunda, ölen kişinin ardından ilk gün, 7., 40. ve 52. günlerde uygulanan ritüeller kayıp yaşayan kişi için kolaylaştırıcı faktör niteliğinde olmaktadır (Çelik ve Sayıl, 2003: 31). Bu noktada; bu tarzda ritüellerin kişilerin yas sürecini kolaylaştırdığı gözlemlendiği gibi zorlaştırabildiği de bilinmektedir. Türkiye örneğinde olduğu gibi ölen kişinin ardından yapılan yıl dönümü merasim ve mevlütleri gibi ritüellerin zaman zaman bu süreci zorlaştırdığı iddia edilmektedir (Çelik ve Sayıl, 2003: 31).

Türk kültüründe ortaya çıkan yas ritüellerinin yanı sıra, dini inanışta 'ölüme' yüklenen anlamın etkisinin son derece büyük olduğu bilinmektedir. Cimete ve Kuguoglu (2007), Türkler üzerinde yaptıkları araştırmada; Müslümanların 'ölümü' bir son olarak görmediklerini; aksine, ahiret hayatı için bir başlangıç olarak nitelendirdiklerini bulmuştur. Dünyadaki ölümünden sonraki yaşamın cennet ya da cehennemde devam edeceği görüşünün hakim olduğu ortaya çıkmıştır (Cimete ve Kuguoglu, 2007: 43). Ek olarak, ölen kişinin arkasından okunan dua ve hatimlerin, ölen kişinin evinde toplanıp çeşitli yiyeceklerin sunulmasının ve ölen kişiye ilişkin duygu ve düşüncelerin sözel olarak ifade edilmesinin Türk kültüründe son derece önemli olduğu ortaya çıkmıştır (Hedeyat, 2006: 1285).

Tüm bunlar birlikte düşünüldüğünde, geleneksel yas tutma biçimlerinin yas ve yas sürecine etkisi son derece önemli olmaktadır.

1.3. Başa Çıkma

Baş çıkma, psikoloji literatüründe oldukça sık çalışılan bir konudur. Bireylerin zorlu durumlarla karşı karşıya geldiklerinde bunların üstesinden gelebilmek için ve yaşamlarını benlik bütünlüğü ile tutarlı bir şekilde devam ettirebilmeleri için çeşitli başa çıkma stratejilerine

başvurdukları görülmektedir. Alanyazında, bireylerin zor zamanlardaki anlam arayışı ve kendi beklentileri ile yaşamları boyunca karşılaştıkları zorlu süreçler arasındaki boşluğu gidermek için yaptıkları tüm etkinlikler ‘başa çıkma süreci’ olarak adlandırılmaktadır. Başa çıkma biçimleri içerisinde çeşitli duygusal, davranışsal ve bilişsel süreci barındırmaktadır (Ayten ve Sağır, 2014:12).

Davranışsal boyutta, bireylerin başa çıkma stratejileri olarak sinemaya gitme, spor yapma ve eğlenme gibi etkinlikler içerisinde olabildikleri gözlenmiştir (Ayten ve Sağır, 2014:13). Bunların yanı sıra, dua etme ve ibadet etmek de davranışsal süreçlerde yer alabilmektedir. Bu tarzda kutsal motif ya da dinin başa çıkma süreçleri içerisine eklemleendiği durumlar ‘dini başa çıkma süreci’ olarak adlandırılmaktadır (Ayten ve Sağır, 2014:12). Yası deneyimleyen bireylerde başa çıkma süreçlerine değindikten sonra bir sonraki bölümde literatürdeki dini başa çıkma biçimleri ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1.3.1. Dini Başa Çıkma

Din olgusunun kayıp yaşayan kişinin yas sürecinde ortaya çıkan dinamik ile başa çıkma sürecindeki en etkili faktör olduğu düşünülmektedir (Özçetin, 2010: 14). Bireylerin başlarına gelen olayların nedenlerini dine atfetmeleri durumunun ve karşılaştıkları olayları belirli bir planın parçası olduğunu düşünmelerinin, inandıkları dine ait olduğu düşünülmektedir (Yaparel, 1994:292). Literatürdeki ampirik araştırma bulguları, kişilerin hayatlarında karşılaştıkları travmatik olayların nedenini genellikle “Tanrı’nın/Allah’ın bu şekilde istemesi” , “kaderde yer alması” şeklinde açıkladıklarını göstermektedir (Yaparel, 1994:292). Spesifik olarak; yakın ilişki kaybı, hastalanma, yaralanma durumlarında bireylerde başlarına gelen bu durumların sebebini yaratıcıya atfetme eğiliminin yüksek olduğu bilinmektedir (Kara, 2016).

Alanyazında dini başa çıkma stratejileri çeşitli şekillerde ele alınmıştır. Dinin, başa çıkma stratejilerine olumlu şekilde etki ettiği durumlar, temel olarak, bireylerin kendisini yaratıcıya yakın hissetmesi sonucunda yaratıcıdan yardım istemesi ve onun yardımı ile yaşadığı sorunların üstesinden gelebileceğine inanması şeklinde tanımlanmaktadır (Ayten ve Sağır, 2014:13). Bu noktada; kişilerin, kullandıkları başa çıkma strate-

jilerinde yaratıcıdan yardım istedikleri gibi yaratıcıdan uzaklaştıkları da görülebilmektedir: bireylerin başlarına gelen yıkıcı olayların nedenlerini Tanrı'nın cezalandırma şekli olarak algılaması sonucu yaratıcıdan uzaklaşarak koştukları da gözlemlenmektedir (Ayten, 2012:40). Ek olarak, Walsh ve arkadaşları (2002: 1551) tarafından kendi dini inançlarını 'çok kuvvetli' olarak nitelendiren bireyler ile yapılan bir araştırmanın bulgularına göre; ölen kişi ile ilişkisini son derece olumlu olarak belirten bireylerin inançları bağlamında ölen kişinin daha iyi bir yere ulaştığını ifade ederek yas sürecini kolay bir şekilde tamamladıkları gözlenmiştir. Ek olarak, dini inancını 'çok kuvvetli' olarak nitelendiren bireylerin yası tamamlama dönemlerinde aşamalı olarak ilerledikleri, 'dini inanca sahip olmadıklarını' ifade eden kişilerde ise yas süreçlerinde dağınıklıkların ortaya çıktığı (yas'ı anlamlandıramama, merhum kişiyi andıran uyarılardan kaçınma vb.) belirtilmiştir (Walsh ve ark., 2002: 1552).

Bu bağlamda özellikle din ve başa çıkma konusu ele alındığında, Carl Gustav Jung, Sigmund Freud, Viktor Frankl gibi literatürdeki pek çok araştırmacı dinin zorluklarla başa çıkmada ve bireylerin hayatlarında anlam bütünlüğü ve kontrol hissi oluşturmada çeşitli fonksiyonlara sahip olduğunu ileri sürmektedir (Ayten, 2010:9). *The Psychology of Religion and Coping (Din ve Başa Çıkma Psikolojisi)* adlı kitabında, Kennet Pargment dinin başa çıkmadaki fonksiyonlarını şu şekilde özetlemektedir: 'teselli verme', 'anlam sunma', 'sosyal destek sağlama', 'hayatı dönüştürme', 'olgunlaştırma imkânı kazandırma' ve 'kontrol hissi kazandırma' (Ayten, 2012:40).

Görüldüğü üzere, dinin başa çıkma süreçleri üzerindeki etkisi oldukça önemlidir. Dini başa çıkma süreçleri ve bunların kayıp yaşayan kişiler üzerindeki etkilerine değindikten sonra bir sonraki bölümde sosyal başa çıkma stratejilerine değinilecektir.

1.3.2. Sosyal Başa Çıkma

Doğal olarak yas sürecinin, çoğunlukla profesyonel yardım gerektirmediği düşünülür, bireylerin bu süreç içerisinde profesyonel yardım arama eğiliminde olmadıkları bilinmektedir (Volkan, 2010: 49). Bu noktada, bireylerin profesyonel yardım arayışı içerisinde olmadıkları bilirse de; çeşitli duygularını rahatlıkla ifade edebilecekleri destekleyici bir

sosyal ağa gereksinim duydukları görülmüştür (Volkan, 2010: 49). Yas süreci içerisindeki bireylerde içsel karmaşıklık devam ederken, kişilerin kendi hayatlarındaki kaynakları kullanabilmesinin önemli olduğu iddia edilmektedir: sosyal destek bu sürecin meydana getirdiği bilişsel ve duygusal karışıklık ile baş etmede son derece etkili olmaktadır (Genlik, 2012: 31). Kayıp sonrası yas süreci yaşayan kişilerde sosyal desteğin kişilere 'güven ve umut zemini' oluşturduğu bilinir (Klein, 1940:134).

Literatürdeki bulgular, kayıp süreci ve sonrasında, sosyal desteği var olan kişilerin, özellikle anlam bulmada sosyal desteğin etkisi ile daha düşük düzeyde öfke yaşadıklarını ifade etmiştir (Kim, 2009: 38). Sosyal desteği az olan kişilerde ise, kişinin sosyal olarak yalnızlaştığı ve bu kişilerin de psikolojik belirtilere karşı güçsüz oldukları ileri sürülmüştür. (Lazarus ve Folkman, 1984: 27). Bu bağlamda, sosyal olarak yalnızlaşan kişiler arasında eşini kaybetmiş kişiler de yer almaktadır. Özellikle bu kişilerin psikolojik belirtilere daha açık oldukları öne sürülmüştür (Bowlby, 1979: 27). Buna örnek olarak, Prigerson ve arkadaşları (1995) eşlerini kaybetmiş kişiler ile yaptıkları çalışmada, altı ay boyunca sosyal çevresi (arkadaşlar ve sevdikleri kişiler) ile bir araya gelen, duygu ve düşüncelerini ifade eden kişilerin diğerlerine nazaran daha az düzeyde depresyon ve anksiyete eğiliminde olduklarını gözlemiştir.

2. Yöntem

2.1. Katılımcılar

Bu araştırmanın verileri, 30-45 yaşları arasında İzmir'de yaşamakta olan 7 kadın ile yapılan derinlemesine bireysel görüşmeler aracılığıyla toplanmıştır. Araştırmanın amacı çerçevesinde, katılımcıların ortak yönü, kadın olmaları, Müslüman olmaları ve yakın aile fertlerinden birinin kaybını (ölümünü) deneyimlemiş olmaları olarak belirlenmiştir. Katılımcılara kartopu yöntemiyle ulaşılmıştır: Araştırmanın yürütücüsü, çevresinde yakın aile fertlerinden birisini kaybeden kişilerle irtibata geçmiş, sonrasında da onların benzer deneyimi yaşayan tanıdıkları üzerinden örneklemi oluşturmuştur. Belirli bir olguyu derinlemesine ele almayı amaçlayan nitel araştırmalarda, katılımcıların temsili olmasından ziyade bireysel deneyimlerinin derinlemesine anlaşılması önemli olduğu için kartopu yönteminin uygun olduğu düşünülmektedir (Kvale, 2008:18).

Daha önce benzer konuda çalışmalar yapan araştırmacılarla irtibata geçilmiştir. Araştırmacılar, 45 yaş sonrası kadın katılımcılarla yapılan benzer görüşmelerin katılımcıları psikolojik olarak etkileyebileceği ve araştırma sonrasında bir uzman tarafından takibe ihtiyaç duyulabilmesi durumuna karşın 45 yaş sonrası ile mülakat yapılmamasını öngörmüşlerdir. Buna binayen, katılımcıları belirlerken, konuşulacak olan konunun hassasiyeti, görüşmelerin katılımcılar üzerinde bırakabileceği olumsuz psikolojik etki ve görüşmelerin daha akıcı olması gözönünde bulundurulurken, katılımcıların 45 yaş üstü olmamasına özen gösterilmiştir. Araştırma katılımcıları 7 kişi ile sınırlandırılması, araştırmada toplanan verileri doyuma ulaştığının düşünülmesi ile ilgilidir. (Kvale, 2008:18) Katılımcılarla yapılan görüşmelerin ve elde edilen temaların birbirini tekrarlamaya başlamasının araştırma verilerinin doyuma ulaştığının bir göstergesi olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda, bu araştırmada, 7 katılımcı ile yapılan görüşmeler sonucunda, görüşmelerin içeriklerinin birbirini tekrarladığı farkedilmiş olup, başka ilave görüşme yapmaya gerek görülmemiştir.

2.2. Veri Toplama Yöntemi ve Analizi

Bu araştırma, İzmir ilinde yaşayan ve yakın kaybı deneyimleyen kadınların kaybı nasıl anlamlandırdıklarını, yas sürecini nasıl deneyimlediklerini ve kayıp ile nasıl başa çıktıklarını incelemeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda, yedi kadın ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerin analizleri 12 tema çerçevesinde yapılandırılmıştır: (1) ölen kişinin kim olduğu, (2) kaybın ardından yaşanan semptomlar, (3) cesede yüklenen anlam, (4) kaybedilen kişinin geçmiş yaşamı: psikolojik & fizyolojik, (5) ölen kişinin pozitif özellikleri, (6) tamamlanmamış hayat ve hayaller, (7) aile dinamiklerindeki dönüşüm, (8) yakın kaybında nesneye yüklenen anlam, (9) kadın ve yas, (10) devam eden bağlar ile öleni rahatlatmak, (11) dini başa çıkma stratejisi, (12) sosyal başa çıkma stratejisi. Her bir temaya yönelik bulgular alanyazındaki çalışmalar ışığında tartışılacaktır.

Araştırmanın amacı çerçevesinde, 7 kadın katılımcıyla gerçekleştirilen bireysel görüşmelerin analiz edildiği bu projede nitel araştırma teknikleri kullanılmıştır. Nitel verilerin analiz edilmesinde Yorumlayıcı

Fenomenolojik Analiz (*Interpretive Phenomenological Analysis, IPA*) kullanılmıştır. Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz, katılımcıların kişisel ve sosyal dünyalarını nasıl anlamlandırdıklarını, yaşadıkları deneyimleri nasıl algıladıklarını detaylıca keşfetmeye olanak sağlar (Smith ve Osborn, 2007: 56).

Değerlendirme

Yapılan görüşmelerin analizleri kadınların kaybı nasıl anlamlandırdıkları, yas sürecini nasıl deneyimledikleri ve bu süreç ile nasıl başa çıktıklarını resmetmek amacıyla 12 bölüm üzerine yapılandırılmıştır:

(1) Ölen Kişinin Kim Olduğu, (2) Kaybın Ardından Yaşanan Semptomlar, (3) Cesede Yüklenen Anlam, (4) Kaybedilen Kişinin Geçmiş Yaşamı: Psikolojik ve Fizyolojik, (5) Ölen Kişinin Pozitif Özelliklerini Hatırlama Eğilimi, (6) Tamamlanmamış Hayat ve Hayaller, (7) Aile Dinamiklerinde Dönüşüm, (8) Yakın Kaybında Nesneye Yüklenen Anlam, (9) Kadın ve Yas, (10) Devam Eden Bağlar İle Rahatlatmak, (11) Dini Başa Çıkma Stratejisi, (12) Sosyal Başa Çıkma Stratejisi

İlk olarak, katılımcıların “ölen kişinin kim olduğu” ile ilgili açıklamalarında katılımcının yakınlığına yönelik farklılaşmalar gözlenmiştir. Katılımcılar eş kaybı, anne kaybı, baba kaybı, evlat kaybı ve diğer yakınlarının kaybı süreçlerindeki yas deneyimlerinin farklı olduğunu, başa çıkmak için farklı stratejilerden faydalandıklarını belirtmişlerdir. Bu bulgu, alanyazındaki çalışmaları desteklemektedir: Aile sistemleri teorisyenleri, kaybı deneyimleyen kişinin ölen ile yakınlık derecesi ve aile içerisindeki konumuna dikkat çekerek bunun yas süreci üzerinde önemli etkisinin olduğunu vurgulamışlardır (Abeles, Victor ve Deleno-Wood, 2004: 238). Bu bağlamda, özellikle anne, baba ve çocukların ölümlerini yaşamının katlanılması en zor ve acı verici bir deneyim olduğu ortaya çıkmıştır (Bowen, 2004: 48). Katılımcılar anne kaybı deneyimini, çocuk kaybı deneyimi gibi düşünerek katlanılması en zor acı olarak değerlendirmişlerdir. Anne kaybının yanısıra baba kaybı deneyimi yaşayan katılımcılar, hissettikleri desteği, gücü artık bulamadıklarını, bolluğun ve bereketin baba kaybı ile birlikte gittiğini ifade etmişlerdir. Katılımcıların ifadeleri alanyazındaki bulguları destekler niteliktedir. Bireylerin, aile içerisindeki birincil yakınına kaybetmesinin aynı zamanda ‘hayat

güvencesini' kaybetme gibi algılara yol açtığı görülmüştür (Zara, 2011: 79). Araştırmadaki katılımcıların ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, baba kaybı deneyiminde bireyler 'evlerinin direğinin gittiğini', 'güvenlerinin azaldığını' ifade ederek baba kaybını 'güç', 'destek', 'güvence' yoksunluğu ile bağdaştırmışlardır. Baba kaybının yanısıra çocuğunu kaybeden katılımcıların, 'şok, öfke, inanmama' gibi duygu durumlarının ortaya çıktığını gözlemlenmiş, aile büyüklerini kaybetmenin ardından 'üzüntü' gibi yas tepkilerinin ortaya çıktığını görülmüştür (Neimeyer, 2002: 238). Benzer şekilde, bu çalışmada çocuk kaybı deneyimleyen katılımcılar da aynı tepkileri ortaya koymuştur. Çocuğunu kaybeden katılımcıların diğer kaybı deneyimleyenlere göre yas sürecini daha uzun geçirdikleri gözlemlenmiştir. Çocuk kaybına ek olarak, eş kaybı deneyimleyen katılımcılar adeta nefeslerinin gittiğini, yapayalnız kaldıklarını düşünmüşlerdir. Hayat arkadaşının kaybını deneyimleyenler bu acının tarifinin çok zor olduğunu evlat acısı ile kıyaslayarak evladın birden fazla olduğunu birinden birine tutunulabileceğini ancak eş'in bir tane olduğunu bu sebeple de acının tarifinin zor olduğunu düşünmüşlerdir. Bu çalışmanın bulgularıyla paralel olarak, Araştırmacılar, aile fertlerinden birilerini kaybetmenin kişilerde aynı zamanda 'dostunu', 'hayat güvencesini', 'geleceğini' kaybetme ile eş değer olarak yas sürecini daha zor geçirmelerine sebep olduğunu bulmuştur (Zara, 2011: 80). Ailenin diğer fertlerinin kaybı ile deneyim yaşayan katılımcılarda ise yas süreci daha kolay ve daha hızlı tamamlandığı gözlemlenmiştir: Akran, arkadaş kaybı yahut uzak akraba kaybının deneyimini yaşamak, yakın aile üyelerinden birinin ölümüne şahit olmak kadar yıpratıcı olmamıştır. Bunu destekler nitelikte, Archer (1999) çalışmasında, bireylerin ölen kişi ile kurdukları bağ ve yakınlık derecesi, yas tepkilerinde farklı davranışlar sergilemelerine sebep olduğunu bulmuştur.

Bu araştırmada, katılımcıların kaybı ve yası anlamlandırma süreçlerinin, kaybın yakınlık derecesine göre farklılaştığı gözlemlenmiş, araştırmanın örnekleme 7 kişi ile sınırlı olduğu için, katılımcıların kaybın yakınlık derecesine göre farklılaşan deneyimlerine değinilmiş, ancak derinlemesine incelenememiştir. Bundan sonra yapılacak olan kadınların yas ve kayıp sürecini dini perspektiften ele alacak olan çalışmaların, kayıp yaşayan kadınların deneyimlerini kaybın yakınlık derecesine göre

detaylı olarak ele alması önerilmektedir. Şöyle ki, eş kaybı, evlat kaybı, anne kaybı, baba kaybı ve diğer aile yakınlarının kaybını deneyimleyen katılımcıların deneyimleri ays süreçleri göz önünde bulundurularak karşılaştırmalı olarak incelenebilir.

İkinci olarak, katılımcıların “kaybın ardından yaşanan semptomlara” yönelik kayıp deneyimleri psikolojik ve fizyolojik olarak iki alt başlık altında incelenmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların tümünde, kaybı deneyimledikten sonra yaşadıkları acının fiziksel ve psikolojik boyutu olduğu görülmüştür. Katılımcılar psikolojik olarak kendilerini: “güçsüz”, “halsiz”, “umutsuz”, “yalnız” ve “yorgun” hissederken, fizyolojik olarak: “nefeste darlık”, “ağız kuruluğu”, “kalpte sıkışma”, “yaşama dair isteksizlik” gibi belirtileri kendilerinde görerek bu durumu en açık şekilde ifade etmişlerdir. Katılımcıların ifadeleri alandaki çalışmalarla uyum içerisindedir: Yakın kaybı deneyiminde sadece psikolojik değil, fiziksel sağlık ta etkilenerak olumsuz sonuçları beraberinde getirmiştir (Prigerson ve ark., 1997). Yas acısı bir yandan; “öfke”, “tükenmişlik”, “ağlama”, “kaygı”, “güçsüzlük”, “yorgunluk” olarak kendini gösterirken (Rich,2002:27), diğer yandan da “ağız kuruluğu”, “halsiz hissetme”, “nefeste darlık”, “kalpte sıkışma”, “midede boşluk” şeklinde fiziksel belirtiler göstererek ortaya çıkmıştır (Gizir, 2006:198).

Üçüncü olarak katılımcıların ifadeleri ışığında “cesede yüklenen anlam” teması oluşturulmuştur. Katılımcıların çoğunun, yaşadığı kaybı kabullendiği gözlemlenirken, katılımcılardan bazılarının ise kabul lenmede güçlük çekerek “tekrar geleceğine” inandığı bulunmuştur. Bu durum katılımcıların cesedi görerek ölümle yüzleşme, kayıp ile vedalaşma, cenaze işlemlerine katılma veya tersi durum ile ilişkilendirilmiştir. Kaybı deneyimleyen kişiler, cesedi gördüğü ölçüde yası tamamlamışlardır (Zara, 2011: 84). Aynı şekilde cesedin görülmesi ve ölüme yol açan sebeplerin bilinmesi bireylerin ölüm ile yüzleşmesine yardımcı olmuştur (Rich, 2002: 28). Diğer yandan katılımcıların, yası tamamlayamamasının sebebi Zara (2011: 84)nun öne sürdüğü gibi cesedi göremek, ölen kişi ile vedalaşamamak ve mezar işlemlerine katılmamak olarak ortaya çıkmıştır.

Araştırmaya katılan katılımcıların ölüm ile yüzleşme süreçlerindeki farklılıklar, ölü bedeninin (cesedin) kaybı deneyimleyen kişiler tarafından

görülmesi veya görülememesi olarak ikiye ayrılmıştır. Katılımcıların yas sürecini anlamlandırmaları, bu iki duruma göre farklılık göstermiştir. Yas sürecinin uzaması veya olumlu tamamlanması etrafında belirginleşen bu ayrım literatürdeki çalışmaları desteklemiştir: Ölüm gerçeği ile yüzleşmeyen kişiler kaybı yaşadığı kişinin “tekrar döneceğine” inanmaktadırlar (Zara, 2011: 80). Bundan sonra yapılacak olan çalışmaların, alanyazında bulunan ve bu araştırmada da ortaya konan ölü bedeni görmek ve görmemenin yas sürecine olan etkisini detaylandırarak incelemesi önerilmektedir.

Dördüncü olarak, “kaybedilen kişinin geçmiş yaşamı: psikolojik ve fizyolojik” olarak ele alınmıştır. Katılımcıların kaybı deneyimledikten sonra ortaya koydukları yas tepkilerinde, ölen yakınının geçmiş yaşamının etkili olduğu görülmüştür. Katılımcıların tamamı, ölen yakınlarının hayatları boyunca yaşadığı psikolojik (huzursuzluk, şiddet vs.) ve fizyolojik (hastalık, kaza vs.) acıları, inançları ile bağdaştırmışlardır. Katılımcılara göre çekilen bu acılar, dünya hayatında işlenen günahlara kefarete olacaktır. Katılımcıların, ölen yakınlarının yaşadığı acı olaylarını geçmiş günahlarına kefarete olarak değerlendirmeleri, onları rahatlamakta ve yakınlarının diğer dünyada iyi ve rahat olduğunun işareti olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede katılımcıların, yakın kaybı deneyiminde, dini başa çıkma kullanarak yas sürecini olumlu olarak tamamladığı düşünülmektedir.

Beşinci olarak, “ölen kişinin pozitif özelliklerini hatırlama eğilimi” teması altında katılımcıların ölen yakını ile ilişkileri ele alınmıştır. Kaybı deneyimleyen katılımcılardan biri hariç, hepsi ölen yakınının olumlu özelliklerini anlatmış, aklına gelen olumsuz hatıraları da anlatmaktan, hatta düşünmekten dahi imtina etmişlerdir. Katılımcılara göre ölen kişinin ardından ya hayır konuşulur, ya da susulur düşüncesi hakimdir. Ayrıca katılımcıların ölen yakınlarını, olumlu hatıralarla anmalarının yas sürecine olumlu katkı sağladığı görülmüştür. Zara (2011: 78) öne sürdüğü üzere; ölen kişi ile ilişkinin pozitif yönde ilerlemiş olması yas sürecinin daha kolay tamamlanmasında etkili olmuştur.

Altıncı olarak, katılımcıların ifadeleri doğrultusunda geliştirilen “tamamlanmamış hayat ve hayaller” temasıdır. Katılımcıların hepsi ölen yakınları ile kurdukları hayalleri anlatmış ve bu hayallerin, yakınlarının

ölümü ile birlikte yarım kaldığını, yarıda kesildiğini ifade etmişlerdir. Katılımcılar hayallerinin yarıda kesilmesi ile birlikte, kendilerinin de eksik kaldığını düşünmektedirler. Bu bağlamda katılımcılardan bazıları “ölenle gitme isteği” gösterirken bazıları ise “öleni bulma” çabası içerisine girmiştir. Katılımcıların ifadeleri alan yazındaki çalışmaları destekler nitelikte olup, bu düşünce şekillerinin yas sürecini baltaladığı düşünülmektedir. Şöyle ki, ölenle birlikte gitme isteği, intihar etme isteği ve hayatta anlamı yitirme gibi düşünce şekillerinin yas sürecinde uyumu bozan tepkiler olduğu bulunmuştur. (Kaplou ve ark., 2013:326).

Yedinci olarak, katılımcıların “aile dinamiklerindeki dönüşüm” ile ilgili açıklamaları, aile bireylerinden birinin kaybını deneyimlemenin, aile içerisindeki dinamikleri büyük oranda etkilediği ve değiştirdiğini ortaya koymaktadır. Katılımcılar eş kaybı, anne kaybı, baba kaybı, evlat kaybı ve diğer yakınlarının kaybı süreçlerindeki yas deneyimlerinin aile dinamiklerine farklı yansıdığını ve başa çıkmak için farklı stratejilerden faydalandıklarını belirtmişlerdir. Zisook ve Zisook (2005)’in araştırmasında bulunduğu gibi, bu araştırmada da yakın kaybı deneyimleyen katılımcıların hepsi, aile bağları ile ilişkilerini irdelemiş, kayıptan sonra diğer aile bireyleri ile ilişkilerini arttırma isteğini duyduklarını belirtmişlerdir. Daha spesifik olarak, katılımcılar, anne kaybı deneyiminde; baba ocağının kapandığını ve ilişkilerin kopma noktasına hızla sürüklendiğini, baba kaybı deneyiminde; hissedilen gücün ve maddi refahın yitirildiğini, ilişkilerin annenin varlığı ile toparlandığını, eş kaybı deneyiminde; evin direğinin, yol arkadaşının gittiğini ifade ederek diğer kayıp deneyimlerinden farklı olarak kadının evin hem erkeği hem kadını olmak zorunda kaldığını, evlat kaybı deneyiminde; evin neşesinin ve sesinin gittiğini ancak ailede herhangi bir dönüşüm olmadığını, diğer yakın kaybı deneyiminde (hala, kardeş, anneanne, kayıvalide) de; aile içerisinde herhangi bir dönüşüm ve değişimin olmadığını ifade etmişlerdir.

Sekizinci olarak, “yakın kaybında nesneye yüklenen anlam” teması, katılımcıların yakınlarının kaybını çeşitli nesnelere ilişkilendirmesi ve bu nesnelere kendilerine ölümü çağrıştırması ile ilgilidir. Katılımcıların hepsi kaybı deneyimledikleri gün duygularını bazı nesnelere ilişkilendirmişlerdir. Katılımcılara göre; kaybı deneyimledikleri an etrafı-

rında var olan nesnelere kendilerine ölen yakınlarını anımsatmaktadır. Örneğin, ölüm saati, ölüm anında elinde bulunan kumanda, öldüğü gün bulunduğu il, ölümünden sonra dağıtılan üzüm vs. gibi objeler ile katılımcılar ölen yakınlarını özdeşleştirmişler ve bu objeler, zamanla, kendilerine ölen yakınlarını hatırlatır hale gelmiştir. Katılımcılar bu objeler ile karşılaştıklarında, ölen yakınlarının üzüntüsünü yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Dokuzuncu olarak, “kadın ve yas” teması yas deneyiminin kadınlara özgü ve özel olan kısmını yansıtmaktadır. Kadınlarla yapılan bu çalışmada, “kadın ve yas” temasının bu çalışmanın önemli bir kısmını oluşturduğu düşünülmektedir. Cinsiyet ve yas süreci birlikte incelendiğinde, kadınların daha uzun yas yaşadığı görülmüştür (Kersting ve ark 2011). Kadınların yas sürecini tamamlamada: yaşadıkları, hissettikleri duyguları ve başa çıkma stratejileri farklılıklar içermektedir. Bu farklılıklar, kadınların, erkeklere göre daha rahat ağlayabilmeleri ve duygularını daha rahat dışarıya aktarabilmeleri ile değerlendirilmiştir (Sultan, 2003: 652). Bunların yanı sıra, yas süreci deneyimini kadın olarak yaşamak, bir takım zorlukları da beraberinde getirmektedir. Katılımcılara göre bu zorluklar, kadınların duygusal olması, sevgi dolu olması, merhametli olması, evin içinde hayat sürmesi, kayıptan sonra çocuklarının sorumluluğunu üstlenmesi ve misafirlerle ilgilenmek zorunda olması gibi sebeplerle ilişkilendirilmişlerdir.

Alanyazındaki yas sürecini ele alan çalışmalarda, kadın olarak yas deneyimini yönetmeye dair detaylı bilgi bulunmamaktadır. Bu çalışma, yas deneyimini kadınların perspektifinden araştırmayı hedefleyerek alanyazındaki bu boşluğa ışık tutmaktadır. Bundan sonra yapılacak olan çalışmaların kadın ve erkek olarak cinsiyet ayrımı ile yas deneyimleri, duyguları, acıları ele alarak, kadın ve erkeklerin yas deneyimlerini karşılaştırmalı olarak ele alması önerilmektedir.

Onuncu olarak, “devam eden bağlar ile öleni rahatlatmak” teması kaybı deneyimleyen katılımcıların ölen yakınlarının diğer dünyada yaşamaya devam ettiği düşüncesinden hareketle oluşturulmuştur. Katılımcılar ölen yakınları ile bağlarının kesilmeyerek devam ettiğini bunun için sağlıklı yolların bulunması gerektiğini düşünmektedirler. (Klass, Silverman ve Nickman 1996:787). Katılımcılar bu düşünce ile ölen yakın-

larının diğer dünyadaki durumları ile ilgilenmeye özen göstermişlerdir. Katılımcılar, ölen yakınları için dualar etmeye, Kur'an okumaya ve iyilikler yapmaya çalışmaktadırlar. Yapılan iyiliklerin, ölen yakınlarını rahatlattığını düşünmektedirler. Katılımcıların bu sayede kendilerini de rahatlattığı ve huzur bulduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, katılımcılar ölen kişiyi model almaya çalışarak ve ona benzemeye çalışarak, ölenle bağlarını devam ettirmeye çalışmışlardır (Klass, Silverman ve Nickman 1996:787). Ölen kişiye benzemeye çalışma durumunun, katılımcıları rahatlatmak ve yakınlarıyla ilgili pozitif duygular çağrıştırarak, katılımcıların yas süreci deneyimini olumlu etkilediği düşünülmektedir.

On birinci olarak, katılımcıların ifadeleri ışığında "dini başa çıkma stratejisi" teması oluşturulmuştur. Katılımcılar, deneyimledikleri yakın kaybının, kendi hayatları için bir dönüm noktası olduğunu düşünmektedirler. Katılımcılar yakın kaybını anlamlandırmak için dine sarılmışlar ve din ile rahatlamayı bulmuşlardır. Katılımcılardan kendilerini dindar olarak tanımlayanlar ölüm ile birlikte daha da dindarlaştıklarını ifade etmiş, kendilerini dindar olarak tanımlamayanlar ise; kayıptan sonra, din ile tanıştığını ve dine yöneldiğini ifade etmişlerdir. Katılımcılara göre din, ölümü anlamlandırma ve süreçle baş etmede kendilerine güçlü bir destek sağlamıştır. Alanyazında, dini başa çıkma stratejileri içerisinde din, kaybı deneyimleyen bireylere, olumlu yönde etki etmiştir. Temel olarak, bireyler kendisini yaratıcıya yakın hissetmiş, bunun sonucunda yaratıcıdan yardım istemiş ve Onun yardımı ile yaşadığı sorunların üstesinden gelebildiklerine inanmışlardır (Ayten ve Sağır, 2014:17).

Araştırmaya katılan tüm katılımcılar kendini müslüman olarak tanımlamışlardır. Katılımcılar din ile ilişkilerini ölüm deneyiminden önce ve sonra olarak ikiye ayırmaktadırlar. Bu ayırım literatürdeki bulguları destekler niteliktedir: Kaybı deneyimleyen katılımcılar önceki bilgileri, inanç sistemleri ve kültürlerinin öğretileri ile yeniden anlam oluşturmaya, yeni ortama uyum sağlamaya ve yeni inançlar oluşturmaya başlamışlardır (Neimeyer, 2001: 542). Bu araştırmanın katılımcılarının Müslüman olması, özel olarak İslam dininin düşünce sisteminin ve öğretilerinin kadınların yas süreci üzerindeki etkilerini göstermektedir. Farklı dinlerden katılımcılarla yapılacak olan çalışmalar, Hristiyanlık, Yahudilik veya Budizm gibi farklı dinlerin yas sürecine olan etkilerini

ortaya çıkartarak alanyazındaki bulguları zenginleştirebilir ve farklı dinlerin yas sürecindeki rolünü anlamaya yardımcı olabilir.

On ikinci olarak, katılımcıların, “sosyal başa çıkma stratejisi” ile ilgili açıklamalarında, kullandıkları sosyal kaynakların ve bu kaynakların etkilerinin farklılaştığı gözlemlenmiştir. Katılımcıların çoğunluğu, kaybı deneyimledikten sonra hazırda var olan sosyal çevresi ile etkileşimden memnuniyet duyarak rahatlamış, yaşadıkları acıyla baş etmeye çalışarak, yas sürecini daha kolay tamamlamışlardır. Literatürdeki çalışmalar bu bulguyu desteklenmektedir: Sosyal desteği var olan kişilerin, kayıp deneyimlerinde, süreci yönetmesi, desteğin etkisi ile daha düşük öfke yaşaması görülmüştür (Kim, 2009: 43). Bazı katılımcılar ise, yakın kaybı deneyiminden sonra, sosyal çevrenin, kendilerine zarar verdiğini ifade ederek, acılarını yaşamalarına engel olduğunu düşünmüşlerdir. Katılımcılardan sosyal desteği az olan kişilerin, sosyal olarak yalnızlaştığı ve bu kişilerin psikolojik belirtilere karşı daha güçsüz oldukları görülmüştür (Lazarus ve Folkman, 1984:27). Tüm bunların yanı sıra araştırmaya katılan ve kaybı deneyimleyen katılımcılar, ölüm acısı ile baş etmiş, “en kötüsünü yaşamış oldukları” için yaşayacakları yeni zorluklar karşısında, daha güçlü başa çıkma stratejileri geliştirmişlerdir (Calhoun ve Tedeschi, 1989; 1990:267).

Bu araştırmanın verileri İzmir ilinde yaşayan 7 kadından toplandığı için, bu araştırmanın bulguları bu araştırmaya katılan kadınların yası anlamlandırma ve başa çıkma süreçlerini yansıtmaktadır. Bu bulgular, İzmir ilinde yaşayan yada Türkiye de yaşayan diğer kadınlar için genellenememesi bu araştırmanın sınırlılıklarından birisini oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri toplanırken 7 kadın ile görüşme yapılmış ve görüşmelerde ortaya çıkan temaların kendisini tekrarladığı fark edilerek, araştırma verilerinin doyuma ulaştığı düşünülmüş ve örneklem 7 kişi ile sınırlı tutulmuştur. Niteliksel çalışmalar için 7 kişinin iyi bir katılımcı sayısı olduğu düşünülmekle birlikte, sonraki çalışmaların örneklemini arttırarak çalışmanın derinliğini arttırabileceği düşünülmektedir. Bu araştırmanın sınırlılıklarının yanı sıra, bu araştırmanın bulguları hem teorik hem de pratik olarak önemlidir. Bu araştırmanın teorik önemi, İzmir ilinde yaşayan ve yakın kaybı deneyimleyen kadınların kaybı, yas sürecini anlamlandırma ve başa çıkma süreçlerini dini perspektiften

ele alan başka bir araştırma olmamasıyla ilişkilidir. Bu araştırmanın bu bulguları, alanyazındaki bu boşluğu doldurmaktadır. Bu araştırmanın pratik önemi, kadınların yası anlamlandırma ve başa çıkma süreçlerinde dine nasıl başvurduklarını ve dinin bu süreçteki rolünü ortaya koyması ile ilgilidir. Bu araştırmanın bulguları, sahada çalışan klinik psikolog, sosyal hizmet uzmanı, psikiyatrist ve politika yapıcılara geliştirecekleri müdahale yöntemleri için yol göstermesi ümit edilmektedir.

Kaynakça

- Abeles, N., Victor, T. ve, Delano-Wood, L. (2004). The impact of an older adult's death on the family. *Professional Psychology*, 3, 234-239.
- Archer, J. (1999). *The nature of grief: The evolution and psychology of reaction to loss*. New York: Routledge.
- Ayten, A. (2010). Empati ve Din: *Türkiye'de yardımlaşma ve dindarlık üzerine psikososyal bir araştırma*, İstanbul.
- Ayten, A. (2012). Tanrıya Sığınmak: *Dinî başa çıkma üzerine psiko-sosyal bir araştırma*, İstanbul: İz yayıncılık.
- Ayten, A. ve Sağır, Z. (2014). *Dindarlık, dini başa çıkma ve depresyon ilişkisi: Suriyeli sığınmacılar üzerine bir araştırma*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt-Sayı 47 Aralık 2014, ss. 5-18.
- Bağcaz, A. (2012). *Ankara'da yakın kaybı sonrası yas belirtilerinin yaygınlığı ve yordayıcı etmenler(sosyodemografik özellikler, yakın kaybının özellikleri, anksiyete duyarlılığı ve yetişkin ayrılık anksiyete ilişkisi)* Uzmanlık tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi.
- Ball, J. F. (1977). Widow's grief: The impact of age and mode of death. *Omega: Journal of Death and Dying*, 7(4), 307-333.
- Bildik, T. (2013). Ölüm, kayıp, yas ve patolojik yas. *Ege Tıp Dergisi*, 52 (4), 223-229. Retrieved from <http://egetipdergisi.com.tr/issue/31439/344029>
- Boelen, P.A., van den Hout, M. A., & van den Bout, J. (2006). A cognitive behavioral conceptualization of complicated grief. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 13,109-128.
- Bonanno, G., Kaltman, S. (1999). Toward an integrative perspective on bereavement. *Psychological Bulletin*, 125, 760-776.
- Bonanno, G., Kaltman, S. (2001). The varieties of grief experience. *Clinical Psychology Review*, 21, 705-734.
- Bonanno, G.A. (2004). Loss, trauma, and human resilience: Have we underes-

- timated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American Psychologist* 59: 20–28.
- Bowen, M. (2004). Family reactions to loss. In F. Walsh & M. McGoldrick (Eds.), *Living beyond loss: death in the family* (2nd ed., pp. 47-60). New York: NY: W. W. Norton.
- Bowlby, J. (1960). Bebeklik döneminde ve erken çocukluk döneminde keder ve yas. 33-39.
- Bowlby, J. (1980). Eklenti ve kayıp, Vol. 3: Kayıp, üzüntü ve depresyon. New York: Temel Kitaplar 28, 649-656.
- Bruce, M.L., Kim, K., Leaf, P.J.ve, Jacobs, S. (1990). Depressive episodes and dysphoria resulting from conjugal bereavement in a prospective community sample. *Am J Psychiatry*, 147, 608- 611.
- Calhoun L.G, & Tedeschi R.G (1989-90) Positive aspects of critical life problems: Recollections of grief. *Omega* 20: 265-272
- Calhoun L.G, & Tedeschi R.G, Cann A ve ark (2010) Positive outcomes following bereavement: paths to posttraumatic growth. *Psychologica Belgica* 50: 125-143
- Caplan G. (1974). In I. Glick, R. Weiss & C. M. Parkes (Eds.), *The first year of bereavement*. NY: John Wiley.
- Cavanaugh, J. C., Fields, F. B. (2006). *Adult development and aging*, (4th ed.) Belmont: Wadsworth Thomson Learning Corr, C.
- Cimete, G., Kuguoglu, S. (2007). Grief responses of Turkish families after the death of their children from cancer. *Journal of Loss and Trauma*, 11, 31-51.
- Çelik, S. & Sayıl, I. (2003). Patolojik yas kavramına yeni bir yaklaşım: travmatik yas. *Kriz*, 11(2), 29-34.
- Çevik A. ve Öncü B. (1995). Normal ve patolojik yas kliniğinin çok boyutlu incelenmesi ve tedavi ilkeleri. *Psikiyatri Bülteni* (3):109-14.
- Cohen, O. ve Katz, M. (2015). Grief and growth of bereaved siblings as related to attachment style and flexibility. *Death Studies*, 39, 158-164.
- Davis, C. (2008). Redefining goals and redefining self: A closer look at posttraumatic growth following loss. *Handbook of bereavement research and practice: Advances in theory and intervention* Stroebe MS, Hansson RO, Stroebe W, Schut H (Eds.), American Psychological Association, 2008, Washington, D.C., s 309-325.
- Davis, C.G., Wortmann, C.B., Lehman, D.R., Silver, R.C. (2000). Searching for meaning in loss: Are clinical assumptions correct? *Death Studies*, 24, 497
- Esen H. (2012). İslam hukukunda ölenin ardından kadının yas tutması .*Celal Bayar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16(2): 130.

- Field N.J. & Filanosky C. (2010) Continuing bonds, risk factors for complicated grief, and adjustment to bereavement. *Death Stud* 34: 1–29.
- Fleming, S. J., Robinson, P. (2001). *Grief and cognitive behaviour therapy: The reconstruction of meaning*. In M. Stroebe, R. O. Hansson, W. Stroebe, & H. Schut. *Handbook of bereavement research: Consequences, coping and care* (pp. 647-670). Washington, D. C.: American Psychological Association Press.
- Freud S (1997). Yas ve Melankoli İng Çev. Uslu R, Berksun O (1997), *Kriz Dergisi* 1(2): 98-103.
- Genlik, Ö. (2012). *Yas süreci ve yas sürecindeki kişilerin depresyon ve anksiyete düzeylerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gizir, C.A. (2006). Kayıp Sonrasında Zorluklar Yaşayan Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Yas Danışmanlığı Modeli. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. (2): 195-213. s.198.
- Harvey J.H., & Miller E.D. (1998) Toward a psychology of loss. *Psychol Sci* 9 (6): 429–434.
- Hedayat, K. (2006). When the spirit leaves: Childhood death, grieving, and bereavement in Islam. *Journal of Palliative*, 9, 1282-1291.
- He L, Tang SQ, Yu W ve ark. (2014) The prevalence, comorbidity and risks of prolonged grief disorder among bereaved Chinese adults. *Psychiatry Res* 219: 347–352.
- Hibberd R (2013) Meaning reconstruction in bereavement: sense and significance. *Death Stud* 37: 670–692.
- Hu XL, Li XL, Dou XM ve ark. (2015) Factors Related to Complicated Grief among Bereaved Individuals after the Wenchuan Earthquake in China. *Chinese Medical Journal* 128 (11): 1438-1443.
- İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 2005, “matem”, II, 1954; “yas”, I, 3379.
- Kara, E. (2016). Yas Süreci ve Danışmanlık, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 251-270.
- Kaplow JB, Layne CM, Saltzman WR ve ark (2013) Using Multidimensional Grief Theory to Explore the Effects of Deployment, Reintegration, and Death on Military Youth and Families. *Clin Child Fam Psychol Rev* 16: 322–340
- Kim, S. H. (2009). The Influence of finding meaning and worldview of accepting

- death among bereaved older spouses. *Aging & Mental Health*, 13(1), 38-45.
- Kitson GC, Zyzanski SJ (1987) Grief in widowhood and divorce. *Psychiatr Clin North Am.* 10(3): 369-86
- Klass, D., Silverman, P., & Nickman, S. L. (Eds.) (1996). *Continuing bonds: New understandings of grief*. Washington, DC: Taylor & Francis.
- Klein M (1940) Mourning and its relation to manic-depressive states. *Int J Psychoanalysis* 21: 125-153.
- Klein, M. (1940). Yas Tutmak ve Manik Depresif Durumlarla İlişkisi. In Habip, B. (Ed.), *Sevgi, Suçluluk ve Onarım* (pp. 259-278). İstanbul: Kanat Yayıncılık.
- Kübler-Ross E (1969) *On Death and Dying*. Collier Books Macmillan Publishing
- Kvale, S. (2008). *Doing Interviews*. Sage Publications
- Lazarus, R., & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*. New York: Springer.
- Lindermann, E. (1994). Symptomatology and management of acute ad psychiatry, 101, 141-148
- Mahler, M. S., Pine, F., and Bergman, A. (1975). *The psychological birth of the human infant*, New York: Basic Books.
- Malkinson, R. (2009). *Bilişsel Yas Terapisi*. (Çev. S. K. Akbaş). Ankara: Hedef.
- Martin, T. L., & Doka, K. J. (2000). Men don't cry . . . Women do: Transcending gender stereotypes of grief. Philadelphia, PA: Brunner/Mazel.
- McIntosh, D. N. (1993). Religion's role in adjustment to a negative Life event: Coping with the loss of a child. *Journal of Personality and Social Psychology* 4:812-21.
- Neimeyer RA (2001) Searching for the meaning of meaning: Grief therapy and the process of reconstruction. *Death Stud* 24: 541-558
- Neimeyer, R., Prigerson, H., & Davies, B. (2002). Mourning and meaning. *American Behavioral Scientist*, 46(2), 235-251.
- Okyavuz, Ü. (1995). Ölüm ve ölümcül hastalık, *Kriz Dergisi*, 3 (1-2), 167-171
- Özçetin, A. (2010). Diyarbakır Bölgesinde Yas ve Din İlişkisi. *Düşünen Adam*, 13(1), 12-18.
- Özmen, O. (2014) Cultural characteristics of grief and coping in bereaved adult women: a phenomenological study with consensual qualitative research. Basılmamış doktora tezi. ODTÜ, Ankara.
- Öztürk O: Ruh sağlığı ve bozuklukları. Hekimler Yayın Birliği. 4. basım. Ankara, 1992.

- Parkes CM (1972) Bereavement: Studies of Grief in Adult Life. New York, NY: International Universities Press.
- Prigerson, H. G., Frank, E., Kasl, S. V., Reynolds III, C. F., Anderson, B., Zubenko, G. S., Houck, P. R., George, C. J., & Kupfer, D. J. (1995). Complicated grief and bereavement-related depression as distinct disorders: preliminary empirical validation in elderly bereaved spouses. *American Journal of Psychiatry*, 152, 22-30.
- Rich, S. (2002). Caregiver grief: taking care of ourselves and our patients. *International Journal of Trauma Nursing*, 8(1), 24-28.
- Rothaupt, J. W., & Becker, K. (2007). A literature feview of Western bereavement theory: From decathecting to continuing bonds. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*, 15(1), 6-15.
- Ruth Hetzendorfer. (2009). *The Pastoral Counselling Handbook A Guide To Helping Hurting*, Beacon Hill Press of Kansas City, s.178.
- Sabar, S. (2000) Bereavement, Grief and Mourning. *Gestalt Review*, 4(2): 152-168.
- Sanders CM (1988) Risk Factors in Bereavement Outcome. *Journal of Social Issue* 44: 97-111.
- Schwab, G. (2009). Replacement children: The transgenerational transmission of traumatic loss. *American Imago*, 66(3), 277-310.
- Shuchter, S. R., & Zisook, S. (1993). The course of normal grief. In M. S. Stroebe, W. Stroebe, & R. O. Hansson (Eds.), *Handbook of bereavement: Theory, research, and intervoention* (pp. 23-43). New York, NY, US: Cambridge University Press.
- Smith, J. A., & Osborn, M. (2007). Interpretive Phenomenological Analysis. In J. A. Smith(Ed.), *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Methods* (pp. 53-81). Sage Publications
- Stroebe M, Schut H. (1999) The dual process model of coping with bereavement: rationale and description. *Death Stud* 23:197-224
- Sultan, H.D. (2003) The Muslim way of death. In Bryant, D.C. (Eds.), *Handbook of Death & Dying* (pp. 649-655). London: Sage Publications.
- Susan Wheeler-Roy, Bernard A. Amyant, *A Field Manual Grief Counseling Resource Guide*, New York State Office of Mental Health, 2004, ss. 6-8
- Tedeschi RG, Calhoun LG (1995) *Trauma and transformation: Growing in the aftermath of suffering*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Volkan, V. Zintl, E. (2010). *Gidenin Ardından*. Çev. Işıl Vahip - Müge Kocadere. OA yayınları. 2. Baskı ss. 34

- Walsh, F., McGoldrick, M. (Eds.). (2004). *Living beyond loss: death in the family* (2nd ed.). New York: W. W. Norton
- Walsh, K., King, M., Jones, L., Tookman, A. and Blizard, R. (2002). Spiritual beliefs may affect outcome of bereavement : Prospective study. *British Medical Journal*, 324 (7353), 1551.
- Wayment, H. A. ve Vierthaler, J. (2002). Attachment style and bereavement reactions. *Journal of Loss and Trauma*, 7, 129-149.
- Winnicott, D. W. (1965). *The maturational process and facilitating environment: Studies in the theory of emotional development*. New York: International Universities Press.
- Worden J.F.(1991) *Grief counselling and grief therapy*. London: Springer publishing company second ed.
- Worden, J. W. (2001). *Grief Counselling and grief therapy: A handbook for the mental health practitioner* (2. baskı). London: Springer.
- Worden JW (2009) *Grief counseling and grief therapy: A handbook for the mental health practitioner*, 4th Ed. New York: NY Springer
- Yaparel, Y. (1994) Depresyon ve dinin inançlar ile tabiatüstü nedensel yüklemeler arasındaki ilişkiler. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (8): 275-299
- Yu W, He L, Xu W ve ark. (2016) Continuing Bonds and Bereavement Adjustment Among Bereaved Mainland Chinese. *J Nerv Ment Dis* 204: 758–763
- Zara, A. (2011). *Kayıplar, Yas Tepkileri ve Yas Süreci*. Elde edilme tarihi: 20 Haziran 2019 <http://www.aytenzara.com/wp-content/uploads/2012/02/Kay%C4%B1plar-Yas-Tepkileri-ve-Yas-S%C3%BCreci.pdf>
- Zisook, S., Zisook, S.A. (2005). Death, dying and bereavement. In: B.J. Sadock, V.A., Sadock (Eds.), Kaplan and Sadock's *Comprehensive Textbook of Psychiatry* 8.Edition. Vol. 2. 2367-93. Philadelphia: Lipincott Williams and Wilkins.

KUR'AN-I KERİM'DE BOŞANMA ÖNCESİ AİLE BİRLİĞİNİ YENİDEN TESİS ETMEK İÇİN ÖNGÖRÜLEN AİLE İÇİ ÇÖZÜM YOLLARI

Abdurrahim ÇELENK*¹

Giriş

İçtimai yapının belki de en önemli unsuru olan aile, beşeriyetin tarihi kadar eski bir kurumdur. Her toplumda yaklaşık olarak aynı işlevi gören bu kadim müessese, İslam'da da önemli bir yere sahiptir. Zira Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında diğer konulara nazaran aile ahkâmına müteallik hükümler kahir ekseriyettedir. İslam Aile Hukuku'nun temelini oluşturan bu hükümler daima araştırılmış ve araştırılmaya devam etmektedir.

İslam'ın ortaya koyduğu aile profili her şeyden önce mutluluğun, huzurun ve fedakarlığın galip geldiği bir yapıdır. Kur'an-ı Kerim'in eşler arasında oluşan bu manevi havayı devam ettirmeyi amaçladığı müteaddit ayetlerde kendini göstermektedir.

Beşerî aklın kendi başına üstesinden gelmekte yetersiz kaldığı/kalacağı durumlarda ilâhî müdahale/yol göstermenin varlığı bilinen bir gerçektir.

* Millî Eğitim Bakanlığı (Öğretmen), abdurrahimcelenk@gmail.com, ORCID 0000-0003-4608-9373.

Bu meyanda Kur'an-ı Kerim'in aile ahkâmına taalluk eden hükümlerinde de bu hakikati görmek mümkündür. Hukukun gözetiminde "nikâh" akdiyle başlayan süreç, taraflara sorumluluk yüklenerek korunmaya çalışılmıştır. Mamafih Kur'an, eşler arasında genel sayılabilecek şekilde vazife taksimi yapmıştır. Tarafların fitratına uygunluğuyla tebarüz eden bu vazifeler yerine getirildiği takdirde ciddi sorunların ortaya çıkması hemen beklenen bir durum değildir. Fakat aynı zamanda tabiatı gereği insani duyguların değişmeye meyyal olması birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. İslam'ın, aile içinde yaşanabilecek sorunlara çözüm önerileri getirirken bu gerçekleri göz ardı etmediği bilinen bir şeydir.

Kur'an'ın eşler arasında inşa etmeye çalıştığı sekinet, meveddet ve rahmet gibi manevi duyguların oluşması bir yana günümüzde tarafları bir araya getirip ortak bir zeminde buluşturmak bile meşakkatli bir hal almıştır. Zira fitratın ıskalandığı, aile içi rollerin değiştiği ve değerlerin erozyona uğradığı bir ortam, eşlerin bir arada yaşamalarını zorlaştırmaktadır. Ayrıca sosyal hayatta kadının etkin ve cinsiyet bakımından ön planda tutulması bazı sıkıntıları beraberinde getirmektedir. Sonuçta birbirini tamamlaması gereken eşler rekabet alanı oluşturarak evlilik birliğini kurmada ve korumada çaresiz kalmaktadır. Tüm bu sorunların üstesinden gelmekte zorlanan taraflar soluğu mahkemelerde almakta ya da daha kötüsü aile içi şiddetin oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) verilerine bakıldığında son yıllarda sürekli artış eğiliminde olan boşanma vakaları sadece eşleri etkilememektedir. Toplumun ciddi bir kesiminin de nasibini almasına sebep olan boşanmalarda en büyük mağduriyeti çocuklar yaşamaktadır. Ayrıca nüfusa oranla kaba evlenme hızındaki sürekli düşüşler aile hayatını tehdit etmektedir. Evliliğin zorlaşp boşanmaların kolaylaşması toplumu huzursuz kılmaktadır. Toplumun selameti ailenin selametine bağlı olduğundan dolayı aileyi korumak her şeyden daha önceliklidir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından Allah'a en sevimsiz gelen helal¹

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid İbn Mâce el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce* nşr. Raid b. Sabri b. Ebî Alfe, (b.y.: Dâr'ul-Hadâratı li'n-Neşri ve't-Tavzi', 1436/2015), "Talâk", 1.; Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdi es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*, nşr. Sâlih b. Abdilazîz b. Muhammed b. İbrahim, (b.y.: Dâru's-Selâm li'n-Neşri ve't-Tavzi', 1420/1999), "Talâk" 3.

şeklinde nitelenen “boşanma” anlaşılacağı üzere istenen bir şey değildir. Bundan dolaydır ki boşanma aşamasına gelmiş taraflara farklı çözüm yolları gösterilmiştir. Kur’an-ı Kerim, karı koca arasında vuku bulan ciddi anlaşmazlığın/geçimsizliğin öncelikle aile içinden çözülmesini istemiştir. Aile içinde çözülemeyen durumlarda ise devreye aile yakınlarını koyarak sorunların çözümü için akrabalara da sorumluluk yüklemiştir. Esasında İslam, eşler arasında çıkan anlaşmazlıklara birçok yönden çözüm geliştirmiştir. Bu çalışma sadece Kur’an-ı Kerim’de geçen çözüm yollarını incelemektedir.

Aile içi anlaşmazlıkların sebebi bazen erkekten bazen de kadından ve yahut her iki taraftan da kaynaklanmaktadır. Problemin kaynağına göre çözüm üreten Kur’an’ın öngördüğü tedbirler farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa aile içinde ortaya çıkan sorunun kaynağının tek taraflı olması durumunda sorunun çözümü için öncelikli olarak diğer eşe sorumluluk yüklenmektedir. İhtilafın iki taraftan da kaynaklandığı koşullarda ise aile dışında çözümler üretilmiştir. Anlaşmazlıkların sebebi her ne olursa olsun burada yolu gösterilen çözümler her çağda ve her dönemde tazeliğini koruduğu söylenebilir.

1. Meşru Aile Birliğini İhlal Eden Nâşize Kadın İçin Kocanın Takip Etmesi Gereken Çözüm Yolları

Eşler arasında vuku bulan ihtilafların sebebi kadından kaynaklandığı durumda sorunun çözümü için müracaat edilen ayet Nisâ Suresinde geçen, *“Allah’ın, (iki cinse) birbirinden farklı özellik ve lütuflar bahşetmesi ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar. Sâlihâ kadınlar Allah’a itaatkârdır; Allah’ın korumasına uygun olarak, kimsenin görmediği durumlarda da kendilerini korurlar. (Evlilik hukukuna) baş kaldırmamasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür.”*² ayetidir. Anlaşılacağı üzere evlilik hayatının kadın tarafından ihlal edilmesi halinde bir dizi tedbirin getirildiği müşahede edilmektedir.

Kur’an-ı Kerim’de kocasının yanında ya da onun yokluğunda ila-

² Kur’an Yolu. (Erişim 23 Eylül 2023), en-Nisâ: 4/34.

hi emirlere uygun davranıp kocasına gönülden bağlanan ve Allah'ın emrettiği sınırları aşmayan kadın için "sâlihâ", "kânite" ve "hâfiza" sıfatları kullanılmaktadır. Ayetin devamında ise meşru evlilik hukukunu çiğneyen kadından "nâşize" diye söz etmektedir. Nâşize, kocasına başkaldıran,³ ondan nefret eden ona itaati kendine yediremeyen ve gözü başkasında olan,⁴ isyan etmesi ve rahatsızlık duymasından ötürü ondan huzur bulmayan,⁵ haklı bir gerekçesi olmadığı halde evi terk eden⁶ kadındır. Nüşûz'dan anlaşılan şey kocanın şahsiyetine ve onuruna saldıran, toplumdaki itibarına kast eden ve meşru aile birliğini temelden sarsan kadındır.⁷ Bu davranışlar eşler arasında sevgi, saygı gibi manevi duyguları örselemekte aile düzenini tahrip etmektedir. Netice itibarıyla bu hususlar boşanmaya kapı aralamaktadır.

Yukarıda zikredilen tavır ve davranışların tamamı çok ciddi problemlerdir. Böyle bir kadına uygulanması gereken prosedür Kur'an'da açık bir şekilde beyan edilmiştir. Doğrudan ve dolaylı sayılabilecek bu çözüm yolları aile birliğini kurtarmaya yönelik alınmış önlemlerdir.

1.1. Doğrudan Çözüm Yolları

Kur'an'da evlilik bağına zarar veren, kocanın hukukunu ihlal eden kadın için boşanma öncesinden bazı tedbirlerin alındığı zikredilmiştir. Bu tedbirlerin maksadı kadına hiza verip istikamet kazandırmaktır. Zira bu önlemlerle serkeşlikle, önu alınmaz tavır ve davranışlarla daha fazla aile yapısının zarar görmesinin engellenmesi amaçlanmıştır. Doğrudan aile içinden çözülmesi beklenen üç ayrı yöntem zikredilmiştir. Bu yöntemlerin sırasıyla uygulanıp uygulanmayacağı hususunda ortak bir görüşün olmadığı ifade edilebilir. Ancak genel kanaat, kadından kaynaklanan

³ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitabu'l-Ayn* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003), "nşz", 4/221.

⁴ Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Çaribi'l-Kur'an* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, ts.) "nşz" 493.

⁵ Ebû'l-Kâsım Carullah Mahmud b. Ömer Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzil ve Uyyûni'l Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vil*, nşr. Halil Me'mûn Şeyhâ (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1430/2009), 234.

⁶ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar, 2013), "Nâşize", 447.

⁷ Abdurrahim Çelenk, *Kur'an-ı Kerim'de Boşanma Öncesi Aileyi Kurtarmaya Yönelik Alınan Tedbirler* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 49.

sorunlarda bu üç tedbirin erkek tarafından sırasıyla başvurulması gereği yönünde olduğu söylenebilir.

1.1.1. Öğüt

Nisâ Suresi'nin 24. ayetinde geçen *عظ*, kelimesine dil bilginleri uyarı, hatırlatma ya da korkutma suretiyle insanların kalbini yumuşatarak hayra yönlendirmek⁸ manaları vermektedir. Vaaz kelimesinin bilhassa Kur'an-ı Kerim'de emredici veya yasaklayıcı bir anlam sahası bulunduğu için genelde hukuka müteallik hususlarda bu kelimenin kullanıldığı değerlendirilir.⁹ Fakat gerek Kur'an'da ve gerekse de hadislerde vaaz kelimesinin anlam yelpazesinin genişliği onun sadece hukuki boyutuna değil ahlaki ve manevi boyutuna da işaret ettiği söylenebilir.

Nasihât ya da öğüdün geçmişten günümüze insani ilişkilerde çokça başvurulan yöntemlerden biri olduğu bilenen bir gerçektir. İşe yaraması hasebiyle daima canlılığını koruyan bu yöntem kalp taşıyan her insanda etkisini gösterecek sihirli bir kaynaktır. Çoğu zaman öğüt bir tecrübeyi paylaşma veya bilgi verme amacı taşımakla birlikte karşıdaki kişinin buna muvafık davranıp davranmama hususunda bir zorunluluğu bulunmamaktadır.¹⁰ Ancak burada öğüt verilen kişi herhangi biri olmadığı için öğüdün bir bağlayıcılığı söz konusudur.

Kur'an'ın özellikle eşler arasında çıkan çekişmelerin hallinde bu yöntemin kullanılmasını istemesi dikkat çekicidir. Zira burada normalin dışına çıkmış, evin huzurunu kaçırmış ve nasihate muhtaç bir eşin varlığı mevzu bahistir. Böyle bir ortamda problemin çözümü için kocaya sorumluluk yüklenmiştir. Çünkü karısını en iyi tanıyan, onun hassas yanlarını ve değer yargılarını en iyi koca bilmektedir. Kocanın, karısını çıktığı bu yoldan geri döndürmesi, ona şefkat ve merhametle yaklaşması kadının kalbinin yumuşamasına zemin hazırlayabilmektedir. İlk aşamada azarlama ve paylama meseleyi çıkmaza götürme ihtimalini

⁸ Râğîb el-İsfehânî, "v'az", 527.; Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, (Beyrut: Dâr Sader, ts.), "v'az", 7/417.

⁹ Hasan Cirit, "Vaaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/405.

¹⁰ Saffet Köse, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu* (Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 2016), 315.

yükseltmektedir. Bunun için ayetin maksadına uygun bir şekilde nasihatte bulunulması sorununun çözümüne katkı sağlayacaktır.

Kocanın sağduyusu ve müşfik yaklaşımı eşinin kalbini yumuşatmaya yetmişse ve kadın pişmanlığını izhar ettiği takdirde artık başka bir yönetime gerek kalmadan konu kapanmalıdır. Fakat çabalarına rağmen kocaya karşı aynı veyahut daha şiddetli tavır takınılıyorsa artık öğüdün işe yaramadığı anlaşılır ve problemin çözümü için bir üst yönetime başvurulur.

1.1.2. Yatakların Ayrılması

Öğüdün işe yaramadığı durumda kocanın takip etmesi gereken çözüm yolu yatakları ayırmaktır. Zira kadın kendine verilen nasihatini dinlemeyerek nâşize tavrını devam ettirdiğinden dolayı kocasının bu yola başvurması ayetin bir gereğidir. Ayette, "...(*Evlilik hukukuna*) baş kaldırmamasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövün..."¹¹ buyrulmaktadır.

Yatakların ayrılmasından kastın ne olduğu hususunda İslam bilginleri arasında ortak bir kanaatin bulunduğunu söylemek zordur. Esasında yoruma açık bir alan olması sebebiyle bu durum bile kendi içinde çeşitli çözüm yollarına kapı aralamaktadır. Ancak yorumların farklı olması gayeyi değiştirmemektedir. Bütün ilim adamlarının buradaki amacı dağılma aşamasına gelmiş aile birliğini yeniden tesis etmek marifetiyile ayetin doğru anlaşılmasını sağlamaktır. Ama genel olarak ayetten anlaşılmanın kocanın karısını yatakta bir başına bırakarak geceyi onunla geçirmemesidir.¹² Bu husus sadece kadın açısından değil aynı zamanda erkek içinde meşakkatli bir durumdur. Zira, meşru hakkı olan cinsi ve duygusal bağını eşini terbiye etmek maksadıyla terk etmektedir.¹³ Bu çözüm yoluyla yalnız başına kalan kadının süreci yeniden gözden geçirme fırsatı elde etmesi ve inadının kırılması amaçlanmıştır. Ayrıca yatakta ayrı kaldığı süre boyunca duygusal ve psikolojik açıdan düşünme imkânı elde eden kadının artık bir karar vermesi beklenmektedir.

¹¹ en-Nisâ 4/34.

¹² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 235.

¹³ Mesut Bayar, "İslam Aile Hukukunda Karı-Koca Arasında Meydana Gelen Anlaşmazlıklara Önerilen Çözümler", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 5 (Nisan 2011), 99.

Böylece kadın, yaptığı hatadan rücu etmek maksadıyla kocasına yönelip sürecin bitmesine zemin hazırlayabilir. Neticede yaptığından pişmanlık duyup hatasını anladığında gayeye ulaşıldığı için kocanın karısına dönmesi gerekir. Eşinin hatasından döndüğünü anladığı zaman erkek farklı bir yola başvuramaz.

Kadına karşı takınılan bu tavra rağmen olumlu yönde bir gelişme olmuyorsa kocanın bu süreci gereğinden fazla uzatması faydadan çok zarar getirebilir. Ayrıca sürenin uzaması kadının inadını ziyadeleştirme ihtimalini artırabilir. Bu durumda süreci makul tutmak amaca hizmet etmesi açısından mühimdir.

Kadın bu aşamada da kocasına yönelmeyip hatasında ısrar ettiği takdirde kendinin de haberdar olacağı üzere Nisâ Suresi'nin 34. ayetinde bildirilen hüküm cari olacaktır. Buna göre nâşize kadını caydırmak için önlem olarak son aşama darb'tır.

1.1.3. Darb

Kocasından öğüdü dinlemeyen kadına yönelik alınacak ikinci aşamada ki tedbir yatakları ayırmaktır. Ancak kadın, kocasının bu tepkisine olumlu yanıt vermemekle nâşize olduğunu açıkça göstermiş olmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'in nâşize kadın için öngördüğü tedbirlerin sonuncusu darb'tır. Ve bu durum nâşize kadın tarafından da bilinen bir şeydir. Yine bu yöntemin kendi hakkında kocasına verilmiş bir vazife olduğunu da bilmektedir.

Kur'an'da kadınlarla alakalı bir konu geçtiğinde İslâm karşıtlarının dile getirdiği belki de ilk konu kadına yönelik şiddettir. Kasıtlı veya kasıtsız olsun çevrenin kadınlara dair en çok yakındığı mesele budur. Toplumun bir kısmını ciddi anlamda rahatsız eden darb eyleminin niteliğine müteallik her ne kadar çalışmalar yapılsa da hâlâ gereğince bu konunun vuzuha kavuştuğu söylenemez. Peki bu kelimeye tam olarak verilen anlam nedir?

Nisâ 34'te, " وَأَضْرِبُوهُنَّ . . ." ifadesinde geçen ضرب fiilinin geldiği anlamlar sözlüklerde sıralanmıştır. Bağlamından bağımsız olarak bakıldığında kelimenin anlam zenginliğini lügatlerde görmek mümkündür. Bir şeye

vurmak (el, kılıç, sopa vb. ile), basmak (para), yürüme, yolculuğa çıkmak, düşmek (yağmurun yere düşmesi) gibi anlamlar bunlardan bazılarıdır.¹⁴ İşte d-r-b fiiline yüklenen anlamlar farklı olunca ayete verilen anlamlarda değişmektedir. Ancak mahut ayette bu fiilin muayyen bir bağlamda kullanıldığı unutulmamalıdır.

İslam bilginlerinin kahir ekseriyetine göre ayette geçen darb kelimesi vurmak anlamında kullanılmıştır.¹⁵ Meşhur dil alimi İbn Manzûr (ö. 711/1311) bu kelimeyi tarif ederken mananın herkesçe “bilindiğini” ifade etmiştir.¹⁶ Buradan kast edilen anlamın vurmak şeklinde olduğu söylenebilir.

Ayetin anlamına bakılarak kimi bilginler nüşûzundan dolayı kadının dövülemeyeceğini ifade etmişlerdir. Dayanak olarak Resulullah'ın (s.a.s.) veda hutbesinde kadınlarla ilgili verdiği talimat ve çeşitli hadisler gösterilmektedir. Kimi araştırmacılar da d-r-b fiiline yükledikleri anlamlardan dolayı kadının dövülemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Yine çağdaş araştırmacıların bazıları dönemin yerel yapısına dikkat çekerek darb eylemini sadece Kur'an'ın indiği coğrafyaya hapsetmektedir. Bu ayetin kapsamının maslahat cihetinden hareketle örfi bir durum olduğu söylenmektedir. Fakat bu yorumların genel kanaati yansıttığı söylenemez.

İslâm alimlerin çoğunluğuna göre meşru aile düzenini bozan kadına son çare olarak vurmak mübahtır. Vurmak/dövmek fiili yöntem itibarıyla sert olması hasebiyle hoş karşılanmamakla beraber ruhsat verildiği açık bir şekilde ifade edilmiştir. Buradan maksat kadından öç almak değil, bu tedbirle kadını yıldırıp onu bozmaya çalıştığı aile hayatına geri döndürme çabasıdır. Anlaşılacağı üzere vurma eylemi her kadına değil yalnızca meşru aile düzenine kast eden kadına uygulanır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki hiçbir İslam bilgini mezkûr ayeti şiddete teşvik olarak kabul etmemektedirler. Zira vurmanın ölçüsünü kaçırmamak adına çeşitli kısıtlamalar getirilmiştir. Fakihler vurma eylemi yapılacağı takdirde kadını küçük düşürücü ve onurunu zedeleyici tarzda olmamasına,

¹⁴ Râğîb el-İsfehâni, “drb”, 294.

¹⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, (Beirut: Dâru'l-İhyâu't-Türâsîl-Arabî, 1412/1992), 3/150.

¹⁶ İbn Manzûr, “drb”, 1/543.

yüze ve tehlike arz eden yerlere yaralayıcı bir şekilde vurulmamasına dikkat çekmişlerdir. Ve vurma işleminin misvak tarzı aletlerle olması şartı getirilmiştir.¹⁷ Ölçüyü kaçırarak derecede şiddet uygulayan koca, kendine verilen görevi kötüye kullanmış kabul edilir. Bu nedenle bu ayet için 'erkeğin şiddetinden kadını muhafaza eden ayet' şeklinde yapılacak bir tarif, aynı zamanda doğru bir tespiti de tazammun etmektedir.

Anlaşılabacağı üzere İslam bilginleri tarafından kerih karşılanmasına rağmen Kur'an'dan bir tedbir olarak zikredilen bu yöntem uygulandığı takdirde vicdan ve insafın elden bırakılmaması ve ölçünün kaçırılmaması istenmiştir. Çünkü sınır aşıldığı takdirde aile birliğini kurtarmak bir yana nüve halinde de olsa kalan sevgi ve muhabbetin yok olup gitmesi söz konusudur. Kaldı ki kişi sevdiğine kasıtlı zarar vermez.

Belirtilmesi gereken önemli bir husus da son çare olarak başvurulacak yöntemin koca tarafından işe yaramayacağı biliniyorsa bu yöntem uygulanmaz. Çünkü burada gaye kadına vurmak değil, aile birliğini sağlamaktır. Ayrıca nüşüz olacak kaygısıyla da kadına vurulamaz.

Klasik ya da çağdaş bilginlerin ortak kanaat belirttiği husus darb'ın hoş karşılanmamasıdır. Ancak ayette "vurmak" eyleminin olmadığı iddiası her şeyden önce ayetin zahirine ve bağlamına terstir. Mamafih mahut ayete salt şiddet anlamı yüklemekte hatalı bir yaklaşımdır. Zaten karısına şiddet uygulayanların hayatına bakıldığında bu ayetin hükmünden hareketle amel etmedikleri rahatlıkla görülür. Diğer taraftan Peygamber'in (s.a.s.) uygulamalarına bakıp onun yapmadığı bir şeyin yapılmaması gerektiği bakışı da sakattır. Çünkü her erkek Hz. Peygamberin (s.a.s.) hasletlerine sahip olmadığı gibi her kadında peygamber eşlerinin ona davrandığı gibi kocasına aynı şekilde davranmamaktadır.¹⁸

Şüphesiz kadından ötürü aile içinde neşet eden sorunların tamamı aynı karakterde değildir. Olayların derinliği ve farklılığı her zaman aynı olmamaktadır. Bundan dolayı kadından kaynaklanan sorunların tamamında aynı çözüm yollarını denemek bazen yanıltabilir. Zaten böyle bir uygulama amaca hizmet etmez. Neticede gaye aile birliğini sağlamak dağılma tehlikesi geçiren yuvaları kurtarmaktır. Kur'an'ın

¹⁷ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 3/150.

¹⁸ Çelenk, *Kur'an-ı Kerim'de Boşanma Öncesi Aileyi Kurtarmaya Yönelik Alınan Tedbirler*, 68.

sunduğu reçete her zaman ve her çağda karşılık bulacağı aşikardır. Alınan tedbirler herkeste aynı sonucu vermesi beklenen bir durum değildir. Fakat çözüm açısından Kur'anî ilkeler önemsenmeli ve dikkate alınmalıdır. Zikredilen ayetteki sıralama aynı zamanda serkeş kadına bir ihtaradır. Erkeğin bu konudaki son tepkisi budur. Bundan sonraki süreç Kur'an'ın beyanıyla güzellikle ayrılmaktır. Ayrıca toplumun çok az bir kısmında anlaşmazlıkların bu raddeye geldiğini ifade etmek de yararlı olacaktır.

2. Dolaylı Çözüm Yolları

Kur'an-ı Kerim karısının nüşûzu halinde kocayı birtakım tedbirler almakla vazifelendirmişti. Fakat erkek, karısı hakkında vazedilen tedbirlerin işe yaramayacağına kesin kanaat getiriyorsa bu yöntemlere başvuramayacağı ifade edilir. Bunun dışında kadın nâşize olmamasına rağmen kocasına gerekli ilgiyi esirgediği durumlarda veyahut farklı sebeplerden dolayı kocanın eşine karşı soğukluk beslemesi olağan bir durumdur. Böyle bir halde kocanın boşanma yolunu tercih etmemesi için Kur'an-ı Kerim aile düzeninin ani kararlarla yıkılmasının önüne geçmek amacıyla değişik çözüm yollarına da imkân sağlamıştır. Dolaylı çözüm yolları şeklinde ifade edilecek bu yöntemler yine aile birliğini kurtarmaya yönelik alınmış önlemlerdir.

2.1.1. İlâ

*"Kocanın karısına yanaşmamak üzere yemin etmesidir."*¹⁹ şeklinde tarif edilmektedir. İslam gelmeden evvel Cahiliye Arapları tarafından kullanılan bu yöntem İslam'ın gelmesiyle tadil edilmiştir. Cahiliye toplumunda sıkça başvurulan bir enstrüman olması hasebiyle kadınların zarar gördüğü bir yöntemdi. Çünkü İslam öncesi Arap toplumunda erkekler karısına kızdığı zaman onu mağdur etmek amacıyla belirli veyahut belirsiz bir süre karısına yaklaşmamaya yemin ediyordu. Süre bitiminde yeminini defalarca uzatıyorlardı. Kendi kocalık vazifesini yapmadığı gibi kadının da başka biriyle evlenmesinin önüne geçiyordu.²⁰ İlâ süresince

¹⁹ Erdoğan, "İlâ", 244.

²⁰ Köse, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, 335.

evlilik bağı devam etmesi hasebiyle kadın başkasıyla evlenememektedir. Yorucu ve ruhi çöküntü içinde maddi ve manevi zorluklara maruz kalan kadın hiçbir hak iddia edemiyor kaldı ki hakkını arayacağı bir merci de bulunmuyordu. Anlaşılacağı üzere burada ki gaye kadına hayatı dar edip onu yaşam sevincinden mahrum bırakmaktır. Mamafih, îlâ'yı karısını terbiye etmek veya menfi duyguları bertaraf etmek için bu metoda başvuranlarda nadiren de olsa vardır.²¹

İslam, kadınların nahak yere zulme uğramalarına izin vermemiş yersiz cezalandırmaların önüne geçmiştir. Îlâ'ya dair Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmaktadır; *"Kadınlarından uzaklaşmaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır. Eğer geri dönerlerse Allah çok bağışlayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir. Boşamaya karar vermiş olurlarsa, şüphe yok ki Allah her şeyi işitir ve bilir."*²² Ayetten de anlaşılacağı üzere îlâ muayyen bir süreyle takyit edilerek zulüm aracı olmaktan çıkarılmıştır.

Îlâ uygulamasının pratik hayattaki karşılığı en iyi Resulullah (s.a.s.) zamanında vuku bulan hadiseden anlaşılmaktadır. Zira Tahrim Suresine de konu olan bu vakıa, aile içinde peyda olan huzursuzluğun giderilmesine katkı sağlamıştır. Çünkü Hz. Peygamberin (s.a.s.) îlâ sebebiyle eşlerinden uzak kalması onların hatalarını görmelerine sebebiyet vermiştir. Netice itibarıyla dağılma tehlikesi geçiren aile birliği yeniden onarılmıştır.

Çeşitli sorunlardan dolayı Îlâ'ya başvurulduğunda kocaya tanınan süre hiçbir surette dört ayı geçmemektedir. Süre sonunda yahut süre dolmadan evvel kocanın karısına dönmesiyle sorun çözülmüş olur ve koca hakkında yemin kefareti cari olur. Fakat süre bitiminde arada ki sorunlar devam ettiği takdirde boşanma vuku bulur. Mevzuya dair detaylar fıkıh kitaplarında mevcuttur.

Taraflar arasında cereyan eden menfi hadiseler karşısında veya kocanın karısına karşı alacağı tavırları yeniden düşünmek aradaki sevgi ve bağın düzeni ölçmek maksadıyla belirli bir süre îlâ'ya başvurusu fevri davranıp boşanmasından ehven olduğu açıktır. Bu meyanda îlâ ile aile içindeki sorunlar dışarı taşmadan ve taraflar arasında husumete

²¹ Çelenk, *Kur'an-ı Kerim'de Boşanma Öncesi Aileyi Kurtarmaya Yönelik Alınan Tedbirler*, 70.

²² el-Bakara 2/226-227.

sebebiyet vermeden halledilmiş olması maksada uygun bir yöntem olduğu açıktır.

2.1.2. Ric'î Talak

İslam'da boşanma hoş karşılanmamakla beraber gerekli durumlarda zorunluluk olarak telakki edilmiştir. Meşru aile birliğinin devamını isteyen İslam taraflara sorumluluk yüklemek marifetiyle bu halin korunmasını amaçlamıştır. Ancak her insanın vazifelerini bihakkın yerine getirmesi her zaman mümkün olmamaktadır. Bununla birlikte değişen duygu ve düşünceler, çevre ve her türlü gelişmeler insan üzerinde bir etki oluşturmaktadır. Tüm bu sebepler eşler arasında kurulan duygusal ve ailevi bağa tesir etmektedir ve bu durum taraflar arasındaki ilişkiyi zora sokmaktadır. Neticede anlaşmazlıkların ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır.

Evlilik katlanılmaz bir hal, çekilmez bir çile ve taraflara yük olmaya başladığında sorunlara çözüm odaklı yaklaşıldığı halde çıkış yolu bulunamadığı takdirde eşlerin "sünnete uygun" ayrılması bazen en doğru yoldur. Sünnete uygun kaydını koymamızın sebebi ani refleksiyle hareket edilerek sonradan pişmanlık duyulmaması içindir. Zira sünnete uygun boşama, kadının hayız döneminde olmayıp, hayızdan temizlendikten sonra cinsi münasebet olmadan bir talakla boşamaktır. Birinci ve ikinci boşamalar iddet içinde olduğu müddetçe geri dönüşe izin vermektedir. Yalnız bu durumda erkeğin tek taraflı iradeyle boşamayı yapmış olması gerekir. Bu tür boşamada erkek, iddet içerisinde karısına dönüş yaptığında yeni bir nikâh akdine ihtiyaç kalmamaktadır. İşte iddet süresi içinde yeni bir nikâh akdine gerek kalmadan kocanın eşine dönüşüne imkân veren boşama şekline dönülebilir boşama yani ric'î talak denir.

Ric'î talakla boşama da kadın evi terk etmez. Vaktiyle ertelenmiş mehrin (mehr-i müeccel) iddet bitimine kadar verilmesi gerekmez. Ayrıca erkeğin ya da kadının vefat etmesi halinde eşler birbirine varis olmaktadır. Yani karı koca arasında evlilik bağının tam olarak bitirilmediği bu boşamada eşlere düşünme fırsatı tanınmakta, evliliğin hemen bitirilmesi istenmemektedir. Yeterli zamana yayılan bir sürecin kadın ve erkek tarafından iyi değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Yeniden düşünme imkânının verilmesi aile birliğini tekrar tesis etme

ümidinin göstergesidir. Bu süreçte kadın ve erkek birbirinden cinsi ve duygusal anlamda uzak kalarak sağlıklı düşünme olanağı elde ettikleri söylenebilir.

Sonuçta aile birliğinin tamamen ortadan kalkmadığı için ric'î talakın, kamilen bir boşanma olmadığı ancak süre sonunda bağlayıcı olup hukuki açıdan geçerlik kazanacağını belirtmek gerekir. Boşanma kararı almış kocanın iddet süresince bu düşünceden rücu etmesi aile birliğini kurtarma açısından bir tedbir olarak son çıkar yoldur. Süre sonunda erkek karar vermelidir. “... ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir...”²³

3. Aile Birliğini İhlal Eden Erkek İçin Getirilen Çözüm

Aile içinde neşet eden problemlerin nedeni çok yönlüdür. Eşler arasında meydana gelen geçimsizliğin kaynağı bazen de erkekten kaynaklanmaktadır. Nisâ Suresinde bu durum şöyle geçmektedir: “Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinden yahut yüz çevirmesinden endişe ederse aralarında bir uzlaşmaya varmalarında onlara günah yoktur ve sulh daha hayırlıdır. Nefisler de cimriliğe meyillidir. Eğer güzel davranır ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız bilin ki Allah yaptıklarımızdan haberdardır.”²⁴

Ayette erkeğin nüşûzu ve i'razından bahsedilmiştir. Erkeğin nüşûzundan kastın kocanın karısını dövmesi,²⁵ onu sevmemesi ve nafaka yükümlülüğünü yerine getirmemesi,²⁶ çirkin, yaşlı ya da farklı sebeplerden dolayı başka birine gönül vermesi ya da başkasını karısına tercih etmesi,²⁷ cinsî münasebeti terk etmesi²⁸ olduğu ifade edilir. Hülasa, çeşitli bahanelerle aile düzenini sebepsiz yere bozmaya teşebbüs eden kocanın tutumu nüşûz olarak nitelendirilmiştir. İ'raz'a gelince, bu kelimeye yüklenen anlamların nüşûz kelimesiyle paralellik arz ettiği

²³ el-Bakara 2/229.

²⁴ en-Nisâ 4/128.

²⁵ Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Terzî, Hicâzî, Tahâvî, Azbâvî (Kuveyt: Matba'atü'l-Hükümeti'l-Kuveyt, 1395/1975), 15/354.

²⁶ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 263.

²⁷ Ebû Ca'fer b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'ul-Beyân 'an Tefsîr-i Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, (Kahire: Dâru Hicr, 1424/2003), 7/688.

²⁸ Alâuddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî el-Hâzin, *Lübâbü't-Te'vil fî Me'ani't-Tenzîl (Tefsîru'l-Hâzin)*, thk. Abdüsselâm Muhammed Alî Şâhin, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425/2004), 1/434.

görülür. Ancak erkeğin nüşûz ve ırazına verilen anlamların birbiriyle ilintili olduğu müşahede edilse de meşhur müfessir Râzî (ö. 606/1210),²⁹ bu iki kavram arasındaki nüansa dikkat çekmektedir. Nüşûz'da fiili veya sözlü olarak yahut iki türlü de kocanın karısına karşı kötü muamelesi söz konusudur. ıraz'da ise kocanın karısına yönelik müsbet ya da menfi bir tavır takınmayarak ona karşı tepkisiz kalmasıdır. Aslında erkek hiçbir tepki göstermeyerek kadını müteredit bir halde bırakarak ona daha fazla eziyet verdiği de söylenebilir.³⁰ Yani ıraz'da kadına uygulanan psikolojik şiddetin varlığından bahsedilebilir. Bu hal ve davranışların tamamı aile birliğini tehdit eden ciddi sorunlardır.

Sonuçta ayet boşanmayı değil anlaşmayı çözüm yolu olarak sunmuştur. Erkeğin karısına göstermiş olduğu kaba ve kırıcı muamele ya da ilgisiz tavrı ve sükûtu şayet boşanma isteğini ihsas ettiriyorsa, Kur'an-ı Kerim kadına tedbir alması gerektiğinin yolunu göstermiştir. Ve çözüm olarak da sulha işaret etmiştir.

3.1. Sulh

İnsani ilişkilerde ihtilaf kaçınılmaz bir vakıadır. Zira insanların birbirinden farklı huy ve karakteri anlaşmayı ve bir arada bulunmayı zorlaştırmaktadır. Bu durum niza ve çekişmelere sebebiyet vermektedir. Neticede iki taraflı bir anlaşmazlık tarafların akrabalarına sirayet etmekte huzuru bozulan insan sayısının artışına neden olmaktadır. Ayrıca huzursuz birey huzursuz toplum anlamına geleceğinden ötürü oluşan ihtilafların uzamadan ve yerinden giderilmesi en sağlıklı yoldur. Ama bazı durumlarda olayların seyri mahkemeleri zorunlu kılmaktadır. Mahkemeler, çeşitli sebeplerden meydana gelen anlaşmazlıkların çözümünde mühim bir yer oynamaktadır. Ancak işin mahkemelere intikali sorunları düzelmek yerine daha da derinleştirebilme tehlikesine sebep olabilmektedir. Bundan dolayı uyuşmazlıkların dışarı taşmadan halli önemlidir. Hatta denilebilir ki tarafların kendi aralarında anlaşmaları diğer yollara nazaran daha etkilidir. Bu meyanda sonuçta iki farklı insan

²⁹ Fahrüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. 'Ömer b. el-Hasan b. el-Huseyn et-Teymî er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 11/66.

³⁰ Çelenk, *Kur'an-ı Kerim'de Boşanma Öncesi Aileyi Kurtarmaya Yönelik Alınan Tedbirler*, 53.

olan karı ve kocanın mütemadiyen anlaşmasını beklemek gerçekçi bir durum değildir. Kur'an-ı Kerim özellikle sorunun erkekten kaynaklandığı durumda kadına "sulh" yolunu göstermiştir.

Sulh, ıslah etmek, anlaşmak, arayı düzelmek, insanlar arasında nefreti gidermek gibi anlamlara gelir.³¹ Bu manaları tazammun edecek şekilde bir tanım yaparsak; taraflar arasında vuku bulan ihtilafların anlaşmaları sonucu kendi istekleriyle sonlandırılmasıdır. Buna göre sulhun kısa yoldan ve taraflara da zarar vermeyen işlevi vardır.

Eşler arasında cereyan eden problemlerin çözümünde sulhun bir çözüm aracı olarak gösterilmesinin özellikle kadın açısından önemlidir. Çünkü burada sorunun kaynağı kendisi olmamakla beraber olayın sonucunda zarar gören taraftan birisi de kendi olacaktır. Erkeğin kadına değer vermeyip ondan yüz çevirmesi, ilgi ve alakasını kesmesi yahut kadına katı ve kırıncı muamelede bulunması ya da türlü türlü bahanelerle evlilik müessesini yıpratması durumunda işin boyutunun boşanmaya varacağı endişesi kadında hâkim olduğunda Kur'an-ı Kerim kadını devreye koyarak sorunun çözümü için sulh yolunu işaret etmiştir. Sulh, eşlerin anlaşma sebebiyle ortaya çıkan ihtilafı gidermede külfetsiz bir yöntemdir. Ayrıca sorunların aile içinden çözülmesi, aile içi sınırların dışarıya taşmaması anlamı taşımaktadır. Böylece aile içindeki mahremiyet yine aile içinde kalarak mesele içeriden çözüme kavuşmuş olmaktadır.

Genel olarak erkek tarafında zuhur eden sorunların çözümünde kadınların birtakım haklarından feragat etmesi konuşulur. Aslında kocasını tanıma, onun talep ve beklentilerini bilme hususunda kadın, yuvayı kurtarmada en uygun taraftır. Bunun sadece maddi boyutlarıyla da olması gerekmez. Mesela, evlenmeden önce kızın ailesinin yakınında yaşamaya söz veren kocanın daha sonra çeşitli sebeplerden ötürü başka bir yere taşınmak istediğinde kadının buna yanaşmayacağı düşüncesiyle karısına soğuk davranıp ondan yüz çeviriyorsa ve bu durumda aile boşanma aşamasına gelmişse kadın aileyi kurtarmak suretiyle ailesinin yakınında yaşamaktan vazgeçip kocasının gitmek istediği yere gidebi-

³¹ Râğîb el-İsfehâni, "slh", 284.

lir. Böylelikle aile birliğini kurtarabilir. Sonuçta her erkeğin beklenti ve düşüncesi bir olmadığı için kadının buradaki rolü çok önemlidir.

Kararların tarafları memnun etmesi ve karşılıklı rıza ile anlaşmaları sulhun en mühim özelliklerindedir. Toplumun huzur ve selameti açısından birçok sahada kullanılabilecek enstrüman olması hasebiyle her devirde ihtiyaç duyulacak bir araçtır. Eşler arası sorunların çözümünde sulhun daha “hayırlı bir yol” şeklinde zikredilmesi boşanmanın istenmediğine açık bir vurgudur. Dağılan ailelerin ve boşanmalar sonucunda zarar gören çocuk sayılarının ciddi boyutlara ulaştığı günümüzde sulh, boşanma aşamasına gelmiş taraflara yeniden birleşme imkânı vermektedir. Fakat tüm yollar denendikten sonra anlaşma sağlanamadığı takdirde boşanmak bazen bir zorunluluk olmaktadır.

Değerlendirme

Kur’an’ın öngördüğü aile profili her şeyden önce sevginin, huzur ve mutluluğun hâkim olduğu bir yapıdır. Ancak türlü saiklerle zuhur eden anlaşmazlıklarda meselenin halli için ortaya koyduğu farklı çözümler aile birliğinin korunmasını hedeflemektedir. Bunu yaparken sorunların aile içinden çözülmesini temin ederek meselenin dışarı taşmasını ve huzursuzluğun toplumun geneline yayılmasının önünü kapatmaktadır. Anlaşılacağı üzere Kur’an’ın eşler arasında vuku bulan meselelere yaklaşımı sorun odaklı değil çözüm odaklıdır.

İslam’da evlilik ve boşanma gibi tüm tasarruflar hukukun denetimi altında yapılarak keyfiliğin ve mağduriyetin ortaya çıkması engellenmiştir. Bilhassa eşler arasında neşet eden sorunların çözümünde getirilen tedbirlerle tarafların birbirine zarar vermesi yasaklanmıştır. İhtilaf sebebiyle boşanma aşamasına gelmiş taraflara direkt boşanma yerine sürece yayılan bir çözüm arayışının yolu gösterilmiştir. Bu sebeple eşlere düşünme fırsatı verilerek fevri davranışların pişmanlıklara neden olmasına mâni olunmuştur. Bu şekilde aile birliğinin yeniden tesisine imkân sağlanmıştır.

Günümüzde fitratın ıskalanarak eşlerin birbirini rakip olarak görmesiyle aile kurumunun yaralar aldığı müşahede edilmektedir. Dağılma aşamasına gelmiş eşlere boşanma yerine sorunun kaynağına göre çözüm getirilmesi aile birliğinin yeniden tesis edilebileceğine işarettir. Neticede

evlilik bağı alelade bir ilişki biçimi olmadığından mütevellit aile içindeki problemlerin çözümü diğer meselelere göre daha karmaşıktır.

20. yüzyılın sonları ve 21. yüzyılın başından itibaren aile içindeki sorunlara getirilemeyen çözümler aile birliğini tehdit etmektedir. Uluslararası sözleşmeler ve kanunların sayısında artış olmasına rağmen aile yapısı korunamamaktadır. Her milletin kendine ait inanç ve değerlerin bulunması aileye dair ortak bir yaklaşımı zorlaştırmaktadır. Ayrıca aile içindeki ihtilafların çözümünde ithal çözümler başka sorunlara kapı aralayacağı unutulmamalıdır. Bundan mütevellit her toplum kendi inanç ve değerleri çerçevesinde aile sorunlarına yaklaşmalı ve sorunları yine kendi inanç ve değerlerine uygun yöntemlerle çözüme kavuşturmalıdır. Ülkemizde de eşler arasında adeta boşanma salgınının yaşandığı görülmektedir. Bu sorunların çözümünün aciliyet kesp ettiği hatırlatılarak yeni bir aile hukuku düzenlemesine duyulan ihtiyacın varlığı ortadadır. Yapılan hukuki düzenlemelerin politik saiklerle değil akademik ve ilmî gerekçeler ışığında inanç ve değerlerimize uygun bir biçimde yapılmasının önemine dikkat çekilmelidir. Özellikle dinin belirlediği prensiplerin görmezden gelinmesi ülkemiz insanlarını da çıkmaza götürmektedir. Kur'an-ı Kerim'in vazettiği ilkelerin boşanma aşamasına gelmiş taraflara hatırlatılmasının gerekliliği ve bu ilkelerin boşanmalarda üstleneceği rolün frenleyici bir etkiye sahip olacağı gerçeği izahtan varestedir.

Kaynakça

- Bayar, Mesut. "İslam Aile Hukukunda Karı-Koca Arasında Meydana Gelen Anlaşmazlıklara Önerilen Çözümler". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 5 (Nisan 2011), 87-111.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İhyâu't-Türâsil-Arabî, 1412/1992.
- Cirit, Hasan. "Vaaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42/404-407. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çelenk, Abdurrahim. *Kur'an-ı Kerim'de Boşanma Öncesi Aileyi Kurtarmaya Yönelik Alman Tedbirler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvud*.

- nşr. Sâlih b. Abdilazîz b. Muhammed b. İbrahim. b.y.: Dâru's-Selâm li'n-Neşri ve't-Tavzî', 1. Basım, 1420/1999.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar, 4. Basım, 2013.
- Halil b. Ahmed, el-Ferâhidî. *Kitabu'l-Ayn*. thk. Abdulhamid Hindâvî, 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1424/2003.
- Hâzin, Alâuddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî. *Lübâbü't-Te'vîl fi Me'ani't-Tenzîl (Tefsîru'l-Hâzin)*, thk. Abdüsselâm Muhammed Alî Şâhin. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî. *Sünenu İbn Mâce*. nşr. Raid b. Sabri b. Ebî Alfe. b.y.: Dâr'ul-Hadâratı li'n-Neşri ve't-Tavzi', 2. Basım, 1436/2015.
- İbn Manzûr, Cemaluddîn Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâr Sader, ts.
- Kur'an Yolu*. Erişim 23 Eylül 2023. <https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir/>
- Köse, Saffet. *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*. Konya: Mehîr Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2016.
- Râğıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Seyyid Keydanî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. 'Ömer b. el-Hasan b. el-Huseyn et-Teymî. *Mefâtihu'l-Ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Taberî, Ebû Ca'fer b. Cerîr. *Câmi'ul'Beyân 'an Tefsir-i Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1424/2003.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî. *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* thk. Terzî, Hicâzî, Tahâvî, Azbâvî. 40 Cilt. Kuveyt: Matba'atü Hükûmeti'l-Kuveyt, 1395/1975.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Carullah Mahmud b. Ömer. *Tefsîru'l-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vil*. nşr. Halîl Me'mûn Şeyhâ. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 3. Basım, 1430/2009.

Elinizdeki çalışmada, farklı disiplinlerin zaviyesinden, hızla değişen dünyada aile müessesesine dikkat çekmek ve problemlerinin çözümü hususunda mütevazi bir katkı sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Kitapta; Oryantalistlerin Hz. Peygamber'in Evliliklerine Yaklaşımları, Akışkan Modern Dünyada Ailede Kuşaklar Arası İlişkiler ve Din, Aile İçi İnanç Sorunlarına Hz. Peygamber'in Yaklaşımı, Aile İçinde Kültürel Değerlerin Korunması ve Gelecek Nesillere Aktarılmasında Destanların Rolü ve Önemi, Câhiliye Dönemi'nde İslâmî Dönemde Aile ve Ailede Değerler Eğitimi, Ebeveynlerin Dini Tutumlarının Çocuk Ruh Sağlığı Üzerindeki Yansımaları, Aile İçi Sorunların Çözümünde Babanın Rolü:Yusuf Kıssası Örneği, Dinî Kimliğin Teşekkülünde Epigenetik Bir Unsurlar Olarak Ailenin Rolü, Aile İçi İletişimi Olumsuz Etkileyen İnanç Problemler, Kadının Boşanma Talebinde (Muhâleada) Kocanın Rızası Problemi, Taşıyıcı Annelik ve Aile Yapısına Etkisi, Sanatın Aile Üyelerinin Duygusal ve Ruhsal Sağlığına Katkısı ve Uygulama Yolları, Mahremiyetin Dönüşümünün Aileye Etkileri, Türkiye'de Ailede Maneviyat Üzerine Yapılan Çalışmaların Değerlendirmesi, Muhâleaya Boşanma Tazminatı Olarak Bakılabilir mi?, Değerlere Bağlı Bir Yaşam Sürmenin Aile İçi Huzurun Sağlanmasına Katkısı Üzerine Bir Çalışma, Aile İçi İletişimde Yapılan Hatalar: Teori ve Pratik Arasındaki Uçurum başlıkları altında on dokuz çalışma bulunmaktadır.

E-ISBN 978-625-6587-93-9

9 786256 587939